

Apponyi Albert gróf beszédei.

Apponyi Albert gróf

Beszédei

*

II. kötet

1890-1895

Második kiadás

BUDAPEST, 1897
Singer és Wolfner kiadása
Andrássy-at 10.

BUDAPESTI HÍRLAP NYOMDÁJA.

A SZAPÁRY-KORMÁNY PROGRAMMJA.

— 1890. márczius 17. —

Tisza Kálmán a képviselőház 1890. márczius 13-iki ülésén jelentette be lemondását, e lemondás okát a közte és a kormány tagjai közt a *honossági törvényre* vonatkozó véleménykülönbséggel magyarázván. Utódja a miniszterelnöki székben Szapáry Gyula gróf lett, kinek helyét a földművelési minisztériumban Bethlen András gróf foglalta el. Szapáry gróf a képviselőház márczius 17-iki ülésén mondotta el programját, melyet a mérsékelt ellenzék nem fogadott kedvezőtlenül, de jövődöbéli álláspontját főként attól tette függővé, — mint az alábbi beszédből kitűnik, — ha az ígért reformok mellett a *kormányzati szellem* is üdvös átalakuláson megy keresztül. Az alábbi beszéd, mely a Szapáry programjával egy ülésben mondatott el, természetesen, csak nagy általánosságokban foglalkozik a programmal.

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Azt hiszem, tőlem sem fogja várni senki, *(Halljuk!)* hogy az igen t. miniszterelnök úr által előadott programot egyszerű hallásra minden részleteiben analízis tárgyává tegyem és annak mindeoa pontjáról nézetemet már most előadjam, *(Halljuk!)* Kidomborodik azonban az egészből egy benyomás, a melynek egész őszinteséggel kifejezést fogok adni, *(Halljuk!)*

A magatartás, melyet úgy magam, mint az a párt, melyhez tartozom, az új kormányval és a kormány elnök úr által most jellemzett irányval szemben követni fog, önként folyik abból az elvi álláspontból, melyet ez a párt hosszú évek küzdelmében mindenkor elfoglalt. *(Úgy van! a baloldalon.)* Ezen az elvi állásponton, t. képviselőház, nem változtatunk, nem módosítunk semmit, sem jobbra, sem balra; sem jobbra, bármi néven nevezendő taktikai célok elérésére, sem balra, abból a célból, hogy az elveknek nyilvánvaló közeledése után is intenzívebb ellenzéki működésre magunknak mesterségesen ürügyet és okot keressünk. *(Helyeslés a baloldalon. Nyugtalanság jobbfelől.)*

Azok közül, miket a t. miniszterelnök úr mondott, van egy pont, *(Halljuk!)* melylyel szemben már most kifejezem teljes egyetértésemet és ez a külügyi politikára vonatkozó passzus, különösen pedig a ragaszkodás azokhoz a szövetségekhez, melyek monarchiánk, Németország és Olaszország közt fennállónak, mégpedig abban a szellemben, melyben a t. miniszterelnök úr is kommentálta, hogy tudniillik e szövetség épp úgy áll ama hatalmak érdekében, mint a mi monarchiánk érdekében és így monarchiánk egyenrangú befolyása e szövetségi viszonyban teljesen biztosítva van. *(Helyeslés bal felől.)*

Valamint a t. miniszterelnök úr és a kormány, úgy én és t. elvbarátaim is az 1867-iki kiegyezés alapján állottunk eddig és állunk most is; valamint a t. miniszterelnök úr, úgy mi is e kiegyezési művet állandó természetűnek tartjuk és annak keregtén változtatni nem szándékozunk, nem is szándékoz-

tunk soha. Nagy meglegedésünkre fog szolgálni, ha a t. kormány politikájában tényleg kifejezésre fog jutni az, a mit a t. miniszterelnöktől hallottunk, hogy tudniillik a nemzet számára kiegyezésben biztosított minden jog felett féltékenyen fog örködni, (*Helyeslés balfelől.*) magától értetvén, hogy a kiegyezésben elvállalt kötelezettségeknek e nemzet meg fog felelni a maguk teljes kiterjedésében, teljes loyaltással. (*Helyeslés balfelől.*) De bizonyos az is, hogy az 1867-iki kiegyezés keretén belül több oly kérdés maradt nyitva és vár megoldásra, melyeknek nemzeti értelemben való megoldását, mint eddig, úgy ezentúl is sürgetni fogjuk, (*Élénk helyeslés balfelől.*)

A miket a t. miniszterelnök úr a szoros értelemben vett magyarországi belpolitikára nézve mondott, azoknak legnagyobb része egyezik azokkal az elvekkel, melyeket mi e padokról éveken át hirdetünk. (*Úgy van! balfelől.*) Különös meglegedéssel veszem tudomásul a *közigazgatási reformra* vonatkozó kijelentését, a mely — a mennyiben általános elvi körvonalakban ez lehetséges — olyan képet tár élénkbe, melylyel én teljesen egyetértek. (*Helyeslés balfelől.*) Éppen így örömmel veszem tudomásul a hivatkozást a t. igazságügyi miniszter igazságügyi programjára, a melyet a kormány általános programjába ezennel bekebelezettnek és fölvettnék tekintek (*Helyeslés balfelől.*) és a melyhez, gondolom, tartozik az az ígélet is, melyet az igazságügyi miniszter úr, költségvetése tárgyalása alkalmával tett, hogy tudniillik még a legközelebbi választások előtt, a választások tisztaságának és függetlenségének megóvására, valamint a választások érvénye felett való önálló bíraskodásról tör-

vényjavaslatokat fog betervezni (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) és én csatlakozom e tekintetben Irányi Dániel t. képviselőtársamhoz, hogy e javaslatoknak kellő alakban és kellő tartalommal előterjesztése által a kormány tényleg a legnagyobb szolgálatot fogja tenni annak az általa hangsúlyozott parlamentarizmusnak, a melynek egészséges fejlődését, megerősödését és a maga valóságában — nemcsak külső formáiban — érvényre jutását politikánk és küzdelmeink egyik tárgyául és egyik céljául tűztük ki. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

T, ház! Ezeknek az érintkezési pontoknak konstatálásából önként folyik, hogy azokat az elveket, melyeket az azelőtti kormányval szemben folytatott küzdelem alakjában következetesen hirdettünk, nem fogjuk megtagadni akkor, mikor azokat nem a kormány ellen való küzdelemben, hanem a kormány előterjesztéseinek a támogatásában kell érvényesíteni (*Helyeslés balfelől.*) és a miniszterelnök úr számíthat utógondolat nélkül való feltétlen támogatásunkra azoknak az irányelveknek loyális, minden idegen Vegyülék nélkül való érvényesítésében, a melyek az ő beszédében foglaltak, (*Helyeslés balfelől.*) De ezt a támogatást — a mely támogatásba beleértem a tárgyilagos kritika gyakorlását is — ezekről a padokról fogjuk neki nyújtani, a melyeknek elhagyására az időpontot kötelelességeink lelkiismeretes mérlegelése után, elérkezettnek nem látjuk (*Helyeslés balfelől. Mozgás a jobboldalon.*) és ezt kijelentjük azzal az őszinteséggel, a mely e pillanatban szükséges, (*Mozgás jobb felől. Halljuk! Halljuk!*)

Szeretném a közbeszólásokat érteni. (*Halljuk!*)

Halljuk!) Hoitsy Pál: Csak az öröm nyilvánítása volt, mert félnek. (*Derűtség a szélső baloldalon.*)

És ennek okát megmondom azzal az őszinteséggel, mely eddigi nyilatkozatainkat és a most előadotkat is jellemezte. (*Halljuk! Halljuk!*)

A miniszterelnök úr felszólalásában azt mondta, hogy mint parlamentáris kormány és mint annak a pártnak a kebeléből alakult kormány, mely a Ház többségét teszi, természetesen, annak a pártnak a támogatására támaszkodik. Ez helyes és természet-szerű. Azonban a mostani helyzetnek egyik sajátsága éppen az, hogy több oldalról és illetékes helyen, illetékes férfiak által ama pártnak fentartása mint ön-álló politikai cél állítatott fel.

Nagyon természetesnek találom, t. Ház, hogy egy párt, mely éveken át együtt működött, magát fentartani kívánja és a hatalom birtokához is ragaszkodik addig, míg azt elvi áldozatok nélkül teheti. Ez ellen semmi kifogásom sincs. De, t. Ház, az a párt (a jobboldalra mutat) nem annak a programnak az alapján alakult, a melyet a miniszterelnök úr vall (*Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás és ellenmondás jobbfelől.*) és azért az a két cél: a miniszterelnök úr programjának a keresztülvitele és a párt fentartása mint politikai cél, azonosnak, egymást fedezőnek nem nevezhető. (*Úgy van! balfelől.*)

Már most el nem fojthatom abbeli aggodalmamat, t. Ház, hogy ha e két cél egymással ellentétbe jön — különösen, ha a régi idők hagyományaira méltóztatnák hivatkozni — az utóbbi cél, tudniillik a párturalom fentartása, megghiúsítani, vagy módosítani fogja azt a reformirányzatot, a mely, ha nem a

maga tisztaságában és teljességében vitetik keresztül, az országot csak egy újabb csalódással teszi gazdagbá, vívmányokkal azonban nem. (*Élénk helyeslés bal felől.*) Meglehet és óhajtom, t. Ház, hogy ez nem fog így történni. De tagadhatatlan, hogy annak a múltnak, a mely ellen küzdöttünk és a melynek emlékeit csak annyiban akarom felidézni, a mennyiben ez eszmém indokolására feltétlenül szükséges, egyik leg-súlyosabb vonása volt a párturalomnak minden egyéb tekintet fölét helyezése. (*Úgy van! bal felől.*) Ha a múlt e vonása a mostani reformkorszakra átháramlik, ha a múlt e hagyományának örökségét a mostani aera átvállalja, akkor két dolog van igen komolyan veszélyeztetve, a mit én egy helyes program kitűzésével egyenrangú fontosságúnak tartok: tudniillik először annak a helyes programnak tiszta és loyális keresztülvitele, másodsor pedig a kormányzati szellemnek olyan átalakulása, a melyre épp úgy szükség van, mint szervezeti reformokra. (*Úgy van! bal felől.*) Ha a kormányzati szellem nem követi, vagy mondjuk inkább, nem előzi meg a törvényhozási reformokat, abban az irányban, hogy a párturalom érdekei az általános tárgyilagos állami érdekeknek föltétlenül alárendeltek: akkor, t. Ház, lehetetlen elérni azt, a mi kell, hogy mindnyájunk közös óhajta legyen, és a mire a kormány bizonyára törekszik: hogy tudniillik a kormányzat minden ágában kifogástalan, tiszta erkölcsű felfogás uralkodjék, mely a magyar államot annak minden polgára előtt a tisztelet, kegyelet és szeretet tárgyává teszi, (*Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.*) mert hiszen a párturalom követelményeiből eredő elnézések szükségessége az,

mely egyeseknek legjobb akarata mellett is az erkölcsi tisztaság e fokának elérését eddig is lehetetlenné tette. (*Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.*)

Így tehát, t. Ház, látok magam előtt olyan elvi irányzatokat, a melyeket magaméinak vallok, a melyeknek a keresztülvitelére támogatásomat utógondolat nélkül felajánlom a kormánynak. (*Helyeslés bal felől.*) Látok azonban e mellett a helyzetben bizonyos kétes momentumokat, a melyek bennem aggodalmat ébresztenek az iránt, hogy vájjon e helyes intencziók a maguk teljes tisztaságában keresztülvihetőek lesznek-e és vájjon a *kormányzati szellem* keresztül fog-e menni azon az üdvös alakításon, a melyen keresztül ment a *kormány reformpolitikája*. Addig pedig, míg ily kételyek fenforognak, míg ezeket a tények el nem oszlatják — mert csak & tények oszlatják el azokat — mi, a kik ezeken a padokon ülünk, úgy saját küzdelmeinknek emlékezetéhez és szelleméhez lennénk hűtlenek, ha e padokat elhagynék, valamint vétenénk az ország ama nagy érdeke ellen, hogy ilyen kétes körülmények közt, az alkotmányos ellenőrzést a kormánnyal szemben egy az 1867. évi közjogi alapon álló párt is teljes függetlenséggel gyakorolja. (*Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

A mi az általános vezérelveket illeti, a melyekkel a t. miniszterelnök úr beszédét befejezte, azokra nézve, ha a tények megfelelnek a kijelentéseknek, részünkről csak rokonszenvvel fog találkozni.

E párt működése egyáltalában két alapon nyugodott. 1848-ban és 1867-ben az ország két gyökeres átalakuláson ment keresztül. 48 a magyar rendi államot szabadelvű alapokra fektetett demokratikus állammá változtatta át. 67 a Magyarország és ő fel-

sége uralkodása alatt álló másik állam közti viszonyt szabályozta. Mind a két nagy reformnak minden következménye nincs még levonva. Különösen a 48-iki átalakulásnak, mely a lökést megadta arra nézve, hogy Magyarország egységes jogállammá legyen, annak kiépítéséből egy nagy rész — sajnos — még hiányzik. Ezt a kiépítést sürgetjük e padokról. E kiépítésnek a lerakott alappal homogén irányban kell történnie. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* Ez tehát nem lehet más, mint az az őszinte és komoly szabadelvűség, mely egyrészt az egyéni és polgári szabadságnak semmiféle követelménye elől a társadalmi életnek semminemű ágában el nem zárkózik; *(Élénk helyeslés balfelől.)* másrészt az ország speciális viszonyaival is számol, és a nemzeti felvirágozás nagy munkájából, úgy a közgazdaság, mint a kultúra terén, a társadalmi erőket nemcsak hogy ki nem zárja, hanem inkább azokat segítségül hívja s működésüket oly irányban vezeti, ha szükséges, oly irányba kényszeríti, mely a nagy magyar állami célokkal ellenkezésekbe nem jöhet, sőt éppen ezeket az állami célokat szolgálja. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ha ebben az irányban, ha ezzel a magas felfogással fogja a kormány az ország reformmunkáját vezetni, ha ebben az irányban és ezzel a magas felfogással veszi kezébe a zászlót bárki és be tudja tényleg bizonyítani, hogy azt a zászlót győzelemre vezetni képes, számíthat támogatásomra; *(Helyeslés balfelől.)* míg azonban a kormány engem erről tényekkel meg nem győzött, addig úgy én, mint elvtársaim az alkotmányos ellenőrzés teljes függetlenségét az ellenzéki padokon magunknak fentartjuk. *(Hosszantartó élénk helyeslés balfelől.)*

A KONZULI BÍRÁSKODÁS.

— 1891. február 17. —

E beszéd, miután mindjárt a kezdetén ismerteti főbb pontjaiban a konzuli bírászkodásról szóló törvényjavaslatot, bővebb magyarázatra nem szorul. Elég lesz talán annyit megjegyezni — a mi különben az alábbi két beszédből eléggé kitűnik, hogy ez a törvényjavaslat nagy és heves vitára szolgáltatott alkalmat, a mit a javaslatban foglalt közjogi sérelem eléggé érthetővé tesz.

Tisztelt Képviselőház!

E törvényjavaslat tárgyalásánál egy gondolatban mindnyájan találkozunk. Abban a gondolatban, hogy a konzuli bírászkodás terén most tényleg fennálló állapotok nem tarthatók fenn és orvoslásra szorulnak,

A t. előadó úr és az ő száján át az igazságügyi bizottság azonban még tovább megy és a tárgyalás alatt levő törvényjavaslatot a probléma szerencsés megoldásának tartja, a mennyiben azt mondja a jelentés, hogy *(olvassa)*: „biztos kézzel találta meg ez a javaslat a gyökeres orvoslásnak leghelyesebb módjait“ *(Derültség a bal- és szélsőbalon.)* és hogy „a javaslat teljesen megfelel ama törvényeknek, melyek a magyar állam önállóságát biztosítják és meg-

felel igazságügyi szuverenitásunk minden követelményeinek.“

Hát t. Ház, a mennyire egyetértek úgy a t. kormánynyal, mint a t. igazságügyi bizottsággal abban, hogy *(Halljuk! Halljuk!)* a konzuli bíráskodás terén mutatkozó tényleges állapotok orvoslást igényelnek, hogy ennek a kérdésnek a megoldása szükséges: éppen úgy bátorkodom némileg eltérő véleményben lenni a második tételt illetően, hogy tudniillik ez a törvényjavaslat a fölvetett problémának szerencsés megoldása volna és hogy állami önállóságunk, különösen pedig igazságszolgáltatási szuverenitásunk minden követelményének megfelelné. *(Úgy van! balfelől.)*

A javaslat tartalma, a javaslat szerint tervbe vett intézmények vázlata röviden ez: *(Halljuk! Halljuk!)*

A konzuli bíráskodást az első fokon közösnek ismeri el; a második fokon egy állítólag vegyes főlebbviteli bíróságot állít fel, mely végérvényesen ítél; ítél pedig úgy az első, mint a második fokon öfelségének, a császárnak és királynak a nevében; ítél pedig magyar állampolgárokra vonatkozólag, a személyi, státus-ügyek, az örökösödési jog körébe tartozó ügyek és a bűnügyek kivételével, a t. előadó úr által sokat emlegetett levantei szokás jog módosításai mellett, az osztrák jog szerint. *(Úgy van! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, a kérdésnek az a megoldása, mely az előadó úr szerint, megfelel a mi állami önállóságunk és igazságügyi szuverenitásunk minden követelményének. *(Derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, a kérdés megoldásában teljesen ellentétes elvi álláspontot fogllok el. *(Helyeslés a bal*

és szélső baloldalon.) Minthogy a bírói hatalom gyakorlása semmi tekintetben, semmiféle törvény által, semmiféle részében közösjügyé nincs téve, (*Úgy van! a hal- és szélső baloldalon,*) és az ország állami önállóságának gyökerében való megtámadása nélkül azzá nem is tehető: (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) követelem, hogy a bírászkodás külföldön tartózkodó ama honosaink fölött, a kikre nézve a különleges körülmények és az ezekre alapított szerződések a területiális bíróság alól kivételt létesítettek és a hazai jogszolgáltatás elvét fentartották: követelem, hogy ezekre nézve is a magyar igazságszolgáltatás, úgy a bírói joggal felruházó fejedelmi rendelkezésben, tehát gyökerében, mint magában az ítélet kimondásában önálló és kizárólag magyar legyen. (*Hosszas élénk helyeslés a bal és szélső baloldalon.*)

Itt két elvi álláspont áll egymással szemben. Hogy melyik a helyes: azt a diskusszió fogja földeríteni Első tekintetre, mindenesetre az enyém mellett szól az elővélemény. Mert az elővélemény — és ez közjogunknak egyik sarkalatos alaptétele — mindig az állam függetlensége, a magyar állami attribútumok teljessége és önállósága mellett szól. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Ha valaki megszorítást akar állítani, mint olyat, a mely már létező törvényeinkben benne van, avagy tervezni mint ezután létrehozandót: ő reája nehezedik szorososan a bizonyítás terhe, ő köteles bebizonyítani úgy azt az állítását, hogy fennálló törvényeinkben a megszorítás benne van, mint annak a szükségességét, hogy ilyen megszorítást ezentúl létesíteni kell. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Ennek következtében én, t. képviselőház, ámbár a vita kezdetén szólalok fel, czáfoló beszédet vagyok kénytelen mondani, mert az én álláspontom bizonyítás nélkül megáll mindaddig, míg annak az ellentéte nincs bebizonyítva. *(Igaz! Úgy van! a bal-és szélső bál-oldalon.)*

Vizsgálnom kell tehát azt, hogy minő érvekkel bizonyítja úgy a t. kormány a törvényjavaslathoz mellékelt indokolásában, mint a t. előadó úr a jelentésben és most hallott, elismerem, rendkívül ügyes beszédében az enyémmel ellentétes álláspontját, a törvényjavaslat álláspontjának a helyességét.

A bizonyítás mindenekelőtt egy hiányban szenved: nem egészen világos, hogy minő alapra helyezkedik. *Az egész* törvényjavaslat és intézkedéseinek a jellege sem egész világos. Nem tudjuk, vajjon minő részében alapul a kormány álláspontja szerint már fennálló törvényeinken és minő részeiben alapul újabb egyezményeken. Az igazságügyminiszter úr csak annyit mond a 20. § indoklásában, hogy határozatainak tetemes része, ha nem is formailag, de lényegében oly természetű, mint a monarchia másik államával kötött egyezmény. A t. előadó úr felvilágosít minket úgy a jelentésben, mint mai beszédében arról, legalább főbb vonásaiban, hogy mi az, a ini közjogunkból folyik — ő szerinte — és mi az, a mi egyezményen alapul. Az előadó úrnak úgy jelentése, mint beszéde szerint, közjogunkból és a nemzetközi szerződésekből folyina az első foknak magának, a szoros értelemben vett konzuli bíróságnak a közössége, mert ezt nevezte az előadó úr ma is megszünhetetlen ténynek, ezt nevezi megmásíthatatlan, állandó ténye-

zőnek a konzuli bíraskodás rendezésére irányuló minden akcióban. Tehát, szerinte, az első foknak, magának a konzuli bíróságnak a közössége a nemzetközi szerződésekből és az 1867:XII. törvényczikkből folyna; és csak a második foknak a rendezése, a konstantinápolyi úgynevezett vegyes törvényszék felállítása volna az, a melynél, a jelentés szerint, egész más álláspont jó tekintetbe, tudniillik az, a minek egyezményi természete volna és ez volna az, a mi 10 év után a maga lényegében, tehát nemcsak egyes részeiben, változás alá esik.

Ezzel szemben, t. Ház, megkísérlem annak a bebizonyítását, hogy az első foknak, a tulajdonképeni konzuli bíróságnak a közössége, sem a fennálló nemzetközi szerződésekből nem következik, sem a mai alaptörvényeinkben, különösen az 1867: XII. törvényczikkben nincs meg; (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) hogy ellenkezőleg magának a konzuli bíróságnak, mint nemzetközi intézménynek a lényege magyar honpolgár felett az önálló magyar bíraskodást követeli és hogy az 1867: XII. törvényczikk olynemű intézkedéseket, a minőket az elsőfokú bíraskodásra nézve e javaslat tartalmaz, olynemű felfogásokat, a minőket annak az indokolására felhoznak, egyenesen kizár, úgy hogy az 1867: XII törvényczikk át van lyukasztva, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) félre van magyarázva, (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) mint nemzeti biztosíték hatályosságának egy részétől meg van fosztva, ha e javaslat törvénynyé válik. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

A t. előadó úr érvelése igen egyszerűnek látszik. Azt mondja; hogy a nem keresztény államok területén

a bíraskodás jogával a konzul van felruházva, sőt úgy fejezi ki magát a t. előadó úr, hogy a fennálló nemzetközi jog a bíraskodási jogot a konzulok személyére szorítja; már pedig, úgymond, alaptörvényeink értelmében a konzulok közösek, tehát igen természetes, hogy a konzuli bíraskodás sem lehet más, mint közös.

Azt hiszem, t. Ház, hogy ez érvelés első részében a szavakkal való bizonyos játék történik. Az előadó úr azonosít két fogalmat, a melyek a nemzetközi jog és gyakorlat terén nem azonosak: a külkereskedelmi képviselést és a konzult. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) Igaz, hogy a konzul egyik leglényegesebb kötelessége és feladata, rendszerint, a külkereskedelmi képviselést; de nem minden hatóság, nem minden hivatalnok, a kit konzulnak neveznek, egyszersmind külkereskedelmi képviselő is; sőt éppen a konzuli bíraskodás terén találkozunk az összes államok gyakorlatában lépten-nyomon azzal a ténnyel, hogy konzuli bíraskodásra felhatalmaztak oly tisztviselőt, a kit, igaz, hogy a szokásos kifejezéssel konzulnak, vagy konzuli bírónak neveztek, a kinek azonban a külkereskedelmi képviseléssel semmi dolga nem volt. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*)

Hogy ezt bebizonyítsam, t. Ház, hivatkozom különböző államok gyakorlatára.

Franciaországban, már 1778-ban, abban a királyi parancsban, a mely a konzuli bíraskodást a keleten szabályozta, a király a konstantinápolyi konzuli bíróságra nézve a következőket mondja: „Rendeljük, hogy polgári ügyekben, Konstantinápolyban, a hol konzult nem tartunk, a bíraskodást a nemzet kebeléből

kiszemelt három notable gyakorolja, a kiket a mi konstantinápolyi nagykövetségünk fog kineveztetni.“ Az igaz, hozzáteszi, hogy a kinevezésben a nagykövet meg fogja jelölni azt, hogy melyik lesz konzuli czímmel felruházva: „à l'effet de rendre les ordonnances sur requêtes ou déclarations“; de hogy azért e tisztviselőnek, a ki a konzul czímmel felruháztatott, a külkereskedelmi képvisellel bármi dolga lett volna, annak nyoma sincs. Az 1836-iki májusi francia törvény a konzuli bíraskodást szabályozván, azt mondja: „Les mêmes fonctions seront remplies ... a Constantinople par Pofficier, que le roi aura désigné“ tudniillik a konzuli bírósági tisztet gyakorolja az a tisztviselő, a kit a király erre kijelöl.

E törvény alapján, ugyanazon év augusztus havában, a nagykövetség első titkárát bízta meg ezekkel a teendőkkel, vagy azt a tisztviselőt, vagy bármely más egyént, a ki az első titkár távolléte vagy akadályoztatása esetén ennek a helyettesítésével meg volt bízva. Hol van itt az összeköttetés a külkereskedelmi képviseltetés és a konzuli bíraskodás gyakorlása közt? 1842-ben, a francia bíraskodásról szóló törvény alapján, a nagykövetségi első titkár helyett a nagykövetség kancellárját bízta meg a király a konzuli bíraskodással. A konzul névvel tehát gyakran találkozunk; de azzal a minőséggel, melyet a t. előadó úr okoskodása észrevétlenül belecsúsztatott, hogy az egyszersmind a külkereskedelmi képviselőt organuma, ez a név nincs szükségképen összekötve.

Helfy t. képviselő úr Olaszország példájára hivatkozott. 1863 óta Franciaország, 1866 óta Olaszország a külkereskedelmi képvisellel megbízott tu-

lajdonképeni konzulok mellett külön konzulbírókat tart, a kiknek szintén csak a neve konzul, de külkereskedelmi képviselettel nincsenek megbízva.

Az 1879-iki német birodalmi törvény azt mondja: „Der Reichskanzler kann neben dem Consul, sowie an Stelle derselben einem andern Beamten die Befugnisse des Consuls bei Ausübung der Gerichtsbarkeit übertragen.“

De minek fáradozzam én idegen példák idézésével. Hiszen maga ez a javaslat a konstantinápolyi úgynevezett felelbbviteli törvényezéknél oly tisztviselőket ruház fel a konzuli bírászkodási hatalommal, a kiknek semmi más funkciójuk nincs a bíróinál, a kiket a konzuli név csak díszit, de a kiknek konzuli minősége a külkereskedelmi képviselet fogalmával még csak a legtávolabbról sincs semminemű összekötetésben. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Ezeket annak a bebizonyítására volt szükséges felhoznom, hogy a nemzetközi szokásjognak és a tételes Szerződésnek ama kifejezéseiből, melyek a bírászkodást az idegen honosak fölött a konzulokra bízzák, oly összekötetést kimutatni, oly következtetést vonni, mintha a konzuli bírászkodás a konzulokat megillető többi funkciókkal elválaszthatatlan kapcsolatban volna, egyáltalában nem lehet; hanem, hogy a konzuli bírói minőséget több állam nemcsak a funkcióban, a melyben ezt mindig meg kell különböztetni, hanem az orgánumban, az egyénben is külön szervezte. Már pedig, t. Ház, ha ez így van, akkor a t. előadó úrnak a nemzetközi szokásokra fektetett összes okoskodásai összeesnek. Összeesik az az okoskodása, a mely azt akarja bizonyítani, hogy a konzuli bíróság

elválaszthatatlanul össze van kötve oly funkcióval, mely a mi törvényeink szerint igenis közös. És minő alapon lehet akkor állítani, t. Ház, hogy Törökországgal szemben kötelezve vagyunk közös tisztviselőre bízni a bíraskodást? (*Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.*) Még ha állana is az, a mit a t. előadó úr mondott — a minthogy nem áll — hogy a konzuli bíraskodás a külkereskedelmi képvisellel szoros összeköttetésben van és attól elválaszthatatlan, még akkor is ez a körülmény csak a monarchia két állama közt állapíthatja meg a kötelezettséget: egy harmadik idegen hatalommal szemben nem. (*Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Az 1718-iki passaroviczi szerződésben használt kifejezéseket a pragmatika szankcióra s az 1867: XII. törvényzikk fogalmaira ráhúzni, rávezetni akarni, csakugyan nagy anakronizmus. Mikor 1718-ban a császár és király, — nem az ausztriai császár és a magyar király, mert akkor osztrák császár még nem létezett, tehát nem az osztrák állam császára, hanem a római császár — összes alattvalóira, így tehát Magyarország és Csehország stb. összes lakosságára nézve is, megnyerte azt a jogot, hogy tulajdon alattvalói fölött, az ozmán birodalom egész területén, az ő konzuljai és dragománjai gyakorolhassák a bíróságot: akkor nemcsak a mai értelemben vett közösügyek nem léteztek, de a közösügy alapja, maga a pragmatika szankció sem volt megkötve. És ezt nem pótolta a nemzetközi szokásjog. Olyan kötelezettséget tehát, a mely idegen állammal szemben fennállana és a melynek alapján egy idegen állam tőlünk számon kérhetné, hogy vájjon a bíraskodással az ő területén

megbízott valamely közeg közös-e, vagy nem — és akkor, ha nem közös, tőle a működést megtagadhatná: ilyet megállapítani egyáltalában nem lehet.

De a mi, szerintem, legmélyebb indoka annak, hogy a t. kormány és a t. előadó úr felfogása alapján téves: az, hogy, az ő felfogásuk szerint, a konzuli bíraskodás, mert az külföldön történik, a külföldi képviselő attribútumának egyik kiegészítő része, holt ez a funkció, az által, hogy a külföldön működő, vagy akár a külképviseletben alkalmazott közegre ruháztatik, a maga természetét el nem veszti. Birói funkció pedig nem képviseltetése valamely államnak, vagy akár csak ez állam alattvalóinak idegen állammal szemben, hanem az az állam egyik szuverén jogának a gyakorlása saját polgáraival szemben. És ezért, t. Ház, igen helyesen figyelmeztetnek rá a nemzetközi jog tekintélyei, például Lerat és Dalloz, hogy a bíraskodási jog a konzuloknál csak esetleges, hogy ők ennek a gyakorlásában valóságos bírák, és hogy a birói hivatás az által, hogy azt ők gyakorolják, természetében mit sem változik.

Az egész konzuli bíraskodási intézménynek sarkalatos tétele, t. Ház, hogy az a hazai talajnak a viszonyok és nemzetközi szerződések alapján kifelé tolt része, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* hogy az idegen honos azokon a területeken, a hol konzuli bíraskodás van, úgy tekintendő, mintha saját hazájának a területén állana; *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* és minden szerződésnek egyik alapvető intézkedése az, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy saját törvényei és szokásai szerint kell az illetőnek igazságot szolgáltatni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Az

intézmény nem kiegészítő része a külképviseletnek, az intézmény kiegészítő része a hazai bírói szervezetnek. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

Ha ez így áll, t. Ház, pedig ezt senki sem tagadhatja, kérdem: melyik az a közös bírói intézmény ebben az osztrák-magyar monarchiában, melynek kiegészítő részül tekinthető volna a konzuli bírászkodás, az ozmán birodalom kebelében? És ha ilyen nincs, akkor mely bírói szervezet kiegészítő részül tekinthető a konzuli bírászkodás? Egy nem létezőnek-e? Nem, hanem csak annak, a mi létezik: csak a magyar bírói szervezetnek, a magyar honosokra, az osztrák bírói szervezetnek, az osztrák honpolgárokra nézve. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Távól attól, hogy a konzuli bírászkodás nemzetközi jellege az intézmény közössé tételét követelné: magának a konzuli bíráskodásnak az alapgondolata kizárja azt, hogy a magyar honos külföldön is, konzuli bírászkodás alatt levő területeken is, más mint hazai bíró s más mint hazai törvények alatt álljon. *(Zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

A kérdés, t. Ház, végre is oda megy vissza, hogy hazai törvényeink e tekintetben mit követelnek; mert a nemzetközi szerződések mindig az illető állampolgárok saját törvényeire utalnak. Lássuk tehát jogunkat.

Az az állítás, t. Ház, hogy az elsőfokú konzuli bírászkodás közössége az 1867: XII. t.-czikkből folyik, egyike azoknak, melyeket a legnagyobb csodálattal hallottam, mióta e Háznak tagja vagyok. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Gondolom, a t. igazságügy-miniszter úr lesz a legutolsó, a ki tagadásba vonná azt,

(*Halljuk! Halljuk!*) a mit a Háznak e padjairól (*az ellenzék padjaira mutat*) oly fényesen vitatott, hogy az 1867: XII. törvényczikknek a közösügyekre vonatkozó, a közös ügyeket megállapító intézkedései taxatív jellegűek, a szó legszorosabb értelmében veendő, hogy magyarázatok és analógiák alapján azokból új közösügyek létezésére következtetést vonni nem szabad.

Nézzük meg, t. Ház, az 1867: XII. törvényczikk ama szakaszát, a mely a napirenden levő tárgyakra nézve fontos. (*Halljuk! Halljuk!*) Ez a 8. §, a mely így szól (*olvassa*):

„A pragmatika szankcióból folyó közös és együttes védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerű vezetése. E czélszerű vezetés közösséget igényel ama területekre nézve, melyek az öfelsége uralkodása alatt levő összes országokat együtt illetik. Ennélfogva (*Halljuk! Halljuk!*) a birodalom diplomaciai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében felmerülhető intézkedések mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett a közös külügyminiszter teendői közé tartozik.“

Méltóztassanak engemet felvilágosítani arra nézve, hogy e szakasz melyik részében foglaltatik benn a konzuli bírászkodás. Én itt semmi néven nevezendő bírászkodásról egy sort, egy betűt sem olvasok, hacsak a külkereskedelmi képviseltetéshez nem akarja számítani. Bátor voltam kimutatni, hogy a külkereskedelmi képviseltetésnek, sem egyáltalán semmiféle képviseltetésnek ez nem integráns része. De ha az volna is, csak a külföld irányában való képviseltetésre nézve tekinthetnők közösügynek. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Oly állami attribútumok közös gyakorlását, melyeket az állami hatalom saját honosaival szemben érvényesít, a minő a bíráskodás, legalább e törvény szövegezése világosan kizár. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Én megmondom, hogy a konzuli bíráskodás egész ügyére nézve mik tekinthetők közösügynek? Közösügynek tekinthető ama szerződések megkötése, melyek által a konzuli bíráskodás jogát magunknak megszerezzük; közösügynek tekinthető a magyar bírósági tisztviselő bevezetése, számára az ekzekvatur ki- eszközzése a külföldi hatóságoknál; közösügynek tekinthető a magyar bírói szuverenitás gyakorlatának a megvédése, ha az idegen hatóságok abba bárminő alakban beleavatkoznának; (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) közös feladatnak tekinthető az, ha a magyar bíróság által külföldön hozott ítélet végrehajtásához idegen hatóságok jogsegélye szükséges, e jogsegély megszerzése; mert erre a magyar államnak a fennálló törvények szerint módja nincs. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) A helyzet az, mint midőn például a kúria egy Ítéletét kell a külföldön végrehajtani; akkor ennek végrehajtása végett igenis diplomáciai képviseltetésünkhöz fordulhatunk a külügyminiszter útján. De vajjon ez azért megszűnik-e szuverén magyar önálló igazságszolgáltatási cselekvény lenni? Abban a pillanatban, melyben a bírói hatalom gyakorlását magát bármi tekintetben közösnek elismernők: az 1867: XII. törvény cikknek nemcsak szellemén, hanem betűjén is tátongó rést ütnénk. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső balon.*)

T. Ház! Ezzel még nem mondtam eleget. Ne méltóztassék az 1867: XII. törvénycikket, a mint az az újabb interpretációkban már szokássá vált, egyoldalúlag felfogni, mint oly törvényt, melynek egész tartalma csak abban áll, hogy az állami szuverén jogok egyik részének közös gyakorlásáról intézkedik. Az e törvény intézkedéseinek csak egyik része. A másik része biztosítja a nemzeti függetlenséget és állami önállóságot, fentartja világos szavakkal, a királylyal és a monarchia másik államával létrejött egyezmény ünnepélyességével, a *pragmatica sanctio* alapelvét, mely szerint Magyarország önálló független állam, *(Igaz! Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbal felől)* semmi más országnak és államnak alávetve nincs. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbal felől.)* E törvény tartalma nemcsak nem kívánja, sőt e törvény ama részének, — mely a másikonál nem kevésbé fontos, mely az országnak állami függetlenségét újból megerősíti, új biztosítékok alá helyezi, — e törvény másik részének megsértése az, ha bármely oly bíróságot ismerünk el, a mely bírói hatalmát nem kizárólag a magyar királytól, mint olyantól, hanem az osztrák császár és királytól nyert megbízás alapján gyakorolja. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

A közösügek terén, az 1867: XII. törvénycikkekben körülírt formák között, egy fejedelmi cselekményben nyilvánul, az osztrák császár és magyar király szuverenitása. De az ily fejedelmi cselekményeknek csak a közösügek körébe sorozott intézkedések terén lehet hatályuk. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ki van zárva, hogy oly fejedelmi cselekmény, mely az osztrák császár és magyar király szuveréni-

tásának együttes gyakorlását tartalmazza, bírói hatalmat ruházhasson magyar honosra; (*Helyeslés a bal- és szélső balfelől.*) s ki van zárva, hogy a magyar honosnak más kútforrás és más szuverenitás nevében szolgáltassanak igazságot, mint a magyar koronának és magyar királynak a nevében. (*Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) így tehát az oly bírónak, a ki hivatalát a császártól és királytól eredő megbízás alapján gyakorolja, a ki ítéletét a császár és király nevében mondja ki, az ilyen bírónak egész működésében és minden Ítélezésében közjogunk egy sarkalatos alaptételének a tagadása nyilvánul. (*Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Nem szólok bővebben arról a másik sérelemről, melyet e javaslat tartalmaz s a mely már az első fórumnál nyilvánul, a magyar honost szabály szerint az osztrák jog alá helyezvén. Hiába iparkodott a t. előadó úr oly nagy apparátussal nyitott ajtót betörni s minket arra figyelmeztetni, hogy szükséges a helyi viszonyok figyelembevétele. Hisz ezt mindnyájan tudjuk. De mi azt kívánjuk, hogy valamint az osztrák honosokra nézve a helyi szokások által módosított osztrák magánjog érvényesül, mint szabály, a magyar honosokra nézve is a helyi szokás által módosított magyar jog érvényesüljön, mint szabály. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső bal felől.*)

Az osztrák jog fölemlítésében és átértésében nagyon óvatos a miniszteri indokolás és az mindenütt „a tényleg fennálló jogszabályok és gyakorlat“ neve alatt csúszik el; az előadó úr beszédében pedig a levantei jogszokás ismeretlen terjedelmű és ezért mindenféleképpen az eltakarására elég tág köpenye rej-

tegeti azt. *(Tetszés és derültség balfelől)* Szerencsére azonban, itt van kezem közt az osztrák törvényjavaslat indokolása, mely e tekintetben nekünk teljesen tiszta bort önt poharunkba *(Halljak! Halljuk! bal felől.)* és a melynek erre vonatkozó tételét lesznek bátor a t. Háznak felolvasni *(olvassa):* Dem Gesagten zufolge ...*(Egy hang jobb felől: Hát németül idéz?! Nagy zaj és derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Nagyon fogok örülni, ha a t. képviselő úr, a ki, úgy látszik, a német szót annyira nem tűri, hogy engem egy idézet rögtönzött lefordítására akar kötelezni, e dicséretes buzgalmát ennél fontosabb alkalmakra tartja fenn és ha akkor, a mikor mi a németetés terjesztésével szemben a magyar nyelv terjesztésén munkálunk, *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* az ő buzgalmára és segítségére számíthatunk, *(Hosszantartó élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Az osztrák indokolás tehát az anyagi jog terén létesítendő állapotokat röviden és világosan ekként jellemzi: „Dem Gesagten zufolge sind für die Consular-Gerichte in Hinsicht auf Rechtsanwendung folgende Unterscheidungen aufgestellt:

1. Für die österreichischen Staatsangehörigen in Statussachen und in Strafsachen das Recht des Heimatlandes angewendet.

2. Ebenso wird für die ungarischen Staatsangehörigen im Statussachen und in Strafsachen das Recht ihrer Heimat angewendet.

3. In den Rechtssachen, welche nicht zu den Status- und Strafsachen gehören, werden für die österreichischen und für die ungarischen Staatsangehörigen die österreichischen Gesetze angewendet.“

(Zajos derűtség. Felkiáltások a szélsőbalon: Éljen Szilágyi!)

Ez, t. Ház, a valóság az anyagi jog terén. Már most kérdem: minő lealázó helyzetbe jut a magyar honosság az európai nemzetközi jogban? *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Az egész konzuli bírászkodás alap gondolata: hazai bíró, hazai jog. Az angol, a német, a francia, de sőt minden apró európai állam honosa elmondhatja magáról: „civis romanus sum“ a konzuli jogszolgáltatásnak alávetett területeken élvezi a hazai bírászkodást, a hazai törvényt; Európának összes nemzetei közül egyedül a magyar honos az, *(Fölkiáltások a bal- és szélső baloldalon: Szégyen!)* a ki azokon a területeken, a hol a konzuli bírászkodás dívik, sem hazai bírót, sem hazai jogot nem talál, csak kivételesen. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon)*

A szabály: az osztrák jog uralma; a kivétel: a magyar törvény. *(Felkiáltások a szélsőbalon: Legyenek büszkék rá!)*

Egyetértek a t. előadó úrral abban, hogy ez vívmány, nagy vívmány *(Felkiáltások a szélsőbalon: Gyönyörű vívmány!)*; megengedem, csak hogy nem annak vívmány, a kinek számára a t. előadó úr azt vívmányul tünteti fel: nem a magyar nemzetnek, nem a magyar állami eszmének, nem a magyar államiság megszilárdulásának, önállóságának. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Az általam előadottakból folyik, hogy a konzuli bírászkodást sem a létező törvények alapján közösnek el nem ismerhetem, sem közössé új törvény által szavazatommal átalakítani elő nem segíthetem. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Azt hiszem, hogy nincs annak semmi útjában nemzetközi és közjogi szempontból, hogy külön magyar konzuli bírókat alkalmazunk ott, hol azok, a kik a magyar igazságszolgáltatást vezetik, ezt jónak látják. Nem zárkozhatom el attól, hogy minden helyen, a hol konzulság van, pénzügyi nehézségekbe ütközik külön magyar konzuli bíróság felállítása. De az ilyen helyeken is meglehet oldani a kérdést: tessék az ilyen helyeken a konzulnak külön magyar konzulsági bírói megbízást adni; tessék őt a magyar király által az igazságügyminiszter úr előterjesztésére magyar konzuli bírónak kineveztetni. (*Helyeslés a hal- és szélső baloldalon.*) Ez ellen nincs semmi kifogásom. De már az ellen mindig küzdeni fogok, míg e Ház tagja leszek és a közügyekhez hozzá szólok, hogy a császári és királyi két szuverenitás együttes gyakorlatából nyert megbízással legyen valaki bírói hatalommal felruházva, vagy hogy valaki e kettős szuverenításra való hivatkozással gyakorolhasson bírói hatáskört. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Áttérek már most a második fórumra és bocsánatot kérek, hogy kénytelen vagyok az ügy bonyolalmassága miatt terjedelmesen szólni; (*Halljuk! Halljuk!*) de szükséges azt megvilágítani minden egyes részletében. És bár bővebben foglalkozom e kérdéssel, maradni fog még t. barátaimnak elég elmondani való, hogy annak egyes, általam bővebben ki nem fejtett, árnypoldalait kimutathassák.

T. Ház! Még ha mindaz, a mit az első fórumról mondtam, tévedés volna; még ha az első fórum közöségét el is lehetne fogadni: sőt akkor fokozott mér-

tékben kárhóztatnom kellene egy ilyen tisztán bírói közös főlebbviteli fórum felállítását.

Ha valamivel lehet az első fórum közösségének az indokolását megkísérlem vagy azt mentegetni, csak azzal a kapcsolattal lehet ilyet megkísérteni, a mely a külképviseleti és a konzuli bírói hatáskör közt többnyire fennáll. Kimutattam ugyan, hogy ez az érv tarthatatlan, de ha valamivel, csak azzal az indokolással lehet szerencsét próbálni, hogy, nem lóvén elválasztva az első fórumon a konzuli igazgatási funkció a bírói funkciótól, e két funkció együttsége következtében válik a bírászkodás közössé. De a második fokra nézve, a mely semmi egyéb, mint tisztán törvénykezésre szervezett hivatal, még ezt a magyarázatot, még ezt a mentegetést sem lehet megkísérteni. A második fórum a maga egész ridegségében állítja elénk a közös osztrák-magyar törvénykezési intézményt.

És itt foglalokznom kell egy kissé azzal az elmélettel, a melyet a t. miniszter úr az indokolásban csak röviden érintett, de a melyre bővebben kiterjeszkedett az előadó úr, hogy tudniillik ez a bíróság nein közös, hanem vegyes. T. képviselőház, ön magában véve ezt a megkülönböztetést nem tartom alaptalannak. De egy adomára emlékeztet ez engem. Midőn valamely apró német fejedelem fia, a ki igen rossz diák volt, vizsgázott, a tanárok, hogy valamikép a vizsgán keresztül csúszhasson, a lehető legkönnyebb kérdéseket intézték hozzá. Többi közt a történelmi tanár azt kérdezte tőle, hogy melyik évben volt a nagy francia forradalom? — erre ő fensége, mindenki rémületére, azt mondta: „1526-ban.“ (*Derülség.*) Csak a tanár találta fel magát rögtön s kezeit dörzsölve,

nyájas mosolygás közt azt mondotta: „igenis fenség, kérem, ez a szám önmagában véve egészen helyes, csak nem illik ide tökéletesen.“ (*Hosszas, élénk derültség. Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Hát, t. Ház, a megkülönböztetés a vegyes és a közös bíróság közt önmagában véve helyes; de nem illik ide egészen.“ (*Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) És ezt leszek bátor igazolni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Elismerem, hogy a tervezett bíróság összeállításában megvan a vegyes intézmény egyik kelléke, hogy tudniillik olyan elemekből van összealkotva, melyek küldetésüket két egymástól független fenhatóság önálló fenhatósági jogának a gyakorlásából nyerik: a bírák egyrészét a magyar király, mint olyan, a bírák más részét az osztrák császár, mint olyan, nevezték ki. De hiszen, t. Ház, ha ez az eredet, ha ez a két különböző, egymástól független forrásból való származás elegendő volna arra, hogy valamely intézmény ne legyen közös, hanem csak vegyes: akkor nekünk közös ügyeink egyáltalában nincsenek, hanem csak vegyes ügyeink vannak, (*Élénk derültség és tetszés a baloldalon.*) mert a mi összes közös intézményeink a magyar állami szuverenitás és az osztrák állami szuverenitás önálló gyakorlásából keletkeznek. (*Úgy van! Úgy van! balfelől*) Sem a külügyek közössége, sem a hadsereg közössége nem származik valamely egységes birodalmi összakaratból, a minő a törvényhozás terén nem létezik, (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) hanem Magyarország önálló szuverén törvényhozási akaratának a gyakorlásából és Ausztria önálló szuverén törvényhozási akaratának a gyakor-

lásából, (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) tehát két különböző, egymástól független jogforrásból. (*Helyeslés balfelől.*) Csak valamivel távolabb van a forrás eredete az eredménytől, mint itt, a bírói kinevezéseknél; de a dolog lényegében megvan az a kellék, hogy tudniillik az intézmény két egymástól független jogforrásból ered.

Már most, t. Ház, ha e bíróságnak nem közös, de vegyes jellegében ezen az alapon megnyugszunk: akkor nagy reményem van, hogy a mi i barátaink, a Háznak ezen az oldalán, (*a szélsőbalra mutat*) megnyugvással fogják akceptálni a közjogi állapotot; mert akkor megmagyarázzuk nekik, hogy hiszen nekünk nincs is közös hadseregünk, hanem csak vegyes hadseregünk, nincs közös külügyminiszterünk, hanem csak vegyes külügyminiszterünk. (*Zajos derűtség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Ez a (*Halljuk! Halljuk!*) két különböző, egymástól független szuverenitásból való eredet, annak, hogy valamely intézmény, mondjuk tehát valamely bíróság nem közös, de vegyes legyen, csak egyik kelléke; a másik kellék annak illetékességében, hatáskörében nyilvánul. Vegyes bíróság és vegyes pör, ezek korrelált fogalmak. Ha ennek a bíróságnak csak az a hatásköre volna, hogy osztrák és magyar honosok közt vegyesen fölmerülhető perekben ítéljen: akkor el lehetne azt nevezni vegyes bíróságnak; de oly bírósági testület, a mely egységesen ítél akkor is, ha csupán magyar és magyar, és csupán osztrák és osztrák honpolgárok között forog fenn peres ügy, ez azután már nem vegyes, hanem közös bíróság. (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

A t. előadó úr hivatkozott a nemzetközi közös bíróságok létesítésére irányuló mozgalmakra. Hát ugyanarra hivatkozom én is, hogy az én tételmenek. a helyességét bebizonyítsam. Ez a mozgalom létezik; és én ezt a mozgalmat a maga végcéljaiban és irányjaiban magam is üdvösnek tartom, annak a zavar-
nak, a mely a konzuli bíraskodás terén ma tényleg fennáll, az enyhítésére, sőt talán elhárítására; de ez a mozgalom, talán egy néhány, kisebbségben lévő tudóst kivéve, sohasem irányult arra, sohasem ment odáig, hogy egy és ugyanazon állam polgárai között felmerülő peres ügyek elintézésére is vegyes bíróságokat javasoljon. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Így az egyiptomi vegyes bíróság is, a mely már fennáll, csak akkor van hivatva működni, illetékessége csak arra terjed ki, ha idegen honosok és egyiptomiak közt, vagy a két külön idegen államhoz tartozó honosok közt foly a per, és ezenkívül csak az Egyiptomban fekvő ingatlanokra vonatkozó ügyekben.

Az „Institut de droit international“ kebelében több éven át folytak a tárgyalások ilyen független, vegyes felső bíróságok létesítése felett, meg is van a tervezet, a melyet, gondolom, a müncheni közgyűlésen az „Institut de droit international“ magáévé tett. Ebben világosan meg van mondva, hogy az intézmény nem foglalkozik azokkal a peres ügyekkel, melyek egy és ugyanazon állam honosai közt forognak fenn; hanem csak azokat az eseteket javasolja és csak azokra nézve látja szükségesnek az intézkedést, midőn két vagy több különböző állam honosai állanak egymással szemben. (*Bokros Elek előadó: Hát Magyarország és Ausztria közt?*)

Magyarország és Ausztria közt? Méltóztassanak akkor akként intézkedni, hogy Konstantinápolyban magyar bíróság fungáljon, midőn csupán magyar honosok közt van per, és osztrák bíróság, midőn csupán osztrák honosok között, és méltóztassék azután ebből a két bíróságból közösét alakítani azokra az esetekre, midőn közös per lesz, és akkor tessék hivatkozni a nemzetközi mozgalomra; (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal és szélső baloldalon.*) de nem akkor, midőn magyar és osztrák bíróból álló kollégiumot állítanak össze, mely mindig ítél, akkor is, midőn csak magyar és magyar és csak osztrák és osztrák között folyik a per. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Erre a nemzetközi vegyes bírósági szervezetre nézve létezik igenis egy radikálisabb áramlat, a nemzetközi jogtudósok között, (*Halljuk! Halljuk!*) a mely, mindjárt az első fokon, egészen nemzetközi alapon akarná szervezni a kivételes bíráskodást.

Erre nézve polémia is támadt gr. Kamerowski és Martens hírneves jogtudós között, Kamerowski képviselvén azt a radikálisabb áramlatot, a mely a most fennálló konzuli bíráskodással teljesen szakítani kíván és nemzetközi bíráskodást kíván felállítani; de erre Martens igen találóan jegyzi meg a következőt — nem tudom, hogy a francia idézetet megengedik-e az urak — (*Derütség jobb felől Halljuk! Halljuk!*) (*olvassa*): „Peut-être, monsieur Kamerowski suppose-t-il, qu'il serait possible d'obtenir des gouvernements qu'ils changent de fond en combié leurs lois et réglemens concernant les tribunaux consulaires en vue d'organiser le service des procès mixtes. J'en doute beaucoup pour ma part.“

Abszurdnak — udvarias szavakkal, abszurdnak — nevezi a hírneves jogtudós azt a gondolatot, hogy csupán a vegyes perek kényelmesebb organizációját számára az európai államok hajlandók lesznek lemondani arról, hogy saját honosaik közötti perekben kizárólag saját igazságügyi állami szuverenitásukkal éljenek. (*Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De, t. képviselőház, méltóztassék megengedni, hogy az olyan érvelésektől, a minőket az európai nemzetközi felelősségi bíróság létesítésére irányuló mozgalmából a jelen esetre vonatkozólag felhoznak, minden komolyságot elvitassak. Egészen más dolog az, t. Ház, ha az összes európai államok összeállanak és a kivételes területeken mindnyájan egyetértőleg létesítenek egy közös nemzetközi bíróságot; mert fel sem tételezhető az, hogy az összes államok egy univerzális republikává akarnának összeolvadni: és egészen más az, ha csak két állam áll össze és teszi kölcsönösen egymás közt közössé a bírósági szuverenitás gyakorlását. Mutasson nekem erre a t. képviselő úr példát, mutasson arra, hogy Anglia és Franciaország, vagy Németország és Olaszország, vagy akár Belgium és Hollandia, a kisebb államok is, valaha arra a gondolatra jöttek volna, hogy idegen területen gyakorolható igazságügyi szuverenitásukat egészben közössé tegyék. Igen is előfordul, hogy valamely állam, bizonyos helyen, a hol nem látja érdemesnek és szükségesnek, hogy külön konzulságot és konzuli bíróságot állítson fel, egy barátságos hatalmat felkér arra, hogy vállalja el alattvalói érdekeinek a gondozását, tehát a felettük való bíraskodást is. És nekem az ellen semmi közjogi kifogásom nem volna, ha egyes városokra,

egyes helyekre nézve, a hol semmiképpen sem tartjuk szükségesnek honosainkról külön gondoskodni, Ausztriával ilyen egyességet kössünk; de ahhoz, hogy az egész bíraskodást a külföldön egymás karjaiba dobják és közössé tegyék, nem tudok példát. Ha pedig valaki nekem erre mégis tudna példát mondani: akkor is azt állítom, hogy ezt a példát a mi esetünkben semmi körülmények közt sem tartom követhetőnek. *(Élénk helyeslés balfelől)*

Ezzel áttérek, t. Ház, a tárgyalás alatt levő törvényjavaslat plauzibilissé tételének ama motívumaira, a melyeket annak egyezményserű vagy szerződészerű természetéből vonnak le. *(Halljuk! Halljuk!)*

Azt mondják, t. Ház, hogy az állami szuverenitás fenn van tartva, hogy az igazságügyi szuverenitás csorbát nem szenved, mert hiszen mi azt elvileg fenntartjuk és csak gyakorlására nézve egyezünk meg bizonyos körülmények közt egy idegen állammal.

Az a kérdés, t. Ház, hogy megfelel-e e javaslat valamely egyezmény kellékeinek; megfelel-e különösen akkor, midőn oly felette fontos, felette kényes, a legnagyobb skrupulózitással tárgyalandó ügyről van szó, mint a minő az igazságügyi szuverenitás, ennek bármely része, teljes önállósága, annak gyakorlása, vagy arról való lemondás? És az is a kérdés: lehet-e, szabad-e nekünk politikailag okosan Ausztriával egy ily egyezményt létrehozni, a mi különleges viszonyaink között? *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Mindenekelőtt arra kell figyelmeztetnem, a miről itt a Házban már sokszor volt szó, hogy Magyarországnak állami szuverenitása alaptörvényeinken, a *pragmatica sanctión* alapuló, megtámadhatatlan

közjogi tény ugyan, de e meggyőződés a Lajtántúli államban, sajnos, éppenséggel nem uralkodik, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) sőt ellenkezőleg a Lajtántúli államban ezzel ellentétes felfogás uralkodik a tudományban is, a melyben a monarchiát — mint ma az előadó úr nyelvbotlásból tette — összetett államnak tekintik, beszélvén, az Österreichisch-Ungarischer Gesammt-Staatról, a melynek területén Magyarország csak egy Staatsgebiet.

Ha tehát én szerződöm, ha én egyezményre lépek az állami szuverenitásnak bármely kellékére nézve a Lajtán-túli állammal — ismervén az ott lapangó szellemet, ismervén az ott mindenkor kifejezésre jutó felfogást — (*Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon*): az első feltétel, hogy az egyezménynek egyezményes jellege, hogy a magyar állami szuverenitás teljességének a másik szerződő fél részéről történt elismerése, a lehető legkétségtelenebb alakban nyilvánuljon. (*Élénk helyeslés! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Nem azért, mintha a mi állami szuverenitásunk reá szorulna, hogy a Lajtán-túli oldalról bármely tényező elismerje és ha az el nem ismeri, csorbát szenvedne: hanem azért, mert egy államjogi szerződés létrejövetelének első kelléke, ha azt kétértelműség vagy önmegaláztatás nélkül megkötni akarjuk, hogy biztosítva legyen a mi egyenjogúságunkra, a a mi szuverenitásunkra nézve a felfogások teljes azonosága. (*Élénk helyeslés! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Ha pedig a szerződés ünnepies formáját nem követeljük, a mit pedig a jelen esetben megkövetelendőnek tartanék, legalább kétségtelenné legyen téve

a két szerződő fél akaratának az egyöntetősége.
(*Élénk helyeslés! Úgy van! a bal és szélső baloldalon.*)

Én most e második követelménnyel kezdem. Elolvastam az osztrák törvényjavaslatot és ennek diszpozícióiban igen lényeges pontokra nézve a magyar törvényjavaslattól eltérő intézkedéseket találtam, (*Úgy van! balfelől.*) eltérő intézkedést négy-öt szakaszban. A magyar törvényjavaslatban bizonyos rendeletek kibocsátására a magyar kormány és az osztrák kormány, tehát a két állam kormánya van felhatalmazva, az igaz, a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után. Ugyane pontokra nézve az osztrák törvényjavaslat a közös külügyminisztert hatalmazza fel rendeletek kibocsátására a két állam kormányával egyet-
értőleg.

Az pedig, t. Ház, nem mindegy, hogy mely hatóság van megjelölve, mint rendelkező hatóság és melyik az a másodsorban tekintetbe vett hatóság, a melyről nem is tudjuk, hogy egyetértésre kell-e jutni vele, vagy csak tudomására hozni a tett intézkedést, mert ez a kifejezés „értekezés“, azt hiszem, legalább érthető szabatos jogszabálynak nem tekinthető, mint-hogy nem lehet tudni . . . (*Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter: Csak meghallgatandó!*)

Tudomásul veszem a t. igazságügyminiszter nyilatkozatát, hogy a külügyminiszter befolyása ezekben a szakaszokban, melyeket egyenként idézni nem akarok, mert hiszen mindenki ismeri, a ki a két javaslatot elolvasta, mondom, hogy a külügyminiszter befolyása azokban csak arra terjed, hogy meghallgatandó. De ebben az esetben még nagyobb ellentét van a két javaslat között, a melyek egyikében a kül-

ügyminiszter intézkedik, a másika szerint csak meghallgatandó. *(Derűtség. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Vannak még más eltérések a két törvényjavaslat intézkedő részeiben, a melyeket fel fogok sorolni az e tárgyra vonatkozó megjegyzéseim kapcsán. Tudom, hogy ezekre az eltérő intézkedésekre azt is lehet mondani, hogy hiszen ez még csak javaslat, az még nincs le tárgyalva, e javaslat az osztrák parlament két házának tárgyalásai kapcsán módosítható, egyetértésbe hozható a magyar törvényjavaslattal; szóval lehet a teljes egyetértést az ügy további kifejlődésében helyreállítani és a bajt orvosolni. De sokkal nagyobb baj az, hogy az osztrák előterjesztésben éa annak indokolásában attól a felfogástól, a melylyel itt nekünk e javaslatot elfogadhatóvá tenni és a melylyel azt velünk elfogadtatni akarják, egészen eltérő, sőt azzal ellentétes szellem és felfogás nyilvánul. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És ezt a tényt az osztrák javaslaton utólag eszközölt javításokkal nem lehet elsimítani. Mert ha ezt a javaslatot, a mint mi azt most ismerjük, vissza is vonják és új javaslatot nyújtanak is be, akkor sem fog a mostani osztrák javaslat jellemző volta megszűnni azokra a felfogásokra nézve, a melyek alapján a Lajtán-túli kormány ez ügy megoldását megkíséرتette. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez állításomat, t. Ház, bátor leszek néhány idézettel igazolni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Nem szólok arról, hogy akkor, mikor a monarchia két államának kormányairól van szó, az osztrák törvényjavaslat „állam“ helyett következetességgel ezt

a kitévelt alkalmazza: „Staats-gebiet“; pedig diplomatikus okmányokban s törvényjavaslatokban az egyes kitételek nem jelentőség-nélküliek s meg van azoknak az értelmük. „Stats-gebiet“ pedig más, mint „Staat“. Ha a magyar javaslat azt mondja: „állam“ és ha ugyanakkor az osztrák javaslat azt mondja: „Staats-gebiet“, tehát állam-terület, akkor ez az eltérés, t. Ház, nemcsak stiláris, akkor ennek az eltérésnek meg van a maga oka. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, az osztrák indokolás, mindjárt kezdetén, az első szakasznál, nagy dicsekedéssel elárulja azt az örömet, melyet neki e javaslat okoz. Azt mondja az első szakasznál: „Dieser Paragraph stellet den bedeutungsvollen Grundsatz an die Spitze des Gesetzes, dass die Consulargerichtsbarkeit durch die Consulargerichte ohne Unterschied, ob die Rechts-sache, welche der Gegenstand der Amtsthatigkeit ist, einen österreichischen oder einen ungarischen Staatsgehörigen betrifft, ausgeübt werde.“

Miért oly „bedeutungsvoll“? Jut-e eszébe, t. Ház, az angol, a francia, vagy olasz törvényhozásnak azt mondani, hogy a törvény élén az a jelentőségteljes elv van, hogy a konzuli bíraskodást konzulok gyakorolják? *(Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon.)* Nagyon jól tudjuk, t. Ház, hogy mi ebben a „bedeutungsvoll“; meg is érthetjük, mert, sajnos, gyakran volt alkalmunk az ebben lappangó szellem nyilvánulását tapasztalni. De menjünk most tovább. *(Halljuk! Halljuk!)*

A harmadik szakasznál elmondja az osztrák indokolás, hogy miért nem helyes az, hogy a konzuli

bíróságoktól a felelbbvitel magyar vagy osztrák állampolgárra nézve mindig valamely osztrák törvényszékhez történik. Hiszen, t. Ház, ehhez csak egy sor szükséges, egyszerűen azt kell mondani hogy a két állam szuverenitásának, a két állam függetlenségének ez nem felel meg. Nem, t. Ház, nem ezt mondja az osztrák indokolás; hanem e helyett rőf hosszú fejtegetésekben azzal foglalkozik, hogy azért nem helyes az összes ügyeket osztrák területen lévő törvényszékhez utalni, mert magyar honpolgárookra nézve bizonyos esetekben a magyar jog alkalmaztatik, a magyar jog ismeretét pedig az osztrák törvényszékeknel nem lehet feltételezni. (*Élénk derülség a bal- és szélső baloldalon.*)

Hát, t. Ház, furcsa, hogy egy ilyen kardinális intézkedés indokolásánál csak egy tizenkettedrendű oportunitási tekintetet hoznak fel, mert hiszen az osztrák bíró megtanulhatja a magyar jogot státusügyekben és örökösödési ügyekben; a helyett, hogy szembeszökő államjogi indokot hoznának fel. Ha ez nem jellemző arra a szellemre, a melyben a Lajtántúl ezt az ügyet felfogják, akkor nem tudom, hogy micsoda. (*Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

És most mielőtt tovább mennénk ebben az imádásra méltó őszinteséggel szerkesztett osztrák indokolásban, látogassunk el előbb a magyar indokláshoz. A magyar törvényjavaslatban a Konstantinápolyban felállítandó törvényszék költségeiről nincs semmi intézkedés és helyesen is; mert ha áll az, hogy az ott alkalmazott magyar bírák valóbban osztrák bírák és csak olyanok: akkor e bíróság költségei nem is lehet-

nek közösek s a magyar indokolás meg is mondja világos szavakkal, hogy mindegyik állam a maga költségvetésébe veszi fel azoknak a bírának a fizetését, a kiket ő nevezett ki. A konstantinápolyi egyes törvényszéknek, a javaslat terminológiája szerint szólva, költségei tehát nem közösek. Az osztrák javaslat 6. §-a pedig azt mondja: „Der Aufwand für das Consular-Gericht wird im Voranschlage des Ministeriums des Aeussern eingestellt.“ És az indokolás azt mondja hozzá: „És entspricht der den Consulargerichten gegebenen Stellung, wonach ihnen die Rechtsachen der österreichischen und der ungarischen Staatsangehörigen zugewiesen sind, dass der Aufwand dem Etät des Ministeriums das Aeusseren überwiesen wird.“ Én is azt mondom „entspricht“, tökéletesen megfelel a jelen törvényjavaslat szellemének. De mindenesetre jellemző, hogy az alatt, mialatt itt egyes bíróságot mutatnak be nekünk, a melynek még csak költségei sem közösek: a Lajtán-túli indokolás e bíróság természetéből azt származtatja, a mit a javaslatba is bevettek, hogy e felfolyamodású konzuli törvényszék költségei nem lehetnek mások, mint közösek. *(Élénk tetszés és derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

És valóban, t. Ház, az osztrák indokolás nem is labdázik a vegység és közösség fogalmaival, hanem az, midőn a 3. §-t megindokolja, egyszerűen azt mondja: „In Konstantinopel wird ein gemeinsames Consular-Obergericht errichtet.“ *(Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon.)* Azt hiszem, t. Ház, hogy, ha a magyar nyelvben különbség van a közös és vegyes közt, hát a német nyelvben is van különbség a „ge-

mischt és gemeinsam“ közt és hogy annak, a mit Magyarország vegyes törvényszéknek neveznek, a neve németül nem „gemeinsamer“, hanem „gemischter Gregerichtshof“ (*Élénk tetszés és derűtség a bal- és szélső baloldalon.*)

És, t. Ház, mindezeknek a betetőzéseként, annak a szakasznak az indokolásánál, mely azt mondja, hogy úgy az első folyamodású konzuli törvényszékek, valamint a felebbviteli főtörvényszék ítéletei a császár és király nevében mondatnak ki, az osztrák indokolás felkiált: „In der Bestimmung, dass alle Urtheile der Consular-Gerichte ohne Unterschied der Staatsbürgerschaft der Interessenten im Namen Seiner Majestät des Kaisers und Königs gesprochen werden, kommt die Einheitlichkeit dieser Institution zum Ausdruck.“ (*Zajos derűtség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.*)

Már most azt kérdem: lehet-e egyezmény-jellege két oly törvényjavaslatnak, melyeknek az intézkedései között oly lényeges eltérések, sőt ellenmondások vannak, mint azok, a melyeket idéztem? Ha ez egyezmény, akkor legalább annyit ki kell mondanunk, hogy olyan felületességgel készült, mint a minővel nagyfontosságú ügyek megoldásánál eljárni nem szabad. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

De, t. Ház, az állami szuverenitás egyik kellékének, a bírói szuverenitásnak nagy területeken való gyakorlásáról intézkedni, egyezkedni, szerződni, akkor, midőn a második szerződő fél minden lépten-nyomon elárulja, hogy ő az én szuverenitásomat elmagyarázni hajlandó (*Zajos helyeslés balfelől.*); mikor én bona fide azt hiszem, hogy vegyes bíróságot alkotok és

ottan — mégpedig, sajnos, nekik van igazuk — közös bíróságról beszélnek; mikor én azt hiszem, a bíróság vegyes természetéből kifolyólag történik az, hogy — ámbár semmikép sem igazolható, de ezzel menthető — a császár és király nevében ítélnék, ott pedig Einheitlichkeit der Institution-ról beszélnek; mikor, szóval, oly felfogásokkal állunk szemben, melyeket bármennyire iparkodnak is az illetők elleplezni, nem képesek azokat elrejtteni, mert kitörnek belőlük; mikor oly felfogásokkal állunk szemben, melyek magának az egyezségre lépésnek a pillanatában konstatálnak a másik szerződő félnél a magyar állami szuverenitás fogalmával ellentétes felfogásokat: akkor ily felfogások mellett nem lehet és nem szabad szerződni, (*Zajos helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.*) mert ha ily feltételek mellett egyezkedem és szerződöm, magam egyezem bele közjogunk kardinális tételeinek az elhomályosításába. (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De tovább megyek. Azt hiszem, t. Ház, hogy ha a szerződésnek minden külső formása megvolna; ha a felfogások ellentétében azok a veszélyes momentumok nem is léteznének, melyekre rámutattam: akkor sem tartanám helyesnek az állami szuverenitás egy lényeges kellékének a gyakorlására nézve Ausztriával külön egyezményre lépni. (*Helyeslés balfelől.*) Megmondom, miért. Mi már úgylis Ausztriával szemben, és helyesen, a pragmática sanctióból kifolyólag, az állami szuverenitás több részének a gyakorlására nézve a közösséget megállapítottuk. Közösnek ismertük el és azzá tettük formailag a külügyet; közössé tettük nagyrészen a hadügyet. Hát, t. Ház, a mi állami

szuverenitásunk teljessége úgyis, a körülményekre való tekintettel, sok, szerintem, el nem kerülhető, de lényeges csorbát szenvedett. Áldozatokat hoztunk; de mi végből? A végből, hogy a többit meg biztosítsuk, hogy a többinek a létezését annál szilárdabb alapra fektessük! (*Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) Nekünk, t. Ház, az úgyis már sok tekintetben egyes kellékektől megfosztott állami szuverenitás terén további engedményeket tennünk nem szabad. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Ez, t. Ház, az a felfogás, a mely, szerintem, kiegészíti amazt, a melyre beszédem elején hivatkoztam, hogy tudniillik a közösügyek az 1867: XII. törvénycikkben taxatíve fel vannak sorolva. Taxatíve vannak felsorolva a létező jogállapokra nézve és azoknak a lisztája le is van zárva, azokat a jövőre nézve szaporítani semmi körülmények között nem akarjuk. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

A hajlandóság úgy is meg van arra és ez a dolog természetében fekszik. Egy oly monarkhiának két állama közötti viszonyban, a melyek a két korona szuverenitásának teljes fen tartása mellett is egy fejedelem alatt állanak, mindig léteznek törekvések, különösen, ha az egyik állam azzal a helyzettel még teljesen megbarátkozva nincs, a melyek a közös viszonyoknak és a közös ügyeknek szaporítására törekszenek. Ezekkel a törekvésekkel szemben a mi államunk integritására, állami szuverenitásunk összes kellékeinek a fentartására senki más gondot nem viselhet és nem visel, mint mi magunk. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

És engem a jogfentartás nem vigasztal a jog tényleges gyakorlásának az elvesztéséért. Mert én az állami jogoknak birtokát nem mint elméleti birtokot

tartom becsesnek, hanem becsesnek tartom, mint a nemzeti élet tényleg működő tényezőjét. Egy nemzet csak úgy fejlődhetik önálló egyéniséggé, csak úgy gyarapodhatik és biztosíthatja magát, ha állami intézményeinek önállóságát és függetlenségét a lehetőség határáig fentartja, nem pedig úgy, ha azok gyakorlása helyébe a jogfentartásoknak egy egész kötetét helyezi el az országos levéltárban. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. Ház! Én e javaslatban épp úgy látok vétséget közjogunk ellen, mint az ellen az előrelátó okosság ellen is, a melynek vezetni kell minket minden oly ügy elintézésében, melynél a monarchia másik államával érintkezünk.

Ugyan mi az a *pragmatica sanctio*, t. Ház? Mi az az 1867:XII. törvénycikk? A közös védelem kimondása, mindkét állam együttes erejének a védelme alá helyezése mindannak, a mi azok mindegyikének és összes polgárainak szent. Hát az legyen a közös ügy, az legyen a közös védelem tárgya, hogy a mi államunk attribútumait, hogy a mi honosságunk európai' elismertetését, hogy a mi honosságunk díszét ne csak mi, de a monarchia másik állama is együttes erővel megvédje és viszont, nem pedig az, hogy azt kölcsönösen lerontsuk. *(Élénk helyeslés és tetszés bal felől.)*

Ne csináljunk tehát közjogi intézményeinkből lejtőt, a melyen mindinkább lefelé és lefelé csúszunk, hanem csináljunk azokból erősséget, a melynek falai között megvédhessük azt, a mi van és azt újabb és újabb biztosítókkal megerősíthessük. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ez, t. képviselőház, az az irányzat, melyet én követni óhajtok s a melyet követtem következetesen ez oldalról mindenkor s a melyről soha lemondani és a melytől eltántorodni nem fogok. *(Élénk éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel az irányzattal homlokegyenest szemben áll fejtegetéseim értelmében e törvényjavaslat, a melylyel foglalkozunk s azért úgy közjogi, mint politikai indokokból e törvényjavaslatot mellőzni kérem és a helyett ajánlom elfogadásra azt a határozati javaslatot, a melylyel mi a kérdésnek a magyar bírói hatalom függetlenségének alapján való megoldását javasoljuk, *(Hosszantartó éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

„Határozati javaslat a konzuli bíraskodásról szóló törvényjavaslat tárgyában.

A Hág helyesli a kormány abbeli törekvését, hogy a konzuli bíraskodásnál tényleg fennálló sérelmes állapot megszűnjék.

Mínthogy azonban a kormány által ily czélból beterjesztett, és az igazságügyi bizottság által elfogadásra ajánlott törvényjavaslat az ország közjogi állásának, különösen pedig igazságszolgáltatási fenségjogának meg nem felel: a Ház azt el nem fogadja, hanem utasítja a kormányt, hogy új törvényjavaslatot terjesszen a Ház elé a következő főbb elvek alapján:

1. A konzuli bíraskodást magyar honosok fölött ő felsége a magyar király által, a magyar igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett kinevezett konzuli bírák a magyar király nevében gyakorolják; és pedig

2. ott, a hol azt a körülmények indokolják, külön

magyar konzuli bírák alkalmaztatnak; máshol maguk a konzulok neveztetnek ki magyar konzuli bírakká. Ez utóbbi esetben a kinevezés nincs kötve az 1869. IV. tcz. korlátaihoz.

3. A magyar konzuli bírák a helyi viszonyok által követelt eltérésekkel, a hazai jog szerint ítélnék.

4. A magyar konzuli bíraktól a felebbvitel hazai fel-törvényszékekhez történik.

5. A bírói illetőséget az alperes honossága állapítja meg.

6. A védenczek maguk állapítják meg, vajjon a magyar vagy az osztrák honosokkal kívánnak-e egyenlő elbánásmódban részesülni.

7. A külön magyar konzuli bírákra, valamint a magyar bírói jelleggel felruházott konzulokra — bírói minőségben — vonatkozó anyagi és alaki fegyelmi szabályok, a különleges viszonyoknak figyelembe vételével magában a törvényben állapítandók meg. — Gr. Apponyi Albert, Királyi Pál, Horánszky Nándor, ifj. Ábrányi Kornél, Hodossy Imre, Nagy István, Hock János, Hollaky Imre, Kudlovioh Imre, Berger Ignác, Ivády Béla, Gulner Gyula, Linder György, Bujanovits Sándor, Bernát Béla, Dessewffy Aurél, Mihályi Péter, Beöthy Ákos, Horváth Lajos, b. Andreánszky Gábor, Benedek Elek, Zay Adolf, Tomcsányi László, b. Kaas Ivor, Tolnay Gábor, Svastics Gyula, Melczer Géza, b. Sennyey István, gr. Wenckheim Frigyes, gr. Károlyi László, Wittmann János, Veszter Imre, Gaál Jenő, Kovács Albert, Balogh Géza, Bolgár Ferencz.“ *(Élénk, hosszantartó felkiáltások a bal- és a szélső baloldalon: Éljen Apponyi Albert!)*

A Z Á R Ó B E S Z É D .

— 1891. február 23. —

Tisztelt Képviselőház!

Mielőtt abbeli kötelességem teljesítésébe fognék, hogy a tárgyat a maga teljességében a t. Ház előtt újból megvilágítsam, a t. előadó úr imént elmondott beszédjére néhány megjegyzést óhajtok tenni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. előadó úr az ellenzék érveléseivel szemben egy általános természetű észrevételt tett, egy általános kifogása van a mi álláspontunkkal és azzal a móddal szemben, a melylyel mi azt védelmezzük. Ez pedig az, hogy mi csak föltevésekből, csak kérdés formájában kifejtett nézetekből indultunk ki, de semmiféle tételes szabálylyal nem bizonyítottuk azt, hogy Magyarországnak a konzuli bíraskodás területén valóban önálló törvénykezési joga van. Ily felfogást, t. Ház, szó nélkül nem hagyhatok, s a midőn felszólalok, első kötelességemnek tartom e felfogás ellen tiltakozni; *(Helyeslés bal felől.)* mert az a mi alkotmányunknak, közjogunknak sarkalatos tétele, hogy a föltevés mindig az ország önálló joga mellett szól és az ország önálló jogát sohasem kell bebizonyítani; *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* hanem arra, a ki az ország önálló jogának valamely megszorítását állítja, hárul a bizonyítás terhe. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel kapcsolatosan ama czélszerűségi kifogásokra, a melyeket a t. előadó úr a mi javaslatunkkal

szemben felhozott, csak azt akarom megjegyezni, hogy ezekkel nekünk, ha egyéb kifogásai nincsenek, valóban nem imponál. (*Tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) Ő felsorol néhány nehézséget, mint a melyek a kölcsönös jogsegély tekintetében fenforoghatnak; felhossa, hogy a bírói illetékesség meghatározásánál ez egyszerű tétel: „actor sequitur fórum rei“, nem minden esetben nyújt vezérfonalat, hanem hogy más szempontok is befolyanak ennek a megállapításába.

No hát e nehézségek nagy részét már megoldotta a nemzetközi magánjog és a mennyiben mégis fennállanának, azt hiszem, erre a pontra nézve öfelsége másik államával nem lenne nehéz egyezményre jutni, úgy, hogy e nehézségek nagyon könnyen volnának elháríthatok. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

És ha a t. előadó úr abban gyönyörködik, hogy a törvényjavaslat álláspontja, mely egységessé tette a konzuli bíraskodást, úgy ezt, mint minden egyéb gyakorlati nehézséget, mely fölmerülhet, egy csapással oldotta meg: hát ebben neki talán igazsága van. Csak az a baj, hogy ezzel az egy csapással a törvényjavaslat álláspontja érzékeny sebet ejtett a mi törvénykezésünk függetlenségén is. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon*) Egyébként a t. előadó úr fejtegetéseivel beszédem folyamán még fogok találkozni.

T. Ház! Feladatomból természetéből, úgy hiszem, önként következik, hogy főleg, sőt majdnem kizárólag a t. igazságügyminiszter úr minapi felszólalásával foglalkozzam. (*Halljuk! Halljuk!*) A t. igazságügyi

miniszter minapi nagyszabású beszédében mindenekelőtt azt igyekezett bizonyítani, hogy a törvényjavaslat nem azon az állásponton áll, mintha a konzuli bírászkodás létező törvényeink alapján közös funkció volna; és továbbá azt, hogy a törvényjavaslat azt nem teszi azzá.

A t. igazságügyi miniszter úr beszédének kettős kiinduló pontja, két alaptétele van, a mely különben, a dolog természete szerint, bár nem ily világosan kifejezve, az indokolásban és az igazságügyi bizottság jelentésében is megvan. Az egyik alaptétel az, hogy a fennálló szerződések értelmében a kivételes területeken — rövidség kedvéért ezt a kifejezést használok — a bírászkodás kizárólag a császári és királyi konzulokat illeti (*Helyeslés a bal- és szélsőbalon*); a másik tétel pedig az, hogy az 1867: XII. tcz. a konzulsági szervezetet közössé tette.

Én, t. Ház, sem az egyik, sem a másik tételt nem tartom helyesnek. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Mindkét alaptétel czáfolatával hosszasabban foglalkoztam első beszédemben; és azokat, a miket ott elmondtam, meg nem czáfolták. (*Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.*)

A t. igazságügyminiszter úr hivatkozik több lex speciálisra, a melyek 1867 óta e tekintetben létrejöttek; Siammal, Japánnal és Khinával kötött kereskedelmi szerződésekre, melyekben, igaz, világosan a császári és királyi konzulok vannak megnevezve oly hatóságokul, melyekre a bírászkodás tartozik és azután azt mondja a t. miniszter úr, hogy e törvényjavaslat lex generális, a mely ezt a sok lex speciálist összefoglalja.

Hát ezekre az újabb szerződésekre ez betű szerint áll, és ebből csak az következnek, hogy míg e szerződéseket nem módosítjuk, — a mi nagy nehézséggel nem járna — a mi javaslatunk azokra az országokra nézve csak abban az alakban volna alkalmazható, hogy a közös konzul magyar királyi kinevezés által ruháztatnék fel magyar kir. bírói minőséggel. (*Helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) Egyáltalán nem áll azonban ez a tétel azon a területen, a mely mi reánk a legfontosabb, t. i. az ozmán birodalom területén. Mert a passaroviczi szerződés szól a császári királyi alattvalókról, kereskedőkről, ügyvivőkről stb. de már bátor voltam arra a t. Ház figyelmét felhívni, hogy a császári királyi kifejezést a passaroviczi szerződésben nem lehet a mai értelemben venni (*Helyeslés a baloldalon.*) mert a hivatkozást az akkori római császárra és magyar királyra és más mindenféle államok királyára, a mai törvények értelmében felfogni valódi történelmi anakronizmus. A passaroviczi szerződés tehát e tekintetben minket nem korlátoz. (*Helyeslés a baloldalon.*)

De éppen oly kevésbé találó az az állítás, mintha az 1867: XII. tcz. az egész konzulsági szervezetet közössé tette volna. Az 1867: XII. tcz. 8. §-a, a melyet itt többször felolvastak, egyszerűen a monarchia diplomáciai és külkereskedelmi képviselését tette közössé, semmi mást, mégpedig a külfölddel szemben.

Minthogy pedig áll az elv, hogy magyarázatokkal azokat a határozatokat, melyek a közösségeket állapítják meg, tágítani, új közösségeket e törvényekből kimagyarázni nem szabad: (*Helyeslés a bal- és*

szélső baloldalon.) ez a törvény valóban nem jelenthet egyebet, mint a diplomáciai és külkereskedelmi képviselet közösségét. A konzuli szervezet tehát csak annyiban közös, a mennyiben a külképviselet organuma; minden egyéb funkciójában nem az. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* És hogyha ezek a nem közös természetű feladatok és funkciók önállóan konstruálhatók, a minthogy más államok példája mutatja, hogy azokat önállóan konstruálták: akkor az 1867-iki alaptörvény nem állja útját annak, hogy az ott közössé nem tett funkcióra nézve külön magyar és külön osztrák közeget alkalmazzunk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

E tekintetben tehát az ozmán birodalomra nézve a fennálló szerződések alapján, Magyarországra és a monarchia másik államára nézve pedig az 1867: XII tcz. világos szavai szerint, nem áll fenn a miniszter úr által gondolt korlátozásoknak egyike sem, és szabadon mozoghatunk alkotásainkban.

Én tehát az alapvető tételt, melyből a kormány kiindul, el nem ismerhetem. De én ebből az alapfelfogásból, hogy t. i. csak a közös konzulok gyakorolhatják a bíraskodást, egészen természetesen arra a következtetésre jutottam, hogy tehát a kormány a konzuli bíraskodást első fokon közösnek tekinti. A t. igazságügyminiszter úr azonban ezzel szemben egy más elméletet állított fel. Azt mondta, hogy a funkció nem közös, de törvényeink és törvényre emelkedett, mert becikkelyezett szerződések értelmében elválaszthatatlanul össze van kötve egy közös közeggel. *(Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter tagadólag int.)*

Ha más mint a konzul nem gyakorolhatja, akkor a funkció igenis elválaszthatatlanul van összekötve egy közös közeggel. (*Helyeslés balfelől.*) De ha ez így van, akkor a funkció megkülönböztetésnek mi az értelme, t. Ház? Csak annak a konstatálása, hogy ezt a két funkciót elméletileg meg lehet különböztetni? Hát ennek édes-kevés gyakorlati és törvényhozói értéke van. (*Igaz! Igaz! bal felől.*) Szervezeti, törvényhozási anyag ebben a tisztán elméleti megkülönböztetésben nincs, ha annak tetet nem adunk; legfőlebb arra alkalmas, hogy azután elítéljen egy olyan szervezetet, a melyben azok az elméletileg különvált funkciók gyakorlatilag elválaszthatatlanul össze vannak bonyolítva. Tehát ezeknek a funkcióknak, a melyeket elméletileg különváltaknak maga a miniszter is elismert, különvált voltát magában a szervezetben valami módon kifejezésre kell juttatni; különben be áll az, hogy a gyakorlatban összefoly az osztrák igazságszolgáltatás és a magyar igazságszolgáltatás; összefoly az, a mi közösügy, t. i. a kifelé való képviseltetés; meg az, a mi semmikép közösügy nem lehet, t. i. a bírói funkció. (*Helyeslés balfelől.*)

Mi e tekintetben a Ház elé javaslatot terjesztettünk. Mi a külső megkülönböztetést abban keressük, hogy először ott, a hol az ügyforgalom vagy bármely más körülmény kívánatosá teszi — mert lehet egyes helyeken oly körülmény, hogy politikai szempontból külön magyar konzuli bírót kell akarunk még akkor is, ha maga az ügyforgalom ezt nem is indokolná — tehát a hol az ügyforgalom vagy bármely más körülmény azt indokolja, külön magyar konzuli bírót nevezünk ki. Az országnak ezt a jogát

konstatáltatni, törvénybe iktattatni kívánjuk. Hogy mennyiben élünk vele, az a gyakorlati megfigyeléstől függ; de akarjuk, hogy ott is, a hol gyakorlati szempontok miatt az ország jogát ebben az alakban nem kívánjuk igénybe venni, a konzul külön kinevezést kapjon, mint magyar konzuli bíró. Másodszer meg akartuk tenni a megkülönböztetést azáltal, hogy a felebbezésnél a felső fokon azután a maga egész tisztaságában előálljon a magyar igazságszolgáltatás önállósága: a mennyiben az oly pereket, melyekben akár a külön magyar konzuli bíró, akár a konzul magyar bírói minőségében jár el, hazai felső törvényszékekhez akarjuk vinni. Harmadszer meg akarjuk különböztetni azáltal, hogy külön magyar jognak, természetesen, helyi módosításokkal, és külön magyar jogfejlődésnek akarjuk alávetni honosainkat. Negyedszer megakarjuk különböztetni azáltal, hogy itt határozott formában ünnepélyes kifejezésre jusson az, hogy annak az Ítéletnek, melyet magyar honosokra hoznak, egyedül a magyar királyi legfőbb bírói hatalomban legyen a forrása. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez a mi tervünk a bírói funkciónak a többi konzuli funkcióktól való megkülönböztetése végett.

A t. igazságügyminiszter úr azonban azt mondja, hogy minderre szükség nincsen. Gondolom, elismeri azt, hogy a különvált funkciót, azt, a mely elméletileg különvált, valamiképpen az intézményben is külön kell választani. De ő azt más úton keresi. Először negatív okoskodik velünk szemben és azt mondja: az a körülmény, hogy egy közös közegre valamely funkciót ruháznak, annak a funkciónak a

természetét nem változtatja meg; és hivatkozik arra, hogy a konzul egy csomó adminisztratív és közrendészeti teendővel van megbízva, melyet magyar törvények ruháznak rá, anyakönyvvezetés, jegyzőkönyvfelvétel stb. stb., a mit mind helyesnek ismerünk el, azaz elismerjük, hogy úgy van, és ebből senki sem következtette, hogy ez által Magyarország adminisztratív függetlensége csorbát szenvedett.

Hát, t. Ház, erre nekem több rendbeli válaszom van.

Először jónak tartom a figyelmeztetést és ez a figyelmeztetés csak oda mutat, — a miről meggyőződéssem ez ügy tárgyalása között érlelődött meg, — hogy a konzuli ügy a maga egészében a törvényhozási rendezést igényli. Mert meggyőződhattünk itt ebből a vitából arról, hogy a konzulok kezében csakugyan összefolynak oly teendők, melyek közösügyek sorába tartoznak, és oly teendők, a melyek nem tartoznak a közösügyek sorába. Némely pontra nézve a vám- és kereskedelmi szerződésben, pl. a tengerészeti és kikötői ügyre nézve, már ki van mondva, hogy ezekre vonatkozólag a konzul közvetlen összeköttetésben állhat a magyar hatóságokkal. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az összes kereskedelmi ügyekben!)*

Igen! Ez, mondom, csak intés arra, hogy csakugyan igen czélszerű és szükséges volna véget vetni annak a zavarnak, mely a konzuli hivataloskodás terén uralkodik. *(Igaz! Úgy van! bal felől)* és hogy azzal az alkalommal módját kell találni annak is, hogy ezek az adminisztratív teendők ne vegyüljenek Össze szétbonyolíthatatlan módon a konzulok nemzetközi funkcióival. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső bal-*

oldalón.) De addig is, míg ez megtörténik, t. képviselőház, állítom, hogy az analógia ama közigazgatási teendők közt, melyeket a konzul teljesít és a bírói funkciónak ama teljessége közt, melyről ma szó van, igen nagyon sántít.

Miről van ugyanis szó ezeknél az adminisztratív teendőknél és miről van szó itten? Amott egyes, nagyrészt kis jelentőségű, némely tekintetben, elismerem, fontos, de semmi esetre sem az adminisztráció egész organizmusát képező teendők vannak a konzulra ruházva. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ebből tehát senki sem következtethet arra, hogy egy egész adminisztratív szervezet összefolyhat ott a konzuli nemzetközi megbízással. Itt azonban egy egész szervezetnek, egy intézménynek a megalkotásáról van szó *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*; itt mi a bíráskodást szabályozzuk, oly hatáskörrel, a mely, a bűnügyekre vonatkozó kivétellel, ugyanannyira terjed ki, legalább a konzuli területek legnagyobb részében, mint a mennyire a hazai bíróságoké; itt végleges forumot állítunk fel Konstantinápolyban; szóval, itt egy egész bírói szervezetet létesítünk. *(Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És mikor egy egész bírói szervezetet kötünk össze elválaszthatatlanul egy közös szervezettel: az, t. képviselőház, egészen más, mintha egyes adminisztratív teendőket ruházunk arra a hatóságra. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalán.)* Valamint ebből az utóbbiból következtetést vonni csak erőltetve lehetne, úgy ennél, a mi most történik, megkülönböztetést tenni csak igen erőltetve és igen nehezen lehet. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* Ez, t. képviselőház, az én válaszom a miniszter úr első, negatív bizonyítékára.

De a miniszter úr azt mondja, hogy egészen felesleges az a külön magyar bíróvá való kinevezés, mert a törvényjavaslatban megvan annak az ellenértéke, sőt több ennél. Magyar törvény ruházza fel a konzolt azzal a funkcióval, hogy magyar bíró legyen és hivatkozik arra, hogy a bírói funkció elnyerésének ez a kettős módja törvényeinkben egyáltalán divatozik és el van fogadva; hivatkozik arra, hogy adminisztratív hatóságok meg vannak bízva egyes bírói teendőkkel a haza területén is. Ez is igaz, t. képviselőház. De vájjon azért, hogy kivételesen bizonyos esetekre nézve ilyen bírói megbízást ruházzunk, adminisztratív hatóságokra: vájjon ezáltal eltöröltük-e az 1869: IV. tcz. ama nagy elvét, hogy a bírói hatalom elkülönítették a közigazgatási hatalomtól? Vájjon a bírói hatalom egészét, vájjon a bírói hatalomnak teljes körben való gyakorlását valaha így mellékesen egy funkcióval összekötve, ruháztuk-e bármely közegre? Vájjon nem kívántuk-e meg mindig, hogy a teljes bírói tisztet, mint elkülönített tisztet, külön királyi kinevezés alapján ruházzák arra, a ki azt gyakorolni hivatva van?

És, t. képviselőház, nem tekintve ezt, azokban az esetekben, a melyekre a miniszter úr hivatkozik, tisztán magyar törvény tisztán magyar hatóságra ruházza a bírói tisztet. De ez a javaslat, ha törvénynyé válik, igaz, magyar törvény lesz, de egyezményes törvény. Az első szakasza intézkedik magyar és osztrák honpolgárokról (*Igazi Úgy van! Úgy van! bal-felől.*): és ez a törvény nem magyar hatóságra ruházza a bíróságot, hanem átruházza egy közös hatóságra. (*Élénk helyeslés a bal- és szélsőbal felől.*) Én nem a bírói adminisztratív hatáskörök összeolvadása ellen

keresek biztosítékot, hanem a magyar önállóság körébe tartozó és a közönségnek átadott hatáskörök között akarom a válaszfalat felállítani (*Élénk helyeslés balfelől.*); és ezzel szemben a miniszter úr okoskodása nem mutatta ki, hogy az a biztosíték, a melyet mi kívánunk, felesleges; mert törvényeink szellemének, a mely szabályul azt állítja fel, hogy a bírói hatalom el van választva az adminisztratív hatalomtól, csak az felel meg, hogy az, a mi hazai törvényeinkben kizárólag a bíraskodás körébe van utasítva, akkor is a bírói minőséghez, a bírói kinevezéshez legyen kötve, midőn külföldön gyakoroljuk a bírói hatalmat. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Másodszor azért nem, mert a mit veszély nélkül lehet tenni ott, a hol más természetű, de tisztán magyar hatóságra ruházzuk a bíraskodást: nem lehet veszély nélkül tenni, hanem biztosítékot kell keresni akkor, midőn azt közös hatóságra ruháztuk. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

A t. miniszter úr negatív bizonyítási módszere tehát nem győzött meg álláspontunk helytelen voltáról és ama biztosítékok szükségtelenségéről, a melyeket követelünk, vagy arról, hogy e biztosítékokat a törvényjavaslat intézkedései pótolnák. (*Helyeslés balfelől.*)

De most nézzük meg a t. miniszter úr pozitív bizonyítási eljárását (*Halljuk! Halljuk!*); nézzük, mikép iparkodik kimutatni, hogy az ő javaslata és az abban tervezett konzuli bírói intézmény tényleg és felismerhetőleg megvonja az életben azt a határvonalat, a mely a konzul külképviseleti és bírói hatásköre közt van. Fel fogom olvasni, t. Ház, a miniszter úr beszédeiből azokat a részeket, a melyekről, gondolom, maga is el fogja ismerni, hogy az ő bizonyításának lényegét

és súlypontját tartalmazzák. Azt mondja a miniszter úr: „figyelmeztetem a t. Házat, hogy közösügy csak akkor volna a konzuli bíraskodás, ha mindezen dolgok feletti rendelkezés azon alaporgánumok hatáskörébe tartoznék, melyek a monarchia közösügyeinek intézésére, mint legfőbb kormányorgánumok hivatva vannak. De mihelyt azok hatáskörébe egy hajszál sincs utalva, hanem csakis a két állam külön és független szabad akaratából keletkezhetnek még ezen adminisztratív intézkedések is: kérdem, vájjon nem volt-e igaza a t. előadó úrnak, mikor azt mondta, hogy még soha törvényben a dualizmus így kidomborítva nem volt, mint ebben a javaslatban.“

Ugyanezt a gondolatot variálja és még hatályosabban adja elő a miniszter úr későbbben — és ebben lényegileg egyezik az ő beszéde az előadó úr mai előadásával — hogy „mikép keletkeznek a közösügyek, mi ennek államjogunk szerint, sőt minden foederatív állam alkotmánya szerint szükséges és kikerülhetetlen módja?“ Ha én a t. miniszter úr volnék, ezen a kifejezésen „minden foederatív állam alkotmánya szerint“ egy félóráig nyargalnék (*Élénk derűtség balfelől.*) és azt a felfogást tulajdonítanám neki, hogy ime, ő az osztrák-magyar monarchiát foederatív államnak tekinti (*Derűtség és tetszés balfelől.*); de mert nagyon jól tudom, hogy a t. miniszter úr ezt a felfogást nem táplálja, tehát egyáltalán szükségtelennek tartom, hogy ebből a nyelvbotlásból csak egy pillanatnyi használatra is fegyvert kovácsoljak. (*Helyeslés balfelől.*)

Folytatom az idézetet (*olvassa*): „Azt ismételték minduntalan, hogy Magyarország igazságszolgáltatása törvény szerint teljes egész volt; csakis ha

ez a törvény meghozatik,“ akkor lesz csonka. Oly ügyeket, melyek az alkotmány szerint az egyik és a másik államnak teljes önállósági körébe tartoznak, onnan kivenni és a két állam egyesüléséből alakult monarchia közös hatalmi körébe áthelyezni csakis két feltétel alatt lehet:“ — a miniszter úr azt mondhatná, hogy „szabad,“ ez a kifejezés jobban felel meg — „ha világosan kimondatik, hogy az igazságügynek ez és ez a része kivéttetik az egyik és másik állam hatalmi köréből és áttétetik a monarchiát illető közös hatalmi körbe és megteremtetik az a legfőbb kormányorgánium, vagy felruháztatik egy már létező közös kormányorgánium, a mely a monarchia nevében a két államtól elvett és a közösségre átruházott közös hatalmi kört kezelni, adminisztrálni, kormányozni fogja. így formuláztattak a közösügyek, meghatároztattak a közös kormányorgániumok az 1867: XII. törvényezikben? Van-e a jelen javaslatban valami hasonló rendelkezés? Nem-e minden igazságügyi fenségjog a monarchia két államának van fenntartva? Még azok is, mik az igazságügyi adminisztráció körébe tartoznak. Nem-e minden rendelkezés, a két állam distinct akaratának van fenntartva? Mi az, a mit újólag ruházunk a monarchiára és a közösség körébe viszünk át? Én ennek kimutatását elvárom; egyelőre azonban azt mondom: „talán tudnom kellene róla, ha volna — és azt, hogy ebben ilyenmő rendelkezés nem foglaltatik.“

A minister úr „elvárja annak kimutatását,“ hogy ő igenis közös intézményt tervez a konzuli bírásokban.

Én tehát bátor leszek a t. miniszter úr várakozásának megfelelni. *(Halljuk! Halljuk! bal felől)* De

előbb folytatnom kell az idézéseket. A miniszter úr — és ez a felolvasottaknak természetzerű kiegészítése — más helyen felsorolja, hogy mi minden van Magyarország jogául fentartva, az ő törvényjavaslata szerint, a konzuli bíraskodás rendezése terén\$ következőket mondván (*olvassa*):

„Először úgy, hogy konzuláris bíróságokat a magyar honosoknak egymásközötti vagy vegyes pereiben felállítani csak Magyarország beleegyezésével és hozzájáruló aktusával lehet; ezen bíróság hatáskörét, az abban való minden változtatást a magyar honosokra kötelezőleg Magyarország állapítja meg; új konzuli bíraskodást“ kreálni, meglevőt megszüntetni, éppen úgy, mint hatáskörén változtatást tenni, a magyar honosokra csak Magyarország teheti. Az anyagi, alaki jogszabályokat, erre a konzuli bíraskodásra irányadókat, honosaira kötelezőleg Magyarország állapítja meg; ha valahol átruháztatik a föld kerektségének valamely barbár területén idegen barátságos hatalomra, ideiglenesen vagy időhöz nem kötve, a konzuli bíraskodás: átruházni magyar állampolgárokra kötelezőleg csak Magyarország beleegyezésével, csak Magyarország akarata alapján lehet, olyképp, hogy ezen akarat végrehajtása a közös külügyminiszternek, mint a monarchia külfelé való képviselőjének van fentartva. Sőt annyira megy ez a törvényjavaslat, hogy bíróküldés, illetékességi összeütközés tekintetében, mely a kozuli bíróság és egy másik hatóság között felmerülhet, magyar honosokra kötelezőleg Magyarország dönt.“

Ha, t. Ház, az országnak fent ártott e jogok hosszú lajstromát elolvassuk: ki az, a ki örömtől dagadó kebellet ne üdvözölné ezt a törvényjavaslatot és

ne dicsérné azt a minisztert, a ki az országnak ennyi jogot tudott megszerezni, vagy megmenteni? *(Élénk derűtség. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De nézzük fokozatosan és egymásután közelebb-ről a t. miniszter úr minden egyes állítását és lássuk, hogy mennyire állják meg a helyüket. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Először is azon kezdem: hogyan áll a dolog ezekre a jogokra nézve, a melyeket a miniszter úr mint Magyarországnak a konzuli bírások körül érvényre jutott jogainak kódexét állítja elének? Megenéztem azokat egytől-egyig; mind benne vannak azok a törvényjavaslat 2., 12., 13., 15. és 16. §-ában. Meltóztassanak e szakaszokat elolvasni, én-nem fogom azok felolvasásával a t. Házat untatni és csak akkor volnék kénytelen a szövegre hivatkozni, ha tagadnák állításomat. Nincs e jogok között, t. Ház, egy sem, a melyet Magyarország önállóan gyakorolhatna a monarchia másik államának belegezése nélkül. *(Igaz! Úgy van! Mozgás és derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

Azaz, bocsánatot kérek, t. Ház, egészen szabatosan akarok beszélni: egy van, és ez az egyetlen dolog az, a mi, ha jól emlékszem, e törvényjavaslatban kizárólag a magyar kormány intézkedési körének van fentartva, a külügyminiszterrel való értekezés után. *(Derűtség a bal- és szélső baloldalon.)* Nem gúnyképen mondom ezt, t. Ház, hanem azért, mert szabatosan akarom magamat kifejezni: ez az egyetlen dolog pedig az anyagi jog módosítása, ott, a hol státus vagy bűnügyekről, szóval a 10. §-ban foglalt anyagi jogi kérdésekről van szó. Ez az egyetlen tárgy, a melynél a magyar kormány a törvényben nyert felhatalmazás útján önállóan jár el; a többi

felsorolt tárgyak mindenikében ki van mondva, hogy a magyar kormány a másik állam kormányával egyetértő rendeleteket bocsát ki.

No hát, t. Ház, ez nem közösügy az 1867: XII. tcz. terminológiája szerint; de semmi esetre sem nevezhető ez az ország önállósága fentartásának, olyan téren, a hol az ország önálló jogát korlátlanul gyakorolta, t. i. a bírászkodás terén. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

De, t. Ház, ez hagyján. Legyen hát úgy, találjunk megelegetést abban, hogy itt nem a monarchia valamely közös orgánuma intézkedik, hanem intézkedik a két állam egyetértőleg, a két kormány ktilömböző jogkörének gyakorlásában. De hát mi azoknak a jogoknak tartalma, a melyekre a miniszter úr itt hivatkozik? Ezek a konzuli bírászkodás szervezetének, h^ogy úgy mondjam, a feltételei; körülbelül úgy aránylanak a konzuli bírászkodás szervezetéhez, mint aránylik védőrendszerünk megállapítása, mely a két állam törvényhozásának van fentartva, magához a hadsereghez. A hadsereg nem szűnik meg közös lenni azért, mert a hadsereg alapjául szolgáló törvényhozási intéczúciók megállapítása mindkét állam önálló hatáskörébe tartozik.

És most menjünk tovább, t. Ház, menjünk tovább magához a szervezethez. (*Halljuk! Halljuk!*) Midőn most ezeket a törvényben megállapított és a két minisztérium egyetértő rendelete által működési körükben nagyjából szabályozott konzuli bíróságokat az első és második fokon tényleg létesíteni kell; midőn tehát e bírói szervezetet életre kell hívni: vájjon áll-e akkor a t. miniszter úrnak az az állítása, hogy

éppen e törvényjavaslatban a konzuli bíraskodást illetőleg semmi, de semmi — s a mint ő magát kifejezte — de még egy hajszálnyi sincs, a mi a monarchia közös hatalmi orgánumához volna utalva?

Nézzük meg a törvényjavaslat 5. §-át, a melyben a konstantinápolyi főtörvényszék elnökének és bírának a kinevezéséről van szó s el van mondva, hogy a főbírói állásokra az előterjesztést és ellenjegyzést a közös külügyminiszterrel egyetértve teszi annak az államnak a minisztere, a melynek honosát a bírói kinevezésre javasolják. Tehát az az állítólagos magyar bíró nem nevezhető ki a közös külügyminiszter egyetértése és ellenjegyzése nélkül. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A javaslatban nincs együttes ellenjegyzés, tessék megnézni!)* *(Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Hát jól van, akkor a törvény szövege nem világos; de a miniszter úr felvilágosít engem arra nézve, hogy a közös külügyminiszter ellenjegyzése nem kívántatik. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem is lehet!)*

Az ellenjegyzést kihagyom; de a közös külügyminiszter egyetértése mégis kívántatik. *(Úgy van! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Már bocsánatot kérek, ha az én beleegyezésemtől függ egy bírónak a kinevezése, azt tartom, hogy nemcsak egy hajszálnyi, de egy vastag paraszt hajszálnál több hatalom van nekem megadva e szervezetre nézve. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De menjünk tovább és vizsgáljuk azt az állítást, hogy egy hajszálnyi befolyás sincs a monarchia kö-

zös orgánumainak megengedve. A 7. §. ezt mondja; „A szervezési szabályokat, a mennyiben a jelen törvény nem intézkedik, és az ügyviteli szabályokat a konzuli bíróságok részére a közös külügyminiszter, a két állam minisztériumával egyetértve, rendeleti úton fogja megállapítani.“ *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az elsőfokú bíróságokra nézve!)*

A konzuli bíróságok részére: ez minden megkülönböztetés nélkül van mondva. Ha a javaslat megint úgy van szerkesztve, hogy azt első olvasásra megérteni nem lehet, arról nem tehetek. De legyen ügy? hogy a miniszter szándéka szerint csak az elsőfokú bíróságokra vonatkozik e rendelkezés, mely szövege szerint világosan az egész szervezetre vonatkozik. Tehát a szervezeti szabályokat, a mennyiben a jelen törvényjavaslatban ilyenek nincsenek, valamint az ügyviteli szabályokat a közös külügyminiszter rendeletileg állapítja meg, egyetértve a két kormányval, de a rendelkező közeg a közös külügyminiszter. Hát lehet-e, t. Ház, azt mondani, hogy, midőn egy bírói organizmusra nézve a közös külügyminiszter a két kormányval egyetértve állapítja meg rendeletileg a szervezeti és ügyviteli szabályokat: erre az organizmusra a monarchia közös orgánumainak egyetlen hajszálnyi befolyásuk sincs? *(Zajos tetszés és derűlttség a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

De menjünk még tovább, t. Ház. A 8. §. értelmében: „a fegyelmi hatalmat az elsőfokú konzuli bíróságok, valamint a konzuli főtörvényszék segéd- és kezelő személyzete felett a közös külügyminiszter saját hatáskörében és az alája rendelt közegek által gyakorolja s a megfelelő szabályokat kibocsátja.“

Tehát az első fok felett a fegyelmi téren s a második fok kezelő személyzete felett korlátlanul uralkodik a közös külügyminiszter; a szabályokat ő bocsátja ki s a fegyelmi hatalmat ő gyakorolja. Ebben megint egy hajszál befolyás sincs, úgy-e?

A második fokon (*Halljuh! Halljuk!*) „a konzuli főtörvényszék elnökére és főbíráira vonatkozó anyagi és alaki fegyelmi szabályokat a monarchia két államának minisztériumai a közös külügyminiszterrel egyetértőleg állapítják meg.“

Hát itt is a szabályok megállapításához az ő egyetértése szükséges. Ez nem „értekezés“, nem „meghallgatás“: ki van kötve az ő egyetértése. Hogy azután ki fogja tényleg gyakorolni a fegyelmi hatalmat, arról a javaslat teljes felvilágosítást nem nyújt. (*Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Be igen!*)

Rébusz alakjában talán igen, de a törvényjavaslat egyszerű átolvasása után nem lehet megérteni. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Attól függ, ki olvassa!*)

Törvényt mindenki számára alkotnak, még oly együgyű emberek számára is, mint én vagyok. (*Élénk éljenzés a bal- és szélső baloldalon.*) Egyet azonban ki veszek a javaslatból én is, hogy „a felmentő határozat hatályosságához, tudniillik, ha a fegyelmi vizsgálat oda vezet, hogy a bírót fel kell menteni, öfelsége jóváhagyása szükséges, mely a közös külügyminiszternek és ama állam minisztériumának egyező előterjesztései alapján adható meg, a melyik állam minisztériumának előterjesztésére az illető elnök vagy főbíró beosztása történt.“ A felmentéshez tehát a közös külügyminiszter előterjesztése is szükséges.

Már most, az elsőfokú konzuli bírakat a külügyminiszter nevezi ki korlátlanul; a feltörvényszéki bírák kinevezéséhez az ő beleegyezése szükséges; az egész organizmus szervezeti szabályait, a mennyiben a törvényben megállapítva nincsenek és az ügyviteli szabályokat, bár a két kormányval egyetértőleg, de a külügyminiszter állapítja meg rendeleti úton; a fegyelmi hatalmat az elsőfokú bírák felett saját hatáskörében megállapított szabályok szerint korlátlanul gyakorolja a külügyminiszter; a feltörvény széknél pedig neki arra rendelkező befolyása van. Tehát kinevezésre, szervezésre, ügyvitelre, fegyelemre! A külügyminiszter talán csak mégis a monarchia közös orgánuma? Midőn, tehát a külügyminiszternek ennyi döntő befolyást adnak az egész organizmus keletkezésére és működésére, azt állítani, hogy a monarchia közös orgánumainak az egész ügyre hajszálnyi befolyást sem adtak: ily állítás elég arra, hogy az összes többi érvelés megbízhatóságában kételkedhessünk. (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De van azokban az országnak fentartott jogokban, melyekkel a miniszter úr dicsekedett, egy egészen sajátos dolog, melyre nem tartom feleslegesnek felhívni a t. Ház figyelmét, hogy lássa, hová vezet e törvényjavaslat iránya. A miniszter úr nagyra van azzal, hogy még illetékességi összeütközés eseteiben is, melyek valamely konzuli bíróság és valamely hazai hatóság közt felmerülnek: ott is a magyar kormány dönt. Igen, de ott is a monarchia másik államának a kormányával egyetértően! (*A minister mosolyog.*)

Ha a t. miniszter úr ezt nagyon nevetségesnek tartja, én is annak tartom (*Élénk helyeslés bal felől.*);

de egyúttal szomorúnak is, mert mi ennek a gyakorlati következménye, hogy mutat ez az életben? Illetékességi összeütközés támad például a szaloniki konzul, mint bíró és az egi törvényszék közt. Ebben az illetékességi összeütközésben határoz egyetértőleg a monarchia mindkét államának a kormánya, kimondja az egi törvényszék illetékességét és most a magyar igazságügyminisztertől és osztrák igazságügyminisztertől együtt kap eljárási mandátumot illetékességi összeütközés címén egy magyarországi bíróság. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Ellenmondás jobbfelől.)*

Ha ez nincs úgy, akkor a törvény szövege ismét egy megfajthetetlen rébusz. *(Derűltég balfelől Felkiáltások: Halljuk a szöveget!)*

A törvény szövege egyszerűen azt mondja, mégpedig a 13. §-ban: „Valamely konzuli bíróság és a monarchia valamelyik államának bírósága vagy hatósága között felmerülő illetőségi összeütközés esetében mindkét állam minisztériuma egyetértve és a közös külügyminiszterrel tartott értekezés után határoz.”^a

A t. igazságügyminiszter úr valószínűleg azt fogja válaszolni, hogy a mandátumot azután kizárólag a magyar igazságügyminiszter adja, mert az ő egész védekezése e törvényjavaslat lényegével szemben tisztán formai kibúvók összehalmozása *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*; de a tény, hogy egy hazai bíróság illetékességének a kimondására az osztrák kormány befolyást gyakorol, e törvényjavaslat szövege szerint el nem vitatható. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Idáig vagyunk, és ez természetes követ-

kezménye annak az álláspontnak, melyet e javaslat elfoglal. A t. miniszter úr be fogja bizonyítani kétségtelenül, hogy e törvényjavaslat álláspontjából kiindulva, az másképp nem is lehet. És ez így is van; ezt állítom én is; és a mint ebből látjuk, a közösség elfogadása a konzuli bíraskodásban végre oda visz, hogy előfordulhatnak esetek, hol saját hazai területünkön is tér nyílik az idegen befolyásnak.

Végül, t. Ház, a vegyes bírósági elméletre kell ismét visszatérnem. (*Halljuk! Halljuk!*) A t. miniszter úr — és ebben hozzája csatlakozott az előadó úr — nem akarja elismerni az illetékességre alapított érvelem helyességét. Én helyesnek tartom ma is; de erről ne disputáljunk tovább. Elfogadom zsinórmértékül azt, a mit a miniszter úr és az előadó úr nekem egyetértőleg megjelölt, hogy nézzük ennek a bíróságnak az összeállítását.

Első sorban azt mondhatnám az előadó úrnak, a ki ma éles elmével, habár, szerintem, nem helyesen bizonyította, hogy Magyarországot és Ausztriát azokon a területeken külön bíróság-gyakorlási szuverenitás nem illeti meg, azt ott nem gyakorolhatja önállólag: hogy az ő szempontjából azután miképen csinál ő vegyes bíróságot két oly bírósági szuverenitásból, mely ő szerinte azokon a területeken nem is volna gyakorolható? (*Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Én azt megalkothatnám a magam álláspontjából, mert én ismerek ott külön magyar bírósági szuverenitást, nemcsak elvontat, nemcsak képzeltet, hanem azokon a területeken gyakorolható; de az előadó úr a maga álláspontjából — minthogy ott külön magyar és külön osztrák bírói szuverenitást gyakorlatilag léte-

zőnek nem tekint — két gyakorlatilag nem létező bírói szuverenitásból hogyan csinál egy vegyesét: azt fejtse meg nekem ő. (*Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De, t. Ház, én nem ezt tartom fontosnak, hanem azt, hogy egyszerűen nem áll az, a mi a vegyes bírói elméletnek az alapja, tudniillik nem áll az, hogy az a magyar bíró, a konstantinápolyi főtörvényszékben igazán magyar bíró és hogy a magyar állam szuverenitását képviseli. Valamint talán nem áll az — és ez már az ő törvényeiktől függ, — hogy az osztrák bíró kizárólag az osztrák állam szuverenitását képviseli. Ezt a tótelemet én be is akarom bizonyítani. (*Halljuk! Halljuk!*)

Úgy-e, t. Ház, egy magyar bíró kinevezése Magyarország belkormányzatához tartozik? A magyar bírói szuverenitásnak egy egyénre való ruházása tisztán Magyarország belkormányzatához tartozik? (*Helyeslés balfelől.*) Már most, t. Ház, az 1867: XH. törvényczikk 27. §-a világosan kimondja, hogy a közös külügyminisztérium sem az egyik, sem a másik állam belkormányzati ügyeire befolyást nem gyakorolhat. (*Horánszky Nándor*) *Itt van keresztül lyukasztva a törvény.*)

Pedig e javaslatban az úgynevezett magyar bíró a közös külügyminiszter befolyása és beleegyezése mellett neveztetik ki. Vagy halomra van tehát döntve az 1867: XII. törvényczikknek az a sarkalatos és nemzeti önállóságunk egyik legnagyobb biztosítékát tartalmazó elve, hogy a közös minisztérium nem gyakorolhat befolyást Magyarország belkormányzati ügyeire; vagy ha nincs: akkor el kell ismerni azt,

hogy a magyar bíró, bár a magyar kormány ellenjegyzésével neveztetik ki, mégsem tekinthető tisztán magyar bírónak, hanem közös orgánus ő is, mert a közös külügyminiszter hozzájárulása, beleegyezése és befolyása mellett nevezik ki. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Tehát nem elméletek, nem példák alapján, hanem magának az alaptörvénynek világos szövege szerint, nem tekinthető magyar bírónak; nem tekinthető kizárólag a magyar állam szuverenitása képviselőjének az a bíró, a kit a közös külügyminiszter befolyása és szükség-szerű beleegyezése mellett neveznek ki. (*Élénk helyeslés balfelől*) Ennek következtében nincs ott két külön bírói szuverenitás, melyből megalakul a vegyes bíróság; hanem azok az elemek, a melyekből ez az állítólag vegyes bíróság alakul, már nem viselik magukon a magyar, illetőleg az osztrák állam jellegét, hanem már ezek is a közösség jellegével vannak ellátva. Itt tehát a vegyes bíróság alkatelemei sem létezvén, vegyes bíróság sem létezhetik; hanem van egyszerűen, és egyenesen közös bíróság. Mert két közös elemből csak közös jöhet létre. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Sokkal helyesebb, logikusabb és őszintébb tehát az osztrák törvényjavaslatnak az az álláspontja, mely egyszerűen bevallotta — illetőleg nem bevallotta, mert az ilyesmivel ottan dicsekedni lehet, minálunk pedig takargatni kell — (*Élénk derültség és helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) hogy Konstantinápolyban „ein gemeinsamer Gerichtshof“, közös bíróság állítatik fel.

T. Ház, az osztrák törvényjavaslatot, mely ma bár szuperált álláspontot képvisel, valamint indokolását is, nagyon érdekes és nagyon érdemes

tanulmányozni. Mert világos, hogy ez az osztrák álláspont, ez az osztrák javaslat a kérdés egyik fejlődési stádiumát állítja elénk. Olyan ez, mint egy embertani lelet a bronz- vagy kőkorszakból, melynek megvizsgálásából össze lehet állítani annak az epochának egy egész rajzát, a melyben az az ember élt. (*Zajos tetszés a bal- és szélső balon.*) Éppen így nem nehéz az osztrák előterjesztés leleplezéseiből annak a fejlődésnek a lélektani rajzát megcsinálni, mely a most tárgyalás alatt lévő javaslatához vezetett.

Mert hogy az a szuperált osztrák javaslat annak idején szintén a két kormány közt való megállapodás álláspontja volt, azt maga az osztrák javaslat megmondja. Hacsak nem akarjuk azt állítani, hogy az osztrák kormány nyilvánvaló hazugságot követett el hivatalos előterjesztésében, midőn azt mondotta: „Dieser Gresetzentwurf ist das Resultat des Einvernehmen's mit der Regierung der andern Reichsbalfte“: akkor azt kell elfogadnunk, hogy volt idő, midőn az abban foglalt álláspont egyértelmű megállapodás volt és pedig oly annyira megérlelt megállapodás, hogy az osztrák kormány magát feljogosítva érezte, hogy ezt a javaslatot be is adja.

Már most igen érdekes azt figyelemmel kísérni, hogy mik azok a változások, melyek a jelenlegi, most érvényben lévő megállapodásig létrejöttek; mik azok a pontok, melyekben ama régibb keletű megállapodás különbözik a mostani megállapodástól; mik azok a pontok, a melyekre a t. igazságügyminiszter úr minapi beszédében érvelését alapította? Világos, hogy a mikor e megállapodás létrejött, az igazságügyminiszter úr tűnődni kezdett a parlamenti vita felett, mely itt ke-

letkezni fog s akkor kezdte törülni javaslatából mindazokat a pontokat — nem a dolog lényegében, mert az ugyanaz maradt — melyek legszembeötlőbb módon megtámadhatók voltak és behozni oly intézkedéseket, a melyekkel a látszat jobban megóvható. (*Derütség a bal- és szélső balon.*) S akkor keletkezhetett e vegyes bírósági teória is, mint valami nagyon tetszetős, a a mivel, azt mondván: „a jogászok engem meg fognak érteni“, egyúttal a nem-jogászoknak imponálhat. (*Zajos derütség és éljenzés a bal- és szélsőbalon.*)

És tulajdonképen miben nyilvánul a különbség a vegyes és közös bíróság között és miben különbözik az akkori megállapodás a mostanitól? Nem abban, hogy a magyar és osztrák bírósági elemek előterjesztésénél a külügyi befolyást kihagyták, mert ez benne van; hanem abban, hogy a közös költségvetésből kivették és áttették a két állam költségvetésébe. (*Szi-lági Dezső igazságügyminiszter: Másban is!*)

Semmi egyébben . . . S abban az új formában, hogy vegyes helyett közösnek nevezik. És a miniszter úrnak ezt az argumentációját kénytelenek vagyunk megfizetni azzal, hogy 30 százalék helyett 50 százalékkal járulunk oly bíróság létesítéséhez, melyről a t. igazságügyminiszter úr adatokkal mutatta ki nekünk, hogy Magyarország ügyeivel alig lesz mit foglalkoznia. (*Igaz! Úgy van! Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

T. Ház! Én nagyon jogosultnak tartom azt, ha a miniszter úr, vagy bárki iparkodik magának a vitára a legkedvezőbb helyzetet teremteni. És másfelől azt is jogosultnak tartanám, hogy egy közjogi elv megmen-téseért anyagi áldozatot is hozzunk, ha valóban azt

mondhatjuk, hogy az elv meg van mentve; de azt, hogy áldozatot nem a közjogi elv megmentéséért, hanem tisztán a közönség könnyebb félrevezetése szempontjából hozzuk: jogosultnak nem tartom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ámde, t. Ház, tegyük fel, hogy a t. igazságügy-miniszter úr minden állítása mindeddig helyét megállja; tegyük fel, hogy nekünk bebizonyította, elfogadhatóvá tette azt, hogy ez a szervezet nem közös, hogy az önálló: de most lássuk azt a pontot, a hol a szervezet életet nyer, a hol az akcióba lép, a hol az valóban ítéletet mond. E pontnál azután a t. miniszter úr egész leleményessége, egész dialektikája — pedig hatalmas, mindenki tudja — nem elég arra, hogy a nyilvánvaló tényt elpalástolja: „a császár és király nevében“.

Tegyük fel, hogy mindaz, a mit a miniszter úr idáig mondott, bizonyos mértékben tetszetős, az elfogadható érvelésnek bizonyos látszatát viseli magán; de mikor azután erről a pontról kell beszélni: akkor a miniszter urat cserben hagyja érvelési ereje, mert a lehetetlennek elvégzésére a legnagyobb erő sem vállalkozhatok. Hiszen az nem üres forma, midőn a bíró feláll és a fejedelem nevében mondja ki az ítéletet; ez fontos jogi mozzanat. Az 1869. IV. törvénycikk alaptörvény a bírói szervezetre nézve s ez a törvény első szakaszaiban kimondja, hogy minden ítélet őfelsége, a király nevében fog kimondatni. Ez nem egyszerű konstatálása annak, hogy az illető magyar királyi bíró, mint a hogy konstatálása a konzuli minőségnek az, ha ő valamely okmányt aláír, hogy N. N. császári királyi konzul, vagy ha valaki névjegyére rányomatja:

N. N. országgyűlési képviselő, vagy ha valamely levelet úgy ír alá, hogy „országgyűlési képviselő“. Ez nem egyszerű hivatkozás a hivatalos minőségre, de konstatálása annak, hogy az a cselekmény, a melyet végez, minő hatalomnál fogva megy végbe.

Az az ünnepélyes formula „a király nevében“, az hivatkozás arra a főhatalomra, a melynek delegált hatalmát a bíró gyakorolja; ez a „*summus regni iustitarius*“-ra való hivatkozás; ez annak a közjogi jelentősége. Midőn a konzul és a konzuli főtörvényszéki bíróság az ítélelhozatalnál feláll és az mondja: „ő felsége a császár és király nevében“ akkor ebből nem lehet egyebet következtetni, mint azt, hogy az ítéletet egy oly hatalom nevében és képviselőtében hozza meg, a mely a császáré és királyé, hogy ő a császár és király együttes hatalmát gyakorolja az ítélelhozatalban. (*Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.*)

T. képviselőház! Ha a konzuli bíró a magyar honos felett csak a magyar király nevében ítélne, akkor azt kellene mondania: „ő felsége a király nevében.“ Ha más hatalomra, ha a császárra is hivatkozik: akkor ez a hivatkozás vagy csupán üres, sőt valótlan forma, — mely magának a funkciónak a természetével is formailag ellentétben áll, a melyet tehát eliminálni kell — vagy valóságot képvisel és akkor hivatkozás egy oly hatalomra, a melyet magyar bíróküldési hatalommal felruháztottnak soha el nem ismerünk. (*Zajos helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.*)

Összegezzük hát, t. Ház, az eddig mondottakat. (*Halljuk! Halljuk!*) Nézzünk most végig az egészen, hogy minő ez a bírói organizmus? (*Halljuk!*)

Először egyezményes törvényen alapul. Másodszor az anyagi jogot a két kormány egyetértőleg határozza meg, azzal az egy kivétellel, melyre bevezetőleg rámutattam. De ne disputáljunk arról: osztrák jog-e, vagy osztrák eredetű jog, hanem konstatáljuk csak azt az egyet, a mit Horánszky Nándor t. barátom már konstatált, hogy a mi külföldön tartózkodó honosaink a magyar jogfejlődés alól ki vannak vonva és egy közös konzuláris jogfejlődés alá vannak vetve. Ezt a reozepció nevével díszíteni csakugyan nem lehet, *(Úgy van! balfelől.)* ez átadás egy más, eddig ismeretlen közös jog uralma alá. *(Helyeslés bal felől.)* Azután az illetékességi összeütközésekben idegen államnak beleszólás van engedve, tulajdon, hazai területen működő törvényszékeink illetékességének a kimondására. Azután a törvényt kiegészítő szervezeti és ügyviteli szabályokat a külügyminiszter állapítja meg a két állam kormányával egyetértőleg. A fegyelmi hatalmat ugyancsak ő gyakorolja az első fok felett föltétlenül, a második fok felett a két állam kormányával egyetértve kidolgozott szabályok alapján. A szervezet maga mind a két fokon közös és mind a két fokon a császári és királyi hatalom képviselőiben és arra való hivatkozással ítélt. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És már most, t. Ház, nem az a kérdés marad hátra és nem úgy kell felvetni a kérdést, hogy hol itten a közösség, hanem úgy kell felvetni a kérdést, hogy hol van itt tulajdonképpen nyoma is Magyarországnak önálló törvénykezési jogának? *(Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)*

A t. miniszter úr minapi beszédében csakugyan

megkísérlette, hogy megmutassa nekünk ennek a nyomát, megkísérlette annak bizonyítását, hogy meg van óva a magyar önálló törvénykezés. De az ő eljárása és az ő beszéde az ő bizonyítása és az a hitel, melylyel az a túlsó oldal egy részénél, úgy látszik, találkozott, eszembe juttat nekem egy igen jó adomát. *(Halljuk! Halljuk!)* Valaki képet rendelt meg a festőnél és ezt mondta utasításképen: „Tájképet óhajtok, vadregényes táj legyen és remetelak.“ A festő megfestette a tájképet a remetelakkal. A képek megrendelője azt meglátván, így szólt: „Nagyon szép, de én remetét is akarok.“ A festő odafestette neki a remetét; de azután a remete nem illett bele a festőnek az egész tervébe, ő tehát pár nappal később szépen felülfestette, úgy, hogy az a képen nem volt látható. A kép megrendelője a képet szó nélkül átvette s midőn barátainak megmutatta és azok azt megbámulták, így szólt hozzájuk: „Igen, kérem s mi több: még remete is van ebben a képben.“ „Hol?“ Hja, azt mondja, most nem lehet látni, benn van a remetelakban, de én láttam: 8 nap előtt kint volt! *(Hosszantartó élénk derűtség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mi nevetünk, t. Ház, ennek az úri embernek az együgyűségén; de én nem szeretném, hogy a képviselőház hasonló naivitást kövessen el. Mert a remetét, a magyar törvényi önállóságot hiába keressük ennek a törvénykezési javaslatnak az intézkedéseiben, csak arra hivatkozhatunk: tudjuk, belement, láttuk néhány nap előtt kint, az igazságügyminiszter úr beszédében. *(Zajos derűtség és tetszés a bal és szélső baloldalon.)*

És min alapul a t. igazságügyminiszter úr egész okoskodásának a tévessége? Egyszerűen azon, a mit a logika régi tankönyveiben „mutatio eleuchi“-nek neveztek, hogy tudniillik más valamit bizonyítanak, mint a mit bizonyítani kell. Ő azt mondja: azok az ismérvek, azok az orgánumok, a melyekhez az 1867. évi XII. tcz. a közösséget kötötte, azok itt nincsenek meg, tehát itt nincsen közösügy. Mintha, t. képviselőház, nem lehetne valami közös, mintha nem lehetne valamit a magyar állam önálló rendelkezési köréből kivonni más formában is, mint azok mellett, a melyek mellett az 1867. évi XII. t.-cikknél történt? (*Igazi Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Nem szabad; de lehet. Azért, ha a t. miniszter úr minket figyelmeztet arra, hogy közösügynek csak azt ismerjük el, a mi az 1867. törvényben olyannak neveztetik — ezt mondta a t. előadó úr ma is — és csak azt ismerjük el közösügynek, a mit azoknak az orgánumoknak a hatáskörébe utaltak, a melyek ott meg vannak jelölve: tökéletesen igaza van, t. képviselőház. De ez a tanítás azt jelenti, hogy ne csináljunk tehát új közösügyeket, ne alkossunk új közösügyeket, ne vonjunk ki az ország rendelkezési köréből új és új tárgyakat; (*Zajos tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) nem pedig azt, hogy csak az 1867-ben megállapított formákat kerüljük. Mert ha bizonyos ügyeket az ország önrendelkezési köréből tényleg kivettünk: azzal, hogy nem akarjuk beismerni közösségüket; azzal, hogy ez előtt szemet hunyunk; azzal, hogy új bonyolultabb organizmust találunk fel és alkalmazunk annak a kezelésére, nem szűnt meg közösségük lényege, tudniillik az ország önálló jogának a cson-

kitása. *(Igaz! Úgy van! Élének helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. képviselőház, mindezek után a javaslat védőinek, szerintem, csak egy kibúvója van: és ez a javaslat tíz évi tartama.

Minapi felszólalásomnak azon a mondásán többen csodálkoztak, hogy egy általános nemzetközi egyezség ellen, a melyben az összes európai államok a kivételes területeken való bíraskodásukat együtt rendeznék, a közjog szempontjából nem volna, vagy legalább sokkal kevesebb kifogás volna, mint egy specialiter Ausztriával e tekintetben kötött egyezség ellen. Ezen sokan csodálkoztak. *(Halljuk! Halljuk!)*

Fel kell tehát karolnom, t. képviselőház, miután a kérdés közjogi oldalával foglalkoztam, annak a politikai oldalát is; mert azzal, ha valamiképpen bebizonyítottuk, hogy itt nincs flagrális közjogi sérelem, a javaslat elfogadása még nincsen indokolva, ezzel csak a visszautasításnak egyik indoka volna megczáfolva, de még nincsen megmondva az, hogy politikailag helyes, hogy politikailag üdvös, hogy politikailag jó dolgot cselekszünk.

Erről az oldalról is kell tehát a dolgot meg nézni, és e fejtegetések folyamán a tíz évre is rá fogok térni. *(Halljuk! Halljuk!)* Egyik indokom, t. képviselőház, a mely miatt én a szerződést Ausztriával — még pedig kizárólag Ausztriával — egy állami szuverenitási jog gyakorlására nézve veszedelmesnek tartom, *(Halljuk! Halljuk!)* azokban a tendenciákban található, a melyek Ausztriában tagadhatatlanul léteznek, a melyeknek a létezését a t. miniszter úr is elismerte, a midőn még ezekről a padokról szolt.

A t. miniszter úr 1879. november 11-én a következőket mondta: *(Halljuk! Halljuk!)* „Ismeretes dolog, hogy a monarchiában, a dualizmus e formájának és intézményeinek igaz barátai, legalább túlnyomó számban, csak a magyar államban vannak. Ismeretes dolog, hogy a legbefolyásosabb körök a monarchia másik államában csak mint kikerülhetetlent fogadták el ezen szervezetet és ezen elintézési módot s minden alkalommal egész őszintén kifejezni halljuk azon kívánságot a foederalisták, az autonomisták, a centralisták közös törekvését, hogy ezen delegációt ki kell építeni“ stb., szóval azt a törekvést, hogy a közösség kötelékeit szorosabbra kell fűzni. És ennek a közösségnek, ennek a törekvésnek ellenmérgéül a miniszter úr Magyarországnak a következő politikát ajánlotta: *(Halljuk! Halljuk!)* „Ez nem a mi politikánk; és remélem, hogy míg ezen Házban a magyar állam eszméje drága, míg a magyar állam fentartására az 1867-ben hozott törvényeket, a jogi biztosítékok minimumául tekintjük, *(Derültség balfelől.)* addig ezen politikához a Ház csatlakozni fog.“ *(Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter: Jogi biztosítékok!)*

Az a szellem, a melyet a t. miniszter úr e padokról nemcsak ez alkalommal, de más alkalommal is jelzett, a mely a dualizmust és Magyarországnak ennek keretén belől való állami önállóságát csak mint elkerülhetetlen rosszat fogadja és azt gyengíteni iparkodik, az a szellem ma is megvan odaát; az azóta, mióta a miniszter ezeket a szavakat mondta, nem csökkent, hanem inkább erősödött: *(Élénk helyeslés balfelől.)* de az a szellem, a melyet a miniszter úr ellenhatásul ajánlott, hogy tudniillik szigorúan ragaszkod-

junk mi, a kik 67-es alapon állunk, ahhoz, hogy az abban foglalt intézményeket a jogi biztosítékok minimumának tekintsük, ez a szellem gyengült és elzsibbadt, (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Szeretném tudni, t. Ház, hogy azok közül, a miket 1867-ben, a mikor a kiegyezés alapjai lerakattak, rögtön meg nem oldottunk; hogy ama függő kérdések közül, a melyek az 1867-es alapon és mint annak következményei — csak azokról beszélek — a nemzeti irányban való megoldást kívánják, melyikben sikerült nekünk még a törvény adta jog fonalán is bármely haladást tenni: egyen kívül, tudniillik a „császári és királyi“ elnevezésen kívül a hadseregben? (*Derütség a szélső baloldalon.*) Én ezt sem kicsinylem, t. Ház; de meg kell mondanom, a mit akkor nem mondtam, mert akkor a t. miniszter úr első közjogi vívmányát minden kritika nélkül akartam elfogadni; mert akkor még bíztam abban, a miben, sajnos, ma már nem bízom, hogy a miniszter úrban közjogi integritásunk egyik támaszát bírjuk; de ma megmondom, hogy azok a körülmények, a melyek közt ama vívmány létrejött, nagyon alkalmasak voltak arra, hogy az a felett való megalégedést csökkentsék. Teljesen igaza volt Helfy Ignác t. barátomnak, midőn mindjárt akkor figyelmeztetett arra, hogy e legfelsőbb intézkedésnek úgy megjelölt jogalapja, mely nem a magyar állam jogának elismerése volt, mint az a forma, a melyben az kiadatott, a külügyminiszterhez lévén intézve — a kinek ehhez az ügyhöz semmi köze sincs, hacsak őt Reichskanzler-nek nem tekintjük — és a két miniszterelnökkel a külügyminiszter útján való tudatás, nem felelt meg a köz-

jogi korrekt formák követelményeinek. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez pedig az egyetlen vívmány, mely szereztetett; különben majdnem minden közjogi sérelem megmaradt.

Hisz Beöthy Ákos t. képviselőtársam megmutatta önöknek azt a czímert, melyet konzulátusaink ma is használnak, a dualizmus 24-ik esztendejében a mely czímer Magyarország közjogi állásának egyszerű tagadása. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Magyarország czímere ott van a kétfejű sas valamelyik szárnyán, épp úgy, mint Krajnának, de sőt éppúgy, mint Erdélynek a czímere is ott szerepel. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)* És maga a t. miniszter úr nem folytatott-e fényes küzdelmet ezekről a padokról a Bosznia közigazgatását szabályzó javaslat ellen, mely már egy lépés volt a lejtőn lefelé? *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Azután a honvédségnél a fekete-sárga zászlónak a becsempészése, mely a kormány és a Ház sajnálatos türelme mellett történt, vajjon szintén nem egy lépés-e a lejtőn lefelé, a honvédség nemzeti, jellegének legalább is a kikezdésére? *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. Ház, értünk-e el valamit a közigazgatási emanczipáció terén? Sőt, a mint e tekintetben lépéseket teszünk, ezt a t. kereskedelmi miniszter úr tapasztalhatja, rögtön támadnak a Lajthán túl ellenségek, kik Magyarország önálló exisztenciáját még a gazdasági téren sem akarják elismerni. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Elértük-e a gazdasági emanczipációnak a legszükségesebb eszközét: a fogyasztási adóink felett való rendelkezést? Nem va-

gyunk-e az elhibázott szeszadó-törvény miatt a legnyomorúságosabb helyzetben, hazánknak fontosság tekintetében ama második iparágára nézve, mely egyzsersmind mezőgazdaságunk támasza is? Tudunk-e rajta segíteni, tud-e segíteni a magyar törvényhozás egy elhibázott törvénynyel megkötött kéz miatt? A legjobb akaratú miniszter is kénytelen hallgatni és kénytelen egész őszinteséggel megmondani, hogy megpróbálja a segítséget, de hogy teheti-e, ez az osztrák minisztereken és a Beichsrathon dől eh *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Vájjon az 1867: XIII. t.-czikkben az udvartartásra nézve foglalt kijelentés szellemében, mely midőn a költségeket nem közöseknak nyilvánította, a magyar udvartartás elvét nyilvánvalólag kimondta, vájjon tudtunk-e elérni ezen a téren bármi vívmányt? *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Egy lépést sem előre, számos lépést hátra: ez Magyarország állami élete és önállósága fejlődésének szomorú története 1867 óta. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És már most, t. Ház, veheti-e valaki nekem rossz néven, ha én ezen a lejtőn egy újabb lépést nem akarok tenni lefelé? *(Zajos éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Úgy van!)* Veheti-e nekem valaki rossz néven, ha ón egy állami szuverén jog gyakorlása felett nem akarok egyezkedni, midőn látom, hogy minden ilyen egyezkedés, minden ilyen közeledés, legyen az bár közjogilag és formailag kifogástalan, mint a hogy a jelenlegi nem az, a magyar önállóság ellenségeinek malmára hajtja a vizet? *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És, t. Ház, midőn előttünk van egy bonyodalmas, nehezen érthető, szerintem, közjogilag éppen nem, a miniszter úr legnagyobb bámulói szerint is csak nagy nehezen igazolható szervezet, mely a lajthántúli centralisták malmára hajtja a vizet, a melynek elfogadása a magyar önállóságnak veresége (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon*); és ha ezzel szembe lehet állítani egy olyan szervezetet, a mely a kérdést egész egyszerűen, minden gyakorlati nehézséggel számolva, de azért közjogi elveinkből fel nem adva semmit, tudja megoldani; a mely megoldás elfogadása tisztán tőlünk függ s a melynek elfogadása azokkal a tendenciákkal szemben a magyar államnak egy előre tett lépését, egy diadalát jelentené: nohát, t. Ház, lehet-e habozni olyan elintézés közt, a melynél a védőügyvédnek még a legnagyobb ügyessége is csak nagyon nehezen tudja kimutatni — ha ugyan tudja — hogy nem halálbüntetésre méltó és olyan megoldás közt, a mely a magyar állam önállóságát, szuverenitását minden keresgélés és szubtilitás nélkül, a napfénynél is világosabban bizonyítja? (*Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

És most jutottam el a 10 évhez. (*Halljuk! Halljuk!*) Ha áll az, t. Ház, — s a ki a tények előtt szemet hunyni nem akar, bizonyára nem fogja tagadni, hogy áll, — hogy azok a magyarellenes, illetőleg a magyarság önállósága ellen intézett befolyások a Lajthán túl ma erősebbek, és vakmerőbbek, mint valaha; és ha e törvényjavaslattal azoknak még egy újabb elégtételt adunk, különösen a mellett a két szín csillámlása mellett, mely e törvényjavaslatot itt így, amott amúgy és más alakban tünteti fel; (*Zajos*

helyeslés a bal- és szélső baloldalon.) ha tehát mi azt a tendenciát erősítjük, a magyar ellenműködést pedig gyengítjük: hiszi-e aztán bárki, még a legnaivabb lélek is, hogy 10 esztendő múlva egy-könnyen, elkeseredett küzdelem nélkül sikerülne-e majd az intézmény önállóságát visszaszerezni? *(Úgy van! Úgy van! Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Van ennek az országnak politikai életében egy nagy hatású s igen csúnya fogalom. *(Halljuk! Halljuk!)* Van ennek a fogalomnak, illetőleg szónak legitim és helyes értelme is; de van egy elfajult, csúnya értelmezése is. Ez a fogalom az úgynevezett *kormányképesség* fogalma. *(Halljuk! Halljuk!)* Van e szónak legitim értelme, a mennyiben azokat az egyéni tulajdonságokat és felfogásokat tételezi fel, a melyek számolnak az állam összes létérdekeivel, az állam összes viszonyaival. Ezek objektív kellékek, ez tehát ama szónak természetes és legitim értelme. De minálunk ennek a kormányképességnek fogalma nem jelent csak ennyit; de jelent főleg meghátrálást, vagy legalább is megalkuvást azokkal az előbb jellemzett tendenciákkal. *(Úgy van! Úgy van! Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Ha a gazdasági emancipáció terén valamit követelünk, hacsak a fogyasztási adók önállóvá tételét is, mint az 1867: XII. t.-cikk körén belül mellőzhetetlen igényt: ez már afficziálja a kormányképességet. Ha a hadsereg körében valami nemzeti vívmányt kívánunk, hacsak az oktatás terén is: afficziálja a kormányképességet. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Valóban, t. Ház, néha aztán fájdalmasan esik nekem, ha látom a túlsó oldal egyes padjain az elégedettségnek azt a mosolyát, a

melylyel fogadják, ha az ellenzék, a maga kötelességét teljesítve, ama nemzeti követelmények mellett felszólal, melyeket megvalósítottaknak hisz.

Ez a mosoly, t. Ház, a meglepődést jelenti a fölött, hogy „íme, az ellenzék most bemártja magát“. (*Hosszantartó zajos tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.*) Az az ellenzék, a mely valahányszor — sajnos, csak ritkán volt erre alkalmá — de valahányszor a kormány valamely nemzeti ügy védelmében csak félig-meddig is kielégítő, szilárd álláspontot foglalt el, minden párttekintetnek mellőzésével sietett azt abban támogatni, (*Zajos tetszés a baloldalon.*) És most ez a közös konzuli bírászkodás is ilyen kormányképességi kérdés lesz. Hiszen azt tapasztaljuk, hogy a múlt minden visszaélését és minden fonák tényleges állapotot érvül használnak fel ellenünk, és még e törvényjavaslat tárgyalásánál sem tudnak az elmék megszabadulni ettől a gondolattól, hogy mégis csak jobb ez, mint az, a mi eddig létezett; mintha bizony az, a mi eddig létezett, csak tekintetbe is jöhetne, mint összehasonlítási alap. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Ez okoskodások alapján a februáriusi pátenst is el kellett volna fogadnunk, mert az is jobb volt Magyarországnak szempontjából, mint a Bach-korszak. (*Úgy van! a baloldalai.*)

Remélhető-e t. Ház, az, hogy 10 év múlva, ha itt egy intézmény elközösítése nem törvénytelenül, hanem törvényesen, a magyar nemzeti képviselőlet hozzájárulásával történik, eme precedens után azok a tényezők, a melyek Magyarország minden önálló fejlődésének ellenségei, bele fognak egyezni s nagy küzdelmek nélkül meg fogják engedni, hogy azt ismét

visszahódítsuk a nemzeti önállóságnak?! (*Zajos helyeslés és tetszés bal- és szélső baloldalon.*) Ama sajnos gyöngeség következtében, (*Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) melyet a nemzetet vezető államférfiak s ama még sajnálatosabb közönyösség miatt, melyet maga a nemzet tanúsít, nagyon nehéz lesz az erőt megtalálni arra a nagy küzdelemre, a melyet majd akkor vívni kell. (*Úgy van! a baloldalon.*) Erről, t. Ház, többet nem is szólok. (*Halljuk! Halljuk!*) Akartam volna még arról is szólni és ez is egy politikai indok, hogy ön külföldön élő honosainkat minden oly köteléssel, a melynek fentartását és létesítését a fennálló alkotmány megengedi, e hazához, Magyarországhoz akarom csatolni; hogy őket a külföldön élő osztrák honosokkal egy jogfejlődés alá nem akarom bocsátani, hanem a Magyarországon tartózkodó honosok zöméhez akarom csatolni s rajok minden eszközzel, úgy tehát a sok közül ezzel is azt a befolyást akarom gyakorolni, hogy a külföldön is magyaroknak érezzék magokat: oly magyaroknak, kiknek magyar nemzeti jogait az egész monarchia megvédelmezi s a kik ezt a közös védelmet becsesnek tartják, de nem engedik hazájuk fogalmát beleolvadni a monarchia fogalmába; a kik azért, mert Ausztria és Magyarország egymásnak közös védelemmel tartoznak, nem szűnnek meg kizárólag magyarok lenni és nem válnak osztrák-magyar polgárokká. (*Helyeslés a baloldalon.*) A befolyások ez irányban úgyszólván nagyon számosak. Igaz az, a mit e padokról fölemlítettek, hogy a tendencia mindenütt az: vegyes osztrák-magyar egyesületek és osztrák-magyar kereskedelmi kamarák állítása. Ezekkel a tendenciákkal szemben, t. Ház, ellen-

tendenciákat kell alkalmazni. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Különösen Keleten. Mert ma talán kevesen vannak honosaink, a kik ott tartózkodnak, de nem reméljük-e, hogy kereskedelmünk ki fog fejlődni és nem reméljük-e, hogy az idők folyamán mind több és több magyar ember fogja ott a közgazdaság minden terén nemzete életképességét érvényesíteni; s vájjon van-e elem, a melynél indokoltabb a küzdelem a kozmopolitikus irányzatok ellen, mint éppen a kereskedői elem? *(Tetszés a baloldalon.)* Hazafias kereskedői osztályunk a maga körében öntudatosan odaműködik és az egész közéletnek és minden intézménynek oda kell működni, hogy a kozmopolitikus szellem betörése ellen védekezzünk; nem pedig oda, hogy annak még táplálékot is adjunk, különösen akkor, mikor az a szellem oly könnyen ráncragadó alakban jelentkezik, a minő a magyar szellemnek osztrák-magyar szellemmé való átváltozása. Az illetékesség fentartása, a jogi élet minden esetében a hazához való fordulás kötelessége: nem egyike-e azoknak a kapcsoknak, melyek fentartják a külföldön lakó magyar honos és az anyaföld és ország között az összeköttetést? Konstantinápolyba akarjuk őket küldeni, hogy ott a „császár és király“ nevében kapjanak Ítéletet és ez emlékeztesse Őket arra, hogy magyarok? *(Zajos tetszés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Akartam arról is szólni, hogy bizony a mi közös hatóságainkra is ráfér, ha van tevékenységüknek oly formája, a mely őket folyton emlékeztesse arra, hogy Magyarországnak is orgánumai és hogy ők nem egy „Gesamtstaat“, hanem két, közös véde-

lemre egyesült szuverén állam képviselői. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) Nem fog semmit sem ártani, ha az a konzul magyar királyi bírói kinevezést kap, ha mint magyar királyi konzuli bíró köteles működni és a magyar király nevében köteles ítéletet mondani. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) Átalakítólag hathat ez közös közegeink működésére; emlékeztetni fogja ez őket arra, a mit elfeledni oly gyakran hajlandók, hogy nem a régi idők visszaélései között, hanem új törvényes állapotban élünk, melyben Magyarországnak sikerült kivívnia törvényes önállóságát. (*Zajos tetszés és taps a bal- és szélső baloldalon.*)

E politikai momentumok, gondolom, elég súlyosak arra, hogy ne lehessen habozni. Ha sikerült volna, t. Ház, a minthogy nem sikerült bebizonyítani, hogy ez a javaslat formailag némiképp igazolható: mi annak a politikai tendenciája? Vájjon a magyar állameszme diadala-e, vagy pedig, legalább látszólag — és itt a látszat gyakran a valósággal ér fel — és a Lajthán túl elfogadott hivatalos magyarázat szerint, a magyar államisággal ellenkező tendenciáké-e? Vájjon alkalmas-e arra, hogy magyar honosainkban a magyar érzést erősítse és nem inkább arra, hogy nevelje bennük azt a hitet, hogy a magyar honosság csak házi használatra való és a mint az ország határait elhagyják, annak többé nincs értelme?! (*Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Még egyet. Vegyes bíróságokról van szó: arról a tendenciáról, hogy a konzuli bíraskodást mind nagyobb mértékben átvegyék a nemzetközi vegyes bíróságok. Ha e mozgalom sikerre vezet: azt akarom, hogy Magyarország az egyezményekben, mint külön állam és mint

külön bírói szuverenitás letéteményese szerepeljen. (*Élénk helyeslés és éljenzés a baloldalon.*) Nem helyeslem, ámbar ez idő szerint nem kifogásolom, az egyiptomi vegyes bíróságra vonatkozó szerződést, melyben az osztrák-magyar monarchia, mint a bírói szuverenitás egységes alanya jelenik meg. A szerződést a monarchia köti, az 1867: XII. tcz. szerint; de a szerződés tartalmának olyannak kell lennie, hogy Magyarország törvénykezési szuverenitását a külföld előtt is minél fényesebben bizonyítsa! (*Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.*) De az az út, melyre itt léptünk, midőn azt egymás közt elközösítettük és egységesen alkottuk meg, nem arra vezet, hogy Magyarország a külföldön nemcsak az egyes magyar honosok előtt, hanem az európai országok családjában is, azon a téren, melyen semmi közöségbe bele nem ment, melyen szuverenitása nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is eddig csorba nélkül fennállt, a bíraskodás terén mint önálló állam, mint önálló tényező szerepeljen. (*Zajos helyeslés a bal- és szélső balon.*)

Ezek azok a momentumok, a melyek bennünket arra indítottak, hogy a miniszter e javaslata ellen ily erős harcot folytassunk. Mi nem tartottuk ezt kicsinykedésnek semmiféle irányban sem: először mert nem tartunk kicsinynek semmit, a mi közjogunkat érdekli; másodsor, mert nem tartunk kicsinyes kérdésnek semmit, a mi magyar nemzeti önállóságunknak az ismert ellenséges tendenciákkal való tusájában akár erőben gyarapodását, akár gyengeségben süllyedését jelenti; harmadszor, mert nem tartunk kicsinyes kérdésnek semmit, a mi hozzájárul ahhoz, hogy állami szuverenitásunk a külföld előtt

vagy elhomályosítottassék, vagy pedig ragyogóbb fényt nyerjen és tündököljön. (*Élénk tetszés a baloldalon.*) Van, t. Ház, egy, sajnos, nagyon elterjedt iskola, a mely az ily közjogi aggályokat időmúlta, avult gravaminális politikának tekinti. Azokban a körökben, melyekben e nézetek uralkodnak, akadhatnak úgynevezett „stréber“-ek, kik szubjektív szempontból ellenzik a nemzeti és közjogi álláspont szigorú megtartását. Ezekhez nincs szavam; de vannak köztük kétségkívül jó hazafiak is, kik azt mondják: hiszen nem fenyeget minket veszedelem semmi oldalról sem, ne pazaroljuk a fáradságot, az erőt, az időt közjogi kérdéseknek, közjogi aggályoknak a fejtegetésére; befelé kell a magyar államot erősíteni; az idegen ajkú nemzetiségeknek kulturális politikai egységgé tömörítésén kell fáradozni; gazdaságilag kell erősíteni ezt az országot; a korrupciót kell kiirtani. Igen: ez mind igaz; de a kik azt hiszik, hogy a magyar állam lehet erős befelé; hogy a magyar állam méltóságteljes nagyságban jelenhet meg saját polgárai közül azok előtt is, kiket a fajrokonság természetes köteléke kevésbé lánczol hozzánk; hogy a magyar állam imponálhat és vonzhat akkor, mikor minden külső érintkezésében gyengének és tehetetlennek mutatkozik: azok nagyon tévednek. (*Élénk helyeslés és tetszés a szélső baloldalon.*) A kik pedig azt hiszik, hogy lehet az ország gazdasági erejét intenzíve fejleszteni, ha azoknak a lánczoknak a széttörésén nem fáradozunk, melyek ottan is kötve tartanak, hol azt semmiféle politikai indok nem kívánja, hol nekünk az önállóságot a törvény biztosítja, vagy a hol az alaptörvényeink keretében könnyen, minden politikai megrázkódtatás nélkül elérhető volna:

mint p. o. a fogyasztási adóknál; hogy megalkuvással és e bilincseknek a továbbhordozásával lehet kielégítő magyar közgazdasági politikát csinálni és a nemzet gazdaságát megerősíteni: azok ismét nagyon tévednek. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Végre, kik azt hiszik, hogy lehet a magyar társadalom benső betegségét gyógyítani, a közéletből a korrupciót kiirtani, ha a nemzetet lemondásra tanítjuk, *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* ha a szívekből kivesszünk minden ideált, ha a nemzeti érzés erős fellobbanását megakadályozzuk és sovinizmusnak nevezzük; ha a legjogosabb nemzeti ideálok terén a nemzetet rezignációhoz szoktatjuk: a kik azt hiszik, hogy az ekkép lehangolt és csüggedté vált nemzetben más teremhet, mint haszonlesés és korrupció, azok szintén nagyon tévednek. *(Hosszantartó és megújuló zajos helyeslés, taps és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én tehát azt hiszem, hogy nem végeztünk fölösleges munkát akkor, mikor egy, talán érvényességének a területére nézve kicsiny, talán gyakorlatilag kevés honosunkat érdeklő törvényjavaslat ellen a közjogi aggályok és az általam említett nemzeti tendenciák egész fegyverzetével léptünk fel; mert én annak a felfogásnak és annak az iskolának vagyok és maradok híve, a melyet a mostani igazságügyminiszter úr ezekről a padokról gyönyörűen jellemzett a következő szavaival, a melyekkel én beszédemet bezárom: *(Halljak! Halljuk!)*

„Nem az alkotmány üres formáiban rejlik az igazi biztosíték; vésték volna bár önök az 1867. tör-

vényeket érczbe: azok lemoshatatlan vonásaival még nincs Magyarország függetlensége biztosítva. De ha még megvan azon politikai meggyőződés, mely az 1867. törvényt létrehozta; ha még megvan, a magyar állam függetlensége iránti ragaszkodás és ha annyi tört reményeink közepette bírunk azon férfias erővel és elhatározottsággal, mely szerint bármely inzinnált alakban jelentkeznek, bármily kicsinynek látszó kezdetleges alakban mutatkoznék is, minden felforgató törekvésnek ellentállunk; ha ez megvan: akkor igenis, ezen Háznak szavazata más nem lehet, mint határozott egyértelmű visszavetése ezen törvényjavaslatnak.“ *(Hosszantartó meg-megújuló taps és szünni nem akaró éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Folytonosan tartó zaj és mozgás jobbfelől.)*

A KÖZIGAZGATÁS REFORMJA.

— Három beszéd. —

1891. május havában került napirendre a Házban a vármegyei közigazgatás és önkormányzat rendezéséről szóló törvényjavaslat. A parlamenti vitát hosszú bizottsági tárgyalás előzte meg; a javaslat, — Apponyinak a bizottságban tett számos indítványa elfogadtatván — több, jelentékeny módosítással és Szapáry miniszterelnöknek többrendbeli biztosításával került a Ház elé, hogy a javaslattal összefüggő többi törvényjavaslatok is mielőbb elkészüljenek. A mérsékelt ellenzék, melynek kezdettől fogva fő programmpontja volt az állami közigazgatás, ámbár a javaslat átdolgozott alakjában sem elégitette ki egészen, általánosságban azt mégis elfogadta, abban a reményben, hogy a szükséges javításokat, a részletes tárgyalásnál majd keresztül viheti. Sőt elfogadta a párt a javaslat 1. §-át is. A szélső bal azonban elszánt harcot indított az egész javaslat ellen, bekövetkezett az obstrukció s a kormány, mikor látta, hogy a 277 §-os javaslatot lehetetlenség végig tárgyalni, az egész reformmunkát 2 §-ban zsugorította össze. Természetesen, ebben már a mérsékelt ellenzék sem támogathatta a kormányt.

Az itt közölt beszédekből az első az általános, a többi a részletes vita folyamán és a 2 §-os törvény benyújtása után mondatott el s azt hisszük, kellőképp megvilágítják az egész javaslatot s annak a történetét.

I.

A TÖRVÉNYJAVASLATRÓL.

— 1891. május 30. —

T. Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Mióta a politikai pályán működöm, mióta a t. Háznak egyik szerény tagja vagyok, a közigazgatási reform, abban az irányban, hogy a belügyi közigazgatás végrehajtó közegei kinevezés útján nyerjenek alkalmazást, de e mellett a valódi önkormányzat, a jogvédelem és a közszabadság minden biztosítéka létesüljön, volt politikai hitvallásomnak egyik sarkalatos, mondhatnám, legsarkalatosabb tétele. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ennélfogva, mikor a kormány, három hónappal ezelőtt, a reformnak ily irányban való megkezdésére az első lépést megtette és a tárgyalás alatt levő javaslatot benyújtotta s mikor én azt megvizsgáltam és abban az említett biztosítékok szempontjából sokféle hiányosságot láttam: az én programom és az én meggyőződésem engem egész határozottsággal két dolgra kötelezett. *(Halljuk! Halljuk!)* Nem volt szabad, e kezdeményezéssel szemben, minden további kísérlet nélkül, mereven elutasító álláspontot elfoglalnom; de nem is lett volna szabad ahhoz járulnom, ha azokat az említett biztosítékokat az említett mértékben meg nem nyerem.

Kötelességem tehát világosan elém volt írva: törekedni arra, hogy a javaslat ama részleteit, melyek miatt ön azt el nem fogadhatnám, javítsák, és hogy

azokat a biztosítékokat, a melyek a megkezdett reform egész képében hiányoztak, megszerezzük. (*Helyeslés balfelől.*)

Belekezdettem ebbe a munkába, minthogy annak a pártnak a bizalmából, melyhez tartozom, a közigazgatási bizottságnak tagja Toltam; belefogtam rám nézve nyomasztó körülmények közt, mert nélkülözöm kellett annak a férfiúnak a közreműködését, kiről lehetetlen ez alkalommal meg nem emlékezmem: mert lehetetlen, hogy midőn az állami közigazgatás elvének a megvitatásába kezdünk, a kegyeletteljes megemlékezés koszorúját le ne tegyem Grünwald Béla feledhetetlen barátom éppen most bezárult koporsójára. (*Helyeslés balfelől.*) Megkezdttem tehát a munkát e nagy hiány ellenére és folytattam tőlem telhető szorgalommal és buzgósággal azokkal az elvbarátaimmal együtt, a kik velem hasonló megbízást nyertek-

A munka eredménye most a Ház előtt fekszik: a közigazgatási bizottság által némi tekintetben átdolgozott javaslat, továbbá azok a kormány-nyilatkozatok, melyek részint a bizottság jelentéseibe vannak foglalva, részint ebben a Házban, részint a bizottságban tétettek és a melyek mit sem vesztenek kötelező-erejükből azáltal, hogy a bizottsági jelentésbe bele foglalva nincsenek.

Így tehát a reform megvalósítására irányuló ez első lépésnek, a mely felett most tanácskozunk, azt a képét kell bírálnom, mely mindezekből a tényezők-ből van alakítva. És ezzel szemben magamnak és mindnyájunknak, a kik e párt tagjai vagyunk s a kiknek a közigazgatási reform, említett biztosítékaival együtt, évek óta programja volt, meg kell fontol-

nunk, hogy e régen táplált meggyőződésünk a kérdés inai stádiumában minő magatartásra kötelez. (*Halljuk! Halljuk!*)

T. Ház! A javaslat szervezeti tekintetben, csekély felfogásom szerint, ma is igen tökéletlen mű, annak sok intézkedését bonyodalmasnak tartom s nem hiszem, hogy a közigazgatás gyorsaságát nagyon elő fogná mozdítani. Ellenkezőleg, félek attól, hogy a reorták szaporítása az adandó és átvizsgálendő jelentések sokasága a közigazgatásunkban uralkodó bonyolultságon javítani nem fog.

E felfogásomat s e benyomást én leplezetlenül kifejeztem a közigazgatási bizottságban, valamint kifejeztem azt is, hogy a javaslat szervezeti szempontból való átdolgozására nem vállalkozom, de nem vállalkozhatik a bizottság sem sikerrel. Megmondottam egyszersmind azt is — és ezt fentartom — hogy csupán szervezeti hibák miatt a megkezdett reformakciónak, mindjárt az első lépésnél, útját állni nem kívánom. (*Helyeslés a baloldalon.*) Mert ha a reform nagy. elvi kérdései, a melyek a szenvedélyeket mozgásba hozzák, meg vannak oldva: akkor a tisztán szervezeti hiányokat, a melyeket a gyakorlat vagy igazol, vagy nem igazol, rövid idő alatt minden nagyobb emóció nélkül is könnyen ki lehet javítani. (*Helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

Csak egy indok lehetett volna elég alkalmas arra, hogy a javaslattal szemben határozottan visszautasító álláspontot foglaljak el: ha tudniillik az általam kívánt önkormányzati, jogvédelmi és közszabadsági biztosítékokat kielégítő mértékben meg nem nyerhettem volna. Ezt kell tehát, t. Ház, vizsgálnom.

És ezt a t. Háznak szíves türelmére hivatkozva, meg fogom tenni ridegen, szárazon, *(Halljuk! Halljuk!)* nem leplezve és nem takargatva semmit abból, a mi szerintem, ma is hiányos és meg nem felelő; szembe állítva azt, a mi engem nem elégít ki, azzal, a miben megint megnyugvást találok. S akkor aztán felállítva a mérleget, a fölvetett kérdésre a válasz önként fog ebből következni. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Ha a közigazgatási bizottság tárgyalásaiból kikerült javaslatot az önkormányzat szempontjából nézzük: akkor az, a ki elfogulatlanul akar ítélni, nem tagadhatja, hogy nemcsak az eredeti javaslattal, de a mai állapottal szemben is az önkormányzat biztosításának igen számos föltétele ebben a javaslatban jobban van meg valósítva, és hogy ebben a tekintetben határozott haladást jelent. *(Helyeslés a bal- és mozgás a szélső baloldalon.)* És ezt, t. Ház, be is igazolom. A vármegyék ama határozatait, a melyeket hivatalból terjesztettek a minisztérium jóváhagyása elé, a minisztérium eddig, tisztán egyéni belátás szerint vagy jóváhagyta, vagy a jóváhagyást azoktól megtagadta. Ez a javaslat meglehetősen, sőt a dolog természetete szerint telhető szabatosággal megjelöli az indokokat, melyek miatt a jóváhagyás hivatalból megtagadható.

A megyei szabályrendeletekre nézve a javaslat a jóváhagyás megtagadásának az indokait kizárólag^a jog- és törvényesség megsértésére és az állami közérdek szempontjaira szorítja, holott eddig e tekintetben korlátlan önkény uralkodott. *(Igazi Úgy van! jobb felől.)* A felebbezési jog annál a tényezőnél) a mely tényezőnek a kezében ön azt legkevésbé szeretem kiter-

jeszteni: a főispán kezében tényleg meg is van szorítva, a mennyiben csak a jog, törvényesség és állami közérdek szempontjaira szorul, A felebbezési jog általában véve nincs megszorítva addig a határig, a mely határig én azt megszorítani óhajtottam volna; de ki van mondva az az elv, a mely eddig hiányzott, hogy a kormány a felebbezett határozatokat csupán a felebbezésben felhozott indokok szempontjából veheti bírálat alá és egyéb szempontokra ki nem terjeszkedhetik.

Behoztunk a törvényjavaslatba egy, eddig a mi önkormányzatunkban ismeretlen elvet. Behoztuk azt szerény mértékben, igaz; de nagydolognak tekintem, hogy az első lépés megtörtént, és hogy a törvénybe ígtattuk. Az inappellabilis megyei határozatok ezek* „Inappellabiliis“ abban az értelemben és azzal a természetszerű fenntartással, hogy jog és törvényesség szempontjából az illetékes fórum előtt orvoslás mindenkor kereshető. *(Halljuk! Halljuk!)*

Behoztuk, t. Ház, azt az új elvet, hogy a megyei közgyűlés nem csupán a főispán kívánságára és határozatára, hanem a közgyűlési tagok egy bizonyos hányadának a kívánságára is, föltétlenül összehívandó.

És itt egy közbevetett megjegyzést teszek. *(Halljuk!)*

A t, miniszterelnök úr tegnap a bizottság e módosítását azok közé sorozta, a melyek tekintetében magának fentartja, hogy a Ház újabb határozatát provokálja. Remélem, helyesen fogom fel a miniszterelnök úr intenczióját, midőn azt mondom, hogy a Házra való ez az újabb appellálás nem magára az elvre vonatkozik, hanem csak a bizottsági szövegben

megállapított hányad megállapítására. (*A miniszterelnök igenlőleg int.*) Úgy látom, hogy helyesen fogtam fel a miniszterelnök úr intenczióját.

Ez az elv maga egy új, becses önkormányzati biztosíték.

Végül, t. Ház, a közigazgatási bizottságban a választott elemek túlsúlyát, mely a társadalmat képviseli, a hivatalos elemmel szemben növeltük. Nem addig a pontig, a mely pontig én óhajtottam volna, de határozottan úgy, hogy a kötelesség hűségese teljesítése mellett a választottak többsége állandóan biztosítva van. Én pedig azt tartom, hogy minden önkormányzati jog egyik biztosítékának a kötelesség hű teljesítésének kell lenni. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*) A törvényhozás nincs arra hivatva, hogy a kötelességmulasztás esetére is alkosson biztosítékokat. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

Mindezek után pedig nem utolsó, de én előttem csaknem fődolog az, hogy a megyének ekképpen kimélyített önkormányzati joga törvényszerű biztosítást és jogvédelmet fog nyerni. Eddig merőben a kormány rendeleti jogának az önkényére volt bízva, hogy mily határig akarja respektálni a megye önrendelkezési jogkörét, mily határnál akarja azt figyelmen kívül hagyni. Ma, ugyan nem e javaslat szövege, de a miniszterelnök úrnak a bizottságban tett és általam most felolvasandó nyilatkozata szerint, a megyék önkormányzati hatáskörük megóvására a közigazgatási legfőbb törvényszék oltalmát fogják igénybe vehetni. Mert midőn a t. miniszterelnök úr a közigazgatási bíróságra vonatkozó felvilágosításokat kérdéseimre megadta, akkor én éppen erre a pontra nézve újabb

kérdést intéztem hozzá s a miniszterelnök úr a következő nyilatkozatot tette: „Tüzetesebb és részletesebb nyilatkozatnak akkor lesz helye, midőn a kormány magát a törvényjavaslatot be fogja nyújtani. Azt tartom azonban, hogy a kormány szándékának s törekvésének jelzésére ez az előterjesztés elég részletes s még azt is kimondja, mint elvet, hogy bizonyos esetekben a megyék az önkormányzati jogok szempontjából a közigazgatási bírósághoz fordulhatnak s lehetnek esetek, midőn különösen az önkormányzatra vonatkozó ügyekben a törvényhatóság és a miniszter közt előforduló kérdésekben a közigazgatási bíróság lesz hivatalos dönteni.“

Ezeket a t. miniszterelnök úr abban a bizottsági ülésben mondotta, a melyben tudta azt, hogy adott nyilatkozatától is függ a bizottság tagjai egyrészenek a szavazata. Ez a nyilatkozat tehát feltétlenül kötelező és ez a nyilatkozat, szerintem, az önkormányzati szempontból elért vívmányok közül a legnagyobb közé tartozik. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

T. képviselőház! Én nem csináltam titkot abból a bizottságban és nem csinálok itt sem, hogy az önkormányzat jogkörének a szilárdítása és tágítása kérdéseiben tovább akarok menni ennél a megállapodásnál. Nem csinálok titkot abból sem, hogy a megyei határozatoknak az a csaknem korlátlanul fenntartott appellabilitása — mert hiszen a kivételek, a melyeket felsoroltam, még ma csekély számúak — égő seb az önkormányzat organizmusán; és ez az appellabilitás egyik indoka annak, hogy az önkormányzat működésében olykor a részvét oly csekély; mert az önkormányzatban részt venni hivatott társadalmi elemek

hadd érezzék annak a súlyát, ha valamely hibás határozatot hoztak s ne bizakodjanak el abban: majd megappelláljuk a miniszterhez, ha nem tetszik, kényelmesebb nekünk otthon maradni.

E messzebb menő törekvésemből, melyet most is fenntartok, nem csináltam titkot a bizottságban, nem csinállok itt sem. De hogy mindaz, a mit felsoroltam és a miből eddig semmi sem volt meg, komoly biztosíték és komoly vívmány az önkormányzat szempontjából: azt, a ki elfogulatlanul ítél, nem tagadhatja. *(Élénk helyeslés jobb- és balfelől.)*

Az önkormányzat kibővítésével és biztosításával tehát így állunk, t. Ház. Nézzük már most a további biztosítókok kérdését. *(Halljuk! Halljuk!)* És itt, t. képviselőház, egy általános megjegyzést kell tennem. *(Halljuk! Halljuk!)* Úgy a kúriának a választási ügyekre vonatkozó bíraskodására, mint a közigazgatási bíróság szervezetére és hatáskörére, valamint a fegyelmi jognak ama kevés részletére nézve, melyet a reform mai stádiumában érintve látunk, mindaz, a mit én vívmánynak tekintek, nem fekszik előttünk formulázott javaslat, hanem csak kormánynyilatkozatok alakjában. Ez, t. Ház, némely körökben bizonyos kétségre adott alkalmat. Sőt a tegnapi napon Szederkényi Nándor t. képviselőtársam csodálkozását fejezte ki a felett, hogy az ilyen ígéretre valamit adunk *(Igaz! ügy van! a szélső baloldalon.)* és emlékeztetett arra, hogy hiszen történtek kormánynyilatkozatok, sőt voltak trónbeszédbe foglalt programmpontok, melyek meg nem valósultak.

Ez mindenesetre hiba, t. Ház. Ha egy kormányférfiú programot ad, különösen ha a trónbeszédben

valamely reformot ígér: akkor gondolja meg előbb jól, hogy ezt az ígéretét, ezt a programmpontot be tudja-e váltani vagy sem; mert ha nem tudja vagy nem akarja, ez a politikai komolyságára mindesetre kedvezőtlen világitást vet. De mégis nagy különbség van oly kormánynyilatkozatok közt, melyek csak általános program jelentőségével bírnak és oly kormánynyilatkozatok közt, melyek bizonyos helyzetekben tett kötelező ígéreteket tartalmaznak; (*Úgy van! balfelől. Mozgás a szélsőbalon.*) kormánynyilatkozatok közt, melyekről az illető kormányférfiak tudják, hogy azoktól pártok szavazása van föltételezve, melyek tehát az adott férfiúi szó jellegével bírnak. (*Igaz! Úgy van! Helyeslés a baloldalon.*) A politikai bizalmatlanság indokolhatja azt, hogy valamely kormányt nem tartok képesnek kifejtett programja megvalósítására; de a politikai bizalmatlanság nem indokolhatja azt és sohasem szabad annak odáig terjedni, hogy a politikai ellenfeleimtől adott férfiúi szó beváltásában és loyaltásában kételkedjem. (*Helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

Ebből a szempontból, t. Ház, azt hiszem, hogy a parlamenti eljárás minden szabályát megszegném, ha én a tudvalevő körülmények közt adott kormánynyilatkozatokat teljes értékűeknek el nem fogadnám. S midőn ezt teszem, felelősséget vállalok ugyan magamra is, de még nagyobb felelősséget háritok azokra, a kiknek a loyaltására fektetett bizalmamban járok el. (*Helyeslés balfelől.*)

E szerint, t. Ház, a biztosítékok e formájában nem akadok meg, azokban gyengeséget, ingatagságot nem találok, csupán azok tartalmát kell bírálnom. És itt nem habozom kijelenteni, hogy a miniszter úrnak

a közigazgatási bíróságra vonatkozó nyilatkozata, ki-egészítve azzal a részlettel, a melyet imént bátor voltam felolvasni, oly természetű, hogy ha a törvényjavaslat — a mint abban kételkedni nem lehet — ama nyilatkozat szellemében lesz beadva: Magyarországon a honpolgárok és testületek a jogvédelemnek oly ki-elégítő mértékét fogják élvezni, a mely hazánkat e tekintetben Európa előrehaladott államaival egy ní-vóra fogja emelni. (*Igaz! Úgy van! a jobb- és baloldal-on.*) Ezt mindenki, a ki más államok törvényeiben e kényes és még teljesen ki nem forrt kérdés mai állá-sát ismeri és ama nyilatkozatokat figyelemmel elol-vassa, el fogja ismerni.

Magának a nyilatkozatnak egyes részletei ellen ne-kem is van kifogásom. Nem találok szerencsésnek az első főrom összeállítását; hanem nagyban és egészben véve a közigazgatási bíróságnak azt a képét látom benne, mely szemeink előtt lebegett akkor, midőn azt a biztosítékok egyikeként kitéztük.

A mi a tisztviselők jogviszonyainak a rendezését illeti, e tekintetben a törvényjavaslatba a következő elvek vannak fölvéve. Először: tisztviselőt csupán fe-gyelmi úton lehet állásától elmozdítani. Másodszor: a személyes felelősség, kiküszöbölve azt, hogy a szemé-lyes felelősség érvényesítése a magánféllel szemben előzetes fegyelmi eljárástól legyen függővé téve. Har-madszor: az engedelmességi köteletség kizárása, illetőleg a felelősség fentartása azokban az eseteké-ben, midőn az 1790—91-iki törvény szempontjából alkotmányellenes parancsok végrehajtásáról van szó.

Igaz, t. Ház, hogy ezek nem kicsinylendő elvek, nem kicsinylendő biztosítékai a tisztviselők önállósá-

gának; de igaz az is, hogy ezekben a leglényesebb momentum a fegyelmi jog megállapítása. — És nem habozom kijelenteni, t. Ház, hogy a fegyelmi jogra vonatkozó kormány-kijelentések, az e tekintetben részint a törvénybe felvett, részint ígért intézkedések képezik azt a pontot, melyben az én álláspontom s a tisztelt kormányé és a bizottságé közt a leglényesebb s valóban igen lényeges különbség van. (*Halljuk!*) Én, t. Ház, a hivatalvesztést, bárminő legyen a fegyelmi eset, mindenkor csak független fórum által tartom kimondandónak. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Legyen az a független fórum átmenetileg, míg az új fegyelmi törvényt megalkotjuk, a közigazgatási legfőbb bíróság; azután pedig egy külön legfőbb fegyelmi bíróság, összeállítva arra a mintára, melyet a német államokban látunk, tudniillik bírói és közigazgatási elemekből vegyesen, azonban a bírói elemnek túlsúlya mellett. Ezzel szemben, a bizottság jelentése szerint, a kormány álláspontja az, hogy csak azok a fegyelmi esetek bocsátandók a közigazgatási bíróság judikaturája alá, mely esetekben a tisztviselőt azzal vádolják, hogy a jelen javaslat 16. §-ának értelmében a honpolgárok politikai, választási jogai ellen vét. Minden egyéb esetben a mostani fegyelmi fórumok fenmaradnak; a legfelsőbb fokban azonban az egyes miniszter helyébe a minisztertanács jön.

Ezen a téren, t. képviselőház, az én követelményeim tehát csak részben valósultak meg; azoknak megvalósulása csak részben van ígérve, részben a a jövő fejlődésére bízva, tehát bizonytalan: a mi pedig bizonytalan, t. képviselőház, az csak igen kis mértékben lehet megnyugvásom és arra alapított eljárá-

som alapja. Ezt a nagy különbséget konstátálom minden szépítés, minden takargatás nélkül.

A mi pedig a politikai szabadság biztosítékait illeti, a törvényjavaslat maga kimondja azt az elvet, hogy a tisztviselő saját kerületében és saját működése területén képviselőjelölt nem lehet, a kép viselőválasztási mozgalmakban bizonyos tüntetésszerű részvételtől el van tiltva.

A választási visszaélések megfékezése tekintében alkotandó törvényt és a kúria bíraskodásáról szóló törvényt a t. igazságügyminiszter úr, két egymásutáni évben tartott budgetbeszédében, ugyanazokkai a szavakkal az egész kormány nevében ünnepélyesen megígérte. (*Nyugtalanság és felkiáltások a szélső balon: ígérte!*) Én csak ismétélhetem, a mit előbb mondtam hogy a politikai bizalmatlanság, az ígélet loyálisában való kételyt nem involválhatja magában. (*Helyeslés a baloldalon.*) Most tehát, t. képviselőház, felállíthatom már az elért vívmányok és a fenmaradó különbségek közt levő mérleget. (*Halljuk! Halljuk!*) Azokból a biztosítékokból, melyeket mindenkor felállítottunk, a megyei önkormányzat mélyítését és biztosítását oly fokig értük el, mely ha nem is teljesen kielégítő, a mai állapotokhoz képest igen nagy haladás. (*Mozgás a szélső baloldalon.*) A honpolgárok jogvédelme tekintetében, a kormány kötelező ígérétei alapján, a kielégítő törvény megalkotása biztosítva van; a tisztviselők jogviszonyai tekintetében a hozott intézkedések egy része kielégítő; egy része, különösen az, mely a hivatalvesztést nem teszi minden esetben függővé birói fórum ítéletétől, ki nem elégítő s az én nézetemmel meg nem egyező. A politikai sza-

badság tekintetében azt, a mit a 16. szakasz tartalmaz, nem tartom kevésre becsülendő eredménynek; de én ennél többet kívánok, többet akarok is, óhajtok is elérni. (*Halljuk! Halljuk!*)

A választási visszaélések fékezésére szolgáló törvényes intézkedést, a kúriai bíráskodást még ez országgyűlés alatt fogjuk törvénybe iktatni: csak tőlünk függ.

Ha most mindezekből levonom a mérleget és ha így szembeállítom a követelmények közül azt, a mit már elértünk, azzal, a mit nem értünk el, vagy csak tökéletlen mértékben értünk el: akkor tagadhatatlan, hogy igen túlnyomó arányban áll az, a mi azokból megvalósult, vagy minden bizonynyal megvalósulni fog, (*Ellenmondások és mozgás a szélső baloldalon.*) ahhoz képest, a minek a megvalósítását részben megtagadták, részben bizonytalannak mondták. De így még nem teljes a mérleg, mert ha az így szembeállított tényezők, ha a mérleg két serpenyőjébe fektetett súlyok viszonyát, meg akarom állapítani: még egy nagy súlyt kell a javaslat egyik serpenyőjébe tenni, a melyről eddig meg sem emlékeztem, t. i. a reformot magát, magát a tényt, hogy a közigazgatás reformja abban az irányban érvényesül, a mint mi akartuk évekkel ezelőtt. (*Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon és a jobbon.*) És, t. Ház, e tekintetben megengedem, hogy nem lehet és nem is volna méltányos teljesen elfogulatlan ítéletet várni azoktól, a kik a közigazgatási reform ezen irányát és alapját egyáltalában kárhozzatják, mert azok előtt, természetesen, óriásilag megnagyobbított arányokban tűnik fel mindaz, a mi okul szolgálhat a reform visszauta-

sítására. E tekintetben inkább azok ítélete mérvadó, a kik a reformot kívánják és megvalósítását politikai életcélul tűzték ki. (*Helyeslés a baloldalon.*)

Azért, t. képviselőház, ámbár ez erről a helyről már többször történt, néhány szóval, lehető rövidséggel, de mégis ki kell fejeznem, és indokolnom azt, hogy minő súlya van rám a reform e részének, mely a közigazgatás végrehajtó hivatalainak, az eddigi periodikus választás helyett kinevezés útján való betöltésében nyilvánul. (*Halljuk! Halljuk!*)

A kérdést, t. képviselőház, először a közigazgatás szempontjából lehet bírálni. Hiszen az tökéletesen igaz, hogy a közigazgatás jósága közvetlen nem függ össze a végrehajtási szolgálat teljesítésével megbízott egyén kiszemelési módjával, hanem attól függ, hogy az az egyén minő és hogy mikép működik. De a tekintetben azután az alkalmazás módja nagy befolyást gyakorolhat, hogy több vagy kevesebb biztosíték áll-e fenn arra, hogy megfelelő, képes, jellemes egyént találjunk és ha azokat megtaláltuk, kellőképen működjenek is. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*) Melyik módja a hivatalok betöltésének nyújt e tekintetben több biztosítékot?

Méltóztassék megengedni, hogy egészen leplezetlenül szóljak és ha a jelenlegi állapotokat éles kritika tárgyává teszem, ne gondolják, hogy ezzel véték ama kegyelet ellen, melyet az ősi megyei intézmény iránt mindnyájunknak kell éreznünk. Mert, t. Ház, a tisztviselők választása ma és a tisztviselők választása a 48 előtti időkben, egész más. És ha azt látom, hogy a tisztviselők választásának a joga a megyei intézmény tekintélyét ma már nemhogy emelné,

hanem diszkreditálja; ha azt látom, hogy önkormányzati tevékenységre nemhogy sarkalná, hanem az igazi önkormányzati tevékenységtől eltereli: akkor a megyei intézmény iránt való kegyelet nem azt kívánja tőlem, hogy én ezt a megyei intézmény javára már nem váló részletet fentartsam, hanem azt, hogy az ősi intézményt e részletétől, mely hátrányára van, megmentsem. *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a jobb- és a baloldalon. Zaj a szélső baloldalon.)* Az a kegyelet, mely ezt a jogot is, — habár annak a megyékre nézve, szerintem, valódi értéke nincs s csak kompromittálja őket, — az a kegyelet, mely ezt a jogot fenn akarja tartani, hasonlít ahhoz, a ki agg szülőjénél meg akarja akadályozni a gyógyulásra szükséges operációt, mert nem akar nyúlni tiszteletreméltó tagjaihoz. *(Helyeslés és tetszés a bal- és jobboldalon. Mozgás a szélső baloldalon.)*

T. Ház! 1848 előtt, midőn a tisztviselői ftinkciók teljesítése alig járt számbavehető fizetéssel, hanem csak tiszteletdíjjal; midőn tehát a kötelességteljesítés teher, tisztelettel és fényvel járó teher, de mégis teher volt: teljes volt a választási elv jogosultsága; de ma, midőn az bizonyos kötelezettségek teljesítése mellett élethivatás, kenyérkereseti forrás, a választási esélyek elé dobása határozottan demoralizáló hatással van magára a közszolgálatra. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és jobboldalon. Mozgás a szélső baloldalon.)* Méltóztassék lélektani szempontból venni a dolgot. Hiszen lehetetlen, hogy rokonsági, barátsági, pajtásági, [e Magyarországon úgy is oly elterjedt tekintetek ne domináljanak.... *(Mozgás. Zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobb és bal felől.)* ... ne

domináljanak akkor, midőn egy kereseti pálya megnyitásáról vagy esetleg egy ilyen pályának a megmentéséről van szó. Hiszen majdnem lehetetlen, hogy a befolyásos elemek többségénél a közszellemnek és a közigazgatás érdekei felfogásának az a foka létezzék, hogy ha választaniok kellene, esetleg egy jobb tisztviselő közt és a közt, hogy jó barátokat, rokonokat, atyafiakat a kenyértől, melyre utalva vannak, megfosszanak, *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a bal- és a jobboldalon.)* hogy akkor a közigazgatás érdekét tartsák szemök előtt. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és a jobboldalon.)*

És, t. Ház, mi azután annak a mérsékelője? A főispán kandidálási joga. Vájjon micsoda tényező nyúl tehát akkor be a magánérdekek e dulakodásába, *hogy ott rendet csináljon?* Tiszteletreméltó kivételekkel, az uralkodó párt politikai érdeke. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* S akkor azután létesül egy kompromisszum, melyben — mindig kivéve a kiveendőket — a szervezeti alapelv természete és logikája szerint, egymással kiegyeznek a helyi hatalmi csoportok, a családi és barátsági összeköttetések, a többéégben levő, az uralkodó párt politikai érdekeivel. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Hogy ez erők ölelkezése közt mily arányban juthat kifejezésre magának a közigazgatásnak az érdeke, azt minden elfogulatlan ember belátására bízom. *(Helyeslés a jobb- és a baloldalon.)*

De meg van választva a tisztviselő, kezdődik az ő működése. Ha ismét nem tételezünk fel minden és különösen a vagyontalan tisztviselőben a régi rómaiak, vagy a kereszténység első századainak mártýrjaihoz

hasonló magasztos erényt, lehetetlen tőlük azt várni, hogy részrehajlatlanul, egyenlő mértékkel mérjenek ama kevés kiváltságoltaknak, a kiktől újból való megválasztásuk függ és ama sokaknak és ezreknek, a kik arra vajmi csekély befolyást gyakorolnak, *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon. Felkiáltások a szélső baloldaltól: A kinevezésnél másképp van? Hosszan tartó zaj a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Talán szabad a felett csodálkoznom, hogy t., barátaimat annyira meglepi az, ha ugyanazt mondom e javaslat alkalmából, a mit a reform sürgetésekor már számtalanszor mondtam. Hiszen nézeteimet már régen ismerik és azt hiszem, azon ütközhetnének meg, ha azokhoz hű nem volnék. *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

Teljesen elismerem, azt, a mit ma Justh Gyula t. képviselőtársam is mondott, hogy közigazgatásunknak nem minden baja tulajdonítható e rendszernek, hogy az ellenőrzés szigorúbb és különösen pártszempontból elfogulatlanabb gyakorlásával, a mai rendszer mellett is jobb lehetne a közigazgatás, mint a minő ma. És elismerem azt is, hogy a közigazgatásunkban ma működő egyéneknek becsületére válik az, ha a rendszer demoralizáló hatása mellett meg tudtak maradni azon a színvonalon, a melyen sok helyütt megmaradtak, *(Helyeslés balfelől.)* de hogy a rendszernek ez a hatása van, az lélektanilag kifogásolhatatlan és bizonyos. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De menjünk tovább, t. Ház. Micsoda befolyást gyakorol ez a rendszer az önkormányzati elemekre? Ugyanazok az okok, a melyek bizonyos megyei érdekszövetkezeteket arra bírnak, hogy a jó közigazgatás

rovására a hozzájuk közelálló egyéneket pártolják, mielőtt hivatalba jutottak, ugyanazok az okok arra is bírják, hogy pártolják őket, midőn a hivatalt gyakorolják. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* Szóval, az önkormányzati elemek által gyakorlandó ellenőrzés az adminisztráció jósága és tisztasága felett, csorbát szenved ama lélektani tényezők folytán, melyek megrontják a tisztviselői állások helyes betöltését is, *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* és elvonja az önkormányzati tényezőket az önkormányzat valódi feladatainak a teljesítésétől; mert a választásokkal összekötött izgalom, a mely különösen hazánkban igen nagy és úgy szólván vérünkben fekszik, magába szívja az egész érdeklődést, a mely fölött az önkormányzati feladatok iránt rendelkezünk. Ha a magunk emberét, bizalmi férfiát beültettük a tisztviselői székbe, azt hisszük, hogy érdekeink annak a kezében meg vannak óva, hogy feljűk sem kell többé néznünk. *(Igaz! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)*

De t. Ház, ez csupán adminisztratív szempont. Vannak ennél még nagyobb szempontok, melyek ugyanerre a konklúzióra vezetnek.

Felhozták ellene és mellette ebben a vitában a nemzetiségi szempontokat. Hát igen, a nemzetiségi szempont belejátszik ebbe a reformkérdésbe, mégpedig igen nagy mértékben, de mint ezt a t. miniszter úr is kifejtette, nem abban az értelemben, hogy fegyvert akarnának csinálni a nem magyarok polgárok jogainak az elnyomására és arra, hogy őket a polgári egyenjogúság kellékeitől megfosszuk, hanem éppen ellenkezőleg és egészen más értelemben. *(Halljak? Halljuk!)*

Kétségtelen az, t. Ház, hogy a tisztviselő egyik legfőbb kelléke az állami szempontból való teljes megbízhatóság, nemcsak általánosságban, hanem ama helyi és személyi körülményekhez viszonyítva is, a melyek közt működni hivatva van. Már most lehetnek igen jeles, igen képes, állami szempontból önmagukban véve teljesen megbízható egyének, a kiket azonban nem lehet, a saját érdekükben sem és az állam érdekében sem, éppen ott alkalmazni, a hol olyan társadalmi elemek közt működnének, a melyeknek az államhoz való hűségük nem minden részükben bizonyos és a melyeknek nyelvi, rokonsági, barátsági összeköttetés következtében az illetőkre bizonyos befolyásuk van. Tehát igen sok embert, Magyarország intelligenciájának egy nagy részét, mely a megyéhez tapadottságnál fogva az állami szolgálat egy ágából mintegy ki van zárva, a reform következtében az állami szolgálatba bevezetünk, a mi a közigazgatásra nézve nyereség, a nem magyar ajkú intelligenciának a magyar államhoz való szoros fűzését pedig igen lényegesen előmozdítja. *(Élénk helyeslés. Úgy van! jobb- és bal felől.)*

Tovább megyek. Mondám, hogy az állami szempontból való teljes megbízhatóság az adminisztratív tisztviselő egyik, sőt legelső kelléke. Egy másik, nem kevésbé szükséges kellék, a jellem kifogástalansága. Harmadik, nem kevésbé szükséges kellék, hogy hivatalának betöltésére szükséges képességekkel bírjon. Midőn azonban hagyományoszerűleg és a megyei intézmény jellege szerint, csak abból a medenczéből lehet venni a tisztviselőket, a melyet egy-egy megye alkot, igen gyakran előfordul — és erre vannak példák,

hivatalban levő egyénektől hallottam, a kik sóhajtoztak a felett — hogy állami megbízhatóság szempontjából gyakran oly egyéneket kellett alkalmazniok, a kiknek működése azután, részint egyéb kvalifikációjnk hiányossága, részint erkölcsi fogyatkozásai miatt a magyar állam hitelét kompromittálta és tönkretette, éppen ott, a hol annak a legmegtámadhatatlanabb tisztaságban és imponáló erőben kellett volna tündökölni. (*Zajos helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

Ez egy másik összefüggése ennek a két kérdésnek; de a legfőbb mindenesetre az, a mit már a miniszter úr is bővebben kifejtett, hogy Magyarország az ő összes polgárainak tartósok minden tekintetben rendezett állapotokkal, tartozik jó igazságszolgáltatással és jó közigazgatással és hozzáteszem, tartozik a politikai szabadság fentartásával (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon*); és hogy minden intézmény, mely e célok megvalósítását megközelíti, ha közvetlen összefüggésben nincs is a széthúzó elemekben létező baj orvoslásával, de közvetve, ha bizonyos évek során át működik, hatalmasabban fog járulni Magyarország egészségének a megszilárdításához, mint bármely közvetlen kuruzslása a jelentkező bajoknak. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

De én még tovább megyek. A mi fajunk, nemzetünk jellemében levő fényes tulajdonságok a történelem lapjain meg vannak írva, ezeken alapszik hagyományos büszkeségünk és a jövőbe fektetett reményünk; de vannak a mi fajunknak bizonyos gyengeségei és hibái és ezeket nem takargatni, hanem felismerni és országos intézményeinket úgy kell megalkotni, hogy e hibákat ellensúlyozzuk és javítsuk. Ez a magya-

nemzet fentartására irányuló, öntudatos politikának egyik legfontosabb vezéreszméje. (*Helyeslés a jobb- és baloldalon.*) Ide kell törekedni mindenekelőtt a nevelésnek, nemcsak annak, a mely a gyermekkorral, az ifjúsággal végződik, hanem a nevelésnek ama tágabb értelmében, mely szerint az állam minden intézménye a társadalom összes rétegeire jótékony. Vagy rossz befolyást gyakorol, a nemzeti egyéniség jó vagy rossz tulajdonságainak a fejlesztésében. A nyugati népekkel felveendő verseny tekintetében pedig, a magyar nemzeti jellem aggasztó vonásai közé tartozik bizonyos pongyolaság a rideg, mindennapi, nem lelkesítő, száraz kötelesség-teljesítés terén; ezekhez tartozik a hajlam bizonyos bonhomióval a pajtáskodásnak és a pajtáskodás kedélyességének feláldozni a szigorú erkölcsi felfogást. (*Úgy van! a baloldalon.*) Ezeknek a tulajdonságoknak, ezeknek a hibáknak, ezek nagyra növesztésének valóságos melegágya a jelen választási rendszer, (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*) mely arra vezet, hogy a legfontosabb állami tekintetek és érdekek alárendeltessenek a pajtáskodási hajlamnak, ez meg viszont arra vezet, hogy az önkormányzatban, a kötelességteljesítés felfogásában a lazaság, nem pedig a szigor legyen irányadó. (*Igaz! Úgy van! a bal- és jobboldalon.*)

Ennek az egész úgynevezett önkormányzati rendszernek, mely az önkormányzatot a tisztviselő választásnak a jogában keresi, kardinális és veszedelmes hibája az, hogy az önkormányzatot egy oly jogban látja, melynek nem felel meg semmiféle kötelesség; holott a valódi önkormányzat fogalmához tartozik, hogy abban ne legyen semmiféle jog, megfelelő munka

és kötelességteljesítés nélkül. *(Élénk helyeslés a bal- és jobboldalon.)*

Kardinális hibája az, hogy nem a társadalom erejét veszi igénybe az állam szolgálatában, hanem megfordítva az állam hatalmát helyezi a társadalmi tényezők szolgálatába. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* Ennek neve pedig nem önkormányzat, hanem feudalizmus. *(Úgy van! bal felől.)*

T. Képviselőház! Akármilyen szempontból vizsgáljam is tehát a dolgot — pedig távolról sem mérítettem ki azokat a szempontokat, melyek engem már másfél évtized óta ez álláspont elfoglalására indítottak — azt tartom, hogy nagyobb, fontosabb s a magyar nemzet regenerációjához szükségesebb és sürgetőbb reform, Magyarország állami egységének és a magyar állami egység általános átértésének nélkülözhetlenebb előfeltétele nincs, mint az, a melyet most tárgyalunk. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.)* A tisztviselőnek át kell éreznie, hogy nem egy szűk kör mandatáriusa és hogy nem egy ilyennek a felfogásait, céljait és érdekeit szolgálja, hanem egy nagy államét; *(Úgy van! Úgy van! a jobb és baloldalon.)* a közönségnek pedig át kell éreznie, hogy nem az ő mandatáriusával, nem az ő érdekeinek képviselőjével, hanem az állam törvényes hatalmával — hangsúlyozom törvényes hatalmával — áll szemben. *(Helyeslés balfelől.)*

Annak a fonák fogalomnak meg kell szűnni, hogy a mint valaki az ő megyéje határából kilép s egy más megyébe jön, ott idegen; hogy a megye a maga méltóságában sértettnek érzi magát annak csak az elképzelésével is, hogy nem megyebeli hivatalos-

kodjék az ő területén. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon. Ellentmondás a szélső baloldalon.)*

Magyarország déli határától északi csúcsáig s a keleti véghatártól a nyugoti határig annak az érzelmenek kell áthatni mindenkit, hogy annak az egész területén, minden pontján otthon van; e terület minden lakójával egyenlően polgártárs és testvér, szóval egy nagy állam polgára: „civis Romanus“. *(Élénk tetszés a jobb- és baloldalon.)* Mindaz, a mi e nagy összetartó érzést születni nem engedi; mindaz, a mi azt megerősödésében gátolja: a magyar állam konszolidációjának, egységes fejlődésének akadálya. *(Helyeslés jobbfelől.)* Ezekkel le kell számolni, *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Mozgás a szélső baloldalon. Egy hang szélsőbal felől; Frázis!)* Én nem tartom ezt frázisnak, t. Ház! Másfél évtized óta gondolkodom azon, a mit a t. képviselő úr frázisnak nevez és minél többet gondolkodom rajta, annál inkább hat át annak igazsága és nélkülözhetetlensége. *(Helyeslés bal felől.)* És nálamnál jelentékenyebb, nagyobb eszű férfiak hasonló eredményre jutottak, néhányan ellenkező kiinduló pontról, a tapasztalás súlya és befolyása alatt.

Ha ezekből a szempontokból tekintjük a kérdést s ha magának a reformnak és a reform létrejöveteleinek ily nagy jelentőséget és fontosságot tulajdonítunk: kérdem, hogy összehasonlítva azzal a panorámával, a mely ilyen felfogás állványáról élénkbe táru, nem eltűnő csekélységek-e azok az eltérő pontok, a melyek az én álláspontom, és a kormány vagy a közgazgatási bizottság álláspontja közt még fenforognak?

És én erre mégis azt válaszolom, hogy nem. Azokhoz a szempontokhoz képest, a melyeket én most kifejtettem, csak a más természetű, a személyes, a pártpolitikai, és ehhez hasonló nyomorúságok, eltűnő csekélységek, melyeket észre sem lehet venni; de a közszabadsági szempontok bármely része még ezekkel szemben sem csekélység. *(Igaz! Úgy van! bal felől)* Mert én át vagyok hatva attól az érzettől, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy valamint a magyar nemzeti politika egyik követelménye az államhatalom egységes és hatályos szervezése: úgy az egyéni és politikai szabadság biztosítékának Magyarországon nemcsak az a súlya van és az nemcsak annak a követelménynek az erejével lép fel, a melylyel minden nemzetnél és minden államnál, hanem Magyarországon ezek a szabadsági szempontok a magyar nemzeti politika egyik nélkülözhetetlen alaptételét alkotják. *(Élénk helyeslés- és tetszés a baloldalon.)*

Más államokban, t. Ház, melyek évszázadokon át nemzeti királyság jogara alatt állottak, a nemzeti állam az abszolút királyság alatt is megerősödhetett és fejlődhetett; de Magyarország nem mindenkor érezte a királyság nemzeti szellemének a jótékonyosságát és ennek következtében Magyarország, nemzeti egyéniségének a biztosítását, nem egyedül a hatalom szervezésében keresheti, hanem azt egyszersmind az egyéni és politikai szabadság biztosítékaiban kell föllelnie. *(Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon. Ellentmondás a szélsőbalon.)*

Csakhogy én azt hiszem, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a tisztviselők periodikus választásának a joga az egyéni és politikai szabadság kérdésével nemcsak

semmi összefüggésben nincs, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal és jobboldalon.)* hanem abban a lakosság túlnyomó részére nézve az egyéni és politikai szabadság folytonos sérelme rejlik. *(Igazi Úgy van! balfelől Zaj a szélső baloldalon.)*

Ennek következtében én azt a különbséget, mely a szabadság kérdésében köztem és a kormány felfogása közt fenmaradt, nem kicsinynek, hanem fontosnak tartom a felhozott nagy szempontokkal szemben is, És már most az a kérdés áll előttem, hogy vájjon e különbségek miatt az egész javaslattól, az egész reform-akciótól megtagadjam-e hozzájárulásomat? Nem habozom kijelenteni, ha én azáltal, hogy a reform-akciót az első lépésnél megállítani törekszem, — és talán sikerrel, — azt látnám biztosítva, hogy egy későbbi stádiumban a reformot a közszabadság teljesebb biztosítékaival felruházva léptessük életbe, semmit sem haboznám. Akkor követném a tiszta logikát és igen egyszerű volna álláspontom, Azt mondanám: nincs meg mindaz, a mivel én a kinevezési rendszerre való átmenetelt összekötöttem, egy részlet hiányzik abból, ergo: nem fogadom el. A logika szempontjából ez lett volna úgy a legvilágosabb, mint én reám egyénileg és elvbarátaimra a legkényelmesebb. *(Igaz! úgy van! bal felől. Csanády Sándor! És a leghazafiasabb! Zajos derűtség.)*

Éppen azt akarom fejtegetni, hogy az, a mi meggyőződésünk szerint, a leghazafiasabb-e? *(Halljuk! Halljuk!)* A leghazafiasabb, a legbecsületesebb, a leghelyesebb és a legtisztességesebb politikai eljárás ez akkor lenne, ha reményünk volna, hogy egy későbbi stádiumban a most esetleg megghiúsított reformot

ezekkel a még hiányzó biztosítékokkal fel lehetne rcházni. De átgondolva a helyzetet, nekem ily reményt táplálnom nem lehetett. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha csak két tábor állana egymással szemközt: azoké, a kik a reformot még teljesebb biztosítékokkal akarják és azoké, a kik kevesebb biztosítékokat kívánnak, akkor a helyzet világos lett volna. Akkor a merőben visszautasító állásponton meg kellett volna maradni. De nem így áll a helyzet. Két más tábor áll egymással szemközt. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik, a mely a reformot nem akarja, sőt az ellen elkeseredett harczot kész folytatni; a másik tábor az, a mely a reformot akarja, — igaz — kevesebb biztosítékkal, mint a mennyit kívánni lehetne.

Ez a két tábor áll egymással szemben s e két tábor összecsapásánál egy harmadik táborra nézve a semlegesség lehetetlen. Mert a „nem“ szó ugyanazzal a súlylyal esik a mérlegbe, akármiféle indokból ered is az. Akarva, nem akarva, a középpárt — azok, a kik az én álláspontomat foglalják el — a radikális ellentétben álló két tábor egyikének vagy másikának válnának szövetségésévé. *(Mozgás a szélső baloldalon.)*

Már most, ha én arra határozom el magamat, hogy „nem“-mel szavazok; hogy a fenmaradt különbségek miatt az egész reformot ellenzem és ha akkor az én segítségével és a mi pártunk segítségével győz az az irányzat az országban, a mely hogy eddig nem nyilvánult valami nagy erélylyel, *(Zajos derűltség.)* abból még távolról sem következtetem és hiba volna következtetnem azt, hogy nem erős; ha mondom, ez a tábor és irányzat győz a mi segítségünkkel: akkor kompromittálva volna hosszú időre a reform. *(Úgy van! bal- és jobb“*

felől.) Ha pedig ellenünkre győz az a tábor, a mely a reformot kevesebb szabadsági biztosítékokkal kívánja, mint mi: hát akkor a küzdelem lélektani folyamanyaként előáll az a helyzet, hogy veszélyeztetve volnának még azok a közszabadsági biztosítékok is, a melyeket elérnünk sikerült. *(Úgy van! jobbfelől.)* Akkor elvesztettük a befolyást a dolgok további fejlődésére. *(Úgy van! balfelől.)* Pedig, t. Ház — ne tekintsék főnhéjazásnak — én azt hiszem, hogy erre a befolyásra szükség van a reform kiépítésének a további stádiumában.

Senki se tekintse magát ebben a Házban az itt működő politikai tényezők közül csalhatatlannak. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: önök se!)*

Politikai pártokra és egyéniségekre az a hivatás, a melyet hosszú időn át betöltenek, kétségkívül van bizonyos befolyással, *(Halljuk! Halljuk!)* Abban a pártban, a melynek birtokában igen hosszú időn át van a hatalom, gyengül az érzék a közszabadságok biztosítékai iránt. *(Mozgás és ellenmondások jobbfelől.)* Igenis, ez így van, t. uraim. *(Halljuk! Halljuk!)* Viszont megengedem önöknek, hogy egy pártban, mely hosszú időn át ellenzék, kifejlődhetik bizonyos egyoldalúság e biztosítékok javára és a hatalom jogos igényeinek a hátrányára. Ezért, ha ezt a reformot egészségesen akarjuk keresztülvinni, annak a két irányzatnak egymással kompromisszumra lépni, egymást ellenőrizni kell. Ezt az ellenőrző befolyást nekünk éppen ama közszabadsági érdekek megóvása szempontjából nem szabad elveszítenünk, *(Helyeslés balfelől.)* nemcsak azokénak a szempontjából nem, amelyeket még ezentúl kell érvényesíteni, de azok fentartása

szempontjából sem, melyeket már eddig elértünk. így állván a dolog, t. Ház, a merőben tagadó és elutasító álláspont elfoglalásával, vagy a reform sorsát kompromittáltak volna, vagy az általunk képviselt közszabadsági biztosítékokat tettük volna kétségesse: lelkiismeretes, jól átgondolt és hazafias kötelességérzet parancsolja tehát, bármit mondjanak és bármint kommentálják is eljárásunkat, hogy a reform ez első lépésétől a támogatást meg ne tagadjuk. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Az ellenkező álláspont ránk nézve, ismétlem, kényelmesebb, világosabb, kevesebb félreértésnek lett volna kitéve; de a ki ily körülmények közt, nagy kérdéseknél, az ő egyéni helyzetének a kényelmes voltát, félreértések és félreismerések kikerülését elébe teszi annak, hogy azt teljesítse, s azt segítsen biztosítani, a mi, az ő megérlelődött meggyőződése szerint, az ország elsőrangú szüksége: az lehet logikus, pártpolitikus, de szerintem, sem nem komoly államférfiú, sem nem igaz hazafi. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

Ezek voltak azok az indokok, melyek e javaslat tárgyalásának a kezdete óta az én magatartásomra mérvadó befolyást gyakoroltak. Ezek voltak azok az indokok, a melyeknél fogva élénk megvitatás, sok nyílt szónak a kimondása és alapos megfontolás után elvbarátaim is elhatározták magukat arra, hogy ugyan- ezt az irányt kövessék. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Ezek azok az indokok, a melyek közt egyetlen egy személyi és pártpolitikai momentum sem található. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Hogy pedig a sajtónak egy része a fővárosban, a vidéken és a közbeszéd is sok helyen a mi eljárásunknak más indokot, sőt egyenesen

személyes pártpolitikai és ambiciózus célzatokat tulajdonít: az engem csak azért bánt, mert matatja, hogy *a közszellem nálunk már annyira elfajult, hogy mást, mint személyes célokat, mást mint önző politikát és önző aspirációkat még csak feltételezni sem képes, (Igaz! Úgy van! Mozgás és ellenmondások a szélsőbalon.)*

Azt hiszem, t. Ház, hogy engem 15 éves parlamenti pályám alatt ezzel a váddal nem illethetett senki és e tekintetben múltamra bátran mutathatok. *(Mozgás a szélső baloldalon. Felkiáltások: Nem arról van szó!)* Pártpolitikai szempont már csak azért sem vezérelheti elhatározásomat, mert az a tisztázatlan eszme, melyet vulgo „füziónak“ neveznek, rám ma, még ha a kormányt e közigazgatási reform-kísérlet stádiumában követni képes volnék is, *erkölcsi lehetetlenség elvi okoknál fogva. (Polónyi Géza: Tisza Kálmán! Zajos derűtség a szélső baloldalon.)*

Nem, t. Ház, semmiféle személyes indok nincs ebben. Vagy azt gondolják t. képviselőtársaim, tréfából cselekedtem azt, hogy minden adandó alkalommal itt a Házban latba vettem csekély tehetségemet az 1867-ki alapon biztosított nemzeti jogok ellen elkövetett sérelmek orvoslására? Azt gondolják, t. barátaim, tréfából cselekedtem, hogy a konzuli bíraskodásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor, a közjogunk ellen intézett támadást a legerélyesebben visszautasítani iparkodtam? Azt gondolják önök, tréfából cselekedtem azt, hogy épúgy a magyar nemzet, mint a monarchia védelme érdekében a véderőben a magyar elem érvényesülését szükségesnek tartva, a magyar katonai oktatás létesítését mindenkor sürgettem? *(Tetszés és helyeslés bal felől.)* Kinek

adtam tehát jogot arra, hogy ebben kételkedjék? *(Élénk éljenzés bal felől)* Kinek adtam okot arra a hitre, hogy míg mind e tekintetekben a kormány politikája biztosítékot nem nyújt, a kormány támogatójaként pártjában helyet foglalni képes volnék? *(Helyeslés balfelől.)* Ezek a dolgok, és nem silány személyes indokok miatt tartom én rám nézve erkölcsi lehetetlenségnek azt, a mit vulgo fúzióknak neveznek *(Helyeslés balfelől.)* és legyenek meggyőződve, hogy *én politikai pályám legfőbb, mondhatnám egyetlen vívmányát: az én politikai reputációm integritását, személyes ambícióknak semmi körülmények között fel nem áldoznám: (Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Hát ennyire távol álltam ön, mert nem is állhattam máskép, minden pártpolitikai utógondolattól akkor, midőn a kormány e reform-akcióját a még fenmaradó kételyek ellenére is támogatni elhatároztam.

Tudom, hogy a midőn így beszámoltam indokaimmal, azzal a nyíltsággal és leplezetlenséggel — fájdalom, hosszúsággal is — *(Halljuk! Halljuk! jobb- és balfelől.)* azzal a nyíltsággal, mondom, a melylyel tartozom ily helyzetben önmagamnak és t. elvbarátainknak: tudom, nem sikerülhetett sem az, hogy minden becsületes aggodalmat megnyugtassak s talán még kevésbé az, hogy minden rosszakarató további pletykálkodásnak elejét vegyem. *(Élénk helyeslés és derűtség a bal- és jobboldalon.)*

De, t. képviselőház, *(Halljuk! Halljuk!)* ez reám nézve nem indok. „Opinionum commenta delet dies.“ Eljárásom indokait előadtam. A ki az én előadásomnak hitelt adni nem akar: gondoljon, a mit akar. *(Tetszés balfelől)* Egy legfőbb bírónak, a ki felettünk áll

és a ki minden embert oly nagyra becsül, hogy mindenünkönél külön nagykövetet tart, a lelkiismeretet: ennek a legfőbb bírónak ez a nagy követje, azt mondja nekem egész határozottsággal, hogy helyesen, becsületesen és hazafiasán jártam el. (*Élénk éljenzés a bal- és jobboldalon.*) És ennek tudatában, azt a nagy felelősséget, a melyet, tudom, magamra veszek, ezt a nagy felelősséget könnyen fogom viselni, holott az ellenkező eljárásért nem tudtam volna felelni sem saját lelkiismeretemnek, sem az ország komoly ítéletének. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ebben a hitben és meggyőződésben, érett és hosszas megfontolás után, annak minden kételyt kizáró bizonyosságával, hogy rég táplált meggyőződéshez híven járok el, a magam és elvtársaim nevében kijelentem, hogy a törvényjavaslatot általánosságban elfogadom. (*Hosszas élénk éljenzés és taps a bal- és jobboldalon. Felkiáltások a szélsőbalon: A karzat is tapsol! Öt percnyi szünetet kérünk!*)

Elnök: Az ülést 6 perczre felfüggesztem.

II.

AZ 1. §.

— 1891. július 24. -

Tisztelt Ház!

(*Halljuk! Halljuk!*) A közvetlenül előttem szólott t. képviselő úr oly felhívást intézett az e padokon ülő képviselőkhöz, a mely már önmagában is szinte kötelességemmé tenné a felszólalást, a mennyiben a

t képviselő úr körülbelül úgy fejezte ki magát, hogy ez a párt, ha valóban barátja az önkormányzatnak, a törvényjavaslat első szakaszát, úgy, a mint azt a bizottság szövegezte, meg nem szavazhatja.

Valóban nem mondanék igazat, t. Ház, ha én ezt a szakaszt, a mint azt a közigazgatási bizottság megállapította, a szövegezés valami remekművének nyilvánítanám, vagy ha azt tartanám, hogy arra s ahhoz hasonló, tisztán elméleti tartalmú szakaszokra egyáltalában szükség van. De, t. Ház, ma nem e körül forog a vita. Helfy Ignác t. képviselőtársam ehhez a szakaszhoz nem oly módosítványt nyújtott be, a mely, magának a törvényjavaslatnak alapeszméjéből kiindulva, ezt a szakaszt szabatosabban formulázza, mint a hogy azt a közigazgatási bizottság tette; hanem a szöveg ellenében módosítványként pártja ismert álláspontját állította; tudniillik a választási rendszer íentartását.

Ma tehát nem a körül forog a vita, hogy az első szakaszt így vagy amúgy, helyesebben vagy szabatosabban állapítsuk meg, a mit én meglehetősen alárendelt kérdésnek találok, a szakasz elméleti természetét tekintve, hanem felvetették t. szomszédaink e szakasznál újra magának e törvényjavaslat elvének a kérdését; és akkor talán csak nem lehet kétségben sem Helfy, sem Szederkényi t. képviselőtársam, hogy mi, kik a törvényjavaslat alapelvével, mely a választási rendszerről a kinevezési rendszerre tér át, egyetértünk: természetesen, e szakasz mellett is fogjuk adni szavazatunkat azzal a módosítvánnyal szemben, melyben ő ellenkező elvet juttat kifejezésre. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, felszólaltam volna a Szederkényi Nándor t, képviselőtársam beszédében foglalt felhívás nélkül is, különösen azután az igen jeles és mély tanulmányra valló beszéd után, melylyel Prónay Dezső t. barátom (*Éljenezés a szélsőbalon.*) tegnap a Ház figyelmét a vitának ez előrehaladott stádiumában is lebilincselni tudta. Ilyen beszéddel szemben, az én felfogásom szerint, nem elegendő az egyszerű szavazás, (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) hanem azoknak, a kik azzal ellentétes álláspontot foglalnak el, az általuk képviselt elv iránt való kötelességük ilyen komoly érvelésekkel szemben a vitatkozás terén is fölvenni a keztyűt. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Ez a kötelesség pedig nem engem illet meg első sorban; (*Élénk helyeslés és tetszés a szélsőbalon.*) és remélem s elvárom, hogy a t. kormány és pártja e téren meg fog felelni hivatásának. Mert teljes jóakarattal legyen szabad mondanom, hogy igen nagy tévedésben vannak azok az urak, a kik azt hiszik, hogy egyszerű hallgatás, a vitatkozástól való tartózkodás és ezzel elérhető időnyeres útján azt a győzelmet, azt az eredményt érik el, a melyet én, hogy elérjenek, a reform érdekében óhajtok.

Méltóztassanak arra gondolni, hogy nincs kizárva annak a lehetősége, hogy ez a kérdés megoldatlanul kerül a választó-közönség elé; és akkor, t. Ház, ha a választásoknál az eszmék és elvek hatalmára és nem egyszerűen a kormányzati hatalomra akarnak támaszkodni: előttük sem lehet közömbös az, hogy a közönséget, a közvéleményt nap-nap után, az ellenkező álláspont mellett való komoly érvelések és felszólalások irányítják és hogy ezek az érvelések a

reform pártolói részéről az eszmék harcza terén ellensúlyozásra nem találunk. *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Egyébiránt, a t. kormány eljárásában és taktikájában eddig sem követte azokat, a miket én teljes jóakarattal és a reform érdekében figyelmébe ajánlottam.

Hogy követni fogja-e ez esetben; és az ő elhatározása olyan-e, a mely az én felfogással megegyező: azt nem tudom, ám lássa ő. Én a magam és elvbarátaim által elfoglalt álláspontunknak tartozom azzal, hogy a midőn annak lényegét az 1. §. tárgyalása alkalmával ily megtámadásban részesítik, ily átgondolt és érveket tartalmazó beszéddel ostromolják; a keztyűt felvegyem és a felhozott ellenérvekkel szemben a mi álláspontunk helyességét, a mennyire tőlem telik, teljes objektivitással bebizonyítani iparkodjam. *(Helyeslés bal felől.)*

Prónay Dezső t. képviselőtársam tegnapi beszédének a tartalma, lehet mondani, három főpont körül csoportosult.

Először — s itt nem az időbeli sorrendet értem, hanem azt, a melyben én beszédével foglalkozni szándékozom — azokon az igazgatási ágakon végignézve, a melyek ma is állami kinevezett tisztviselők kezelése alatt állanak s azok hiányait fejtegetve, azt igyekezett bebizonyítani, hogy a kinevezés szintén nem panacea, a mit, melleleg mondva, senki sem állított. Beszédének az volt a tendenciája, hogyha az igazgatás ez ágai-ban is nagy hiányok fordulnak elő, akkor ezekért a kinevezés okozható. Ha nem ezt tartalmazta beszédének illető része: akkor annak bizonyító ereje egyáltalában nincs.

Eszméinek második csoportja főleg a reformnak és a kinevezési rendszernek általa állított drágasága körül forgott; s végül beszédének, szerintem, legfontosabb részében arról beszélt, hogy az állami, illetőleg a mint ő ezt attól élesen megkülömbözteti, kormányzati hatalom úgy is már igen nagyra nőtt, úgy, hogy azt nem továbbra növesztem, hanem inkább azzal szemben biztosítékokat kell követelni.

Beszédének azzal az epizodikus, jó ízű, és mondhatom, pikáns részével, melyben a jelenlegi közigazgatási rendszer legkiválóbb képviselőinek osztott kitüntetésekkel foglalkozott és ennek alapján a kormányt syllogismus cornutus elé állította, a melyből csakugyan nehéz lesz kibontakozni: nekem foglalkozni nem hivatásom, mert én az általa felállított alternatíva helyességét tökéletesen elismerem és várom, hogy erre a t. túldoldalról mit fognak mondani? *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. képviselőtársam a pénzügyi igazgatást, az igazságszolgáltatást és azután a csendőrséget veszi rendre és azt mondja, hogy mindé közigazgatási ágak terén igen sok hiány észlelhető. Ez tökéletesen igaz. Nem is lesz senki, a ki ezt el ne ismerné. Hanem a pénzügyi adminisztráció terén áll-e az, hogy annak egészében, a végrehajtási szolgálat minden fontosabb alkotó részében kinevezett állami közegek végzik a teendőket? Én úgy tudom, t. Ház, hogy ez nem áll s hogy a pénzügyi közigazgatás némely leglényegesebb részeit, a közadók kivetését és beszédését ma is választott közegek: a községi jegyzők látják el a legnagyobb részben. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Felkiáltások a szélső baloldalon: De nem önállóan, hanem a kormány utasítása alapján! Nagy zaj)

Én ezt csak mellesleg hozom fel. *(Halljuk! Halljuk!)* Az, a mi a képviselő úr feladata lett volna, annak a bebizonyításában állott, hogy pénzügyi közgazgatásunk hiányai azzal a körülménnyel állanak összeköttetésben és abból folynak, hogy azt igen nagy részében kinevezett állami tisztviselők teljesítik. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* Már pedig a t. képviselő úr maga is hivatkozik arra, mint a pénzügyi közgazgatás terén tagadhatatlanul mutatkozó mizériák egyik főforrására, hogy adótörvényeinkben és az azok végrehajtására vonatkozó rendeletekben valóságos labirint van, úgy, hogy azokban egyszerű polgári észszel nehéz az eligazodás; szóval, az e téren létező alaki és anyagi törvényhozásnak számos oly hiányaira utalt, mégpedig igen helyesen, a melyek a pénzügyi közgazgatás terén működő tisztviselők alkalmazási módjával semmiféle összeköttetésben sem állanak. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondás a szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, ha felvetjük az ország előtt azt a kérdést, egyszerűen, ridegen, minden színezés és kommentár nélkül: vájjon akarná-e az ország, akarná-e az ország ama széles rétegei, a melyeknek az érdekeire Prónay Dezső báró t. képviselőtársam oly nagy melegséggel utalt, a pénzügyi téren a választott tisztviselőket, akarná-e a választott finánczot, akarná-e a választott adófelügyelőt? *(Közbeszólás a szélső baloldaltól: Csak a finánczot nem!)* — a legközelebb-ről érintett érdekelték túlnyomó részének válasza felől nekem nincs és talán Prónay Dezső t. barátom-

nak sem lehet legkisebb kételye sem. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Éppen így vagyunk az igazságszolgáltatás terén is. Én nem tudom, de nem is tételezem fel, legalább t, barátom tegnapi beszédében nem mondotta azt, hogy ő a választott bírák rendszerének barátja; nem mondotta, hogy a bírói állásokat is úgy, a mint az az 1868-iki törvények előtt volt, választás útján akarja betölteni. De ha ezt nem akarja: akkor az ő argumentációja még a saját álláspontján sem bir alappal. Azok a mizériák, melyek igazságszolgáltatásunk terén fennállanak és melyekre maga ráutalt, tudniillik az anyagi törvények hiánya az egész vonalon vagy legalább széles körben; az alaki törvényekben mutatkozó hiányok, a büntető, a polgári peres eljárás nehézsége, legelső sorban pedig a börtönügy rendezetlen volta: micsoda összefüggésben állanak ezek a bírói téren és az igazságügyi adminisztráció terén működő tisztviselők alkalmazásának a módjával? *(Helyeslés balfelől. Ellenmondások a szélsőbalon. Egy hang a szélsőbalon: Hát a vármegyék visszaélései?)* Hoitsy Pál: *Az esküdtszéket önök is akarják, pedig azt nem nevezik ki! (Zaj a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk!)*

Az esküdtszéki kérdés most nem vita tárgya és esküdtszéket szakszerű bíró vezetése nélkül talán a képviselő urak sem képzelnek. *(Tetszés a bal- és jobboldalon.)*

A mivel t. képviselőtársam leghosszasabban foglalkozott, az a mi börtönügyünk mizériája. Hát ez első sorban budget-kérdés, t. Ház. Ez azzal, hogy a tisztviselőket választják-e, kinevezik-e, semmi, legtávolabbi összefüggésben sincs. *(Igaz! Úgy van! a bal- és jobboldalon. Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Tehát, t. Ház, minden téren, a hol t. képviselő-társam kereste és részben fel is derítette a létező igazgatási ágak hiányait, adós maradt annak a bebizonyításával, hogy ezek a létező hiányok a kinevezési rendszerrel, azzal, hogy azon a téren állami tisztviselők működnek, bármely összeköttetésben állnának; sőt maga rámutatott az egyéb okokra, melyek ettől a körülménytől egészen függetlenül gyakorolják káros befolyásukat azokra a közigazgatási ágakra. (*Úgy van! bal felől.*) És ha ez úgy van: akkor mit hozott fel tulajdonképen a t. képviselő úr mind ezeknek a senkitől kétségbe nem vont hiányoknak és fogyatkozásoknak ecsetelésével, álláspontja bebizonyítására? (*Tetszés balfelől.*)

A csendőrségtől is beszél t. képviselőtársam és a statisztika alapján igyekszik kimutatni, hogy a csendőrség behozatala óta a közbiztossági állapotok Magyarországon nem javultak. (*Felkiáltások a szélsőbalon. Nagyon keveset!*) Mert t. képviselőtársam azt az igen helyes elvet állította fel, hogy a statisztika számadatának használata az igazság földerítésére csak akkor vezet, ha azokat a számadatokat analizáljuk is; ha azokat minden mellékkörülmény tekintetbevételével alkalmazzuk. De akkor ne méltóztassék t. képviselőtársamnak figyelmen kívül hagyni azt, hogy abban az időszakban, melyre ő hivatkozott, tudniillik a csendőrség behozatalát követő időszakban, a mi népességünk, hála Istennek, tetemes mértékben emelkedett; hogy az élet mindenféle nyilvánulásai s ebből folyólag a súrlódások eshetőségei is szaporodtak; és ha mindezekkel a körülményekkel szemben, a melyek a följelentett és megvizsgált bűnesetek

bizonyos szaporodását is indokolhatóvá és menthetővé tennék, a csendőrség behozatala után ő is némi, bár csekély, de tagadhatatlan, számszerinti javulást konstatált: akkor, t. képviselőtársam, az ő argumentációja végén oly eredményre jutott, mely nem ő mellette, hanem a mi álláspontunk mellett bizonyít. *(Helyeslés a bal-és jobbfelől) Ellenmondások a szélsőbalon.)*

Különben, t. Ház, lehetnek egyes helyeken, bizonyos helyi körülmények miatt, ettől eltérő tapasztalások; de azt hiszem, abban, hogy a csendőrség behozatala óta az országban a közbiztossági állapotok lényegesen javultak, azok közt, a kik ennek az országnak az életjelenségeit figyelemmel kísérik, ma komoly véleménykülönbség nincs. *(Helyeslés a bal- és jobboldalon. Ellenmondás a szélsőbalon.)* Bármily frapársak, érdekesekek, és részben, mindenesetre, tanulságosak és megfigyelésre méltók, t. képviselőház, azok az adatok, a melyekkel t. képviselőtársam az igazgatás minden ágában mutatkozó visszasságokra a törvényhozás figyelmét felhívta, azt hiszem, ha azokat megvizsgáljuk, annak a tételnek a bebizonyításához, a mely tétel bebizonyítására t. képviselőtársam felhozta, hogy tudniillik a kinevezési rendszer rossz s a választási elv ezzel szemben előny: ennek a tételnek a bebizonyításához ezek az adatok semmivel sem járultak. *(Nyugtalanság a szélsőbalon.)*

Hoitsy Pál: Föl sem állította ezt a tételt!

Hát micsoda tételt állított fel? *(Nagy nyugtalanság a szélső baloldalon. Felkiáltások jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

Ha csak azt akarta bebizonyítani t. képviselőtársam, a mint a közbeszólásokból kivenni vélem,

hogy a kinevezési rendszer önönmagában nem véve panacea: *(Úgy van! a szélső baloldalon.)* akkor a t. képviselőtársam igen nagy apparátussal nyitott ajtót tört be; mert hogy a kinevezési rendszer önönmagában panacea legyen, hogy önönmagában minden hiba megszüntetésére alkalmas legyen: ezt nem állította legalább erről az oldalról senki; *(Úgy van! a baloldalon.)* és gondolom a másik oldalról sem. *(Úgy van! jobb felől.)*

Azt igenis mondtuk és mondom, hogy bizonyos bajokkal szemben ez egyik nélkülözhetlen ellen-szer és ezt bátor leszek beszédem folyamán illusztrálni; de hogy panacea volna, hogy önönmagában elég lenne minden baj orvoslására: ezt sohasem állítottam, állítani sohasem fogom, sőt a közigazgatási kérdésre vonatkozó egész programmunk világosan ennek az ellenkezőjét bizonyítja. *(Bartha Miklós: Nem kell felforgatni az ország rendjét!)*

Nem felforgatni, t. képviselőtársam, hanem megalkotni a rendet az országban: ez a cél!

Prónay Dezső t. képviselőtársamnak másik érv-csoportja a reformnak és a kinevezési rendszernek általa felállított drágasága körül forgott. Abban tökéletesen egyetértek úgy vele, mint a mai napon előttem szólott Szederkényi Nándor t. képviselőtársammal, hogy ez az 1,600.000 forintnyi költségtöbblet, a melyet a kormány vázlatos kimutatása tüntet fel, nem állítja elénk a költségnövekedés egészét, a mely a reform következtében beáll majd és hogy az ennél bizony tetemesen nagyobb lesz. Hiszen ezt a közigazgatási bizottság is mondotta már és mondotta a pénzügyi bizottság is. De, t. képviselőház, ne állítsuk a dolgot, ne vessük fel a kérdést akként és ne

kölsönözzük a dolognak azt a látszatot, mintha ez a költségnövekedés az adminisztrációban, a kinevezési rendszer elfogadásához volna kötve és annak a következménye volna,

T. képviselőtársaim a Háznak ezen az oldalán (*a szélső baloldalra mutat*) szintén gyakran mondták, hogy ők sem akarnák az adminisztrációt mostani állapotában hagyni, azt ők is reformálandónak tartják. (*Úgy van! a szélső baloldalon.*) Sőt midőn a javaslat ellen küzdöttek, azt mondták, hogy az adminisztráció javításáért nem is volna szükséges ily gyökeres rendszer-változtatás: tessék a megyéket jobban segíteni, tessék a megyei adminisztráció hézagait kitölteni, a járásokat szaporítani, a járási hivatalokat erősíteni; de sőt a kormány javaslatának azt a pontját, mely a járási hivatalok személyzetét szaporítja, azt hiszem, mindnyájan — legalább a közigazgatási bizottságban úgy volt — helyesléssel fogadták. Pedig, t. Ház, nem a kinevezés, hanem az okozza a legnagyobb pénzügyi szükségletet, hogy a hivatalokat és az egyes hivatalok személyzetét szaporítani kell; (*Úgy van! Úgy van! a jobb és baloldalon.*) és hogy a hivatalnokokat nem lehet meghagyni abban a nyomorult fizetési fokozatban, melyben most vannak, azt, t. uraim, önök is elismerik. (*Úgy van! a szélső baloldalon.*) így tehát az önök szerint szükséges reform valószínűleg a költségeknek ugyanazt a többletét idézné elő. (*Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Mozgás és felkiáltások a szélső baloldalon: De jogot nem vesz el! Halljuk! Halljuk!*) Vagy a tisztviselők mai létszámát akarják fentartani s így a járási hivatalokat abban az állapotban hagyni, melyben igazán a legjobb akarat mellett sem képe-

sek hivatásuknak megfelelni? Ha ezt nem akarják: akkor már előáll a költségtöbblet. Vagy a tisztviselőket akarják mostani állásuknak, hivatásuknak, fáradságuknak meg nem felelő alacsony fizetési fokozatokban meghagyni? *(Nem akarjuk! a szélső baloldalon.)* Ezt sem akarják? Akkor a költségemelkedés mindkét tényezője előáll akkor is, ha a t. urak pro gramm ja lép életbe; *(Mozgás a szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)* de akkor azután ne méltóztassanak a reform állítólagos drágaságával érvelni a reform ellen, *(Helyeslés a jobb- és baloldalon)* s oly érvet használni az általunk követelt rendszer ellen, a mely érv épügy fordulhat ama rendszer ellen, melyet önök képviselnek. *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon. Zaj és felkiáltások a szélső baloldalon: Pénzt is, jogot is adjunk? Halljuk! Halljuk!)*

Én melegen rokonszenvezek a képviselőtársamnak azzal az óhajával, hogy érkezzék el az idő, melyben különösen a legszegényebb osztályokra nehezedő adóterheken segíteni lehessen; bár kötelességemnek tartom — nehogy illúziókat ébreszsek — rögtön hozzátenni, hogy most ezt az időpontot elérkezettnek nem tartom és ma ily kilátást senki elé nem állíthatok. De, ha azt akarjuk, hogy ez az idő elérkezzék; ha azt akarjuk, hogy az állami költségvetésben valóban létrejöjjön az a konszolidáltság, hogy a népet boldogító, a nép terhein könnyítő ilyen gondolatokkal foglalkozhassunk: akkor, szerintem, mi a követendő út? *(Thaly Kálmán: A lefegyverzés! Nyugtalan-ság a jobb- és baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Arra nem lehet gondolni, a mit a t. képviselőtársam mond. De a hivatalok bizonyos szaporításának a

kikerülhe tétlenségét önök is elismerik. Megmondom tehát, t. Ház, mit kell tenni, szerintem. A közigazgatást akképen kell berendezni, hogy az állami jövedelmek egyenletesen és pontosan befolyjanak. Ha az állam jövedelmeit pótoljuk azzal, a mi a közigazgatási részrehajlások és hanyagságok miatt elvész, merem állítani, hogy az állami jövedelmek szaporodnak, mégpedig adóemelések nélkül, az adó egyenletesebb, pontosabb és a népre kevésbé terhes behajtása által. Akkor aztán foglalkozhatunk azokkal az eszmékkel, melyeket az adóteher könnyítésére Prónay Dezső b. t. képviselőtársam tegnap fölhozott. De az ut oda ezen a reformon keresztül vezet. És ez egyik oka annak, hogy én ezt a reformot akarom, ezt a reformot óhajtom és előmozdítom.

T. képviselőtársam legerősebb érve az volt, a mely az államhatalomról, illetőleg a kormányhatalom korlátlanságáról és annak a szükségéről szólt, hogy azt tehát jogi korlátok közé kell szorítani. T. képviselőtársam itt disztinválta: élesen elválasztotta az állami hatalmat a kormányhatalomtól; az állami akaratot a kormány akaratától. Azt tartom, hogy a t. képviselőtársam még nem eleget és még nem eléggé élesen disztinválta. T. képviselőtársam, hogy gondolatát illusztrálja, azt mondta nekünk tegnapi beszédében, hogy ha, példának okáért, a törvény a hadköteleseknek bizonyos esetekben megengedi kivételesen a megnősülhetést: ez a törvény állami akarat; de hogy azután X vagy Y tényleg fölmentessenek: az már nem állami, hanem kormányakarat.

Azt hiszem, hogy ebben t. képviselőtársam gyökeresen téved. A törvény az állam általános akarata;

de az nem azért jut kifejezésre a törvényben, hogy az holt betű, hogy elvi kijelentés legyen, hanem hogy azt minden egyes esetre alkalmazzuk, a mely eset az általános szabály alá tartozik. (*Úgy van! a bal- és jobboldalon.*) Az egyes eseteknek a törvény általános szabálya szerint való ellátása a kormányzat, a közigazgatás ténye és éppen úgy az állami akarat nyilvánulása, mint maga a törvény, csak hogy ez konkrét esetekben, amaz általánosságban. (*Helyeslés a jobb- és baloldalon.*) Éppen t. képviselőtársamnak ez az igen elmés fejtegetése vezet engem arra a megkülönböztetésre, a melyet, szerintem, itt meg kell állapítanunk és alapul vennünk, ha, az igazat meg akarjuk találni. A kormány akarata egy és ugyanaz az állam akaratával, akkor, mikor a törvényt végrehajtja vagy a rája a törvény által bízott hatáskörben a törvény szerint cselekszik. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*) A kormány akaratát nem lehet többé az állam akaratának tekinteni, a mint törvényellenesen jár el, vagy a mint a hatalommal járó befolyását a törvényben az ő hatáskörébe nem utalt célokra akarja fordítani. (*Élénk helyeslés a jobb- és baloldalon.*) Ebből folyólag mi a feladat? A kormányhatalmat erősíteni abban a működésében, a melyben az a törvényt végrehajtja, vagy a törvény által reá ruházott hatáskörben törvényszerűen jár el. (*Helyeslés a jobb- és baloldalon.*) Ezen a téren a kormány hatalmát erőssé kell tenni, ezen a téren a kormányhatalom az államhatalom megszemélyesítése. (*Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon.*) Viszont, a mennyire lehet, meg kell hiúsítani a kormány hatalmát akkor, ha az a törvényt ellenkezésben vagy nem állami célokra,

nem a törvényben előrelátott, nem a törvényben rábízott cél elérésére, hanem párturalmi vagy egyéb célokra törekedik. (*Helyeslés a jobb- és baloldalon.*)

Azért igen helyesen mondja igen t. barátom, hogy a kormányhatalom növekedésével szemben jogi biztosítékok kelleneek. Ezt mi is mondjuk. Mellesleg legyen mondva: nekem úgy látszik, hogy t. képviselőtársam két dolgot, a melyek egymástól különböznek, összezavar. Az egyik az állami intézményeknek az a szaporodása, a mely a civilizáció mai fejlődésével — hogy szerencsénkre-e vagy szerencsétlenségünkre, nem tudom — úgy látszik, elválasztathatatlanul együtt jár, elannyira, hogy e fejlődési proceszus alól egyetlenegy európai állam, még Anglia sem tudta magát kivonni, a mely pedig a végretekig küzdött ellene. Az állami intézmények e szaporodása semmi összefüggésben nem áll a végrehajtó hatalom szervezetének a kérdésével. Ez külön kérdés, erről beszélni kell, ezt meg kell fontolni minden egyes esetben, midőn az állam feladatai közé sorozunk valamit, a mit addig a társadalom a maga erejéből tett. Ha t. képviselőtársam az államhatalom túltengésétől fél, mégpedig joggal és bizonyos alappal: akkor igen szép tér nyílik neki a törvényhozási működés terén megtenni észrevételeit mindannyiszor, valahányszor a társadalom tevékenységének egy-egy újabb ága az állami tevékenységnek, az állami gondoskodásnak körébe vonatik. De ez oly kérdés, a melynek semmi köze sincs a végrehajtó hatalom szervezésének a kérdéséhez.

A végrehajtó hatalom szervezésének a kérdése, a mint előbb mondani bátor voltam, éppen csak a

körül forog, hogy egyrészt a törvények végrehajtásában és a törvények keretében mozgó, tehát törvényes kormányakaratnak érvény szereztessék; másrészt a kormányhatalom eláradása oly területekre, a melyeket a törvény tőle el akar zárni, meggátoltassék. *(Helyeslés a jobb- és baloldalon.)*

És hogyan gondoljuk, t. Ház, e probléma megoldását? Jogi biztosítékokat mond t. képviselőtársam és ebben vele tökéletesen egyetértek. De ily jogi biztosíték a tisztviselőválasztás jogának a fentartása? *(Felkiáltások a szélső baloldaltól: Az!) Az?* Hát itt van előttünk egy meglehetősen hosszú tapasztalás. Nem az 1848 előtti időkről beszélek, a melyekkel az összehasonlítás szinte lehetetlen, teljesen más lévén az állami tisztviselői állás feladata, hivatása és munkaköre, *(Úgy van! Úgy van! a jobb- és baloldalon.)* hanem az újabb alkotmányos időkről beszélek. Vájjon a mostani szervezet, tapasztalás szerint és — majd rá fogok térni a dolog természetére is — a dolog természete szerint, megfelelt-e annak a kettős feladatnak, a melynek meg kell felelnie, a mivel, úgy látszik, önök is egyetértének, hogy tudniillik biztosítsa és erősítse meg a kormányhatalmat akkor, a mikor az a törvényeket végrehajtja és midőn törvényes határcsőben mozog; és gátat vessen neki akkor, mikor törvényellenes, jogellenes térére megy? Hát biztosította az ezt az állapotot? Ki tapasztalta ezt? *(Zaj a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk!)*

Én az ellenkezőt tapasztaltam és a dolog természete szerint is, sajnos, az ellenkező áll. Ez a tisztviselői szervezet, ez a szervezeti rendszer a kormányhatalmat gyöngének hagyta a törvények szaba-

tos végrehajtásában, a kormány törvényszerű akaratának az érvényesítésében. Miért? Nem a nyílt renitencia alakjában. Mindig arra méltóztatnak hivatkozni, hogy nem fordult elő eset, a melyben valamely megye, vagy valamely tisztviselő a kormányrendelettel, vagy pláne törvénnyel szemben renitenciát tanúsított volna. Nem renitenciáról van szó, hanem a végrehajtásban való szabatoság, pontosság és megbízhatóság hiányáról. *(Úgy van! jobbfelől.)* És itt nem szeretném, ha félreértenének. Én, t. Ház, mindig nagy elismeréssel szóltam Magyarország jelenleg működő tisztviselőiről. Abban a mérvben, a melyben a rendszert elítéltem, sokszor csodálkozásomat kellett kifejeznem azon, hogy ily rendszer mellett mélyebbre nem sülyedt, mint a mennyire sülyedt közigazgatásunk.

De, t. Ház, hol van tehát oka, természetszerű, lélektani indoka annak, hogy a törvényes kormányakarat végrehajtása megtörik apró akadályokon, a mai rendszer mellett? Sokszor mondták, — nem igénylem magamnak, hogy én teszem ezt az új fölfedezést — egyszerűen abban a függésben, a melyben a tisztviselő lefelé van. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Felfelé!)* És ha azt mondjuk: „lefelé“, ne méltóztassanak ehhez azt a népszerű fogalmat hozzákötni, hogy tehát ez a függés a nép legszélesebb rétegeivel, az egész nemzettel szemben fennáll; hanem fennáll, mint sokszor mondták, ama befolyásos tényezőkkel szemben, a melyektől a tisztviselő újabb megválasztása függ. *(Helyeslés! Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.)* Itt van a lélektani oka annak, hogy ámbár nyílt renitenciával sohasem találkozunk, mégis gyakran megtörik az alárendelt tisztviselőnél a kéri élıhetlenség, a

részrehajlatlanság, a melynek nyilvánulnia kell minden hatalmas társadalmi tényezővel szemben. *(Helyeslés. Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbalon.)* De, t. Ház, ez az egészségtelen függés lefelé, komplikálva van egy nem kevésbé egészségtelen függéssel, felfelé; s ez az egészségtelen függés felfelé, idézte elő azt, hogy a mai rendszer mellett a bajok ama másik sorozata is előállt. És míg ez a tisztviselői szervezet nem volt alkalmas eszköz arra, hogy az igazi állami akaratot végrehajtsa, addig a kormánynak az állami akaratban nem gyökerező, sőt ezzel ellentétes hatalmi céljai dédelgetésére és ápolására igenis alkalmas. *(Zajos felkiáltások a szélsőbalon: E javaslat még alkalmasabb lesz!)* És ez a jelenség megint arra az egészségtelen függésre vezethető vissza, melyben a tisztviselők felfelé, a főispán kandidáczióális jogánál fogva állnak. De, t. Ház, azt nyíltan ki kell mondanom, hogy a választási rendszer mellett nem képzelhetem, hogy a kandidáczióális jog eltörléséről komolyan szólni lehessen. *(Mozgás a szélső baloldalon. Úgy van! Úgy van! jobb és balfelől)* Képzeltetik-e azt a t. urak, hogy ama mindenféle heterogén elemek között, melyek Magyarország sok tájékát lakják, annak minden biztosítéka nélkül, hogy nem éppen az állam titkos elöljárói fognak a tisztviselői állásokba beválasztatni, *(Élénk helyeslés a bal- és a jobboldalon. Ellenmondás a szélső baloldalon.)* a választásokat eszközölni lehessen? A választási rendszer mellett, az én meggyőződésem szerint, a kandidáczióális jog szükséges rossz; rossz, de elkerülhetetlenül szükséges.

(Helfy Ignác: De nem a főispánnak kell kandidálnia!)

Hát kinek? *(Helfy Ignác: A kandidáczióális bizottságnak.)*

A kandidáczióális bizottság működését látjuk már most. Ez, szerintem, a helyzetet csak rontotta, a mennyiben a főispán felelősségét fedezte és így sok olyan visszaélésre adott alkalmat, a melyet a főispán, ha a felelősséget kizárólag viselte volna, elkerül. *(Élénk helyeslés a bal- és a jobboldalon.)*

Engem az úgynevezett állami adminisztráció rendszerének az elfogadására éppen az az ügy elméleti, mint tapasztalati felismerés vezetett, hogy a választási rendszer mellett, a milyen gyarló az az eszköz, a melyet a törvényes állami akarat szabatos és részrehajlatlan érvényesítésére a központi kormány kezébe adunk: éppen oly hathatós azaz eszköz, a melyet neki — és hozzáteszem, felelősség nélkül — párturalmi céljainak az előmozdítására adunk. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Felelősség nélkül, mert ha ezekért megtámadták, — hallottuk a képviselőházban számtalanszor — azt válaszolják: hogyan lehet a kormány pressziójáról beszélni a választásoknál, választott tisztviselők mellett? *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* Azt hiszem, önmagában az a tény, hogy nem lehet a felelősséget a választott tisztviselőkre áthárítani, nagyon sokat fog tenni a tekintetben, hogy a kormány befolyása oly leplezetlenül, oly nagy mértékben és oly törvénytelen módon ne nyilvánuljon a képviselőválasztásoknál, mint most. *(Helyeslés balfelől. Egy hang a szélső baloldalon: Az a baj, hogy nincs fegyelmi törvény)* Én tehát nem a tisztviselők választásában, hanem más irányban keresem a jogi biztosítékokat. *(Halljuk! Halljuk!)* Meg akarom adni a hivatalos

szervezetben a hatályos eszközt arra, hogy a kormányakaratot akkor, mikor az állami akarattal azonos, tehát mikor törvényt végrehajt, vagy törvényes hatáskörben mozog, hatályosan, pontosan, részrehajlatlanul, kérellelűen, mindenütt egyenlően és szabatosan végre lehessen hajtani. (*Helyeslés balfelől.*) Másrészt körül akarom azt bástyázni, a mennyiben emberi intézményekkel lehet, — és ebben azután t. képviselőtársammal tökéletesen egyet értek — akadályokat akarok az útjába tenni annak, hogy az a kormányakarat hatályos legyen akkor is, midőn nem az állami akaratot képviseli; midőn nem az államhatalom tiszteletét igénylő czímével lép fel, hanem midőn ezzel az ürüggyel, vagy ily ürügy nélkül is oly befolyásokat, oly hatalmaskodásokat képvisel, oly visszaéléseket követ el, melyek a hatalom eszközeit párturalmi czélok elérésére használják fel. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ez a két érdek pedig nincs egymással ellentétben s ezt a t. túloldalnak a figyelmébe ajánlom a részletes vita folyamán; talán hasznát fogjuk annak venni, ha már most megszívleljük, hogy ez az utóbbi, t. i. a kormányzat eszközeinek, a végrehajtó hatalom szervezetének törvénytelen czélokra való használata egyik akadálya annak, hogy hatályos legyen az államakarat, a törvények és a törvényszerű kormányakarat végrehajtása. (*Helyeslés a baloldalon.*) Miért? Mert az alárendelt tisztviselő és az a szervezet, mely a kormánynak akár titkos utasításai, akár elnézése következtében, jutalmakra számítva, azt teszi, a mit neki meg nem hagynak, de ha megtette, jó néven veszik: az ilyen tisztviselői szervezet, azzal a kormánygyal, mely ilyet vagy óhajt, vagy eltűr, bi-

zonyos bűnrészességi viszonyba lépett, mely lehetlenné teszi azt, hogy a kormány — mely jó néven veszi, elnézi, sőt dédelgeti a tisztviselők ama visszaéléseit, melyek a párturalom ez óljaira szolgálnak — kérelhetetlenül követelje az ő igazi kötelességeinek a teljesítését. *(Igazi Úgy van! Élénk helyeslés bal felől.)*

T. Ház! A jogi biztosítékok tehát, a melyeket én éppúgy kívánok, mint Prónay Dezső képviselőtársam, sokfélék. Az első benne van már az anyagi közigazgatási törvényhozás lehető fejlesztésében: hogy minél kevesebb kérdés bízassék az egyes közeg önkényére; minél gyakrabban legyen eléje szabva egy szabatos jogszabály, melyet csak alkalmazni kell. A második a polgárok közjogi sérelmeinek, a közigazgatás körében felmerülő jogi kérdéseknek az átutalása az adminisztráció köréből az adminisztratív bírósághoz: egy elfogulatlan, a függetlenség minden kellékével fölrüházott bíróság körébe. A harmadik a tisztviselők választási mozgalmakban való részvételének hatályos korlátozása, — erre egyébiránt a javaslat 16. §-ánál vissza fogok térni — a mely a kormányzat tisztaságának, tisztelt voltának és erkölcsi tekintélyének épúgy érdekében áll, mint a választási szabadság megőrzésének. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És ezentúl még egy igen fontos pont marad fenn, oly pont, a melyre nézve a kormány nyilatkozatai eddig, sajnos, igen hézagosak: tudniillik a tisztviselők jogviszonyainak, különösen a fegyelmi jognak a szabályozása.

Én, t. Ház, az általános vitánál sem csináltam abból titkot, hogy ezen a téren az én felfogásom és a kormánynak legalább eddig nyilvánított felfogása

közt nagy hézag van, ámbár hozzátettem, hogy ezt a különbséget önmagában nem tartom elég nagynak arra, hogy e miatt az egész közigazgatási reformnak útjába akarnék állni. És miért nem tartom elég nagy* nak erre? Azért, mert megrendíthetetlen hitem, hogy bármily fogyatékosak legyenek is ez irányban a kormány nyilatkozatai; bármily kevésbé megérleltek e tekintetben a kormány nézetei: a dolgok fejlődése kényszerűleg oda fog bennünket vinni — és e tekintetben a túloldalon sokak felfogásában biztató jeleket látok és biztató jel volt magának a t. államtitkár úrnak az általános vitában történt felszólalása is — hogy a fegyelmi jog kérdése meg fog oldatni és meg fog oldatni abban az irányban, a melyben én óhajtom és azt gondolom, hogy önök is óhajtják: tudniillik, hogy a legmagasabb fegyelmi büntetés, a hivatalvesztés kimondása egy erre alkotott, független fórum hatáskörébe utaltassék.

Én, t. Ház, nem szünök meg ezért az eredményért küzdeni, sőt ha kell, agitálni is. De addig is, míg ezt az eredményt elérjük, azt tartom, hogy a ki-nevezett tisztviselő helyzete már így is a kormány-nyal szemben függetlenebb lesz, mint a mai választás mellett. (*Nagy zaj és ellenmondások a szélső baloldalon. Élénk helyeslés jobb- és balfelől.*) Mert ha igazságosak akarunk lenni — és a tapasztalásra hivatkozom — nem lehet mondani, hogy a minisztériumok körében a tisztviselőkkel szemben fegyelmi úton való — hogy úgy mondjam — elüldözési tendencia nyilvánult volna; s bármily tökéle+len fegyelmi eljárás áll fenn, ha ki van mondva az elv, a mint a törvényben van, hogy hivatalától a tisztviselő csak fegyelmi úton mozdít-

ható el: kevésbé függ ő fölfelé, mint akkor, ha elég az, hogy a főispán öt 6 év múlva ne jelölje ki újra. *(Úgy van! Úgy van t a jobb- és baloldalon. Ellenmondások, hosszas nyugtalanság a szélsőbalon.)*

Teljesen egyetértek tehát Prónay Dezső t. képviselőtársammal abban, hogy jogi biztosítékok kellenek. Ezek a jogi biztosítékok benne vannak részint ebben a javaslatban, részint a közigazgatási bíráskodásról szóló törvényben, melyet a kormány ünnepélyesen, már a legközelebbi időben beadni ígért s melyben a fegyelmi jog egyes részletei is lesznek, mint az a jelentésben kifejezést nyert. Az Állapot, mely ezekből elő fog állani, még mielőtt a fegyelmi jog és szolgálati pragmatika teljes kidolgozása be volna tetőzve, nemcsak a törvényes kormányakarat szabatos végrehajtása szempontjából, hanem a kormány törvénytelen hatalmának megszorítása tekintetében is a mai állapothoz képest határozott haladásnak tekinthető, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

T. képviselőtársam tegnapi fényes beszédét nem kevésbé fényes perorációval fejezte be. Emlékeztetett arra a nándorfehérvári hősré, a ki az ellenséges had első katonáját, midőn az ellenség zászlaját akarta a vár ormára kitűzni, átkarolván, vele együtt a mélységbe zuhant. S azt mondja t. képviselőtársam, hogy a vármegyét, alkotmányunk ez ősi védbástyáit is ellenséges hadak akarják megszállani és arra idegen zászlót akarnak feltűzni. Hát t. képviselőtársam nagyon téved. Mi egyáltalán nem akarjuk alkotmányos szabadságunk ez ősi intézményét, a vármegyét szétbontani, gyengíteni és reá idegen ellenséges zászlót tűzni. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Élénk ellen-*

mondás szélsőbal felől. Egy hang: Csak lerombolni!) Nem, t. Ház, ezt mi nem akarjuk. De hogy annál a hasonlatnál maradjak, a melylyel t. barátom élt, ha a Nándorfehérvár iránt való kegyeletből azt a várat, vagy bármely más várat, azokat a bástyákat, tornyocskákat és egyéb védműveket ma is abban az állapotban akarnók hagyni, a melyben azok a török harczok idején voltak: *(Élénk tetszés a baloldalon.)* nem használna sem t. barátomnak, sem senkinek a vitézsége, mert a modern stratégia eszközei egy fél óra alatt halomra lövik azt a várat. *(Úgy van! Úgy van! Tetszés a baloldalon. Mozgás szélsőbal felől.)* Mi megyei intézményünk, alkotmányunk és nemzeti életünk ez erős várával azt akarjuk tenni, hogy korszerűen átídomítsuk s alkalmazzuk a jelenkor követelményeihez, *(Élénk tetszés a baloldalon.)* hogy lakhatóvá és megvédhetővé tegyük jelenleg is, a népek versenyében minden eszközzel vívott modern stratégikus harczokkal szemben. *(Élénk tetszés balfelől.)* És én t. képviselőtársamnak buzgalmát és lelkesedését ez ősi intézményért tisztellem, annak őszintesége előtt, mely a lelkesedésben nyilvánul, tisztelettel hajlok meg, de engedje meg, az én meggyőződésem szerint, az a buzgóság és lelkesedés félre van vezetve *(Igaz! Úgy van! bal felől. Zaj és ellenmondások a szélsőbalon.)* és hogy éppen az a vármegyei intézmény adná még annak az árárt, ha azt oly módon védenők meg, oly értelemben tartanók fenn és abban a változatlanságban maradna fenn, a melyben azt a t. képviselő úr fentartani kívánja. *(Helyeslés a baloldalon. Zaj a szélsőbalon.)* Hiszen az a vármegyei intézmény sem maradt a századok folyamán mindig ugyanaz, hanem átala-

kult az idők követelményeihez képest (*Igaz! Úgy van! balfelől*) s az, a mi önök előtt, úgy látszik, ez intézménynek a lényege: a tisztviselők választása: ez intézménynek nem volt a birtokában évszázadokon keresztül, az annak a lényegéhez csak bizonyos időkben tartozott, más időkben pedig nem. (*Helyeslés balfelől. Zaj és ellenmondás a szélsőbalon. Hoitsy Páli Gyöngé dolog az egész!*)

Ha beszédem t. képviselőtársamnak gyenge dolog és ha ő ezt ellenkező érvekkel be is fogja bizonyítani, több hatást fog rám tenni, mint így pusztán állítással. (*Tetszés a baloldalon. Elnök (csenget): Csenget kérek t. képviselő urak, a közbeszólás mindig a leg^gyengébb dolog. Általános derűtség.*)

És igaza van Szederkényi t. képviselőtársamnak, a ki ma azt mondta, hogy Magyarországot, a magyar nemzetet évszázadokon fen tartotta az alkotmányos szabadsághoz és ahhoz az elvhez való ragaszkodás, hogy a nemzet a közügyek elintézésében részt vegyen. (*Igaz! Úgy van! a szélsőbalon*) Igen, ez úgy van; de hát ki akarja a nemzetnek a közügyek elintézésében való részvételét megszüntetni, vagy akár csak gyengíteni? (*Tetszés a baloldalon. Zaj és nyugtalanság a szélsőbalon. Hoitsy Pál: Szapáry és Apponyi!*)

Nem, t. Ház, nem akarjuk, én legalább nem akarom és én lelkem egész hevével tiltakozom minden ily szándék és akarat ellen. (*Élénk helyeslés balfelől. Zaj a szélsőbalon. Hoitsy Pál: Akkor csak tudatlanul teszi!*)

A t. képviselő úr tudománya rövidsége által tűnik ki, mely a közbeszólás alakját veszi fel. (*Tetszés a baloldalon. Zaj a szélsőbalon. Egy hang: Sokat mond*

röviden!) Mindenesetre többet, mint a mennyit bizonyítani képes lesz, *(Tetszés és helyeslés a baloldalon, Zaj a szélsőbalon. Elnök: Csendet kérek, képviselő urak. A ki közbe fog szólani, azt kénytelen leszek rendreutasítani. Helyeslés jobbfelől.)*

Én csak ismételhetem, hogy ezeknek a közbeszólásoknak a lélektani forrását ismerem és hogy azok a legkisebb mértékben sem zavarnak beszédemben.

Nem arról van tehát szó, hogy azt az elvet, melyet én is minden életerős nemzet és különösen a magyar nemzet szabad fejlődése egyik nélkülözhetetlen alapjának tekintek, hogy tudniillik a nemzet saját ügyeinek az intézésében részt vegyen gyengítsük vagy közéletünkéből kitöröljük, hanem csak arról van szó, hogy a formái változzanak; *(Helyeslés a baloldalon.)* annak egyik olyan formája szűnjék meg, a melyben az még ma is, habár törvényszerinti kiváltság nem áll fenn, tényleg mégis csak keveseknek, nem pedig a nemzet széles rétegeinek a jogát képezi *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és hogy olyan alakot nyerjen ez a jog, a melyben hozzáférhetővé válik mindenkire nézve. Olyan alakot nyerjen ez a jog, a minővel széles e világon mindenütt, legalább az európai kontinens mindazon országaiban bír, a hol az önkormányzati intézmények léteznek és a hol azokat fejleszteni igyekeznek: nevezetesen a nemzet bizalmi emberei tágabb és szűkebb önkormányzati testületekben, tényleg részt vegyenek a közigazgatási feladatok teljesítésében, a közigazgatási intézkedési hatalom gyakorlásában és a közigazgatási intézkedési hatalom amaz ágaival szemben, a melyeket csak

egyes tisztviselőkre lehet ruházni, az ellenőrzés és a felelősségrevonás jogát gyakorolhassák. *Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ezt akarjuk mi, t. Ház. *(Egy hang a szélső baloldaltól: A javaslatban nincs ez!)* E tekintetben már az általános vitánál kimondottam, hogy engem sem elégít ki teljesen a javaslat. *(Zaj a szélső baloldalon.)* S ha a t. képviselő urak jelentékeny szellemi erejüket egyesítenék velünk arra a célra, hogy e javaslaton a kívánatos módosítások megtörténjenek: nagy eredményeket lehetne elérni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások a szélső baloldalon.)* De e javaslat még jelenlegi alakjában is, a mai helyzettel szemben — ezt mondtam az általános vitánál s miután állításomat meg nem czáfolták, ismétlem ma is, — ebben az irányban jelentékeny haladás. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások a szélső baloldalon.)*

Tehát igenis az volt a magyar nemzet fenmaradásának egyik alapja, egyik biztosítóka, hogy soha attól az elvtől, mely szerint saját ügyeinek az intézésében úgy a törvényhozásban, mint a végrehajtó hatalom kezelésében részt vesz és részt fog venni ezentúl is, nem tágitott. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De az is hozzátartozott ehhez az elvhez, hogy valamint politikájának, úgy minden más alapelveinek alkalmazásában mindig hozzá tudott illeszkedni a fejlődő idők követelményeire; *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés jobb és balfelől)* mindig lépést tudott tartani a nyugati kultúra követelményeivel; mindig a nyugati népcsalád tagjaként érzett, azzal együtt fejlődött és soha egyes formák fentartásának fel nem áldozta a lényegét *(Élénk helyeslés a bal- és jobboldalon.)*

Igenis, t. Ház, Szederkényi t., képviselőtársam helyesen emlékeztetett reá, hogy mi nem vagyunk francziák. Megengedem, nem vagyunk sem számra oly hatalmas, sem a nép elemei tekintetében oly homogén nemzet, mint a firancia és mint a német nemzet és mint Európának s a civilizált Amerikának más nagy nemzetei. De mire int ez, t. Ház? Ez éppen arra int minket, hogy nem a kormány törvénytelen hatalmát, nem a törvény mellett és a törvény ellen nyerhető befolyását és párturalmi hatalmaskodását, ezt nem, de a kormány törvényes hatalmát, a központi hatalomnak a nemzeti célok megvalósítására való helyes és erőteljes szervezetét nekünk inkább kell szívünkön hordanunk, mint azoknak a nagy nemzeteknek, a melyeket említettem. *(Zajos helyeslés és tetszés bal- és jobbfelől. Élénk mozgás a szélsőbalon.)*

Ezek azok az okok, t. Ház, a melyek másfél évtized óta bennem és a régibb időkben elbarátaim nagy részében, ma pedig azok összességében azt a meggyőződést és elhatározást megérlelték, hogy közigazgatásunkat abban az irányban kell reformálni, a melyet köznyelven állami közigazgatásnak neveznek.

Ehhez a mi meggyőződésünkhöz szilárdan ragaszkodva, kénytelennek és kötelesnek éreztem magamat arra, hogy azt, azokkal a támadásokkal szemben, a melyeket Prónay Dezső t. barátom szájából tegnap hallottunk, megvédelmezzem, *(Helyeslés.)*

E meggyőződésünk mellett állunk; állunk akkor is, a midőn, nem tagadom, egyes fogatkozásokat látunk a javaslatban, de a mely fogatkozásokat sokkal könnyebben lehet kijavítani akkor, ha magával az alapeszmével, melyet én haladási eszmének tartok,

ellentétbe nem helyezkedünk. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ezekből az okokból nem járultatok Helfy Ignác t. képviselőtársam módosítványához, hanem a szakaszt elfogadom. (*Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés a bal- és jobboldalon.*)

III.

A KÉT SZAKASZOS TÖRVÉNY.

— 1891. augusztus 6. —

Tisztelt Ház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Az a párt, melyhez tartozom, a kormány által benyújtott javaslatot, a mint tudva van, a vitatkozás minden stádiumán keresztül a legtárgyilagosabb figyelemmel kísérte és abban a szerencsés helyzetben volt, hogy azt idáig szavazatával és némelykor felszólalásaival is támogathatta. De most sajnálattal vagyok kénytelen kijelenteni, hogy arra a térre, a melyre a t. kormány a miniszterelnök úr most benyújtott indítványával lépett, öt tovább követni nem tudjuk. (*Helyeslés balról.*) A reform-akció ez újabb fázisában, a mely tulajdonképpen ez akció sajnálatos megfeneklésének az eltakarása, részt nem vehetünk. És ezt, a t. Ház becses engedelmével, bátor leszek röviden indokolni. (*Halljuk!*)

A t. miniszterelnök úr a részletes vitánál, egy szakaszhoz beadott módosítvány szerény alakjában, tulajdonképpen új törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé; (*Úgy van! bal felől.*) törvényjavaslatot, mely semmi

mást nem tartalmaz magában, mint annak az elvnek a kimondását, hogy a közigazgatást kinevezett állami tisztviselők eszközlik a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével; második szakaszában pedig általános utasítást a kormány számára, mely szerint a miniszterelnök indítványában foglalt törvényjavaslatokat terjeszse a képviselőház elé.

Mindenekelőtt tehát azzal a kérdéssel kellett tisztába jönnöm, vajjon ilyen, csupán ebből a két szakaszból álló törvényjavaslatot egyáltalában elfogadhatnék-e; elfogadhatnék-e abban az esetben is, ha ez a maga módja és rendje szerint, mint önálló törvényjavaslat került volna a Ház asztalára. Már erre a kérdésre is határozott „nem“-mel kell felelnem. (*Heyleslés bal felől.*) Az indok, mely miatt ily törvényjavaslatot el nem fogadhatnék, nem az, hogy a törvényjavaslat így magában véve csonka, végre nem hajtható, csupán elvi kijelentéseket tartalmaz; ez a szempont csak a törvényjavaslat értékének a megítélésére fontos, annak nagyobb vagy kisebb jelentőségét állapítja meg; de az magában véve még nem volna indok, hogy ahhoz ne járulhassak.

De latolnom kell: vajjon az akkép elvi kijelentés jelentőségét nyerő, illetőleg e jelentőségre redukált törvényjavaslat, tartalmánál fogva kifejezi-e azt az elvi álláspontot, a melyet a közigazgatási reform kérdésében mindenkor elfoglaltam? Én úgy tartom, hogy nem. Először: mert egy oldalulag fejezi ki a kinevezés elvét; még ez elvre nézve sem mondja ki, hogy micsoda kinevezéseket kicsoda eszközöljön, a mi pedig minden tekintetben igen fontos szempont. Magának a kinevezésnek a jellegét is bizonytalan-

ságban hagyja; *(Igaz! Úgy van! balfelől)* még kevésbé tartalmaz bármely elvi kijelentést a kinevezéssel, szerintünk, egyenrangú egyéb reformszempon-
tokat illetően, csak általános utasítást, hogy a kine-
vezési elv alapján a kormány nyújtson be javaslatot
a tisztviselők hatásköréről, az önkormányzat szerve-
zéséről, hatásköréről és a közigazgatási bíróságról.
E tekintetben bátor vagyok a t. Házat kettőre figyel-
meztetni: először, hogy ebben az általános utasítás-
ban és abban a felsorolásban, melyet az magában
foglal, semmi, a legkisebb indikáció sincs arra az
irányra nézve, a melyben e kérdések megoldatnának.
Igaz, hogy a t. miniszterelnök úr mostani felszólalá-
sában azt mondta, hogy az addig tárgyalt törvény-
javaslatban foglalt elvek fognak ezentúl is mérvadók
lenni; és hogy a bizottságban és a Házban tett kije-
lentéseit magára nézve ezentúl is kötelezőknek tekinti;
igaz az is, hogy a közigazgatási reformmal kapcsola-
tos némely kérdésre nézve a vita előbbi stádiumaiban
ily ígéretet teljes értékűnek elfogadtunk. De mégis
nagy különbség van a között, vajjon a közigazgatási
reform kiegészítő részét tevő némelyik részlet áll-e
előttem csupán ígéret alakjában, vagy az egész épü-
letből egyetlen egy részletet sem látok készen: és
így az egészet kell ígéret alakjában elfogadnom és
ilyen alapon annak építéséhez járulnom. *(Helyeslés
balfelől)*

De van még egy másik figyelemre méltó tekintet.
(Halljuk! Halljuk!) Megvallom, a dolog mai stádiumá-
ban s abban a fázisban, a melyhez ma eljutottunk, a
miniszterelnök úr ígéreteinek ugyanolyan súlyt, mint
azelőtt, nem tulajdoníthatok: *(Derűltség a szélsőbalon.)*

és ezt meg fogom magyarázni. *(Halljuk! Halljuk!)* Valamely ígéret súlya s az a bizalom, melyet érdekel, két alkotó elemből áll: velle et posse. A „velle“ iránt ma sincs kétség; a „posse“ ellenben igen képtessé vált. A most szerzett tapasztalások és ama tagadhatatlan vereség után, a melyet a kormány reform-akciója szenvedett, nekem arra nézve, hogy elég erős, elég szilárd-e ez a kormány, hogy annak ígéreteire építhessek és azt ez ígéretnek a beváltására képesítettnek is tarthassam, erős kételyeim vannak. Ma tehát már csupán e szempontból — a szándékot teljesen elismerve — a miniszterelnök úr ígéreteinek azt a súlyt nem tulajdoníthatom, melyet tulajdonítottam akkor, midőn őt, a teljes hévvel és erélyvel felkarolt, sikert ígérő reform-akció elején és több ez irányban tett helyes lépés eredményének az élveztében láttam. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De az a felsorolás, mely a 2. §-ban van, felfogásom szerint, csonka, valamint e tekintetben csonka volt, beismerem, a kormány eddigi álláspontja is. Az a felsorolás nem tartalmaz egy igen lényeges javaslatot, melyet — hiszen a tapasztalás mutatja — a közigazgatási reform egészének a megindításához kötni szükséges, ha azzal az erkölcsi erővel akarunk felruházkodni, mely annak a keresztülvitelét biztosítja. Nem terjed ki ugyanis a fegyelmi jog módosítására. *(Élénk helyeslés balfelől)* Egyszer — igaz — bele nyugodtam abba, hogy egy tényleges haladás kedvéért, minőt a benyújtott organikus javaslatban láttam, bizván a jövők fejleményeiben, hasonló hiány ne képezzen indokot egész reform-akciónak, a beadott javaslatnak ellenzésére. Mert akkor igenis egy tény-

leges előrelépéssel állottunk szemben. De mikor tényleges előrelépést nem látok; mikor életbe léptethető törvényt nem alkotunk; midőn tisztán elvi kijelentésekről van szó: akkor nincs miért ily engedményt tennem, akkor teljes jogom van feltétlenül ragaszkodni ahhoz, hogy az elvi kijelentések kimerítőek legyenek; hogy mindazt magukba foglalják, a mi, az én felfogásom szerint, a reform helyes megoldására szükséges. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezek azok az indokok, t. Ház, melyek miatt én olyan törvényjavaslatot, mint a minővé a miniszterelnök úr ténye következtében az eddig tárgyalás elatt levő törvényjavaslat összezsugorodik, nem fogadhatnék el még akkor sem, ha azt ebben az alakban már eredetileg, mint új törvényjavaslatot mutatná be a Háznak. *(Helyeslés balfelől.)*

De még kevésbé járulhatok ehhez az új törvényjavaslathoz abban a formában, illetőleg az eljárás ama módja miatt, a melylyel a t. kormány azt élénkbe terjeszteni jónak látta. Én úgy tartom, t. Ház, hogy a midőn a képviselőház a benyújtott törvényjavaslat felett általánosságban szavazott és azt nagy többséggel magáévá tette: akkor ezt a törvényjavaslatot, nem pedig egy ettől teljesen eltérő más törvényjavaslatot szankcionált a szavazatával. *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)* Az a törvény pedig, a mely a miniszterelnök úr által indítványozott második szakaszból, a jelen törvényjavaslat első szakaszához adva, keletkezik, egészen más valami, mint az a törvényjavaslat, a melyet a Ház magáévá tett, a melyhez én is szavazatommal járultam. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, abban is kétkedem, vájjon a házszabályok egyenes és szellemük szerint való magyarázata mellett, az olyan eljárás, mint a minőt a t. miniszterelnök úr javasolt, egyáltalán megengedhető-e? *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Vájjon harmadszori felolvasás alá bocsátható-e az a nyomorék, a melyet a miniszterelnök úr az ő saját eredeti javaslatából csinálni kíván? Mert a házszabályok 186. §-a azt mondja: „A törvényjavaslat szakaszonkénti tárgyalásának befejezése után az egészre nézve harmadszori olvasásnak és megszavazásnak van helye.“ *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Hogy a betüből itt mit lehet kimagyarázni, azaz én nem foglalkozom; hanem azt hiszem, hogy a házszabályok csak nem érthetik a szakaszonként való tárgyalás alatt azt, hogy 277, egészen heterogén természetű kérdés fölött intézkedő szakaszra nézve együttes törlési indítványnak legyen helye. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Én ily eljárást veszedelmes praecedensnek tartok. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Azonban a kérdés e formai oldalára nézve illetékes bíróul a Ház igen t. elnökét ismerem el. Én csak megjegyzésemet tettem meg. De bármint álljon ez formailag: nem tartom egészen loyális és helyes eljárásnak azt, ha bona fide valamely javaslat mellett általánosságban beadott szavazatokat utólag egy más javaslat mellett beadottaknak értelmezzünk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én a magam részéről nem a miniszterelnök úr által ipost indítványozott javaslatot fogadtam el és támogattam szavazatommal, hanem a 279 szakaszból álló organikus, szerves javaslatot, melyben az

intézkedések egész foglalata állott, melyben a szolgálati pragmatika némely intézkedései és az önkormányzat tekintetéből, szerintem, becses intézkedések Toltak. Én a leghatározottabban tiltakozom az ellen, hogy szavazatomnak azt az értelmet és súlyt tulajdonítsuk, mintha azt az „igen“-t, melyet a közigazgatási bizottság javaslatára kimondottam, vonatkoztatni lehetne ez új javaslatra is és hogy ez „igen“ alapján most a részletes tárgyalást és harmadszori szavazást lehessen kérni egy egészen új javaslat felett. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És bátor vagyok a t. miniszterelnök urat figyelmeztetni, hogy akkor, a midőn ő az ellenzék másik pártjának *(A szélső baloldalra mutat)* éles szavakkal szemére lobbantotta azt az eljárást, mely, ő szerinte, a parlamentarizmus törvényeivel ellenkezik: az én hitem szerint, az a forma, melyben ő a visszavonulását fedezni akarja és más javaslat fölött történt általános szavazás alapján új javaslatot akar általános megvitatás nélkül törvénykönyvünkbe becsempészni, a parlamentarizmus elveivel még sokkal merevebb, sokkal veszedelmesebb ellentétben áll. *(Zajos licyeslés a bal és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, a második indok, melynél fogva én a miniszterelnök úr új javaslatához, a beadásnak e, szerintem, helytelen formája miatt még kevésbé járulhatok, mint annak tartalma miatt is járulhatnék. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Már most, t. Ház, nézzük ennek az eljárásnak a politikai következményeit. *(Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.)* A t. miniszterelnök úr ezt sikernek és vívmánynak akarja feltüntetni. *(Ellenmondások*

a bal- és szélső baloldalon. Közbeszólások a jobb oldalon: Az is!) Én pedig éppen abból a szempontból sajnálom legfőképen, hogy idáig jutottunk és hogy ilyen eljárást méltóztatott választani, mert ez, szerintem, legalkalmasabb arra, hogy az általam is óhajtott és támogatott reform sorsát a jövőre is kompromittálja. *(Úgy van! bal felől.)*

Hiszen, t. Ház, ha ezen kezdték volna, ha a képviselőház elé, minden nagyobb igényű akció megkezdése nélkül, egy tisztán elvi természetű deklaratórius törvényjavaslattal lépnek és azt keresztül viszik: akkor nem mondom, hogy az valami vívmányt nem képviselt volna, bár, szerintem, igen csekély jelentőségűt. Mert egy törvény, a mely nem végrehajtható, mely csupán elvi kijelentéseket tartalmaz — hiszen van rá tapasztalásunk — az évekig is írott malaszt marad; az ilyen törvény akár benne van a törvénykönyvben, akár nincs.

De ha ezen kezdték volna az akciót, akkor egy ilyen deklaratórius javaslatnak — hogy úgy mondjam: elméleti programnak — törvényerőre emelése is valami csekély vívmányt képviselt volna. *(Tetszés bal felől.)* Ám, t. Ház, valamely eredmény értékének a megállapításához nem elég annak abszolút becsét mérlegelni: össze kell azt hasonlítani az erőfeszítéssel, a melybe annak az elérése került. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha pedig azt látom, hogy itt egy nagy szervezeti átalakításra minden előkészület megtörtént; hogy hónapokig tartó miniszteri tanácskozások után — a mi a dolog természetében rejlik — végre megszületik egy nagy terjedelmű organikus javaslat; annak némi

tekintetben való átdolgozásán a bizottságban heteken át fáradozunk; azután annak az elfogadását kabinetkérdéssé teszik; (*Igaz! Igaz! Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) miatta a szabadelvű pártból egyes tagok ki is válnak; (*Felkiáltások a bal- és szélső baloldalon: Ez a&!)* azután következik itt a Házban egy hosszú tárgyalás; és végül, a mire Ugrón Gábor t. barátom jogos szemrehányással figyelmeztet, magának a királynak is a szájába adnak oly szavakat, (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) melyeket, az eredményre való minden tekintet nélkül, helytelenül tanácsoltaknak tekintetem volna és a melyek által mintegy a korona tekintélyével óhajtanak javaslatuk mellett propagandát csinálni; és ha mindez erőfeszítések vége az lesz, hogy egy törvényjavaslat kimondja azt a pusztá elvet, mely szerint kinevezett tisztviselők vezetik a közigazgatást a megyékben, tényleg azonban e mellett a választási rendszer alapján igazgatnak tovább; és egy második szakaszban utasítást ad a kormánynak, hogy micsoda törvényjavaslatokat nyújtson be jövőre; ha, mondom, mindezeknek a kombinált erőfeszítéseknek, a melyek fel a koronáig a hatalmi eszközök egész apparátusát mozgásba hozták, mindössze ennyi az eredménye: (*Igaz! Igaz i Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) akkor én ezt másnak, mint ez akció megfeneklésének és ez által a reform súlyos kompromittálásának, nem nevezhetem. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De most nézzük, minő az a törvény, mely annyi erőfeszítés eredményeképpen létre fog jönni? (*Halljuk! Halljuk!*) Nem akarok azon évödni, t. Ház, hogy benne van az „I. Eresz. I. Fejezet. Általános határozatok“, hanem egyszerűen csak a lényeges részeit aka-

rom egymás mellé állítani. *(Halljuk! Halljuk!)* A törvény címe ez: „Törvény a vármegyei közigazgatás rendezéséről.“

Hát már most hogyan van rendezve ez a vármegyei közigazgatás? *(Úgy van! Úgy van! Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Rendezve van akképen, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy a közigazgatás a vármegyékben állami feladat, melyet kinevezett állami közegek intéznek, részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével. Igen, de ez nem igaz; *(Zajos helyeslés és derültség a bal- és szélsőbalon.)* mert ennek éppen az ellenkezője történik. A második szakasz pedig utasítja a kormányt, hogy a megyei közigazgatás rendezéséről törvényjavaslatokat terjeszsen elő. *(Nagy derültség és tetszés a bal- és szélsőbalon.)*

Ez a törvény a vármegyei közigazgatás rendezéséről. És már most, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk!)* milyen tartalmilag ez a törvény? Vadnay Andor t. képviselőtársam e napokban beadott módosításának a kegyelméből így fest: „a közigazgatás a vármegyékben állami feladatot képez, melyet kinevezett állami iözegek intéznek részint önállóan, részint a törvény korlátai közt, önkormányzati elemek közreműködésével.“ Tehát a törvény korlátai közt csak az a tevékenység mozog e szöveg szerint, a mely önkormányzati elemek közreműködésével történik; *(Élénk tetszés a baloldalon)* a tisztviselők önálló működése, úgy látszik, nem. Tudom, tisztelt Ház, nem az az intencziójuk, hogy a tisztviselők egyébkénti működése a törvény korlátain kívül álljon; de kérem, ha öt hónapi erőlködésnek *(Deültség.)* egyet-

len egy deklaratónus szakasz az eredménye, talán csak szerény kívánság az, hogy legalább ez a deklaratórius szakasz legyen szabatos és fejezzon ki igaz gondolatot, ne pedig valamit, a mit a törvényellenességre való felhívás vádja ellen csak azzal lehet védelmezni, hogy egyáltalában komolyan nem vehető. *(Élénk tetszés a baloldalon.)* Jó volna, t. Ház, ezt a csonka törvényjavaslatot még egy 3-ik §-al megtoldani és abba beletenni azt a régi közmondást, hogy: „parturiunt montes, nascitur ridiculus mus“, *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

Én azonban, t. Ház, nem szándékozom ezt az új szakaszt módosításként a Ház asztalára letenni; hanem e helyett egy kötelességnek teszek eleget, egy szoros kötelességet teljesítek, midőn a t. miniszterelnök úrnak, úgy a magam, mint elvbarátaim nevében mélyen átértett hálaikat nyilvánítom azért, a mit e javaslat tárgyalása folyamán ismételten kijelenteni méltóztatott, hogy ő azt csupán *a maga erejéből és csupán saját pártja közreműködésével* akarja keresztülvinni. *(Élénk tetszés és derűltség a bal- és szélső baloldalon.)*

E hálaérzet *(Halljuk! Halljuk!)* tart engem vissza attól, hogy a legújabb elhatározás egyéb szépségeit továbbra is ecseteljem. *(Halljuk! Halljuk!)* Azt hiszem, eléggé indokoltam a t. Ház előtt azt, hogy ehhez az újabb fordulathoz a magunk részéről járulni fontos elvi okoknál fogva képesek nem vagyunk; hogy a t. miniszterelnök úrnak a saját erejéből elért eredményéhez szerencsét kívánunk; és hogy sem ezt a módosítást nem fogadjuk el, sem a harmadik felolvasásnál a csonka javaslat mellett szavazatunkat nem adhatjuk. *(Hosszan tartó zajos helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

„NEMZETI PÁRT“.

— Négy beszéd. —

A közigazgatási reform-javaslat siralmas vége után a kormány ki akart térni minden nagyobb parlamenti vita elől. Erre vallott az a szokatlan körülmény, hogy az 1892-iki költségvetésre már 1891 október havában felhatalmazást kért a Háztól, mégpedig öt hónapra terjedő felhatalmazást. Nyilvánvaló volt, hogy a kormány ki akar térni a rendes budget-vita elől, a képviselőházat idő előtt föl akarja oszlatni és új választást rendezni. Ez a föltevés mihamar alaposnak is bizonyult. Az így szőnyegre került indemnitási törvényjavaslat tárgyalása a rendesnél sokkal élénkebb és érdekesebb volt s mint az alábbi négy beszédből kitűnik, Szilágyi Dezső és Apponyi közt nagy parlamenti összemérgőzésre s ebben közjogi vitára adott alkalmat. A beszédek megértéséhez csupán még annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy a mérsékelt ellenzék ez időben készült a hosszú időn át kifejtett működése által joggal kivívott *nemzeti párt* nevet fölvenni, a minthogy azt mihamar föl is vette hivatalosan s már mint nemzeti párt ment bele az 1892-iki választásokba.

I.

— 1891. október 16. —

Tisztelt képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Én is azon kezdem igénytelen felszólalásomat, a mivel előttem szólott Helfy Ignác t. barátom, hogy tudniillik szokatlan, szinte

precedens nélküli követelménynyel állunk szemben, midőn e javaslatot tárgyaljuk. Két és fél hónappal az év vége előtt, öt hónapra kiterjedő felhatalmazást kérni s így hét és fél hónapi, oly nyugalmas időről gondoskodni, mely alatt legalább a parlamenti ellenőrzés leghatályosabb fegyverének, a pénzkérdés és a pénzügyi meghatalmazás tárgyalásának alakjában a kormány politikája bírálat alá nem kerülhet: ez igen szokatlan eljárás (*Igaz! Úgy van! bal felől*) és ennek az indokait, azt a kormányzati rendszert, mely ebben kifejezést nyer, érdemes kutatni és illusztrálni. (*Halljuk! Halljuk! bal felől.*)

Midőn a t. kormány az ügyek vezetését elvállalta, nem szenvedett az eszmék hiányában. Egy baj azonban volt: az, hogy azok az eszmék, a melyekkel a parlament elé lépett, egytől-egyig nem a sajátjai, hanem másoktól átkölcsönzött eszmék voltak. (*Derült-ség és tetszés bal felől.*)

Ezen a bajon akart a t. kormány segíteni és azért lép most originális kormányzati eszmével a Ház elé, olyannal, mely az ő sajátja, mely az ő megfigyelésének, az ő gondolkodásának és tapasztalatainak a talaján született. Ez a kormányzati vezéreszme, mely számos jelenségben és ebben az előterjesztésben is nyilvánul: az aggódó óvatosság rendszere. (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) Az aggódó óvatosság rendszere, nem abban az értelemben, a melyben Deák Ferencz egyszer kimondotta, hogy „a hazáért mindent kockára lehet tenni, a hazát semmiért“, szóval nem a közügy iránt, hanem saját helyzetének a biztosságáért és kényelméért aggódó óvatosság rendszere. (*Helyeslés bal felől.*) Erre mutatnak az utolsó napok és hetek összes

jelenségei az egész vonalon, az utcától kezdve a főrendiházig. Tapasztaltuk, hogy mily óriási rendőri praeventiv apparátust mozgósított a kormány teljesen jelentéktelen utcai tünetekkel szemben, ezzel alkalmasint bizonyítani akarván, hogy mily nagy az erélye és mily bizalommal lehetnek erélye iránt a rend összes barátai. Pedig én azt mondom, hogy a ki csekély incidensekből, arra nem is érdemes alkalmakból az erőszak fegyveréhez nyúl: komoly pillanatokban bizonyosan el fogja veszíteni lélekjelenlétét, *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Hasonló aggódó óvatossággal találkozunk újabb időben még a vasúti politika terén is; csak hogy ez az óvatosság nem annyira arra irányul, hogy a vonatösszeütközések és hasonló, az utasok biztosságára veszélyes esetek elő ne forduljanak, hanem inkább arra, hogy az utasok lelke meg legyen kímélve gondolkozásukat megmérgező veszélyes olvasmányoktól. *(Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

Hasonló óvatos gondossággal — és ez már komolyabb dolog — találkoztunk e napokban, mikor a delegáció választásáról volt szó. *(Halljuk! Halljuk!)* Láttuk mindnyájan, hogy a Háznak egy oly pártja, mely a delegációtól eddig távol tartotta magát, hajlandóságot mutatott ez intézmény gyakorlásában részt venni. *(Csanády Sándor: Elég szégyen! Élénk derűtség.)*

T. képviselőház! Nem bocsátkozom annak a megítélésébe, nem az én feladatom annak az eldön-

* Célzás a kereskedelmi miniszter rendeletére, melyel a „Magyar Hírlap“ elárúsítást az államvasutakon eltiltotta.

tése, hogy a függetlenségi párt szempontjából ez az eljárás minő megítélés alá tartozik. Azt végezze az a t. párt a maga kebelében. (*Helyeslés balfelől.*) De azok szempontjából, a kik az 1867-iki kiegyezés hívei, a kiknek óhajtani kell az tért foglaljon: kicsinyes indokból visszautasítani az alkalmat arra, hogy a gyakorlatban annak terére lépjenek olyan tényezők, melyek ettől eddig tartózkodtak, ez oly politikai hiba, mely a, bűnnel egyértelműnek mondható. (*Igazi Úgy van! a baloldalon.*) És micsoda mélységes államférfiúi belátással volt e visszautasítás indokolva? Azt mondják, hogy elkésve jelentették be az illetők hozzájárulásukat, a czédulák már ki voltak nyomva. (*Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon.*) Hát ki segíthet a bajon? Kirí ebből is az az aggódó óvatosság, mely nem akarja, hogy a delegációk tanácsstermében az élesebb kritika hangja megszólaljon. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) A kényelem biztosítása magasabb szempont, mint az intézmény hitelének a megerősítése. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Más szempontból ezt indokolni nem lehet.

De, t. képviselőház, vannak oly jelenségek, nagyon komoly jelenségek, amelyeket én befejezetteknek még nem tekinthetek, legalább arról, hogy befejezettek legyenek, sem nekem, sem a Háznak hivatalos tudomása nincs, a melyeket azonban már ez alkalommal is, midőn a politikai helyzet bizonyos tüneteiről beszélünk, fölemlíteni szükséges.

Néhány nap előtt egy interpellációban újra szóvá tették a primási szék betöltését és az a felfogás, az a hír, az a gondolat nyert kifejezést, hogy a magyar kormány illetéktelen helyről szőtt intrigák és a magyar

közjogban ismeretlen, Rómában érvényesülő befolyások előtt azzal a jelöltséggel, a melyet a maga körében megállapított és a koronának ajánlott, meghátrált. Méltóztassék ezt a hírt mielőbb demantálni, mert azt hiszem, hogy itt nem személyi kérdéstről van szó, hanem a királyi kegyúri jog sarkalatos alkotórészének a fentartásáról, (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) a mely jog érzékeny csorbát szenved, ha megengedhetőnek nyilvánítják és ismerik el azt, hogy minden indokolás nélküli visszautasítás a magyar korona e jogának a hatálytalanná tételére elegendő legyen; (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső haloldalon.*) és igen nagy politikai hiba volna az, ha e meghátrálásban nemcsak ily közjogi sérelem volna, hanem annak a dokumentálása is, hogy az egyházpolitikai téren tanúsított konciliáns, az egyházi szempontokat az államiakkal kiegyeztetni iparkodó magatartás ebben az országban diszkvalifikál magas egyházi méltóságok elnyerésére. (*Helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.*) Nem akarok hitelt adni a híreszteléseknek, melyek azt állítják, hogy a kormány e kérdésben már kapitulált. Ha ez bebizonyulna, a kormány gyengeségének egyik legsiralmasabb jele, az iránta való bizalmatlanságnak egyik legalaposabb oka volna, (*Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.*) és erre a témára, ha megvalósulnak e hírek, annak idején természetesen bővebben is vissza fogunk térni. De mutatkozik ez az aggodó körültekintés azokban, a mikről e napokban a főrendiházból értesültünk. A főrendiházban, az az ismert két szakaszos törvényjavaslat tárgyalatván, azt nemcsak tárgyi, de formai okokból is, mégpedig a kormány leghívebb

támogatói, élesen megbírálták. Kimutatták, hogy annak a törvényjavaslatnak a magyarsága, annak a szerkezete olyan, hogy a kormány egyik igen lelkes támogatója azt mondta: borsószik tőle a háta. *(Derültség balfelől.)* Én, t. Ház, a ki a szépművészeteket kultiválom és így az esztétikai gyönyörűségek iránt fogékonyságom van, szépséget látok abban, hogy a tartalom abszurditása harmóniában van a forma pongyolaságával, *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* a formán tehát nem ütközném meg, mert azt a tartalomhoz méltónak tekintem. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* De a főrendiházban nem ez a felfogás nyilvánult és azt látjuk, hogy a t. miniszterelnök úr szinte kérésre emelte fel kezét, hogy ne tessék formai kifogások miatt azon a javaslaton bármely kiigazítást is eszközölni, nehogy az valamilyen képviseelőház elé kerüljön és ott újabb tárgyalás alá vegyék. *(Élénk derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Minthogy a főrendiházi tárgyalásokra czéloztam, legyen szabad incidentaliter fölemlíteni egy esetet, mely ama tárgyalások folyamán előfordult és a melyet szó nélkül hagyni nem lehet. *(Halljuk! Halljuk! a bal- és a szélső baloldalon.)*

A lapok tudósításai szerint, a főrendiház egyik tagja ezt a tárgyalást felhasználta arra, hogy a képviselőházban történetekre ne csak megjegyzéseket tegyen, a mely jogát nem akarom tagadni, hanem a kormányt egyenesen felhívja a képviselőház benső rendjének, hárszabályainak az átalakítására. Ha ez a felszólalás valóban megtörtént, akkor ez, csekély vélekedésem szerint, merő ellentétben áll azokkal az

elvekkel, melyeket az országgyűlés két Háza közötti viszonyban mindig szem előtt kell tartanunk. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Én azért azt a kérdést intézem a Ház t. elnökéhez, méltóztasék magának hivatalos tudomást szerezní arról, vájjon ily irányú felszólalás csakugyan történt-e a főrendiházban és ha történt, e Ház privilégiumainak a megóvása szempontjából, szíveskedjék a maga útján gondoskodni arról, hogy a képviselőház önállósága e túlkapással szemben elégtételt nyerjen. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De az aggodó óvatosság e kormányzati rendszerének és politikájának a legpregnansabb kifejezése maga ez a javaslat, mely a t. Ház előtt van. Figyelmeztetem a t. Házat, hogy nagyon veszedelmes lejtőre lépünk akkor, midőn kellő indokolás és kimutatott szükség nélkül preczedenst szolgáltatunk arra, hogy az indemnitással való kormányzás a szorosán indokolható szükség határain túl terjedjen, úgy a megállapítás időpontjára, mint a tartam hosszúságára nézve. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Lehetetlen, t. Ház, hogy ne támadjon e tekintetben mindenki az a gyanú, hogy a kormány ez országgyűlés még hátralevő részében lehetőleg minden politikai vitát ki akar kerülni és így abba a helyzetbe jutni, hogy, ha neki úgy tetszik, még magát a budgettárgyalást is kikerülhesse; ezért biztosít magának oly hosszú időre terjedő felhatalmazást, hogy az országgyűlés tartama alatt esetleg felmenthesse magát a költségvetés tárgyalásának a terhe alól is.

Ha vannak a t. kormánynak ilyen szándokai, kívánatos volna, hogy most nyilatkozzék. Ha nincsen,

kívánatos volna, hogy egész határozottsággal mondja ki: nincsen; ámde akkor teljesen érthetetlen ez az öt hónapra terjedő felhatalmazás, valamint érthetetlen ennek az év vége előtt két és fél hónappal való megszavazása. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez a szándék csak azzal a lelki állapottal magyarázható, mely az összes felsorolt tényeken alapul. A t. kormánynak a nyári tapasztalásokból oly ijedtsége maradt meg, hogy folyton obstrukcióról álmodozik. Az obstrukció, annak a veszélye és az azzal szemben való óvatosság uralkodik egész politikáján. Fél, hogy december vége felé a felhatalmazási javaslat találkozni ilyen sorssal; fél, hogy a költségvetési javaslat találkozni ilyen sorssal; szóval, az egész vonalon rémlátás és semmi által nem indokolható eshetőség ellen való védekezés, nagy elvek és nagy állami érdekek feláldozásával. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem értem, t. Ház, ezt az eljárást. Tényleg a t. kormány helyén szintén nagyon érezném, hogy az ügyek vezetése, a mint azt a t. kormány eddig folytatta és azok az eredmények, a melyeket eddig elért, tekintélyét és pozícióját nagyon aláásták és kompromittálták. *(Úgy van! Úgy van! a szélső baloldalon.)* De mit tenne ebben a helyzetben egy önmagában bízó önérzetes kormány? Keresné az alkalmat arra, hogy a csorbát helyreüsse; keresné az alkalmat, hogy fényes parlamenti küzdelmeknek, szellemi fölényének, akcióképességének a felmutatásával a csorbát a választásokig kiköszörülje s hogy a régi — vagy éppen megnagyobbított tekintélyben jelenjen meg a választó

közönség előtt. A kormány azonban ezt nem teszi, hanem belenyugszik a beteg helyzetébe, a ki sebeit kötözgeti és minden újabb csatát, minden újabb politikai vitát lehetőleg kikerülni iparkodik. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Ellenmondás jobb-felől)*

Hát, t. Ház, én nem tartom indokoltnak, hogy az ország hónapokon át ispotályos politikára legyen kárhozthatva, azért, mert a t. kormány magát betegnek érzi és szellemi nyugalomát is legfeljebb a szabad-elvű párt körének léghuzammentes helyiségében találja föl. *(Élénk derűltség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha a bizalmi kérdés alapján tárgyalnék a jelenlegi törvényjavaslatot, nekem nem is volna szükségem ez alkalommal minden okot elősorolni, a melyek bennünket a kormány iránt bizalmatlanságra indítanak. Elég azokra a tünetekre utalni, a melyek azt mutatják, hogy nagyon kevés önbizalom van a t. kormányban; a kiben pedig kevés az önbizalom, nagyon kevés igényt tarthat mások bizalmára. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* De mint mondtam és a mint Helfy t. képviselőtársam is kifejezte, nem is tartjuk ezt szükségesnek. A javaslat önmagában annyira abnormál, annyira megtámadható, hogy mi az ahhoz való* hozzájárulást tulajdon érdeménél és tartalmánál fogva tagadjuk meg és ebben az irányban van szerencsém nekem is a t. Ház asztalára határozati javaslatomat letenni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

„Határozati javaslat. Mondja ki a Ház, hogy az 1892. év első öt hónapjában viselendő közterhekről

és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslatot, minthogy a felhatalmazás időtartamának tekintetében az eddigi gyakorlaton túlterjed és a parlamenti ellenőrzés követelményeinek meg nem felel, általánosságban sem fogadja el.“

II.

— 1891. október 17. —

Tisztelt Ház!

Csodálatos dolog, hogy, midőn e vitában két miniszter is síkra száll az ellenzék ellen, mindkettő, kétségtelenül szellemének a legélesebb fegyvereit használva, mindkettő azt a maximát követi, hogy az ember nyelv a gondolatok eltakarására való, nem pedig arra, hogy azokat világossá tegye. Csodálatos dolog, hogy arra a főkérdésre, miért kell tehát öt hónapra megszavazni az indenmitást, egyikük sem adott, nem mondom, kielégítő választ, de egyáltalában meg sem kísértette e főkérdés érintését. Annyival csodálatosabb ez, mert én ezt a kérdést még ki is hegyeztem, mondván: e szokatlanul hosszú időtartamú indenmitás megszavazása mögött talán az a gondolat rejlik, hogy ezen az országgyűlésen a budget-vitát egyáltalában kikerüljék és ha nem ez a gondolat, nem ez a terv rejlik mögötte, hogy a nagyobb mérvű politikai vitatkozásra és mérkőzésre kínálózó kikerülhetetlen tért, tudniillik a budget-vitát is mellőzzék és ezáltal a teljes kényelmet a kormány maga számára a választásokig biztosítsa: jó lesz azt

határozottan kijelenteni, jó lesz ezt a felfogást harozottan dementálni, mert ha ez nem történik, az a feltűnő, az a szokatlan, az a praecedens nélküli eljárás — az öt hónapos indemnity — egyenesen erre a feltevésre, egyenesen erre a gyanúra vezet. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) És erre, az ekképen felállított és kihegyezett kérdésre, a mely a vitának tulajdonképeni tárgya volt, nem kaptunk választ. (*Igaz! Úgy van! balfelől*) Talán fogunk még választ nyerni a vita befejezése előtt; ha nem: ez a vita egyik eredményeként, a közvélemény, a haza közönsege előtt föl lesz jegyezve. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Viszont arra a másik kérdésre, hogy miért kéri tehát ezt az indemnitást ily szokatlan időben, két és fél hónappal a naptári és költségvetési év vége előtt, arra igenis kaptunk választ. Kaptuk annak a nyílt beismerését, a mit állítottam, hogy ebben is az aggódó félelem politikája nyilvánul; (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) a félelem politikája olyan esélyektől, melyeknek a bekövetkezésére semmi indicium nincs, (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobb felől.*) mert állítom, hogy teljesen indokolatlan föltevés, sőt gyanúsítás, hogy az ellenzék azt a körülményt, ha a kormány az indemnitási kérdést a szokott időben, tehát az év vége előtt nyújtaná be, arra használná fel, hogy állami szerkezetünk egész menetében beláthatatlan zavarokat idézzen elő. Ennek a feltevése, t. Ház, indokolatlan gyanúsítás az ellenzékkel, vagy annak bármely árnyalatával szemben. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.*)

A t. pénzügyminiszter úr igen elmésen élczelő-

dik ez érveléssel szemben. Ellenmondást lát abban, hogy én egyfelől szemrehányást tettem a t. kormánynak és teszek ma is, hogy a közigazgatási reform előkészítése és napirendre hozatalánál nem számolt azzal a veszélylyel, melylyel pedig a szélső baloldaltól tett kijelentések után számolnia kellett volna, hogy a házsabályokban és törvényekben megengedett minden eszközt fel fognak használni ama javaslat meghíúsítására. Mondom, ellenmondást lát abban, hogy én ezt a szemrehányást tettem a közigazgatási reformot illetően, most pedig abból teszek nekik szemrehányást, hogy hasonló veszélylyel számolnak az indemnitási kérdésben. Ebben pedig, t. Ház, ellenmondás nincs. A t. kormány magatartásában sincs ellenmondás, hanem következetesség: az előrelátás hiányának a következetessége. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Az előrelátás hiánya épp úgy nyilvánul abban: a veszélyt nem látni akkor, mikor van, mint veszélyeket és rémeket látni akkor, mikor azok nincsenek. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ámde, t. képviselőház, hogy a kisebb dolgokkal előbb végezzek, még csak egy futó megjegyzést teszek a t. igazságügyminiszter úr beszédének ama részére, a melyben Beöthy Ákos t. barátom beszédével foglalkozott. *(Halljuk! Halljuk!)* A t. igazságügyminiszter úr különös kedvtelést lelt abban, hogy felderítse azt a különbséget, mely t. barátom és az én felszólalásom között volt a közigazgatási reform körül itt lefolyt vitákban. A t. miniszter úr beszédének ez a része azt a benyomást tette rám, mint midőn valamely társas körbe, a mely már régebben együtt

van, egyszerre belép valaki, a ki arról a beszélgetésről, a mi a társaskörben lefolyt, nem tud semmit (*Élénk derűtség bal felől.*) és egyszerre, mint új fölfedezésekkel, lép elő oly eszmékkel és eseményekkel, a melyeg ott már rég megbeszélés tárgya voltak, (*Élénk derűtség a baloldalon.*)

Bátor vagyok tehát a t. igazságügyminiszter úrnak elmondani azt, a mit ő nem tud, (*Halljuk! Halljuk!*) — a min nem is csodálkozom, mert hiszen bokros hivatali elfoglaltsága miatt, a közigazgatási vita napjaiban, igen ritkán volt hozzá szerencsénk. (*Élénk derűtség balfelől.*) Nem is az ő nagy szónoki tehetsége és tudományára méltó az olyan lappalia, minő a közigazgatási reform, (*Élénk derűtség balfelől*) ő azt fönt ártja indemny vagy napirend-megállapítási kérdésekre. (*Derűtség balfelől.*) Minthogy tehát alkalmasint kikerülte a figyelmét, gyakori távolléte miatt, az, a mi itt történt, hát elmondom, hogy Beöthy Ákos t. barátom a közigazgatási reform kérdésében már akkor is más álláspontot foglalt el, mint én s ennek következtében másként ítélte és ítéli meg most is azt, a mi ebben a vitában történt. Ez ebben a Házban senkire nézve sem meglepetés, csupán a t. igazságügyi miniszter úrra nézve. (*Élénk derűtség a bal és szélső balfelől.*) Remélem, most a t. miniszter úr is hitelesen tudja az akkor történeteket s így meg fog róla győződni, hogy e fölött való élczelődése éppen, mint a kabinet megerősítésére történt felszólalása, olyan, — hiszen a t. miniszter úr igen jói tud francziául — mint a mit a francia szokásos mondás így jellemez: „Moutarde après diner“, vagyis ebéd után feltálat mustár. (*Élénk derűtség és tetszés*

bal felől.) Ugyanilyen volt a t. miniszter úr beszédje, melyet tegnap a Ház mulattatására és a minisztérium állásának megszilárdítására mondott el. Különben, t. Ház, csak örülhetek annak, hogy a kabinetnek olyan tagjai is vannak, a kik magukat a nagy csata napjaiban eléggé kímélték és ennek folytán most ép tagokkal képesek e vitában résztvenni. (*Zajos tetszés a bal- és szélső balfelől.*)

De, t. Ház, a vitának ama kisebb incidensei közé, melyekkel röviden óhajtok végezni, tartozik a t. pénzügyminiszter úrnak az a tőle, megvallom, engem sajtóságon és meglepően érintő pathetikus kijelentése, hogy ő hazafiúi fájdalommal látja, mily nélkülözhetetlenek ők a kormány padjain és kénytelenek lesznek akkor is ott maradni, ha már kedvük sem volna ahhoz, mert hiszen senki sincs, a ki utánuk következzenek. (*Élénk derűtség balfelől.*) Sajnálkozással hallottam ezeket a t. miniszter úrtól, a kit igen komoly férfiúnak ismerek, mert az ilyen mondások, t. Ház és t. miniszter úr, először nagyon régi ismerőseink, másodsor elvesztették minden országban és, a mi saját tapasztalásaink alapján, nálunk is minden jogukat arra, hogy komolyan vegyék. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől.*) Hallottuk ezeket ugyanazokról a padokról, hasonló hazafiúi fájdalommal elmondva, az azelőtti t. miniszterelnök úrtól. Ő is nélkülözhetetlen volt akkor. És most, azt hiszem, a jelenlegi miniszter urak úgy találják, hogy talán mégis igen jól pótolják őt. (*Nagy derűtség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.*)

A t. miniszter úr különben felvilágosítással tartozott volna, hogy a pótolhatatlanságnak, a nélkülöz-

hetetlenségnek gondolata tulajdonkép kire vonatkozik? Mert hogy a t. miniszter urak mindegyike önmagát saját tárczája keretében pótolhatatlannak tartja, ezt én elhiszem; (*Derültség a baloldalon.*) de, hogy mindegyik, valamennyi többi kollégájának a pótolhatlanságáról meg volna győződve, ezt már nem hiszem el; (*Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.*) hogy pedig a főfő pótolhatatlannak a pótlására többen magukat illetékeseknek is érzik: erre nekem alapos gyanúm van. (*Nagy derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon. Zaj a jobboldalon.*) Nagyon kérem tehát a t. pénzügyminiszter urat, hogy ehhez hasonló kijelentésekkel ne csökkentse érvelései komoly részének a súlyát és szavahihetőségét és ezeknek gyakori ismétlésével ne fogyaszsa azt a tekintélyt, a melyre neki tárczája feladatainak a teljesítésében szüksége van és a mely feladatok teljesítéséért, nem habozom kijelenteni, mindenki előtt méltán és igazán élvezheti az elismerést. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Azonban, t. Ház, a két miniszteri beszéd itt két, elég komoly váddal lépett fel, nem annyira az egész ellenzékkel szemben, mint inkább azzal a párttal szemben, a melyhez én tartozom és talán legelső sorban az én személyem ellen. Én azokat a magam személyére nézve elfogadom; mert tudom, hogy az itten törtétekért (*a baloldalra mutat*) a felelősség első sorban engem terhel; és annak a felelősségnek a súlyát szívesen és örömmel viselem és viselni fogom mindenkor. (*Horánszky Nándor: Mindnyájunkat terhel! Helyeslés a baloldalon.*)

Tudom, tapasztalásból tudom, hogy semmi sem történik a Ház ez oldalán, a mi nem közös megbé-

széles és nem közös egyetértés tárgya volna. Gyakran történt azonban az utóbbi időben, hogy elbarátaim *az én érveimet* találták elég súlyosaknak arra, hogy azt a magatartást kövessék, a melyet én tanácsoltam nekik s miután a kezdeményezés az enyém volt: a felelősség mindenért, a mi itt történt, elismerem, első sorban engem illet. E két súlyos vád az volt, hogy személyes politikát követünk és követek, hogy a személyeskedés terére viszem és vittem a politikát és az a másik, a mit az igazságügy miniszter úr mondott, hogy a párt és saját csekély egyéniségem politikai irányzata, programja folytonosan változik, folytonosan átalakul. (*Zajos ellenmondások a baloldalon. Horánszky Nándor: Ő mondja, a köpenyeforgató! Zajos helyeslés a baloldalon.*)

Tehát, t. Ház, a mi azt a vádat illeti, hogy politikánk és politikám folytonosan, esetleg hónapról-hónapra változik, ha ez a vád pártunk életének arra az időszakára vonatkozik, melyben a t. igazságügy-miniszter urat sorainkban tisztelhattuk, nem szorul az én részemről vele szemben visszautasításra (*Tetszés balfelől.*) mert az abban az időben történekeért ő a felelősségben osztozik. Ha tehát arra az időre vonatkoztatja bárki azt a vádat, akkor én megvédésünk feladatát is a t. igazságügyminiszter úrra hárítom. (*Helyeslés balfelől.*) Remélem, ugyanazzal a retrospektív szolidaritási érzékkel fogja ezt tenni, melylyel a kabinetnek a közigazgatási vita által megingatott állását megvédelmezni sietett. (*Élénk tetszés és derült-ség balfelől.*)

Ha azonban a vád arra az időre vonatkozik, a mely azóta lefolyt, a mióta a t. igazságügy miniszter

úr sorainkat elhagyta, állok elébe a vádnak és merem állítani, hogy azt kimondani igen, de indokolni egyetlenegy ténynyel sem lehet. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

A mi politikánkat, az idő óta, a melyről beszélünk, — ezzel nem akarom azt mondani, hogy azelőtt nem volt így, de most csak arról az időről van szó, a mely azóta lefolyt — egy következetes gondolat lengte át mindenkor és e következetes gondolatot juttatta érvényre minden incidenssel szemben; ez nyilvánult mindazokban, a miket mi inicziáltunk, ez mindazokban, a miket ellenezünk: a gondolat a magyár nemzeti eszme érvényesítése volt. *(Zajos helyeslés és felkiáltások balfelől; Igaz! Úgy van! Elénk ellentmondások jobbfelől.)*

Igenis, t. képviselőház, az volt az egész vonalon. A módszer pedig, melylyel a magyar nemzeti eszmét megvalósítani és megvédeni kívánjuk, az a módszer az egyéni és politikai szabadságnak, az őszintén és hamisítatlanul szabadelvű politikának a módszere volt. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Mert a kettő én előttem egy. Ha más padokon történt is annak a kijelentése — arról, hogy miként vitték át az életbe, most nem vitatkozom — de magát a tételt teljesen elfogadom, hogy a magyar nemzeti politika más nem lehet, mint szabadelvű politika. Más nemzeteknél képzelhető nemzeti abszolutizmus, képzelhető erőszakos irányzat, mely azonban a szabadság elfojtása mellett a nemzet nagyságát tűzi ki céljául: Magyarország különleges viszonyai közt magyar nemzeti politika, a magyar nemzet megerősítésére, megszilárdítására, megvédésére, körülbástyázására irányuló poli-

tika csak magában a nemzet erejében található erőforrásait (*Helyeslés balfelől.*) és így más nem lehet, mint szabadelvű politika. (*Zajos helyeslés balfelől.*)

Azonban, t. képviselőház, ez a politika ebben a pártban, a mily kevésbé lehetett erőszakos és reakcionárius zamatú, épp oly kevésbé volt radikális irányzatú; mert az megint meggyőződésünk, hogy számolni kell azokkal a viszonyokkal, melyek közt ez a nemzet él és hogy a radikális politika e nemzetnek nem a biztosítására, hanem a veszélyeztetésére vezet. (*Helyeslés balfelől.*) Ezért mi a 67-iki közjogi alapon állottunk és állunk ma is s annak a fentartását, nem pedig megváltoztatását tűztük ki célul, de egyzersmind mindazoknak a nemzeti vívmányoknak a megvalósítását, a melyek abban benne vannak és a melyek eddig megvalósítva nincsenek.

És ez vezetett gyakran összeütközésre köztünk és önök közt, uraim. Az 1867-iki törvényben benne van az, hogy az udvartartás költségei nem közösek, a miből önként következik, hogy az udvartartás közössége sem tartozik a törvényhozásilag kimondott elvek közé. Hát mi követeltük, hogy az udvartartásban is kifejezésre kerüljön a magyar nemzeti államiság önállósága. (*Helyeslés balfelől.*) Követeltük pedig ezt az 1867-iki kiegészítés alapján; (*Élénk helyeslés balfelől.*) követeltük, mikor a katonai kérdésekben fogalmaztuk követelményeinket, a véderő vita tárgyalásakor benyújtott határozati javaslatunkban, egész szabatosan jelölve meg azt a minimumot, a mely szükséges ahhoz, hogy a közös hadsereg valójában közös legyen, hogy annak magyar részében a magyarság kifejezésre jusson. E szempontból követeltük mindig a magyar

katonai oktatás behozatalát az egész vonalon, azoknak a törvényeknek a megtartását, melyek abrogálva nincsenek és melyek a magyar ezredek parancsnokait arra kötelezik, hogy a magyar hatóságokkal magyar nyelven levelezzenek. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Ez alapon követeltük, hogy a honvédség nemzeti jellege érintetlenül és sértetlenül fentartassék. Ezért helytelenítettük a honvédelmi miniszter úr politikáját, mely a honvédséget a közös hadseregből átvett tisztekkel áraszta el; (*Helyeslés bal felől.*) ezért helytelenítettük és helytelenítjük ma is azt a, ha nem is a törvény betűjébe, hanem a törvény szellemébe ütköző sérelmet, mely a nemzeti színű jelvények kötelező használatán esett és a mely a honvédelmi miniszter úr kormányzata alatt történt. (*Helyeslés bal felől.*) Követeltük és követeljük, t. Ház, ez alapon azt is, hogy közös intézményeinkben és azok fellépésében, künn és bent, kifejezésre jusson az általuk használt címerekben és jelvényekben Magyarország önálló államisága, a mit még máig sem sikerült keresztülvinnünk, az 1867-iki kiegyezés 24-ik évében, úgy, hogy mindenki, a ki külföldön utazik, tapasztalhatja, hogy Magyarországnak, mint önálló államnak létezéséről a külföldnek tudomása nincs, hanem hogy az elúszik az európai köztudatban, a nagy Ausztria fogalma alatt. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Mindenekelőtt és mindenekfölött azonban mindenkor erélyesen felszólaltunk ama sérelmes esetekkel szemben, melyek egész sorozata merült fel a Seemann-ügytől, a Janszky-ügyön keresztül a legújabb Uselác és Jellasics ügyekig és követeltük azt, hogy a fennálló alkotmányt, a magyar nemzeti önérzetet, Magyar-

ország önálló államiságát közös intézményeinkhez tartozó minden egyén feltétlen tiszteletben tartsa. (*Élénk helyeslés balfelől.*) És, t. Ház, itt a sérelem nem az, hogy egyesek — mert hinni akarom, hogy csak egyesek teszik ezt — itt-ott vétének e szempont ellen, hanem az, hogy ily vétségekkel szemben az illetékes helyen soha a nemzetnek megfelelő elégtételt nem adnak, az elégtételadás szüksége alól kibújnak, oly ürügyekkel, melyekről magunk is tudjuk, hogy azok csak a dolog elpalástolására vannak szánva és a valóságnak meg nem felelnek. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Ez a tartalma, t. Ház, annak a nemzeti politikának, melyet Magyarország külső vonásaiban képviselünk. Ez nem pusztán üres frázis, sem nem megvalósíthatatlan álmódosítás, hanem oly követelmény, melynek a megvalósításához semmi egyéb nem szükséges, mint az, hogy a korona tanácsosai azt bátran képviseljék és hogy a többség annak a keresztülvitelét követelje. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

De hasonló irányzat nyilvánul és nyilvánult fel fogásunkban az egész belkormányzati téren és midőn magyar nemzeti irányt tűzünk ki zászlónkul és vezéreszménkül, ez korántsem jelent bármiféle sérelmes vagy erőszakos irányzatot hazánk nem magyar ajkú polgáraival szemben, mert mi a felbonthatatlanul egységes magyar nemzet fogalmából indulunk ki, melynek egyenlő jogú és egyenlő kötelességekkel bíró tagja minden magyar honpolgár. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ebből kifolyólag óhajtunk szabadelvűen eljárni a nyelvhazánál, ama korlátok között, melyeket az államegység fentartása élénk szab, de azt sohasem tagadjuk és palástoljuk, hogy a magyar nyelv

a magyar honpolgárok összesége között nélkülözhetetlen szellemi kapocs (*Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon.*) és hogy így azt ráerőszakolni nem kívánjuk senkire, hanem elterjesztését előmozdítani igen is nemzeti és állami feladatnak tekintjük minden honpolgár érdekében. (*Élénk hosszas helyeslés balfelől.*) Valahányszor ez irányban törekvést találtunk a túloldalon, e törekvést első sorbaji és a legbuzgóbban támogattuk, (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) valahányszor azonban ettől eltérést láttunk, ez ellen felszólaltunk és fel is szólalunk mindig. (*Helyeslés balfelől.*)

Igen, mi az egységes és felbonthatatlan magyar nemzet fogalmából indulunk ki és azért szabadelvűen akarunk eljárni a hon minden polgárával szemben, a nyelvhasználat tekintetében. De bármiféle nemzetiségi csoportokkal való paktálásnak és paktumos hazafiság megnyerésének ellenségei vagyunk, voltunk mindig és leszünk ezentúl. (*Helyeslés és tetszés balfelől.*) Soha összes ellenzéki küzdelmeink alatt, ámbár ez nekem elégszer volt felajánlva, az ilyen nemzetiségi csoportokkal való paktumot el nem fogadtam. (*Helyeslés. Úgy van! balfelől.*) Mindig azt modottam, hogy a ki előtt a mi politikánk kielégítőnek tetszik, a ki abban biztosítékát látja annak, a mit kíván és keres, annak a csatlakozását szívesen fogadjuk, akármily anyanyelvű legyen is, mert különbséget nem teszünk honpolgár és honpolgár közt (*Élénk helyeslés balfelől.*) s mert külön individualitásnak, külön csoportnak és közjogi egyéniségnek — Horvátországtól mindig eltekintve, a melylyel a kiegyezés szabályozza viszonyunkat — egyáltalában nem ismerhetünk el a szoros értelemben vett Magyarország területén senkit, mivel

mi csak annyi meg annyi millió egyenrangú és egyenlő kötelességű magyar honpolgárt ismerünk. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

A közigazgatási reformot, t. Ház, ugyanezen a szemüvegen keresztül néztük mindig. Mi előttünk az főleg és első sorban eszköz volt a nemzeti egység megszilárdítására, hogy ez az egység az állami szervezetben is kifejezésre jusson. *(Úgy van! balfelől.)* Miután meg vagyunk arról győződve, hogy magyar nemzeti politikát nem pusztán hatalmi eszközökkel, hanem csak szabadsággal és szabadelvűséggel lehet folytatni, soha el nem választottuk koncepciónkban a közigazgatási reform keresztülvitelét a nemzeti társadalom erejének a felhasználásától, az önkormányzatnak e viszonyok által megengedett legszélesebb keretben való megvalósításától. *(Úgy van! Helyeslés balfelől)*

“Ez az eszme vezetett végig a politikai és nemzeti élet minden ágán; ez az eszme: el nem fojtani, el nem nyomni semmiféle társadalmi alakulást és annak a működését, mindaddig, míg az állami és nemzeti céloknak megvalósítására törekszik; tiszteletben tartani az egyházi autonómiákat és azoknak a közoktatás terén történelmileg fejlődött nagy hivatását, de gondoskodni arról, hogy ezek az egyházi autonómiák és minden testületi, közoktatási tevékenység csak az állam céljaival harmóniában, csak a nemzeti egység megalapítására és megszilárdítására, csak ugyanazon nagy cél felé törekvő irányban haladjon. *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől.)*

T. képviselőház! A további részletezéstől eltekintve, ennek a felfogásnak az a zárópontja, hogy al-

kotmányos életünk alapjának magát az akaratát szabadon nyilvánító nemzetet vegyük. (*Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.*) Király és nemzet: e két fogalom körül, e két nagy tényező körül csoportosul a mi alkotmányos életünk és azért egyik főfeladatunk, hogy a nemzeti akarat szabad nyilvánulása a választásoknál biztosíttassék; (*Élénk helyeslés balfelől.*) hogy a nemzeti politikának ezen a téren merő ellentéte, a pártpolitika szuverenitása megtöressék; (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) hogy ne állhasson a nemzet elé egy politikai társaság, a mely önmagát nélkülözhetetlennek nyilvánítja és hirdeti; (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) a mely, mögötte állván a hivatalos apparátus egész elfojtó ereje, erre támaszkodva azt mondja: L'etat c'est moi! — (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) és a mely a nemzet szabad akaratának a nyilvánulását akadályozza, a király és nemzet közé magát válaszfalul tolja. (*Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) Ezen az utóbbi téren, t. Ház, kötve hiszem, hogy találkozunk. Egy kísérlet van a Ház asztalán, s ez a kúriai bíraskodásról szóló törvényjavaslat. Azt tartom, hogy, habár számos módosításra szorul is, mégis kísérlet ebben az irányban. De lesz-e törvény belőle ezen az országgyűlésen? (*Felkiáltások a bal- és szélsőbalon: Soha! Mozgás jobb felől.*) Én fogadást ajánlok föl akárkinek, hogy abból nem lesz törvény. (*Nagy mozgás jobbról.*)

T. Ház! Ezek a mi működésünknek, évek óta, az alapelvei, változás alá soha sem került irányzatai, Soha az itt megvont körön, az itt körülírt határokon túl nem léptünk, soha azon innen nem maradtunk (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés balfelől.*) és most sem

szándékozunk változtatni politikai irányunkon, politikai eszméinken, politikai programmunkon. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Ma is azt tartjuk, hogy álláspontunk az aktuális politika szükségleteinek teljesen megfelelő. Egész indokolatlan tehát az a feltevés, mintha az a párt most valami újabb változáson — újabbról nem is lehet szó, hiszen az változáson keresztül nem ment évek óta — de változáson megy keresztül. Tudom, mire czéltott a t. igazságügyminiszter úr. Arról igen is szó volt és szó van vidéki elvbarátaink sorában különösen, de itt a fővárosban is, hogy ez a párt oly nevet vegyen fel, mely az ő működését kifejezze. *(Élénk helyeslés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)* De tudják, hogy közöttünk e tekintetben mi a különbség? A különbség az, hogy önök együttműködésük elején fölvettek egy hangzatos nevet, a szabadelvű nevet, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* mielőtt annak a viselésére a jó elővéleményen kívül bármi okot, vagy jogcímet szereztek volna. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon. Mozgás jobbfelől.)* Önök még működésük elején fölvették e nevet, de követelményei közül egyetlen egyet sem teljesítettek. *(Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* Mi pedig, t. Ház, bevártuk, míg éveken át tartó működésünkkel jogcímet szereztünk magunknak egy díszes név viselésére és azt csak akkor veszszük magunkra, a mikor azt a hazai közönség nagy része már úgy is megadta. *(Hosszantartó élénk helyeslés balfelől.)*

Mi a nemzet elé ideálokat iparkodunk állítani, a nemzet szellemi és erkölcsi erejét új tevékenységre ébreszteni az által, hogy eléje nagy célokat tűzünk,

mert azt hiszszük, hogy az, a mi kétségtelenül a t. kormányférfiaknak is szándéka, tudniillik a hazai közélet minden ágának erkölcsi tisztítása, csak úgy érhető el, ha eszményeket állítunk az ifjú nemzedék elé, *(Elénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* nem pedig konnexiókat és hivatalokat, mint törekvésük végcéljait. Valami mozgató erőre szüksége van az emberi léleknek. Ha az nem valamely eszmény, akkor a horror vacui következtében az egyéni önérdek válik azzá. Ha azokat az erkölcsi bajokat, a melyek közéletünk számos ágaiban mutatkoznak, tisztán tünetileg gyógykezeljük; ha azok forrását be nem dugjuk; ha a nemzeti gondolkodásnak, a nemzeti törekvésnek, különösen az ifjú nemzedék óhajainak, ambícióinak nemesebb célokat nem tűzünk ki, mint állásokat, konnexiókat, saját sorsuk biztosítását, gyakran a jellem önállóságának a feláldozása árán: akkor soha cél nem érünk. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És e törekvéseinkkel szemben mit látunk? Ha a t. igazságügyminiszter úr szavainak hiszünk, akkor bizony igen imponáló látvány volna előttünk, mert, szerinte, volna ott egy kormány és egy párt, melynek az „állami élet minden szükségletei terén felmerülő teendők, közelebbiek és távolabbiak tekintetében határozott, megmagyarázott és a kormány által világosan képviselt programja van.“ Ez volna, a mivel szemben állnánk, az igen t. igazságügyminiszter úr szerint, és ehhez a t. igazságügyminiszter úr még azt a gondolatot is fűzi, hogy ám bíráljuk meg azt a programot, ez nem lesz személyes politika, ez tárgyi politika lesz, ez lesz az ellenzék tulajdonképpeni hivatása.

Én azonban azt hiszem, hogy ezzel nincs kime-
 rítve az ellenzéknek sem a joga, sem a hivatása, sem
 a kötelessége. Programm magában véve még nem
 elég, különösen az olyan kormányval szemben, a
 mely már egy idő óta vezeti az ország ügyeit, mert
 ezzel szemben még az a második kérdés is joggal fel-
 merül, különösen a választások előtt, hogy mennyi-
 ben képes ez a kormány azt a programot, melyet
 magának kitűzött, megvalósítani? Ennek a megítélése
 sem személyes politika, ez is jogosult, ez is kötelesség-
 szerű tér, mert a leghelyesebb, a legüdvösebb esz-
 mék, ha azok képvisellete oly kezekben van letéve, a
 melyek bárminő okoknál fogva azok keresztülvitelére
 nem képesek, vagy oly politikai csoportoktól függnék,
 a melyek, bárminő okoknál fogva, benső akadályokat
 rejtenek magukban azoknak az eszméknek a magok
 tisztaságában való megvalósulására; ha tehát ezek a
 körülmények fenforognak: akkor magának egy
 bármily szép és helyes programnak a létezése
 semmi biztosítékot nem nyújt és kötelességet mulaszt
 az ellenzék, a mely a program bírálatánál megáll
 és a program megvalósításának e szubjektív
 előfeltételeit bírálat nélkül hagyja. *(Élénk helyeslés
 balfelől.)*

Csakhogy — és ebben igaza van a t. pénzügy-
 miniszter úrnak — a személyeskedés, a gyanúsítás
 terére ezt a bírálatot nem szabad átvinni. *(Élénk he-
 lyeslés balfelől.)* Nagyon jó lesz, ha a t. urak, a túl-
 oldalon, velünk és velem szemben ezt a maximát
 szemügyre veszik, mert mióta én e parlamentben mű-
 ködöm, azt látom, hogy személyes politikát csinálnak
 és csináltak ellenem nemcsak akkor, a mikor ellensé-

gük voltam, hanem még akkor is, a mikor önöket támogattam. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Azt hiszem, bátran hivatkozhatom e téren a közelmúltra. A mikor önök olyan eszmék megvalósításába fogtak, a melyeket éveken át mi képviseltünk s a mikor önök kezükbe vették a közigazgatás terén egy program megvalósítását, a mely után csak politikailag megszorult helyzetben kapkodtak, nemhogy az önök talaján nőtt volna az föl — *(Élénk tetszés bal felől.)* ön, jöllehet minden parlamenti és minden lélektani szabály feljogosított volna engem arra, hogy e vállalkozásban ne bízzam és hogy a priori és a limine megtagadjam annak a támogatását: nem ezt tettem, hanem a legjobb elővéleménnyel voltam önök iránt s a legkétségesebben felajánlottam támogatásomat, még akkor is, midőn a javaslat egyes gyarlóságai még az ország előtt voltak, és mindaddig, míg valamely remény volt rá, hogy azokon segíteni lehet, jobban támogattam önöket, mint önök saját magukat. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon. Mozgás jobbról.)* Engem, t. Ház, a ki még a jogosult elővélemény szabályainak az alkalmazásáról is lemondtam; a ki mindaddig, míg a tények önök ellen nem bizonyítottak, követtem azt a lobogót, mely az enyém volt: azokról a padokról személyes politika követelésével vádolni, gondolom, mégis csak nagy igazságtalanság. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Most tények vannak előttünk. Most már egy meglehetősen hosszú kormányzat története áll előttünk és mit látok? Romokat az egész soron. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalon. Mozgás s ellenmondás jobbról.)*

Sikertelen kezdeményezések előidézését, bonyodalmakat, a melyekből kijutni nem lehet.

Hogy csak egyet említsek, az egyházpolitikai téren oly bonyodalmat idéztek elő, a melyből vagy az állami tekintély kompromissziója, vagy igen nagy zavarok előidézése nélkül nem tudnak kibonyolódni. Én pedig úgy az egyiket, mint a másikat egyaránt kárhoztatom. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A közigazgatás reformjának a kezdeményezésében a legkedvezőbb helyzetet teremtettem önöknek, a melyet csak egyáltalában élvezhettek. *(Derűtség és ellenmondások a jobboldalon. Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Avagy talán ezt is el akarják tagadni? El akarják tagadni azt, hogy hónapokon át részt vettem munkáj okban, részt vettem küzdelmeikben, és hogy ezt az egyéni politikai érdekeknek és magának a párt* érdekeknek a legsúlyosabb veszélyeztetésével cselekedtem, csupán elveimhez való ragaszkodásom alapján? *(Élénk tetszés a baloldalon.)*

És ha én azoknak a romoknak a láttára, melyekkel önök a reform-tevékenység mezejét eltorlaszolták, a melyek miatt most már nehezebbé válik előre indulni, mint azelőtt; ha én ama kompromisszió láttára, melynek önök a reformeszmét kitették, mint e reformeszmé legrégebb képviselője, előállók és számon kérem önöktől azt a reformot, melynek a keresztülvitelére vállalkoztak, de a melyet csak kompromittáltak; a melyet nevetségessé tenni és melynek jövőre való létesítését csak megnehezíteni voltak képesek: akkor el akarják ezt tőlem tagadni és az én eljárásomat személyes politikának nevezik? Ez a vád, t. Ház, éppen olyan sajátságos, éppen olyan vakmerő, mint

midőn politikai elveim változtatását vetik szememre, a nélkül, hogy egyetlen tényt is tudnának igazolni, a melyre hivatkozhatnának s a melyben politikai irányunktól egy hajszálnyira is eltértünk volna. *(Élénk tetszés balfelől.)*

Politikai nézetváltozást s mint a pénzügymiszter úr magát kifejezte, saltomortálét lobbantanak szemünkre, *(Halljuk! Halljuk!)* midőn a túloldalon, hol előbb a municzipalizmus volt a hitvallás, abban a pillanatban, mikor a kormány az állami közigazgatást tűzte ki feladatául, az egész párt egyszerre átlépett a& államosság terére. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Hát, t. Ház, én ezt akkor sem hibáztattam, ma sem hibáztatom, mert én a szíveket és veséket nem vizsgálom; csak a tényt konstátálom, hogy nagyobb-ugrást politikai tényező nem tett a 75-diki frontváltoztatás óta *(Igaz! Úgy van! a bal-és szélső baloldalon.)* és ha azután annak a politikai tényezőnek az oldaláról, annak a padjairól, az azt vezető, arra támaszkodó kormánynak a soraiból velünk szemben a hónapról-hónapra beálló változtatás indokolatlan vádját hangoztatják, akkor állítom: ennél a vádaskodásnál cserben hagyta a kormányt óvatosságának az a maximája, melyet most különben egész politikájában követ. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* Azt hiszem tehát, t. Ház, hogy mindezek alapján jogom van a magam szempontjából nagyon megelégedve lennem azzal a két miniszteri beszéddel, mely tegnap elhangzott. A kérdés lényegét, hogy miért kéri ezt a parlamenti szokástól eltérő, majdnem félévre terjedő rendkívüli meghatalmazást, gondosan kerülték. Arra

az egyszerű felhívásra, hogy nem szándékoznak-e ezzel a budget-vita elől kitérni, hasonlóképen nem válaszolnak. Mindazokkal szemben, a mikről, mint tényekről kimutattam, hogy politikájuk ingatag és beteg; hogy azokat a bonyodalmakat kibontani; hogy azokat a romokat újból felépíteni; hogy a szenvedett csorbát szellemi harcban kiköszörülni magukat képe-
seknek nem érzik, hanem a harczok, a politikai kérdések kikerülésével akarnak a választásokra kényelmes helyzetet teremteni maguknak, a hol nem politikai sikerekre, nem eredményekre, hanem hivatalos apparátusra támaszkodnak: *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* mindezekkel szemben alaptalan vádaskodások, mondhatom, gyanúsítások az az egész *fegyverzet*, melyet a t. minisztérium társzekerében találtam, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* hogy azzal védekezzenek, vagyis inkább hogy azzal támadjanak és hangulatot csináljanak.

Én pedig mindezekkel a mesterkedésekkel szemben törhetetlen bizalommal nézek a nagy küzdelem elé. A nemzet elé viszsük ügyünket. Mindenféle *egyéb* eszközt, mindenféle *egyéb* kombinációt, mindenféle mesterkedést a mint elutasítottunk magunktól eddig, elutasítunk most is. A nemzet lesz a bíró, a nemzet elé viszsük eszményeinket, a nemzet ítélete alá vetjük magunkat. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Tegyük a legrosszabbat, a mi önöktől telik, a választási szabadság elfojtása terén, szembe állunk azzal is. Reméljük, hogy az eszmék hatalma ezúttal győzelmet fog aratni; reméljük, hogy nemzet akarátának a nyilvánítása egy új aerának, valóban a

nemzeti uralom aerájának lesz kezdete. *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Tudom, — hisz évek óta tartó küzdelmet folytatok e Házban — tudom, hogy az emberi élet delén is jóformán túl vagyok; de még egy egész emberi élet erejét érzem magamban, *(Zajos éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: „Éljen Apponyi!”)* és ezt belevetem a nemzeti ügyért, azokért az ideálokért való küzdelembe, a melyeket képviseltünk és képviselni fogunk törhetetlenül. Ezt a javaslatot pedig el nem fogadom. *(Hosszantartó helyeslés és zajos éljenzés a bal- és szélsőbalon.)*

III

— 1891. október 19. —

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) A közvetlen előttem szólott t. képviselő úr beszéde higgadt és szigorúan parlamentáris hangjáért és tartalmáért is megérdemelné, hogy azzal bővebben foglalkozzam. *(Halljuk! Halljuk!)* Ha mégis csak igen rövid észrevételre szorítkozom, tulajdonítsa ezt annak, hogy nem akarom a t. Ház idejét túlságosan sokáig igénybe venni és még egyéb itt elmondottakra is kell észrevételt tennem, úgy, hogy nem jut az időből annyi, mint a mennyit a t. képviselő úr felszólalása különben megérdemelné. *(Halljuk! Halljuk!)*

A t. képviselő úr hivatkozik arra, hogy nem volt politikai programváltoztatás az, a mit a szabad-

elvű párt tett, midőn az állami közigazgatás tanát elfogadta, mert — úgymond — az utolsó választások előtt már többen voltak ama párt soraiban, a kik azt magukénak vallották, annak ellenkezője pedig nem volt abban a trónbeszédben, melylyel őfelsége az utolsó országgyűlést berekesztette. Ha nem csalódom, t. Ház, annak a t. pártnak pontozatokba foglalt pártprogramja sohasem volt. Ilyet soha ki nem adott (*Úgy van! a baloldalon.*) és valahányszor e miatt szemrehányást tettünk annak a pártnak, mindig arra hivatkoztak, hogy az ő programjuk: az általuk támogatott kormány működése, abból meg lehet ismerni. Ha ebből indulunk ki, akkor lehetetlen azoknak az egyes férfiaknak a nyilatkozataiból, a kik az akkor ott nem bevett, de csak túrt vallásként szereplő állami közigazgatás hívei voltak, következtetést vonni arra, hogy a kormánypárt már akkor foglalkozott ezzel; hanem abból kell következtetnünk, a mit a kormány képviselt a javaslataiban és nyilatkozataiban. (*Úgy van! balfelől.*) És hogy az 1887-diki választások előtt közvetlenül, az akkori kormány egy törvényhozási ténnyt inicziált, mely, bár, szerintem is, igen meghamisítva e fogalmat, de mégis abban az értelemben, mely a tisztviselők választási jogában benne van, a municzipalizmus álláspontját képviselte: ezt, gondolom, tagadni nem lehet. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Tehát önöknek saját maguknak mindenkor kifejtett álláspontja szerint, az orthodox szabadelvű párti hitvallásnak nem lehetett mást tekinteni, mint a municzipalizmust (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) és akkor, gondolom, teljesen igazolt az, hogy annak a pártnak az állami közigazgatás terére átlépése igen

nagy és momentuózus frontváltogatás volt. (*Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! balfelől*) De hiszen ön ebből semmi más következtetést nem vontam le, mint azt, hogy ilyen nagy frontváltogatás után közvetlenül más párt ellen okadatolás, adat, bizonyítás nélkül a folytonos változtatás vádját emelni a politikai bátorság kivételes tüneteinek közé tartozik. (*Élénk tetszés. Úgy van! Úgy van! balfelől*)

A t. képviselő úr velünk szemben, hogy helyzetünknek e tekintetben való egyenlőségét illusztrálja, arra hivatkozik, hogy sok oly dolog, melyet minapi beszédemben, mint aktuális feladatot említettem fel, nincs meg a felirati javaslatunkban.

Megengedem, t. Ház, hogy a mi felirati javaslatunk nem ölelte akkor fel az állami teendők egész sorozatát; de a helyzet mégsem egyenlő. Mert egyetlen egy oly nyilatkozatot sem fog a t. képviselő úr idézhetni, a mely az ellenkezőjét igazolná annak, a mi tegnap elmondott beszédemben van. Ellenkezőleg, a nyilatkozatok egész sorozatán át, a hadseregbe vonatkozó leglényegesebb követelményünk, a magyar katonai oktatás megvalósítása tekintetében, visszamehetek a magam személyét illetőleg arra az időre, *a midőn még a szélső jobboldalon foglaltam helyet* Tehát e két helyzet közt, midőn valamely általunk mindenkori vallott követelményt nem minden alkalommal állítunk előtérbe és a közt a helyzet közt, midőn annak, a mit vallunk, a mi hivatalos hitvallásunk, éppen az ellenkezőjét vállalkozunk megvalósítani: e két helyzet közt hiába keresi a t. képviselő úr nemcsak az azonosságot, de még a legtávolabbi analógiát is. (*Úgy van! Úgy van! balfelől*)

Egyebekben a t. képviselő úr a nemzeti politika széles követelményeinek a megvalósítására ezt a kormányt és az őt támogató pártot tartja hivatottnak és e hivatottságnak, e jogcímnek az igazolására hivatkozik ama párt egyik t. tagjának, Beksics Gusztáv t. képviselőtársunknak a társadalmi téren a magyarság érdekeinek emelése körül kifejtett tevékenységére.

Én, t. Ház, ezt a tevékenységet nagyrabecsülöm és tőlem telhetőleg támogatom is. De vájjon a t. képviselő úr helyesen cselekedett-e, midőn a mostani kormány védelme szempontjából hivatkozik erre? Az a társadalmi tevékenység, melyet ki kell fejteni sok olyan érdek megóvására, melyek tulajdonképpen állami feladatok, az a társadalmi tevékenység, a melylyel pótolni kell politikai életünk, kormányzati politikánk számos hiányát: ez a társadalmi tevékenység, a mily elismerésre, tiszteletre méltó önmagában, viszont sok tekintetben nagyon súlyos vád a kormányzati rendszer ellen, mely a társadalmi tevékenység terére utal igen sok oly nemzeti problémát, melynek a megoldása kormányzati és törvényhozási politikánk feladata. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezzel elbúcsúzom a t. képviselő úrtól és iparkodom a vita egyéb főbb momentumait összegezni. *(Halljuk! Halljuk! bal felől)*

Mindenek előtt konstátálom harmadszor, a mit már kétszer konstátáltam, hogy a vitának, a Ház asztalára letett törvényjavaslat körül forgó vitának a legfontosabb momentumát, t. i. hogy miért kér a kormány az eddigi szokástól eltérőleg öt havi indemnitást, mindeddig, jóllehet a miniszter urak ismételten felszólaltak, senki fel nem derítette. *(Igaz! Úgy van!)*

a baloldalon.) Konstatálom, hogy kétszer ismételt kérdésemre: nem rejlik-e e mögött az a gondolat, hogy költségvetési vita ezen az országgyűlésen egyáltalában már ne lehessen és így a kormány magának a lehetőségét biztosítsa, hogy a költségvetés letárgyalásának a kikerülésével oszthassa fel az országgyűlést, (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) mondom, erre az általam ismételt kérdésre eddig nyilatkozat nem történt. Lehetetlen, hogy ez feledésből maradt volna el. (*Derültség balfelől.*) Ha pedig nem abból, akkor annak a feltevésnek nyitnak kaput, hogy a szokatlanul hosszú időre terjedő indemnitás alatt ilyen terv csakugyan lappang. (*Tetszés. Úgy van! a baloldalon.*)

Ezzel szemben pedig én azt állítom, hogy az országgyűlés feloszlata, természetes befejezésénél jóval előbb, mégpedig oly módon, hogy az országgyűlés ne felelhessen meg egyik természetszerű feladatának, a költségvetés megállapításának; ilyen feloszlata, minden objektív indok nélkül, csupán a kormány kényelmének szempontjából: a helyes parlamentáris eljárás szempontjából eltelenő legnagyobb politikai frivolitás lenne. (*Élénk helyeslés és tetszés a hál- és szélső baloldalon.*)

Egyébként, t. képviselőház, a vitában nem mindennapi érdekű tünetek és jelenségek mutatkoznak. (*Halljuk! Halljuk!*) Abból a nagy .offenzívából, a melyre az igen t. igazságügyminiszter úr tegnapelőtti beszédében a kormánypártot felhívta, abból a nagy offenzívából, a melynek kellő formában való elfogadására készen állunk mindenkor és elkészültünk különösen most, abból a nagy offenzívából édes keveset láttunk. (*Felkiáltások a baloldalról: Pulszky Károly!*)

Pulszky Károly képviselő úr beszéde, melyet én, gondolom, teljes elismeréssel méltattam, tartalmas és érdekes volt, de annak a nagy offenzívának és az arra vágyódó szellemnek abban nyomát sem láttuk. Úgy látszik, ez az igen t. igazságügyminiszter úr privilégiuma. (*Derültség a baloldalon.*)

De láttunk egyéb jelenségeket a napokban, melyek nem mindennapi élvezetet szereztek annak, a ki a politikai élet harcaiban meg tudja óvni azt a bizonyos derült filozófiai világnézetet, mely szereti a lélektani tüneteket is tanulmányozni és az eseményekben rejlő humort is méltányolja. (*Haljuk! a baloldalon.*) És megvallom, e derült pillanatokat nekünk leginkább a miniszteri padokról történt felszólalások szereztek. Alig néhány nappal azelőtt a kereskedelmi miniszter úr, kinek érdemeit különben mindig méltányoltam, egy igen nagy baklövése miatt interpelláltatván, erre adott válaszában az álmélkodó közönségnek előadta, milyen titáni harczokat vív ő évek óta önmagával, hogy minden szubjektív érzet előrenyomulását, az egyéni önérzet túlfejlődését önmagában legyőzze. És e bepillantásnak, melyet a kereskedelmi miniszter úr egyéni életébe nyertünk, a következménye általános elszörnyűködés volt azon, hogy mi történnék már most, ha a miniszter úr e titáni harczokat nem vívná meg (*Derültség a baloldalon.*) és ha így azok a tendenciák vennének rajta erőt, melyek ellen ő oly hősiezen és mint alkalmasint hiszi, oly eredményesen küzd. (*Zajos derültség a baloldalon.*) De alig hangzott el a csudálkozás, melyet a kereskedelmi miniszter úr e szerénységi díjért való pályázata (*Derültség bal felől.*) idézett elő, az ő közvetlen szomszédját

nem engedték nyugodni a kereskedelmi miniszter úr e téren szerzett babérai (*Derültség a baloldalon.*) és tegnap az igazságügyi miniszter úr pályázott a kereskedelmi miniszter úrral szemben, hogy e Házban ő a legszerényebb ember. (*Zajos derültség és taps a bal- és szélsőbalon.*) És, t. Ház, annyiban alaposabban járt el, mint a kereskedelmi miniszter úr, a mennyiben ő nemcsak a lélektani önvallomások terén maradt, hanem azokhoz rögtön bizonyítékot is szolgáltatott. Ugyanabban a beszédben azt hallottuk tőle, hogy: „Kérem! az úr is beszélt egyházpolitikai kérdésekről; de a mit abban igazat mondott, azt sokkal jobban elmondtam én az úr előtt!“ (*Derültség bal felől.*) „Az urak igenis csináltak közigazgatási politikát, de hisz az urak e téren nem tudtak semmit, a mit tudnak, mind tőlem tanulták és ahhoz egy eszmét se tudtak hozzáadni.“ (*Zajos derültség a baloldalon.*) És mindenki, a ki a t. igazságügyi miniszterrel ugyanabban a pártban, ugyanazokért az ügyekért együttesen küzdeni szerencsés volt — s a túloldalon sokan lesznek, kik az én tapasztalataimat most e két esztendő óta nyert saját tapasztalataik nyomán megerősíthetik — élvezhette azt, midőn tulajdon elvbarátainak valamely ügyben történt felszólalásai megbeszélés tárgyát képezték és a t. miniszter úr olympusi mosolylyal azt szokta mondani: „Majd megmagyarázom én!“ (*Hosszantartó zajos derültség balról.*)

Hát ezek tisztán emberi momentumok. Ezeknek az ecsetelésébe, igazán, csak pihenőül bocsátkoztam. Mert szükséges néha az általános világnézet derültebb országaiba is menekülni a politikai küzdelmek keserőségei elől. Kénytelen vagyok azonban megint

az aktuális politika kevésbé kedélyes terére visszaterelni és azt mondani, hogy, ha, az én felfogásom szerint, nem egészen sikerült a t. igazságügyminiszter úrnak bebizonyítani azt, hogy az igénytelenségnek és szerénységnek díja őt illethetné meg: egyúttal hasonlíthatatlan politikai vakmerőséget tanúsított minapi felszólalásával és ama tárgyaknak a kiszemelésével, melyeket beszéde tartalmazott.

A t. igazságügyminiszter úr kifogásolja és bonczkés alá veszi azt a magatartást, melyet úgy én, mint t. elvbarátaim a közigazgatási reform tárgyalása alatt követtünk. A t. igazságügyminiszter úr feljogosított-nak érzi magát, hogy eljárásunk motívumait is kutassa, attól megtagadja az objektivitást és bizonyítékot keressen arra, hogy minket itt is szubjektív okok vezéreltek. És miben találja, melyik az a szó, melybe az igen t. miniszter úr belekapaszkodott? Mert szavakba kapaszkodik, egyes kiszakított mondatokba, (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) és megvallom, a milyen fényesen és nagyszerűen, valóságos lendülettel indult meg a t. miniszter úr beszédének abban a részében, melyet pillanatnyi felhevülés hatása, rögtönzött: épp annyira elveszett, szerintem, azokban a részletekben, a melyekben az én csekély, a túloldal szerint figyelemre nem is méltó jászberényi felszólalásomra vonatkozó, de talán inkább más helynek szánt, gondosan előkészített észrevételeit tálalta fel. (*Derültség balfelől.*) Ha szabad hasonlattal élnem, (*Halljuk! Halljuk!*) az a benyomásom volt, mint midőn egy bösz oroszlán, erejének egész tudatában, áldozatára rohan s a közönség visszafojtott lélekzettel várja azt az isteni látványt, hogy miként fogja most az oroszlán széttepní azt a szeren-

esetlent; egyszerre azonban megáll rohanásában, pápaszemet tesz fel (*Zajos derűtség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) és nagy erejű karmait arra használja fel, hogy azokkal... hogy azokkal legyeket fogdos. (*Zajos derűtség a bal- és szélső baloldalon*)

T. Ház! Szembeszállók azzal a kritikával, a melylyel a t. igazságügyminiszter úr a közigazgatási reform tárgyalásában követett eljárásunkat utólag illette, és talán nem veszi rossz néven a t. miniszter úr, ha én nagyobb mértékben követem az ő tanácsát, mint saját pártja, és ha a védelemből a támadás terére lépek át (*Halljuk! Halljuk!*)

Egy szóba akasztotta a t. igazságügyi miniszter úr egész vádját és egész magyarázatát: abba a szóba, hogy én a közigazgatási reform helyes útra terelését, a későbbi stádiumokban, növekedő befolyásunktól vártam; ámde — úgymond — midőn meggyőződünk arról, hogy ez a befolyásunk nem növekedik, akkor, reményeinkben csalódva, hátat fordítottunk annak az akciónak, melyet eleinte támogattunk.

Megengedem, t. Ház, ezt az ön kijelentésemet, hogy a közigazgatási reformakció minden stádiumában befolyást gyakorolhassak; hogy ezt a föltételt, a melyet a támogatáshoz fűznöm kellett — mert előttem ismeretlen célok keresztülvitelére csak nem fogok eszközül szolgálni és nem akarhatja senki, hogy szolgáljak, — megengedem, hogy ezt a feltételt, ezt a kijelentést lehet alantjáró, hétköznapi értelemben felfogni, a mint hogy lehet magasabb értelemben is venni. Nem is csodálkozom azon, hogy a t. igazságügyminiszter úr a két magyarázat közül az alantjárót, a hétköznapi magyarázatot választotta: (*Derűtség a bal-*

oldalón.) t. i. azt, hogy mi esetleg a miniszteri tárczában akartunk osztagozni s midőn ebbeli reményünkben csalódtunk, a reformnak hátat fordítottunk. (Zajos tetszés a baloldalon.)

Nem csodálkozom, t. Ház, hogy a t. igazságügyminiszter úr kijelentésemnek ezt a magyarázatot tulajdonította. De ha nem egyes szavakat; ha akkori fellépésünknek az egész irányát; ha csupán az akkor elmondott első beszédemnek egyik legfőbb részét figyelemre móltatja vala, vagy ha fel nem teszi, hogy mindez feledésbe ment: akkor ily magyarázattal a t. igazságügyminiszter úr nem élhet. *(Igaz! Úgy van! hál felől.)* Hiszen ugyanabban a beszédben, a melyben kifejttem, hogy egészséges reformakció, különösen a közigazgatási reform terén, csak ennek a két pártnak az együttműködésétől, a mi személyes befolyásunk figyelemre méltatásától várható, ugyanabban a beszédben határozottan kimondottam, hogy egyéb fontos elvi kérdések és különbségek miatt, az, a mit fúziónak, vagy a hatalomban való osztagozásnak neveznek, *ránk nézve erkölcsi lehetetlenség. (Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezt kijelentettem és ezt annyira észrevették a túloldalon, hogy Tisza István t. képviselő úr, e fölött való örömeben, szomszédjának szinte nyakába borult. *(Élénk derűtség balfelől.)*

Hát ón a befolyást és ennek várható növekedését abban az értelemben vettem és nem is vehettem másban, mint abban, a mely csakugyan érvényesült a közigazgatási bizottság tárgyalásai alatt, midőn objektivitással jártak el az összes hivatott tényezők és midőn valóban kezdett bennem ébredni a remény, hogy megvalósul az, a mit a t. igazságügyminiszter

úr pozsonyi választóíhoz intézett levelében igen helyesen elmondott, ezekkel a szavakkal: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa:)* „A képviseleti kormányforma pártokat feltételez és az ezekre épített éber ellenőrzés, valamint versenyzés az ország szükségletei és érdekei szempontjából kívánatos politikai érvényesítésében. De ez még nem minden, a mitől ezen kormányforma sikere lényegesen függ. Ehhez az is megkívántatik, hogy a pártok egyes jelentékeny kérdéseknél felismerjék a közös tért, melyen való együttes működés az ország érdekében kívánatos, sőt szükséges. Ezt megkeresni, arra, ha más oldalról is készség mutatkozik, reá lépni, bizonyára sem a szabadelvű párt, sem a kormány készségén nem fog múlni.“

T. Ház! E nyilatkozat által buzdítva és bátorítva a közigazgatási bizottságban lefolyt dolgok által: joggal várhattam, hogy a t. miniszter úrnak akkor még létezett, helyesebb és magasabb felfogása szerint, azoknak a pártoknak, melyek bizonyos kérdésekben közös téren mozognak, e pártok mindegyikének kellő erkölcsi befolyást fognak adni a reformmú kiépítésében.

Hogy e reményem aztán tünedezni kezdett a vita folyamán, mikor itt a plenumban az első szó, a melyet elének dobtak, a kormánypárt kizárólagossága volt a reformmú keresztülvitelében; a mikor láttam, hogy lépten-nyomon tanácsainkat abban a mértékben kezdték kevesebb figyelemre méltatni, mint a mily mértékben hitték, hogy a kezdeményezés veszélyein túl vannak; midőn azt tapasztaltam, hogy onnan az igazságügyminiszter úr milyen buzgóságot fejt ki, abban a tekintetben, hogy a pártok közötti viszonyban

az a kölcsönös előzékenység és az objektivitás terén való találkozás fejlődjék, a melyet ő maga hirdetett pozsonyi levelében: midőn mindezeket láttam, nagyon természetes volt, hogy megingott bennem a bizalom a reform sikeres folytatása és keresztülvitele iránt, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* mert előtérbe nyomulni láttam a már-már érvényesülni kezdő jobb szellemmel szemben a rideg párturalom abszolutizmusát. *(Zajos tetszés és taps. Úgy van! a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*

Ha én önökben csalódtam, azért nem nekem van okom pirulni, hanem talán azoknak a tényezőknek, a kiket a hiba illet, azért hogy e csalódás bekövetkezett. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De hát a t. igazságügyminiszter hivatva érzi magát arra, hogy ő legyen bírálója a mi magunktartásának a közigazgatási reform terén, pedig azt hiszem, sokkal szükségesebb volna, hogy megmagyarázza az országnak a saját magatartását. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* A t. igazságügyminiszter úr arra hivatkozik, hogy annak a közigazgatási programnak a részleteire, a melyhez mi, az e padokon ülők, ragaszkodtunk mindig és ragaszkodunk most is, ő tanított minket, azok az övé, azokat ő formulázta. Legyen úgy. Elismerem, hogy van ebben egy igen jó adag igazság; elismerem, hogy a részletes formulázás, a mint ő mondotta, rá volt bízva és hogy ő feladatát megfelelő alakban meg is oldotta, a mint hogy sohasem jut eszébe egyikünknek is kicsinyelni azt a nagy szerepet vagy annak az értékét leszállítani, a melyet az igazságügyminiszter úr játszott, a mikor itt e padokon ült és tagadni azt a nagy befolyást, a melyet

ő mindnyájunkra, magamat is beleértve, igen sok téren gyakorolt. A különbség csak az, hogy mi azokat, a miket tőle igen sok tekintetben tanultunk, a mit igen sok tekintetben az ő befolyása alatt magunkba szívunk, azokat mi megjegyeztük és megtartottuk, ő pedig igen nagy részét elfeledte. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés. Felkiáltások: Éljen Apponyi!)* Elfelejtette. *(Zaj a jobboldalon.)* Nem maradok adós a bizonyítással.

Hát igenis az igazságügyminiszter úr legegységesebb tulajdona és sajátja volt a közigazgatási reform programja, abban az irányzatban, a melyben ua, s a melyben mi ahhoz ma is ragaszkodunk. Jól van, legyen az övé. De ha én az ő helyzetében volnék, ezt nem hoznám föl, ezzel nem dicsekedném. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)* Mert nézze meg a miniszter úr a különbséget a közt a közigazgatási reform koncepcziója közt, amelynek az apaságát ő magának vindikálja és ama javaslat között, a melyet a kormány nyújtott be, a melynek ő tagja s a mely javaslat beadásával szolidaritásban áll s a melyért ő a felelősséget viselni köteles: aztán mondja el még egyszer, hogy az innen oda vezető útban itt vallott elvei közül nem ejtett el semmit. *(Zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, menjünk tovább. *(Halljuk! Halljuk!)* Mi azután azon fáradoztunk a kormánypárt több tagjának a segítségével és buzgó, eléggé nem méltányolható közreműködésével a közigazgatási bizottságban, hogy a kormánynak azt a javaslatát, mely a mi közigazgatási koncepczióntól, a t. miniszter úr közigaz-

gatási koncepcziójától, meglehetősen távol állott, ehhez a koncepczióhoz közelebb hozzuk, hogy azt ily irányban módosítsuk. Sok tekintetben sikerült is ez a munka, sok tekintetben megnyugtató kormánynyilatkozatokat nyertünk. Az egésznek a képe még mindig nem egyezett teljesen azzal, a melyet mi képviseltünk, de mégis a közeledési törekvés volt akkora, hogy én azt hittem, elhatározhatjuk magunkat a támogatására.

És akkor, t. Ház, folyt itten a vita — hiszen mindnyájan emlékezünk reá — fényesen, sok szellemmel, elkeseredetten, a lét és nem-lét kérdésének a felvetésével. (*Igaz! Igaz! Tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) Igenis, élet-halál harcz volt az, t. képviselőház. (*Mozgás jobb felől. Úgy van! Úgy van! bal felől.*) Olyanok előtt, a kik nem veszik komolyan azt, a mit benyújtanak és a minek a keresztülvitelére vállalkoznak, talán nem; de olyanokra, a kik ezt komolyan veszik, olyanokra élet-halál harcz volt az, (*Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) ha talán nem is a forma szerint való parlamenti lét, de a parlamenti lét erkölcsi jogosultságának a kérdésében. (*Zajos helyeslés balfelől.*) És akkor, t. Ház, mikor ez a harcz javában folyt, mikor ilyen nagy érdek, egy nagy reform érdeke és midőn a kabinet és pártjának a reputációja forgott kockán: akkor láttuk, hogy az igen t. igazságügyminiszter úr ezt a vitát, majdnem ezt a termet kerülte; (*Zajos fölkiáltások a bal- és szélsőbalon. Igaz! Úgy van!*) akkor nem sietett sem pártjának, sem annak a kormánynak a segítségére, mely ily szorongatott helyzetbe jutott volt. (*Igaz! Igaz! a bal- és szélsőbalon.*)

És miért volt ez neki kötelessége? Megmondom azt is. (*Halljuk! Halljuk!*) A t. igazságügyminiszter úr nem védekezhetik azzal, hogy nem az ő reszortjába tartozó dologról volt szó: ő nem belügyminiszter, ő igazságügyminiszter. Bocsánatot kérek, a t. igazságügyminiszter úr egész politikai egyéniségénél fogva nem tekinthető, de sohasem is tekintette magát egyszerű szakminiszternek, mint a milyen például volna egy olyan miniszter, kit a felső bíróságok igen tiszteletreméltó köréből kizárólag igazságügyi feladatok megoldására hívnának a minisztériumba. Az ilyen miniszter mondhatná azt, hogy a mi az ő tárczája keretébe nem tartozik, azért ő nem tartozik ütközni; de a t. miniszter úr mögött egy nagy és fényes politikai múlt állott. Ő, mint az ország legelső politikusaiknak egyike lépett be abba a kabinetbe. Ő abba mintegy új programot vitt be; ő abba saját igényei, saját jogos és bevallott igényei szerint, az egész vonalon új politikai tartalmat vitt be; ő kimondta, hogy politikai elveinek a teljes integritásával lép be oda: tehát lényeges változáson kell keresztülmenni annak a tényezőnek, melylyel ő éveken át ellenkezésben volt, mielőtt oda belépett. (*Igaz! Igaz! balfelől.*) És az igen t. igazságügyminiszter úr nem is habozott más alkalmaknál e jogos igényét érvényesíteni, annak megfelelőleg eljárni. Hiszen láttuk, hogy egyszer, még a Tisza-kormány fennállása alatt, az egész kormány politikáját' illető kérdésben, Hermán Ottó t. képviselőtársam egyik felszólalásával ő vette fel a keztyűt; hisz láttuk, hogy a honossági vitában, mely szintén a belügyi tárczába tartozó kérdés volt, az igazságügyminiszter úr két nagy beszédben vitte a kabinet har-

czait; hisz láttuk, hogy az úgynevezett elke-
resztelési vitában, a t. igazságügyminiszter úr nem-
csak a talán közvetlen az ő hivatása körébe tar-
tozó, vagy legalább odavonható jogossági és tör-
vényességi kérdést fejtegette a Ház előtt, hanem
egész kultuszprogramot adott. Hisz látjuk most is,
t. Ház, hogy a kabinet és a párt politikai helyzetének
A védelmét az igazságügyminiszter veszi magára. Te-
hát azt az igényt, mely az ő egyéniségétől elválaszt-
hatatlan, melyről nem is mondhat le, ha akarna is,
melyről azonban lemondani távolról sincs szándéká-
ban, hogy nem egyszerűen szakminiszter, mint bár-
mely másik miniszter, hanem hogy ő a párt egyik politi-
kai vezére s mérvadó politikai tényezője: azt az igényt az
igazságügyminiszter úr mindig érvényesítette. Csak ak-
kor, mikor a legnagyobb szükség lett volna rá; csak
akkor, mikor annak a kormánynak és pártnak a helyzete
A legnehezebb volt; csak akkor, mikor annak a reform-
nak a keresztülviteléről volt szó, melyet a t. igazság-
ügyminiszter úr vitt át abba a kormányba; melynek
a napja akkor derengett fel a szabadelvű párt látha-
tárán, a mikor az igazságügyminiszter úr a kabinetbe
lépett: csak e reform tárgyalásánál fedkezett meg
magasabb hivatásáról; csak e reform tárgyalásánál
vonult vissza a szakminiszteri izoláltságba. *(Igaz!
Úgy van! bal felől.)* És visszavonult micsoda jelensé-
gek közt? *(Halljuk! Halljuk!)* Visszavonult akkor,
mikor azokról a padokról *(a szélső baloldalra mutat)*
apelláltak reá; mikor ama padokról nap-nap után ki-
emelték azt a feltűnő jelenséget, hogy hol van tehát
az a férfiú, a ki a közigazgatási reform tevékenységét
bevitte a szabadelvű pártba s a kormányzatba? Miért

hallgat? Mindenki látta, hogy a t. igazságügyminiszter úr e magatartása, az ellenkezésnek határozott bátorítása, sikerre vezető tényezője, a reformmal szemben. (*Élénk tetszés balfelől.*) Mindezeket látta, észlelte, tapasztalta mindenki; és mindezek látása, észlelése és tapasztalása sem bírta az igazságügyminiszter urat nyugalmból kimozdítani. És valamint az igazságügyminiszter úr, midőn annak a javaslatnak a benyújtásához járult, melyet a belügyminiszter úr a Ház asztalára letett, megtagadta a közigazgatási reform terén előbb vallott elvi álláspontját, úgy a vita, a háború, a harc egész folyamán megtagadta ama szolidaritás törvényeit, melyben e javaslattal állni kellett, ha annak benyújtása az ő hozzájárulásával történt. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Mindezeket nem hoztam volna elő még egyszer és nem fejtegettem volna, ha éppen a miniszter úr nem látja vala jónak, hogy ő legyen az, a ki eljárásunkat bírálja; hogy ő legyen az, a ki eljárásunk jóhiszeműségét kétségbe vonja; hogy ő legyen az, a ki szálkát keressen a mi szemünkben, mikor az ország legutolsó határszéléig látható gerenda van az ő szemében. (*Zajos tetszés a baloldalon.*)

Ezek után az események után, t. Ház, (*Halljuk! Halljuk!*) méltánylom, mennyi önmegtagadásba kerülhetett annak a kabinetnek és pártnak, melyet a miniszter úr a döntő csata napjai alatt cserben hagyott, hogy ennek a miniszternek a karjaiba vesse magát. És mégis erre az önmegtagadásra, elismerem, a kormánypárt helyzetében szükség van, mert a miniszter úr az egyetlen parlamenti erő, a ki azt a kudarcot, melyet a párt a közigazgatási törvényjavaslattal val-

lott, valahogy mentegetni, szépítgetni, ki a hatalom sánczai közé való visszavonulásnak a jó rendjét, vagy legalább e jó rendnek a látszatát megoltalmazni tudja ügyességével, dialektikájával, és szónoki erejével. (*Élénk tetszés a baloldalon.*)

De ha méltányolom is, hogy erre az önmegtartásra a túloldalnak szüksége van, bizonyos kérdések vitatását s bizonyos támadások vezetését mégis jobb volna talán gyöngébb parlamenti erőre, de a múltban kevésbé engageált férfúra bízni. (*Élénk tetszés és derűtség bal- és szélső balfelől.*) És azok közé a témák közé, a melyeknek a képviseltetésére más valakit — akárkit, csak az igazságügyminiszter urat nem — (*Derűtség balfelől.*) volnék bátor önöknek ajánlani, tartozik a két ellenzéki párt választási koalíciójának a fejtegetése.

Én, t. képviselőház, az egész fejtegetést időelőttinek tartom, mert hiszen senki sem értesült még *a szélső baloldalnak* e tekintetben elfoglalandó álláspontjáról, de ha ezt a kérdést felvetni jónak látják a túloldalról, ám tegyék: állunk elébe. Mindenkivel szemben vitatkozom az ily koalíció jogosultsága és megengedhetősége felett. A t. igazságügyminiszter úrral nem. (*Derűtség balfelől.*) Egyszerűen emlékeztébe idézek a múlt történelméből egynémely reminiscenciát. (*Halljuk.*)

Hát nem emlékezik a t. igazságügyminiszter úr saját jákóhalmi megválasztására és a függetlenségi párttal ezt megelőző alkudozásokra? (*Zajos derűtség és taps a bal- és szélső baloldalon.*) Nem emlékszik már, mikor együtt Nagy-Váradra mentünk s ott a függetlenségi párt vezérférfiaival a kölcsönös támogatásra nézve tanácskoztunk? (*Nagy derűtség és taps a*

bal- és szélső baloldalon.) Nem emlékszik a t. igazságügyminiszter úr azokra a zombori értekezletekre, a melyekben együtt vettünk részt 1884-ben és a hol a bácsmegyei függetlenségi párt vezérférfiaival megállapodásra jutottunk minden egyes kerületre nézve és biztosítottuk egymásnak kölcsönösen a támogatást? *(Zajos derűtség és taps bal felől.)*

Ha más valakit állítanak velem szembe ily téma megvitatására, szívesen vitatkozom felette elvi alapon, sőt meglehet, később, ha majd a t. igazságügyminiszter úrtól elbúcsúztam, még mai beszédem folyamán is mondok erről néhány szót, de a t. igazságügyminiszter úr ne várja tőlem, hogy vele erről vitatkozzam. Elég neki e közös tapasztalatokat, ez együttesen viselt dolgokat emlékezetébe visszahoznom: akkor aztán a nagy dialektikusra, a kít már sokszor láttam és hallottam tűnődni önmagában és a kritikai elme őrlő malmán szétmorzsolni azokat, a miket 24 óra előtt a csalhatatlanság teljes tudatával védett; *(Élénk tetszés balfelől.)* akkor erre a nagy dialektikusra bízom annak a megmagyarázását, hogy a mi 1878-ban és 1884-ben tökéletesen rendjén volt és a miből magának bő részt vett ki — mert hozzáteszem, hogy pártügyeink e részét személyesen ő vezette leginkább *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* — mondom, a nagy dialektikusra bízom annak a megmagyarázását, hogy a mi 1878-ban és 1884-ben rendjén volt, az talán már 1887-ben, de 1892-ben mindenesetre vérlázító politikai erkölcstelenség. *(Hoszszzantartó zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezzel kapcsolatosan a t. igazságügyminiszter úr, nagy csodálkozásomra, — mert ő valóban nem szorult

rá *(Halljuk! Halljuk!)* — a politikai dajkamesékből föltálalt a Háznak egy néhányat. Elmondja nekünk, hogy hol a jobb-, hol a baloldal felé teszszük át súlypontunkat; hol itt keresünk barátkozást, hol amott, a mint azt céljaink éppen magukkal hozzák.

Mínthogy éppen ma Pulszky Károly t. képviselő-társam figyelmeztetett arra, hogy bizonyos dolgokat, a miket én tegnapelőtt elmondtam, Beksics Gusztáv t. képviselő úr már sokkal szebben írt meg: legyen szabad nekem ismét a t. igazságügyminisztert figyelmeztetni, hogy azokat az előbb említett dolgokat, melyeket én politikai dajkameséknek nevezek, sokkal élénkebb színezéssel, sokkal kimerítőbben, sokkal szebben megírta ugyanaz a Beksics Gusztáv, kit ma vetélytársunkká tett Pulszky Károly t. képviselő úr. *(Zajos derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

Ha azonban e gondolatot komoly vádként hozzák fel ellenünk, kénytelen vagyok erre is néhány szóval reflektálni. *(Halljuk! Halljuk!)* Nagyon sajátos követelmény az tulajdonképen, a mi e vádban rejlik. Mi a programmunk szerint, a melyet mindenki ismer, némely kérdésben egyetértünk a t. szabadelvű párttal és a kormánynyal; és némely kérdésben egyetértünk a függetlenségi párttal. Már most nem a legtermészetesebb dolog-e a világon, hogy akkor, a mikor oly kérdések vannak napirenden, a melyekre nézve a kormánypárttal értünk egyet, a kormánypárttal szavazunk; és ha oly kérdések kerülnek tárgyalásra, a melyekre nézve a függetlenségi párttal értünk egyet, hogy akkor a függetlenségi párttal szavazunk? Nem kell ehhez semmi boszorkányság, ez a dolognak igen egyszerű megfejtése.

Vagy azt akarja a t. miniszter úr, hogy valahányszor egy konkrét kérdés kerül napirendre, ilyen félreértések és vádak kikerülése végett mindig egész programmunkat mondjuk el? Azt akarja-e, hogy a mikor közigazgatásról vitatkozunk, akkor a véderő-javaslatnál mondott beszédeinket mondjuk el újból? És azért, mert nem mondjuk el újból s mert akkor, mikor közigazgatásról van szó, nem újítjuk meg azokat, a miket a hadseregre nézve követeltünk, mikor pedig véderőről van szó, nem beszélünk közigazgatásról: ez a Beksics-Szilágyi-féle interpretációban így nyilvánul, hogy hányódunk a jobb- és baloldal közt, *(Hosszantartó élénk tetszés és derűtség a baloldalon.)*

Nem volt-e igazam, t. képviselőház, mikor az ily vádaskodásokat a politikai dajkamesék országába utasítottam, annyival is inkább, mert ámbár programmuk ama részeit, a melyek a napirenden levő tárggyal nincsenek összefüggésben, ilyenkor nem szoktuk fejtegetni, éppen a közigazgatási vita alkalmával, első felszólalásomban, tudván, hogy kivel van dolgom, tudván, hogy akár szavaimból, akár hallgatásomból egyaránt fegyvert fognak kovácsolni a szofisták, kik nagy számmal ülnek a túloldalon — elismerem, legnagyobb köztük a t. igazságügyi miniszter úr *(Derűtség balfelől.)* — tudván ezt: a közigazgatási kérdésnél elmondott első beszédembe bevettem az emlékeztetést ama nemzeti és közjogi momentumokra, melyek miniket önöktől elválasztanak. Igenis, azokat a közjogi momentumokat, melyek az 1867-iki törvénybe is befoglalt vívmányok sérthetetlenségének a megvédései, a melyeket a függetlenségi párt kevesel, de azokon csorbát ejteni annál kevésbbé enged, — melyek tehát

olykor-olykor köztünk közös momentumok. Ezeket a közös momentumokat kiemeltem és a Ház elé állítottam, abban a pillanatban, mikor, a t. igazságügyi miniszter úr állítása és meséje szerint, a jobboldalnál kerestem ez oljaim megvalósítását.

Ismét attól függ az egész, hogy az ember cél alatt mit ért (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Czóljaink megvalósítására — igaz — elfogadjuk az erőt, akár onnan, akár innen. Csakhogy azok a célok nem egyéni célok, csakhogy azok a célok objektív célok, csak-hogy azok a célok elvek és eszmék megvalósítására indulnak (*Élénk helyeslés és tetsző balfelől.*) és ezt a szántsándékosan ráfogásokat keresőkön kívül minden elfogulatlan ember ismeri, a ki eljárásunkat objektív szemekkel nézi; (*a jobboldalra mutat.*) ott is az elfogulatlan elemek, itt is: akkor is, mikor ellentétben vagyok önökkel, akkor is, mikor harmóniában vagyok akár önökkel, akár (*a szélső baloldalra mutat.*) önökkel t. uraim. (*Helyeslés bal felől.*)

A t. miniszter úr különös súlyt helyez annak ismételt bebizonyítására, hogy én és elvbarátaim semmikép sem lehetünk hivatottak arra, hogy az 1867-iki kiegyezést képviseljük, hogy annak valódi szellemében való fentartását feladatunknak tekintsük. Szerinte, mi azt aláásni iparkodunk és ahhoz az őrhöz hasonlítunk, a ki az őrzésére bízott épület oszlopait megrázni törekszik.

E szerint, t. Ház, az 1867-iki kiegyezés hivatott védőit a túloldalon kell keresni. De vájjon kit? A t. igazságügyminiszter urat egyedül, vagy azt az egész pártot, melyhez ő most tartozik? Én azt sejttem, hogy az előbbenit és megmondom, miért? Mert ha azt a

pártot kellene az 1867-iki kiegyezés hivatott védőjének és magyarázójának tekintenem, akkor igen sajátos eredményre jutnék. *(Halljuk! Halljuk!)*

Élénk emlékezetünkben van, hogy azokról a padokról, a véderő vita alkalmával, Tisza István képviselő úr hogyan magyarázta a hadügy közösségét, azt mondván, hogy hajlandó volna elvileg hozzájárulni a hadilétszám megállapításának állandóvá tételéhez; és élénk emlékezetünkben van, hogy erre az igen t. igazságügyminiszter úr azt mondta: Tisza István t. képviselő úr, bizonyosan szándéka ellenére, de az általa kifejtett eszmék tartalmánál fogva egy alapon áll és egy irány felé törekszik az osztrák centralistákkal. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Élénk emlékezetünkben van, hogy ugyanakkor az igen t. igazságügyminiszter úr kifejtette az 1867-es alapon állóktól eddig hallott azt a legradikálisabb doktrínát, hogy az esetben, ha a monarchia két állama közt a véderő-rendszer megállapítása tekintetében az egyezség létre nem jön: az ország e tekintetben teljes intézkedési szabadságát visszanyeri; és élénken emlékezünk, hogy, nem tudom, itt a képviselőházban-e, de az egész kormánypárti sajtóban, a melyet pedig a parlamentnek is igen tisztelt és tekintélyes férfiai vezetnek, rémület és szörnyűködés támadt az igen t. igazságügyminiszter úrnak, akkor csak képviselőnek, e theóriája felett és hogy azt a függetlenségi párthoz való nagy közeledésnek nyilvánították. *(Derültség a bal- és a szélső baloldalon.)*

Ha tehát a t. miniszter úr mostani pártját tekintve az 1867-iki alkotmány hivatott védőjének, akkor az a kérdés merül fel, hogy ama párt közjogi politikájának melyik szövege tehát az, a mely hiteles?

(*Derültség és tetszés bal felől.*) Vájjon az a felfogás-e, a melyet akkor Tisza István t. képviselő úr képviselt, a mely, a t. igazságügyminiszter úr szerint, az osztrák czenralisták felfogásával azonos; (*Derültség balfelől.*) vagy az a felfogás, a melyet a t. igazságügyminiszter úr képviselt és a mely ama párt egész sajtója szerint a függetlenségi párt álláspontjához hasonlít? (*Élénk-tetszés és derültség a bal- és szélső baloldalon.*)

Megvallom, t. Ház, nagyon nehezen tudok valamely alkotás hivatott képviselőjéül és közös védőjéül elismerni olyan politikai csoportot, a melynek a körében ülő férfiak egymást osztrák czenralizmussal és szélsőbalisággal vádolják, a nélkül, hogy a differenciákat egymás közt kiegyenlítették volna. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Ez a párt itt, ezeken a padokon, az 1867-iki művel szemben elfoglalt álláspontjának a magyarázatában mindig következetes volt: itt csak egy doktrína uralkodik, a mely, hogy jó, vagy rossz, alapos, vagy nem alapos-e, rátérek arra is, de legalább egységes; tudja mindenki, hogy mivel és kivel van dolga. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) Ha pedig a t. túloldalra tekintek, akkor az 1867-iki alkotmány valódi értelmének és rendelkezésének a magyarázatánál olyan bábeli zürzavarral találkozom; egymással annyira ellentétes elméleteket látok felállítva: hogy nem tudom, kire és mire és melyik felfogásra bízom a 67-iki alkotmányt, midőn azt ama párt oltalmában látom. (*Tetszés balfelől*)

De hát tegyük fel, — a mi a miniszter úr nyilatkozatának a legvalószínűbb értelme — hogy személy szerint ő az 1867-iki kiegyezésnek az egyedüli

hivatalos magyarázója és fentartója. (*Derülség. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*)

Én a t. igazságügyminiszter úrra addig, míg a képviselőház e padjain ült s a míg védte azokat a szigorú alkotmányjogi felfogásokat, melyeknek igen nagy részét tőle tanultam, igenis úgy tekintetem, mint alkotmányunk és közjogi önállóságunk egyik rendíthetetlen oszlopára; a minisztériumba való belépését pedig örömmel üdvözöltem, mert azt hittem, ha ő ott van, a közjogi felfogás hamisíthatlanságának a szempontjából nyugodtak lehetünk. És, t. Ház, legkeservesebb csalódásaim egyike az volt, hogy ebben csalódtam.

Ennek az illusztrálására csak egyetlen egy mondatot vagyok bátor felolvasni, a t. igazságügyminiszter úrnak a konzuli bíraskodás felett folyt vitában elmondott utolsó beszédéből. Csak egyet, mert ebben az egyben akarja ő az 1867-iki alkotás egész jellegét, saját felfogása szerint, megmagyarázni. E passzus pedig így hangzik: „Az 1867-iki törvény egy bizonyos politikát is föltételez, a melynek nem csak az az alkateleme, hogy az abban megírt jogok és a benne szétválasztott körök épségben tartassanak. Ez igenis annak egyik lényeges alkateleme. De az az alapgonddal, mely a 67-iki törvényt létrehozta, az a politika, a mely azon épül, abban áll, hogy Magyarországnak államjogi kötelékben állván Ausztriával politikai okokból, érdekek találkozásánál fogva, és mert így mindkét állam java jobban elérhető, a találkozó érdekek fölött egyezkedhetünk: nem helyes és nincs szükség reá, egy mesterkélt elzárkózási politikát követni.“

Hát, t. Ház, hogy találkozó érdekek fölött egyezkedhetünk, az így általánosságban mondva kétségtelen igazság. Találkozó érdekeknél fogva egyezkedhetünk Franciaországtól kezdve Khináig minden állammal; de hogy az 1867-iki törvény alapján különösen egyezkedésre volnánk utalva Ausztriával olyan tárgyakra nézve is, a melyek a 67-iki törvényben nincsenek s hogy a 67-iki törvényből specziális szükség-szerűsége vagy czélszerűsége következnek az Ausztriával való sűrűbb egyezkedésnek, mint a minő más államokkal szemben fennáll: állítom, hogy ez a doktrína, ez a felfogás Deák Ferencz álláspontjának és a 67-iki kiegyezésnek a legvakmerőbb meghamisítása. (*Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

A 67-iki alkotmány alapgondolata az, hogy megvannak ott jelölve, taxatív felsorolva a közösügyek, fel vannak sorolva továbbá azok az ügyek, melyek nem közösek ugyan, de a melyekre nézve czélszerűségi okokból az Ausztriával való megegyezés megkísértendő; de minden egyéb ügyre nézve Deák Ferencz koncepcziójának az alapja az volt — és ez a szellem az, a miért én a 67-iki kiegyezéshez ragaszkodni tudok — hogy Magyarország minden egyéb tekintetben más önálló nemzet normális helyzetébe jutott és hogy minden egyéb tekintetben semmivel sincs több oka, semmivel sincs több kényszerűsége, semmivel sincs több hivatottsága arra, hogy Ausztriával egyezkedjék, mint bármely más országgal. Az az elmélet, hogy abból, a mit a t. miniszter úr a szabatosságának egy vojt jogtanárhoz talán nem egészen méltó hiányával „államjogi“ köteléknek nevez, hogy abból a köte-

lékből folyjon holmi határozatlan, ködszerű, beláthatatlan sora az egyezkedéseknek, a melyekre utalva vagyunk Ausztriával, azért, mert a 67-iki törvények által körülírt kötelékben állunk vele: ennek az elméletnek a felállítása a nemzetet oly lejtőre viszi, a melyen, ha egyszer reá lépünk, megállás nincsen. *helyeslés. Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* És hiába hangoztatjuk azután ezzel szemben a jogi körülhatároltságok szigorú fentartását. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal és szélsőbalon.)* Mert, t. Ház, mi a jog? Hogyan fejlődik a jog? Hiszen a jogi tételek, a jogi korlátok, a jogszabályok nem születnek — azaz néha születnek az ürességből, igaz, de legalább helyes fejlődés mellett nem kell azoknak az ürességből születniük. Azok fejlődnek, kinőnek az életből. Az élet bizonyos érintkezést, összeköttetéseket, bizonyos társadalmi viszonyokat, bizonyos viszonylatokat hoz létre és mikor aztán annak a szüksége felmerül, akkor következik a jogalkotás, akkor a jogtudomány formákba önti és körülhatárolja azokat a viszonyokat. Ha mi azt a tételt állítjuk fel, hogy nemzetünk a fennálló 67-iki alapon utalva van arra, hogy Ausztriával mindsűrűbben és sűrűbben érintkezzék, sűrűbben más okoknál fogva, mint melyek minden egyéb nemzettel szemben fennállhatnak: akkor azután elő fognak állani, keletkezni fognak azok a tényleges összeköttetések, keletkezni fognak azok a tényleges összenövések, keletkezni fognak azok a jogilag nem közös, de tényleg közösökké vált viszonyok; és csak néhány lépés kell, hogy, nem mondom két, vagy három év múlva, de egynehány évtized múlva ezek az ekként kedélyesen egybeállított, tényleg közösökké vált viszonyok jogi-

lag is körülhatárolt közösügyekké legyenek; és akkor a t. igazságügyminiszter úr visszamehet a katedrára és hallgatóinak előadhatja az üres jogi fen tartásokból álló új corpus jurist, melyet ő fedezett fel és melynek a tartalmából a nemzet önálló életének, önálló fejlődésének minden kelléke elveszett. *(Élénk helyeslés, tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Úgy van!)*

De a t. miniszter úr újból szörnyűködik azon, hogy én egy alkalommal azoknak az ügyeknek, melyek a 67-iki törvény szerint valóban közösek, közös kezelését és ellátását a nemzet részéről hozott áldozatnak neveztem. Ezt a t. miniszter úr felhossa ellenem, mint gravament, azt mondván, hogy a ki így vélekedik a 67-iki kiegyezésről, az nincs hivatva annak a fentartására.

Hát, t. miniszter úr, én kifejtettem akkor nyomban, hogy nem vádoló Deák Ferenczet, mintha az azelőtt fennállott tényleges fejleményekkel szemben áldozatokat hozott volna; hanem hogy azért mindazokat, a mikre a t. miniszter úr hivatkozott, áldozatoknak kell tekinteni, ezt ismételtén állítottam. És sokkal jobb ezt férfiasan bevallani, mint elpalástolni: *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* mert hogy nem volnának áldozatok, azt szóles e hazában Magyarországon senki el nem hiszi. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Vagy, t. Ház, a ki találkozott egy szakasz debreczeni bakával, vagy nyalka husszárral és azokat hallja halb-rechts és halb-links szavakkal vezényeltetni; a ki az ország némely középületein német felírásokat lát — bár nem is mondható, hogy mindez az 1867-iki kiegyezés föltétlenül szük-

séges folyamánya — az vitathatja, a mint én is vitatom, hogy ezeket az állapotokat nem kell bolygatni; lehet az ész parancsoló szavára hivatkozni; lehet a néppel megértetni azokat a nagyobb érdekeket, melyek miatt ilyenekbe belenyugodni kell: de állítom, hogy a ki szívében és lelkében nem érzi, hogy ez áldozat, annak a nemzeti érzését ön bámulom, de irigyelni nem tudom. (*Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Állítom azt, hogy igazsággal, őszinteséggel és férfiassággal lehet minden, a körülmények által ránk parancsolt politikát megvédelmezni és ha az igaz bázison alapul, a nemzettel megértetni és elfogadtatni; és hogy az 1867-iki alkotmánynak sokkal jobb szolgálatot tesz az, a ki a nemzettel megértetni iparkodik, hogy a mi nem felel meg az ő keble és szíve aspirációinak, azt bizonyos viszonyokra való tekintettel fentartani és az ellenkező aspirációt feláldozni szükséges, mint az, a ki azt akarja állítani, a mit el nem fogad senki sem itt, sem másutt, hogy t. i. ez az áldozat a mi ideálunk, hogy ez az áldozat a nemzet szíve óhajának megfelel. (*Elénk helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon.*) És bizony, t. Ház, a ki a 67-iki kiegyezést folytonos egyezkedés lejtőjeként mutatja be; a ki azt, a mi benne a nemzet önállóságának kifejtéséből közössé lett, nem tekinti, mint szükséges áldozatot, de el akarja hitetni, hogy ez a nemzet szíve óhajának netovábbja; a ki tagadni akarja, hogy ez áldozat: az lehet igen ügyes politikus, az érhet el nagy sikert, emelkedhetik magas polczra, megnyerheti a maga számára a magasabb körök tetszését, de hogy az nemzeti politikát csinál, azt tagadom.

(Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)

Már most önök talán nem fogják beismerni, de én azt hiszem, ebben az országban mindenki érteni fogja annak az elhatározásnak az okát, a horderejét és célját, hogy annak a kormánypolitikának, melyről azt hittem egy ideig, hogy jobbra fordul, mikor láttam, hogy ez illúzió volt, kérlelhetlenül és kíméletlenül hadat üzentünk; érteni fogja mindenki, hogy mi e harczunk céljainak és tárgyainak, e harczra való elszántságunknak egy oly név felvétele által akarunk kifejezést adni, mely semmi újat, csak eddigi törekvéseink összefoglalását tartalmazza; hogy ezt nem hiú hivalkodásból, hanem azért tesszük, hogy már a zászló kitűzése által is figyelmeztessük a nemzetet arra, miről van szó és milyen nagy tárgyak, milyen nagy értékek azok, melyekért a küzdelem foly. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* Azt hiszem, hogy azok az eszmék, melyeket képviseltünk évek óta és melyeket képviselünk ma, soha nagyobb veszélyben nem forogtak, mint éppen ma. *(Ellenmondás jobbfelől. Úgy van! Úgy van! bal felől.)* Minél nagyobb ügyességgel, erővel, tudománnyal képviselték azokat a közjogi doktrínákat, melyeket egy szóval másoknak, mint aulikusoknak nevezni nem lehet, *(Élénk helyeslés bal felől.)* annál nagyobb a veszély, mely a közjog nemzeti felfogása ellen torlódik. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De a másik oldalon hasonló nagy veszély fenyeget. A 67-iki alkotmány két oszlopon nyugszik: az egyik a magyar állami önállóság fentartása; a másik a monarchia, az ő felsége uralkodása alatt levő összes országok külbiztossága és a *pragmatica sanctio*

által körülírt összetartozósága. És csak akkor nyugszik biztos alapon ez az alkotmány, ha mind a két oszlop szilárd. Ha az egyik oszlopot, azt, a mely az állami önállóságot jelenti, megrongáljuk; ha abban hézagokat hagyunk; ha abból kövek hiányoznak; ha az roskadozik: roskataggá válik a másik is, mert az magában gyenge az alkotmány súlyát elbírní. Ez csak akkor lesz szilárd, ha a nemzetben meggyökeredzik az a tudat, hogy az, a mi a nemzetnek drága, a miről lemondani nem akar soha, éppúgy biztosítva van, mint a hogy van a másik szempont. *(Elénk helyeslés balfelől)*

És, t. Ház, a belügyi reformok terén is hasonló, az eddiginél veszélyesebb helyzet áll fenn. Az előbbi kormány a mi törekvéseinkkel szemben a merev visszautasítás terére lépett, a stagnációt képviselte. Ez elég baj volt és küzdeni kellett ellene. De sokkal nagyobb baj az, a mely most keletkezik, a midőn az eszméket értéktelen utánzatok alakjában látjuk megjeleni a nemzet előtt. Még az anyagi világban is gyakran igen nehéz az eredeti czikket az utánzattól megkülönböztetni; hát még az eszmék világában!

Ha egyoldalú, fonák értelemben, fonák irányzattal indul meg a reformtevékenység; ha a reform felé mozgató erőt, a reformban rejlő új eszmék varázsát oly épület emelésére használják fel, melyben minden inkább lakik, csak igazi reformatori szellem nem; melyben a köztudatba átment fogalmak, az egyes intézmények külsőségei más czélokra szolgálnak, mint a melyekre rendeltetve vannak; midőn a párturalom doktrínájának újból való feléledését látjuk; midőn pil-

lanatnyilag beállt remények után a nemzet ismét csak azt látja maga előtt, hogy egy párt, melyet én — ez tán nem sértés — politikai társaságnak neveztem, saját hatalma fentartását önczélal proklamálja: (*Ellenmondásjóbbról. Igás! Úgy van! balról.*) akkor, t. Ház, beállt az igazi reformátori szellem valódi veszedelme; (*Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.*) és itt van helye leginkább annak, akkor érkezett el legparancsolóbban annak az ideje, hogy a nemzetet e veszélyre figyelmeztessük és az eddiginél is erélyesebb küzdelemre hívjuk fel. (*Zajos helyeslés balfelől.*)

A miniszterelnök úr első programm-nyilatkozatában már gyanút ébresztett bennem e tétel és annak rögtön kifejezést is adtam. Rögtön azt mondtam, hogy bár az ígért reformok egy része általánosságban helyesléssel találkozik, aggodalmat ébreszt bennem az, hogy a miniszterelnök úr ugyanabban a beszédjében a szabadelvű párt fentartását politikai célként tűzte ki. De a párturalmi szellem e megújulására mutat számos jelenség. Mikor a közigazgatási reform fölött a vita megindult, mikor a harcz kezdetén voltunk, mire való volt annak kihívó kürtölése, hogy ez a mű kizárólag ama párt műve legyen? (*Élénk helyeslés balfelől.*) És vájjon mikor hirdették onnét a szent háborút? Mikor állott fel a t. igazságügyminiszter úr, hogy ékes szavának harsonájával az egész tábort nemcsak védelemre, de támadásra is szólítsa? Talán akkor, mikor a reform megindult, mikor keresztül kellett volna küzdeni az eszmét? Nem! Most, mikor az eszme megbukott, mikor a párturalom ellen van intézve a támadás. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Most harczra hívatik az egész tábor és az egész nép-

felkelés; most megjelennek azok a miniszter urak⁷ kiket az eszmék harcának idejében nem láttunk, *(Igaz! Úgy van! bal felől.)*

És ki ellen hívják fel harczra azt az egész tábornot? Talán ama t. szomszédaink ellen, kik reform-törekvéseiknek elkeseredett és, a mint tapasztalták, igen veszedelmes ellenségei? *(Zajos tetszés balfelől.)* Nem! Megkezdődtek már azzal a párttal szemben a hízelkedés ama sziréni hangjai, *(Úgy van! bal felől. Élénk ellenmondás jobb felől.)* melyeket arról az oldalról mindig hangoztatnak és melyekkel a t. igazságügyminiszter úr utolsó beszédében mindenféleképen iparkodott nekik kedvezni és őket a mi gonoszságainktól valahogy megóvni. *(Élénk derűtség balfelől.)* Nekünk, nekünk szól ez a hadüzenet. Nagyon jól értettük, elébe állunk, fel is vesszük a keztyűt. *(Zajos helyeslés balfelől.)* De jellemző arra a politikai szellemre, mely itt uralkodik, hogy nem az eszmék kiküzdésének a pillanatában, hanem a fenyegetett párturalom percében szólal meg a harci riadó *(Élénk tetszés balfelől.)* és nem az ott vallott eszmék kérlelhetetlen ellenségei ellen, hanem azok ellen, a kikről a t. miniszter úr maga is azt gondolta, hogy az elvek és reform-építkezések terén talán lehet velők találkozni, de a kikkel a hatalmi politika terén találkozni nem lehet, kiket ezért megsemmisíteni, kiket az útból kimozdítani kell. *(Zajos helyeslés és tetszés balfelől.)*

T. Ház! Valamint a közjogi alapon, ez alap igazi nemzeti tartalmának a megvalósítása és megmenetése terén, a reform-tevékenység alapján az utánzatokkal szemben az igazi reformgondolat épségbentartását és megmentését akarjuk: épúgy a parlamenti

és alkotmányos élet terén ama párturalmi Caesarizmus helyébe, mely egész alkotmányunkat megsemmisíti, a nemzet szabad akaratának nyilvánulását akarjuk tenni. *(Zajos helyeslés balfelől.)*

E törekvések arra valók, hogy felébredszék a nemzetben szunnyadó őserőket. Önökért is küzdünk, t. uraim, ott a túloldalon, *(Mozgás jobbfelől.)* sokakért önök közül, mert felteszem, hogy az önök soraiban is vannak olyanok, a kik e küzdelemtől csak jót várhatnak. De hát legyen ez így, vagy amúgy, küzdünk a nemzet felszabadításáért, a nemzeti akarat szabad nyilvánításáért. *(Élénk helyeslés és tetszés bal felől.)* Igen, t. Ház, politikánk egész szellemének a megváltoztatásáról van szó. Mert, a mint boldogult Grünwald Béla t. barátom a belügyminisztérium közigazgatási politikáját akként jelezte, hogy a belügyminisztérium nem más, mint egy óriási szolgabírói hivatal: ugyanígy a mi parlamenti életünket akként lehet jellemezni, hogy a mi alkotmányos parlamentáris életünk nem más, mint egy nagyra kiterjedt vármegyei klikk-uralom. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ebből az egész kormányzatot, az egész nemzetet meggyöngítő, megmételvező helyzetből az utat meg kell találni a felé az állapot felé, midőn nem a párthoz való tartozás, nem a párturalom előtt való meghajolás, hanem a független jellem, a tehetség és a munka adják a jogcímet a boldogulásra. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ennek a nagy nemzeti átalakulásnak, a nemzet erkölcsi élete meggyógyulásának, megedződésének állja útját az a megrögzött párturalom, melyet epigonok vezetése alatt fentartani és folytatni akarnak. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* De éppen az a körül-

mény, hogy epigonok vezetése alá jutott a helyzet, hogy ily hosszú epocha, mint a minő az a politikai epocha volt, mely a volt miniszterelnök úrtól veszi nevét, egyszerre meg nem szűnhet; hogy ez ragaszkodik ahhoz az uralomhoz, a melyet oly sokáig birt; hogy kísérletet kísérlet után fog tenni ez uralom kizárólagosságának a megtartására: éppen e tudat bátorít minket arra, hogy egy első, hogy talán egy második kísérlettel könnyebben, rövidebben fogunk elbánni, könnyebben és rövidebben fogunk végezni, mint tudtunk boldogulni akkor, a mikor e párt egész erejében állott velünk szemben. *(Élénk helyeslés baloldalon.)*

T. Ház! Ezek a törekvések adják meg a jogcímet a mi küzdelmeinknek; ezek a törekvések szorgáltatják az erőt, a mely sem szívünkben, sem lelkünkben, sem értelmünkben megfogyni nem fog. *(Élénk helyeslés bal felől.)* Mert ez az erő a kötelességtudat. A mint Beöthy Ákos t. barátom igen szépen mondotta, a siker kivi* vasáért nem állhatunk jót, egyről azonban jót állhatunk: s ez az, hogy az elvtagadás, a politikai erkölcsök elsatnyulásának az az árja, mely nagyra nőtt és nőni akar az országban, e padokon, a mi lábainknál meg fog állani és minket nem fog magával sodorni soha. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Nem fogadom el az első szakaszt. *(Zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon. Meg-megijülő éljenzés a baloldalon.)*

IV.

— 1891. októker 20. —

Tisztelt képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Az idő ugyan előre haladt, de azoknak az észrevételeknek a megtételére, a melyekre magamat az imént elhangzott beszéd után kötelezettnek érzem, elég lesz az az idő, mely az ülések rendes tartamából még fenmaradt.

Kénytelen vagyok először is az igen t. igazságügyminiszter némely történelmi tételét helyreigazítani. Az igen tisztelt igazságügyminiszter úr ugyanis újból bírálat tárgyává teszi a közigazgatási javaslat körül általam követett magatartást. Nem akarok arról szólni, hogy ama kategorikus kijelentések után, melyeket nemcsak akkor, hanem most újból is tettem, azt a „növekedő befolyást“, ezt az általa valóban agyonnyargalt kifejezést, (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) abban az általa is alantjárónak elismert értelemben nem lehet venni; hogy a midőn minden kijelentésem, minden beszédem, minden nyilatkozataim azt az értelmezést kizárták, akkor az ő részéről a folytonos czélozgatás erre az általam kizárt értelmezésre talán a politikai vitatkozásokban szükséges loyális törvényeivel ellenkezik. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*)

(*Horánszky Nándor: Több mint illoyalitás!*)

Mert vagy elhiszi nekem a t. miniszter úr, hogy én a „befolyás“ kifejezésnek valóban azt az értelmet tulajdonítottam, melyet én ennek a szónak adtam,

vagy nem hiszi el. Ha nem hiszi el, mondja megnyíltan és határozottan (*Élénk helyeslés balfelől*) s akkor azután, t. Ház, bátran a közvéleményre és az országra fogom bízni, hogy, állítással állítás szembe helyeztetvén, kinek akar hitelt adni: neki-e vagy nekem? Nekem-e, a ki önmagam tényéről beszélek, a ki tehát saját tényeimnek egyedül hiteles magyarázója vagyok, vagy neki, a ki ebben az esetben az alaptalan gyanúsítás és ráfogás terére lép. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Ha pedig elhiszi, hogy a befolyás kifejezését valóban és őszintén abban az értelemben vettem, a melyben azt tegnap újólág megmagyaráztam: akkor ne méltóztassék, nagyobb hatás és derűltség előidézése kedvéért, beszéde egész folyamán homályosan oly célzásokat tenni, melyek arra mutatnak, hogy ő azért annak a befolyás szónak mégis azt a másik jelentőségét, a hatalomban való osztozkodás értelmét tulajdonítja.

A t. miniszter úr eljárásának a további bírálgatásába nem bocsátkozom, de egy tárgyat fel akarok hozni, melyről minapi beszédemben említést sem tettem, melyre azonban vissza kell térnem, mint-hogy az igazságügyminiszter úr, úgy látszik, ennek a tárgynak különös fontosságot tulajdonít és arra a mai ülés folyamán is visszatért. (*Halljuk!*)

A t. miniszter úr ugyanis azt kérdi: miként jöhettem én a lefolyt közigazgatási vita folyamán a kormány hivatottsága iránt oly teljesen ellenkező meggyőződésre, azzal a meggyőződésemmel szemben, melyet a vita megindulásakor tapasztalt? (*Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A vita egész folyamában, még az utolsó beszéd alatt is.*)

Erre is megfelelek. Mondom, a miniszter úr azt kérdi, miként történt az, hogy én a kormányt a javaslat benyújtásakor a reform iniciálására és keresztülvitelére képesnek tartottam, hogy reform-akciójától jót vártam és csak a vita végszakában, mikor az egész akció az ismert kétszakaszos törvényjavaslattá zsugorodott össze, csak akkor nyivánítottam azt, hogy ön a kormányt hivatottnak, képesnek, de még a kellő komoly akarattal ellátottnak sem tartom, S igen elmesén veti közbe a t. miniszter úr, hogy azok a tanácsok, melyekkel időközben a kormánynak szolgáltam, engem ily nézetváltoztatásra nem jogosítanak fel. Mert hiszen mit tanácsoltam én, a miniszter úr szerint, a t. kormánynak a hosszúra nyúlt vita által nehézzé vált helyzetben? Egyszerűen azt, hogy tegyük át a vita folytatását az őszi időre; és valóban neveltséges volt — a t. igazságügyminiszter úr szavai szerint — várni és remélni, hogy ez az egyszerű tény, ha a tanácskozás folytatását őszi időre teszik át, megszünteti, el fogja hárítani azokat az akadályokat, a melyek a törvényjavaslat magában való elfogadásának az útjában állottak. Itt ismét, a t. igazságügyminiszter úr gyakori távolléte miatt, nem csodálkozom azon, habár, gondolom, abban az ülésben épp jelen volt a t. miniszter úr, a mikor a napirend megállapításáról volt szó, hogy ebben is az igazságügyminiszter urat cserben hagyta az emlékezete. Mert akkori felszólalásom leglényegesebb részét kihagyta. Én ugyanis akkor pártoltam Prónay Dezső báró t. képviselőtársamnak azt az indítványát hogy, a Ház a szokásos nyári szünidőre széjjelmenvén, a vita folytatása az őszi időre maradjon; de hozzátettem, hogy

ez a halasztás magában véve nem elegendő arra, hogy a törvényjavaslat sikerét biztosítsa, (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) A mint ki emeltem, a kormány meggyőződhetett a vita egész lefolyásából, hogy álláspontjának egyik gyengeségé nemcsak az úgynevezett biztosítékokra vonatkozó előterjesztésének, de nyilatkozatainak is a hézagosságából éred; különösen pedig abból, hogy a fegyelmi törvénynek ezzel egyidejűleg való beterjesztését és törvényerőre emelését nem akarja megígérni. Én, bízván — a mi felett a t. igazságügyi miniszter úr most elménczkedik — a dolgok egészséges fejlődésében, elálltam a vita elején attól a követelménytől, hogy a kormány a fegyelmi törvény tartalmát is elének terjeszsze, legalább annyira részletezve, a mennyire az a közigazgatási bírászkodásra vonatkozólag történt; de íme a vita lefolyása meggyőzhette a kormányt arról, hogy az ekként csonkán maradt előterjesztésnek nincs az az erkölcsi meggyőző ereje, mely a kormányt arra képesítse, hogy a nagy akadályokkal szembeszállhasson, vagy legalább — mert a siker biztosítását senki magára nem vállalhatja — neki a küzdelem későbbi folytatására a legkedvezőbb helyzetet biztosítsa. (*Helyeslés balfelől.*) Ebben az értelemben felkértem a kormányt, hogy az őszi illésszak megkezdéséig a fegyelmi törvényjavaslatot is terjeszsze a Ház elé és ennek az erkölcsi hatásától vártam azt, hogy az ellenkezés szenvedélye és elkeseredettsége alászáll; hogy mi, a kik a reformot akarjuk, erkölcsi pozíciónkban emelkedni fogunk, ha semmi mulasztást nem követünk el. (*Úgy van! baloldalon.*) Akkori tanácsomnak ezt az igen lényeges alkatrészét az igen t. miniszter úr elfelejtette. És most

menjünk tovább. (*Halljuk! Halljuk!*) Én belenyugodhattam abba, hogy a fegyelmi törvény egyidejű előterjesztését a kormány mellőzze, akkor, mikor gyakorlati feladatként állt előttünk a közigazgatási reformnak minél hamarabb való megvalósítása, mikor a kormány arra hivatkozhatott, hogy nem akarja a gyakorlati eredményt kockáztatni az előterjesztések komplikálásával, szaporítva ama törvényjavaslatok számát, a melyeket egyszerre akar keresztülvinni. Én e gyakorlati érv előtt meghajolhattam, jóllehet már akkor is figyelmeztettem a kormányt a bizottságban, hogy, azt hiszem, nem helyes úton jár, mert ez által annyi erkölcsi erőt ejt el és annyitól fosztja meg magát, a mennyit semmi időnyerés nem hoz helyre. De később, midőn a tapasztalás megmutatta, hogy igazam volt, midőn a tapasztalás több, a túloldalról történt nyilatkozat szerint is, azt engedte sejtetni, hogy különösen a fegyelmi törvény elő nem terjesztése, meg nem ígérese csakugyan gyengítette a kormány pozícióját a reform-művel szemben; (*Élénk helyeslés balfelől.*) mikor ily tapasztalás után sem akarta a kormány a fegyelmi törvényt előterjeszteni: akkor jogos volt az a következtetésem, hogy a reform e részénél, melyet én a közszabadság szempontjából kardinális fontosságúnak tartok, nemcsak halasztással, hanem határozott nem-akarással állunk szemben. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) E meggyőződésem még megerősödött akkor, midőn végül egy oly két szakaszos törvényjavaslatról volt szó, mely egyáltalában semmiféle, rövid idő alatt, ezen az országgyűlésen megoldandó gyakorlati politikát nem tartalmazott, hanem csak elvi kijelentéseket foglalt

magában; mikor a kormány által amúgy is elismert és elfogadott tény volt, hogy ezen az országgyűlésen a közigazgatási reformmal többé nem boldogulhat s hogy ezt tehát későbbi időre kell halasztani. Midőn aztán a tárgyalás ökonómiájának a szempontjai nem jöhettek tovább tekintetbe; midőn tisztán egy kielégítő elvi álláspont megjelöléséről volt szó és a mikor, figyelmeztetésem ellenére, az egyszerű elvi felsorolásokból is kihagyták a fegyelmi törvény megalkotását, a nélkül, hogy bármi gyakorlati szempontra hivatkozhattak volna a kihagyás igazolásául: ez az utolsó tapasztalás megerősítette bennem azt az impressziót, melyet a kormány előbbeni vonakodásából kellett mérítenem, hogy a fegyelmi törvényt egyszerűen azért nem helyezi kilátásba, mert azt legalább hosszú időn át megalkotni nem akarja. Akkor, t. Ház, világossá vált előttem, hogy sokkal nagyobb ellentét van az én felfogásaim és a t. kormány felfogásai közt, mint a minőt a tárgyalások megkezdésekor s annak az első stádiumában tapasztaltam. (*Nagy mozgás jobb felől.*) Egyáltalában sajtóságon érint engem a közigazgatási reform kísérletének a t. kormány padjairól történő ez a tárgyalása. Ma a t. pénzügyminiszter úr beállott harmadiknak ama mulatságos tapasztalatok szerzői közé, kiket a miniszteri padokon tisztelhetek e vita folyamán, A t. pénzügyminiszter úr ugyanis mindenáron vissza akarja nekem adni az előrelátás hiányának azt a vádját, melylyel én a kormányt illettem és be akarja bizonyítani, hogy én is politikai előrelátás hiányában szenvedek. Ámde mivel akarja ezt bebizonyítani a t. pénzügyminiszter úr? (*Halljuk! Halljuk!*) Azzal, hogy én az általuk benyújtott javas-

latot és refomakciójukat támogattam. (*Derültség bal-felől.*) Azt mondja a miniszter úr: az úr azt hitte rólunk, hogy komoly reformot akarunk, az úr azt hitte, hogy mi objektív téren mozgunk s azt hitte rólunk, hogy mi minden közreműködést szívesen akceptálunk és hatalomféltésből semmit vissza nem utasítunk. (*Élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.*) Lám, az úrban mennyire hiányzik az előrelátás, mennyire csalódott, mert mi bizony nem vagyunk objektívek, nem fogadunk szívesen olyan támogatást, melytől az idők folyamán talán hatalmi érdekeink megcsorbítását várhatnék. (*Zajos derültség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Hát, t. Ház, hogy valaki mást diadalmasan vádoljon az előrelátás hiányával azért, mert az őt jobbnak tartotta, mint aminőnek tényleg bizonyult, ez a legsajátságosabb dolog. (*Úgy van! a bal- és szélsőbalon.*) *Wekerle Sándor pénzügyminiszter:* Nagyon meglehetnek szorulva, hogy ilyet mondanak. (*Zaj.*)

Azt mondja a t. pénzügyminiszter úr, nagyon meglehetünk szorulva, hogy ilyesmin nevetünk. *Wekerle Sándor pénzügyminiszter:* Hogy ilyet mondanak! (*Halljuk! Halljuk!*)

De, t. pénzügyminiszter úr, mily fokig lehetnek megszorulva azok, kik az előrelátás hiányát valakire ráfognak s csak arra tudnak diadalmasan hivatkozni, hogy ők nem olyan jók, nem olyan kiválók, nem olyan objektívek, nem olyan jelesek, mint a minőknek tévesen tartották! (*Élénk derültség. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Egyebekben — ámbár megvallom, igen hálás iér volna — nem követem lépésről-lépésre az igen t.

igazságügyminiszter úr okoskodásainak az összességét; nem követem különösen azt a, szerintem, nem éppen sikerült kísérletét, a melyben bebizonyítani kívánta, hogy eljárása a közigazgatási vita alkalmából, a parlamenti szolidaritás és a reformért való lelkesedés követelményeinek teljesen megfelel. Kár erről okoskodni. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Hiszen tudjuk mindnyájan, hogy Szilágyi Dezső igen t. igazságügyminiszter úr, a Ház legnagyobb dialektikusa, neki tehát mindig sikerül addig, a míg beszél, bármely elméletet vagy tényt elfogadhatónak feltüntetni: de azután elmúlnak az ő dialektikai mesterfogásainak pillanatnyilag kápráztató eredményei *(Mozgás jobbfelől)* és az emberek másnap, ha visszagondolnak, nem is igen tudják emlékezetükbe visszaidézni az ő körmönfont, mesterséges okoskodásának a tartalmát, a ínylelyel ideig-óráig tudott mulattatni, *(Úgy van! bal felől Mozgás jobbról.)* És előáll ismét a rideg tények hatalma. Ezek pedig azt mondják, hogy a nagy reform megvédésekor, melyet a t. igazságügyminiszter úr vitt oda s a melynek a megvédésénél hatalmas szónoklata oly nagy szükség volt, a t. igazságtigyminiszter úr visszavonult. *(Úgy van! bal felől.)*

Ez a tény marad a dialektikai szappanbuborékok eloszlása után is, a mely szappanbuborékok az ínyemtől csak azzal különböznek, hogy azoknak még újjal való érintésére sincs szükségök, hogy szétpattanjanak. *(Derültség és taps a baloldalon.)*

Ezek után áttérek arra, a mi az igen t. igazságügyminiszter úr beszédének a legkomolyabb része és a köztünk való kontorverziának, gondolom, az országra és közönségre nézve legérdekesebb, mondhatnám, egye-

dül érdekes része, mert itt nem személyünkről, nem öngazolásunkról — sem az övéről, sem az enyémről — hanem a nagy elvi álláspontok megvitatásáról, közjogi alaptörvénynek magyarázatáról van szó. (*Halljuk! Halljuk!*) Röviden foglalkozni kívánok tehát azokkal a kijelentésekkel, melyeket a t. igazságügyminiszter úr az 1867-iki kiegészítés értelmezéséről és szelleméről tett, kapcsolatba hozva azokat azzal a váddal, melyet ebből az alkalomból ellenem formulázott és a mely odáig ment, hogy az igen t. igazságügyminiszter úr az én politikámat egyenesen a 67-ki alappal való szédelgésnek volt szíves nevezni. Nem ütközöm meg, t. Ház, ezeken a szavakon. A szó erős, de teljesen parlamentáris és teljesen megengedett. Ezt előre bocsátom, nehogy a t. igazságügyminiszter úr is megütközzék azon, ha ezentúl én is, a mindig követendő, szabályszerű illedelem korlátai közt az erősebb támadás terére bátorkodom átlépni. (*Tetszés a baloldalon. Mozgás jobbfől.*)

Bocsásson meg a t. igazságügyminiszter úr, de ma egy kicsit elmagyarázta azt a nyilatkozatot, a melyet a konzuli bíraskodásról folyt vitában tartott beszédéből tegnap felolvastam és ma ő is felolvasott. (*Úgy van! bal felől.*) A t. igazságügyminiszter úr most, midőn én őt azzal vádolom, hogy az 1867-iki kiegészítésből nemcsak a közösügyeket és bizonyos egyetértéssel intézendő ügyek törvénybe foglalását, hanem az egyezkedési politikára való utalást akar kiolvasni, oda magyarázza akkor elmondott szavait, mintha ő az alatt az egyezkedési politika alatt egyebet nem értett volna, mint utalást arra a, gondolom, szám szerint öt, igen kardinális fontosságú ügyre, melyről az

1867: XII. t.-cz. azt mondja, hogy ezek ugyan a pragmatica sanctio értelmében nem közösek, hanem a közös érdekek találkozása alapján közös egyetértéssel oldandók meg, ha lehet; szóval, hogy ezekben a közös egyetértés megpróbálandó,

Nos hát, t. Ház, ha a miniszter úr akkori nyilatkozatának csak ez lett volna a tartalma és súlya, köztünk e részben nem volna különbség. Hisz' igen világosan szól az a törvény, mely az ügyeket megjelöli és ahhoz sem magyarázat, sem félremagyarázás nem fér. A törvény megjelöli taxative a közösügyeket és megjelöli taxative azokat az ügyeket is, melyekre nézve egyetértőleg történő megoldást kell megkísérlem. De a t. miniszter úr nyilatkozata egész általánosságban hangzott és én örülni fogok, ha ő azt abban az értelemben, melyet annak ma akar tulajdonítani, rektifikálja és megszorítja. A miniszter úr nyilatkozata a törvényben foglaltakon kívül — mert hisz a törvényben foglaltak jogszabályt képeznek és nem politikát, — arra utalt, hogy egész politika van abban, hogy mi ama kapcsolat révén, melyet a kiegyezés köztünk és Ausztria között nem létesített, hanem definiált, egyezkedhetünk; hogy ez alapon épül az egyezkedési politika. Ez a határozatlanság, ez a homályban, ködben úszó sorozata az egyezkedéseknek, ez a gondolat, a mely a kiegyezésben nincs benn s a melyet a miniszter úr ama nyilatkozata, ha azt meg nem szorítja, bele akar magyarázni, mintha mi a törvényben felsoroltakon kívül Ausztriával szemben kötöttebb helyzetben volnánk, mint a világ bármely országa: ez a felfogás volt az, a melyet visszautasítottam. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

A t. miniszter úr azonban főleg azon ütközik meg, ismételten, hogy én bizonyos ügyeknek a nemzet független elintézésének köréből közös elintézés körébe való áthelyezését, áldozatnak tekintem. De a miniszter úr fejtegetései rám nem gyakorolták azt a benyomást, hogy abból, a mit a konzuli bíraskodásról szóló törvényjavaslatnál elmondottam és abból, a mit tegnap ismételtem, akár egy szót visszavonni, akár annak egy betűjét módosítani hajlandó lennék. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Az igen t. miniszter úr nagy pathosszal és nagy ékesszólással azt mondja, hogy az ily nyilatkozatok, a melyek azt, a mi az erő forrása erre a nemzetre, a pragmatica szanctióból folyó, 1867-ben körülírt köteleket áldozatként, fájó érzést fentartó áldozatként állítják oda: hogy éppen az ilyen nyilatkozatok ébresztik a nemzetben ezt a fájó érzést és az ellenszenvet a fennálló intézmények ellen és ez által előkészítik azt a talajt, a melyről azok ellen a romboló kéz nyúlhat. Úgy-e, jól fejeztem ki a t. miniszter úr gondolatát? Erre válaszom ismét csak az, hogy akárminő czélt tűzünk ki magunk elé, akárminő intézmények fentartása körül óhajtjuk sorakoztatni a nemzetet, az út, mely arra vezet, nem az, hogy eltagadni iparkodjunk, a mit eltagadni nem lehet, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* a minek eltagadására a nemzet határozott visszautasítása felelne, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* a mely visszautasítás annál veszedelmesebb, minél kevésbé jutna nyilvánosságra és nyílt kifejezésre, *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* minél lappangóbb volna annak az érzete, hanem az igazság őszinte beismerése és az igazságnak csak az

igazság argumentumaival való támogatása. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Nem azzal fogom én megnyerni a nemzetet a 67-es intézmények támogatására és fentartására, ha el akarom hitetni vele annak az ellenkezőjét, a mi minden magyar ember öntudatában lappang, hanem azzal, ha megmondom az igazat; ha megmondom neki azt, a mit a t. miniszter úr ma mondott, hogy az a kapcsolat a maga egészében a nemzetre nézve az erőnek, a fennállásnak, a biztosságnak a forrása, hogy az tehát fentartandó; hogy azokhoz a formákhoz sem kell könnyelműen nyúlni, mely formákba az évszázados közjogi viszályok után öntett; de ha egyúttal azokat az érzelmi momentumokat is, a melyekről, mint igen sok magánembernek élete legfontosabb fázisaiban, mint majdnem minden nemzetnek történelme döntő pillanataiban s így a magyar nemzetnek is le kellett mondania, ha ezeket az érzelmi motívumokat nem eltagadni, nem elpalástolni, nem eldisputálni igyekszünk, hanem férfiasan elismerjük és azokkal szemben az értelmi motívumok fölényét, a nyugodt akaratot és elhatározást állítjuk. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

És, t. Ház, ha valamely eljárás megérdemli a 67-iki kiegészéssel való szédelgés nevét, éppen az az eljárás az, melyet a t. igazságügyminiszter úr követ. Mert a-t. miniszter úr, úgy látszik, nincsen teljesen tisztában a szédelgés fogalmával. Én azt gondolom, hogy szédelgés az, ha valaki annak az ellenkezőjét állítja, a mi tényleg megvan; ha azt, a mi van, elpalástolni iparkodik bizonyos politikai czélok elérése végett. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Én tehát azt poli-

tikai szédelésnek tartom, ha, nem tudom, micsoda politikai czélekből, elpalástoljuk azt, hogy a mi lemondás, az csakugyan lemondás; ha nem arra az egyenes útra lépünk, hogy ezt beismerjük, de egyúttal a lemondás szükségességének az okait a nemzet előtt meggyőzőleg kifejtjük. (*Élénk helyeslés bal felől.*) Politikai szédelésnek tartom például azt, ha egy miniszter magát a nagy reformok minisztereként tünteti fel (*Élénk tetszés és derűlttség balfelől.*) és pozsonyi levelében a pártokat összműködésre hívja fel s mihelyt ez a felhívás nem biztosította neki azt a hatalmi állást a kabinetben, melyet az általunk nyújtott és általa szívesen el is fogadott kiváltságos helyzet alapján elérni remélt: akkor egyszerre a szabadelvű párt szolidaritási eszményének a karjaiba veti magát és egyszerre inparlamentárisnak akarja nyilvánítani azokat az eljárási módokat, a melyeket addig, míg növekedő súlyának befolyását ezen az úton remélte elérhetni, a parlamentarizmus igaz alapelveinek kiegészítő részeként hirdetett. (*Élénk helyeslés és zajos tetszés balfelől.*) Politikai szédelésnek nevezem azt, ha egy miniszter mindenféle alkalmal az általa részben eltűrt, részint utólagos párt-állásfoglalása és állása által szentesített, részint pedig kezdeményezett lemondásokat az 1867-ben is biztosított nemzeti jogok integritásáról, — ha ezt az egyezkedési politikát, a mely a nemzet önálló életének mindig több és több momentumát akarja önálló intézkedési jogköréből kivonni; ha ezt a gyenge, alkudozó politikát a nemzeti erő nyilvánulásaként, a nemzeti önbizalom jeleként akarja föltüntetni. (*Zajos tetszés és éljenzés a baloldalon.*)

Politikai szédelgésnek tekintem én azt, t. Ház, ha egy miniszter, mint a legmagasztosabb liberális eszméknek, mint különösen a bírói függetlenség eszméjének a képviselője lép a kabinetbe (*Derültség bal felől.*) és azután — a mint azt ő tegnap is bevallootta — a honvédelmi miniszter úrnak egy billet doux-ja elég arra, hogy őt egy bírónak adandó intésre rábírrja. (*Zajos tetszés. Úgy van! a bal felől.*)

És, t. Ház, valamint az ilyen politikai műkifejezések, mint a minő a szédelgés, néha veszedelmesek a mondóra is, mert kétélű fegyverek: úgy a parabolákban is, bármily fényesek és szépek is legyenek azok, rejlik néha hasonló veszély.

A t. miniszter úr beszéde befejezéseként — és engedje meg, hogy én őt e tekintetben kövessem — igen mulattató és tanulságos adomát mondott el, a melyet Macaulaytól kölcsönzött. Beszolt arról a kétes megjelenésű gyanús alakról — eleinte azt hittem, hogy ezzel rám céloz, de köszönettel tartozom neki, hogy az aranyműves személyében célzott rám — beszélt arról az aranyművesről, a ki midőn gyanús eredetű nemes fémtárgyakat hoznak neki, a melyek rá azt a benyomást teszik, hogy lopott egyházi vagyonból származnak, korántsem nyúl azokhoz saját kezével, hanem fogóval veszi kezébe, beolvasztja és miután beolvasztotta, azt mondja segédeinek: No lám! nem nyúltam egyházi vagyonhoz és mégis megkaptam azt a polgári nyereséget, a melyet ezen az úton el lehet érni. Azt mondja a t. miniszter úr: ez az aranyműves a parabolában engem mutat be az ő szemei előtt. (*Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Okoskodását! (Élénk derültség.)*)

A miniszter úr közbeszól, hogy az nem én vagyok, hanem az okoskodásom. Itt azonban köztünk egy kis különbség van, mert én okoskodásommal egy és ugyanaz vagyok, (*Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.*) én azonosítom magamat okoskodásommal, (*Nagy tetszés, derűltség és taps a bal- és szélsőbalon.*) de megengedem, a t. miniszter úr egyik kiváló tulajdonsága az, hogy ő nem mindig szokta magát azonosítani az okoskodásával, (*Zajos tetszés és taps balfelől*) valamint legyen szíves nekem elhinni, hogy midőn azokban az okoskodásokban gyönyörködünk, nem mindig a bennünk rejlő belső erőt bámuljuk annyira, mint inkább a nagy atlétát, a nagy gladiátort, a nagy bűvészt, a ki papíer-maché golyókat emel és el akarja hitetni a közönséggel, hogy nem tudom hány száz kilós súlyokkal dobálódzik. (*Élénk derűltség és tetszés a bal- és szélsőbalon.*)

T. képviselőház! Én volnék tehát az az aranyműves, a ki a függetlenségi eszméket megveszi, fogóval megfogja, úgy, hogy tehát nem is nyúlok hozzájuk, de azért beolvastom, hogy a polgári nyereség is meglegyen,

Én, t. Ház, megvallom, hogy a példabeszédnek ez aranyművese alatt az igen t. miniszter urat képelem magamnak. (*Halljuk! Halljuk!*) Minthogy beolvastásról van szó, hát ő azokat a beolvastási tendenciákat: a kiegyezés által biztosított önállóság és nemzeti függetlenség megnyírbálásának a tendenciáit, a mind nagyobb mértékben haladó közösség (*Igaz! Igaz! a bal- és a szélsőbalon.*) és az önálló államiság mind nagyobb mértékben hanyatló tendenciáinak ezeket a valóban beolvastó eszméit nem veszi a ke-

zébe, (*Élénk tetszés balfelől*) hanem, mint előbb látuk, az ő egyéniségétől különálló és azzal szolidaritásba nem hozható dialektikájának fogójával nyúl csak hozzájuk (*Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.*) és akkor aztán azt mondja nekünk: „Én nem nyúltam egyházi vagyonhoz, nem nyúltam az ország jogaihoz, nem vettem ezekből a szent kincsekből a kezembe semmit, csak fogóval nyúltam hozzájuk, (*Derült-ség a bal- és szélső baloldalon.*) csak beolvasztottam; megmaradt a közjogi felfogásom integritása és megvan az a polgári nyereség is, mely ily eljárásból a mi viszonyaink közt kinek-kinek politikai boldogulására sokkal biztosabban vezet, mint az a, megvallom, együgyű eljárás, mely olyan eszmékhez, a melyeket kezébe nem vehet, a melyekhez izoláló fogó kell, egyáltalán hozzá nem nyúl. (*Hosszantartó élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Ezek voltak azok, melyeket a miniszter úr megjegyzéseire viszonyválaszul elmondani kívántam. Magától értetődik, hogy a javaslat utolsó szakaszát sem fogadom el. (*Élénk hosszantartó helyeslés, tetszés és éljenzés a baloldalon.*)

SZÓZAT A MAGYAR NEMZETHEZ.

(A nemzeti párt programja.)

A nemzeti párt 1892. január 5-én tartott értekezletén olvasta föl Apponyi e szózatot, melyet a párt egész terjedelmében magáévá tett s melyet a párt tagjai a téli választások alkalmával megküldöttek a választóknak.

Az országgyűlés feloszlataása ténynyé vált. Küszöbön állanak a képviselőválasztások. Kezdődik a nagy alkotmányos harc, melyben egyetlen fegyverünk, az egyetlen, melylyel bárminő körülmények közt élni akarunk, eszméink előadása és érvekkel támogatása. Ezeknek a vázlatával lépünk most a közönség elé.

Pártunk a „nemzeti párt“ nevet vette föl, mert ez a név fejezi ki legjobban törekvéseink lényegét. Nemzeti politika volt a mi hitvallásunk a múltban és az lesz a jövőben is. A kormánypolitikának mind veszélyesebbé váló elfajulása tette szükségessé, hogy már pártunk elnevezésében is rámutassunk a nemzeti irányra. És ez a név, ez a hitvallás nekünk nem üres szó, kifüggesztett czégér, mely semmire sem kötelez. Számat tudunk adni úgy a múltban, mint a jövőre nézve a szó tartalmáról és a hitvalláshoz való hűségünkről.

Nemzeti politika az, *mely minden téren, kifelé úgy, mint befelé* a nemzeti egységet, erőt és méltóságot juttatja érvényre és minthogy ez elég nagy feladat arra, hogy a törvényhozásnak és kormányzatnak minden erejét igénybe vegye: csak az a politika lehet nemzeti politika, mely valóban *minden erőt* erre a czólra összpontosít és mellékcélokra nem pazarol semmit.

És már itt eleve megjegyezzük, hogy a kormány politikája, ha tartalmaz is egyes jó intézkedéseket, éppen azért nem érdemli meg a nemzeti politika nevet, mert *nem minden téren* érvényesíti a nemzeti eszmét, és mert tömérdek erőt von el a nagy nemzeti érdek szolgálatától, hogy azokat *saját hatalmi céljaira* pazarolja, úgy az intézmények alkotásában, mint a kormányzatban. Ez képezi az elválasztó úrt köztünk és a kormány közt, jóllehet látszólag több érintkezési pont található abban a felfogásban, melyet némely kórdósben vallunk.

Viszont nem tehetjük magunkévá a függetlenségi és 48-as, vagy a 48-as párt elvi álláspontját sem, mely az 1867. évi kiegyezés megváltoztatását, a közös intézmények megszüntetését tűzi ki célul. Mi azt hisszük, hogy ama kiegyezés talaján is megvalósítható az a teljesen nemzeti politika, melyet előbb jellemeztünk; azt hisszük továbbá, hogy újabb közjogi harcok felidézése a nemzeti fejlődés folytonosságát megszakíthatná és így a nemzeti megerősödést, nemhogy előmozdítaná, hanem inkább fenyegetné.

Mi nemzeti politikát akarunk az 1867-iki kiegyezés alapján; folytatói vagyunk Deák Ferencz politikájának; hívei annak a kiegyezésnek, mely tulajdonképpen csak

formát adott a pragmatika szankció kettős alapelveinek: a *közös védelemnek és Magyarország nemzeti és állami önállóságának*. Ugyanezt állítja magáról a kormány és pártja. Ámde az ő politikájuk ezt a kiegyezést lejtővé teszi, melyen lefelé csúsznak az önálló nemzeti és állami létről való lemondásig. Az udvartartásban a magyar királyi korona önállóságának nyoma sincs; sőt a magyar udvari méltóságok — a melyek többnyire üres czimekké lettek — egyes esetekben a magyar közjog előtt ismeretlen udvari hivatalok segédhivatalaivá alacsonyodnak le. A közös intézmények által használt címerekben és jelvényekben, sőt kifejezésekben is gondosan kerülik Magyarországnak, mint önálló államnak a megjelölését; a külföldnek arról tudomása nincs; állami önállóságunk csupán házi használatra szolgál, a Lajthánál megáll annak elismerése. A közös hadsereg kiegészítő részét tevő magyar hadseregben nem gondoskodtak arról a legszerényebb nemzeti követelményről sem, hogy magyar katonai nevelés által a magyar szellem és hazafiúi érzés ébren tartassék: sőt még ezt is visszautasítják, azzal a hamis ürügy gyei, hogy a hadsereg katonai egységével össze nem fér. A véderőtörvény hírhedt 25. §-a a magyar intelligenciára méltatlanul nehezedik. A honvédség nemzeti jellege mindinkább elhomályosodik: még a nemzeti színek használatának a kizárólagosságán is rést ütöttek. A közös intézmények kebelében fölmerülő, Magyarország közjogát és önértetét sértő kihágások eseteiben komoly megtorlást, igazi elégtételt sohasem nyerünk. Legújabbban pedig kormánynyilatkozatokban jutottak kifejezésre olyan elméletek, mintha a kiegyezés nem volna a közös,

valamint a közös egyetértéssel intézendő ügyek taxatív felsorolása, egyebekben pedig az ország teljes önállóságának a fenntartása, hanem olyan politika, mely minket mindenféle ügyben az Ausztriával való egyezkedésre utal és hív fel.

Mindezek az állapotok és elméletek ellentétben állanak az 1867. évi kiegyezésnek úgy betűjével, mint szellemével, sőt magának a pragmatika szankciónak az alapgondolatával is. A ki *ezeknek* a fentartását akarja, az nem ama kiegyezés, hanem az azóta lábra kapott és mindinkább elfajuló aulikus irányzat híve. Nem csoda, hogy az ilyen politika bizalmatlanságot gerjeszt, mely áthárul magára az 1867-iki kiegyezésre is, és így közjogi állapotaink megszilárdítását kifelé és befelé lehetetlenné teszi. A bizalmat csak az olyan politika állíthatja helyre, mely a kiegyezés nemzeti tartalmát érvényre juttatja; mely a magyar nemzetet meggyőzi arról, hogy ebben a monarchiában minden tényező utógondolat nélkül át van hatva állami önállóságunk tudatától, és hogy minden ezzel ellenkező irányzat nyilvánulása kérlelhetlen megtorlással találkozik. És a Habsburgok hatalmának erkölcsi megszilárdulása akkor lesz befejezve, akkor daczolhat az idők minden viharával, ha annak legbiztosabb támasza, a magyar nemzet, önmaga iránt kötelességmulasztás nélkül, kiirthatja szívéből a bizalmatlanság utolsó nyomait is.

Király és haza iránt való kötelességünknek tartjuk tehát e sérelmek orvoslását, e nemzeti követelmények kivívását.

A szoros értelemben vett *magyar belügyek terén* szintén a *nemzeti politika szükségképpen céljai, a nemzeti egység, erő és méltóság, adják kezünkbe a vezérfonalat.*

Ebből a szempontból kívántuk mindig *erős magyar államhatalom szervezését egyfelől és az erőteljes nemzeti élet szabadságát és buzdítását másfelől.*

Erősnek nem akkor tekintjük az államhatalmat, ha mindent magához ragad, mindenbe avatkozik és mindent elnyom, hanem ellenkezőleg akkor, ha erejét a nemzeti egység követelményeinek a biztosítására és azokra a teendőkre szorítja, melyeket jobban végezhet, mint a társadalom szabad tevékenysége, vagy a szűkebb önkormányzati körök működése. Az így megállapított szférában azonban az államhatalom szervezetének olyannak kell lenni, mely *az állami akaratot szabatosan, biztosan, részrehajlatlanul érvényesíti és működésének tisztasága és jótékonyága által a honpolgárok rokonszenvét megnyeri.* Ekkor nevezhető erősnek, a nemzeti erő egyik főtényezőjének.

Hogy államunk ilyenné váljon, *a reformot az államhatalom minden orgánumára ki kell terjeszteni.*

Reformálni kell magát a törvényhozást és összealkotásának alapját, a választási törvényt, főleg abban az irányban, hogy a képviselőház a választási szabadság biztosítása által valóban a nemzeti akarat képviselője legyen, és így a képviselőháznak felelős kormány is a nemzettől függjön, nem pedig a nemzet tőle.

Reformálni az igazságszolgáltatást. A bírói függetlenséget, erős fegyelem mellett, legtökéletesebb biztosításokkal ellátni; az alaki jogban a szóbeliség és közvetlenség elveit érvényesíteni; a katonai igazságszolgáltatás mai elavult szervezetét átalakítani; de mindezt meg is tenni, nem csupán róla elmélkedni és vagy az ellenkezőt, vagy semmit sem cselekedni.

Reformálni kell a közigazgatást. Pártunknak régi

programmpontja a *jurisdikcióval ellátott megyei és járási tisztviselők kinevezése*. De ezzel kapcsolatosan a tisztviselőket olyan helyzetbe kell hozni, hogy csupán *a törvényes állami akarat végrehajtói legyenek, nem pedig a párturalomnak, vagy alkotmány-ellenes kormányzás eszközei*. E célból anyagi javadalmazásukat munkakörükhöz és társadalmi állásukhoz méltóvá kell tenni, a hivatali viszonyból folyó anyagi igényeiket bírói oltalom alá helyezni, állásukat a szolgálati pragmatika és különösen a fegyelmi jog megfelelő szabályozása által biztosítani, polgári jogaik szabad gyakorlásában, meggyőződésük alkotmányszerű érvényesítésében őket függetleníteni, viszont minden presszió eszközlésétől hatályosan eltiltani; alkotmányellenes kormányzat parancsaival szemben az engedelmesség kötelességét felüggeszteni, sőt tilalommá változtatni.

Ezeket a biztosítékokat, melyek épp annyira a közönség érdekében szükségesek, mint a tisztviselőkében, kiegészíti a közigazgatási bíróság, egyesek és testületek közjogi jogosítványainak bírói védelme, a közigazgatás bármely fokán előfordulható sérelmes intézkedésekkel szemben.

A közhatalmak ilyen szervezése annyi biztosítékot nyújt, a mennyit a szervezet, mint olyan, egyáltalán tartalmazhat, hogy csupán nemzeti céloknak foglalkozni. De nem kevesebb súlyt fektetünk a nemzeti eszmének erőteljes életnyilvánulásaira és azok helyes vezetésére, mert e nélkül a legjobban kigondolt állami szervezet is csak gépiesen működik és semmiféle feladatot helyesen megoldani nem képes. *Ennek az erőteljes nemzeti életnek tért kell nyitni magában az állami igazgatásban, a községi és megyei önkor-*

mányzat lehető legtágabb jogkörrel való szervezése által; a községek és megyék helyi érdekű ügyeiben az autonóm testületeket a lehetőség határáig önálló intézkedési joggal kell felruházni; a községi hivatalok betöltésénél a választási elvet fentartani és a kinevezést csak a községnél nagyobb közigazgatási beosztásoknál érvényesíteni.

De a politikai önkormányzat még korántsem meríti ki mindazt, a miből az erőteljes nemzeti élet áll. Itt vannak a különböző egyházi önkormányzatok, nagy kulturális feladataikkal, mint a nemzeti történelem fejleményei. Ide tartozik a társadalom minden spontán életnyilvánulása, az egyleti tevékenység, gazdasági, művelődési, emberbaráti téren, — a szellemi érintkezés sajtó és gyülekezés útján, végül az egyéni erő szabad érvényesülése úgy a magán, mint a közéletben: az egyéni és a politikai szabadság annak számtalan elágazásával és követelményével.

A mind e tényezőkből alakuló gazdag élet a nemzetnek valódi erőforrása, melyet nem kikapasztani, hanem lehetőleg táplálni és helyes mederbe vezetni, az állami és nemzeti célok megvalósítására a lehető legteljesebben kihasználni, a nemzeti politika másik főfeladata. Az állami mindenhatóságot és mindenbe-avatkozást elvileg sem tartjuk helyes irányzatnak, de különösen Magyarországon még elég anyagi és szellemi erővel sem rendelkezik az állam, hogy ama társadalmi erők segítségével nélkül nagy kulturális és egyéb feladatait megoldhassa. Viszont társadalmunk is még sok tekintetben fejletlen, kevés kezdeményező ereje van, még kevesebb kitartása; tehát sok tekintetben buzdításra és támogatásra van szorulva; és ez által kormány és

törvényhozás abba a helyzetbe jut, hogy — a szabadság elnyomása nélkül — nagy mérvű vezérlő befolyást gyakorolhasson az egész nemzeti életre. Feladatai és felelősségei ez által nagyon megnönek; és minden attól függ, vajjon ezt a befolyást nemzeti vagy hatalmi célokra használja-e föl.

Az előbbi akarjuk mi; az utóbbi a kormány politikájának a jellege.

Főelvünk a szabadság. Nemzeti politika Magyarországon más, mint szabadelvű nem lehet. Előjog és elnyomás megosztja a kedélyeket, szétbontja a nemzeti egységet; a pusztá hatalom, ha nem áll szabad nemzeti élet temperáló befolyása alatt, idegen kézre kerülhet. Állami létünk alapföltételeinek korlátai közt mozogjon szabadon minden erő, érezze magát szabad nemzet önérzetes és teljes jogú polgárának minden magyar ember, vallás- és nyelv különbség nélkül.

A szabadság elvét akarjuk érvényesíteni a lelkiismeret és a vallás terén, mely erkölcs-nemesítő befolyását csak így érvényesítheti teljesen. Az egyházak történelmileg fejlődött önkormányzatát tiszteletben tartjuk és annak áldásait azokra is ki akarjuk terjeszteni, a kik azzal még nem bírnak: de kötelességnek tartjuk örködni a fölött, hogy az egyházi autonómia soha és sehol államellenes törekvések köpönyegéül ne szolgálhasson. A teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot az összes vallásfelekezetekre nézve érvényesíteni kívánjuk, annak minden konzekvenciájával.

A szabadság követelményének tartjuk, hogy e haza minden polgára, valamint egyéniségének minden más oldalát, úgy anyanyelvét és annak kultúráját szabadon használhassa és fejleszthesse, az állami egy-

ség által követelt határokon belül. *A magyar nemzeti egység alatt nem a nyelv szerinti erőszakos magyarosítást értjük, hanem a nemzet politikai egységét, mely sem jogokban, sem kötelességekben nem ismer különbséget a különböző nyelvű honpolgárok közt és nemzetiségüket mint közjogi csoportokat el nem fogadhat* A magyar nyelv ismeretének a terjesztését azonban szükségesnek tartjuk, hogy a nem magyar ajkú intelligencia az állami szolgálatból részét kivehesse és ez által is minél szorosabban csatoltassék az államhoz, de főleg mint annak a társadalmi összeforrásnak az eszközét, mely nélkül a politikai egység üres forma marad.

A gyülekezési és egyesülési szabadság törvényes meghatározását, a szabadelvűség e becsületbeli adósságát, melyet az úgynevezett szabadelvű párt 16 évi uralma alatt nem fizetett ki, a sürgősen megoldandó feladatok közé soroljuk.

A *sajtószabadságot* fentartani, annak némely újabb kormányrendelet által történt megsértését megtorolni, és azt a tapasztalás által szükségeseknek mutatkozott újabb biztosítékokkal ellátni kívánjuk.

De a nemzeti élet, mint már mondtuk, a szabadságon kívül *célszerű vezetést is igényel: a nemzet szellemi, erkölcsi és anyagi érdekei gondozást kívánnak, úgy az állam direkt tevékenysége, mint a társadalmi tényezők irányítása és támogatása által.*

A nemzet szellemi és erkölcsi erejének egyik főtenyezője, a nemzeti egységnek egyik leghathatósabb előmozdítója *a célszerű és nemzeti szellemben vezetett közoktatás.* Az államnak e téren nagy feladatai vannak, különösen a tekintetben, hogy ne tűrjön az országban olyan területet, a hová a kultúra fénye

nem hatol és hogy saját kezeibe vegye a közoktatás ügyét mindenütt, a hol az különben nem fejlődnek hazafias irányban. De az állam ereje az egész nagy kulturális feladat teljesítésére elégtelen. Már ebből az okból is, de a szabadság elvéből is, a közoktatás terén működő társadalmi tényezők, különösen pedig az egyházak e hivatása tiszteletben tartandó. Az államnak azonban bírnia kell a szigorú felügyelet eszközeivel, hogy minden tanintézetben az oktatás kellő színvonalát és hazafias irányát biztosíthassa; attól eltérést meggátolhasson, illetőleg megtorolhasson. Pozitív támogatást pedig a közoktatás terén működő társadalmi tényezőknek, egyházaknak és másoknak, az állam abban a mértékben nyújtson, a mely mértékben működnek azok hazafias szellemben és teljesítenek ekként nemzeti hivatást.

Áttérve az *anyagi érdekekre*, magától értetődik, hogy az állami pénzügyek nagy áldozatok árán elért rendjét fentartani és megszilárdítani kívánjuk. De czólszerű adóreform a közterhek súlyát enyhítheti, ha nem is azoknak a leszállítása, de arányosabb beosztása által; ugyane czélből azokat a mindenféle címeket, a melyeken azok ma beszédnek és melyek az áttekintést az egyes adófizetőre nézve majdnem lehetlenné teszik, lehetőleg egyszerűsíteni, — a beszédési időt a nép gazdasági életének időszakaihoz alkalmazni szükséges. Gyökeres reformot igényel az italmérési adó, melynek mai rendezése a fogyasztó közsőségre nézve sok helyen elviselhetetlen állapotokat teremtett. A földművelési érdekek intenzív felkarolása, valamint az ipari fejlődés gondos előmozdítása és a hazai kereskedelem izmosítása mindenkor egyik

legfőbb törekvésünk volt. A legnagyobb súlyt itt a gazdasági értelmiség emelésére fektetjük, miért is úgy a mezőgazdasági, mint az ipari és kereskedelmi szakoktatás és egyleti élet nagyobb mértékben és rendszeresebben karolandó föl, mint eddig. A vízszabályozási ügyekben az autonómiának barátai vagyunk és szükségesnek tartjuk, hogy a műszaki szempontokkal és a többnyire egyoldalúlag ezeken alapuló kormányrendeletekkel szemben, a birtokosok teherviselő képessége nagyobb tekintetben részesüljön.

Egyebekben nem részletezzük azokat az egyes feladatokat, melyek a közgazdasági politika folyó ügyeinek nevezhetők és melyekre nézve alig van eltérés a különböző pártok közt. Itt a gyakorlati kormányzási érzék határoz; és azért elég azokra a férfiakra rámutatnunk, a kik pártunk soraiban ülnek és a kiktől — a parlamentben és a parlamenten kívül — a gazdasági élet minden ágában annyi üdvös kezdeményezés származott.

De szólnunk kell még a magyar közgazdasági politika általános kereteiről és elvi alapjairól.

Kiindulási pontunk Magyarország *önálló közgazdasági egyénítése*, melyet az 1867. évi kiegyezés világos szavakkal fentartott, de melyről az azóta folytatott közgazdasági politika sajnálatosan megfeledkezett. Az aulikus politika, a kiegyezés szellemének ellenére, ezen a téren is érvényre jutott: nem Magyarországot tekintette a közgazdasági egységnek, hanem az osztrák-magyar monarchiát.

És hogy ez mennyire igaz, hogy ez a káros és lealázó felfogás mennyire átment ama körök tudatába, melyek a „birodalmi egység“ számára ki nem fáradó

ravaszággal iparkodnak kisebb-nagyobb vívmányokat elérni: ezt a jelenlegi kormány is tapasztalhatta abból a visszahatásból, melyet a magyar államvasutak tarifáiban az önálló magyar érdekek gondozására irányuló szerény kísérletei a monarchia másik államában előidéztek.

A Magyarország közgazdasági önállóságáról megfelelő politikai, ha ezt elvileg nem is vallotta be, tényleg a vámterületi egységből politikai dogmát csinált, mert úgy járt el, mintha minden egyéb rendezkedés elvileg ki volna zárva. Csak így történhetett az, hogy hazánk 1878 óta egy érdekeivel merőben ellentétes összbiróalmi védvamos politika nyűgét viselte, mely mindig súlyosabban és súlyosabban nehezedett az adókkal amúgy is túlterhelt fogyasztó közönségre, a nélkül, hogy Magyarországon akár a mezőgazdasági, akár az ipari termelésnek számbavehető oltalmat nyújtott volna. Közgazdaságunk hajója önálló irány és vezetés nélkül hanyódott, vetődött a világaramlatok hullámai közt, idegen kormányosok akaratának engedve, saját kormányosainak tehetetlensége miatt. És ha most ismét csak a világaramlatok hoztak némi, alig érezhető javulást helyzetünkbe, senki sem állhat jól azért, hogy ez áramlatoknak újabb változásánál akár csak ezt a kis javulást is fentarthatjuk, míg hazánk közgazdasági önállóságának a gondolata nem válik közgazdasági politikánk vezéreszméjévé. *Mi itt az eredeti 1867-iki eszmét teszszüle magunkévá, nem pedig annak időközben beállott elfajulását;* ott vesszük fel a fonalat, a hol 1867-ben állottunk, nem pedig a lejtőnek azon a pontján, a melyhez azóta lecsúsztunk. *Hazánk közgazdasági önál-*

tósága nem zárja ki a vámterület és kereskedelmi politika fölött való egyezkedést, és egységének a megállapítását Ausztriával: sőt az 1867. XII t.-cz. értelmében első sorban erre kell törekedni; de nem tűri azt, hogy a rendezkedés e módja legyen a főczél, melyet az ország közgazdasági érdekeinek a feláldozásával is biztosítani keljen. Oda kell ismét állítanunk Magyarországnak, mint önálló közgazdasági egyéniségnek ez érdekét az első helyre, a berendezés módját a másodikra. Ki kell mondanunk, hogy a vámközösségi szerződést Ausztriával csak úgy újítjuk meg, ha úgy a fogyasztási adók szabályozásában, mint a kereskedelmi politikában az ország közgazdaságát helyes alapokra fektetjük: ennek föltétele pedig a szabad kereskedelmi politika föléledése. Mert elméletileg is bebizonyítható, de szomorú tapasztalás igazolja azt a tételt, hogy Magyarország közgazdasági érdekei közös vámterület mellett védvamos politikával ki nem elégíthetők. *Ha tehát szabad kereskedelmi politikát elérni nem tudunk, igénybe kell vennünk az országnak azt a jogát, hogy külön vámterületet alakítson.* És mert a közszellem annyira sülyedt, hogy olyan követelmények felállításában, melyek 10—15 év előtt még maguktól érthetők voltak, ma már sokan bona fide szélsőséget és vakmerőséget látnak, a közönség emlékezetébe hívjuk, hogy 1877-ben néhai Sennyey Pál bárónak a legkonzervatívabb modern magyar államférfiúnak a pártja, a vezér helyesléssel, ugyanezt az álláspontot vallotta magáénak.

Magyarország önálló közgazdasági egyénisége azt is kívánja, hogy hitelforgalmának a központja és szabályozója, *a törvény által szabadalmakkal ellátott jegybank, önálló legyen.* A valuta rendezésével el fog

esni ennek eddig fennállott gyakorlati akadály; és kétségtelen, hogy az országnak húsz év folyamán elért közgazdasági fejlődése nagyobb erővel ellátott olyan hitelügyi központot kíván, melynek a szervezete megfelelően Magyarország különleges viszonyainak, és melynek a műveleinél kizárólag Magyarország érdekei és szükségletei legyenek mérvadók.

Ilyen központra támaszkodva, létesülhetne egy teljesen egészséges, *az egész országra kiterjedő személyi hitelszervezet*. A tőke szabad vállalkozása sok jó pénzintézetet létesített ebben az országban; de ezek jótékony hatása nem terjed ama kisebb körökig, melyekben az egészséges hitel-igények kielégítéséről *a szövetségi eszme* megvalósítása által kell gondoskodni, a mint az Pestmegye területén pártunk egy kitűnő tagjának a kezdeményezésére történt. Ez a példa mutatja, hogy az önkormányzati tényezők és a szövetségbe lépő apró egyéni erők együttműködése olyan szervezetet képes teremteni, mely a legteljesebb üzleti megbízhatóság mellett tömérdek hasznos existenciát óv meg a pusztulástól és így hatalmasan járul egészséges társadalmi állapotok fentartásához.

Egészséges társadalmi állapotok fentartása a nemzeti erőnek és egységnek egyik leglényegesebb előfeltétele. E végből nem szabad elhanyagolnunk a *munkásvédő törvényhozás* kiegészítését, s teljes figyelmünket kell fordítanunk ama *társadalmi bajokra*, melyek az ország egyes részeiben részint végleges kivándorlás, részint veszélyes forrongások alakjában mutatkoztak. *Rendszeresen vezetett és az e célból alakítható pénzintézetek által támogatott telepítési politika, valamint az ipari foglalkozás terjesztése e bajoknak a legbiztosabb ellenszere.*

Nagy vonásokban adtuk elő a vezéreszméket, melyeket a nemzeti politika alap gondolatában foglalnunk össze. Már most lássuk, miként aránylik ezekhez a kormány politikájára, mely újabb időkben szintén szereti magának a nemzeti címet vindikálni.

Teszi ezt ugyanannyi joggal, a mennyivel a szabadelvű címet viseli, holott másfél évtizeden át egyetlen egy szabadelvű vívmányt sem létesített, sőt nem egyszer reakzionárius irányzatok szolgálatába állott*

Hogy a kormány a közös intézmények terén a nemzeti gondolat leghalványabb érvényesítésétől is visszariad, hogy az 1867-iki kiegyezést úgy politikai mint közgazdasági tekintetben, mégpedig nemzetellenes irányban, meghamisította, azt már az eddigiekben láttuk.

De nézzük tevékenységét a szoros értelemben vett magyar belügyek terén.

A kormány azzal dicsekszik, hogy a pénzügyeket rendezte. Igaz, hogy ideig-óráig eltűnt a deficit, de minő áron? Azon az áron, hogy e negatív eredmény elérése végett a nemzet adózási képességének utolsó tartalékát is igénybe vette s így a nemzeti és állami élet fejlődését megzsibbasztotta; azon az áron hogy „conversio“ neve alatt adósságaink törlesztésével a jövő generációkat terhelte meg; azon az áron, hogy a regálé megváltásánál a városoktól az egyetlen fejlődés képes jövedelmi forrást elvette, a fogyasztó közönséget elviselhetlen helyi monopóliumok nyomása alá helyezte. *A mit pénzügyi rendezésnek neveznek, az tulajdonképpen csak annyiból áll, hogy az uralkodó rendszer saját mulasztásainak és rendetlenségeinek a számláját a nemzet által fizettetik ki.*

Dicsekszik továbbá a kormány, a közgazdasági és közoktatási téren elért egyes eredményekkel. Ezek némelyikét szívesen elismerjük; de azt a rendszeres gondolatot, mely a kulturális és közgazdasági politikát egyedül teheti eredményessé és melyet vázolni igyekeztünk, a kormány működésében hiába keressük.

A tulajdonképpeni reformpolitika terén azonban csak a kudarczok szakadatlan sorozata jellemzi a jelenlegi kormány működését. Ennek bebizonyítása végett elég néhány főmomentumra utalni.

A nagy igénnyel bejelentett új igazságügyi tárca nem hozott az országnak mást, mint egy mapát, a táblai területek beosztását s ez is kétes értékű — és egy bírósági szervezet-töredéket, mely a felügyeleti jogot a bírói függetlenség rovására terjeszti ki. Egyebekben pedig a katonai büntető eljárás reformját, a szabadelvűség, vagy helyesebben szólva a humanitás e mellözhetlen követelményét előbbre nem vitte, az anyagi jog kodifikációjának a terén hátralepést tett, a polgári és büntető alaki jogban pedig *három évi vajúdás után még mindig a tűnődés stádiumában van.*

A közigazgatási reformkísérlet szomorú történetét újból megírni fölösleges. Egy pillanatig úgy látszott, mintha jobb szellem hatolna be a kormány törekvéseibe, mintha megvolna a komoly hajlandóság a készségesen felajánlott jó tanács és utógondolat nélkül való közreműködés objektív méltatására; és mintha ennek következtében lehetséges volna a rosszul megkezdett reform-művet helyesebb irányba terelni. És a míg ez a remény tartott, saját pártérdekeink ellenére támogattuk a kormányt. De az illúzió rövid volt. A mint a

kormány azt hitte, hogy javaslatának az elfogadása biztosítva van, rögtön felütötte fejét a régi hatalmi gőg és makacsság. Visszautasítottak minden tanácsot, elvileg is megtagadták a fegyelmi jog reformját. És ha még maradhatna kétely arra nézve, hogy a kormány úgy nevezett reformpolitikája csak rosszul leplezett hatalmi politika, a kételyt eloszlatná a tisztviselők fizetésének szabályozásáról szóló legújabb beadott törvényjavaslat. Ez a javaslat a tisztviselők hivatali állásából folyó vagyoni követeléseit is adminisztratív útra tereli, vagyis a miniszteri önkénytől teszi függővé. És ez a kormány a választásoknál mégis leginkább a tisztviselők befolyására számít; ama tisztviselőkre, a kiket fáradtságos működésük csekély anyagi díjazása mellett erkölcsileg is ilyen lealázó helyzetben akar tartani. Bízunk abban, hogy a kormány e számításában csalódnai fog. A tisztviselők nem fogják hivatalos tekintélyüket kompromittálni egy olyan kormány érdekében, melytől mint testület csak rosszat várhatnak, és mely gyengeségénél fogva alig lesz abban a helyzetben, hogy az egyesek sorsáról véglegesen határozzon.

Mert gyenge az a kormány, a mely 140 szavazatnyi többséggel egyetlen intézményt sem képes megalkotni; mely a kúriai bíraskodás dolgában tett ígéretének a megszegése után sem kívánhatja, hogy egyetlen nyilatkozatát is komolyan vegyűk; mely, érezvén működése eredménytelenségét az egész vonalon, saját tehetetlenségét másokra igyekszik tolni és idő előtt akar szabadulni attól a parlamenttől, a mely minden kapkodását bámulatos türelemmel támogatja; gyenge az a kormány, mely, érezvén azt, hogy a

parlamentet vezetni képtelen, a tanácskozási szabadság megszorításában keres menedéket.

Eddig csupán az intézményekről szólottunk. De van az állami életben egy másik, programmpontokban alig körülvonható, de minden nap érvényesülő és maguknál az intézményeknél is majdnem fontosabb tényező: ez a *kormányzat szelleme*. És e tekintetben még radikálisabb közöttünk és a kormány között az ellentét, mint az intézmények koncepcziójának a terén. *A mi egész kormányzati gépezetünk csúcsától egész az utolsó elágazásig nem egyéb, mint a hatalmi politika hálója*. Minden pályán az egyesek boldogulásának, minden helyi érdek érvényesülésének feltételül oda van állítva a meghajolás az uralkodó politikai irányzat előtt; különösen a főispáni állás, a mostani rendszer e kedvencz gyermeke, valóságos politikai gondolat-rendészetté fajult. Ilyen kormányzati politika mellett a korrupció kiirtása lehetetlenség, a jellemek elsatnyulása, a stréberség érvényesülése, a valódi érdem háttérbe szorítása szükségképeni következmény. Elborzad az ember, ha elgondolja, hogy a nemzet erkölcsi erejének ilyen folytonos megtámadása hová vezet. Ha valahol, úgy itt: a teljes átalakulás, a kormányzati befolyások irányának tökéletes megfordulása szükséges, és ha egyébért nem, már ezért is kérlelhetlen harcztot kell folytatnunk az uralkodó rendszer ellen. Milyen más Magyarország lesz akkor, mikor a hivatalos hatalom kizárólag állami és nemzeti célokat fog előmozdítani, és a párturalmi célok lealázó szolgálatától föl lesz mentre; mikor a meggyőződések szabadságát mindenki tiszteletben fogja tartani és azok megtagadása jutalommal nem fog járni; mikor egyedül jellem és tehet-

ség, szorgalmi és munka fog kvalifikálni; szolgálékűség pedig diszkvalifikálni. Annak a kormánynak, a mely Magyarországot regenerálni akarja, elég lelki emelkedettséggel kell bírnia, hogy gyenge társadalmunkat maga tanítsa önérzetre és független gondolkozásra. Csak így bizonyíthatja be azt, hogy hazáját jobban szereti önönmagánál.

Bemutattuk kötelességünk szerint annak a vázlatát, a mit Magyarország gyakorlati nemzeti politikájának tartunk; és bemutattuk legfőbb vonásaiban annak az ellenképét, a kormánypolitikájával. Eszméink nem radikálisak. Mi azon a téren akarunk maradni, melynek elfoglalására a nemzet erejét elegendőnek, helyzetét alkalmasnak tartjuk. De bár számolunk e viszonyokkal, ha eszméink megvalósulnak, a közéletnek egyetlen része sem lesz, melyet át nem hatna a nemzeti gondolat. *Szilárd hitünk, hogy az általunk kijelölt úton Magyarország azzá lehet, a minek azt ideáljainkban látjuk: a nemzeti önérzetnek, a szabadságnak, az igazságnak a hazája, mely fényt áraszt kifelé és jólétben és meglegedettségben egyesíti összes polgárait.*

Magyarország létesítésének szenteltük egész életünk küzdelmeit, e nagy cél elérésére kérjük a nemzet támogatását.

SZÉCHENYI EMLÉKE.

— 1892. február 22-én. -

A nemzeti kaszinó tudvalévőleg minden évben megünnepli alapítójának, Széchenyinek az emlékét. 1892-ben Apponyi volt az ünnepi szónok. Az ez alkalomból mondott pohárköszöntő így hangzik:

Valahányszor Széchenyi István emlékével foglalkozom, mindannyiszor a nemzeti újjászületés korszakát a maga egészében látom magam előtt. Mert ama nagy korszak kezdeményezései és alkotásai egymással elválaszthatatlan összefüggésben állanak; alakjai, még azok is, a kik közt látszólag ellentét fejlődött, egymást kiegészítik. Az irodalom ébresztette fel a nemzeti öntudatot és akkor adott a Gondviselés hazánknak nagy szellemeket, a kik körülnéztek és látták, hogy bár nemzet akarunk lenni, a nemzeti létnek majdnem minden feltételét nélkülözzük. E feltételeket kellett megszerezni. És bekövetkezett a nagy szellemek között a munka-megosztás: nem tervszerű megállapodás szerint, hanem a hajlamok, a tanulmányok, a tapasztalatok különbözősége szerint. És oly termékeny volt abban az időben a magyar génusz, hogy a nemzeti lét minden föltételének a megállapí-

tására, megszerzésére és kiépítésére, megvoltak a lángelkű úttörők és a nagyjellemű munkások.

A nagy korszak óriásainak egyrésze alkotmányos intézményeink reformjára, állami önállóságunk, szabadságunk biztosítására helyezte akciója súlypontját. Széchenyi magát a nemzeti életet, a társadalomban rejlő erők ébresztését, a művelő dózt, a vagyonosodást szemelte ki tevékenysége céljául. A politikai törekvések, a törvényhozói tervek közül őt leginkább azok érdekelték, melyekben a társadalom reformjának a feltételeit látta.

Azt a magyar társadalmat, melyet Széchenyi István talált, leírta ő nekünk maga.

E társadalom fényes történelmi érdemeiből mit sem von le az, hogy a XIX. század követelményeivel nem állott összhangban, hogy tehát szervezetének, szellemének és tevékenységének gyökeres átalakítása nélkül, a magyar nemzetnek az európai népcsaládban nem biztosíthatta volna a versenyképességet és így a fenmaradást. Ez a társadalom kasztokra volt szétszakítva, melyek között a szolidaritási érzet hiányzott; ennek a társadalomnak az egyik része, a mely az európai élet díszét megszerette, mindinkább, kivetkőzött a nemzeti jellegből; az a nagyobbik része pedig, mely magyar maradt, a nyugati nemzetek létfeltételeitől idegenkedett. A magyar nemzet ekkép a megsemmisülés veszélyének volt kitéve, mert gyökeres átalakulás nélkül egy részét elcsalta, más részét összemorzsolta volna az európai kultúra.

Ettől a veszélytől mentette meg hazánkat az a nagy szellem, melyben az európai irányzatok legteljesebb átértése, a leglángolóbb nemzeti érzéssel volt

párosítva. Működése nem szorult más tervre, mint arra, melyet saját egyéniségében bírt: és éppen azért volt olyan életteljes és annyira hatalmas, mert nem volt más, mint létté vált én-je, Kiterjedt a szellemi és anyagi élet minden ágára, minden részletére, de ennek az ezerféle tevékenységnek és ennek a fáradhatatlan tevékenységnek egy alapgondolata volt: ezt a nemzetet mindenekelőtt egységessé és a maga egészében a nyugot szellemi és anyagi kultúrájának részesévé tenni, a nélkül, hogy nemzeti egyénisége csorbát szenvedjen.

Európai és magyar: ez volt Széchenyi.

Legyen e nemzet tömör egység; legyen európai és legyen egyszersmind magyarabb, mint valaha: ez volt az ő programja

De midőn Széchenyi ekkép életet lehel a nemzetbe, midőn tevékenységre ébresztette a társadalomnak minden szunnyadó erejét; midőn egységesítette annak minden elemét: akkor éppen ő volt az, a ki kortársainak az állami intézmények átalakulására irányuló törekvéseit a leghatalmasabban elősegítette. Széchenyi társadalmi reformjai tették a nagy politikai reformot, egyrészt lehetővé, másrészt szükségessé. Az a szétzilált és tespedő régi társadalom, a mely a nemzeti életnek csupán darabokra tördelt anyagát és olykor ébredező ösztönét tartalmazta; ez a társadalom nem alkototta volna meg a modern értelemben vett alkotmányos államot, de nem is érezte annak szükségét. Az a társadalom megelegedhetett az állami intézményeknek ama töredékeivel, az állami önállóságnak ama készleteivel, melyek fennállottak. Becses részletek, becses töredékek, méltók az utókor kegye-

letére, mert ezek is oltalmat nyújtottak a magyar szabadságnak, de az új-kor rohamának ellentállani képtelenek. Ellenben a Széchenyi reformeszméitől áthatott, egységesített, a nemzeti szolidaritás tudatára ébresztett társadalom föltétlenül követelte a teljesen kiépített magyar államot; mert az állam nem más, mint az egységes nemzet jogi formája, Magyarország nem lehetett állam a szó modern és teljes értelmében, míg társadalmunk nem volt ugyanily értelemben nemzet: de mihelyt öntudatosan nemzetté vált, állammá is kellett lennie.

És Széchenyinek nagy szelleme ne érezte volna át ezt a nagy szükségzerű összefüggést az általa mérészen megindított társadalmi reform és nagy kortársainak alkotmányjogi reformja között? Átérezte, látta talán világosabban, mint bárki más és éppen ebből ered életének a tragikuma. Mert Széchenyi politikai krédójának az volt sarkalatos alap tótele, hogy boldogulásunkat csak a király és a nemzet bizalomteljes együttműködése biztosíthatja s midőn látta az összeütközés veszélyét a két nagy tényező között; midőn ez összeütközés alkalmát az alkotmányjogi átalakulásokban találta; midőn ezeket saját törekvéseinek, bár közvetett, de szükségzerű folyamányaként felismerte: megrendült a nagy szellem és katasztrófáktól féltvén imádott hazáját, tért engedett gondolkozásában annak az iszonyú kételynek: vajjon jót tett-e nemzetével, midőn azt lethargiájából fölébresztette; nem lett volna-e jobb a kelet népét tunyaságának békéjében hagyni, mint összeütközések elé vezetni, melyeknek a kimenetele megsemmisülés lehet.

Időszerű-e az, t. uraim, hogy alapítónk ez em-

lók ünnepén, pályája ecsetelésében önöket elkalauzoljam ama rettentő lelki-konfliktusig, mely gyászba borította élete utolsó éveit és gyászba borította érette a nemzetet?

Igen is, úgy vélem, időszerű, mert a mai nap egyszersmind emléknapja e konfliktus megoldásának.

Ó, hogy e megoldás nem mehetett végbe saját lelkedben, te nagy szellem, melynek egyedüli tévedése az volt, midőn gondolád, hogy tévedtél; hogy nem nyerhetted vissza lelked harmóniáját, megérvén azt, hogy a történelem tetteidnek ad igazat, kételyeiddel szemben! *Iszonyú kockázat a nagyság: egy Zeusra, a ki olympusi nyugalomban élvezi isteniségét, ezer Prometheus esik, a ki kínokkal fizet emberfőlötti-ségeért.*

A te nagyságod is, lelked nyugalmanak, saját boldogságodnak feláldozása volt a nemzet boldogulásáért. De mert ekkép egygyé váltál nemzetteddel és annak életében élsz tovább, elnyerted azt a legnagyobb dicsőséget, hogy a nemzet életében talál megoldást a te életed tragikuma.

És megoldást talál. Ebben az esztendőben lesz annak 25 esztendeje, hogy alkotmányunk helyreállítása és a koronázás szent szertartása újra megpecsételte a bizalom frigyét nemzet és király között. A mitől féltél, dicsőült szellem, az elmúlt; a mit reméltél, a mit álmodtál, az teljesülőfélben van.

Mert nézzünk csak körül a hazában és hasonlítsuk össze azt, a mit ma látunk, azzal a Magyarországgal, a melyet Széchenyi leírt, és örömtől dobog fel a hazafi szíve. Hisz még sok a hiány, sok a kezdetleges állapot, tudjuk mindnyájan. De szabad annak a

haladásnak, annak a fejlődésnek örülnünk, melyet 25 évi önrendelkezés idejében elértünk, nem úgy, hogy magunkat elbizzuk, hogy elfelejtjük azt a sok megoldatlan feladatot, mely még előttünk áll, de úgy, hogy az elért eredményekből egy örvendetes tanulságot vonjunk le, mely így hangzik: semmi sem lehetetlen már abból, a mit a haza felvirágoztatása kíván és hogy a tanúság alapján bátrabban, buzgóbban, fokozott önbizalommal dolgozzunk tovább.

Tisztelt Uraim! Másodszer van az évek során e serleg kezemben. Most is, mint először, midőn e díszes kiküldetésben részesültem, alapítónk szellemétől kértem inspirációt. Ő úgy akarta, hogy ez a kegyetes összszejövetel az ő emlékének legyen szentelve. Azt kérdeztem tehát magamtól, hogy mit szólna ő, ha körünkben megjelenne? Hová irányítaná figyelmünket, ha őt hallhatná egyletünk? És így kalauzolt engem az ő szelleme annak a nagy történelmi ténynek az emlékéhez, mely élete tragikumát kiengesztelte és ideáljai megvalósításának alapját vetette.

Átengedem magamat továbbra is a nagy szellem vezetésének.

Ha vele együtt elmélkednénk ama nagy eseményről, hát először is meghajolnék azok előtt a nagy emberek előtt, a kik utána voltak a nemzet vezérei és a nemzet és trón közötti kiegyenlítés tényezői. Nem dicsérem, sem nem bírálom alkotásaikat, mert ez engem a politikai élet terére vezetne, a melyre ma lépnem nem szabad. De önökkel együtt meghajlok szellemük és jellemük nagysága előtt, mely az egész nemzetnek a kincse.

De Széchenyi szelleme a király elé vezetett ben-

nünket, a király elé, a ki megértette a magyar nemzetet és megszerette, mert lelke csupa kötelességérzet és szive csupa szeretet népei iránt. És a halhatatlan mit szólhatna egyebet, mint ezt: légy halhatatlan, te jó és bölcs király! Halhatatlan? Szó szerint való értelemben nincs hallhatatlanság. Csak azt kérhetjük az egek urától, hogy e drága életet nyújtsa a természet szabta legszélsőbb határokig. Halhatatlan abban az értelemben, hogy a nemzet hálás megemlékezése nevét a késő utódokig megőrizze! Ezt kívánni sem kell, ez úgy is bizonyos. De úgy légy halhatatlan, óh, király, hogy kormányzatod alapeszméjét és legfőbb dicsőségét átörökítsed utódaidra; annak a fölismerését, hogy valamint alkotmányos szabadságunknak egyik legerősebb bástyája a koronás király törvényes tekintélye, úgy a trónnak, az uralkodóház hatalmának legerősebb oszlopa a magyar nemzet állami önállósága és alkotmányos szabadsága.

Akkor lesz Széchenyi végrendeletének megvalósulása biztosítva, ha e nagy igazság alapján örökké tart a frigy nemzet és király közt.

KOSSUTH HALÁLA.*

— 1894 márczius 23. -r

Egy gyászoló nemzet nevében beszélünk, a részvét komolyságával eltelt világ színe előtt. Ki volt az, a ki félszázados távollét után csak oly közel áll nemzete szívéhez, mint akkor, a mikor annak sorsát intézte? Ki volt az, a kit a népek hódolata, mely csak a hatalomnak szokott meghajolni, körülvesz szegénységében, magányában, elhagyottságában?

Ki volt Kossuth Lajos?

E kérdésre most alakul meg a felelet. Az élot körülveszi a kontroverziák köde; gyenge mécsvilágként pislog benne a múltó vélemény. De a halál zord szellője szétfújja a ködöt, eloltja az apró lámpát és fölkel a történelem napja. E fölkelő nap világosságánál kezdjük látni, hogy ki volt Kossuth Lajos. (*Úgy van! balfelől.*)

Nézzük e nemzetet, mielőtt az ő keze sorsának kerekébe belenyúlt. Nemzet volt-e? Állam volt-e? Sza-

* Hogy az egyházpolitikai kérdésekkel foglalkozó beszédekét megszakítás nélkül, egymás után adhassuk, meg kellett bontanunk az eddig követett időbeli sorrendet. így kerül előre a Kossuth halála alkalmából mondott rövid beszéd.

bad volt-e? Az európai népcsaládhoz tartozott-e? Törvény és történelmi hagyomány szerint igen; de tényleg? Tényleg a kiváltságok és a rabságok ellentétei által szétdarabolt tömeget, önálló kormány nélküli, idegen hatalomnak meghódolt tartományt, meddően panaszkodó, tehetetlen országgyűlést, a művelt világtól elmaradt, tőle elzárt népet látunk, olykor ébredő, egyesekben villámfénnyel megnyilvánuló, de a tömegeket át nem ható nemzeti tudattal. A biztos enyészet képe ez.

És ma? Istennek hála, egységes nemzet vagyunk, egyenjogú polgárokból alakult szabad nemzet, melynek képvisellete döntő hatalom, mely az összes művelt nemzeteknek méltó testvére, mely önálló nemzetnek, önálló államnak érzi magát, s e tudattól áthatva intézi sorsát. Ez az erőteljes reményt sugárzó életnek képe.

E két Magyarország különbsége mondja meg nekünk, hogy ki volt Kossuth Lajos. Az elsőt találta, a másodikat megalkotta.

Nem ő egyedül. Óh nem! Bűn volna a kegyelet ünnepébe kegyeletlenséget vegyíteni; egyik nagyunk iránti hálánkat többi nagyjaink iránt való hálátlansággal kifejezni. Sokan voltak ők, a jelesek, a nagyok, a felejthetetlenek, a kik az új honalkotás e művét végezték. Voltak, a kik Kossuthal, voltak, a kik Kossuth ellen, de ugyane célra munkálkodtak. De a régi állapotok korhadtsága meghíúsított volna minden nemes törekvést, ha Kossuth Lajos izzó szenvedélye és az emberek fölött való rettentő hatalma azokat szót nem törí; (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) és a nemzeti gyengeség sülyedt állapotából a rögtöni át-

menet arra az erő kifejtésre, mely egy világot ragadott bámulatra, el nem képzelhető ama hajthatatlan Jelek kergető ereje nélkül, mely e napokban hagyta el földi lakóhelyét. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Kossuth Lajos helye tehát honunk alkotói közt van; *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* ama honalkotók közt, a kik, midőn a nemzet önállóságát körülbástyázták, egyszersmind bevették e nemzetet a művelt népek eszmekörébe és érzelmi világába, részesévé tették az emberiség nagy haladási munkájának, egyenrangú és tisztelt tagjává a nagy népcsaládnak. A magyarság világtörténelmi hivatása épp úgy, mint nemzeti fejlődése Kossuth Lajos nevében szimbólumot talál. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez titka a nemzetek részvételének, ez mértéke a mi kegyeletünknek és hálánknak. *(Tetszés balfelől.)*

Én, t. Ház, abban a sajnos nézetben vagyok, hogy a miket a Ház mélyen tisztelt elnöke a kegyelet kifejezéseként javaslatba hozott, nem tarthatom kielégítőknak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én is, úgy a magam, mint elvbarátaim nevében határozati javaslatot leszek bátor beadni, a mely előttem szólott t. képviselőtársaim indítványától egy pontban különbözik; abban a pontban, hogy én a kegyelet nyilvánítását ama korlátok közt tartom csak lehetőnek, a melyeket mi magunk, a törvényhozás más tényezőinek bevonása nélkül, leróhatunk; *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* a mit azonban e határig meg lehet tenni, azt, hitem és meggyőződéseim szerint, mindenkor meg is kell tenni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Minthogy pedig a t. elnök úr javaslata ezt a mindent, a mit az általam megjelölt határok közt megtenni lehet, nem foglalja magában, azért vagyok bátor a magam és elvbarátaim nevében a következő határozati javaslatot tenni le a Ház asztalára: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa.)*

Határozati javaslat.

Az isteni Gondviselés változhatatlan végzete Kossuth Lajost az élők sorából elszólítván, a képviselőház, mint a nemzet törvényes képviselője és érzelmeinek hivatott tolmácsa határozatilag kimondja:

hogy Kossuth Lajos a magyar nemzet újjászülése, egysége, önállósága, alkotmányos fejlődése, szabadsága és nemzeti jövőjének a nemzet erejéből biztosítása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett;

és hogy ezért a magyar nemzet elismeréssel és örökké tartó hálával őrzi meg Kossuth Lajos emlékét;

továbbá kifejezést ad a nemzet fájdalmanak a Kossuth Lajos elhunytja által szenvedett nagy veszteség felett, Kossuth Lajost a nemzet halottjának nyilvánítja, és ebből folyólag a következő intézkedésekben állapodik meg:

A temetés és a végtisztességhez tartozó minden szertartás és a síremlék felállítása a képviselőház költségén történik; *(Helyeslés balfelől.)*

a képviselőház magát a temetésen küldöttség által képviselteti; a képviselőház nevében a boldogult koporsójára koszorú tétetik le;

a képviselőház a végtisztesség befejezéséig nyilvános ülést nem tart, kivéven, ha éppen e tárgyban határozathozatalnak szüksége állana elő;

a képviselőház elnökét megbízza, hogy a nagy halott hamvainak hazaszállítása iránt a Ház nevében az elhunyt családjával magát érintkezésbe tegye; a hazaszállítása szintén a képviselőház költségén történik; *(Helyeslés a baloldalon.)*

a képviselőház a nemzetet adakozásra hívja fel, hogy a nemzethez és a nagy halotthoz méltó emlékszóbor állíttassák fel; az országos gyűjtés vezetésére, a befolyó pénzek kezelésére és a további intézkedések előkészítésére saját kebeléből bizottságot küld ki, mely működéséről időnkint a Háznak jelentést tesz;

a képviselőház megbízza elnökét, hogy a gyász-esetről és a képviselőház e határozatáról az összes hazai törvényhatóságokat hivatalosan értesítse; *(Helyeslés a baloldalon.)*

a boldogult családjának a képviselőház részvétét fejezze ki;

fejezze ki a képviselőház jegyzőkönyvileg hálás köszönetét az olasz nemzetnek és Turin városának ama nemes figyelemért és vendégszeretetért, melyben hazánk nagy fiát, Kossuth Lajost, élte fogytaig részesítette s utasítsa a Ház elnökét, hogy a képviselőház köszönetét az olasz képviselőházzal és Turin város hatóságával közölje.

AZ EGYHÁZPOLITIKA*

* Apponyi összes egyházpolitikai beszédeit együtt találja itt az olvasó, 1890-től 1895-ig, tehát itt talál oly beszédeket is, melyekkel, az eddig követett időbeli sorrend szerint, jóval előbb kellett volna találkozni.

A „FEBRUÁRI RENDELET“

— 1890. november 22. —

A Csáky-féle híres februáriusi rendelet, mely 1890. februárban kelt s mely a különböző egyházak lelkészeinek elrendeli, hogy, ha más valláshoz tartozó gyermekeket keresztelnek, az anyakönyvi kivonatot az illető felekezet papjához nyolcz nap alatt áttegyék, térítvény mellett, hosszabb időn át heves viták tárgya volt a képviselőházban és a sajtóban egyaránt. A rendelet végrehajtását a katolikus klérus megtagadta, törvényellenesnek mondván azt A szabadelvű párt, Szivák Imre által beadott, következő határozati javaslattal vélte a rendeletből származott forrongást megszüntetni:

Mondja ki a t. Ház határozatilag, hogy: L tekintettel arra, miszerint a vallás- és közoktatásügyi miniszternek február 26-án 10.086. sz. a. kiadott rendelete, mely az 1863-dik LIII t.-cz. 16. §-ának végrehajtását czélozza, törvényeinkkel összhangban van és törvényessége az 1879-ik XL. t.-oz. 1. §-ában gyökerezik: tekintettel továbbá arra, hogy ennek kibocsátása a felfemerült tapasztalatokkal szemben indokolt és szükséges volt: a Ház a vallás- és közoktatásügyi miniszter eljárását helyesli *(Élénk helyeslés jobbfelől, ellenmondások a bal- és szélsőbalon. Felkiáltások; Magyarországot csak törvényekkel lehet kormányozni, nem pátensekkel I)*

II. A Ház az 1868-ik LIII törvényczikket, mint a mely egyrészt az állam és a vallásfelekezetek és másrészt a vallásfelekezeteknek egymás között annyira szükséges béké-

jét biztosítja, módosítani nem kívánja. (*Helyeslés jobb felől. Ellenmondás balfelől.*)

III. A Ház helyesli a kormánynak azon kijelentését hogy oly czélből, miszerint az 1868-ik LIII. törvényczikk alapelvei minél teljesebben érvényre jussanak, ha ezen törvény végrehajtása körül netalán felmerülő nehézségek szükségessé tennék: ezek elhárítására annak idejében kész a törvényhozás további megfelelő intézkedését kikérni és *esetleg a polgári anyakönyvek behozatalára* vonatkozó törvényjavaslatot beterjeszteni. (*Általános élénk helyeslés.*)

E határozati javaslatot megelőzőleg Irányi Dániel is beada ismert határozati javaslatát a vallásszabadság elvének törvény beiktatásáról, mely határozati javaslatát tudvalevőleg évről évre következetesen benyújtotta.

Az alábbi beszéd a Szivák-féle határozati javaslatnak csak a harmadik pontját fogadja el, de egyben hangsúlyozza úgy az állami, mint az egyházi élet érdekében, a *házassági és családi jog rendezésének* a szükségességét, hozzájárul Irányi Dániel határozati javaslatához, és így alapját képezi a szónok állásfoglalásának a később kifejlődött egyházpolitikai küzdelemben.

T. Ház!

(*Hosszantartó éljenzés balfelől. Nagy mozgás. Halljuk! Halljuk!*) T. ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Ámbár én is osztozom a sokak által a felett kifejezett sajnálkozásban, hogy egy, magába véve túlbecsült jelentőségű incidens a vallás- és közoktatásügyi tárcza tárgyalásánál a kulturális érdekeket háttérbe szorította és hogy e körül az egy incidens körül hosszú vita fejlődött ki, mégis mindenki természetesen fogja találni, hogy én erre a kérdésre, a melylyel a Ház már néhány nap óta foglalkozik és az azzal kapcsolatosan felmerült eszmékre észrevételeimet megtegyem, álláspontomat kifejtsem. (*Halljuk! Halljuk!*)

Két irányban indult meg a gondolkodás, két irányban a vitatás az úgynevezett elkeresztelés kérdésének az alkalmából. Foglalkoztunk ezekben a napokban először magának ennek a kérdésnek az érdekével, a kormány e körül tanúsított eljárásának a megbíráásával; és foglalkoztunk részint a Ház hagyományainak követésében, de részint ez incidens világában is, azokkal az általános egyházpolitikai kérdésekkel, melyek, vélekedésem szerint, ugyan sokkal nagyobbak, semhogy azoknak az elintézése, az azokkal szemben való állásfoglalás ehhez az incidenshez legyen köthető, a melyek terén létező viszásságokat azonban ez az incidens is élénk világitásba helyezte. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)*

Én is mindkét téren követni akarom az itt ballottakat és a Ház asztalára letett javaslatokat. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mindenekelőtt a szűkebb körre, magára az úgynevezett elkeresztelési vitára és annak tárgyára teszem meg észrevételeimet és igen örülök, hogy a t. többség részéről beadott határozati javaslatban a a vitára anyagot nyertünk.

A t. többség által benyújtott határozati javaslat három pontból áll. Az első a kormány eljárásának úgy törvényességi, mint czélszerűségi szempontokból való helyeslésére hívja fel a Házat. A második pont magában foglalja az 1868: LIII. törvény-czikk rendelkezéseinek fentartására irányzott akaratot, illetőleg az abban kifejezett elvnek újból való megerősítését. A harmadik pont pedig a kormány-nyilatkozatok helyeslése alakjában kifejezést ad annak, hogy az állami törvények tekintélyének és így az

1868: LIII törvénycikk tartalmának minden körülmények közt érvényt kell szerezni és helyesli a kormánynak abbéli kijelentését, hogy ezt a lehető legalkalmasabb módon fogja eszközölni, ha kell, a polgári anyakönyvezés behozatalával is.

Én, t. képviselőház, a sorrendnek némi módosításával, először is a második pontot veszem tárgyalás alá és erre vonatkozólag igen röviden nyilatkozhatom, mert tartozom ugyan itt is egyéni meggyőződésemnek teljesen őszinte kifejtésével, de azt aktuálisnak nem tartom. Előre bocsátom, hogy a mit erről mondandó leszek, tisztán egyéni meggyőződésem és azért a felelősség kizárólag engem terhel, nem pedig azt a pártot, melyhez tartozom.

Nem csinálók abból titkot, t. Ház, hogy én az 1868: LIII. törvénycikk 12. §-ának a rendelkezéseit elvileg nem helyeslem; (*Helyeslés balfelől.*) nem csinálók abból titkot, hogy én ezt a rendelkezést sem arra a célra alkalmasnak nem tartom, hogy ezáltal a vallási béke biztosíttassák, sem a szabadelvű felfogásokkal, európai értelemben, nem tartom összhangzónak. (*Helyeslés balfelől.*)

E nézetem bővebb indokolásába nem bocsátkozom, de minthogy e kérdés fel van vetve és a felvetett kérdésekkel szemben állást foglalni mindenkinek kötelessége, a ki az ország ügyeibe beavatkozni kíván, (*Helyeslés*) csak azt jegyzem meg röviden, hogy mindazok a veszélyek, melyeket a szülők szabad intézkedési jogának fentartása kapcsán fölemlítettek, hogy a családi vizálynak az a képe, a melyet ezzel kapcsolatosan, mint lehetőséget élénkbe rajzoltak, igenis beállható, konstruálható lehetőség, a mint

hogy minden törvényes intézkedésnek elméletileg mindenféle következményét lehet konstruálni. De hogy tényleg ezeknek a veszélyeknek magvát tartalmazza-e,— arra nézve döntő momentum a tapasztalás. És én csak azt konstatalom, hogy a művelt Amerikának és Európának több mint 100,000.000 keresztény. lakossága él más-más formákban a szülők szabad intézkedési jogának a szabálya alatt, (*Úgy van! bal felől.*) de nem hallottam egyáltalában, hogy ez országok bármelyikében, a hol ez a jogszabály életben van, azok a zavarok beállottak volna, a melyektől ennek az intézkedésnek, ennek az elvnek a t. ellenzői tartanak. (*Úgy van! bal felől.*)

Nem állok meg, t. Ház, ennél a pontnál; mert más dolog az elvi álláspont megjelölése s azután más dolog annak a megítélése, vájjon az ember ez elvi álláspont gyakorlati érvényesítését és életbeléptetését egy adott időpontban czélszerűnek, politikailag helyesnek, okosnak tartja-e. (*Úgy van! balfelől.*) És akkor azután ugyanazzal az őszinteséggel, a melylyel elvi álláspontomat megjelöltem, kifejezem azt is, hogy én ez idő szerint lehetetlenségnek tartom azt, hogy az 1868: LIII. törvényczikk 12. §-ának intézkedése módosítás alá kerüljön; ezt sem a magam részéről javasolni nem fognám, (*Élénk helyeslés balfelől.*) sem hogyha azt más oldalról javasolnák, ma nem pártolhatnám. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Mert ha — egész tisztelettel legyen mondva — tévedésnek tartom is a haza polgárai egy nagy részének ragaszkodását éhez a törvényhez; ha nem is ismerem el alaposan azokat az aggodalmakat, melyek ama törvény módosításához fűződnek: magának annak a ténynek,

hogy az ország lakosainak egy nagy része a már meglevő és 22 esztendő óta fenálló alaptörvényben önmagára nézve biztosítékot lát, annak módosításában a vizsály veszedelmét látná, a módosítás által magát megtámadottnak tartaná: magának ennek a ténynek, gondolom, minden politikus előtt, a ki az ország belbékéjét saját elvi álláspontjának mindenáron való érvényesítése fölé helyezi, addig, míg ez a felfogás tart, oly súlya van, hogy ha ellentétes elvi meggyőződés van is, a módosítást ilyen körülmények közt nem javasolhatnám. *(Élénk helyeslés.)*

Meg vagyok arról győződve, t. Ház, hogy az általam elfoglalt elvi álláspont benső igazsága előbb-utóbb győzelemre jut; meg vagyok arról győződve, hogy akkor, midőn vallásügyi törvényhozásunk haladásában — és remélem, nemsokára — eljutottunk oda, hogy nem csupán a keresztény vallásfelekezetek közt való viszonyosságot, hanem az ország összes lakosainak valláskülönbség nélkül egymáshoz való viszonyát, és az azok közt való jogegyenlőségét megállapítjuk, e kérdés rekonziderálásának az ideje is elkövetkezik. *(Élénk helyeslés. Úgy van! bal felől.)*

De habár az időszerűség követelményeit ekkép figyelembe veszem, elvi meggyőződésemet meg nem tagadhatom és így a határozati javaslatnak azt a részét, mely a 68-iki törvényt elvileg is helyesnek mondja, természetesen el»nem fogadom és ahhoz nem járulok. *(Élénk helyeslés bal felől.)*

Sokkal aktuálisabb a határozati javaslat másik két része, mely tulajdonképen a kormány politikájának a bírálatával, illetőleg helyeslésével foglalkozik.

(*Halljuk! Halljuk!*) A határozati javaslat e két részének és az ezekben foglalt tételeknek a megvitatásában engem a teljes tárgyilagosság vezet. *Azt* hiszem, hogy az ily természetű kérdéseknek helyes, okos, az ország belső békéjével összeegyeztethető megoldása nem várható akkor, ha azok megítélésénél és az azokkal szemben való állásfoglalásnál akár egyoldalú felekezeti, akár párszempontra helyezkedünk. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ezeknek a megítélésénél engem kizárólag azok a nagy állami szempontokra való tekintet vezérel, melyeknek dominálni kell az egész vitában. (*Helyeslés balfelől.*) És e nagy állami szempontok első sorban az állam tekintélyének mindenkivel szemben való feltétlen érvényesítése s megóvása és az ország vallási békéjének a fentartása. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Nem is vezethetnek párszemponatok, különösen a t. miniszter úrral szemben, a kinek egyénisége iránt tiszteletem és rokonszenvem oly nagy, bogy, a mennyiben esetleg az objektivitás teréről leléphetnék, a veszély inkább az volna, hogy ezt ő reá nézve kedvező, mint az, hogy kedvezőtlen irányban tenném. (*Tetszés balfelől.*) De még e kedvező elővélemény mellett sem csatlakozhatom egész kiterjedésében a határozati javaslat első részéhez, mely a kormány eljárását helyesli. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

A javaslat két szempontból fejezi ki a helyeslést. Először kimondja a rendelet törvényességét, másodsor kimondja annak a politikai czélszerűségét. Én, t. Ház, mind a két szemponttal kívánok foglalkozni. (*Halljuk! Halljuk!*)

A törvényesség szempontjához, megvallom, némi bizalmatlansággal nyúlok, mert tudom, hogy igen ki-

váló jogászok közt — és ezeknek a sorában olyanok közt is, a kikkel politikailag egy nézetten s egy pártton vagyok, — a nézetek különbözők. Én tehát azokat, a miket e tekintetben felhozok, abban az értelemben kérem vétetni, hogy vannak a rendelet törvényességére nézve aggodalmaim s ha vannak, kötelességem azokat elmondani, hogy eloszlathassák; ha eloszlatták és alaptalanságukról meggyőztek, szíves készséggel hajlandó vagyok azokat elejteni s a rendelet törvényességének kimondásához a magam részéről is hozzájárulni. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) De, t. Ház, soha és semmi körülmények közt, bármily fontos is legyen valamely intézkedés tárgya és célja, bármily helyes is legyen annak az intencziója és bármily nagyok is legyenek azok a politikai kötelességek, melyek azzal összekötve: soha és semmi körülmények közt nem ismerhetném el másodrendű vagy csekély fontosságú kérdésnek, hogy vájjon a kormányzat nem lépte-e túl törvényes hatáskörét. Mert ha e kérdés fel van vetve, meg is kell azt bírálni; ez az egyéni és politikai szabadság legfőbb biztosítékaival függ össze; döntení kell tehát e kérdésben, igennel vagy nemmel vagy legalább elő kell készíteni a döntést. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

Megmondom, t. Ház, mik az én aggodalmaim. (*Halljuk! Halljuk!*)

A rendelet első három pontja tartalmazza annak tulajdonképeni intézkedéseit; a többi pontok pedig az ahhoz fűzött büntetőjogi, illetőleg kihágási szentesítést. A rendelet intézkedő pontjai közül tulajdonképen a harmadik az, mely nekem aggodalmakat okoz. Ez a pont az, a melyben ki van mondva, hogy az az

anyakönyvező lelkész, a ki a rendelet első pontja értelmében a kivonatot átküldte a törvény szerint illetékes lelkésznek, a saját anyakönyvből, melyet egyházi czélokra fentarthat, kivonatot állami célra ki nem adhat. Az én aggodalmam az, hogy vajjon ez az intézkedés összeegyeztethető-e az 1827: XXIII. törvényzikkkel.

Az 1827: XXIII. törvényzikk, melyet a közoktatásügyi miniszter úr is idézett, miután az 1. és 2. §-okban arra nézve intézkedett, hogy az anyakönyvek két példányban vezetendők és az egyik példány a törvényhatóságnak átküldendő, a 3. §-ban azt mondja, hogy a törvényhatóságnál letett példány semmiféle használatra ne szolgáljon, hanem a kinek ez érdekében van, az illető lelkésztől, a „concernens animarum curator“-tól nyerje azt az anyakönyvi kivonatot, a melyre szüksége van. E törvény tehát annak a közegetnek, mely a törvény szövegében mint concernens animarum curator van megjelölve, egyenesen köteletségévé teszi, hogy mindenkinek, a ki tőle anyakönyvi kivonatot kíván, ilyet ki is adjon.

Már most, t. Ház, (*Halljuk! Halljuk!*) kicsoda az a concernens animarum curator az 1827: XXIII. törvényzikk értelme szerint? (*Halljuk! Halljuk!*) Az-e, a kinek a felekezetéhez az anyakönyvi kivonatot kérő törvényszerűen tartozik, vagy az-e, a ki tényleg valamely anyakönyvezési cselekményt végzett, legyen az akár keresztség, akár összeesketés, akár temetés? Én erről határozott nézetet nem tudok magamnak alkotni, hanem valószínűbbnek tartom azt a magyarázatot, hogy a „concernens animarum curator“ csak az lehet, a ki az érintett egyházi tisztet tényleg végezte, mert

hisz csak az van abban a helyzetben, hogy arról anyakönyve legyen s arról anyakönyvi kivonatot kiállíthasson. És ha ez így van, akkor a miniszteri rendelet megtiltja egy lelkésznek azt, a mit egy még fennálló törvény neki kötelességévé tesz. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Ha pedig a törvény értelmére nézve kétség van — a mint a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr beszédjének egyik része sejteni engedi, hogy ezt kontroverz kérdésnek tekinti — akkor a kormány rendeletileg jelölte meg azt, hogy ki értendő az 1827: XXIII. t.-czikkben megjelölt személy alatt, rendeletileg törvényt magyarázott és e magyarázatra alapított jogszabályt.

T. Ház! Tudok erre az ellenvetésre önmagam is válaszolni, de a választ, melyet találok, kielégítőnek nem tartom. Azt lehet t. i. mondani, hogy az a lelkész, a ki saját anyakönyvének a kivonatát a másik lelkésznek, a rendelet 1. §-a értelmében, átküldte, ezzel oly cselekményt végzett, melylyel az illető az ő anyakönyvéből államjogi szempontból kitorúlnak tekinthető, úgy, hogy ő erre az egyénre nézve megszűnt concernens animarum curator lenni.

De ezzel a válaszszal szemben ellenészrevételem a következő: a törvény az anyakönyveket és az azok alapján kiadott kivonatokot, tehát magokat az anyakönyveket és azok alapján kiadott kivonatokot, tehát magokat az anyakönyveket és azoknak minden részét, minden szabályszerű bejegyzését, közokirat jellegével ruházza föl. A mint az anyakönyvbe a beírás történt, ez többé nem magán tulajdona sem annak a lelkésznek, sem senkinek, hanem annak közokirati jellege

van a törvény alapján s a törvény által. (*Helyeslés a halon.*) Megfoszthatja-e a rendelet e közokiratot, vagy annak bármely részét ettől a törvényen alapuló közokirati minőségétől? Lehet-e azt a magyarázatot elfogadni, hogy a rendelet első szakasza értelmében történt átküldés által az anyakönyvbe történt bejegyzés mintegy törölhető, államjogilag nem létezővé válik?

Ez az én aggodalmam a rendelet harmadik pontjával szemben. Pedig e harmadik résznek fentartása nélkül az első rész sem tartható; a harmadik pont ennek természetes kiegészítése, mert két anyakönyv ugyanegy egyénre nézve államjogi érvényüvel nem maradhat fenn. És hogy ez ellenvetés helyességét még jobban illusztráljam, rámutatok arra, hogy a „concernens animarum curator“ már csak azért sem jelentheti azt, kinek vallásfelekezetéhez az illető tartozik, mert hiszen a vegyes házasságokról felvett anyakönyvekbe, melyek csak az egyik vallásfelekezet lelkésze előtt köttettek, más vallás tagja szükségkép belekerül az idegen anyakönyvbe és így, ha esketéséről anyakönyvi kivonatot kér, oly lelkészhez kell fordulnia, ki nem az ő felekezetének a lelkésze, hanem csak az által vált illetékessé, hogy tényleg egy anyakönyvvezendő cselekvényt végzett. Ez az egyik aggályom.

Másik aggályom a rendelet büntetőjogi szentesítésére vonatkozik. E szentesítés az 1879: XL. t.-cz. 1. §-ára van alapítva, mely megengedi, hogy a rendőri tilalmak és meghagyások átlépését kihágássá minősítsék. Már most azt, vájjon a rendőri parancs fogalma a kérdéses rendeletre ráillik-e, azt hiszem, igen nehéz lesz teljes jogi szabatossággal megállapí-

tani. Mert hazánk törvényeiben sehol sincs meg annak általános fogalom-meghatározása, mi az a „rendőri“, tehát tételes jogalapunk nincs. A tudomány és a többi államok megállapodásai pedig, melyekre mint segítő forrásra hivatkoznunk lehet, ingadozók, nélkülözik a szabatoság ama fokát, melyre jogszabályt teljes biztossággal alapítani lehet. De úgy, a hogy mégis szolgálhatnak szövétnekül. És én nem szándékozom a „rendőri“ fogalmát oly szűkre szabni, hogy az csak a közbiztossági rendőrséget tartalmazza, ám-bár e felfogás mellett is lehetne érvelni, mert, tudtommal, p. o. a porosz közigazgatási főtörvényszék a porosz kormánynak policziális rendelet-kibocsátó jogát, judikatúrája útján a szoros értelemben vett közbiztossági rendészetre szorította. De idáig nem megyek; veszem a rendészet egy tágabb körét. Elfogadom a rendészet meghatározásául azt, a mit a rendelkezésemre álló tudományos források alapján meg lehet állapítani. T. i. rendőri hatalom az, mely az egyéni szabadság megszorítását tartalmazó előző intézkedéseket tesz oly célzattal, hogy akár valamely összeségnek, akár az egyesnek minden néven nevezendő erkölcsi, anyagi, szellemi érdekei és jogviszonyai, az emberi, vagy elemi erőkben rejlő veszélyek ellen óvassanak. Én azt hiszem, hogy ezzel a meghatározással elég tág kört szabtam a rendészetnek és ha ennél még tágab-bat akarnánk megállapítani, akkor teljesen a „rendőr-állam“ eszmekörébe jutottunk. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

De azoknak a veszélyeknek, melyek ellen az állam rendőri oltalmat akar nyújtani, közvetlenül kell érinteniök azt, a mi ellenük megvédendő; mert ha

ily veszélyeknek holmi távoli lehetőségét is elfogadunk rendőri intézkedés alapjául, akkor az állami életnek egész mezejét rendészetté alakítjuk át; *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* akkor nincsen az az intézkedés, melyet rendőrinek minősíteni nem lehetne.

Ezt a jelen esetre alkalmazva, — értem azt, t. Ház, hogy az anyakönyveknek a törvény által megállapított vallási státussal nem teljesen egyező vezetése bizonyos körülmények közt e státus világhosszára veszélyt hozhat; de ez a veszély sem nem szükségképeni, sem nem közvetlen, sem nem rendesen beálló, mert hiszen ha az anyakönyveket, a fennálló szabályok szerint, rendesen vezetik, ha t. i. a szülők vallását azokban kiteszik, akkor a vallási státust azokból teljes bizonyossággal meglehet állapítani. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Az illetőknek számos mulasztása szükséges ahhoz, hogy az anyakönyvek illetén vezetéséből az a veszély beállhasson, a mely ellen a miniszteri rendelet azokat megóvni akarja. Lehet-e, t. Ház, a rendészet előzetes feladatát ily messze kiterjeszteni? Kétkedem, t. Ház, hogy ezt a mai tudomány és az európai törvényhozások mai gyakorlata alapján tenni lehetne. *(Helyeslés bal felől.)*

Hozzájárul ehhez még annak a megfontolása, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy kicsoda az, a kihez e tilalom, illetőleg e meghagyás, melyet e rendelet tartalmaz, intézve van? Hallottam ezekben a napokban és leginkább a kormány padjairól bizonyíthatni, hogy az az egyén, a lelkész, midőn az anyakönyvet vezet, közhivatali tisztet teljesít. Tehát ez a rendelet tulajdonképen hivatalos utasítás. Az a ténykedés, a mely-

bői ama veszélyek eredhetnek, a melyekre sokan czólnak, az hivatalos ténykedés. Elöttem pedig nehezen látszik megfoghatónak az, hogy az állam hivatalos ténykedéssel szemben, saját közegének eljárásával szemben, tehát saját igazgatási apparátusának nem szabatos működésével szemben rendőri oltalmat nyújtson polgárainak. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Azok, t. Ház, kik az általam előadottakat... Úgy hallom, t. Ház, — ha jól értettem a közbeszólást — az igazságügyi miniszter úr a kihágási büntető-törvénykönyvre utal engem ... (*Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem!*) ... hol ehhez hasonló hivatalos vétségek kihágásoknak vannak minősítve. Ezt törvény teheti, de rendelet nem. (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) De, t. Ház, azok, kik az általam előadottakat helyeslik, messzebb mennek, mint én. Mert ön mind-ezeket a kérdés ez oldalának a felderítése végett hozom fel, mint aggodalmakat, melyeket ha önök el nem oszlatnak, megerősítik bennem azt a felfogást, hogy a rendelet nem törvényes; ha eloszlatják, a rendelet törvényességét még fényesebben fogják megvilágítani. De két konzekvenciát bátor vagyok ezekből levonni és ezek a következők: először is általános alkotmányjogi elv az, mely így szól: (*Halljuk!*) midőn a törvényhozás saját teendőinek egy részét, olyan teendőket, melyek szabály szerint törvényhozási teendők, delegáció útján a kormányra átruházza, ezt a delegációt nem szabad tágító, hanem megszorító értelemben kell venni. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) És van egy másik szempont is és ez az, hogy midőn a rendőri tilalom kibocsátására és a rendőri kihágások statuuálására irányuló hatalmat a

törvényhozás a kormány kezében meghagyja, illetőleg arra rábízva, ez nem abból az okból történik, mintha elvileg kívánatos és helyes volna; hanem azért, mert éppen a rendészet körébe vágó esetek, részben a helyi körülmények szerint váltakoznak, úgy, hogy egy jogszabály alá nem is vonhatók, részben rögtön állanak elő és előre meg nem állapíthatók, úgy, hogy a törvényhozás ezekkel előzetesen nem foglalkozhatik; ha pedig előállnak, a törvényhozás nehézkes apparátusát azok orvoslására rögtön megindítani nem lehet. Ezért, tehát tisztán a gyakorlati szükség szempontjából, történik a delegáció. Már most, t. Ház, ön nem tartom helyesnek és nem tartom legalább a helyes és megfontolt kormányzati gyakorlattal összeegyeztethető eljárásnak, midőn ezt a kivételes jogot oly esetekben veszik igénybe, a hol az először nem áll oly tiszta világos jogalapon, hogy ahhoz kétely ne férjen, és a hol annak másodszor törvényhozói értelme nincs, mert oly viszonyok szabályozásáról van szó, a melyek mindenütt, az egész ország területén, egyenlők, egész terjedelmükben előre ismeretesek, melyekre nézve tehát a törvényhozás, a szükségesnek vélt jogszabályokat, minden hátrány nélkül megalkothatja. *(Élénk helyeslés a bal- és a szélső baloldalon.)*

Mindezek együttvéve, t. Ház, reám azt a benyomást teszik, hogy e rendelet törvényességi szempontból aggályos és ha ez így van, akkor szerettem volna, hogy a t. kormány e rendeletnek legalább az egyik pontját másképp bocsátja ki, illetőleg módosítja. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kormánynak, a büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről szóló 1880. évi törvény szerint, sza-

badságában áll a kihágássá minősített cselekmények fölött való judikatúrát, akár a közgazgatási hatóság, akár a bíróság hatáskörébe utalni. A jelen esetben, t. Ház, a közmegnyugvást mindenesetre nagy mértékben előmozdította volna *(Igazi Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)* és előmozdítaná, ha a kormány az általa is kihágássá minősített cselekmények fölött való judikatúrát a bíróságok kezébe adná, a mely bíróságok a törvény értelmében fel vannak jogosítva arra is, hogy a rendeletnek nem czélszerűségét ugyan, de törvényességét elbírálják, a fölött ítéletet mondjanak. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Egyes esetekre alkalmazva!)

Igenis, egyes esetekre alkalmazva; de az ily egyes esetekben akár kedvező, akár kedvezőtlen bírói határozat a t. miniszter kezébe oly szövétneket adott volna, melyhez további eljárását alkalmazhatja vala, a nélkül, hogy ezért, még kedvezőtlen esetben is, azok a parlamenti következmények hárultak volna rá, melyeket én — ha az én szavazatomtól függene — a miniszter úrra nézve egyáltalában nem, de a jelen incidens alkalmával legkevésbé akarnók előidézni. *(Általános helyeslés.)*

De, t. Ház, ha a jogi szempontból kifejezett aggályok megoldást nyernének is és ha én e tekintetben megnyugvást fejezhetnék ki a vita folyamán, mégsem járulhatnék a határozati javaslat első pontjához, mely a miniszter úr eljárását helyesli a czélszerűség szempontjából. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Erre vonatkozólag alig van mit adnom

ahhoz, a mit Grünwald Béla t. barátom tegnap kiemelt, hogy midőn a további intézkedések szükségét maga ama határozati javaslat konstatálja, ugyanakkor helyesli azt az eljárást, melynek kevésbé kedvező sikere tesz éppen szükségessé további intézkedéseket. Ez, szerintem, ellenmondás. *(Igaz! Úgy van! a szélső baloldalon.)*

Én megengedem, hogy a t. miniszter úr előadása, a rendelet kibocsátásának előzményeit illetőleg, az ő eljárásának a jóhiszeműségét oly világitásba helyezte, hogy azzal szemben rosszalást kimondani nem volna helyes; de ha azt kívánják tőlem, hogy egy és ugyanazon határozati javaslatban a célra nem vezetőnek elismert rendeletet a célszerűség szempontjából helyeseljek, ez több, mint a mit a t. miniszter úr iránt való jóakarattól tehetek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Még egyet jegyzek meg e pontra és ez szolgál átmenetül a határozati javaslat harmadik pontjával szemben megállapítandó álláspontomra. *(Halljuk! Halljuk! bal felől.)*

Én abban egyetérték a t. miniszter úrral és az eddig felszólaltak mindenikével, hogy az állam akaratának, nyilvánuljon az akár törvényen alapuló, bármely hatóság által a maga hatáskörén belül tett intézkedésben, föltétlenül érvényt kell szerezni. Egyetérték abban, hogy az 1868: LIII. törvénycikk 12-ik szakaszának is, a mely ma törvény, érvényt kell szerezni. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Megengedem azt is, hogy az a közvetlen cél, melyet a miniszter úr az anyakönyvi státusnak az 1868-iki törvényvel megállapított státussal világos, átlátszó, min-

den összezavarást kizáró összhangba hozatala végett választott, helyes gondolat: mert ez a törvény érvényesítésének nemcsak kielégítő, de valamennyi rendelkezésre állók között a legenyhébb megvalósítása. Tehát a rendelet kibocsátásának a céljával egyetértek és az állami akarat feltétlen érvényesülésének szükségét oly elvnek tartom, melytől e teremben el nem állhatunk. De az állami akarat érvényesítésére, a törvények végrehajtására lehet különböző módokon törekedni; s az azután az államférfiúi eszélynek, a politikai okosságának, de magának a szabadelvűségnek is a követelménye, hogy midőn többféle módon lehet ugyanezt a célt elérni, oly módot ne válaszszon, a mely az állampolgárok bármely részétől olyan ténykedést követel, mely őket lelkiismeretökkel összeütközésbe hozza. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mi itt nem vagyunk arra illetékesek, hogy Ítéletet mondjunk arról, mennyiben alaposak, mennyiben nem a jelen esetben felhozott lelkiismereti aggályok, nekünk azokat mint tényt kell elfogadnunk. És midőn több más mód is kínálkozik, még pedig nem csupán az anyakönyvek államosításának módja — habár ezt elvileg a leghelyesebbnek tartom — de ezenkívül más módok is kínálkoznak, hogy ugyanaz a cél, melyet a t. miniszter úr rendeletével el akar érni, eléressék a nélkül, hogy az előbb felhozott lelkiismereti aggályokba ütközzünk: akkor én annak az útnak a választását, mely ilyen akadályok elé vezetett, a politikai czélszerűség szempontjából helyeslésemmel nem támogathatom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső balfelől.)*

T. képviselőház! A határozati javaslat harmadik részéhez azonban szavazatommal hozzájárulok, *(Helyes-*

lés bal felől.) mert a határozati javaslat harmadik része nem tartalmaz egyebet, mint annak az elvnek a kimondását, hogy az 1868: LIII. törvényczikknek, mint fennálló törvénynek érvényesítését minden körülmö-
 ryek közt biztosítani kell és hogy erre a kormány az alkalmas módokat a lelkiismeret kímélésével megta-
 lálja, esetleg, törvényhozási intézkedések útján, a mire, felfogásom szerint, mindenesetre szükség lesz, sőt esetleg az anyakönyv polgárosítása által *(Élénk helyeslés.)*

És, t. Ház, ez szolgál átmenetül azokhoz az általánosabb szempontokhoz, melyeket ebbe a vitába bevezettek *(Halljuk! Halljuk!)* s a mely általános szempontok sokkal nagyobbak, sokkal többet ölelnek fel, hogysem csupán ehhez az incidenshez volnának fűzhetők, de a melyek ez incidens szempontjából is követelő, parancsoló erővel lépnek előtérbe.

Az anyakönyveknek polgári közegek által való vezetése helyes gondolat, ámbár azt hiszem, hogy annak máról-holnapra való létesítését nem lehet várni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez előkészítést kíván úgy pénzügyi, mint adminisztratív szempontból. *(Úgy van! balfelől)* De ezt végczélul elfogadva, mondom, ez helyes gondolat, ebben oly egyházpolitikai eszme van, mely elől, ha itt az állam megerősödését, az állami feladatok szabatos teljesítését, az állami intézmények teljes kiépítését, az államnak egész tevékenységében egyfelől szabad és üdvös mozgását, másfelől pedig az egyházi élet gyógyítását és a vallási béke biztosítását maradandó alapokra kívánjuk fektetni: e célok elérése szempontjából, kitérni nem lehet, *(Helyeslés balfelől.)* És ez az egyházpolitikai gondolat az, hogy

az állami és az egyházi funkciók összezavarásának, mely a múltból reánk maradt és melynek a jelenlegi állampolitikai felfogások mellett elvi jogosultsága nincs és folytonos súrlódásokra vezet: okosan, kíméletesen, de a célnak határozott kitűzésével véget kell vetni. *(Élénk helyeslés.)*

Addig, t. Ház, míg az állam és az egyház egy és ugyanazon elvi alapon állt, egymást kölcsönösen áthatották szellemükkel, addig a hatáskörök elválasztása nem volt oly feltétlenül parancsoló, mint ma, ámbár abban az időben is azoknak az összebonyolításából mindkét tényezőre számos baj háramlott. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

De attól a pillanattól kezdve, t. Ház, midőn egy állam és különösen oly állam, mely számos vallás híveit nevezi polgárainak, a jogegyenlőség, a lelkiismereti szabadság terére lép, s a honpolgárok egyenjogúságát vallásra való tekintet nélkül proklamálja, attól a pillanattól kezdve ez az összezavarás, az önállóságnak ez a hiánya a kölcsönös funkciók teljesítésében mindinkább tűrhetetlenebbé válik, *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* mert minduntalan az elé az alternatíva elé helyezi az államot, hogy vagy alárendelje magát intézkedéseiben az egyházi szellemnek — a mi teljes lehetetlenség úgy elvileg, mint a felekezetek sokasága miatt — *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* vagy azoknak a közös funkcionáriusoknak lelkiismeretén, a kik az egyházi és állami célokat együttesen szolgálják, valamely követelménye által erőszakot tegyen. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon)*

T. képviselőház! Minden szempontból: úgy állami szempontból, mint magának az egyházi életnek gyó-

gyítása szempontjából szükség van arra, hogy az állam a maga jogrendjét, a maga egészében, önállóan kiépítse, *(Igazi Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Szükség van arra, hogy azt kiépítse minden téren, a *családjognak és a házassági jognak a terén is. (Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Feltétlen szükség van erre állami szempontból és én nem ismerek érdeket, a mely ezzel ellenkezik. *(Élénk helyeslés.)* Mert én úgy tartom, t. képviselőház, hogy a mai összebonyolult helyzet, a maga következményeiben, az egyházakra épp oly nyomasztó, s épp oly kedvezőtlen befolyást gyakorol azoknak a beléletére, mint a mily kedvezőtlen és nyomasztó befolyással van az állami intézmények működésére. Avagy melyik egyháznak lehetne érdekében, t. képviselőház, hogy fentartsuk házassági jogunk jelenlegi kuszáltságát, a mely a házassági kötelék szilárdságának a megingatásához járul ebben az országban *(Élénk helyeslés a bal- és szélső halóidon.)* és a mely egyszersmind a vallásokhoz való tartozás könnyű csereberéjéhez s ezáltal a vallási érzésnek napirenden levő kicsúfolásához és megsértéséhez vezet? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Avagy mely egyháznak állhat érdekében az, hogy kénytelen legyen saját házassági judikaturáját gyakran oly állami cselekmények szolgálatába bocsátani, a melyek állami szempontból szükségesek és törvényesek, annak az egyháznak az elveivel azonban ellenkeznek; mint például midőn a katolikus szentszék vegyes házasságnál a megindított válóperben előbb kimondja az ágytól és asztaltól való elválasztást és azután az arra vonatkozó irományokat a törvényszékhez átteszi, hogy ezek alapul, vagy legalább anyagul szolgálhassanak a

teljes elválasztás, tehát egy a katolikus egyház által kárhoztatott ténykedésnek a véghezvitelére?
(*Igaz! Úgy van! bal felől.*)

Az államnak, a nemzeti egységnek az érdeke pedig föltétlenül kívánja, hogy itt egységes jogrend foglalja magába az állam összes polgárait, (*Élénk helyeslés a bal és szélső baloldalon.*) hogy ne legyen az állam polgárainak egyetlenegy oly része sem, a mely az általános jogrenden kívül áll; (*Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) hogy a vallási és egyházi életből is kivegyük azt a mérgező anyagot, mely a mindennap szükségessé váló kompromisszumokból ered; hogy ez által a magyar nemzet erkölcsi életének minden tényezőjét akképp orvosoljuk, hogy arra mint szilárd alapra azután egységes, szabadelvű, mindenkinek egyenlő mértékkel mérő jogrendet lehessen felépíteni. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

T. képviselőház! A napról-napra élő, a megoldásokat elkerülő egyházpolitika sem az államnak, (*Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) sem az egyháznak, (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) legkevésbé pedig annak az egyháznak szempontjából, a melyhez én is tartozom, többé fenn nem tartható, többé nem folytatható. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Ahhoz a konzervativizmushoz való ragaszkodás, mely ezen a téren eddig uralkodott — vagy ne nevezzük konzervativizmusnak, mert hiszen a józan, az egészséges konzervativizmus, mely minden nemzet politikájának egyik nélkülözhetetlen alkotó eleme, mindenkor számol a felmerülő társadalmi szükségekkel és a viszonyoknak az élet által előidézett alakulásával —

mondjuk: a ragaszkodás a múltnak porladozó és korhadásba átmenő maradványaihoz, ma, ama tapasztalatok nyomán, a melyeket szereztünk és a melyeknek egyike a jelenlegi eset, csak a rutin szelleméből eredhet, mely vagy a gondolkozás lomhaságának vagy az elhatározásra való képtelenségnek a jele. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezért, t. Ház, midőn Szivák Imre t. képviselőtársam határozati javaslatának a harmadik pontjához — mely azt czélozza, hogy a törvény akaratának érvény szereztessék, de szereztessék oly módon, a mely lehetőleg a vallási konfliktusokat kikerüli — hozzájárulnék, mert ebben a jelenlegi incidens helyes megoldásának alapját látom lerakva; egyszersmind a jövő fejlődésének irányára nézve hozzájárulok Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatához. *(Hosszantartó, meg-megújuló helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.)*

EGYHÁZPOLITIKAI IRÁNYELVEK.

— 1892. május 27. —

Ez a beszéd nevezetes fordulatot idézett elő a politikai helyzetben. *Szapáry* miniszterelnök már nyilatkozott volt abban az értelemben, hogy *Irányi* Dánielnek a vallásszabadságra vonatkozó határozati javaslatát nem fogadja el, de az itt közölt beszéd hatása alatt a minisztertanács még ugyanazon a napon összeült, és elhatározta, hogy a vallás szabad gyakorlásának törvénybe iktatására vonatkozó határozathoz hozzájárul. Ebből a körülményből és e beszéd szövegéből vezették le később Apponyi ellenfelei azt a két állítást, hogy tulajdonképp ő felelős az egész egyházpolitikaért, és hogy ebben az időben a kötelező polgári házasság, valamint a felekezetenküliség mellett foglalt állást, ha nem is explicit, hanem implicit, hogy tehát későbbi oppozíciójával önmagát dezavualta. Az olvasó fog ítélni ez állítások alaposágáról, melyekkel különben Apponyi egy későbbi beszédében (e gyűjtemény utolsó beszédében) leszámolt. Az alábbi beszéd szövegéből az domborodik ki: 1. hogy a szónok az elkeresztelési viszály által teremtett helyzetet nem tartotta alkalmasnak mélyebbre ható reformok keresztülvitelére, hanem előbb az akut viszály lecsillapítását kívánta; 2. hogy, a házassági jog reformjáról szólva, itt egyedül a házassági jog terén létező botrányos állapot megszüntetését — későbbi beszédekben az egységes házassági jogot és judikatúrát — kívánta, a kötés formájáról pedig nem is beszélt; 3. hogy egyáltalán óva intett az alkotások radikalizmusá-

tól és a vallásszabadság olyan megvalósításától, mely a létező és nemzeti hivatást teljesítő egyházakat dezorganizációval fenyegetné.

Tisztelt képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Az előttem szólott Asbóth János t. képviselő úr, beszédjében a mai kor legkomolyabb problémáival foglalkozott. Beszélt a modern társadalmat fenyegető veszélyekről és olyan tóteleket állított fel, melyekkel én teljesen egyetértek, hogy t. i. a külső rend fentartására alkalmas anyagi eszközök nem elegendők a veszélyek leküzdésére, ha mindazok az erkölcsi tényezők nem fognak kezét egymással, a mely erkölcsi tényezők irányíthatják a nép minden osztályának meggyőződéseit és érzelmeit. Beszédje e részének a komolyságából semmit sem akarok levonni azáltal, hogy némi reflexiókat teszek arra a sajtóságos helyzetre, melybe ő, a Ház ama padjairól beszélve, az általa támogatott kormánynyal szemben jutott. (*Igaz! bal felől.*)

A t. képviselő úr a miniszter úrnak szerencsekívánatait fejezte ki, (*Derűltség bal felől.*) olyan formában, a mely előttem igen kétséssé teszi azt, hogy a t. szabadelvű párt legközelebbi újévi üdvözlésekor őt fogja a gratuláns szerepére kijelölni. (*Élénk derűltség és tetszés balfelől.*) A t. kormány egész kultuszpolitikáját annyira megdicsérte a képviselő úr, hogy nekem szinte kedvem támadt e túlságosan színezett dicsérettel szemben azt egy kissé megvédeni; (*Derűltség balfelől.*) mert a jóakaraton és lovagias jellemen kívül, melyre nézve véleménykülönbség nincs a Házban, a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr politikájában

jóformán egy porszemet sem hagyott (*Derültség balfelől.*) és a szerencsekívánat tárgya egyedül az volt, hogy a miniszter úr, ő szerinte, eddig követett politikájával szakítani mert. (*Derültség balfelől.*) Nos, a Ház ellenzéki oldaláról ennél többet nem kívánhatunk, mint azt, hogy a kormány politikáját az őt támogató párt soraiból ekképen dicsérjék. (*Igazi Úgy van! Tetszés balfelől. Felkiáltások jobb felől: Egymagában áll! Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Igaz, hogy a t. képviselő úr e súlyos kritikát, a melyet a kormány kultuszpolitikája ellen irányzott, igaz, hogy ezt a keserű labdacot némileg megara-nyozta, annyiban, a mennyiben e, szerinte, egyedül álló hiba rovására írta az ellenzék választási sikereit. De azt hiszem, hogy a t. képviselő úr ebben is, valamint a kormány politikájának a kritizálásában, túllőtt a célon. Van a dologban valami igazság. Ha a t. képviselő úr ezzel csak azt akarta mondani, hogy valamint a kormány többi cselekményei meggyőzték a nemzetet arról, hogy az állami problémák egész mezején egyetlen egy komoly kérdés sikeres megoldására sem képes, úgy a kultuszpolitika terén is hasonló sikertelenséggel lépett a nemzet elé; és ez is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetre rótt meglepetés daczára is a nemzet a kormánynak sokkal kisebb támogatást nyújtott, mint eddig, — ha csak ennyit akart mondani: akkor én a t. képviselő úrnak tökéletesen igazat adok. (*Helyeslés balfelől.*) De ha azt akarta mondani, hogy egyedül és kizárólagosan az elkeresztelési rendelet által a katolikus papság körében előidézett izgalom okozta az ellenzék választási sikereit... (*Asbóth János: Csak azok!*)

. . . akkor a t. képviselő úr a választást megelőző tényeket nem méltatta kellő figyelemre. (*Úgy van! balfelől.*) Különben meggyőződhetett volna, hogy ugyanannyi, vagy körülbelül ugyanannyi, a számokat nem tudom, hanem mindenesetre számos kormánypárti képviselő nyert mandátumot az által, hogy egyik vagy másik alakban a katolikus papság álláspontjához csatlakozott, (*Úgy van! balfelől.*) éppúgy, mint ez az ellenzéki pártok oldalán történt. Meggyőződhetett volna arról is — és itt nevetek tudnék idézni — hogy az ellenzéki pártok sorából is kiestek kiváló jelöltek azért, mert a katolikus papság óhajtaival, e kérdésben, nem tudtak megbarátkozni. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Ez a kérdés, t. Ház, a pártok számarányain, merem állítani, nevezetesen nem változtatott. Én úgy találtam és ezt örömmel konstata- lom, hogy a hol a katolikus papság politikai meggyőződésénél fogva, eddig a mi pártunk híve volt, ott e választásoknál is e zászló mellett hűségesen kitartott és a maga legitim befolyása érvényesítésével bizonyára sokban járult ahhoz, hogy azokat az eredményeket érjük el, a melyeket elértünk. De e kérdésnek a választások eredményére való, oly kiváló és nagy arányokban konstataálható eredményét, mint a minőt a t. képviselő úr állít, elismerni képes nem vagyok; engem erről a tényleges tapasztalások meg nem győztek. (*Úgy van! balfelől.*)

Igenis volt — és erre visszatérek beszédem folyamán — e kérdés fölmerülésének befolyása a közszellem alakulására és az abban előfordult hullámzásokra. Nem is mondom, hogy, ha e kérdés megoldatlanul marad, vagy kielégítő megoldást nem talál, ha az abból a

közszellemben keletkezett bajok tovább évdhetnek, későbbi képviselőválasztásoknál meg nem valósulhat az a tény, melyet a képviselő úr elénk tárt. De a legutóbbi képviselőválasztásoknál ez abban a mértékben, mely az eredményt lényegesen alterálhatta volna, még nem nyilvánult. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

A vallás- és közoktatásügyi költségvetés mostani tárgyalása, az előállt helyzet következményeként, főleg a kultuszpolitika problémái körül forog. Az úgynevezett elkeresztelési rendelet és az annak alapját tevő törvény kérdésén kívül fölmerült még a katolikus autonómia, a lelkész kongrua-ügy rendezésének és a zsidó vallás egyenjogosításának, reczepciójának a kérdése. Mindezek a kérdések bele fognak vegyülni egyik vagy másik alakban azoknak az általános egyházpolitikai irányelveknek a kifejtésébe, melyre bátor leszek a t. Ház figyelmét bizonyos időn át igénybe venni. (*Halljuk! Halljuk!*) A mennyiben azonban azok nem nyerhetnék azt az organikus megoldást, mely az általam helyeseknek ismert egyházpolitikai elvek alapján önként előállana: bevezetőleg ki akarom jelenteni, hogy ezek mindegyikének, illetőleg a mind-egyikök megoldására irányuló törekvésnek, önönmalgában is van olyan jogosultsága, a mely elől kitérni nem lehet.

Van jogosultsága és van szükségessége a katolikus autonómia szervezésének. E tekintetben azok után, miket a felszólalók közül többen a ház padjaitól — a mai napon Nagy István t. képviselőtársam is — mondtak, bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznom nem szükséges.

Égető szükség a lelkeszi kongrua-ügy szabályozása és bárhol, bármelyik tényezőnél akadt meg e kérdés megoldása, az a tényező mindenestre súlyos felelősséget vállal magára, az egyház szegény szolgálatainak legjogosabb erkölcsi és legméltányosabb anyagi kívánalmaival szemben. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

A szabadelvűség és az igazságosság mellőzhetetlen követelményének tartom egyik vagy másik alakban izraelita polgártársainknak vallási tekintetben való teljes egyenjogúsítását *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és ezért én a nélkül, hogy erre vonatkozólag is bővebb fejtegetésekbe bocsátkoznám, röviden kijelentem, hogy az erre irányuló törekvést, mint jogosultat, a magam részéről teljes odaadással pártolni és támogatni fogom. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Tagadhatatlan, hogy az egyházpolitika terén két esztendő óta sokkal feszültebb a helyzet, mint a milyennel emberemlékezet óta ebben az országban találkoztunk. *(Halljuk! Halljuk!)* E feszült helyzet kiinduló pontja a t. kormány által két év előtt kiadott úgynevezett elkeresztelési rendelet, és én mindjárt megmondom, hogy szándékosan használtam azt a kifejezést: „a t. kormány által“ és nem azt a kifejezést: „a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által“ kiadott rendelet. Mert ámbár a kultuszügyek vezetésének a részleteiért első sorban a t. Vallás- és közoktatásügyi miniszter úr felelős, mégis a két év előtt ebben a Házban történtek, valamint az egész ügy lefolyása, de a dolog természete is világossá tesz, hogy itt olyan nagyfontosságú és olyan döntő természetű kormányzati akcióval állunk szemben, a melyvel az egész kormánynak szolidaritásban kell állani,

melyben az egyes döntő elhatározások csak az egész kormány hozzájárulásával érlelhetők meg és érlelődtek meg; mely tehát az egész kormány öszpolitikájának a kiegészítő része és az erre hozott ítélet, legyen az kedvező vagy kedvezőtlen, nem egyedül a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, hanem az egész kormányt menti fel vagy terheli, a szerint, a mint ez az ítélet hangzik. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

És ha a sokszor említett rendelet következtében előállott eredményeket tekintjük, valóban nehezen tudom megérteni azt, hogy a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, megelőzvé az általa alig várt szerencsekívánatot, melyet ma Asbóth János t. képviselőtársamtól kapott, felszólalásában azt mondotta, hogy neki ezek az események igen nagy elégtételt szolgáltatnak. (*Csáky Albin gr., vallás- és közoktatásügyi miniszter: Némi elégtételt! — Beöthy Ákos: Bizony, annyit sem! Derűltség balfelől.*)

Tehát *némi elégtételt*. Ha a t. miniszter úr ide redukálja minapi nyilatkozatát, illetőleg ha ezt úgy mondta, — a mint nem kételkedem — hogy csak némi elégtételt szolgáltatnak neki az események, akkor nekem e tétel ellen nincs kifogásom. A t. miniszter úr meg is mondta, hogy mi tekintetben szolgáltatnak neki az események elégtételt. Abban a tekintetben, hogy a mozgalom ma már nem a rendelet ellen, hanem inkább a törvény ellen irányul, a mi, ő szerinte, igazolja abbeli felfogását, a melyet már két évvel ezelőtt kifejezett, hogy t. i. az ő rendelete csak a törvény logikai folyama. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Hát legyen ez úgy, t. Ház, vagy ne legyen úgy, e felett én nem vitatkozom. (*Beöthy Ákos: De nincs úgy; majd kimutatjuk!*)

Ha a kormányzati akcióknak az volna célja, hogy azok eredménye valamely eleve felállított elméleti tételt igazoljon; ha két évi hosszú epocha mozgalmait, eseményeit és eredményeit azzal a mértékkel kell mérni, vájjon azok igazat adnak-e az illető miniszter elméleti kijelentésének: akkor, megengedem, hogy a t. miniszter úrnak joga volna azt elégtételnek tekinteni. De ha a kormányzati akciókat azzal a mértékkel kell mérni, hogy miként hatnak ki azok az ország belső nyugalmára, hogy azok miként hoznak minket közelebb a megoldandó problémához, a békés és helyes megoldáshoz; hogy azok mily befolyással vannak az állami tekintélyre; hogy azok mily kihatással vannak magára a kormányzat prestigéire; ha ez az utóbbi momentum, t. i. a kormányzati rendszabályok hatása és eredménye az a mérték, a mellyel azokat megítélni kell, nem pedig, hogy vájjon igazat adnak-e azok egy, a vitába belevegyített miniszteri kijelentésnek: akkor, t. Ház, sajnálattal kell kimondanom, a kormánynak még csak némi elégtételre sincs oka, az utolsó két esztendő tapasztalatai után. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Megengedem — mint azt Horánszky Nándor t. képviselőtársam a tegnapi napon is elismerte — hogy a t. miniszter úr oly információkat vett, a melyek alapján talán nem láthatta előre azokat a bonyodalmakat, a melyek rendeletéből keletkezni fognak és így a rendelet kibocsátásáért való erkölcsi felelősségben a kormányon kívül talán más tényezők is osztályosak. Ezt ám tisztázza a t. kormány azokkal a meg nem nevezett, de csak sejtetett tényezőkkel. De, t. Ház, a mennyi ménség ebben a körül-

ményben talán rejlik, — de csak talán — az a mentesség tisztán a rendelet kibocsátásának a tenyérére vonatkozik, de nem vonatkozhatik annak a két éven át tartott valóságos zűrzavarnak (*Élénk helyeslés bal felől.*) és anarchiának a fentartására (*Élénk helyeslés bal felől.*) melynek a befejezéséhez talán csak most közeledünk.

A t. kormány elégtételt lát abban, hogy a harcz most nem a rendelet, hanem a törvény ellen irányul. De a t. kormány ezt a törvényt alaptörvénynek tekinti, évszázados felekezeti harczok kiegyenlítőjeként ünnepli, azt fenn akarja tartani: és mégis elégtételt lát abban, hogy a végrehajtás terén általa követett út oda vezetett, hogy az agitáció nem a rendelet, hanem a törvény ellen irányul. (*Derűtség és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) A t. kormány — és e kijelentés jóhiszeműségében egy pillanatig sem kételkedem — a felekezetek és vallások közötti béke fentartását tűzi ki czélul és mégis oly állapotot létesít, a melyhez hasonló, mondhatom, a 40-es évek óta nem volt, midőn a legnagyobb versengés, kölcsönös bizalmatlanság és némely helyen majdnem a gyűlölködésig menő feszültség uralkodik az eddig békében élt egyes hitfelekezetek között. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Ezzel a fejleménnyel, ezzel az eredmény nyel szemben mit érne az az elégtétel, ha az események csakugyan megmutatták volna, hogy a miniszter úrnak igaza volt, a mikor a rendeletet a fennálló törvény logikai folyományának mondta? (*Helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

A t. kormány — és én is — egyik főszempon-

tul és célul az állami tekintély megóvását tűzi ki. Hát megóvta szépen, dicséretesen. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Kibocsátott egy rendeletet, a melyről nemcsak maga állította, hanem a képviselőház által kimondotta, hogy törvényes, helyes, célszerű. E rendeletet két éven át formailag érvényben tartotta és leglényegesebb részét végrehajtani képes nem volt. *(Igaz! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Mert az, t. Ház, hogy Szabadkán e napokban egy tükröt fognak elliczítani, mely mint a mai kultúr-béka-egérharcz történeti okmánya, talán magas áron fog elkelni, az. nem volt célja e rendeletnek. *(Igaz! Úgy van! Derültség a bal- és a szélső baloldalon.)* E rendeletnek az volt a célja, hogy az anyakönyvi állapot a törvény által megszabott állapottal egyeztessék össze. A rendelet végrehajtásában tehát az, hogy a rendelet ellen vétő lelkészek a rajok kiszabott bírságot lefizessék, másodrendű, mellékes dolog, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon)* A fődolog, a főcél az lett volna, hogy az anyakönyvi kivonatok tényleges áttétele eléressék. Az elsőfokú ítéletek erre vonatkozó részét pedig, a mennyire én informálva vagyok, a legmagasabb közigazgatási fórum minden egyes esetben megváltoztatta. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Tehát így óvta meg a t. kormány két éven át az állami tekintélyt, hogy egy a képviselőház szavazata által szentesített rendeletnek két éven át nem tudott érvényt szerezni. Vissza nem vonta, végrehajtani próbálta, de nem tudta. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És megóvta talán a kormányzati prestige-t?

(Halljuk! Halljuk!) Megvallom, csodálkozással hallottam a miniszter úr kijelentései közül, a vita első napján, különösen azt, hogy azért nem lépett arra az útra, a melyet most kíván követni, tudniillik a polgári anyakönyvek behozatalára, mert mindig várta, hogy a másik érdekelt fél valami modus vivendit proponál, a mely alkalmat és lehetőséget nyújt arra, hogy az egyházi tényezők közreműködésével lehessen e kérdést megoldani. *(Derültség a bal- és szélső baloldalon.)* Nekem, t. Ház, nem lehet nagy véleményem arról a kormányzati prestige-ről, arról a kormányzati előrelátásról, öntudatosságról, a mely, midőn látja, hogy zavarok állanak be; ténykedései, rendeletei a kívánt czólt el nem érik: e helyzet gyógyítására nem maga tudja megtalálni, — sőt nem is maga keresi az utat, hanem két éven át várja, hogy hol a régi, hol az új primás, hol ez a tényező, hol az a tényező mutassa meg neki a kibontakozást. *(Igaz! Úgy van! Derültség a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem tehetek róla, t. Ház, nagyon sajnálom, hogy ezt a talán nem jogosulatlan, de súlyos kritikát éppen olyan kormányzati ággal szemben kell érvényesítenem, melynek ólén az általam nagyon tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr áll; de azt hiszem, oly állapotokkal szemben, mint a minők az utolsó két éven át fejlődtek ez országban, bármely kiváló egyén iránt való tiszteletből a kritika szavát elnémítani, vagy csak eltompítani, az ellenőrzés feladatát nem teljesíteni, azokat a megérdemelt megrovásban nem részesíteni, a Ház ez oldalán ülők részéről alkotmányos kötelességük elmulasztása volna. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)*

És itt, t. Ház, még nincs vége ama hibák sorozatának, melyeket a t. kormány ez ügyben elkövetett. Panaszkodnak, hallottuk azt mindenféle hangnemben, így ma is, hogy a választásoknál belevegyült a harcokba egy eddig legalább nagyobb mértékben nem ismert alkotó elem: a vallási izgatás, a felekezeti szempontok előtérbe nyomulása. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Igen, igaz. De ki ennek az oka? Szabad-e egy előrelátó kormánynak, mikor ily kérdések megoldatlanul állanak az ország előtt, a nélkül, hogy azokat megoldja, a nélkül, hogy a bizonytalanságnak véget vessen, ezek függőben tartásával, szükség nélkül a választók elé jönni? *(Tetszés a baloldalon.)* Szabad-e oly helyzetet teremtenie, melynek szükségképi folyománya az, a mit most felpanaszolnak, hogy tudniillik a választási harcokba felekezeti izgatás vegyült? Szabad-e ezt tenni, mikor tudja, hogy az izgatás anyaga meg van? Szabad-e, mikor tud módot arra — mert a t. miniszter úr most tud módot rá, legalább gondolja, hogy tud — hogy ez izgalomnak véget vessen? Szabad-e neki szükség nélkül, már csak e szempontból is a nemzetet választásokra provokálni, mindaddig, a míg az izgatásnak ezen anyaga a közvéleményben megvan? *(Élénk tetszés balfelől.)* Lám, t. Ház, itt függ össze a kultusz-politika terén mutatkozó eredménytelenség és balsiker az általános kormányzati politikával. *(Igaz! Úgy van! a balon.)* Egy előrelátó, mindenekelőtt a nemzet erkölcsi erőtényezőinek épességét, a nagy nemzeti érdekeket szem előtt tartó kormány ily körülmények közt semmiféle taktikai előnyök kedvéért nem tette volna ki a nemzetet azoknak az izgalmaknak, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* melyek

felett most éppen azok panaszkodnak, a kik előidézői voltak. De az a kormány, melynek a szemei előtt mindenek fölött tulajdonhatalmi érdekei lebegnek — s ezért első sorban nem a miniszter urat teszem felelőssé, mert az általános politikai vezetés nem az Ő resszortjába tartozik, hanem első sorban felelőssé teszem a miniszterelnök urat és az egész kabinetet és csak mint annak egyik tagját a miniszter urat is — ismétlem, az a kormány, melyet első sorban hatalmi érdekek vezérelnek, mikor azt gondolja, hogy egy adott pillanatbaji az országgyűlés feloszlatása hatalmi érdekeinek kedvezhet, nem törődik azzal, hogy az izgalomnak micsoda anyagai vannak a közvéleményben; nem törődik azzal, hogy az hová tévelyeghet s hogy az micsoda veszélyek csíráját rejti magában, hanem neki megy a helyzetnek, a melyet maga teremtet. De az ilyen kormány azután ne vádoljon senkit, csak önönmagát azért, ha a választások körül oly jelenségek merültek fel, a melyek felett mindenkinek szabad panaszkodnia, melyeket mindenkinek szabad bevádolni, csak azoknak nem, a kiknek előre kellett látniok azok bekövetkezését és a kik azokat vagy előre nem látták, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* vagy előre látva, mégis e helyzetet előidézték. *(Zajos tetszésnyilatkozatok a bal- oldalon.)*

Ezekben, t. Ház, a kormány eddigi akciójáról és annak eredményéről megmondván véleményemet, a jövőről, arról, hogy mi legyen tehát teendő, kívánok szólni. *(Halljuk! Halljuk!)* És itt, előre kijelentem, egészen más mértéket alkalmazok, egészen más hangon szólok. Mert nincs az a nemzeti érdek, a mely tiltaná, hogy a kormánynak a múltban követett eljá-

rásával szemben a legkeményebb kritika hangját használjam, sőt alkotmányos ellenőrzési kötelességem ezt parancsolja. Meg is tettem ezt tehetségem szerint. De ha a jövőről van szó, *(Halljuk! Halljuk!)* ha arról van szó, hogy ebből az áldástalan vizzályból, mely, sajnos, uralg, meneküljünk; hogy a felekezeti békét, hogy az állami tekintélyt, mely oly súlyosan meg van ingatva, ismét helyreállítsuk: sokkal nagyobbra becsülöm ezeket a célokat, sokkal nagyobbra becsülöm ezeket a nagy érdekeket, mintsem hogy ellenzéki szempontból a dolgok czélszerű és helyes kiegyenlítésének, ha a kormány ennek tudja az útját, bármi akadályt gördítsek eléje. *(Általános helyeslés.)*

Két feladat vár itt megoldásra. Először, hogy úgy mondjam, az akut láz lecsillapítására kell eszközt találni, a pillanatnyi helyzetet kell orvosolni, a most tényleg létező törvényen kívüli állapotnak véget vetni, az izgalom közvetlen okait eltávolítani, szóval ideiglenes palliatív szerekről kell gondoskodni. *(Halljuk!)* De azután — és ez a második és fontosabb feladat — annak a helyzetnek a gyökeres orvoslásáról kell gondoskodni, a melynek a mostan keletkezett izgalom csak egyik tünete: egészséges és rendezett viszonyokat kell teremtenünk az egyházpolitika egész mezején, hogy, emberi előrelátás szerint, jövőre is kikerülhetők legyenek hasonló konfliktusok, hasonló izgalmak, hasonló helyzetek. *(Élénk helyeslés balfelől)* Ha mindjárt lehetne életbeléptetni ezeket a gyökeres megoldási módozatokat, az mindenesetre igen előnyös volna; de hát, a mint beszédem folyamán kimutatni szerencsém lesz, ez tényleg lehetetlenség, úgy, hogy mindenképpen és bárki lenne a kormányon, gondos-

kodni kellene pillanatnyilag segítő, csillapító, palliatív szerekről.

Bármint vélekedjünk az 1868:LIII. tczikk 12. §-áról, (*Halljuk!*) annyi egyszer bizonyos, hogy akár annak a fenntartását, akár annak a módosítását tűzzük ki célul, egy ideig — még jó ideig — valahogyan meg kell vele élni. A pillanatnyi cél tehát, a melyet el kell érni, az, hogy a mennyire ezt egyáltalán az állam teheti, e törvény végrehajtásáról gondoskodjunk, legalább abban a kiterjedésben, a melyben az ismert februáriusi rendelet erről gondoskodni akar, a nélkül, hogy bárkivel szemben lelkiismereti kényszer, a kötelességek összeütközését idézzük elő, szóval a nélkül, hogy a vallási békét veszélyeztessük.

A t. miniszter úr megmondta nekünk, hogy ő erre a célra milyen úton akar törekedni, ő a vegyes házasságra vonatkozó polgári anyakönyvezés behozatala által akarja azt a célt elérni, addig is, míg az általános polgári anyakönyvezés kellő előfeltételei meglesznek. Elöttem szólott t. barátaim, a t. Ház ez oldalán, különösen Horánszky Nándor t. barátom, már elmondották a kételyeket, melyeket a miniszter úr e palliatív intézkedésének a cél szerúsége, kivihetősége és általában a várható eredmények iránt táplálnak. Horánszky Nándor t. barátom egy más ideiglenes módozatot ajánlott, melyet én igen érett és bő megfontolás után, teljesen kivihetőnek, célszerűnek, sokkal jobbnak tartok, mint a parciális — hangsúlyozom e szót — parciális anyakönyvek behozatalát. De e fölött ma nem vitatkozom, csak azt mondom ki, — a minél többet a kormány tőlem ma nem kívánhat — hogy szavazatomat és állásfoglalásomat a kor-

mány megoldási tervezetével szemben e tervezet teljes ismeretétől teszem függővé. (*Helyeslés a baloldalon.*) Ha a t. kormány által beadandó konkrét javaslat engem meggyőz arról, hogy az a célra alkalmas, a nélkül, hogy az elkeresztelési rendelettel előállotthoz hasonló bonyodalmat idézne fel; ha meggyőz arról, hogy kivihető, célszerű; ha megnyugtat a gyakorlati nehézségekre nézve, a melyeket t. barátaim a vita folyamán előadtak: akkor ón bár jobbnak tartanám a Horánszky Nándor t. barátom által javasolt ideiglenes expedienst, bizonyára nem fogom útját állani annak, hogy a kormány keresse a béke helyreállításának, az izgalom megszüntetésének a módját, azon az úton, a melyet legjobbnak vél és a melyet én is, ha felvilágosítást nyerek, célravezetőnek ismerek. (*Általános helyeslés.*) E tekintetben a t. kormány, jóllehet súlyos elítéléssel kell illetnünk az utóbbi két év kulturális politikáját, részemről s gondolom, t. barátaim részéről is, e törekvésében nehézséggel találkozni nem fog. (*Általános helyeslés.*)

De ez a kérdésnek kisebb része és igen helyesen okoskodnak és szólnak, azok, kik e parciális intézkedés behozatalától ugyan a pillanatnyi izgalom lecsillapodását remélik és ennek következtében nyugalmas idő teremtését arra, hogy magával a kérdéssel, vagy helyesebben szólva az itt felmerülő kérdések komplexumával higgadtan és tárgyilagosan foglalkozzunk: de a kérdés megoldását, az egyházpolitikai helyzetnek gyógyítását ettől nem várjuk. (*Helyeslés a baloldalon*)

A gyökeres megoldás tekintetében két egymással merev ellentétben álló nézet merült fel többször,

valahányszor erről a kérdésről vitatkoztunk. Fölmerült e vita folyamán is. Némelyek a kérdés gyökeres megoldásához nem tartják szükségesnek az 1868:LIII. tczikk módosítását, sőt azt mondják, hogy e törvényváltoztatlanul fenntartandó és hogy a feladat semmi más, mint állandóan gondoskodni a végrehajtásáról. Mások ismét a végleges megoldást, az egyházpolitikai helyzetnek legalább ezen a téren való gyógyítását, az 1868: LIII. tczikk 12. §-ának a megváltoztatásától várják.

T. képviselőház! Én, így kifejezve, e nézeteknek egyikéhez sem csatlakozhatom feltétlenül. Mindenki tudja, a ki eddigi felszólalásaimat némi figyelemre méltatta, hogy miképen vélekedem én elvileg az 1868: Lm. tczikk 12. §-ának a rendelkezéseiről. Senki sem fog csodálkozni tehát azon, ha nem osztozom azok felfogásában, a kik elvileg e törvénytczikket és diszpozícióját változtatlanul fenntartani kívánják. Mert én két év előtt is megmondottam és most, miután a t. miniszter úr e kérdéssel behatóan foglalkozott, kötelességemnek tartom ismételni, hogy az én felfogásom elvi ellentétben áll e törvény diszpozíciójával. Kötelességemnek tartom ezt ismételni először azért, mert habár rögtöni változtatást ezen a téren sem nem várok, sem arra nem törekszem: az eszmék tisztázását szükségesnek tartom; de főleg azért, mert, szerintem, mindenkinek, a ki a közpályán bizonyos pozíciót foglal el, a közvélemény bizonyos árnyalatára befolyást gyakorol, vagy gyakorolni iparkodik: loyális kötelessége, hogy a legfőbb kérdésekben fölfogása iránt semmi kételyt se hagyjon. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Ezért, a nélkül, hogy e tekintetben hosszabb fejtegetésekbe és polémiába bocsátkoznám, csak

ismétlem azt, a mit markét év előtt kimondottam, hogy az 1868: LIII. tcz. 12. §-ának a rendelkezését nem helyeslem és állandó jellegűnek nem tartom, mégpedig először azért, mert a tények világánál bizonyítódnak tartom azt, hogy az 1868: LIII. tcz., illetőleg annak 12. §-a nem biztosította a békét. Hiszen, t. Ház, elég azokra tekintenünk, a mik két év óta történtek, hogy ez önmagától evidenssé válják. (*Helyeslés balfelől.*) Másodsor, mert ez a törvény, illetőleg annak az a rendelkezése, a mely a vegyes házasságból születő gyermekekre nézve imperative kimondja az egyes valláshoz való tartozandóságot, nem abban a hibában szenved, a mit a t. miniszter úr czáfolni iparkodott, hogy t. i. jogalapja nincsen, hanem, szerintem, abban, hogy nincs kellő ethikai alapja (*Helyeslés balfelől.*) és ezért nem tud az életbe átmenni. Az általa érintett szülők nem tölthetők el azzal a benső érzéssel és meggyőződéssel, hogy ők rosszat cselekszenek, ha a házasságukból született gyermekeik vallása fölött szabadon intézkednek, ők lévén a kiskorú összes jogainak természetszerű képviselői, ő bennük nyervén képviseletet a gyermek lelkiismereti szabadsága is. (*Helyeslés a baloldalon.*)

Harmadszor azt tartom, hogy e törvény azért nem helyes, mert végre nem hajtható. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) És erről újabban meggyőződtem engem a t. miniszter úr minapi felszólalása, a ki mintegy megnyugtatóan olyan kibúvókat engedett meg, sőt állított maga a Ház elé e törvény lényegének a meg nem tartására, hogy én ezután valóban, ha mindezek a kibúvók tényleg léteznek és tényleg igénybe vétetnek, a törvény rendelkezéseit

csupán nagy erkölcsi konfúziók előidézésére tartom alkalmasoknak. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Mert az ellenőrizhető, hogy kit minő rovatba írnak be; hogy valaki polgári életének mindenféle vonatkozásában micsoda vallásfelekezethez tartozónak tekintik: de az már nem ellenőrizhető — a mint az igen t. miniszter úr is igen helyesen beismerte — hogy a szülők gyermekük kedélyét tényleg milyen vallásfelekezet felé irányítják, milyen módon nevelik. És ha az a vallás, a mely felé a szülők gyermekük kedélyét irányítják, más, mint a minőnek a törvény szerint lenni kellene: akkor sajátságos dualizmus áll be az ember kedélyében a hivatalos és a valóságos vallás közt, a mely dualizmus megteremtésére alkalmat adni vallás-erkölcsi szempontból semmi esetre sem lehet helyes. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől.*) És ha áll az, hogy magát a vallásos nevelést tulajdonképen a törvény nem irányíthatja, akkor e törvény nem felel meg annak a célnak sem, hogy elejét vegye a veszedelemnek, melyet sokszor olyan túlzott alakban festettek, hogy t. i. a különböző felekezetek lelkészei versenyeznek minden gyermek birtokáért. Mert hiszen, ha elérheti a lelkész azt, hogy a gyermek tényleg és bensőleg abban a vallásban neveltessék, a melyben szülői akarják, akkor ez a tisztán formai érvényű törvény ebbeli működésének, befolyása ilyen irányban való gyakorlásának komoly gátat egyáltalában nem vet. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Ezek, röviden elmondva, azok az okok, melyek miatt én e törvényt, illetőleg a törvény rendelkezését helyesnek és szerencsésnek nem tartom. Mégis azt mondtam, hogy valamint éppen ez elvi állás-

pontomnál fogva nem osztozhatom azok felfogásában, a kik az 1868-iki törvény változatlanul való fenntartását tűzik ki czélul, úgy nem osztozhatom azok felfogásában sem, a kik e törvény intézkedéseinek egyszerű megváltoztatásában már a vallási békét helyreállítottnak tartják s megtalálni vélik benne az egyházpolitikai bonyodalmak megoldásának a kulcsát. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Nem, t. Ház, mert mindazok az érvek, melyek alapján én is és mások is, a kik velem e tekintetben egyetértenek, az 1868-iki törvény e rendelkezésének a megváltoztatását elvileg helyesnek mondják, logikai hatályukban még sokkal tovább mennek. Mindezek az érvek a teljes lelkiismereti és vallásszabadság talaján gyökereznek; azokat érvekkül felhasználni nem szabad, a törvény egyetlen, talán kényelmetlen rendelkezésének a megváltoztatása mellett, ha az ember nincs eltökélve arra, hogy ez érvek logikai hatásának enged az egész vonalon és azokból a következtetést levonja mindenütt, hogy tehát a lelkiismereti és vallásszabadság elvének érvényesülését annak minden következményével elfogadja. *(Élénk tetszés balfelől.)*

És mindazok, a kik az 1868: LUX tcz. 12. §-ának a megváltoztatását elvileg helyeslik, jóhiszeműségük és elfogultságuk legszebb bizonyosságát akkor adják, ha azokat a nagy elveket, melyekre eddigi érveléseik körében hivatkoznak, nemcsak akkor alkalmazzák, midőn e szakasz megváltoztatását akarják abból levonni következtetésképen, hanem ha azoknak az elveknek a logikai következményeit minden téren elismerik, mert ez ad álláspontjuknak erőt s ez nyújtja álláspontjuk loyaltásának és elfogulatlan-

ságának igazi bizonyítékát. *(Élénk tetszés és helyeslés balfelől)*

T. Ház! A tegnapi napon Tódor József t. képviselő úr sok tekintetben jeles, de némely részben általam is kifogásolt felszólalásában, a törvényhozási feladathoz képest, nagyon egyoldalú álláspontrahelyezkedett követeléseinek a formulázásában és indokolásában. *(Halljuk! Halljuk!)* És hogy ennek mik a következményei, rögtön meggyőződhetett ő is, a t. Ház is, abból a kis párbeszédből, mely a bal és jobb oldal padjai közt ez alkalommal kifejlődött. *(Közbeszólás.) Azt mondták: akaszszák fel magukat!)*

Nem a használt kifejezések heveségére célzok, mert magában ebben én valami túlságos bajt nem látok; hanem arra a kijelentésre, melyet a t. képviselő úr Thaly Kálmán t. képviselőtársam közbeszólására tett, hogy ő védelmébe veszi saját egyháza jogait, Thaly Kálmán t. képviselő úr pedig védelmezzé szintén a maga egyháza jogait. *(Halljuk! Halljuk!)* Hát, t. Ház, én nem tulajdonítok a vita hevében előforduló ilyen párbeszédnek olyan fontosságot, hogy azokban az illetőknek átgondolt, megérlelt meggyőződése, iránya és gondolkozása jusson kifejezésre. De akár így, akár amúgy, hazánk nemzeti egységére a legveszedelmesebb, és hozzáteszem, valamennyi egyház jogos érdekeire a legveszedelmesebb állapot volna, ha mi azt mondanók egymásnak: én védelmezem a magam egyházának az álláspontját, az úr is védelmezzé a magáét. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső balfelől.)* Ez az az álláspont, t. Ház, a melyre én, ámbár törekszem arra, hogy a tulajdon egyháznak hű és buzgó tagja legyek, mint magyar törvényhozó, soha

helyezkedni nem tudok. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Az én álláspontom, mint magyar törvényhozóé, az, hogy nekem itt feladatom és kötelességem minden megtámadott jogos érdekért helyt állani, mely harmóniában van a nemzet egészével. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* És valamint minden körülmények közt résen állanék, ha tulajdon egyházam jogait vagy jogos érdekeit megtámadnák, nem azért, mert az enyém, hanem azért, mert jog és jogosult érdek az, melyet megtámadnak: ép úgy, az országban levő minden vallásfelekezetet illetőleg kötelességemnek tartanám ugyanazzal a buzgósággal, ugyanazzal az elfogulatlansággal síkra szállani az ő jogaik és jogos érdekeik megvédésére. *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

És nagyon örülök, ha a t. képviselő úr a dolog mélyében és alapjában szintén ez állásponton van és ha a tegnap közte és az e padokon ülő képviselők közt fejlődött párbeszédben általa mondottak csak a pillanatnyi fölhevülés alatt keletkeztek és nem adták vissza híven a gondolkozását.

Nekem erre az álláspontra kell helyezkednem, a benső igazságon kívül a miatt az egyszerű statisztikai tény miatt, a melyet soha élne felejtünk, hogy ebben az országban csak egyáltalában relatív többségek vannak és abszolút többségek nincsenek; hogy ebben az országban a legkülönbözőbb vallásos meggyőződésű egyéneknek egymással békésen meg kell férniök és egységes nemzetté tömörülniök, a minek egyetlenegy módja van, t. i. a jogtisztelet, a szabadság elvének megállapítása és tiszteletben tartása, addig a a határig, a hol valamely parancsoló állami érdek

annak a korlátozását szükségesnek tartja. (*Élénk helyeslés. Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Azért én azt tartom, ha sikerülhetne pl. ebben az országban a katolikus közvéleményt odáig vinni, hogy ő tisztán a maga kebeléből, számszerinti túlsúlyával élve olyan képviselőházi többséget alkosson, mely az 1868: LIII tcz. 12. §-át meg akarja változtatni, de a többi felekezetek ellenállásával és meg nem nyugtatása mellett: hát én az ilyen majorizálást nem vívmánynak, hanem a legnagyobb veszedelemnek tekinteném és ahhoz soha kezemet nem nyújtanám. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Veszedelemnek tartanám nemcsak az állam, de a jogos egyházi érdekek megóvása szempontjából is. Mert vajmi ingatag alapon nyugodnék ez egyházi érdekek megóvása, ha az egymással váltakozó felekezeti győzelmek circulus vitiosusában képezne ideiglenes nyugvó pontot; ha valamely ma elért protestáns vívmány után holnap egy katolikus vívmány következne; a harmadik napon talán ismét protestáns vívmány és így tovább. Ezen az alapon, t. Ház, sem a béke állandóságát nem érzjük el, sem szilárd alapra nem fektetjük azokat az egyházi érdekeket, melyek gondozása szívünkön fekszik, (*Úgy van! bal felől.*) mert a váltakozó szerencséjű harcok és küzdelmek pillanatnyi esélyeitől tesszük azokat függővé. Ilyen ingatag alappal sem az ország belbékéjét, sem saját egyházam érdekeit nem akarom veszélyeztetni. (*Éleik helyeslés és tetszés a baloldalon.*) Nem a váltakozó felekezeti vívmányokért való birkózás „circulus vitiosus“-ának valamelyik pontjához akarom én kötni a fenforgó viszályok kiegyenlítését, hanem éppen olyan általános elvi irány-

zatok megvalósításához, a melyek minket e „circulus vitiosus“-ból kivezetnek; *(Élénk helyeslés.)* olyan közös gondolatok felkarolásához, a melyekben mindannyian megtudunk nyugodni; a mely közös eszmék létesítésében mindnyájan az egész nemzet érdekeivel összeférhető jogos érdekeink megvalósítását, lelkiismereti szabadságunk biztosítását találjuk. *(Élénk helyeslés és tetszés.)* Ez az az indok, t. Ház, a mely miatt Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatához hozzájárulok. *(Hosszantartó zajos éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)* Mert egyedül a lelkiismereti és vallási szabadság elvének az egész vonalon való elfogadása és létesítése az, a mely véget vet a változó szerencsével folyó felekezeti küzdelemnek, a mely küzdelemre sem ennek az országnak, sem az országban lakó egyes egyházaknak szükségük nincs. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És ne méltóztassanak akkor, mikor vallásszabadságról van szó nálunk, mindjárt a mormonokról beszélni, *(Derültség balfelől.)* eféle rémképeket festeni. *(Helyeslés balfelől.)* Mióta Irányi Dániel t. képviselőtársam az ő indítványát e Házban megteszi, ha jól emlékezem, majdnem mindannyiszor a mormonokkal találkozunk. *(Derültség. Igaz! Úgy van! balfelől.)* Én, t. Ház, megvallom, éveken át ellene szavaztam t. képviselőtársam indítványának. Megmondom, miért. Mert én semmi doctrinair elfogultság által magamat nem vezéreltettem. Addig, míg ez országban egyházpolitikai béke uralkodott, addig én a „quieta non movere“ elvét elfogadtam és nem akartam a bizonytalan kiemenetelű törvényhozási kísérletek terére lépni addig, míg a fennálló helyzetet — habár elvileg nem —

de tényleg kielégítőnek, vagy legalább tűrhetőnek tartottam.

De abban a pillanatban, midőn fölmerültek olyan kérdések; midőn fölmerültek olyan szellemi áramlatok; midőn fölmerültek olyan izgalmak, melyek miatt már nem a *quieta non movere* elvéről, hanem csak az „*inquieta tranquillare*”-ről lehet szó; (*Úgy van! balfelől.*) midőn tehát a valláspolitikai kvietizmusnak és a status quo politikájának a lehetősége megszűnt: abban a pillanatban azt tartom, hogy nem ide-oda való tapogatódzás, nem a *modus vivendi* keresése, hanem az egyedül helyes, a békét és szabadságot biztosító alap gondolat elfogadása az az alap, a melyre állanunk kell. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) *És ez nincs is szükségszerű összeköttetésben valami túlságos radikalizmussal az alkotásokban.* Azért nem szükséges, hogy mi bármely idegen állam intézményeit egyszerűen átvegyük; *nem szükséges, hogy az összes történelmi hagyományokkal, fejleményekkel szakítsunk.* Más az egyéni lelkiismeret teljes szabadsága és más az e szabadság alapján vallási testületekké való tömörülésnek az az ellenőrzése, melyről az állam le nem mondhat teljesen sehol, legkevésbé nálunk. És nem is szükséges — mint Neumann Ármán t. képviselőtársam tegnapi beszédjében igen helyesen mondta — hogy a külső egyformaság alapján létesítsük a jogegyenlőséget, az egyes egyházak történelmi hagyományaitól és fejlődésétől teljesen eltekintve; *az sem szükséges, hogy a létező egyházaknak, melyekre nemzeti és kulturális szempontból oly fontos feladatok várnak, frívol okokból való dezorganizálására tárt kaput nyissunk.* Mindezeket az érdekeket egy okosan,

fokozatosan haladó, de a lelkiismereti szabadságot mint iránytűt folyton szem előtt tartó törvényhozás megoldhatja, úgy, hogy zökkenések és a fentartandó érdekek veszélyeztetése nélkül bele tudunk jutni abba a szerencsés révbe, melyben, ha benn leszünk, nem mondom, hogy olykor nem fognak előidézni pillanatnyi idegességet, hanem a melyben mélyreható izgalmakat, hadi állapotot, olyat, a minő ma tényleg fejlődött, többé felidézni nem lehet. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

E törekvés megvalósítása körül bizonyára jobbra is, balra is fog akadni a túlzóknak egy kis tábor, mely nem a jogegyenlőséget, nem a szabadságot, hanem tudva vagy nem tudva, a hatalmi fölényt, az uralkodást akarja magának vindikálni. A túlzók e kis táborát kielégíteni nem lehet, kielégíteni nem is czélom: ezek részéről várok megtámadásokat, várok rágalmakat, várok gyanúsításokat. De a nemzetnek, de a társadalom minden osztályának józan zöme, az összes egyházak hazafias felvilágosodott tényezőinek túlnyomó többsége, meg vagyok győződve, meg lesz elégedve oly állapottal, a mely biztosítja nekik azt, hogy lelkiismeretük szabadságába, hitelvi életük szentélyébe soha senki bele nem fog nyúlni és örülni fognak, hogy minden más egyház és minden egyéni lelkiismeret hasonló jogállapot jótéteményében fog részesülni. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És akkor aztán és ezzel együtt, ha a lelkiismereti és vallásszabadság elvének a következményeit levontuk az egész vonalon; ha a katolikus autonómia létesítései a katholicizmus nagy szellemi és anyagi tőkét működésében a nyilvánosság ellenőrzése alá

hoztuk; ha gondoskodtunk, a miről az utolsó költésévetés tárgyalásánál többször szó volt, az elhagyott és szegény protestáns egyházak anyagi erejének a növeléséről; ha zsidó polgártársainkat a jogegyenlőség teljes mértékében részesítettük; ha családi jogunkat a jogállam és jogegyenlőség fogalmának a követelményeihez képest átalakítottuk és a ma létező állami és valláserkölcsi szempontból egyaránt botrányos állapotoknak véget vetettünk: akkor, t. Ház, meg vagyok győződve, hogy e nagy reformban a vegyes házasságból született gyermekekre nézve a szülők szabad rendelkezési jogát minden akadály nélkül, általános megnyugvással állíthatjuk helyre. (*Zajos helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.*) Nem majorizálás, mit a valláserkölcsi téren ki kell kerülni, hanem mint következménye olyan nagy elvnek, melyet egyik sem tukmált a másikra, a melyekben mindnyájan közös érdeküket megóvhatják. (*Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.*)

Ha azokhoz, a miket elmondtam, még néhány szót teszek, méltóztassanak ezt annak tulajdonítani, hogy, az ön felfogásom szerint, e vitának kettős célja van, illetőleg kettős eredmény az, melyet ön elérni szeretnék és a melyhez hozzá akarok járulni gyenge erőm mértékéhez képest. (*Halljuk! Halljuk!*) Kettős eredmény azzal a kettős bajjal szemben, mely előttünk áll. Mert baj van nemcsak az intézményekben, de baj van a közszellemnek különösen az utolsó idők alatt történt fejlődésében. És vitánkhoz hozzá kell járulnia a baj orvoslásához intézményeinkben, az által, hogy e tekintetben az eszméket tisztázza; de hozzá kell járulnia a baj orvoslásához a szellem világában

is, az által, hogy minden jóakarátú, minden elfogulatlan, minden, a nemzeti egész nagy követelményei iránt ép érzékű, minden, csak az igazságot és méltányosságot kereső elmét, a mennyire lehet, sikerüljön egy táborba hozni, a békének, a kiegyenlítésnek, az állami tekintélynek, a nemzeti egységnek nagy táborába. (*Helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) Ezért állítom én fel a problémát még egyszer negatív alakban és ha magam előtt látom azokat a nagy állami és nemzeti érdekeket, a melyek ma már parancsolóan szükségessé teszik, hogy az egyházpolitikai status quo és a kvietizmus politikájával szakítsunk, hogy ezen a téren a problémák benső összefüggését felismerjük és ne egyes tüneteken kurukszoljunk, hanem a helyzetet a maga egészében iparkodjunk orvosolni; ha, mondom, oly nagy állami és nemzeti érdekeket látok magam előtt, melyek ezt szükségessé teszik: felvetem magamnak azt a kérdést, hogy van-e egyetlen egy, de egyetlen egy olyan tiszteletre és figyelemre méltó érdek, mely ezzel ellenkeznék, a mely a politikai status quot, a tovább tengetést, a messzebb menő megoldás elhalasztását kívánja? Én ilyen érdeket egyetlen egyet sem találok.

És, t. Ház, ha csak egy mondatot szabad saját személyemre nézve itt beszűrnöm, (*Halljuk! Halljuk!*) az én, ma már meglehetősen hosszú politikai pályámon megszoktam már a gyanúsítások és ráfogások mindenféle formáját. (*Felkiáltások a baloldalon: Rendszerét! Skáláját!*) Éveken át az volt a gyanúsítás kedvelt alakja, hogy egyoldalú, egyházas, ultramontán ráfogásokból indulok ki, hogy a szabadelvűség érdekeit

kell előlem megmenteni. (*Derültség balfelől*) Az utolsó időben, egy ideig, nagy frontváltás állott be. Midőn én olyanok előtt, kiknek kényelmetlen volt az, hogy az előbb festett kép nem felel meg a valóságnak, a valódi szabadelvűség és a szabadság követelményeinek a végrehajtását és megvalósítását tűztem ki ama feladatul, a melynek megoldása egyedül vezethet ki a bonyodalmakból: akkor egyszerűen, mint tulajdon egyházamhoz hűtlenné váltat, majdnem mint hitelhagyottat állítottak a közönség elé és azzal iparkodtak ellenem izgatni bizonyos körökben — melyeknek a józansága azonban a legtöbb esetben ellenállott ez izgatásoknak — hogy most már az egyház érdekeit kell az én radikalizmusomtól, az én fékevesztett ambícióimtól megmenteni. (*Derültség balfelől*) Hát én azt állítom, t. képviselőház, hogy a komoly és a szó mélyebb etikai értelmében vett egyházi érdekek épp úgy követelik a lelkiismereti és vallásszabadság összes követelményeinek a létrehozatalát a mi állami épületünkben, beleértve a legkényesebb pontot, a családi és házassági jog reformját is, mint a hogy azt az állam- és nemzeti érdekek kívánják. (*Élénk helyeslés balfelől*) Vagy, t. Ház, melyik mélyebb, vagy etikai értelemben vett egyházi vagy vallási érdek kívánhatja a mostani állapot fentartását? A mostani állapotnak, a melyben a házassági kötelék — és ezt szégyenkezve kell bevallanunk — hazánkban lazább és kevesebb tekintetben és tiszteletben részesül, mint Európa bármely más országában; (*Igazi Úgy van! balfelől*) midőn ennek következtében az emberek, házasságkötések céljából, úgy változtatják vallásukat, mint az ócska kabátot, s ez által vallásos érzületük

komolyságát, hitelét ássák alá s annak erkölcsi alapját tönkreteszik? *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* A mi most nálunk van, az éppen ellenkezője annak, a mit én valláserkölcsei szempontból óhajtanék. Nálunk, t. Ház, tulajdonképpen vallási közöny uralkodik, felekezeti féltékenységgel keverve. *(Általános helyeslés.)* Én pedig nem a közönyre óhajtom fektetni a bókét és a kiegyenlítést, hanem ellenkezőleg erős erkölcsi alapon álló szilárd meggyőződésekre és azoknak egymás iránt való kölcsönös tiszteletére *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* és a szabadság intézményeinek a megalkotására, a melyek ezt az áldástalan képet megfordítják; melyek az egymással hatalmi érdekért versengő közönyt megszüntetik és ennek helyébe az egymást kölcsönösen tisztelő és testvéries szeretettel átölelő szilárd meggyőzések békés együttlétét idézik elő. Ilyen intézmények megalkotása épp úgy vezet a komoly és erkölcsi értelemben vett vallási érdekeknek, mint a nemzeti és állami érdekeknek a megóvására. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: Éljen Apponyi!)*

És nagyon tartok attól, t. Ház, hogy azok az egyházi ellentállások, melyek ily loyális törekvésekkel szemben mutatkoznának, sokkal inkább irányulnának külső hatalmi érdekekre, mint a valláserkölcsei mély hivatásának a megvalósítására. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezek azok a szempontok, t. Ház, a melyek engem vezérelnek. Ezek azok az eszmék, a melyektől én nemcsak pillanatnyi bajoknak úgy a hogy orvoslását, hanem az egész egyházpolitikai helyzet állandóan egészségessé tételét és a nemzetünkben újabban mutat-

kozó méreganyag eltávolítását, a benső szolidaritást és a nemzeti egység minden akadályának elhárítását várom. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

És benső megnyugvásomra szolgál, hogy, ha azoknak az érdekeknek a mezején végigtekintek, melyek előttem szentek, az egyéni lelkiismeret jogainak, az egyház jogos érdekeinek, az állam és a nemzet lét-föltételeinek mezején: mélyebb felfogás mellett, egyiknél sem találok a másikkal szemben ellentétet, hanem mindnyájunk követelményeiben megtalálom azt a harmóniát, mely csak világos látást és bátor kezét igényel, hogy megvalósulhasson. *(Élénk tetszés és zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ezen az alapon hozzájárulok Irányi Dániel t. képviselőtársam határozati javaslatához. *(Szűnni nem akaró zajos helyeslés és felkiáltások a baloldalon: Éljen Apponyi! A szónokot számosan üdvözlik. Felkiáltások:*

Öt percnyi szünetet kérünk!)

Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

A SZAPÁRY-KABINET LEMONDÁSA.

— 1892. november 9. —

A Szapáry-kabinet lemondását megelőzőleg heves vitákra szolgáltatott alkalmat a budai honvédszobor leleplezésének a programja, mely szerint a közös hadsereg nevében koszorút tettek volna le a honvédszoborra, viszont a 48-as honvédek nevében a Hentzi-szoborra. Szapáry magáévá tette a tervet, megnyerte hozzá ő felsége jóváhagyását is, a terv azonban a közvéleményt készületlenül találta s nagy visszatetszést szült. Csakhamar erre következett Szapáry lemondása, s bár ő a lemondás okául a kabinet kebelében az egyházpolitikai reformok tekintetében való differenciát nevezte meg, általános volt a meggyőződés, hogy Szapáry bukása a különben szép, de kellőképp elő nem készített terv dugábadólte miatt történt. Minthogy úgy e beszédben, mint az ezután közvetlen következő két beszédben is (*A Wekerle-kabinet programja* és a *Szabadelvűség és nemzeti öntudat* címűekben), az egyházpolitikai kérdés jóformán dominál, szükségesnek találtuk e beszédek is az *Egyházpolitika* fő czín alatt közölni, tisztán egyházpolitikai beszédek közé sorozni.

Tisztelt Ház!

A t. miniszterelnök úr indítványát, hogy a kormány által most bejelentett válság elintézéséig a Ház ülést ne tartson, természetesen, elfogadom és a kabinet bejelentett lemondását tudomásul veszem. (*Helyes-*

lés balfelől.) Nem is szándékozom e kabinet politikáját, melynek lemondásáról az imént hivatalosan értesültünk, bírálni, csak azokra akarok megjegyzést tenni, a miket a miniszterelnök úr a mai napon mondott. *(Halljuk! balfelől.)* Mindenekelőtt konstatom, hogy, legalább az én felfogásom szerint, az, a mit ő a válság okairól és lefolyásáról mondott, a parlament jogaival szemben határozottan elégtelen. *(Helyeslés balfelől)*

Az a rövid közlemény, a melyet a miniszterelnök úrtól e tekintetben nyertünk, nem ad a válság okairól és lefolyásáról világos képet. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Mert, ha jól értetem szavait, azok mindössze annyiból állottak, hogy a kormány a házassági jog reformja és a polgári házasság kötelező volta iránt nem tudott oly megállapodásra jutni és oly előterjesztést közmegegyezéssel megállapítani, melyhez a korona hozzájárulását megnyerte volna. Ebből nem világos az, hogy a válság oka a kabinet tagjai közt fölmerült nézeteltérésben vagy másutt rejlik-e \ vájjon a kabinet saját körében nem tudott-e egyetértésre jutni, vagy egyetértésre jutott bár, de más okokból nem tudott ez egyetértő akaratának érvényt szerezni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És nincs megmondva, hogy, ha az első eset áll, ha tehát a kabinet tagjai közt is véleménykülönbség volt, hogy ez a véleménykülönbség egész szabatosan és határozottan mire vonatkozott.

Én tehát a t. miniszterelnök úr előterjesztését e tekintetben elégtelennek találom, annál is inkább, mert hiszen az a kormány, a mely a válság befejezése után fog alakulni, nem lesz hivatva, hogy a most

lefolyt válságról előterjesztést tegyen és a válság okaiért a felelősséget elvállalja.

Csupán a jelenlegi kormány van erre hivatva s csupán ettől várhatjuk a körülményeknek, előzményeknek, indokoknak, a vélemény-külömbőség tárgyainak azt a világosságát és a felmerült akadályoknak azt a teljes felderítését, a melyet követelni a parlamentnek joga van s a melyet, ha megvonnak a parlamenttől: a válság, legalább formában, nem felel meg teljes korrektséggel a parlamentarizmus követelményeinek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Annyit azonban a t. miniszterelnök úr előterjesztéséből mégis kivettem, hogy a kormány arra határozta el magát — és van okom elhinni, hogy ez a kormányt támogató többség hozzájárulásával és akaratával történt — hogy az egyházpolitikai téren fölmerült kérdések megoldását kivegye abból a szűk keretből, melyben a kormánynak a Ház előtt tett kötelező nyilatkozatai moztogtak és hogy azok megoldásának egyik nélkülözhetetlen kiegészítő részeként a házassági jog reformját, a házassági ügy teljes rendezését kontemplálta. Hogy mily alakban, az a miniszterelnök nyilatkozatából nem tökéletesen világos. Hát, t. Ház, a volt kormány ez elhatározásának és az őt támogató többségnek ez irányzatát, hogy a felforgó egyházpolitikai nehézségek megoldását nemcsak, hogy úgy mondjam, szimptomatikus gyógykezeléssel, nemcsak helyi orvoslással keresse, hanem keresse az egyházpolitikai kérdések komplexumának, az őszinte és valódi szabadelvűség irányában leendő megoldási útját: ezt az elhatározást annál inkább helyeslem, mert a fölmerült nehézségek első pillanatá-

tói fogva ez volt az az álláspont, melyet én elvbarátaimmal együtt elfoglaltam. Méltóztatnak emlékezni arra, hogy midőn az úgynevezett elkeresztelési kérdés első ízben volt vita tárgya e Házban, a t. többség álláspontját az ismert és a Ház által elfogadott Szivák-féle határozati javaslat képviselte és hogy én ezzel szemben az abban foglalt eszközök elégtelenségére és arra utaltam, hogy a fölmerülő egyházpolitikai nehézségek az egész vonalon követendő oly igazán és őszintén szabadelvű reformtevékenység szükségére mutatnak — a házassági jogra is kiterjedőleg — mely szabadelvűség nem köpenyege bármely burkolt vallásellenes vagy az egyház ellen gyűlölködő iránynak, hanem a mely mindenkinek egyenlő mértékkel mér, a nemzet társadalmi helyzetének és az összes hitfelekezetek közti béke igényeinek megfelel. *(Élénk helyeslés bal- és jobbfelől.)* Én tehát csak megelégedésemet fejezhetem ki azon, hogy a ma lelépett t. kabinet és az azt támogató többség, az eddigi kísérletek sikertelenségéről meggyőződve, arra az útra lépett, melyet kezdettől fogva helyesnek tartottam. *(Helyeslés bal-felől.)* És kijelentem előre azt is, hogy ha az alakulandó kormány ez utón a cselekvés elszánt akaratával és egyszersmind a *kivitel részleteiben is a kellő politikai tapintattal fog eljárni*: úgy részemről, mint elvbarátaim részéről nemcsak nehézségekkel nem, hanem e kérdésben jóindulatú támogatással fog találkozni. *(Helyeslés jobb felől. Mozgás a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltás a szélső baloldalon: Nem kell nekik! Mozgás.)* E közbeszólásra az a megjegyzésem, hogy először nem ugyanazzal a kabinettel fogunk szemben állani, melynek részéről a t. képviselőtársamtól idézett és

megvallom, nem kellemes tapasztalásokat volt. alkalmam tenni; másodsor pedig, bármely kellemetlen tapasztalásokat tegyek is egyéni helyzetem kényelme vagy kényelmetlensége szempontjából, ez engem attól, hogy támogassam azt, a mit az ország érdekében kívánatosnak tartok, soha el nem fog tántorítani. *(Élénk helyeslés és éljenzés balfelől.)*

De, t. Ház, minthogy válságról van szó és egy új kabinet alakulásáról, méltóztatnak megengedni, hogy én, mint a ki a válságon teljesen kívül állok és kit annak a hullámai nem érintenek, ezt az interregnumot az egyik kormány lemondása és a másik kormány alakulása közt, magának az ügynek, politikai viszonyaink helyes alakulásának az érdekében, néhány őszinte és jó indulatú szó kimondására használjam fel. *(Halljuk! Halljuk!)* E szavak kiindulópontja az, hogy az egyházpolitikai kérdések, de különösen azok komplexumának egy részlete, a minő az, a melyről jelenleg beszélünk, alkalmas lehet arra, hogy azon egy kormányzat hajótörést szenvedjen, hogy azon egy kormány megbukjék; de nem lehet alkalmas arra, hogy egyedül ezen az alapon új kormányzat alakuljon, erőt merítsen és abban találja politikája teljességét. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Erre csak oly politika alkalmas, a mely a nemzet összes életszükségleteinek, a nemzeti fejlődés összes követelményeinek eleget tesz. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És, t. Ház, valljuk meg őszintén, habár az egyházpolitikai téren mutatkozott — én is a legenyhébb kifejezéseket akarom használni — elégtelenség a mai beteg állapotnak egyik oka volt, nem volt az egyedüli oka. Közállapotainknak az a beteg volta, a

melyet senki sem tagad, parlamenti életünk üdvös működésének ez a megakasztása nem csupán ebből a forrásból, nem csupán az e téren elkövetett mulasztásokból származik. Ennek az okai általánosabbak. Vájjon, t. Ház, a ki az utolsó évek eseményeit figyelemmel nézte, nem tapasztalta-e ugyanazt az elégtelenséget, mely az egyházpolitikai kérdések kezelésében, nyilvánult, az összes politikai kérdések kezelésében az egész vonalon; nem tapasztalta-e ugyanazt az elégtelenséget a 67-iki kiegyezési alap által a nemzet számára biztosított jogok érvényesítésében, minden támadás, minden félremagyarázás ellen való biztosításában; nem tapasztalta-e mindazokban az esetekben, midőn a nemzeti önérzet sértetlenségének megóvása lett volna a kormányzat feladata? Nem tapasztalta-e a reform-tevékenységnek legalább nagyobb részében, mindazokban az alkotási kísérletekben, a melyekkel találkoztunk és a melyeket, mielőtt letárgyaltak volna, el is temettek? Nem tapasztalta-e ugyanazt az elégtelenséget; nem tapasztalta-e a nemzet közéletére kiterjedő ugyanezt a káros befolyást az egész kormányzat vitelében, úgy az adminisztráció különböző elágazásaiban, mint — egész nyíltan és őszintén szólva — a kormány ama feladatának a teljesítésében is, mely a legfontosabbak egyike és mely abban áll, hogy a nemzet állapotáról, a nemzet óhajairól, a nemzet lelkületéről, a nemzet szükségleteiről, az összes viszonyokról a koronát, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon,)* folyton köteles tisztelettel és alattvalói hűséggel, de épp ebből folyó teljes férfiasággal és őszinteséggel tájékoztassa? *(Elénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ha azt akarjuk, t. Ház, hogy a je-

lenlegi válság oly kibontakozáshoz vezessen, mely közéletünkben az állandóságot; a parlamentben a nyugodt és eredményes működést; a közszel-
 lemben egyrészt az erély fölébredését, másfelől a bi-
 zalom megnyugvását idézze elő; ha egészséges álla-
 potot akarunk teremteni és nem olyan válságot elő-
 idézni csupán, a mely csak rövid időközben következő
 újabb válságok elseje lenné: akkor, t. képviselőház,
 — és ezt a leendő kabinetnek is figyelmébe aján-
 lom — ne csupán ebben az egy kérdésben szakítsanak
 az eddigi félszegséggel, hanem tegyék megfontolás és
 rekonzideráció tárgyává azt is, vajjon az összes
 fölmerült politikai kérdések terén nincs-e szükség a
 politikának ilyen átalakulására; nincs-e szükség a kor-
 mányzati szellem átalakulására; nincs-e szükség a re-
 formtevékenység teljesebbé tételére; nincs-e szükség
 parlamentarizmusunk alapjainak gyökeresebb orvos-
 lásra a választási szabadság, a választás tisztaság te-
 kintetében? *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Csak akkor, t. Ház, ha az a rekonzideráció, ha
 a többség soraiban most, egy kérdés alkalmával ör-
 vendetesen mutatkozó önállóbb tevékenységi szellem
 és akaraterő nem csupán arra az egy kérdésre ter-
 jed ki, mely a mostani válság alkalmi oka volt,
 hanem közéletünk minden fontos ágára: csak
 akkor remélhetjük, hogy ez a válság nyugodtabb,
 üdvösebb és eredményesebb politikai aerának lesz
 a kiinduló pontja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*
 Ha azonban ez nem történik, t. uraim, akkor *hiába*
csinálták ezt a válságot is: követni fogják azt rövid idő-
közben más válságok. Nem én miattam, nem azért,
 mert én itt vagyok; nem azért, mert az én féktelen-

ségem és ambícióim kívánja azokat: ha én nem volnék is e helyen, ha nem volnék is itt e Házban, előállának azok a válságok, a dolog természete szerint, a nemzet életében működő erők előre nyomuló követelményei következtében. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Ezeket, t. képviselőház, politikai helyzetünk gyógyítása érdekében kötelességemnek tartottam elmondani, mégpedig ebben a pillanatban, a midőn azok nem tartalmaznak többé támadást egy kormány ellen, mely többé nincs és nem egy oly kormány ellen, mely még nincs; a midőn tehát ezeket nem mint politikai ellenfél intéztem politikai ellenfelekhez, hanem mint hazafi intéztem hazafiakhoz az ország érdekében. Remélem, hogy hasonló értelemben fogják szavaimat felfogni a t. túloldal padjain is. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Különben a t. miniszterelnök úr bejelentését tudomásul veszem. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon. Helyeslések jobbfelől.)*

A WEKERLE-KABINET PROGRAMMJA.

— 1892. november 21. —

A Wekerle-kabinet a képviselőház november 21-iki ülésén mutatkozott be. Wekerle, az új miniszterelnök, megtartván a pénzügyi tár ez át s a volt Szapáry-kabinet tagjait ő felsége újból kinevezvén, csupán a belügyi tárca nyert új embert, *Hieronymi Károly* személyében.

T. képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Én is csak néhány megjegyzést teszek a t. kormány elnök úr mai előterjesztésére. Nem is törekszem ama terjedelmes programbeszéd teljes bírálatára, a melyet előadni szíves volt, mert hiszen a legközelebbi napokban lesz alkalmunk arra, hogy az új kormány első lépéseit, programját kimerítően bírálhassuk. Némely dolgot azonban, hogy mindjárt az első benyomásokat a közvéleményben megóvjuk az egyoldalúságtól, szükségesnek tartok most is megjegyezni. (*Halljuk!*)

Mindenekelőtt konstatalom, hogy a t. kormány elnök úr eddigi egész pályájával és pénzügyminiszteri működésével a megérdemlett népszerűség nagy tökéjét hozza az új kormányba (*Úgy van! Úgy van!*) és az ez iránt való elismerést e padokról amint soha

meg nem tagadtuk, e pillanatban sem szándékunk megvonni tőle. *(Helyeslés és tetszés.)*

Ha azonban most hallott előterjesztését főbb pontjaiban bíráljuk, előadása sorrendjét követvén, a következő momentumokra kell már az első pillanatban is kifogást tennem.

Először is a t. miniszterelnök úr hangsúlyozta, hogy a 67-iki kiegyezés alapján áll, annak a híve, azt nem átmeneti, hanem maradandó természetű alkotásnak tekinti, az abban foglalt nemzeti jogokat a maguk teljességében érvényesíteni kívánja, a nemzetre abból háramló köteleességeknek megfelelni kíván.

Ez elvi kijelentés, t. képviselőház, olyan, hogy mi azt teljesen magunkévá tehetjük. Mi is a 67-iki alapon állunk; mi is maradandó alkotásnak tekintjük azt; mi is a nemzetre abból háramló köteleességeknek loyálisan meg akarunk felelni; mi is a nemzet számára abban foglalt összes jogokat érvényesíteni kívánjuk. De ha a t. kormány ezt tenni fogja, akkor az eddigi kormányoknak és annak a többségnek, melyre támaszkodik, eddigi politikájától sok tekintetben lényegesen eltérő politikát kell követnie. *(Úgy van! Élénk helyeslés a baloldalon.)*

E mellett fájdalmasan nélkülöztem, hogy, midőn közjogi intézményeinkről beszólt a t. miniszterelnök úr; midőn általánosságban a nemzeti jogok érvényesítését hangsúlyozta, arról a helyről, a melyről most beszélt, nem ismételt egy olyan kijelentést, melyet mint pénzügyminiszter tett és melyet ő rá nézve politikailag és erkölcsileg kötelezőnek tekintünk, hogy t. i. a királyi udvartartás szervezésében a magyar korona és a magyar állam önállóságának kifeje-

zéséről gondoskodni fog. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől)*

Nem azért nélkülöztük ezt fájdalmasan, mintha ezzel ki volna merítve ama követelmények sorozata, melyekben, mi szerintünk, a 67-iki törvények által a nemzet számára biztosított jogok kifejezést nyernek; azokat mi az általános képviselő választások alkalmából kiadott programmunkban, felirati javaslatunkban felsoroltuk, azokat ismételnünk nem kell; hanem azért, mert minden lépés, mely alvó jogaink felébrésztése, a valóság terére való átültetése érdekében történik, elég fontos arra, hogy már egy kormány első programnyilatkozatában is helyet foglaljon és elég jelentőségeltjes arra, hogy annak a programból való kimaradása, midőn a mostani miniszterelnök úr azt pénzügyministersége idejében a Ház előtt kötelezettségként elvállalta, méltó figyelmet keltsen és hogy ez irányban a nyilatkozat kiegészítést igényeljen. *(Úgy van! Helyeslés balfelől.)*

A t. miniszterelnök úrnak a külpolitikára vonatkozó fejtegetéseire, valamint a pénzügyi, közigazdasági és az igazságügyi reformokra vonatkozó előadására ez alkalommal nem reflektálok, de megjegyzést kell tennem két, illetőleg három pontra, melyből azonban kettő szoros összefüggésben van az én felfogásom szerint: megjegyzést kell tennem a parlamenti reformra és ezzel kapcsolatosan a közigazgatási reformra vonatkozó kijelentésekre és megjegyzést kell tennem a miniszterelnök úr programbeszédének egyházpolitikai részére. *(Halljuk! Halljuk!)*

Hogy a kormány a parlamentarizmus alapját tevő képviselő-választások szabadságára és tisztaságára

súlyt helyez, ennek a kijelentését és e kijelentésnek oly előkelő helyre tételét, hogy a kormány közjogi álláspontjával közvetlenül kapcsolatosan, minden egyéb programmpontot megelőzőleg foglalkozott azzal a miniszterelnök úr: ezt csak örömmel és meglepéssel üdvözölhetnők, *(Halljuk! Halljuk!)* ha e szép és helyes elvi álláspont gyakorlati érvényesítésére nézve is azt a határozott akaratot találnék a miniszterelnök úr nyilatkozatában, a melyre szükség volna, hogy teljes megnyugvást és teljes bizalmat ébreszsen. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Mert midőn a t. miniszterelnök úr a parlamenti reformra vonatkozó kijelentései kapcsán, utal az igazságügyminiszter úr által beadott, a kúria bírászkodásáról szóló törvényjavaslatra: kénytelen vagyok mindjárt most kijelenteni, hogy a mennyiben a kormánynak a parlamenti reformra, illetőleg a képviselőválasztások szanálására vonatkozó egész tevékenységét e törvényjavaslat merítené ki, ez minket semmikép sem elégíthetne ki, semmikép sem nyugtathatna meg. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* De, t. Ház, nélkülözöm a t. kormány programjában azt a nyilatkozatot is, hogy e reform keresztülviteléhez állását köti és egész tekintélyét s azt az egész tekintélyt, a melyet egy parlamentáris kormány minden alkotmányos tényezővel szemben bir, latba fogja vetni, hogy az tényleg életbe is lépjen. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon)*

Mert kétszer mentünk keresztül ugyanazon a tapasztaláson, hogy ama párt soraiból kikerült kormány a kúriai bírászkodásról szóló javaslatot a Ház elé vitte, a bizottságban le is tárgyalhatta, azután a Házban saját pártja által történt leszavazásába

belenyugodott, úgy, hogy kötelességének megfelelni látszott, tényleg azonban azt az ügyet, melynek a terén vívmányt, gyökeres orvoslást várunk, semmivel sem vitte előbbre. (*Helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) A t. miniszterelnök úr nyilatkozatában semmi biztosítékot sem találhatok arra, hogy, nem akarom mondani, ugyanaz a játék, de az események ugyanez az egymásutánja nem fog ismét bekövetkezni. (*Helyeslés a bal- és szélsőbalon.*)

Éppen úgy, t. Ház, nem tekinthetem kielégítőnek azokat a nyilatkozatokat, a melyeket a miniszterelnök úr a közigazgatási reformról és a közigazgatás u. n. államosításával kapcsolatosan létesítendő közszabadsági biztosítékokról tett. Hogy a reformot a községnél akarja megkezdeni, hogy reformjavaslatainak összessége felől akarja a Házat és a közvéleményt tájékoztatni, mielőtt azoknak egy része döntő elhatározás tárgyává válnék: ezt helyeslem. De ez, t. Ház, nem elég. A t. kormány, ha e tekintetben megakarja győzni az országot arról, hogy a közszabadsági biztosítékokat tartalmazó intézkedésekre ugyanannyi súlyt helyez, mint azokra, a melyek a központi hatalom súlyát növelik, akkor csak egy út áll előtte: annak a kijelentése, hogy nemcsak egyszerre lesznek azok közismeretűekké, hogy nemcsak egyszerre lesznek azok a közvélemény és a Ház bírálata alá terjesztve, hanem hogy azok csak *együttesen* léphetnek életbe. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső balon.*) Az igazi biztosíték csak ebben rejlik. (*Élénk helyeslés balfelől.*) És, t. Ház, a mit a volt kormányval szemben kijelentettem, azt ismétlem a jelenlegi kormányval szemben is: hogy mi a köz-

igazgatásnak bármilyen, különben helyes, átalakításába, mely a központi hatalmat öregbíti, csak úgy egyezhetünk bele, ha nem csupán ezeknek, az úgynevezett biztosítékokat tartalmazó törvényeknek az együttes életbeléptetése van biztosítva, hanem ha azt megelőzőleg a parlamenti választások tisztaságát és szabadságát (*Élénk helyeslés és éljenzés balfelől.*) biztosító intézkedések törvényerőre emelkedtek. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől.*)

Ez előfeltételek mellett mi, a dolog érdeme szerint, a legtárgyilagosabb bírálatról és az e bírálatban befoglalt közreműködésről biztosítjuk a kormányt: (*Helyeslés balfelől*) ez előfeltételek nélkül — clara pacta boni amici — minden oly közigazgatási reformtörekvést, mely a központi hatalom öregbítésére szolgál, a rendelkezésünkre álló összes alkotmányos eszközökkel meg fogunk akadályozni. (*Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés balfelől.*)

A mi a kormány egyházpolitikai nyilatkozatát illeti, engedje meg a t. Ház, hogy erre nézve is megtegyem észrevételeimet. (*Halljuk! Halljuk!*)

A kiinduló pontban ismét találkozunk, sőt találkozunk egy kicsit tovább menve is. Az a tétel, hogy az állam tekintélyét és fenségjogait föltétlenül meg kell óvni; az a tétel, hogy az egyház békéje és a felekezetek közötti békés viszony föntartásáról a lehetőség legszélsőbb határáig gondoskodni minden helyes politika főfeladata: ez a tétel megtámadhatatlan és nem hiszem, hogy e tételre nézve e Házban véleménykülönbség volna. (*Helyeslés balfelől.*)

Már most a t. miniszterelnök úr, a midőn a kormány előtt e tekintetben álló feladatokat fejtegette,

egy kissé optimisztikus és euphemisztikus hangon fejezte ki magát, midőn a kormány feladataul csak a vallási béke megzavarásának a meggátlását tűzte ki. Ha a helyzettel számolva és a tényeknek megfelelően akarunk szólni, akkor e tételt ekkép kell formulálni: gondoskodni kell az eddigi kormány tevékenysége által megzavart vallási és egyházi béke helyreállításáról. *(Zajos helyeslés és éljenzés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)* Egyébiránt bármikép legyen is ez, a t. kormány kétféle intézkedést helyezett kilátásba. Ideiglenes, átmeneti intézkedéseket és olyanokat, melyek a valláspolitikai kérdések nagy részének a végleges rendezését involválják. Ideiglenes intézkedés alatt azt értem, mely az állami anyakönyvek behozataláról szóló törvényjavaslat tartalmára vonatkozott. Az, a mit a t. miniszterelnök úr erre nézve mondott, előttem kissé homályos. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ha jól értettem, a polgári anyakönyvekről létesítendő törvényjavaslat ezt a reformot csak elvileg fogja kimondani, akként, a mint a közigazgatás államosítása ki van mondva a t. miniszterelnök úr által idézett törvénycikkben; *(Ellentmondások jobbról)* ha jól értettem, mondom, mert hiszen a miniszterelnök úr szíves volt velünk megismertetni bizonyos intézkedéseket, a melyek ugyanabban a törvényjavaslatban bent lesznek, és a melyek addig lesznek érvényesek, míg az általános polgári anyakönyvvezetés tényleg életbe lép. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* És itt újból találkozunk valamely, általam első hallásra, megvallom, tökéletesen meg nem értett oly követelménnyel, melyet a kormány az anyakönyvet vezető lelkesekkel szemben akar felállítani.

Nem értettem tökéletesen, hogy ez a követelmény minő akar lenni, azért róla Ítéletet nem mondhatok; hanem egy figyelmeztetést meg fog nekem engedni a t. kormány és a t. Ház. Ne méltóztassanak más alakban ismételni ugyanazt a hibát, melyet a februári rendelettel elkövettek. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

A februári rendelet hibás volta, szerintem, abban áll, hogy oly intézkedés végrehajtásával akart egyházi közegeket megbízni, a mely intézkedés az egyházi felfogással ellenkezik. (*Úgy van! balfelől.*) Ne essenek ugyanabba a hibába más formában, hanem a mennyiben az 1868-iki törvény érvényesítéséről van szó, én mindig azt tartottam és most is azt mondom, hogy addig, míg törvény, annak a végrehajtásáról gondoskodni kell: találjanak azonban valamely más alakban módot arra, hogy ezt az állam a maga közegei által és azoknak a lelkészeknek segítségül hívása nélkül hajtassa végre, a mely lelkészek egyházi felfogásával e törvény végrehajtása ellenkezik; mert különben ismét ama tévedés útján járna, a mely tévedés útján két és fél évig haladott, (*úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

A mi pedig a házassági jog reformját illeti, nagy figyelemmel hallgattam a t. miniszterelnök úr kijelentését s a t. miniszterelnök úr rögtön helyreigazíthat, ha tévesen idézném szavait. Ő a következőket mondta: „A kormány egyhangú megállapodásra jutott arra nézve, hogy a házassági jog az általánosan kötelező polgári házasság alapján dolgoztassák ki; megnyerte a korona beleegyezését annak elvi kimondására, hogy a házassági jog ezen az alapon fog kidolgoztatni; fenmarad természetesen a koronának azon

alkotmányos joga, hogy a keresztülvitel bármely stádiumában a keresztülvitelnek módozatai iránt a maga észrevételeit a minisztériummal szemben megtehesse, a maga felfogásait a minisztériummal szemben érvényesíthesse.“ — Helyesen idéztem? (*Hosszantartó mozgás a jobboldalon!*)

Ez a kérdés, t. Ház, sokkal komolyabb, sem-hogy csak egy óráig is lehessen akár ezt a Házat, akár a közvélemény bármely tényezőjét hamis impreszsió alatt tartani. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Én úgy fogtam fel a miniszterelnök úr nyilatkozatát, hogy a korona ez elvi kijelentésre és a munkának ez irányban való megindítására felhatalmazta a minisztériumot, hanem fentartotta magának, illetőleg fenmaradt számára az az alkotmányos jog, hogy a keresztülvitel bármely stádiumában, a keresztülvitel módozataira nézve felfogását érvényesíthesse. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Hosszantartó mozgás és nyugtalanság jobbfelől.*)

Tisztázni akarjuk-e a helyzetet vagy homályban akarunk lenni? Én tisztázni akarom. (*Mozgás a jobboldalon. Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.*) A t. miniszterelnök úr kijelentésének második része, a mint én felfogtam, az volt, hogy fenmarad a koronának az az alkotmányos joga, hogy a keresztülvitel további stádiumaiban, a keresztülvitel módozataira nézve a maga elhatározásait érvényesítse. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbaloldalon. Zaj és mozgás jobbfelől. Elnök csenget. Halljuk. Halljuk!*) Olyan kényes-e ez az ügy, t. Ház, hogy praecizirozása és megvitatása kellemetlen? (*Nagy zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!*) A koronának az az alkotmányos joga, hogy valamely elvi

megállapodás keresztülvitelének későbbi stádiumaiban álláspontját érvényesítse, vagy magától értetődő dolog, — no, ha csak erről van szó, akkor nagyon kár volt ezt ez alkalommal kimondani és hangsúlyozni. *(Hosszantartó zajos tetszés a bal- és szélső baloldalon. Nagy mozgás jobb felől. Felkiáltások a baloldalon: Erre feleljenek! Nagy zaj. Elnök csönget. Általános mozgás.)*

Talán a magán diszkusziókat egyszerűsíténé, ha a t. miniszterelnök úr, mielőtt beszédemet folytatnám, szíves volna ismétlni, a miket mondott. *(Nagy zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!)* Ha pedig a miniszter úr kijelentése nem volt tiszta pleonazmus, már pedig, midőn egy kormányelnök programbeszédében a korona állásáról nyilatkozik e Házban, pleonazmus meg nem engedhető, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* akkor nem jelent egyebet, mint azt, hogy a létesítendő házassági jog alapelveire nézve még nincs oly megállapodás, mely kizárná azt, hogy e téren a keresztülvitel további stádiumaiban oly konfliktusok elő ne forduljanak, melyek megoldása iránt a t. kormánynak ma semmi tájékozottsága nincs. *(Hosszantartó zajos tetszés és éljenzés a bal- és szélsőbalon.)*

Elvárom a t. miniszterelnök úrtól, a parlament és az egész közvélemény ama jogánál fogva, hogy¹ ilyen fontos kérdéseknél semmi homályban ne maradjon, hanem az első pillanattól kezdve teljesen tiszta helyzetben legyen; *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* hogy kiki viselje annak a következményeit, a mit keresztülvitt és a mit keresztül nem vitt; élvezze annak a dicsőségét, ha dicsőség, ne élvezze, ha arra reális alap nincs; *(Hosszantartó zajos tetszés a bal- és szélsőbalon. Mozgás a jobboldalon.)*

elvárom a t. miniszterelnök úrtól ezen a megtámadhatatlan alapon, hogy szíves lesz minket felvilágosítani, vájjon pleonazmus-e az, a mit a korona rezervatáira mondott — s a mely tekintetben kérném őt, hogy jövőre ily pleonazmusoktól tartózkodjék, — *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől)* vagy van-e annak olyan tartalma, mely a most előadott következtetésre jogosít? Mert ha ilyen tartalma van, akkor a kormánynak a polgári házasság tekintetében tett általános kijelentése minden gyakorlati jelentőséget nélkülöz, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* és ekkor kiderül, hogy semmi elvi alapja nem volt annak a kormányválságnak, a melynek tanúi voltunk. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*

A magam elvi álláspontját azonban meg fogom jelölni abban a kormányra nézve kedvezőbb feltevésben, hogy t. i. a kötelező polgári házasságra vonatkozó kijelentése nem tisztán elméleti értékű, hanem az érettség ama stádiumába jutott, a melyen a gyakorlati kormányzati politika egyik részletét alkothatja. Én, t. Ház, ebben a Házban és a Házon kívül is erről a kérdéstről az utolsó harmadfél év lefolyása alatt ismételtelen nyilatkoztam. E nyilatkozat az az alap, a melyen ma is állok és a melyhez tántoríthatlanul ragaszkodom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Kifejtettem azt, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy minálunk a házassági jog terén tényleg fennálló állapotok teljesen tarthatatlanok, mert azok az egyes állampolgárokat lelkiismereti szabadságukban korlátozzák és mert a különböző felekezeti házassági jogok inkongruenciája következtében a jogbiztosságot a legkényesebb

személyi státus-kérdésekben veszélyeztetik. De tart-
 hatatlanok azért is, mert az elválásnak mód felett való
 könnyűsége és az elválást gyakran megelőző és
 csupán ebből az okból történő vallási csereberelés kö-
 vetkeztében úgy a házassági kötelék, mint a vallás
 szabadságát, komolyságát megbolygatják. (*Helyeslés a
 bal- és szélső baloldalon.*) Kimondottam, hogy ezeken
 az állapotokon segíteni kell az egységes házassági jog
 megállapítása által, a mely jog tendenciájául kijelen-
 tettem, hogy ez állapotokat a házassági kötelék szil-
 lárdsága, e kötelék meglazulásának a korrektúrája or-
 vosolja meg. Kimondottam, hogy ez egységes há-
 zassági jog megalakítására, természetesen, egyedül az
 állam lehet képes s hogy ennek folyománya az állami
 judikatura a házassági ügyekben, érintetlen marad-
 ván, természetesen, az egyház minden joga a lelkiis-
 meret terén. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)
 Kimondottam, hogy ettől azután elválaszthatatlan a
 polgári házasság intézményének a létesítése is. (*Zaj
 és mozgás a jobboldalon. Felkiáltások jobb felől: A kötelező?
 Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.*) Nem,
 kérem. Arra nézve, hogy *a polgári házasság mi-
 lyen formája hozassék be, soha eddig nyilatkozatot nem
 tettem.* (*Zaj és mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!
 a bal- és szélső baloldalon.*) Nem tettem pedig a kö-
 vetkező okokból: mert én azoknak a bajoknak az orvos-
 lását, a melyekre rámutattam, tartom lényegesnek és
 szükségesnek. *A formát, melyben azok orvosoltassanak,
 a polgári házasság formái közt a választást egyáltalában
 sem magában véve lényegesnek, sem a liberalizmus kérdé-
 sének nem tartom.* (*Élénk helyeslés a baloldalon. Mozgás
 jobbfelől*)

És önök, t. uraim, a kik tizennégy nap előtt maguk sem tartották annak, (*Nagy derűtség és tetszés balfelől.*) kik tizenhat esztendeig gyakorolták a hatalmat, a nélkül, hogy a kérdést előre vitték volna, (*Úgy van! bal felől.*) önök vannak legkevésbé jogosítva arra, hogy ex cathedra kimondják: a mi mai álláspontunk a liberalizmus cinozurája és netovábbja. (*Éljenzés és taps balfelől.*) Mert mai álláspontjukat az ily kanonizáció dicsfényében nem részesíthetik a nélkül, hogy saját másfél évtizedes múltjukra, egészen 14 nappal ezelőtti működésükig, rá ne süssék az illiberálizmus bélyegét. (*Hosszantartó zajos tetszés a bal- és szélsőbalon.*)

De hát, t. Ház, menjünk tovább. (*Halljuk!*) Nem tartottam, azt mondtam, lényegesnek, hogy a reform ebben vagy abban az alakban létesüljön, hanem azt, hogy létesüljön, mert a legrosszabb reformnak mindig azt vélem, a mely létre nem jön. (*Nagy derűtség balfelől*) Nem tartottam az ügy komolyságához méltónak, hogy abból akár fölfelé, akár lefelé liberális árlejtést és licitációt tartsak. (*Hosszantartó zajos éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.*) Ezt tehetik azok, a kik taktikai, vagy személyes célokból akarnak valamely jelszót hangoztatni, (*Zajos helyeslés bal felől.*) de nem teszik azok, a kik valamely reformot a reform kedvéért komolyan kívánnak és keresztülvinni akarnak.

Arra nézve, hogy a polgári házasság melyik formája választassák, az általam megjelölt szükségképi követelmények megvalósítására nemcsak a megoldásnak önmagában való szimmetriája és egyöntetősége dönt, hanem mindazon viszonyok mórlegelése, melyek-

tői függ: vajjon az egyik vagy másik formának szerezhető-e meg teljesen a keresztülvitel minden biztosítéka; vajjon az egyik vagy másik formának keresztülvitele mellett biztosítható-e a viszonyok lehető csekély megrázkódtatása? (*Hegedűs Sándor: S ez őszinte nyilatkozat?*)

Igen, kérem, ez őszinte nyilatkozat.

Ezeknek a viszonyoknak a mérlegelése nagyrészt ezen a helyen nem lehetséges, csak azon a helyen lehetséges, a hol minden tényező gondolkozása, a hol az ország összes tényezőinek az állapota iránt teljes és kimerítő tájékozást lehet szerezni. (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) Míg tehát ezen a helyen vagyok, hibának tartottam volna a komolyság ellen, a reform iránt való komoly szándék ellen elkövetett hibának, ha a szükségképen elérendő célok kijelölésén túl magamat lekötöttem volna a cél elérésére egyik vagy másik irányban. (*Élénk helyeslés és éljenzés balfelől. Zaj a jobboldalon.*) Önök, uraim, kedvezőbb helyzetben vannak. Önök, a kik a nmlt kormánynak is tagjai voltak, teljes tájékozást szerezhettek arra nézve, hogy a polgári házasság mely formája mellett lehet csoportosítani a sikeres keresztülvitel minden tényezőjét és mely formája mellett lehet a szükségképen elérendő reformot a legkisebb rázkódtatás mellett elérni. Önök a saját felelősségükre választották ezt az utat: a kötelező polgári házasság útját. Nekem ez ellen semmi kifogásom nincs. Ha a szükségképen megoldandó feladatokat, ha a szükségképen megvalósítandó célokat ezen az úton, ezzel a formával véljük megvalósíthatni, ám tegyék; én csak ismételhetem azt, a mit néhány nappal ezelőtt, a jelenlegi kormány

megalakulása előtt mondtam: ha előterjesztésekből meggyőződom arról, hogy ezek az előterjesztések csakugyan szem előtt tartják azokat a célokat, a melyek előttem lebegtek mindig, t. i. a lelkiismereti szabadság minden követelményének a kielégítését, a jogegység és a jobbiztosság előidézését, a szükségtelen zavarok elkerülését és a házassági kötelék szilárdítását: akkor önök e törekvésükben részemről nehézségekkel nem, de jóakarató támogatással fognak találkozni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)*

Ha azonban előterjesztéseik ezeknek a szempontoknak meg nem felelnek; ha meggyőződom utólag, a mit ma nem szabad föltennem, hogy az összes viszonyok kellő mérlegelése nélkül, teljesen megállapodott álláspont nélkül, a siker biztosítékainak lehető megszerzése nélkül indultak ebbe az akcióba: akkor valamint az egyik esetben a dicsőség az önöké lesz, úgy ebben az utóbbi esetben a felelősség is teljes mértékben önöket fogja terhelni. *(Igaz! Úgy van! Zaj a jobboldalon.)*

T. Ház! Reasszummálok *(Zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)* és még egy megjegyzéssel bezárom beszédemet. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)* Bevezető szavaimban kiemelttem, hogy minő címei vannak a miniszterelnök úrnak személyesen a mi elismerésünkre és rokonszenvünkre, pártkülönbség nélkül. Előadásom fonalán nem titkoltam az ő programnyilatkozatának ama pontjait, a melyek helyeslésemmel találkoznak, ama hézagok mellett, a melyeket programjában konstatáltam. De ezzel még nem mondtam meg mindent, mert a mai politikai helyzetet legin-

kább az jellemzi, hogy a parlamentáris felelős kormány mellett és megett *olyan felelősség nélküli titkos befolyások vannak*, a melyek a leghelyesebb programm mellett is a teljes bizalmat kizárják. (*Hosszantartó meg-megújuló zajos éljenzés. Taps és felkiáltások balfelől: Éljen Apponyi!*)

SZABADELVŰSÉG ÉS NEMZETI ÖNTUDAT.

— 1692. november 26. —

A Wekerle-kabinet, nem lévén már idő az 1893-iki költségvetés letárgyalására 1892. végéig, három havi- fölhatalmazást kér a képviselőháztól. Szónok ez alkalmat használja fel a Wekerle-kabinet programjával s különösen egyházpolitikai programjával való érdemleges foglalkozásra. E beszéd ez ímé a végső passzus magyarázza meg, azt mondván, hogy a nemzetnek két szárnya van, az egyik a szabadelvű eszmék követése, a másik a nemzeti öntudat felébresztése.

T. képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Eredeti szándékom az volt, hogy a miket a helyzet tisztázása érdekében még szükségesnek látok, inkább az általános költségvetési vita alkalmával mondjam el. Azonban a vita váratlanul nagyobb arányokat vett. Oly felszólalások történtek, melyeket ha észrevétel nélkül hagynék, felfogásom szerint, ama kötelességek ellen véténék, melyek a parlamentben ez időszert általam elfoglalt helylyel vannak összekötve, részint pedig az általános hazai érdekeknek nem tenném meg azt a szolgálatot, vagy

legalább nem kísérleném meg e szolgálatot, a melyet ama nagy érdekek tölem, mint mindenkitől, méltán várhatnak. *(Halljuk! Halljak!)*

A szőnyegen levő törvényjavaslatot a mi parlamentáris szokásaink bizalmi kérdésnek tekintvén, a bizalmi kérdés tartalma és helyes megokolása iránt kontroverzia támadt. Különösen a tegnapelőtti napon a t. igazságügyminiszter úr és a mai napon némileg hasonló értelemben a mélyen t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr .kifogásolták azt, hogy a bizalmi kérdés megoldásánál nem egyedül a kormány programját vesszük kiindulási pontul és a bírálókat alapjául, hanem kiterjeszkedünk egyszersmind a kabinet létrejöttének történeti előzményeire, a pártok beléleletében előforduló mozzanatokra, egyes minisztereknek és miniszterjelölteknek politikai egyéniségére, anteaktáira, és hogy e szerint személyi, ide nem tartozó motívumokat vegyítünk a tanácskozásba.

Ezt a felfogást tévesnek tartom. *(Halljuk! Halljuk!)* Valamely kormány iránt való bizalmi kérdés megítélésénél nem csupán a kormány programjának helyessége vagy helytelensége a kiinduló pont, bár elismerem, hogy ez a fődolog; hanem még abban a föltevésben is, hogy a program teljesen helyes, a bizalom megállapítása előtt bírálókat alá veendő ama kérdés is, hogy a kormány t. tagjainak és a kabinetnek a maga összeségében meg van-e a kvalifikációja a program keresztyülvitelére. Nyűjtja-e a siker biztositékait arról, hogy az a program tényleg meg is valósul? *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* És itt nem az egyéni kvalifikációról, nem az egyéni képességekről lehet szó, mert mindenki elismeri, hogy a t. kormány

az értelmi képességek nagy tökéjével rendelkezik; sem pedig az egyéni jellem megbízhatóságáról vagy tisztaságáról, a mely, hiszem, a közéletben előkelő szerepet vitt férfiaknál Magyarországon kórdós alá sem jöhet és mely előtt mindenki tisztelettel meghajol: (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) hanem itt a politikai antecedenciákról lehet csak szó és az ezekből folyó politikai képességek, politikai hivatottság, politikai kvalifikáció és jogosultság megítéléséről, ennek elismeréséről vagy megtagadásáról. (*Helyeslés balfelől.*) Mindaddig, míg nem sikerül oly módszert megtalálni, mely eszméket és programokat automatikus gépek által visz keresztül, hanem azok kivitele emberekre van bízva, azok összes képességével, erejével, de fogyatkozásaival és gyarlóságaival is, mindaddig a bizalmi kérdés el nem választható ezektől a politikai értelemben vett, jogosan felvethető és felvetendő alanyi momentumoktól. (*Helyeslés balfelől.*) És, t. Ház, nem tehetek róla, de az igen t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr mai önérzetes és férfias és e tulajdonságainál fogva általános rokonszenvet keltett felszólalása után is tönn kell tartanom ama kételyeket, melyeket e padokról a jelenlegi kabinet kvalifikációjáról fölhoztak, hogy azt a programot keresztülvihesse, a mely programmal a Ház elé lépett.

A t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ez alkalommal is nagy sikerrel állította előtérbe rokonszenves egyéniségét; de midőn mi ennek tisztelettel adózunk, nem szabad megengednünk, hogy az egyén iránt való rokonszenv s az egyén tulajdonai elhomályosítsák azt a nagy parlamentáris kérdést, azt a nagy alkotmányjogi felfogást, a melynek helyes megóvása-

tói függ az alkotmányosság és a parlamentarizmus hamisítatlan működésének jövője. *(Helyeslés és tetszés balfelől.)* A politikai egyéniségek elválaszthatatlanok az általuk folytatott politikától, az általuk javasolt rendszabályoktól s az általuk hirdetett irányzatoktól: s a mi parlamentarizmusunknak az az egyik betegsége, hogy változó politikát, egymással ellentétes irányzatokat s egymástól eltérő rendszabályokat egymásután képviselnek ugyanazok a férfiak. *(Élénk helyeslés balfelől.)* A t. miniszterelnök úr tegnapelőtti felszólalásában egy kissé könnyen teszi túl magát ezen a nehézségen. Azt mondja beszédje egyik paszussában, hogy akár régi, akár új politika legyen az övék, azt ő nem vitatja; hanem elvi alapon alakult meg a kabinet és az elég jogosultságot ad neki a működésre. Én megengedem, hogy a kabinet elvi alapon alakult meg. Tehát ha a kormányválságnak egyáltalán elvi indokai lehettek, ez azt jelenti, hogy az előző kabinetnek más elvi alapon kellett megalakulnia és akkor csudálkozással kell látnom azt, hogy a volt kabinet tagjainak a többsége ez elvi alapok ellenére is vállalkozik az ügyek tovább vezetésére. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A t. miniszterelnök úr egyébiránt e változásokat fejlődésnek nevezi és a vallás- és közoktatási miniszter úr, mai felszólalásában, hasonló gondolatot fejez ki, midőn azt mondja, hogy a kormány céljai mindig ugyanazok maradtak az egyházpolitika terén, csak az eszközök változtak az idők változásával. És miben áll az idők e változása? Abban, hogy a t. kormány meggyőződött arról, hogy az általa eredetileg eszközölt rendszabályok, tervbe vett eljárások a cél elére-

sét nem biztosítják. *(Éleik helyeslés bal felől és felkiáltások: Félrendsabályok!)* Ezt én nem nevezem fejlődésnek. Az időket követő fejlődés van minden kormány és minden párt politikájában, ezt elismerem, ez jogos. De a fejlődő politika az, a mely különböző időkben, egyes árnyalataiban, az időknek újonnan felmerülő, különböző szükségleteihez képest alakul át, *(Helyeslés a baloldalon.)* de minden egyes időpontban megfelel amaz idő követelményeinek, a melyre alkalmazva volt. A t. kormány vallásügyi politikájának pedig nem ez az esete. Az a politika kezdettől fogva nem felelt meg a hozzá fűződött követelményeknek; *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* annak a politikának nem a rajta kívül fekvő tények következtében kellett megváltozni, *(Felkiáltások jobbfelől: De igen!)* hanem kezdettől fogva ugyanazokkal a tényekkel állott szemben, mint ma, tehát kezdettől fogva téves volt, ha ma nem kielégítő. *(Horánszky Nándor: Meg is mondjuk!)* Egyetlenegy időpontban sem felelt az meg az idő-körülmények követelményeinek s midőn ezt most a t. kormány elismeri és más politikára lép át, akkor az ő politikájának nem fejlődését, hanem bukását kell konstatálnia. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Konstatálnia kell, hogy tévedett, konstatálnia kell, hogy nem helyes úton járt és konstatálnia kell, hogy más útra kell áttérnie. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mert, t. Ház, ön azt nem vitatom, hogy az új politika, tudnillik a polgári házasság és a 68-iki törvény megváltoztatása egyenértékű-e s a czélszerűségnek hasonló vagy nagyobb kellékeivel van-e felruházva, mint az a politika, mely az ismert Szivák-féle határozati javaslatban,

a 68-iki törvény és a februári rendelet fentartásában nyert kifejezést. Ezt nem vitatom; teszem ezt annál kevésbé, mert én már régebben mondtam, hogy az a politika sokkal helyesebb, melyre a t. kormány magát most határozta el; de hogy ez más politika, azt, gondolom, nem tagadhatja senki. *(Élénk tetszés és derűtség a bal- és szélső baloldalon.) Boncza Miklós: Az eszközök mások! (Hosszantartó zajos derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

De hiszen a különböző politikai irányzatok egyáltalában csak az eszközök megválogatásában különböznek egymástól; czélokot mindig tudunk felállítani olyan általánosságban, hogy azokat minden néven nevezhető párt elfogadja! Hiszen a haza boldogítása mindnyájunk főczélja *(Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* s akkor igazán nincs elvi különbség a politikai irányzatokban a szélső jobb és a szélső baloldal közt, mert ez a különbség is csak az eszközökben van. *(Hosszantartó élénk tetszés és derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Én a jelenlegi helyzet egyik nehézségét éppen abban látom, hogy minálunk egy rendszer fészkelte be magát, mely röviden így jellemezhető: „váltakozó politikai irányzatok, de ugyanazok az emberek“. *(Derűtség a bal- és szélső baloldalon.)*

És a mi politikai életünk e hibája, egyik lényeges nehézsége ama program keresztülvitelének, melyet a t. miniszter urak most felállítottak. Mert az ilyen eljárás nem alkalmas arra, hogy e program megvalósítását czélzó, elszánt akarat és a politikai értelemben vett képesség iránt bizalmat gerjessen; mert tápot ad az e programmal szemben amúgy is

mutakozó ellenszenvnek és ellenállásnak és tekintve azokat a tényezőket, melyek az új fordulatot teremtték, a bizalmatlansággal és egyéb szubjektív momentumokkal fokozza az objektív nehézségeket, melyek e program megvalósításának úgy is útjában állanak. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És hogy ezek elég nagyok, arról méltóztattak meggyőződni a tegnapi napon Vajay t. képviselőtársam felszólalásából. *(Halljuk! Halljuk!)*

Vajay t. képviselőtársam felszólalása egy nagy nehézséget jelentett be, mely e program megvalósításának útjában áll. És én, azt hiszem, hogy hazafias kötelességet teljesítek akkor, mikor az ő felszólalásának e részével foglalkozom *(Halljuk! Halljuk!)* és ama nehézségeket, melyek az ő felszólalásában bejelentve vannak, tőlem telhetőleg elhárítani, vagy legalább csökkenteni iparkodom. *(Általános élénk helyeslés.)* A t. képviselő úr — és nem egyedül áll e tekintetben — a házassági reform és a polgári házasság ellen elkeseredett harcot, elkeseredett ellenakciót jelentett be az általam mélyen t. egyházi rend részéről. Én óhajtom és akarom remélni, hogy az ellenakció nem fogja magán viselni az elkeseredettség jellegét, *(Általános élénk helyeslés.)* mert nem hiszem, hogy ez akár az ország nyugalmanak szempontjából kívánatos, akár az egyház érdekének szempontjából helyes volna. *(Általános élénk helyeslés és tetszés.)*

Én a legteljesebb objektivitással óhajtok e kérdéssel foglalkozni ebből a szempontból, *(Halljuk! Halljuk!)* ama hazafias kötelesség érzete által indítva, hogy ki-ki tegye meg a magáét e tekintetben, hogy a keletkező félben levő tűz, ha lehet, eloltassék vagy annak

magasabb fellángolása meggátoltassák. (*Általános élénk helyeslés.*)

És e tekintetben nekem csak kibővítenem kell azokat, a miket e Házban és a Házon kívül eddig is mondtam; csak ki kell bővítenem azokat az érveket, a melyekkel már többször megindokoltam, hogy a házassági jog terén fennálló viszonyok abszolúte tartathatlanok, hogy azoknak tovább fennállása semmiféle szempontból nem engedhető meg. Mert ha az be van bizonyítva, akkor a kérdés úgy áll előttünk, hogy itt Magyarország ez idő szerint való fejlődési stádiumában egy nagy és elutasíthatlan társadalmi szükséggel állunk szemben; a társadalmi szükségek pedig életrevaló nemzeteknél okvetlenül kielégítést nyernek, mert a nemzet összes élő erői arra törekednek, hogy azok kielégítést nyerjenek (*Helyeslés.*) és nagyon hibáz minden tényező, legyen az bármily tiszteletreméltó, bármily hatalmas, ha ilyen mellőzhetlen társadalmi szükségletek kielégítésének útját akarná állani. (*Általános élénk helyeslés és tetszés.*)

A társadalmi szükséglet indokolja pedig először az a valóban megdöbbentő nagy jogbizonytalanság, a mely a házasságjog terén fennáll és a mely ebből kifolyólag a polgári társadalom összes jogviszonyaira kiterjed.

Ajánlom azoknak, a kik e tekintetben talán kevésbé tájékozottak volnának és némi kételyeket táplálnak, többek közt a „Jogtudományi Közlöny“ utolsó számának az elolvasását. Egy vagrás eset van abban előadva; egy eset a sok közül, a mikor a következők történtek: Egy „X“ nevű református Erdélyben, a hol tudvalevőleg a házasságok fölött való bírásko-

dással a református egyházi törvényszékek vannak fölruházva, házasságát fölbonttatta az illetékes református egyházi törvényszék által, a mely államilag is jogérvényes ítélettel a házasság fölbontását mondtotta ki.

Később ugyanez a református egyén, református lelkész előtt elvett egy katolikus nőt. 14 esztendő múlva e második házasságát is fölbontani kívánván, az alperesi illetékesség szempontjából törvény szerint a katolikus szentszéknél indította meg a válópört. A katolikus szentszék, nagyon helyesen, az egyházi törvényeknek megfelelően, azt mondotta, hogy az első házasság felbontását nem ismerheti el érvényesnek, hogy tehát az illető református egyént még mindig élő első nejevel törvényes házasságban élőnek tekinti, ennél fogva második házasságát jelenti ki semmisnek és az összes abból származó gyermekeket törvényteleneknek. *(Mozgás.)* Mindkét ítélet törvényes, mindkét ítélet az állam törvényein alapul, mert hisz az állam törvényei reczipiálták úgy az egyik, mint a másik egyház házassági jogát és házassági judikatúráját. Tehát mindkét ítélet törvényes, sőt helyes a maga házassági joga szempontjából és mégis a két ítélet egymással merev ellentétben áll. Az állam két törvényszéke, az állam két ítélete egymásnak ellentmond. És már most az egyik szerint a második házasságból született gyermekek törvényesek, a második szerint nem törvényesek. Gyakorlatilag pedig, az 1868-iki törvények alapján, a leánygyermekek az anya vallását követvén, be vannak írva a katolikus anyakönyvbe, mint törvénytelenek; a fiúgyermekek pedig, az apa vallását követvén, be vannak írva a református

anyakönyvbe, mint törvényesek. Hát, t. Ház, ez egyeset a sokból ama kibonyolíthatlan jogi konfúzió illusztrálására, mely többféle, egymással nem congruens felekezeti házassági jog egyenjogúságából ered. De, t. Ház, hisz' tudjuk mindnyájan, hogy szomszédságunkban mindenféle, a polgári házasság egyik vagy másik alakja már be lévén hozva, a magyar állampolgárok bona üde a külföldön kötnek oly házasságokat az ottani törvények szerint, melyek e hazában egyedül dívó törvények szerint nem érvényesek. Teszik ezt bona fide, megengedem, nem törvényes alapon, mert rájuk a hazai törvények mérvadó, de teszik ezt, mert majdnem legyőzhetetlen tévedésbe vezeti őket a tényleges helyzet. És évek múlva jönnek rá, hogy gyermekeik, a hazai intézmények szerint, törvénytelenek és a családok belbékője és anyagi jövője is a legnagyobb veszélyben van. Hát, t. Ház, tarthatók-e a jogbiztonság szempontjából ezek az állapotok? De tovább megyek: tarthatók-e közerkölcsiség, a házassági kötelék szilárdsága szempontjából? *(Általános élénk helyeslés.)* És megvallom, a közmorált bántó jelenségek észlelése volt az, mely engem lassankint és fokonkint meggyőzött e reform föltétlen szükségességéről. Mert lehet mondani, egész Európában nincs ország, a melyben a házassági kötelék lazasága, a házasság felbontásának a könnyűsége oly mértékre ért volna, mint minálunk. Szomorú hírnévre vergődtünk Európában. Idegen államok polgárai igen sajátságos, egyes megjelenéseikben néha nevetséges, de összeségükben szomorú kerülő utakon iparkodnak maguknak a magyar állampolgárságot egy időre megszerezni, csakhogy ez időt családjuk felbontására felhasználhassák. *(Általános he-*

lyeslés.) Lehet mondani, hogy a szomszéd államok összes családjogi és házassági joga szemetjének lera-
 kodó helye vagyunk. *(Általános helyeslés.)* És ezzel
 össze van kötve egy másik jelenség. Minthogy a ka-
 tholikus egyházjog a házasság felbontását nem ismeri;
 minthogy vallás-változtatás útján a házasság felbon-
 tását igen könnyen lehet elérni: nap-nap után olva-
 sunk eseteket, melyekben tisztán a házassági kötelék
 felbontása és új házasság kötése végett vallási csere-
 bere történik. *(Általános élénk helyeslés.)* Már most
 kérdem: vájjon a közmorál, a vallás tekintélye, a kon-
 fesszió szilárdságába és komolyságába fektetett hitnek
 ez állapotok megfelelnek-e?

Nem a legnagyobb mértékben alkalmasak-e ezek
 arra, hogy aláássák nemcsak a házassági kötelék szilár-
 dsága iránt való tiszteletet, hanem aláássák a vallások te-
 kintélye, a vallásos meggyőződés komolysága iránt való
 hitet? *(Élénk helyeslés.)* Pedig, t. Ház, a választás így
 áll előttünk: vagy ennek a status quonak a fentar-
 tása, vagy az egységes, a házassági köteléket szilár-
 dító állami törvényhozás elvére való áttérés. *(Igaz!
 Úgy van! a baloldalon.)* Mert arról talán nem álmo-
 dozik senki, hogy ez állapotok gyógyításának még
 egy más módja is lehetne; hogy ez állapotokat gyó-
 gyítani lehetne tán azzal, hogy az egyik egyház há-
 zassági jogát ismét dominánssá tegyük és a többi
 egyházak házassági joga felett privilégiummal, túlhata-
 lommal ruházzuk fel. *(Igaz! Úgy van!)* A ki ily törek-
 véseket gondolna, a ki ilyen terveket forralna, az tud-
 tán kívül, vagy öntudatosan az ország belbékéjének
 legveszedelmesebb ellensége volna. *(Igaz! Úgy van!)*
 Mert, t. Ház, hivatkozott t. képviselőtársam tegnap

a regnum marianumra s oly kifejezéssel élt, a mely iránt a legbensőbb hagyományos kegyelettel viseltem; de ha ő ezzel azt akarta mondani, ha ezzel úgy akarta feltüntetni Magyarországot, mint tisztán katólikus országot és ennek következtében azzal az igénynyel lépni fel, hogy törvényhozásunk ilyen jelleggel bírjon, akkor ennek a feltevésnek — az elvekről nem beszélek — de a tények a legmerevebben ellenmondanak. *(Igaz! Úgy van! balfelől)* A statisztikai tények tanúsítják azt, hogy ez országnak lakosságából 58% az, a mely mindkét ritusbeli katólikus és 42% mely más egyházak kötelékébe tartozik. És igen nagy különbség van, t. Ház, a középkori és modern államok között. *(Igaz! Úgy van!)* Azokban a középkori államokban, melyek egy fejedelem személyében és egy számra nézve csekély arisztokráciában birták jogi egyéniségüket, a mely arisztokraczia személyesen végezte a védelmet és személyesen viselte az állami feladatok terheit: ott a fejedelem és e kiváltságolt osztály jellege az egész államra reá sütötte bélyegét: de a modern államnak, mely polgárai összeségén alapszik; mely védelmét polgárai összességétől várja; mely fennállása anyagi eszközeit a polgárok összességének egyenletes adójából szedi, más jellege nem lehet, mint az, a melyet polgárai összessége kölcsönöz neki. *(Általános élénk helyeslés.)* És ha polgárai összessége különböző egyházak, különböző felekezetek közt oszlik meg: akkor az állami egység kardinális feltételeinek a szétbontása nélkül nem lehet más az alapelv, mint az egyenjogúság és a szabadság. *(Általános élénk helyeslés, éljenzés és taps.)* Én ezért, t. Ház, véghetetlenül sajnálnám azt, ha ez az akció, a melyet a t.

képviselő úr kilátásba helyezett, valóban megindulna. *(Élénk helyeslés a jobb- és baloldalán.)* Sajnálám azt mindenekelőtt hazánk érdekében. Mert a t. képviselő úr azt mondta ugyan, hogy ő ez ellenakció sikerében és eredményében nem kételkedik; a Ház másik oldaláról is azt mondták, hogy az eredményben nem kételkednek és kiki győzelmét az általa képviselt és egymással szemben álló elvi irányzatnak tulajdonítja: és én e fölött nem is akarok vitatkozni; de bizonyos csak egy dolog, az, hogy akárki lenne a végeredményben győztes, maga a küzdelem a hazára nézve a legvégzetesebb lenne. *(Általános helyeslés.)* És e küzdelem felidézéseért, szerintem, nem lehetne elviselni a felelősséget: mert erre a küzdelemre nincsenek provokálva az egyházi tényezők, *(Igaz! Úgy van!)* mert a tervbe vett reform az egyház érdekeit nem sérti *(Igaz! Úgy van! Általános helyeslés.)* s más államok tapasztalatai bizonyítják, hogy az egyházi házasságkötés nem szenved a polgári házasságkötés által s én azt hiszem, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* hogy ebben az országban minden tényező oda fog hatni és közre fog működni, hogy az egyházi házasságkötés továbbra is általánosan érvényesüljön. *(Általános élénk helyeslés.)* És ha az egyházak lelkeszei abban, hogy az egyházi házasságkötés teljesítése a hívek buzgóságától függ, új ösztönt nyernek arra, hogy magasztos hivatásukat megkettőzött buzgósággal töltsék be, hogy a hívőkre gyakorlandó erkölcsi befolyásuk minden tényezőjét fokozott mértékben érvényesítsék, *(Általános zajos éljenzés.)* a minthogy remélem és bízom, hogy tenni fogják: akkor e reform az általános egyházi hitéletre nemcsak sorvasztólag nem, de inkább élénkítőleg fog hatni. *(Általános zajos éljenzés és taps.)*

Nagyon jól tudom, hogy sok lenne az egyház férfiaiól követelni és kívánni, hogy e reformot előmozdítsák. Ez talán rájuk nézve erkölcsi lehetetlenség. Hanem azt talán az előadottak nyomán szabad várni és remélni, hogy ők abban ne lássák azt, a mi benne nincs: az állam és egyház közötti harczot és béke megbontását; (*Élénk helyeslés.*) ne lássanak abban hadüzenetet. (*Általános helyeslés.*) Ha ez hadüzenet volna, akár az én egyházam, akár más egyház, első sorban pedig az ellen az egyház ellen, a melyhez én tartozom; ha ez ellen támadást intézne bárki is: első sorban találna engem annak védelmében. (*Általános helyeslés és éljenzés.*)

De, t. Ház, azokat az állapotokat, a melyek a házassági jog terén jelenleg fennállanak, Krisztusi állapotoknak nem lehet nevezni. (*Általános helyeslés.*) Azért akkor, a midőn gyakorlatilag a küzdelem csak azok fentartására irányulna, jogosan talán nem lehetne Krisztus és Belial küzdelméről beszélni, már csak azért sem, mert a másik oldalon nincs Béliái, mert ez akkor volna ott, ha a vallásosságnak, vagy az egyház megtámadásának a szándéka forogna fenn, mely minden eddig tett nyilatkozat szerint, e Ház mindegyik oldalán ki van zárva. (*Általános zajos helyeslés és éljenzés.*)

Ámde, a mikor ezeket elmondottam s ezzel tölem telhetőleg iparkodtam járulni ahhoz, hogy ez eredményeiben kiszámíthatlan harcz meg ne induljon ebben az országban, talán van jogom ahhoz is, hogy a t. kormányhoz azt a felhívást intézzem, (*Halljuk! Halljuk.*) hogy e törekvésemet minden tekintetben magáévá tenni, (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) elő-

mozdítani szíveskedjék és hogy a maga részéről szükségtelen mellékizgalmak felidézésével a helyzet nehézségeit szaporítani ne akarja. *(Közbeszólások a jobboldalról: Nem is akarja!)*

És itt újból fel kell hívnom a figyelmet arra, a mit a kormány programmjának elmondása után mindjárt mondtam, t. i., hogy olyan intézkedéseket, mint a milyen pl. a polgári anyakönyvek behozatalára nézve bejelentett törvényjavaslatnak az a része, a mely az ideiglenes rendszabályokat tartalmazza és a mely ismét a lelkészekre akar bizonyos kötelezettségeket hárítani, a mely kötelezettségek teljesítésére — illetékesen nem vagyok erről informálva, de a sajtó információi szerint — általában a katolikus klérusnál megint lelkiismereti akadályokba ütköznék, mondom, az ilyen intézkedések javasolását szíveskedjék elejteni. *(Élénk helyeslés bal felől.)* Ha az egyházpolitikai téren nagy és nehéz reformot akar megvalósítani, tartsa fenn és biztosítsa magának álláspontja teljes korrektségét. és kifogásolhatatlanságát. *(Helyeslés balfelől.)* Ne hozzon be semmi olyan rendszabályt, a melylyel csak összekötni is lehetne azt a fogalmat, a mely az országban létező egyik egyházzal, vagy annak klérusával szemben ismét valamely lelkiismereti kényszer, vagy provokácziónak színét viselné magán. *(Helyeslés balfelől.)* Minél nagyobb az a cél, a melyre vállalkozunk; minél nagyobbak azok a nehézségek, a melyeket le kell győznünk, annál óvatosabban és gondosabban kell tartózkodnunk attól, hogy szükségtelen melléknehézségeket teremtsünk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Van az arról való gondoskodásnak, hogy az anyakönyvi állapotok ideiglenesen is megfeleljenek a

törvény szabályainak, számos egyéb módja, a mely minden lelkiismereti kényszert mellőz, minden a hitelvekbe való ütközést kikerül. Tessék ezek közül a módok közül bármelyiket választani; de méltóztassék gondosan elkerülni minden oly módot, a mely által, hogy sérelmet involvál, a nagy reform ellen való agitációnak új tápot és új erőt és jogosultságot is adna. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Ezek után áttérek a vita egyéb mozzanataira. *(Halljuk! Halljuk!)* És itt mindenekelőtt az igen t. belügyminiszter úr tegnapi nyilatkozatával kell foglalkoznom, mert ha már ez a vita nagyobb szabásúvá lett, használjuk azt az eszmék ama tisztázására, mely különben a költségvetési vitára maradt volna: felesleges lesz aztán a költségvetési vitánál végezni azt a munkát, a melyet most végzünk. *(Általános helyeslés.)*

A t. belügyminiszter úr ismeri azokat a barátságos érzelmeket, a melyekkel iránta régtől fogva viseltetem és tegnapi felszólalásában nyilvánvaló volt a törekvés arra — és ön ezt elismerésül mondom — hogy a közigazgatási reformra vonatkozólag álláspontjainkat közelebb hozza egymáshoz. Úgy látszik azonban, t. Ház, hogy ez neki nem sikerült teljesen. Igen sajnálom, hogy a kormány, midőn programmjában és a belügyminiszter úr tegnapi nyilatkozatában a helyes úton indult meg, nem akarja megtenni azt az egynéhány lépést, a mely azután egészen elvinne egy kielégítő program megállapításáig. A t. kormány nekünk tegnap ismételten, a belügyminiszter úr által, azt mondta, hogy előbb fogják benyújtani a közigazgatási bíróságról szóló javaslatot, miután ez

már készen van — így gondolom legalább — mint a tisztviselők kinevezésére vonatkozó javaslatot; hogy a kormánynak nem lesz kifogása az ellen, hogy az előbb is lépjen életbe, ha már előbb készült volna el; s az ellen sem lesz kifogása, hogy a fegyelmi törvény előbb készüljön el. Hanem azután rögtön hozzátette, hogy kötelező ígéretet a sorrend tekintetében nem tehet. De ugyan miért nem tesz kötelező Ígéretet? Objektív akadályok nem forognak fenn. Akkor pedig lehetetlen, hogy az ily „esetleg“, „lehet“, „netalán“, „nincs kifogásunk“ stb. ruganyos formulákban megnyugvást találjunk. Megnyugvást csak tiszta, világos magyar szóban találhatunk, mely kimondaná egész egyszerűen és világosan, hogy azokat a sokszor említett javaslatokat, nemcsak együttesen ismerteti és terjeszti elő, hanem együttesen lépteti életbe. (*Élénk tetszés a baloldalon.*) És figyelmeztetem a t. kormányt még arra is, hogy (*Halljuk! Halljuk!*) a belügyminiszter úr, a ki tegnap, úgy látszik, tovább kívánta a helyzetet tisztázni, egy igen lényeges pontot egészen kihagyott felszólalásából és ez a választási törvény reformja, a választási szabadság és tisztaság biztosítására irányuló törekvés. (*Igaz! Úgy van! balfelől*)

Elmondtam a miniszteri program kifejtése alapján s ismétlem ma is s ismételni fogom minden alkalommal, valahányszor e tárgy itt előfordul, hogy mi elveinkhez híven és tett tapasztalásaink után, nem járulhatunk akármilyen olyan adminisztratív reformtörekvés megvalósításához, mely a központi hatalmat növeli, mindaddig, míg a választási tisztaság és szabadságra vonatkozó javaslatok törvényerőre nem emelkedtek. (*Helyeslés a baloldalon.*) És ebben semmi le-

hetetlenség sincs, ezt csak akarni kell. Ezek oly nagy nehézségekkel nem járnak, sem a javaslatok előkészítése, sem azok tárgyalása, mert ha azok igazán és őszintén akarják a célt elérni, akkor a Ház egy oldaláról sem fognak ellenkezéssel találkozni s aránylag rövid idő munkája ez, a mit egy szóval választási reformnak nevezünk és ha ez el van végezve, sokkal, de sokkalta könnyebben megy a reform minden további része. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Méltán bizonyos megütközést kelt és méltán kétségbeejti a legobjektívabb indokokkal eltelt szemlélőt is, ha a kormány mindenféle határozatlan alakba fektetett biztatások után végre mégis csak vonakodik ama döntő szó kimondásától, melyet beválthat, melynek beváltásánál általános segédkezésre számíthat, hogy az úgynevezett közszabadsági biztosítékot meg akarja valósítani, azokat nemcsak ígéri, kilátásba helyezi, nemcsak megengedi, hanem azokhoz egész tekintélyét köti és azokkal együtt fog életbelépni a közigazgatási reform. *(Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon. Egy hang a szélsőbalról: Máskép nem is!)*

És ez annyival szükségesebb, mert én a t. miniszterelnök úrnak a tegnapelőtti napon elmondott, különben formailag igen fényes beszédének egy tételével, mégpedig igen lényeges tételével, nem érthetek egyet: azzal, a mely egy egész kormányzati, sőt — hogy úgy mondjam — nemzeti politikát és annak irányításában való differenciát tartalmaz. A t. miniszterelnök úr ugyanis Helfy Ignác t. képviselőtársammal polemizálva, czáfolni iparkodott a függetlenségi pártnak a közigazgatás államosítása ellen felhozott egyik érvét, azt t. i., hogy a központi hatalmat mód felett

erősíteni már azért sem czélszerű, mert ki biztosít minket arról, hogy ez a központi hatalom mindig magyar kezekben fog lenni. (*Halljuk! Halljuk!*) Erre a t. miniszterelnök úr nagy emfázissal, nagy szónoki lendülettel, a többség zajos helyeslése közt kijelentette, hogy ez iránt, e törvényhozás termén belül még kételkedni sem szabad, ez iránt még kételyt sem szabad kifejezni ... (*Boncza Miklós: Ha alkotmány van! Mozgás jobbfelől.*)

... hogy a kishitűség politikáját hirdeti az, a ki e tekintetben a legkisebb kételyének is mer kifejezést adni. Ha a t. miniszter úr ezzel csak annyit akart mondani, hogy, az ő hite szerint, a magyar nemzet mindig elég erős lesz nemzeti önállóságának és alkotmányának megvédésére: akkor én ő vele teljesen egyetértek; de ha ezzel azt akarta mondani, hogy nekünk többé nincsen szükségünk az ősök ama körültekintő óvatosságára, mely körülbástyázta alkotmányunkat a biztosítékok sokféleségével, mely körül-sánczolta nemzeti önállóságunkat a kisebb és nagyobb jelentőségű intézményekben rejlő védművek egész sorozatával; ha ezzel azt akarja kifejezni, hogy mi tehát rongálhatunk e biztosítékokban, hogy mi bármit is elejthetünk ama védelmi vonalok közül, a melyek nemzeti önállóságunkat körülveszik: akkor, t. képviselőház, én tőle merőben eltérek. (*Helyeslés bal-felől.*)

És minthogy a mai napon Beöthy Ákos t. barátom ismételten hivatkozott Deák Ferencz politikájára: megjegyzem azt is, hogy ez nem volt Deák Ferencz álláspontja. Méltóztatnak emlékezni Deák Ferencz 1865. évi második feliratára, melyben ő a királyi leiratnak a fel-

séges úr vallásos érzelmeire való hivatkozásával szemben azt mondta, hogy ezekben a magasztos érzelmekben mi teljes biztosítékát találnék a mi alkotmányunknak és a mi nemzeti önállóságunknak, ha nekünk csak az volna a feladatunk, hogy egy nemzedékre biztosítsuk ezeket a féltett kincseket; de nekünk feladatunk és kötelességünk azokat a jövő századok egész sorozatára biztosítani, tehát nem egyének tulajdonságaiban, hanem csak intézményekben találhatjuk azok biztosítékait. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* És hogy ezekre a biztosítékokra szükség van; hogy az óvatos körültekintésre ma éppen úgy szükség van, mint volt azelőtt, ha erről meggyőződést akarnak szerezni, hallgassanak csak egy kissé azokra, a mik a bécsi parlament körében történnek. *(Igaz! Úgy van! balfelől)*

Ha itt a függetlenségi párt bármely tagja az 1867. évi kiegyezés ellen kifogásokat tesz, azt megtámadja: akkor a t. kormány padjairól első feladatnak és kötelességnek ismerik rögtön felállani és e megsérthetetlen palládiumot, a kiegyezést minden támadás ellen oltalomba venni és vitatni annak a maradandóságát, annak az állandóságát. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ha pedig ezekről a padokról nem a kiegyezés megtámadására emelünk szót, hanem ellenkezőleg azt az észrevételt tesszük, hogy önök e kiegyezés tartalmát nem tudják kellőleg kihasználni, nem tudják kellőleg érvényesíteni és ha ezzel kapcsolatban olyan nemzeti követelményeket hangoztatunk, melyek a 67-iki törvényekkel nemcsak ellentétben nincsenek, de sőt azokból folynak, úgy, hogy nincsenek végrehajtva a 67-iki törvények kellően, míg e követelmé-

nyéknek eleget nem tesznek: *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* akkor a 67-iki kiegyezés iránt való érzékenység és nervozitás odáig megy, hogy még ilyenekkel szemben is rögtön felállnak és tiltakoznak a 67-iki kiegyezésnek, mint önök mondják, módosítása, megváltoztatása, tágitása, átlépése, bolygatása és tudja Isten, mi mindenféle agyrem ellen. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Ez történik itt, t. Ház. Amottan pedig azt látjuk, hogy nem csupán egyes, talán kevesebb politikai súlyú szónokok Magyarország ellen való kifakadásait, *(Félkiáltások a szélső balon: Schwarzenberg herczeg!)* oly kifakadásokat, mint a minöket itten bármely barátságos állammal szemben a Ház elnöke megrovás nélkül nem tűrne, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* minden megjegyzés nélkül engednek tenni, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* de látunk ennél sokkal nevezetesebb tüneteket. *(Halljuk! Halljuk!)* Látjuk azt, hogy nem az osztrák parlament valamely csekély jelentőségű, a hatalomtól távol álló tagja, hanem annak egy előkelő, nagy befolyást, nagy politikai összeköttetéseket, a hatalommal jó lábon álló árnyalatokat képviselő egyénisége egész nyíltsággal azt mondja, hogy az ő törekvése: a perszonál-unió elvét elhagyni és a reál-unió terére lépni *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* és az osztrák miniszterelnök nem tartja szükségesnek egy szóval is visszautasítani az ilyen tendenciákat. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Mozgás.)*

Hát, t. képviselőház, mi következik ezekből a paralellizmusokból? Ha a Lajthán túl, az udvarhoz bejáratos, a hatalom kegyeit élvező, a nagy családi és politikai összeköttetésekkel bíró, maholnap a ha-

talomra jutható politikusok hirdetnek ilyen tanokat, hirdetik a kiegyezés bolygatását — mert ez aztán igenis bolygatása — hirdetik a reál-uniót, a nélkül, hogy az ottan bármi visszautasításra találna akár a kormány, akár a Ház elnöke részéről; viszont meg minálunk minden hozzányúlást a kiegyezéshez, olyan irányban, mely a magyar nemzeti aspirációknak jobban megfelel, rögtön merényletként bélyegeznek meg: *(Zajos tetszés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)* akkor, t. képviselőház, lebillen az egyensúly ebben a monarchiában a magyar aspirációk és a magyarellenes aspirációk közt; *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a baloldalon.)* akkor a magyarellenes aspirációk a Lajthán túl udvarképeseknek nyilvánítatnak, míg a magyar nemzeti aspirációk minálunk kormányképtelenné tesznek. *(Hosszantartó, megújuló zajos tetszés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)*

És ilyen jelenségekkel szemben, t. képviselőház, én nem azt mondom, hogy ezek Magyarország alkotmányos önállóságát és nemzeti egyéniségét komolyan fenyegethetik. Nem, mert én is bízom abban, hogy a magyar nemzetben mindig meglesz annyi erő, hogy azokat megvédhesse. De én azt akarom, hogy a magyar nemzet alkotmányának, nemzeti egyéniségének megvédésére oly eszközök legyenek kézben, a melyeket a monarchia belső szilárdságának a megingatása nélkül alkalmazhat, *(Helyeslés a baloldalon.)* hogy törvényes biztosítékok szelid eszköze legyen kezében és soha más eszközökre ne legyen szüksége. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélsőbalon.)* És e törekvéstől vezéreltetve, én bizony ragaszkodom az ősök körültekintő bölcseségéhez és óvatosságához, hogy ama

biztosítékokból, a melyekkel hazánk alkotmányos és nemzeti önállósága körül van bástyázva, semmiféle opportunizmusnak, semmiféle elbizakodottságnak, de semmiféle tetszelgésnek kedvéért sem adok ki a kezemből semmit, csak a formában engedem, hogy változzanak és ha az egyik elesik, látni akarom a másikat, mely az elesettet pótolni akarja, ha jobb és erősebb, mert ha nem jobb és erősebb, akkor a régit tartom meg. (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Én, t. Ház, nagyon fogok örülni, ha a miniszterelnök úr velem ebben egyetért, remélem is .. . (*Egy lump: Fuzionáljatok!*) Nem erről van szó, hanem arról, hogy ha Magyarország politikájának egyes részleteiben, egyes problémák megoldásában be is állhat változás, bizonyos kardinális alapelvek, oszlopok, a melyeken évezredek fennállásunk nyugodott, soha meg ne inogjanak, állandóan megmaradjanak, átöröklődjenek egyik generációról a másikra, a pártok versengéséből és az egymást követő kormányok hullámműködéséből ki legyenek véve és vitán kívül helyezve. (*Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) Ezt akartam elérni, ezt szeretném konstatálni és ezért hoztam szóba e kérdést.

Egyáltalában, t. Ház, úgy látszik, hogy a mostani krízis természete felől nem egészen tisztultak még e nézetek, talán magánál a t. kormánynál sem. Ha most krízist említek, nem az utolsó miniszterválságra czélok, hanem arra a nagyobb válságra, melyben az ország már több esztendő óta benne van (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) és a melynek a mostani személycsere csak egyik felvonása, épp úgy, mint

egyik felvonása volt a Tisza-kabinet rekonstrukciója és a Szapáry-minisztérium. Ez a minisztérium lehet talán annak végső megoldása is, de csak akkor, ha a krízis természetét felfogja és a krízis befejezésére a kellő eszközöket fel tudja ismerni és kezébe tudja venni. (*Helyeslés balfelől:*)

Az a nagy krízis, t. Ház, a melyről szólok, a véderő vitából indult ki.

Önök gyakran kérdik tőlünk, hogy miért hozunk mi most fel új és új nemzeti követelményeket a 67-es alapon, a melyekről a 67-es alapon álló pártok annyi éveken át hallgattak és nem tudtak semmit. Az pedig, t. Ház, éppen ama krízis természetéből foly. Minden alkotmányos nemzet története mutat rá példát, hogy a nemzetek bizonyos alvó jogaikat nyugodni engedik, azokat nem veszik igénybe, sőt hogy bizonyos visszaéléseket, a melyek törvény ellenére követtetnek el, eltűrnek, elnéznek sokszor évekig, mert azokra nem helyeznek súlyt. De midőn aztán nyílt támadás történik valamely kardinális alkotmányos joguk ellen, felocsúdnak nyugalmukból és akkor aztán megcsinálják jogaik inventáriumát és akkor aztán, elveszvén az a bizalom, a melyben addig szundikáltak, nem engednek azok megvalósításából többé semmit. (*Helyeslés a bal- és szélsőbalon.*)

Ez történt a véderővita alkalmával. Akkor behoztak ebbe a Házba egy szerencsétlen javaslatot, a mely megtámadta a nemzet alkotmányának integráns részét alkotó egyik sarkalatos jogát. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Azt a jogát, hogy nem egyszer s mindenkorra, hanem időnként állapítsa meg a hadsereg létszámát s az újonczkontingenst és ennél az alkalomnál

teljes szabadsággal határozza meg az újonczok megszavazásának a feltételeit. Ezt a nagy támadást akkor sikerült innen visszaverni, sikerült megsemmisíteni: de az előidézte a kedélyek oly forrongását, a mely — akár tagadják, akár nem — még ma is megvan, öntudatosan vagy öntudatlanul. Ez idézte elő újból a nemzet kebelében a féltékenységet minden egyes joga iránt s ez hozta napirendre a szorgos vizsgálót és kutatást arra nézve, hogy vájjon birtokunkba került-e mindaz, a mihez a 67-iki kiegyezés szerint jogunk van. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) És e vizsgálódás, e kutatás hatása alól nem tudták magukat kivonni önök sem, mert annak hatása alatt vitték ki az „és^a szócskát és ennek hatása alatt lassan-lassan egyes darabokat koncedálgatnak abból a programúiból, a melyet felállítottunk, így a magyar udvartartást is, a volt pénzügyminiszter és a jelenlegi miniszter úr nyilatkozatában. (*Élénk helyeslés balfelől.*) De ez a krízis addig fog tartani és addig nem lesz meg az a nyugalom, a mely a belügyi reformok létesítésére szükséges, addig nem lesz meg ez országban az a légkör, a mely szükséges, hogy nyugodtan tanácskozhassunk és sikeresen működhessünk a belügyi reformok terén, a míg a felébredt nemzeti öntudat és féltékenység kielégítést nem nyer, az által, hogy mindaz, a mihez a 67-iki kiegyezés révén a nemzetnek joga van, tényleg életbelép. (*Élénk tetszés és hosszantartó taps a baloldalon.*)

Ez a krízis természete, t. Ház, a melyben több év óta vagyunk és mert e krízis felismerésétől irtóznak, mert annak valódi alkotó elemeivel megbirkózni nem akarnak, nem tudnak, vagy nem mernek, s an-

nak meggyógyítására az orvosszereket nem ismerik, vagy nem tudják, vagy nem akarják, vagy nem merik alkalmazni: *(Felkiáltások a baloldalon: Nem merik!)* azért iparkodnak részleges válságokkal elvonni a közfigyelmet a nagy válság lényegétől. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* Ezért történt a Tisza-kabinet rekonstrukciója, mely fényes tehetségek sorakozása által akart az országnak imponálni és ezzel a hamis étellel akarta kielégíteni a nemzet felébredt étvágyát. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mit sem használt. Rövid idő múlva ennek a rekonstruált kabinetnek vége volt. Alkalmi okok nem határoznak; hiszen azok néha oly csekélyek, mindenki átlátja, mennyire csak alkalmi okok. Azután következett a Szapáry-kabinet. Ez a belügyi reformok előtérbe állításával akarta a közfigyelmet foglalkoztatni, próbált is megindulni e téren, de mert a krízis igazi természetéhez nem férközött, sikertelenség követte tanácskozásainkat, a Ház működni sem tudott, nemhogy sikert ért volna el és harmadfél esztendő múlva ismét egy alkalmi oknak esett áldozatul a Szapáry-kabinet. *(Élénk helyeslés bal felől.)*

És most, t. Ház, a liberalizmussal fedik el a krízis valódi természetét, de éppoly sikertelenül, a mint hogy nem sikerült azt elfedni ezelőtt. *(Élénk helyeslés és hosszantartó tetszés a baloldalon.)* Ezt nem azért mondom, mintha belügyi reformokra, a szabadelvű irányban való haladásra nem volna szükségünk; hanem azért, mert ha a krízis valódi alapját alkotó kívánalmakkal nem tudunk megbirkózni, ha azoknak nem tudunk kielégítést szerezni, hát akkor a liberalizmus aerája épp oly meddő és sikertelen fog

lenni, mint a mily meddő és sikertelen volt a rekonstrukció és a Szapáry-féle belügyi reformok aerája. (*Tetszés a bal- és szélső baloldalon.*)

Mert két szárnya van a magyar nemzetnek, melylyel a magasba emelkedhetik. Az egyik igenis a szabadság kultusza, a szabadelvű eszmék követése, de a másik a nemzeti öntudat és a nemzeti érzések felébredése. (*Élénk éljenzés és tetszés a szélső baloldalon.*) Ha önök *nem tudják lebontatni a fejedelmi máddárral azt a szárnyat, melyet a nemzeti érzések teljessége és ereje képez, akkor az a másik szárnyával, a liberalizmussal, csak csapkodhatja üresen a levegőt, de felemelkedni, de repülni, de haladni nem fog.* (*Hosszantartó, megújuló zajos taps és lelkes éljenzés a bal- és szélső baloldalon.*)

A mit Beöthy Ákos t. barátom a t. miniszterelnök úrról ma kifogásként mondott, hogy ő nem a politikai tevékenység terén nőtt nagyra, hanem először a hivatalos működés és azután a szakmabeli tevékenység terén, ne vegye t. barátom rossz néven, de én ezt most a helyzet egyik előnyének ismerem. (*Úgy van! a baloldalon.*) A t. miniszterelnök úr nincsen politikai kérdésekben oly módon lekötve, hogy szabadon ne választhassa meg az eszközöket. Válu-ton van a t. miniszterelnök úr. Vagy a szabadelvű haladással együtt felkarolja a nemzeti fejlődés eszméjét és hatályosan, erősen, és akkor azután az ő szárnyalása alá mi is adunk levegőt a mi lelkesedésünkkel, melylyel őt követni fogjuk; (*Élénk tetszés a bal- és szélsőbalon.*) vagy pedig nem tud az államférfiúi belátás és bátorság e fokára emelkedni s akkor, t. Ház, az egyik szárnynyal való üres levegőcsapkodás hosz-

szabb-rövidebb ideje után ő is *annak a krízisnek fog áldozatul esni, melynek természetét sem felismerni, sem azt orvosolni nem tudta. (Élénk tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én, t. Ház, a tényeket várom, melyek felfognak világosítani engem arról, hogy a t. miniszterelnök úr melyik utat választotta: az efemer tündöklés és hatalmi birtoklás, vagy az igaz államférfiúi nagyság útját. Addig, míg erről a tények engem fel nem világosítanak, az előzmények nem teszik lehetővé, hogy a kormánynak bizalmat szavazzak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ezért nem szavazom meg a törvényjavaslatot. De a jövőre nézve nem mondok le a reményről, hogy azok táborában fogjuk őt is látni, kik nemcsak a szabadelvűség, hanem a nemzeti fejlődés útján is előbbre viszik az országot. *Mert a kettő csak együtt haladhat, az egyik a másik nélkül soha! (Percekig tartó zajos éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Folytonos felkiáltások: éljen gróf Apponyi! Számosan üdvözlik a szónokot. Élénk felkiáltások: öt perc szünetet kérünk.)*

Elnök: Méltóztassanak helyeiket elfoglalni. (Zajos felkiáltások: öt percnyi szünetet kérünk.) Az ülést öt percre felfüggesztem!

A WEKERLE-KABINET EGYHÁZPOLITIKAI PROGRAMMJA.

— 1893. márczius 16. —

A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése van napirenden. A vitában a kormány egyházpolitikai programja dominál. Az alábbi beszéd e program kritikája, s e programnak különösen arra a gyöngeségére mutat rá, hogy a kormány 6' felségétől fölhatalmazást nyert ugyan a kötelező polgári házasság elvi bejelentésére, de a korona fen tartatta magának az összes javaslatok külön elbírálását.

T. Ház!

Az egyházpolitikai vitában, melyet e költségvetés tárgyalásán nem sikerült elkerülni, két dolgot kell megkülönböztetnünk: (*Halljuk! Halljuk!*) egyfelől magukat az eszméket, melyek napirenden vannak, és a melyeket a kormány programja is tartalmaz, másfelől pedig azt a kormányzati ténykedést, és azt a politikát, mely ez eszmék megvalósítására irányul, mert ez kettő, nem egy.

Az eszmék lehetnek helyesek, lehetnek magasztosak s] az azok megvalósítására irányuló ténykedés lehet elhibázott. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső bal-*

oldalón.) Ebben az esetben azoknak, a kik magukért az eszmékért hevülnek, nem lehet feladatuk, hogy támogassák azt a ténykedést, mely ezeket az eszméket zászlájára irta ugyan, de azok megvalósítására alkalmas utat nem tud találni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én mind a két irányban, úgy magának a követhető egyházpolitikának eszmei tartalmáról, mint a t. kormánynak néhány év óta ezen a téren való buzgólkodásáról nézetemet e Házban és a Házon kívül ismételten elmondtam, úgy, hogy itt a Házban talán senkinek sem volna kevésbé szükséges felszólalni, mint éppen nekem. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mert azt talán nem várja tőlem senki: sem barát, sem ellenség, hogy azokból a nyilatkozatokból, a miket e kérdésben tettem, bármit is elejtsék, bármit is visszavonjak, bármit is módosítsak. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Mégis, az a tapasztalás, hogy midőn bizonyos nyilatkozatok már hosszabb idő előtt történtek, az emberek azoknak valódi tartalmát könnyen elfelejtik, és inkább saját óhajta-suk, mint ama tartalom szerint szeretnek belőlük következtetéseket vonni, arra késztet, hogy e vitában szót emeljek. *(Halljuk! Halljuk!)*

Legyen szabad a t. Ház emlékezetébe idéznem, hogy én az egyházpolitikai kérdésről e Házban tizen-négyszer alkalommal, s ezen kívül választóim előtt kétszer nyilatkoztam. Nyilatkozataim egyik része, nevezetesen az a beszéd, melyet 1890 november 22-én az első elkeresztelési vita alkalmával mondtam, továbbá az a beszéd, melyet 1892 május 24-én tartottam a vallás és közoktatásügyi költségvetés tárgya-

lásakor, végül utolsó, múlt évi november hó 25-én tartott beszédem leginkább, — hogy úgy mondjam, — magukkal az irányeszmékkal foglalkozott, legalább sokkal nagyobb mértékben ezzel, mint a kormány politikájával. Hasonló szempont alá esik az a két beszédem is, melyet választóim előtt azóta tartottam, mióta az egyházpolitikai viszályok felmerültek, a melyekben egyebet nem tettem, mint némileg bővebben előadtam ugyanazt, a mit e Házban is elmondtam.

De tüzetesen a t. kormány politikájára vonatkozott, és azzal szemben állásfoglalásom kifejezése volt az a beszéd, melyet közvetlenül a jelenlegi kormányelnök úr programjának elmondása után tartottam, és minthogy én attól az állásponttól, melyet akkor kifejeztem, sem azóta egy hajszálnyira el nem tértem, sem a jövőben egy hajszálnyira eltérni nem szándékozom: talán leghelyesebben cselekszem, ha akkori nyilatkozataim lényeges részeit mindannak kihagyásával, a mi polemikus volt s a mi egyes közbeszólásokra való választ tartalmazott, a t. Ház engedelmével felolvasom. *(Halljuk! Halljuk!)* A jelenlegi kormány programjának elmondása után közvetlenül többek közt kifejtettem azt, hogy minálunk a házassági jog terén tényleg fennálló állapotok teljesen tarthatatlanok, mert azok az egyes állampolgárokat lelkiismereti szabadságukban korlátozzák, és mert a különböző felekezeti házassági jogok inkongruenciája következtében a jogbiztosságot a legkényesebb személyi státus-kérdésekben veszélyeztetik. De tarthatatlanok azért is, mert az elválás módfelett való könnyűsége, és az elválást gyakran megelőző, és csupán ebből az okból történő vallási csereberélés következtében úgy a házassági

sági kötelék, mint a vallás szilárdságát, komolyságát megbolygatják. Kimondottam, hogy ezeken az állapotokon segíteni kell az egységes házassági jog megállapításával, a mely jog tendenciájául megjelöltem a házassági kötelék szilárdságát, e kötelék meglazulásának a korrektúráját. Kimondottam, hogy ez egységes házassági jog megalakítására, természetesen, egyedül az állam lehet képes, hogy ennek folyománya az állami judikatúra a házassági ügyekben, érintetlen maradván, természetesen, az egyháznak minden joga a lelkiismeret terén. Kimondottam, hogy ettől azután elválaszthatatlan a polgári házasság intézményének a létesítése is. Arra nézve, hogy a polgári házasságnak milyen formája hozassék be, soha eddig nyilatkozatot nem tettem. Nem tettem pedig a következő okokból: én azoknak a bajoknak az orvoslását, melyekre rámutattam, tartom lényegesnek és szükségesnek; a formát, a melyben azokat orvosolni kell, a polgári házasság formái közt a választást egyáltalában sem magában véve lényegesnek, sem a liberalizmus kérdésének nem tartom.

Önök, így szólottam a kormányhoz fordulva, — a saját felelősségükre választották ezt az utat: a kötelező polgári házasság útját. Nekem az ellen semmi kifogásom nincs. Ha a szükségképen megoldandó feladatokat, ha a szükségképen megvalósítandó célokat, ezen az úton, ezzel a formával vélik megvalósíthatni, ám tegyék; én csak ismételhetem azt, a mit néhány nappal a jelenlegi kormány megalakulása előtt mondtam: ha előterjesztésükből meggyőződöm arról, hogy ezek az előterjesztések csakugyan szem előtt tartják azokat a célokat, a melletk előtttem lebegtek

mindig, t. i. a lelkiismereti szabadság minden követelményének a kielégítését, a jogegység, a jogbiztosság előidézését, a szükségtelen zavarok elkerülését, és a házassági kötelék szilárdítását: akkor önök e törekvésükben részemről nehézségekkel nem, de jóakaratú támogatással fognak találkozni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

„Ha azonban előterjesztéseik e szempontoknak meg nem felelnek, ha meggyőződném utólag, a mit nem szabad föltennem, hogy az összes viszonyok kellő mérlegelése nélkül, a siker bizonyítékainak lehető megszerzése nélkül indultak bele ebbe az akcióba: akkor, valamint az egyik esetben a dicsőség az önöké lesz, úgy ebben az utóbbi esetben a felelősség is teljes mértékben önöket fogja terhelni.“ *(Helyeslés a baloldalon.)*

T. Ház! A mit akkor elmondottam, az, egy szónak, egy betűnek a megváltoztatása nélkül álláspontom ma is *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* és így tán ezzel be is fejezhetném beszédemet, ha a vita folyamán nem történtek volna felszólalások, részint a kormány eddigi ténykedésének a megvédése és igazolása végett, részint ama párt magatartása ellen is támadó éllel, melyhez tartozom, úgy, hogy azokkal szemben a nyilatkozás köteleiségemmé vált. *(Halljuk!)*

Nem szólok a kormány álláspontja mellett történt felszólalások ama kategóriájáról, melyek leginkább, hogy úgy mondjam, az elméleti kérdéssel foglalkoztak, mint a milyen volt Andrassy Tivadar t. barátom igen figyelemreméltó és jeles beszéde. Foglalkozom csupán azokkal a felszólalásokkal, melyek nem azt a feladatot iparkodtak teljesíteni, a melyből, —

ha igazságosak akarunk lenni, elfogják ismerni, — a magam részét, legalább kötelességem határai között, eddig is kivettem, hogy t. i. a célbavett egyházpolitikai reformok ellen felhozott elvi aggályokat csillapítani iparkodjam; foglalkoznom kell most inkább azokkal a felszólalásokkal, melyek nemcsak az elvi álláspont helyességét akarták bizonyítani, hanem azt is, hogy a t. kormány eddig folytatott politikája helyes úton járt, a cél megvalósítására alkalmas, és ennek következtében a kormány megérdemli azt a bizalmat, hogy az egyházpolitikai problémák megoldását tőle várjuk.

Első sorban, természetesen, állása kötelezettségéhez képest, a kormány eddigi eljárásának igazolására a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr vállalkozott. Az ő beszéde leginkább annak bizonyítása körül forgott, hogy az ismert februári rendelet kibocsátásának előzményei olyanok voltak, melyek nem is sejtethették vele, hogy a rendeleteknek olyan viharos következményei lesznek, mint a minők tényleg voltak. Továbbá iparkodott igazolni a kormánynak az utóbbi években követett politikáját a kapkodás és következetlenség vádjával szemben; iparkodott kimutatni, hogy a kormány mindig következetesen s öntudatosan egy cél felé haladt, habár az eszközök a változó viszonyokhoz képest változtak is.

Hát, t. Ház, ha a t. miniszter úr által bebizonyítandó tótelek elsejét veszem: hajlandó vagyok neki a legmesszebb menő engedményeket tenni és beismerni, hogy azok az adatok, melyeket a Házzal megismertetett, csakugyan meggyőző természetűek voltak, abban az irányban, hogy ő jóhiszeműleg járt el, midőn a

rendeletet kiadta. De hiszen, t. Ház, nem is ez a kérdés. A rendelet téves és elhibázott volta felől ma már alig van vélemény-eltérés, valamint a miniszter úr teljes jóhiszeműségét sem támadták meg egy oldalról sem.

Én már a múlt évi május hóban elmondott beszédem folyamán nem a rendelet kibocsátását tettem támadás és kritika tárgyává; ettől tehát szívesen elállók. De egy dolgot a miniszter úr ez alkalommal sem birt beigazolni, és ennek a beigazolása, csekély véleményem szerint, nem is fog sikerülni soha, mert a dolog természete szerint nem is sikerülhet. Ez annak a három évnek igazolása, melyet beláthatatlanul fejlődő zavarok közt töltöttünk, a rendelet kibocsátása óta a mai napig, (*Úgy van! a baloldalon.*) és a mely három év alatt, tagadhatatlanul, úgy az állam tekintélye, mint a vallási béke érdekei súlyos csorbát szenvedtek. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) És hiába hivatkozik a miniszter úr e tekintetben is enyhítő körülményekre; hiába hivatkozik arra, hogy próbálta a békés kiegyenlítést az egyházi tényezőkkel; hogy tárgyalta modus vivendi iránt, és csak akkor vette czélba az állam egyoldalú elhatározását és ténykedését, mikor a modus vivendire való minden remény, elenyészett. Mindez ismét, ha szubjektív mentség akar lenni, elfogadható teljes mértékben; ha azonban a politika helyessége mellett akar érv lenni, akkor előttem semmi súlya nincs. (*Helyeslés a baloldalon.*) Mert lehet helyes gondolat az is, a tárgyalások útját megkísérteni, a modus vivendi valamely alakját keresni; lehet helyes politika, de e politika útvesztőjében három esztendőn át tévelyegni nem szabad. (*Élénk helyeslés*

a baloldalon.) Az előrelátó kormányzatnak, ha a tárgyalások módszerét kezdeményezi is, gyorsan fel kell ismernie azt, vájjon ez a módszer célhoz vezethet-e, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* vájjon ezek a tárgyalások a modus vivendit megteremtik-e, vagy sem? *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* És ha ezt csak hossza idő után bírja felismerni, akkor lehetetlen még a legenyhébb kritikának is másképp nyilatkoznia, mint úgy, hogy az a kormányzat, lett légyen eltelve bár a legjobb szándékokkal, — a miben senki sem kételkedik, — az előrelátást, a kérdésnél érdekelt tényezők ismeretét teljesen nélkülözi. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A másik legkitűnőbb védője a kormány eddigi politikájának, Berzeviczy Albert t. barátom volt. T. barátom a történelmi módszert választotta; lépésről-lépésre derítette fel a kormány által tett minden intézkedés eredetét, és azt igyekezett kimutatni — ki is mutatta, — hogy a kormánynak egyetlenegy lépése sem volt, — a mint ő magát kifejezte, — ötletszerű, a kormány önkényes koncepcziójából eredő, hanem mindmégannyi az itt történt parlamenti nyilatkozatok talajából, a parlamenti akcióból nőtt és fejlődött ki, vagy az események parancsoló kényszeréből.

T. Ház! Ez igaz, teljesen igaz. És ha a kormány politikájának ezt az ecsetelését az ellenzéki padokról halljuk, olyanok részéről, kik a kormányt megakarják támadni, akkor én azon nem csodálkoztam, sőt a támadás e módját igen sikerültnek, igen alaposnak találtam volna. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* De, hogy a kormány védőinek sorából, és oly férfiu ajkairól, ki a kormányzat vitelében is nevezetes szerepet játszik, a kormány politikájának vedel-

mére halljuk annak a bizonyítékát, hogy a kormányt lépésről-lépésre idegen befolyások tolták, hogy idegen eszmék útbaigazítását követte, (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Ellenmondás jobb felől.*) az események fejlődését nem irányította, hanem lépésről-lépésre követte, ez, megvallom, mint védelem valóban megdöbbenő. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

De, t. Ház, megelégszem ezekkel a rövid megjegyzésekkel, és azt hiszem, hogy e tekintetben már azért is kár volna több szót pazarolnom, mert e három éves epokha államfőrfiúi értékéről az ítélet le van zárva, lezárták maguk a tények. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.*)

Lehet enyhítő körülményeket felhozni, lehet mentséget találni; az egyéni jellem integritását lehet — és ez a közoktatásügyi miniszter úrnál nem is lehet kérdés tárgya, — ezekből a bonyodalmakból érintetlenül megmenteni; de a politikai előrelátás, az államfőrfiúi erő, a céltudatos politika reputációját nem lehet. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.*)

Sokkal fontosabb az, t. Ház, hogy minő megítélés alá esik a t. kormány politikájának jelenlegi, véglegesnek hirdetett stádiuma? Azért mondom: véglegesnek hirdetett, mert hiszen az eddigi fejlődési stádiumok mind-egyikét hasonló minőségben mutatták be a Háznak. De azért tartom véglegesnek magam is, mert hiszen ennél tovább nem lehet már menni; (*Tetszés balfelől.*) itt el-értünk valamennyi kontemplálható rendszabály legvé-gére. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Innen csak meg-hátrálni lehet. Ezt pedig a t. kormányról fel nem szabad tételeznem az általa tett határozott nyilatko-zatok után. (*Helyeslés a jobb- és szélső baloldalon.*)

Hát, t. Ház, sokan azt mondják, hogy bármi lett légyen a kormány eddigi politikájának némely tévedése; bármily megítélés alá essék a kormány eddigi egyházpolitikája, most rálépett a radikális és határozott szabadelvű eszmék talajára, a zászló ki van bontva: most tehát nem szabad az előzményeket kritizálni, vagy legalább az előzmények bírálata alapján nem szabad állást foglalni, hanem most a kibontott zászlót követni kell, s a ki ezt nem teszi, azt a szabadelvűség táborából nagy exkommunikációval kidobják. *(Derültség a baloldalon.)*

Ezzel szemben, t. Ház, bátor vagyok emlékeztetni, arra a, szerintem, kardinális fontossága megkülönböztetésre, melyet mindjárt beszédem elején felállítottam, hogy t. i. élesen meg kell különböztetni valamely program eszmei tartalmát attól a politikai ténykedéstől, melyet annak érvényesítésére kezdeményeznek.

Arra nézve, vájjon indokolt-e az a követelmény, hogy mindazok, a kik a szabadelvű eszméknek, mint eszméknek hívei, félre téve a múltra vonatkozó minden kritikát, minden megelőzőleg elfoglalt pártállást, szóval minden egyéb momentumot, a kormány zászlaját ebben a kérdésben követni tartoznak: erre nézve csakugyan e kormány e programja, a kormány ez akciója komolyságának a mérlegelése a döntő momentum. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

De mindenekelőtt egy magyarázattal tartozom a t. Háznak. *(Halljuk!)* Berzeviczy Albert t. barátom e mérlegelést a mi fejtegetéseink sorából ki akarta zárni és nemes fölhevülésének és indignációjának hangján tiltakozott ama lehetőség ellen is, hogy a kor-

mány programjának, a kormány egyházpolitikai alapjának komolyságát kétségbe vonják.

Lehet ezt a politikát pártolni, lehet ezt ellenezni, — úgymond, — minden meggyőződésnek meg van a maga jogosultsága: de azt a kormány jogosan elvárhatja mindenkitől, baráttól és ellenségtől egyaránt, hogy egyházpolitikai akciójának komolyságában ne kételkedjék. És t. barátomnak bizonyos értelemben igaza van. Ha t. i. valamely egyházpolitikai, vagy egyáltalán valamely politikai akció komolyságának a megítélése csak a szándék komolyságának a kérdése körül forogna; ha a komolyság kétségbevonása a szándék gyanúsítását tartalmazná, akkor t. barátom tiltakozása teljesen jogos volna, és akkor az előtt meg is kellene hajolnunk. De nem csupán a szándókról, sőt nem is főleg a szándék komolyságáról van itt szó, mert hisz fel kell tételeznünk ezt addig, a míg az ellenkező bebizonyítva nincs, hanem arról van szó: megvannak-e mindazok az előzmények ez egyházpolitikai akcióra nézve, a melyek azt az érettségnek, az átgondoltságnak azzal a fokával felruhazzák, a mely a politikai értelemben vett komolyság fogalmához hozzátartozik? *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Ebből a szempontból, t. képviselőház, azt hiszem, nem lesz felesleges munka, sőt talán a helyzet tisztázásához vezethet, ha előadom mindazokat a kételyeket, a melyek a kormány egyházpolitikai akciójának komolyságára vonatkozólag, ilyen értelemben véve a „komolyság“ kifejezést, igen széles körökben fennállanak, sőt nálam sem hiányoznak. *(Halljuk! Halljuk!)*

Nem beszélek arról, hogy a miket eddig mondtam, már magukban is elégségesek arra, hogy az egy-

házipolitikai akció e legújabb fázisának komolyságában a hitet megingassák. Hiszen, t. képviselőház, vegyünk csak néhány példát. *(Halljuk! Halljuk!)* Az általam már előbb idézett május havi vallásügyi vitában a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, midőn a polgári anyakönyvvezetést ajánlotta az elkeresztelési viszály megszüntetése módjául, a többek közt a következőket mondta. Felemlíti, hogy sokan a polgári anyakönyvvezetést hozzák fel mint legjobb eszközt az egész kérdés megszüntetésére, és így folytatja *(olvassa)*: „De ezzel szemben felmerül az a kérdés, hogy lehetséges-e ily intézkedés; sőt mondhatom, valahányszor ily intézkedés szóba jött, igen sok oldalról azt az ellenvetést hallottam, hogy kár erről beszélni, mert azt azonnal életbeléptetni nem lehet, mivel sok mindenféle költségbe is kerül, tehát semmikép sem alkalmas ez a módozat arra, hogy a jelenlegi állapotnak mielőbb véget vessen. Elismerem e nehézségeket, — folytatja a miniszter úr, — magam is átlátom azt, hogy ^a jelen pillanatban általános polgári anyakönyveket létesíteni nem lehet, ahhoz a közigazgatás reformja kellene és sok mindenféle közeg, a mely a községekben alkalmaztatván, az átmenet is valószínűleg nehézségekbe ütköznék, és ez aképpen .késleltetné az intézkedést, hogy a főczél, a helyzetnek azonnali szanálása, kockáztatva volna“. *(Meszlényi Lajos: a kérlelhetetlen logika! Derűtség balfelől.)*

1892, május 19-én tehát, t. képviselőház, a polgári anyakönyvek behozatala a t. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr szerint lehetetlen volt; mert „nem lehet“ vagy „lehetetlen“, gondolom, egy és ugyanaz. *(Derűtség balfelől.)* Ugyanannak az évnek

november havában az általános polgári anyakönyvek behozatala szolgál ama kormány-programm egyik kardinális pontjával, melynek a szakminisztere, ismét csak az általam igen t. vallás- és közoktatási miniszter úr; sőt néhány nappal ezelőtt ez intézmény létesítését nekünk, Károlyi Sándor gr. t. barátomnak tréfásan feelve, a legközelebbi fagyra, — reményilem közbevetőleg, hogy teljesülni fog óhajtása, és nem lesz előbb fagy, mint a jövő télen. (*Derütség bal felől.*) — tehát már 1894. január elsejére helyezte kilátásba. Kérem, vájjon az átgondoltság és a kellő érlelés benyomását teszi-e oly politika, mely ugyanazt, a mit május havában lehetetlennek mondott, ugyanannak az évnek november havában programja kardinális pontjával mondja, (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) a nélkül, hogy időközben a közigazgatási vagy pénzügyi viszonyokban bármi lényeges változás állott volna be? (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*)

A másik körülmény, mely már az előzményekből és magának a programnak a tartalmából e program helyességét és átgondoltságát gyanússá teszi, az a mostoha elbánás, melyben a katolikus autonómia kérdése részesült. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*)

T. Ház! Igaz, hogy most igen kelleetlenül és oly alakban, mely temérdek kibúvót enged, a t. kormány magáévá tett egy határozati javaslatot, mely a katolikus autonómia létesítését czélozza. De midőn a t. kormány a saját politikáját koncezipiálta, midőn a képviselőház elé lépett egyházpolitikai programja alapján és ebben kereste legfőbb létjogosultságát, akkor e programból a katolikus autonómia, mint

kiegészítő rész, hiányzott. *(Úgy van! Úgy van! a bal oldalon.)*

Már csak nem tehetem fel, t. Ház, hogy az ország lakosai közül kilencz milliónak nagy egyházi érdeke a t. kormány előtt oly csekélység volna, hogy azt kifelejtette programjából. Ha pedig igazán felelősség alapján nem talált volna helyet a kormány* programúiban, nohát akkor annál jogosultabb a kritika a t. kormány egész egyházpolitikai eljárása felett. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Ha viszont nem felelősség alapján, hanem czélzatosan nem vétetett fel e kérdés a t. kormány programjába ... *(Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter: Célzatosan!)*

... és ha most azt látjuk, hogy, ismét a t. kormány által kedvelt, Berzeviczy Albert t. barátom felfogása szerint helyes módszert követve, a külső nyomás, a parlamentben uralkodó közhangulat idézte elő a kormány programjának e kibővítését: akkor ismét ott vagyunk, a hol voltunk, hogy t. i. a kormányprogramul nem mint bevégzett, átgondolt politikai egész állott előttünk, hanem mint olyas valami, a mi változik, kiegészítődik, a szerint, a mint a parlament tényezői arra nyomást gyakorolnak. *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a baloldalon.)*

És ha már a katolikus autonómia témájánál vagyunk, legyen szabad mindjárt itt megmondanom, hogy e kérdésről hogyan vélekedem. *(Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)* Úgy vélekedem, t. Ház, hogy az az egyházpolitika, mely a szabadelvűség követelményeit az egész vonalon létesíteni akarja, és mely Magyarország katolikusainak e jogos igényét és kö-

vetelményét ignorálja, annyira csonka, annyira nem öleli fel a kérdéseket, melyeket felölelni kell; annyira nem gerjeszt bizalmat, hogy a mennyiben itt valóban szándékosság volna, és a mennyiben a t. kormány minket meg nem győzne arról, hogy ezt az ügyet, habár utólag, de teljes erélylyel és jóakarattal felkarolni szándékozik, ez egymagában elegendő volna arra, hogy egyházpolitikája iránt bizalommal ne viseltessünk. (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Én egyetértek a t. vallás- és közoktatási miniszter úrral abban, — hiszen kifejeztem ezt az eszmét egy korábbi felszólalásomban is, — hogy nem képzelhetem a katolikus autonómiát másképp, mint képviseleti alapon. Ezt a kijelentést tehát örvendetes tudomásul veszem. De másrészt azt, ha a határozati javaslatból, melyet a kormány is magáévé tett, kihagyja, hogy a szervezés országos legyen, kétféleképp lehet magyarázni. Az egyik magyarázat, hivatalos magyarázat, hogy tudniillik ennek a kimondása prejudikálna a katolikusok abbeli jogának, hogy a mennyiben az az állam érdekét nem érinti, maguk határozzák meg autonómiájuk formáit. Ezt a magyarázatot elfogadom. De ha e mellett az lappang, hogy talán maga a t. kormány nem akarja megengedni a katolikus autonómia országos szervezését és országos központi orgánnummal való ellátását, az esetben, t. Ház, minden jóakarató nyilatkozat mellett a t. kormányban a katolikus autonómia ügyének ellenségét kellene látnom. (*Úgy van! Úgy van! a szélső baloldalon.*) És a t. kormány állásfoglalását e kérdésben nem lehet magától elhárítani a katolikus közönség önren-

delkezési jogára való hivatkozással. Lehetetlen, hogy a kezdeményezés, a megindulás e kérdésben más-kép történjék, mint őfelsége, mint a katolikus egy-ház kegyura által. Mert semmi oly szervezete nincs a ma-gyar katolikusok összességének, mely illetékes volna arra, hogy találkozásukra, egy szervező kongresszus összehívására az impulzust hivatalosan megadja, mint egyedül a király, mint főkegyúr. (*Úgy van! Úgy van! a szélső baloldalon.*) De e jogot is a király, természetesen, csak az alkotmányos kormány előterjesztése alapján gyakorolhatja. Az e tekintetben követendő politikáért tehát a kormány felelős, és a kormány hatáskörébe tartozik tisztán, minden kétértelműséget kizárólag nyilatkozni, hogy hajlandó-e megtenni a lépéseket a szervező kongresszus összehívására, még-pedig még ez évben. (*Élénk helyeslés a szélső balol-dalon.*) Ez alatt nem azt értem, hogy a kongresszus-nak még ez évben össze kelljen ülni, hanem azt, hogy a kormánynak az erre vonatkozó előterjesztést még ebben az évben meg kell tennie. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) És óhajtok a kormánytól nyilatkozatot a te-kintetben is, hogy a katolikus autonómia országos szervezése az ő részéről nem fog ütközni elvi nehéz-ségekbe és ellenzésbe. (*Helyeslés balfelől.*)

Visszatérvén fejtegetéseim fonalához, ismétlem, hogy most nem tulajdonítok fontosságot azoknak az előzményeknek, nem gondolok az eddigi politikai ingadozások árnyékára, mely a kormány jelenlegi programjára, mint politikai akcióra is ránehezül. De ha csupán magát e programot, és csupán a program proklamálása alkalmából történeteket veszem, lehetetlen súlyos aggodalmak előtt elzárkóznom. Ez a

program oly betegséggel született, melyre mindjárt rámutattam, a mikor azt a t. miniszterelnök úr elfogadta. E betegséget orvosolni kellett volna, mert ha nem orvosolják, mindig tovább terjed és mindinkább rongálja e program erejét és sikerességét.

Az eredeti betegség pedig abban a formulában nyilvánult, a melylyel a t. miniszterelnök úr a kötelező polgári házasságot bejelentette; nyilvánult abban a formulában, mely szerint a kormány a koronától fölhatalmazást nyert annak az elvi kijelentésére, hogy a kötelező polgári házasságot óhajtja életbe léptetni, hogy azonban a korona fentartotta magának az összes javaslatok külön elbírálását. Én mindjárt akkor rámutattam, hogy e főtartás, valamint az egész hivatkozás a koronára, vagy teljesen magától értetődő, és akkor fölösleges, vagy nem magától értetődő dolog, tartalmaz valamit, a mi a rendes programnyilatkozatoktól eltérő természetet ad e nyilatkozatnak, és akkor a legnagyobb mértékben aggályos. Igaz, hogy e napokban a t. miniszterelnök úr, egy más vita alkalmával, azzal védekezett, hogy azért volt szüksége a kormánynak a programmpont kifejtésénél a korona engedélyére hivatkoznia, mert az ellen agitáció szintén a koronára hivatkozott és a helyzetet olyannak kívánta feltüntetni, hogy ebben a kérdésben a korona és a kormány között nincs benső egyetértés: ezt akarta megczáfolni a t. miniszterelnök úr a legfelsőbb fölhatalmazásra való hivatkozással. De ha a t. miniszterelnök úrnak ez volt a célja, a nyilatkozat e formájával, biztosíthatom, éppen az ellenkezőt érte el. Ha a t. miniszterelnök úr e programmpontot, épp úgy, a mint a többit is, egyszerűen

a kormány megállapodásakép, a kormány politikájakép mutatja be a t. Háznak, akkor igenis, künn a vidéken, egyes politikai jelentőség nélkül működő tényezők beszélhetnek a koronával szemben még el nem ért teljes egyetértésről, de akkor itt a Házban ezt a témát előhozni sem nem lehet, sem nem szabad. Mihelyt azonban maga a t. miniszterelnök úr a koronára hivatkozik, és a korona fölhatalmazását csakis ez egy elvi kijelentésének megtételére szorítja: egyenesen kihívja a kételyt, és nemcsak megengedetté, de kötelességünkké, szükségszerűséggé teszi, hogy vizsgáljuk e fentartás okát és természetét, hogy keressük, mely pontokra, mely jövőbeli fázisokra szól a koronának e főtartása, *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.)* és e főtartás milyen befolyást gyakorol nemcsak arra, hogy a kormány javaslatait keresztül vihesse, de már arra is, hogy azokkal a Ház elé léphessen. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Mert, szerintem, t. Ház, mielőtt egy kormány valamely elvi kijelentést tesz, különösen ily kényes ügyben, a minő az egyházpolitika rendszerével összefüggő minden kérdés, erkölcsi bizonyosságának kell lennie arról, hogy a kitűzött irányok megtestesítésére hivatott javaslatok előterjesztésében semmi további akadálylyal nem fog találkozni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Ennek következtében szükséges, hogy tisztába legyenek hozva nemcsak a kormánytagjai közt, hanem a koronával szemben is a kormány részéről mindazok a kérdések, a melyek oly elvi fontossággal bírnak, a melyek oly kényes természetűek, hogy azok körül esetleg, sőt előreláthatólag

a konkrét javaslatok előkészítésénél véleménykülönbség támadhat. Nem mondom, hogy minden külsőségre nézve meg kell előre állapotodni, pl. arra nézve, hogy a hirdetések milyen időközökben, és ki teljesítse, mert hiszen ilyen relatív, csekély jelentőségű külsőségek később nem akadályozhatják a konkrét előterjesztéseket, ha egyszer az elv el van fogadva; de vannak a hatósági jog megalkotásával összefüggő olyan kérdések, melyek még akkor is, ha ki van mondva a kötelező polgári házasság, a konfliktusok egész sorozatát hozhatják felszínre. Ilyenek főleg: a házassági akadályok megjelölése, a házasság felbonthatóságának a kérdése és a házasság felbontásának az okai. Mielőtt ezekre nézve, a főbb elveket illetőleg, a t. kormány önmagában, saját körében tisztában nincsen, és mielőtt ezekre nézve a koronával elvi megállapodásra nem jutott, szerintem, komolyan és helyesen nem proklamálhatja a polgári házasság jelszavát. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Megmondom, miért nem. Mert nem teheti ki magát a kormány, vagy ha ki akarja magát tenni, az az ő dolga, de nem teheti ki az országot és a koronát annak, hogy az elv proklamáltassék, és azután ez elv keresztülvitelére az első lépést, magának a javaslatnak az előterjesztését a koronával szemben *feU* merülhető, előre meg nem oldott későbbi differenciák miatt meg nem teszi. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Ez, t. Ház, az első betegsége a t. kormány programjának, mint kormányzati akciónak. Másik súlyos betegsége az, hogy a keresztülvihetőség előfeltételei iránt sincs meg, legalább úgy látszik, a teljesen meg-

állapodott nézet és az erkölcsi bizonyosságnak az a foka, a mely, szerintem, programm felállításánál szintén a komolyság egyik előfeltétele. A keresztülvihetőség feltételei alatt pedig nem az egyes parlamenti tényezőkkel való alkudozást értem, mert e tekintetben áll az, hogy, ha egy kormány a maga programjával előáll, győz vele, vagy bukik, sem az egyik, sem a másik eset erkölcsi integritását, államférfiúi reputációját nem érinti; hanem értem azt, hogy a célba vett reformok tényleges életbeléptetésének az előfeltételei biztosítva legyenek.

Itt tehát a t. kormánytól azt kívánom, merném mondani, követelem, — nem egyénileg, mert mint egyénnek követelni semmi jogom nincsen, de azt hiszem, a helyes politikai eljárásnak szabályai követelik, és ebből a nézetemből kifolyólag használom ezt a kifejezést, — hogy midőn a kötelező polgári házasságot és a polgári anyakönyvek vezetését proklamálta, teljesen tisztában lett legyen a saját körében, és megállapodva abban, hogy melyek azok a közegek, a melyek e kettős funkcióval megbíztatnak; (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) tisztában lett legyen nemcsak azzal is, hogy kik lesznek e közegek, de azzal is, hogy ezek a közegek, minthogy azok jelenleg adminisztratív szervezetünkben nincsenek meg, — ezt, gondolom, senki tagadni nem fogja, legalább a lakosság nagy részére, arra a nagy részére nézve, mely kis községekben elszórva lakik, — mondom, minthogy ezekre nézve a közegek ma nincsenek meg, a t. kormánynak megállapodott nézetének kell lenni arról, hogy rövid idő alatt tud közegeket szervezni e funkció teljesítésére. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Természetesen, e közegek kvalifikációjához szükséges, hogy képesek legyenek megítélni a házassalandók közt netalán létező házassági akadályokat. Ezeknél a közegeknél feltétlen megbízhatóság, és az e megbízhatóság alapjául szolgáló tekintélyes, anyagiilag kellőképpen biztosított állás szükséges; de — mint mondtam, — nemcsak az szükséges, hogy e közegeknek minő volta iránt legyen tisztában a kormány, de tudnia kell azt is, hogy e közegeket létesíteni, a mi közigazgatási rendszerünkbe beilleszteni, aránylag rövid idő alatt képes lesz-e. Mert ha áll, a mit a t. közoktatási miniszter úr 1892. május havában még az általános polgári anyakönyvezés létesítésének feltételül is említett, hogy az adminisztráció reformjának kell azt megelőznie, akkor tagadhatatlanul és czáfolhatatlanul idő előtt való dolog volt egy elvi kijelentés körül fejlődhető összes izgalmakat felidézni, midőn ez elvi kijelentés tényleges beváltásától talán még hosszú évek láncolata választ el. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

E kérdések tekintetében tehát a t. kormány az országot eddig sötétben hagyta. Sem a felől nem tájékozott, jóllehet kifejeztük kételyeinket, vájjon a házassági jog ama kardinális alapelveire nézve, melyek e javaslatokat még a beterjesztés stádiumában is gátolhatják, meg van-e a megállapodás mindenütt, a hol a megállapodás szükséges; sem a felől nem tájékozott, vájjon a kötelező polgári házasság s az általános anyakönyvvezetés átvételére szükséges közegek létesíthetők-e, beilleszthetők-e a mai közigazgatás szervezetébe, ismétlem, aránylag rövid idő alatt, az

alatt az idő alatt, a mely szükséges arra, hogy a kodifikatórius munkálatok elkészüljenek. És ez az idő nem lehet, és nem is kell, hogy nagyon hosszú legyen, mert hiszen a külföldi törvényhozásokban oly bő anyag áll rendelkezésünkre, hogy itt nem újat kell feltalálni, hanem csak az emberi elmének, a civilizációnak eddigi termékét a hazai viszonyokhoz kell alkalmazni és ehhez képest átdolgozni. *(Igaz! úgy van! a bal és szélső baloldalon.)* Tehát a kodifikáció nehézségei nem szolgálhatnak okul, és nem fogadhatók el ürügyül arra, hogy az egyszer proklamált elvet gyorsan meg ne valósítsák. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És nem a kormány jóhízműségében való kétely vezet engem, mert méltóztatnak észrevenni, hogy mindazokról a taktikai momentumokról, melyek a jelenlegi kormány létrejövetelét s legújabb programjának kibocsátását megelőzték, hallgatok, mindezeknek e pillanatban nem akarok engedni semmi befolyást érvelesemben és csak azt hozom fel, a mi a dolog természetében rejlik. De azt hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy azok a kérdések, melyeket felhoztam, a kormányprogramul létesítésének lényeges és mellőzhetetlen előfeltételét teszik s azt sem, hogy mindaddig, míg világossá nincs téve, hogy a kormánynak minden előzetes kérdésre nézve teljesen megérlelt, a keresztül vihetőség minden kellékével ellátott megállapodása van, programját nem lehet megérlelt, át gondolt, cél tudatos politika gyanánt elfogadni. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Vannak azonban a keresztülvihetőségnek még más feltételei is, a melyeknek a gondozása különben

jó kezekben van, de éppen ezért óhajtanánk fölvilágosítást arról, hogy a problémának ezt az oldalát miként érlelte és oldotta meg a kormány. Ezek a pénzügyi előfeltételek. *(Halljuk! Halljuk!)* A pénzügyi kérdésre, t. Ház, magam is tudok egy. választ, melyet alaposnak tartok, és azért azt meg is mondom. *(Halljuk! Halljuk!)* A községi vagy a községeket kisebb körökben csoportosító első fokú közigazgatási organumok átalakítása, a modern adminisztráció feladataira való képzése különben is mindenesetre megoldandó probléma. Még ha a polgári anyakönyvvezetésről, ha a polgári házasságról soha szó sem lett volna, még akkor is a községi szervezet átalakítása megoldandó problémaként állana előttünk, a mely költségvetésünket bizonyára meg fogja terhelni. Ennél fogva nem helyes és nem méltányos a többköltségeket, melyek a községi szervezet átalakításából származnak, az egyházpolitikai reformok teherzámlájára írni. Ezt a szempontot kiemelni kötelességemnek tartottam. De van a kérdésnek egy másik oldala. Ha t. i. az általános polgári anyakönyvvezetést behozzuk, akkor lelkészkedő papjaink szegényebb része oly jövedelmi forrástól esik el, a mely igen soknál existenciájának egyik nélkülözhetlen alapja. És midőn ezt megérintem, a legutolsó sorban gondolok saját egyházamra, mert hiszen ez az egyház abban az anyagi helyzetben van, hogy saját erejéből pótolhatja a szegény lelkészek elesett jövedelmét; hanem gondolok más egyházakra és különösen ama szegény és nagy nemzeti feladatot teljesítő erdélyi reformata egyházakra és gondolok azokra az egyházakra is, a melyekben különben is a magyar állam ellen való

izgatás termékeny talajra talál, a melyekben tehát nem jó a kenyérkérdést kiélesíteni. *(Élénk helyeslés bal felől.)*

És itt van a pénzügyi problémának egy olyan oldala, a mely elől előrelátó kormány el nem zárkozhatik, t. i. az, hogy a ma szűkülő, a ma jövedelmeik egy részétől megfosztott lelkészek méltányos kárpótlásáról kell gondoskodni. Akárhogy fordítsuk tehát a dolgot, e kérdésnek pénzügyi része valamely oldalon mindig előkerül: ha az állami megoldás mezejéről eltoljuk, akkor előkerül a probléma az egyházaknak nyújtandó nagyobb szubvencziónál. *(Élénk helyeslés balfelől.)* És így a kormánynak e kérdés pénzügyi feltételeivel teljesen tisztában kell lennie, ha azt akarja, hogy programját átgondoltnak és megérettnek tartsuk. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

T. Ház! Én ezeket a kérdéseket nem azért hoztam fel, mintha határozottan tagadnám, hogy a kormány ezekre választ tud adni; nem azért hoztam fel, mintha már most állítanám, hogy a kormány mindezekkel az előzményekkel nincs tisztában, tehát könnyelműen cselekedett, — hanem csak azért, hogy hangsúlyozzam, mennyire szükséges mindé pontoknak az előzetes tisztázása. Azért, ha megvan a megállapodás, számoljon be vele mielőbb a kormány; ha pedig nincs megállapodás, ha az előfeltételek nincsenek meg, akkor, azt hiszem, jogom van kimondani, hogy a kormány legutóbbi egyházpolitikai állásfoglalása a kellő átgondoltság, a kellő érettség, a komolyság feltételeit általában véve nélkülözi. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon.)*

T. Ház! A mikor e kételyek, hogy úgy szóljak, mindenfelé el vannak terjedve; a mikor a kormány

úgy is nehéz helyzetben van és harcot vív az egyházpolitika kérdésében; mikor pozícióját e kételyek eloszlatásával kiszámíthatatlan mértékben erősíthetné: akkor előttem érthetetlen, hogy az eddig már sokszor kínálkozott alkalmakat, és különösen ezt a vitát nem használta fel az előzetes kérdések tisztázására, (*Zajos tetszés balfelől.*) hogy az e tekintetben már mostanáig hallott kritika hatása alatt, ha már saját iniciatívájából nem tartotta azt szükségesnek, a Háznak 'és országnak be nem számol arról, hogy nemcsak nagy jelszavakat dobott a nép közé, hanem azok megvalósítására az összes alkotmányos, az összes szellem[^] erkölcsi és anyagi előfeltételekkel rendelkezik. (*Étenk helyeslés balfelől.*)

És, t. Ház, mindezekhez a tényekhez, melyek a kormány eddigi nyilatkozataiban vannak, mindé kételyt ébresztő körülményekhez járul még a parlamenti helyzet is, vagyis, — hogy szabatosabban fejezzem ki magamat, — a t. többség helyzete a kormány egyházpolitikai programjával szemben.

De legyen szabad e témát ama szemrehányásokkal kapcsolatban tárgyalnom, melyeket a túloldal részéről kivált Terényi t. képviselő úr intézett hozzászólásunk, midőn csodálkozott azon, hogy e párt padjairól oly felszólalások történtek, melyek a kormány egyházpolitikai programját elvileg is elítélik és így eltérnek attól az állásponttól, melyet ön e Házban és e Házon kívül ismételtén magaménak vallottam, és melynek az utolsó betűig való fentartását ma újból kijelentettem.

Pedig ha ezt a jelenséget magában vesszük, nem nehéz azt megmagyarázni. Az a párt, melyhez tartó-

zom, nem ezen az alapon alakult meg, nem egyházpolitikai problémák felmerülésének alkalmából, és nem is első sorban ezek megoldása céljából. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ez a párt ismételve kiadott hitvallásában kifejtette, hogy az 1867-iki kiegyezésben biztosított nemzeti jogoknak a maguk teljességében való érvényesítésén, (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) a nemzeti életnek semmiféle ágát tilosnak el nem ismerő nemzeti politika követésén, (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) a magyar állam belső konzolidációján és a jogállam követelménye szerint való kiépítésén alapszik az ő. működése, (*Zajos tetszés a baloldalon.*) Már most időközben, — nem a mi, hanem nagyrészt a kormány ténykedése következtében — előtérbe léptek az egyházpolitikai problémák. Ezek megítélésében a Ház e padjain igenis, mint méltóztatott említeni, és a mint azelőtt sem volt senki előtt titok, eltérő felfogások vannak. Már most, t. Ház, mit várnak tőlünk? Azt hiszem, teljesen megfelelttem minden erkölcsi kötelességemnek akkor, mikor e kérdésben ismételten elfogdalt állásponttól magam egy hajszálnyi sem tángítok és azt az utolsó betűig fentartom. Vagy talán azt kívánják tőlem, hogy iparkodjam elvbarátaimra ez irányban pressziót gyakorolni; hogy e párt kereteit felbontsam; hogy e párt által maga elé tűzött összes politikai célokat veszélyeztessen, csak azért, hogy itt minden ember minden kérdésben, s így e kérdésben is az én fejem szerint gondolkozzék?

Ez, t. Ház, annál kevésbé lehet feladatomban, annál kevésbé lehet kötelességem, mert az a koncepció, a melylyel szemben állunk, a maga politikai keresztülvételében, a maga időszerű és taktikai ren-

dezésében nem az én koncepczióm, hanem az önké-
(Zajos tetszés és helyeslés a baloldalon.) Ha alkalmam
 lesz az egyházpolitikai téren nemcsak az eszmék han-
 goztatásában, hanem kivitelében is saját koncepc-
 ziómmal lépni a Ház elé: nem esem kétségbe az iránt,
 hogy e párt kebelében is elvbarátaim összeségénél
 sikerül majd a nézeteltéréseket elenyésztenem. *(Hosz-
 szantartó zajos helyeslés és éljenzés a baloldalon.)* Ha
 pedig ez nem sikerülne: akkor ama t. barátaim, a kik
 velem egyet nem értenek, tudni fogják kötelességü-
 ket. De hogy a mi pártunk egysége, a mi pártunk
 missziója, a mi pártunk rendeltetése egy idegen kon-
 cepepczió méltánylása felett való véleménykülönbsége-
 ken szenvedjen hajótörést: az, t. Ház, nem fog
 megtörténni. *(Zajos helyeslés és éljenzés a baloldalon.)*

Ez az én védekezésem állana és megtámadha-
 tatlan volna még akkor is, ha a szemrehányást egy, e
 tekintetben teljesen egységes párt tenné. *(Élénk de-
 rülség a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, mi a különbség köztünk és a t.
 többség között? *(Halljuk! Halljuk!)* A különbség a
 következő: Minthogy nem a mi koncepcziókról, nem
 a mi általunk tervezett, nem a mi általunk megállá-
 pított politikáról van szó, — mert ismétlem, a poli-
 tika nemcsak egyes általános eszmékből áll, hanem
 főleg azok keresztülvitelének helyesen megállapított
 módozatából, — míg tehát minket semmi sem kötelez
 arra, hogy ezzel az idegen koncepczióval mindnyájan,
 minden áron, egy húron pendüljünk, addig a t. kor-
 mány, pártjával szemben, e tekintetben egészen más
 helyzetben van. *(Igaz! Úgy van! balról.)* A t. kormány
 ez egyházpolitikai koncepcziója alapján foglalta el

helyét. *(Igaz! Úgy van! a bal és szélsőbalon.)* Igaz, hogy vannak programjának egyéb részletei is; igaz, hogy létalapját, — ezt a t. miniszterelnök úrtól már ismételtén hallottuk, — néni csupán az egyházpolitikai kérdések teszik, hanem mindazok a kérdések, a melyeket a t. miniszter úr programjába felvett; de azt csak mégsem fogja tagadni a t. miniszterelnök úr, hbgy e kérdések hosszú sorozatában a legkimagaslóbb momentum éppen az egyházpolitikai programmá *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Ez az oka annak, hogy miért ül ma ott a t. miniszterelnök úr és nem hivatalbeli elődje. *(Élénk helyeslés bal felől.)* Ez a programnak az a pontja, mely tulajdonképen a típust tagadja ennek a kormánynak *(Úgy van! bal felől.)* és mégis mit látunk? Fölvetvén a kérdést a pártkörben, kimondták, hogy mindaddig, míg e kérdések konkrét törvényjavaslatok alakjában a Ház elé nem kerülnek, benn maradhat mindenki a pártban: az is, ki a kormány egyházpolitikai programjával homlokegyenest ellenkező meggyőződést követ. *(Élénk derűtség a baloldalon. Ellenmondás jobb felől.)* Hát ne használjuk ezt a kifejezést: „homlokegyenest“; ne használjunk nagy kifejezéseket; ne mondjuk; homlokegyenest ellenkező meggyőződésű, hanem mondjuk így: a ki a kormány egyházpolitikai programjával egyet nem ért. *(Derűtség a baloldalon.)* Hogy mi különbség van e kettő közt: ez talán az idegek érzékenysége tekintetében lehet különbség, de a dolog érdemében nem. Hát benn maradhat mindenki, támogathatja tovább azt a kormányt, de csak egy feltétellel, hogy hallgasson. *(Derűtség a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Helyes! Meszlényi Lajos: Mi segítsük ki a hínárból!)*

Hát, t. Ház, én ezeket nem hoztam volna fel, ha a t. túlsó oldal nem látja jónak az ellenzékét ebből a szempontból támadni meg. (*Ellenmondások és felkiáltások a jobboldalon: Nem támadta senki!*) De így föl kell állítanom a mórleget, (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) Nézeteltérés itt is, ott is! A nézeteltérés itt oly pontra vonatkozik, mely e párt létalapjai közé nem tartozik; (*Igaz l Úgy van í a baloldalon.*) amott a nézeteltérés oly pontra vonatkozik, a mely a jelenlegi kormány létalapjai között a legkimagaslóbb. (*Zaj a jobboldalon.*) Mi e tények elpalástolására nem követünk el semmit. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondás a jobboldalon.*) Mi a tényleg eltérő vélemények szabad nyilvánulásának gátat nem vonunk; amott a hallgatás törvénye: a modus vivendi. (*Igaz! Úgy van! balfelől. Ellenmondás a jobboldalon.*)

És hogy erre a modus vivendi-re mennyire szükség volt, ezt megmondotta nekünk Pongrátz Károly t. barátom. Elmondta nekünk tegnap, hogy, ha a t. túloldalon mindnyájan, a kik úgy vélekednek, mint ő, kilépnek, akkor katasztrófa következne be. (*Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: Egyéni véleményét mondta.*)

T. Ház! Ez egészen sajtáságos parlamenti helyzetet, oly parlamenti helyzetet és taktikát teremt, mely véghetetlenül átlátszó és egyszerű; és én nem is állítom, hogy nem fog sikerülni, mert az egyszerű dolgok sikerülni szoktak. T. i. addig, míg az egyházpolitikai javaslatokat a kormány be nem nyújtja, addig fentartja magát a hallgató párttagok segítségével. (*Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon. Mozgás jobb felől.*) A mikor az egyházpolitikai javaslatokat be

fogja nyújtani, akkor e t. urak ki fognak lépni; *(Derültség balfelől. Ellenmondás a jobboldalon.)* de a szavazatokban előálló hiányt majd ugyanannyi ellenzéki szavazat fogja pótolni. *(Hosszantartó zajos tetszés és taps a bal és szélső baloldalon. Mozgás jobbfelől.)* A mikor azután e javaslatokat az ellenzéki szavazatok egy részének segítségével el lesznek fogadva, akkor azok az urak, a kik e miatt előbb kiléptek, megint visszalépnek. *(Hosszantartó élénk derültség és taps a bal- és szélső baloldalon.)* És így, t. Ház, el van kerülve a katasztrófa. *(Derültség a baloldalon.)*

De hát, t. Ház, ez így igen mulattató, megengedem; hanem hogy a politikai sakktábla ilyen be rendezésében mennyi politikai komolyság van, az alkotmányosság és parlamentarizmus törvényeinek milyen tisztelete; hogy ilyenféleképpen a politikai erők egyensúlyozására és felváltva kihasználására támaszkodó politika az erkölcsi komolyság elismerésének milyen mértékére tarthat igényt; hogy ez tehát milyen vonzó erőt gyakoroljon az összes ellenzéki szavazatokra; hogy azok magukat mily mértékben érezzék köteleseknek a katasztrófákat kerülő liberalizmus zászlaját tüskén-bokron követni: ez aztán egész más kérdés. *(Élénk helyeslés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, annak, hogy az ellenzék soraiból sokan, olyanok is, kik a szabadelvű irány őszinte barátai és régebben foglaltak annak követelményei mellett állást, mint önök uraim — annak, hogy sokan az ellenzék e tagjai közül is kevésbé hajlandók önöknek ezt a statisztaszolgálatot tenni, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* van még egy mélyebb oka is. *(Halljuk! Hall-*

juk!) Erre a mélyebben rejlő okra rámutattam többször, de szüntelen szükséges, szüntelen kötelességemnek tartom azt a t. Ház, és innen a közvélemény figyelmébe és emlékezetébe visszaidézni. *(Halljuk!)* Mert feltéve, hogy az önök egyházpolitikája helyes; feltéve, hogy az komoly; feltéve, hogy abban a keresztülvihetőségnek minden biztosítéka megvan, a mit előre megszerezni lehet és szükséges; feltéve mindezt: csak egy töredék ez és nincsen beleillesztve egy általános helyes politikai rendszerbe. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Igen szépen hangzik az, t. képviselőház, ha azt mondják, hogy a hazai törvényhozás működését meg kell menteni minden idegen befolyástól, a magyar állam önállóságát minden illetéktelen beavatkozástól. Igen, de e mondatnak igazi imponáló ereje, igazi hatálya, igazi vonzóképesége csak akkor van, ha ez az egész vonalon érvényesül; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* ha a magyar nemzeti önértetnek az egész vonalon tudnak érvényt szerezni, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De akkor, a mikor a legkisebb felmerülhető katonai kérdésben mindig a meghátrálás jeleit látjuk, *(Hosszantartó zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon.)* akkor a Rómával szemben fitogtatott hősieskedés nem képes nagy bizalmat és nagy hitet ébreszteni. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon)*

Legyenek meggyőződve, t. uraim, hogy oly politika, a mely a nemzeti önállóságot, a nemzeti önértetet, a nemzeti önrendelkezést az egész vonalon meg tudja óvni; a mely a magyar nemzet jogos aspirációinak az egész vonalon eleget tud tenni: ily politikai egész egyházpolitikai részletének számára talán

meg tudnám nyerni azoknak, vagy legalább azok nagy részének szavazatait, a kik azzal az egyházpolitikával, mint ilyennel egyet nem értenek; egy helyes politikai rendszer fentartása és támogatása kedvéért ezek is egy kérdésben talán alá tudnák rendelni nézeteiket és aggályaikat; *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* de mikor ez az egyházpolitika nem mint egy helyes általános politika lánczolatának az egyik szeme, hanem izoláltan, mint töredék jelenik meg; mikor együtt jár a legszerényebb nemzeti aspirációk visszautasításával és kicsinylésével: akkor az csak azoknak a támogatását fogja elnyerni, a kik érette külön is lelkesednek, de azok táborából, a kik hozzájárulásukkal áldozatot hoznak, egyetlen egy szavazatot sem fognak megnyerni. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

T. Ház! Sietek beszédemet befejezni, és végül megmondom, hogy, szerintem, mi volna a t. kormány teendője? *(Halljuk! Halljuk!)*

Szerintem, a kormány mellőzhetetlen, mulaszthatatlan teendője és az ország iránt való kötelessége az, hogy az általa felvetett egyházpolitikai problémákat a lehető legrövidebb idő alatt a törvényhozás döntése elé hozza. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Az ország iránt való kötelessége ez, mert, szerintem, ma e kérdésennek a napirendről való egyszerű levétele nem volna alkalmas arra, hogy a fennálló izgalmat lecsillapítsa: kigyulladna az másutt, lecsillapulna talán ott, a hol ég, de kigyulladna más helyen, Pedig a kérdés halogatása, a bizonytalan helyzet fentartása, az izgatott állapot további tengetése, szóval a dilatorius politika nem engedhető már meg.

(*Élénk helyeslés balfelől.*) És én, t. Ház, mindazoknak az aggályoknak, mindazoknak a kételyeknek ellenére, melyeket az előbb említettem, fentartom azt, a mit előbb mondtam, hogy, ha a kormány javaslatai az általam felállított elvi követelményeknek megfelelnek, nálam és azoknál, a kikre e kérdésben befolyást tudok gyakorolni, ellentállást, nehézséget nem találnak. (*Helyeslés balfelől.*) Az említett kételyek eloszlatásának legjobb és leghelyesebb módja pedig az, ha e javaslatokat minél előbb a Ház elé terjesztik. (*Helyeslés balfelől.*) És kérem, ne akarjanak itt minket kifizetni az általános polgári anyakönyvezetéről szóló javaslat-tal. Ez egy részlet, és nem ez az, a mi tulajdonképen az országban a kedélyek izgalmát fokozza. A cardo rei-re kell rámenni: a polgári házassági javaslatot, a házassági codexet kell mielőbb a Ház elé terjeszteni. (*Zajos helyeslés balfelől.*) Ha ezt nem képesek tenni, ha hosszú ideig kell a jelenlegi függő helyzetet tartogatni: akkor ez az önök politikai eljárására sújtó ítélet. (*Helyeslés bal felől.*)

Ha pedig képesek megtenni, akkor jön az egyes javaslatok objektív elbírálásának az időpontja, a melyet, természetesen, fentartok magamnak. Különben, t. Ház, azt tartom, ha a t. kormány beadandó javaslatai elbuknak és vele a t. kormány is elbukik, vagy ha a t. kormány elbukik azért, mert a kilátásba helyezett javaslatokat nem képes a kellő időben benyújtani, és merfc az ország és nemzet képviselője arra a tudatra jutott, hogy hosszú kísérletezéseknek, sőt továbbiaknak az országot kitenni nem szabad: akkor nem hiszem, hogy önökkel együtt a szabadelvű politika ügye is elbukott volna. Én azt tartom, hogy a józan szabadelvű

felfogásoknak ebben az országban sokkal mélyebb gyökere van, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* semhogy azok sorsa akár egy kormány, akár egy párt létezéséhez volna kötve. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Én azt hiszem, t. Ház, hogy igen nagy csalódásban élnek sokan, a jelen időben észlelhető mozgalmak megítélésében. Ma a kormány egyházpolitikai irányzatának elvi ellenzői, hogy úgy mondjam, a mozgalmak felületén, túlsúlyban látszanak lenni; nagyobb hévvel, nagyobb tevékenységgel léptek akcióba. És azok az általam különben igen tisztelt elemek, a melyek az én vélekedésem ellenére s legnagyobb sajnálatomra erre a térre léptek, mindenesetre népünk életében jelentékeny, de nem a kizárólagos vezető tényezők. Szerintem, a mérvadó irány mindig az lesz, a melyet a magyar középosztály, a magyar intelligencia zöme magáénak tart. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* És igen sajnálom, sőt veszélyesnek tartom, ha bármely egyház képviselői, eme nagy tényező vélekedésével ellentétben keresik érdekeik megóvását. Mert az iránt kétség nem lehet, hogy a magyar középosztály, a magyar intelligencia zöme kipróbált szívósággal ragaszkodik a szabadelvű irányhoz, a szabadelvű eszmékhez. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Én nem kicsinylem, t. Ház, azokat, a mik mostanában a vármegyéken történnek, de csak egy kis visszatekintő emlékezést engedjenek meg, t. uraim. *(Halljuk! Halljuk!)* A mikor a jelenlegiekhez hasonló manifesztációk történtek a véderőjavaslattal szemben, akkor at. túloldal szerette eltagadni azoknak minden jelentőségét, most pedig nagy örömmel hivatkoznak rájuk.

(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélsőbalon. Mozcás jöbbfelöl.)

Különbent azt a szabadelvüségét, a melynek érvényesülését akkor is biztosítottnak tartanám, ha az önök keze esetleg gyengének bizonyulna, zászlaja lobogtatására: azt a szabadelvüségét az ország közszüksége is indokolja. S itt engedjék meg, hogy befejezésül folytassam azt a rendszert, a melyet beszédem elején már alkalmaztam, hogy t. i. önmagámra olvassam korábbi nyilatkozataimat; engedjék meg, hogy felolvassak néhány sort abból, amit 1890. november 29-én mondtam, ezekkel a szavakkal: *(Halljuk! Halljuk! Olvassa.)* „Addig, t. Ház, míg az állam és az egyház egy és ugyanazon az alapon állt, egymást kölcsönösen áthatották szellemükkel, addig a hatáskörök elválasztása nem volt oly feltétlenül szükséges és oly feltétlenül parancsoló, mint ma, ámbár abban az időben is azok összebonyolításából mindkét tényezőre számos baj háramlott. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* De attól a pillanattól kezdve, t. Ház-, midőn egy állam és különösen oly állam, mely számos vallás híveit nevezi polgárainak, a jogegyenlőség, a lelkiismereti szabadság terére lép, és a honpolgárok egyenjogúságát vallásra való tekintet nélkül proklamálja: attól a pillanattól kezdve ez az összezavarás, az önállóságnak ez a hiánya a kölcsönös funkciók teljesítésében mindinkább tűrhetetlenebbé válik, mert minduntalan az elé az alternatíva elé helyezi az államot, hogy vagy alárendelje magát intézkedéseiben az egyházi szellemnek, — a mi teljes lehetetlenség úgy elvileg, mint a felekezetek sokaságára való tekintettel, vagy azoknak a közös funkcionáriusoknak, a kik

az egyházi és állami czélokot együttesen szolgálják, hogy azoknak a lelkiismeretén valamely követelmény által erőszakot tegyen.“

És midőn akkor e felszólalásomat a túlságos radikalizmus színében iparkodtak feltüntetni, én erre tavaly május havában tartott beszédemben megadtam a közvetett választ, az előbb mondottakat a következőkkel egészítvén ki: *(Olvassa.)* „És ez nincs is szükségszerű összeköttetésben valami túlságos radikalizmussal az alkotásokban. Azért nem szükséges, hogy mi bármely idegen állam intézményeit egyszerűen átvegyük; nem szükséges, hogy az összes történelmi hagyományokkal, fejleményekkel szakítsunk. Más az egyéni lelkiismeret teljes szabadsága, más az e szabadság alapján vallási testületekké való tömörülésnek az az ellenőrzése, melyről az államié nem mondhat teljesen sehol, legkevésbé nálunk. És nem is szükséges, hogy a külső egyformaság alapján létesítsük a jogegyenlőséget, az egyes egyházak történelmi hagyományaitól és fejlődésétől teljesen eltekintve; az sem szükséges, hogy a létező egyházaknak, melyekre nemzeti és kulturális szempontból olyan fontos feladatok várnak, frivol okokból való dezorganizására tárt kaput nyissunk. Mindezek az érdekek egy okosan, fokozatosan haladó, de a lelkiismereti és vallási szabadságot, mint iránytűt folyton szem előtt tartó törvényhozás által megoldhatók, úgy, hogy zökkenések és a fentartandó érdekek veszélyeztetése nélkül bele tudunk jutni abba a szerencsés révbe, melyben, ha benn leszünk, nem mondom, hogy olykor nem fognak bonyodalmak felmerülni, hogy egyes esetek nem fognak előidézni pillanatnyi idegességet, hanem a melyben mélyre ható

izgalmakat, hadi állapotot, olyat, a minő ma tényleg fejlődött, többé felidézni nem lehet.“

Ez volt, t. Ház, akkor az én hitvallásom, ez ma is; ez marad mindazoknak az alkotásoknak a megítélésénél és kezdeményezésénél, ha abba a helyzetbe jutok, melyeket az egyházpolitikai téren létesítenünk kell. Ezeket a szempontokat, a melyeket akkor kifejeztem, épúgy a magyar nemzeti egység, és a magyar állami épület szilárdsága tekintetéből indokoltaknak, mint a Magyarországon létező összes egyházak legitim érdekeire való tekintettel veszélyteleneknek, sőt ezek jól felfogott érdekei követelményének tartom. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Ez az eszme, t. Ház, előbb-utóbb egyesíteni fogja a honpolgárok túlnyomó többségét, és akár önök, akár mások által érvényesülni fog; önök által akkor, ha őszintén, bátran, bölcsen, minden taktikai mellék kérdés nélkül, és nemzeti irányban akarnak haladni; *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* ha így nem: mások által. De eddigi politikájukkal, t. uraim, az én felfogásom szerint, nem szereztek arra jogcímet, hogy önöket e szabadelvűség törvényes zászlótartóinak elismerhessem, és azért nem fogadom el a költségvetést. *(Hosszantartó zajos helyeslés és élénk éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

A HÁZASSÁGI JOG.

— 1894. február 20. —

Az egyházpolitikai reformjavaslatok közül elsőnek a házassági jogról szóló került napirendre. A vita február 19-én kezdődött. Szónok e javaslattal kapcsolatban, részletesen foglalkozik az állami anyakönyvekről és az 1868. LIII t.-cz. módosításáról szóló törvényjavaslattal is, ezekkel szemben is kifejtven álláspontját.

T. Ház!

Napirenden csak a házassági jogról szóló törvényjavaslat van, de lehetetlen ehhez a javaslathoz szólani a nélkül, hogy ezzel még két más törvényjavaslatot kapcsolatba ne hozzunk. Az egyik az állami anyakönyvekről, a másik az 1868: LIII. t.-cz. módosításáról szóló törvényjavaslat. Az elsőt azért, mert, a dolog természete szerint, a tárgyalás alatt levő törvényjavaslat életbeléptetésével összefügg, sőt ez életbeléptetés feltételét tartalmazza, a másodikat pedig azért, mert a t. kormány azt a házasságjogi javaslattal oly kapcsolatba hozta, hogy a kettőt csak együtt lehet törvényerőre emelni. Én tehát kénytelen leszek, egész általánosságban, fejtegetéseim körébe bevonni ama másik, általam most idézett

két törvényjavaslat kardinális intézkedéseit is. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az előttem szólt t. képviselő urak egyikével sem bocsátkozom polémiába, mégpedig azért nem, mert a mint eddigi nyilatkozataimból, mai beszédemből is meggyőződhetik a t. Ház, hogy az ő fejtegetéseikben nagyobb tért foglal el az, a mivel egyetértek, mint az, a mivel ellentétes nézetben vagyok. És éppen azért mindenekelőtt szabatosan megjelölni kívánom, hogy mi az, a miben az én álláspontom a t. kormányétól és a javaslat álláspontjától eltér, — és gondolom, ezzel a vitának szolgálatot teszek, — nehogy oly dolgokról látszassunk vitatkozni, a melyekben nézeteltérés nincsen, hanem szorítsuk a vitatkozást arra, a miben tényleg eltérés van köztünk. (*Élénk helyeslés balfelől. Halljuk! Halljuk!*)

T. képviselőház! A tárgyalás alatt levő törvényjavaslatnak a kormány által kifejtett három alapelvről kívánok nyilatkozni, E három alapelv elseje a házasságjognak egységes, minden honpolgárra felekezeti különbség nélkül egyaránt kiterjedő megalkotása; második a házassági ügyekben, az egységes állami házassági jog alapján, az állami bírászkodás szervezése, a mely a jog terén kizárólag van hivatva a vitás kérdések eldöntésére; a harmadik kardinális alapelv a polgári házasságkötés kötelező formája.

E három alapelvből az első kettőt elfogadom, magaménak vallom, magaménak vallottam az egyházpolitika terén tett összes eddigi nyilatkozataimban és azokhoz ma is ragaszkodom. (*Úgy van! Helyeslés balfelől.*) A harmadikat, a polgári kötés kötelező forma-

ját, nem fogadom el, nem tehetem magamévá, legalább a jelenlegi körülmények közt és ez idő szerint nem. *(Helyeslés balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

Ekként körülhatárolva lóvén a kontroverzia területe, ezt még csak azzal egészítem ki, hogy e javaslattal kapcsolatos másik két törvényjavaslattal szemben is kifejtsem álláspontomat.

Az anyakönyvezést állami czélokra, állami feladatnak tartom és azért az állami anyakönyvezés létesítését saját politikai céljaim közé is számítom; azon a módon azonban, a mint azt a kormányjavaslata tervezi, keresztülvihetetlennek tartom. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés bal felől.)* Az 1868: LIII. törvényczikk rendelkezéseiről pedig gyakran mondtam, hogy azokat elvileg nem helyeslem, de éppen oly határozottan mondtam, hogy módosításukat a közmegegyezés érdekében bizonyos előfeltételekhez kötöm; s minthogy ezek az előfeltételek a maguk teljességében ma nincsenek meg, az 1868: LIII. törvényczikk módosításáról szóló törvényjavaslathoz sem járulok. *(Hosszantartó élénk helyeslés a baloldalon.)*

Az ekként egész szabatosan meghatározott téren óhajtom a vitatkozást megkezdeni és folytatni, mégpedig a legridegebb és legteljesebb objektivitással. *(Általános helyeslés. Halljuk! Halljuk!)*

A t. kormány eljárására, az abban általam észlelt és korábbi felszólalásaimban néha kifogásolt hibákra ez alkalommal egyáltalán nem óhajtok kiterjeszkedni. Tisztán a kérdéssel óhajtok foglalkozni, a maga érdeme szerint, minden pártpolitikai szemponttól elvontan. *(Helyeslés balfelől. Mozgás a jobboldalon.)* De hogy ezt tehessem, előbb engedjék meg, hogy, a mennyire tő-

lem telik, eloszlatni iparkodjam olyan előítéleteket, a melyek hirdetésével némileg e Házon belül is, de különösen a Házon kívül hangulatot csináltak, és a mely előítéletek a kérdés helyes megítélését, szerintem, igen nehezé, sőt talán lehetetlenné teszik, (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*)

Ez az előítélet pedig az, hogy egyedül a polgári házasság kötelező formája az, a mely a szabad elvűség és haladás mértékét megüti; hogy a polgári házasság minden egyéb formája paktálás, szövetekezés a reakcióvá, (*Úgy van! Úgy van! jobb felől. Ellenmondások a baloldalon.*) a klerikalizmussal. (*Úgy van! Zaj a jobb-oldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.*) Ezeket az előítéleteket, a mennyire tőlem telik, az ügy érdekében eloszlatni óhajtom. (*Halljuk! Halljuk!*)

Mert, t. Ház, az előttem hallott, részben igen sok igazságot tartalmazó és tanulságos beszédekben, a magam felfogása szerint, egy hibát, mondjuk: egy hiányt észlelek. Ama beszédek mindegyikén egy gondolat vonul végig: tudományos, vagy akadémiai, vagy lelkesedéssel telt disszertáció a polgári házasság különböző formái fölött in abstracto; pedig nem ez a tárgy, a mely fölött hivatva vagyunk dönten. Mi nem tudományos kontroverziákat vagyunk itt hivatva eldönteni, nem elvont tantételek fölött ítéletet mondani: nekünk a magyar politika egyik gyakorlati feladatát kell megoldanunk. (*Úgy van! Úgy van! Tetszés a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon. Igaz! Úgy van!*) És ennél fogva, még ha sikerülne is bebizonyítani, hogy a tudomány, a doktrínák és szabadelvűség szempontjából a polgári házasság kötelező formája az egyedül üdvözítő, még ez sem oldaná meg a kérdést,

mert ez másodrendű szempont. Az elsőrendű szempont az, vajjon Magyarország jelenlegi konkrét viszonyai közt ez szolgál-e a nemzet megerősödésére, az állami tekintély helyreállítására, *(Élénk helyeslés a baloldalon. Felkiáltások jobb felől. Úgy van! Úgy van!)* a nemzeti erő gyarapítására.

És én megvallom, t. Ház, hogy a miket most mondtam, ezek ama vezérszempontok, melyek engem irányítanak, nem pedig az a kórdós, hogy vajjon a szabadelvűség tanai szerint egyik, vagy másik forma liberálisabb-e, vagy kevésbé liberális. Mert én levontam ugyan a történelemből azt a tanulságot, hogy Magyarországon igaz nemzeti politika más, mint a szabadság aspirációitól és tanaitól áthatott szabadelvű politika nem lehet, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* de ezt azután odáig vinni, hogy a mi alkotásainknak semmi más czinozurája, semmi egyéb vezérszempontja ne legyen, mint egyszerűen annak a mérlegelése, hogy a megoldási formák közt melyik a szabadelvűbb és melyik a kevésbé szabadelvű: ezt az álláspontot elfoglalni képes nem vagyok. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De mert nagy súlylyal nehezedik a probléma helyes felfogására az az előítélet, hogy ne mondjam: az a homály, melyet a szabadelvűség szempontjából a polgári házasság különböző formáinak osztályozása alakjában terjesztenek, azt hiszem, elősegítem a kérdés helyes megítélésének a lehetőségét, ha ezt a homályt tőlem telhetőleg eloszlatni iparkodom, *(Halljuk! Halljuk!)*

T. Ház! Ha elméleti fejtegetéstől eltekintve, csak a művelt világ példáit keresem, azt fogom

találni, hogy ama nemzetek intézményeiben, melyek az emberiség felvilágosodottságának, az emberi nem felszabadításának, minden nemes eszme megvalósításának a leglényegesebb szolgálatot tették, koránt sincsen meg az az egyhangúság, a melyből azt lehetne következtetni, hogy mindezeknek az eszményeknek csak a kötelező polgári házasság alakja felel meg. Két nagy fejlődési irányra oszlik e tekintetben a művelt nemzetek felfogása. Az egyik a francia- porosz, mely a kötelező polgári házasságban csúcsosodott ki, a másik pedig az angol nyelv uralmának összes területe, úgy Anglia, mint Észak-Amerikának összes államai, melyek nem a kötelező, hanem a fakultatív polgári házasság valamelyik nemében találták a megoldást. Az angol gondolkozást e tekintetben mi sem jellemzi jobban, mint annak a királyi bizottságnak a jelentése, mely 1866-tól 1868-ig működött és a házasságjogi viszonyokat alapos tanulmány tárgyává tette, a mely királyi bizottság tagjai Anglia elsőrangú jogászai és államférfiai voltak. Három volt lord-kancellár ült benne, lord Chelmsford, lord Cairns és lord Hatherley, benne ült lord Penzance, a házassági főtörvényszék elnöke, Sir Travers Twits, a korona ügyésze, Sir ítoundell Pallmer stb. Ez a királyi bizottság jelentésében a következő eredményre jutott, melyet a parlamentben Sir Roundell Pallmer adott elő osztatlan helyeslés mellett: *(Olvassa.)* „Abban a meggyőződésben vagyunk“, — így szól a bizottság jelentésének indokoló részében, — hogy az állam teljesen pártatlan és indifferens legyen a különböző vallásfelekezetek tagjaival szemben, és az egyéni lelkiismeretre, vagy mindegyik egyház vagy felekezet által elismert lelki

hatóságra hagyván mindazoknak a kérdéseknek eldöntését, melyek a teológia körébe vágnak, alapítsa törvényhozását a házasságot illetőleg arra, a mi szükséges, hogy a házasság polgári feltételeire és hatásaira nézve kellőképp szabályozva legyen. Egyszermind teljesen egyetértek a boldogult derryi püspök ama véleményével, hogy az állam bölcsen és kötelességszerűleg cselekszik, ha törvényhozását e tárgyban a vallás szokásaival és érzelmeivel köti össze, és ha el éri azt, hogy, a mennyiben csak lehetséges, a házassági szerződésre nézve a vallási szentesítés megszereztesse.^a (*Tetszés a baloldalán.*)

A jelentésnek magának a szövegében pedig következőket olvasom: (*Olvassa.*) „Az európai szárazföldön mindenütt, a hol a code civil van érvényben, teljes elkülönítés történt a házasságra nézve a polgári szerződés és vallásos szertartás közt: és minden esetben megkívánják a szerződés kötését egy tisztán polgári tisztviselő előtt. Mi nem ajánljuk e rendszer behozatalát a brit királyságban. Hogy e rendszernek bizonyos tekintetben előnyei vannak, nem tagadjuk, de ellentétben vannak Nagy-Britannia és Írhon népe nagy többségének szokásaival és érzületeivel, bármilyen árnyalású vallásfelekezethez tartozzék és összeférhetlen volna ez a rendszer azzal az elvvel, a melyre pedig nagy súlyt helyezünk, hogy a polgári kötést, a mennyire csak lehetséges, a vallás szankciója megszilárdítsa és megszentelje. A célokat, a melyekről a polgári törvényhozásnak gondoskodnia kellene, egyformán jól lehet elérni, ha a szerződés a vallásos esketés formáival, akár e formák nélkül kötött meg, feltéve, hogy maga a szerződés mindkét esetben kellőképpen

megóva és hitelesítve van. Elvontan véve, nincs is ok arra, hogy miért legyen egy tisztán polgári tisztviselő megbízhatóbb kiszolgáltatója és tanúja a házasságnak polgári célokra, mint a vallás közege, a kit törvény útján ezzel megbíztak. A nélkül, hogy bármely felekezetnek papjaira az állam-tisztviselőnek akár nevét, akár jellegét ruházná, az állam elérheti tőlük ugyanazokat az érdemleges biztosítékokat, mitnha az ő saját tisztviselői volnának, elérheti ezt azáltal, hogy nekik átengedi azt a kiváltságot, azt a jogot, a melyet ők a legjobb okokból legnagyobbrészt óhajtanak is, hogy ők szolgáltassák ki a házasságokat, a melyeknek a törvényes elismerés biztosítva van, kiszolgáltathassák ama feltételek alatt, a melyeket kiszabni a közérdek szempontjából szükségesnek mutatkozik.“

Ez, t. Ház, az angol álláspont e tekintetben.

Ha már most Észak-Amerikára tekintünk, Észak-Amerika 40 állama a házassági jogalkotás tekintetében autonómiának örvend. Kisebb-nagyobb eltérések vannak mindegyikük házassági joga közt, de azok egyike sem választotta a polgári házasság kötelező formáját, hanem mindegyik megmaradt a polgári házasság fakultatív formájánál.

Én azt hiszem, t. Ház, hogy a brit világ, Anglia és Észak-Amerika, a szabadelvűség, az emberi szabadság ügyének tett szolgálatok tekintetében kiállja a versenyt azokkal a szárazföldi kultúrnépekkel, *(Élénk mozgás a jobb- és szélső baloldalon. Hadijuk! Halljuk!)* a melyeknek joga a polgári házasság kötelező formájában csúcsosodott ki . . . *(Élénk mozgás a jobb- és szélső baloldalon. Tetszés és helyeslés a baloldalon.)* és nagy történelmi és jelenleg is életben levő lények ignorálása kell ahhoz,

hogy az egész brit világ ilyen állásfoglalásával szemben éppen a szárazföldi államok által elfogadott típust tartjuk egyedül szabadelvűnek, egyedül kielégítőnek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, hagyjuk el a külföldet, térjünk hazánkra. *(Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

Megengedem, hogy Magyarország jogászvilágának túlnyomó többsége, majdnem egyhangúan, a mióta a kérdés napirenden van, a kötelező polgári házasság mellett foglalt állást, ámbar a magyar jogászvilágban sem hiányoznak igen tekintélyes hangok, melyek ettől eltérő véleménynek adnak kifejezést. Megengedem azt is, hogy Magyarország szabadelvű államférfiainak legnagyobb része a polgári házasság kötelező formája mellett foglalt állást; állást foglalt mellette az az óriási tekintély, melynek szava, sírján túl is, évről-évre növekedő súlylyal bír minden magyar hazafi előtt: Deák Ferencz. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől)*

Ez, t. Ház, kétségbevonhatatlan; de azért a dolog mégsem áll egészen úgy, mint azt a t. igazságügyminiszter úr indokolásában és bevezető beszédében kifejezte, mint ha ez az álláspont kivétel és megszakítás nélküli tradíciója lett volna Magyarország összes szabadelvű államférfiainak. Vannak egyes hangok az ellenkező irányban, a melyek mellett egyszerű ignorálással elmenni nem lehet. Az a kormány, mely tíz év előtt vezette ez ország ügyeit, és a melynek vezetése alatt működött ugyanaz a párt, a mely máig a hatalom birtokosa, az a kormány az 1881. és 1884. évi törvényjavaslat indokolásában, a melyet a keresztények és izraeliták házassága javaslatához beadott, szószerint

a következőket mondja: *(Olvassa.)* „Nem hagyhatjuk ügyeimen kívül, hogy az erkölcsiség és a vallás szoros összefüggésénél fogva hazánkban mindenkor, a házasság erkölcsi jelentősége által is kellőleg indokolt azon felfogás uralkodott, hogy a házasság érvényes megkötéséhez szükséges az egyházi összeadás, és nem hagyható figyelmen kívül, hogy ez a nemzet legnagyobb részének, nemcsak a római katolikusokat, hanem a többi keresztény vallásfelekezetűeket, sőt az izraelitákat is ideértve, ma is megyőződése, vallási érzülete. Ezen közel ezredéves gyakorlat által megerősített vallási érzületet parancsoló szükség nélkül megsérteni nem szabad.“

Ez, t. Ház, minden egyéb, csak nem a kötelező polgári házasság mellett való nyilatkozat. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Felkiáltások a jobboldalon: De igen! Parancsoló szükség nélkül! Mozgás balfelől.)*

A másik különvélemény ezzel a — megengedem nagy többséggel szemben, mely a kötelező polgári házasságot tűzte ki mellőzhetetlenül elérendő célul, s a másik különvélemény, mely mellett ignorálással elmenni nem lehet, Szilágyi Dezső igazságügyminiszteré, az ő 1884-iki felszólalása. *(Halljuk! Halljuk!)* Arra iparkodom, hogy teljesen fair legyek a t. igazságügyminiszter úr iránt, — és mindenki iránt, tehát nem hallgatom el azt a tényt, hogy ő akkor is a kötelező polgári házasság hívének vallotta magát, és szavazott is arra a határozati javaslatra, melyben néhai Irányi Dániel képviselőtársunk a kötelező polgári házasságot indítványozta. De ugyanakkor a miniszter úr a Ház e padjairól határozati javaslatot adott be, mely szerintem, igen helyesen — *a kötés formájának*

kérdését másodrendűnek tartva, a súlypontot az egységes házassági jog és egységes házasságjogi bíraskodás létesítésére fektette, azt mondván, hogy e reformok behozatala az égető szükség s hogy ezek útjába nehézséget nem kíván gördíteni a kötési forma fölött előidézett kontroverzia által. Gondolom, helyesen idéztem akkori felszólalása tenorját; ha tetszik, jövőre szolgálhatok a szöveggel is. Szóval, bár akkor is a kötelező polgári házasság hívének vallotta magát, nem ismerve félre ama nehézségeket, melyek ez intézmény rögtöni behozatalának útjában állanak, a kötés formájának kérdését nem tartotta elsőrendűnek, a mely miatt az egységes házassági jog és állami bíraskodás behozatalát késleltetni kellene, hanem megelégedett volna a házasságkötés másik, akár fakultatív, akár kiegészítő alakjával is. *(Felkiáltások jobb felől: A kiegészítővel nem Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Soha!)* A harmadik hang, mely szintén ama vegyes házassági törvényjavaslat alkalmával emelkedett és a melyet ignorálni talán szintén nem lehet, hazánk egyik nagyjáé, Andrassy Gyula grófé, a ki 1884-ben a főrendiházban a javaslat mellett szónokolva, a kötelező polgári házasságról így nyilatkozott: *(Olvasva.)* „Ezen intézmény — t. i. a kötelező polgári házasság — által csak két áramlat érzi magát kielégítve: az egyik az, a mely vallást nem ismer és azzal az állam mindenhatóságát állítja szembe; a másik az, mely toleranciát nem ismer. A két véglet igen, de a mi közte van, az ezen megoldás által megnyugtatót soha nem nyer. És tapasztaltam azt, — t. i. bevezetőleg azt mondja néhai Andrassy Gyula gróf, hogy a sors intéz-

kedéséből számos évet töltött oly országokban, melyekben a kötelező polgári házasság érvényben volt — hogy ezen intézmény a családokban, a társadalomban a türelmetlenséget, a vallási viszályt a legnagyobb mértékben fokozza, s azért őszintén megvallom, hogy annak behozatalát nálunk nemcsak ma, de sohasem kívánom.“ (*Mozgás.*) De nemcsak ezen okból nem kívánom, hanem más okból sem kívánom a polgári házasságot. Nem akarok erre hosszasan kiterjeszkedni. A polgári házasságot, a mint az a külföld némely államában létezik, — t. i. a kötelező polgári házasságot, — az állami mindenhatóság és az egyházi mindenhatóság közös küzdelemszüleményének tartom. Ismétlem, a polgári házasság egy harcz szüleménye, melyben van egy győztes és egy legyőzött fél, s bár minden ily harczban, — azt hiszem, így lesz a jövőre is, — az állam győz, az én meggyőződésem mégis az, hogy vallási kérdésekben a legrosszabb egyesség is sokkal jobb a legfényesebb győzelemnél. (*Mozgás.*) Ott, a hol az egyik a másikat legyőzte, legyen az az állam vagy az egyház, mindkettő: úgy a győztes, mint a legyőzött fél egyaránt vesztes. A harczot csak ott képzelem, hol abszolúte szükségessé válik, de éppen ez az, mitől hazánkat (*Mozgás.*) eddig megóvta az egyházak és ezek közt a magyar katolikus egyház hagyományos bölcsesége, és azért hiszem én azt, hogy nemcsak elődeink, hanem saját magunk fényes tradícióit is fogjuk követni, midőn azon módozatokat fogadjuk el, a melyeknek czélja kikerülni az elvi nehézségeket, és nem idézni fel azt a türelmetlenséget, a melytől, hála Istennek, mentve volt a nemzet. Én tehát a kötelező polgári

házasságot azonkívül még nem szeretem azért sem, mert nem ezen talaj szüleménye; nem ide való, mert itt nincs győztes és legyőzött fél, és végre nem szeretem azért, mert ha mindez nem állana is, olyanoknak ismerem ez ország viszonyait, hogy azok közt ennek létesítése merő képtelenség.“ (*Mozgás.*)

T. Ház! Ezekkel a példákkal, e hivatkozással az egész brit világ intézményeire, hivatkozással a nagy tekintélyű férfiakra, a kiknek nyilatkozataiból idézeteket olvastam fel, nem akarom a polgári házasság különböző formái között levő kérdést eldönteni. Csak azt a tételt akarom megczáfolni, azt az előítéletet akarom országoknak és egyéneknek, nemzeteknek és államférfiaknak ilyen tekintélyes szavával eloszlatni, mintha a polgári házasság különböző formái közt való választás a szabadelvűség kérdése volna; mintha egyedül a polgári házasság kötelező formája volna a szabadelvűség mértéke. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

Ezt az állítást azokkal a tekintélyekkel szemben, a melyekre hivatkoztam, gondolom, nem lehet komolyan fentartani. (*Úgy van! a baloldalon.*) És most talán hozzáfoghatunk annak a konkrét kérdésnek a megítéléséhez: vájjon Magyarország jelenlegi viszonyai között; vájjon a most fennálló előzmények után, abban a megoldásban, a melyet a kormány javaslata tartalmaz, benne van-e először magának a kérdésnek kimerítő helyes megoldása; másodsor helyreállítja-e az a megrendült állami tekintélyt és a megzavart felekezeti békét és hogy még ennél is szélesebb bázisra fektessük a problémát, harmadszor: szolgál-e az — ha azt a mostani körülmények között és e javaslatok alapján létesítjük — a nemzeti egység megszilárdítására,

a nemzet erejének öregbítésére? Én azt hiszem, t. Ház a probléma ilyen felállítására ellen senkinek kifogása nem lehet. (*Helyeslés.*)

Tételenként vizsgálva ezeket a szempontokat, azon kezdem, vajjon a konkrét kérdés helyes megoldását tartalmazzák-e a t. kormány javaslatai? A házassági javaslat intézkedései abban a pontban, a melyben köztem és a t. kormány között eltérő a vélemény, oda kulminálnak, hogy a polgári házasság megkötésének rendszerint az anyakönyvvezető előtt kell megtörténnie, és ezt a dolog természete is így hozza magával, ez másként nem is lehet. Ennek következtében, természetesen, felmerül az a kérdés, kicsoda tehát az az anyakönyvvezető, a ki előtt a polgári házasság köttetik? (*Tetszés balfelől.*) Mert elméletileg lehet a kötelező polgári házasság mellett igen szépen okoskodni, ha e kérdést figyelmen kívül hagyjuk; sőt lehet igen szépen és helyesen megszövegezni egy polgári kódexet is a házasság megkötéséről, e kérdés figyelmen kívül hagyásával; de az életbe ezt a törvényt nem lehet átvinni, a nélkül, hogy a házasság polgári megkötésével megbízott és azzal megbízható közeg tényleg meglegyen. (*Úgy van! bal felől.*) Itt pedig, t. Ház, azzal a sajtósággal találkozunk, hogy arra a kérdésre, ki legyen tehát a házasság megkötésével megbízandó polgári anyakönyvvezető, úgy a házassági javaslatban mint az állami anyakönyvvezetőkről szóló javaslatban, de még az eddigi miniszteri nyilatkozatban is támpontot hiába keresünk. (*Élénk helyeslés.*) 1892-ben, mikor a részleges anyakönyvvezetés behozatala volt a kabinet panaczeája, az igen t. vallás- és közoktatásügyi mi-

niszter úr egész világos szavakkal kimondotta, hogy közigazgatási szervezetünk jelenlegi állapotában az általános állami anyakönyvvezetés behozatala merőben lehetetlenség. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az idő elmúlása a döntő!)* De, kérem, nem az idő elmúlása teszi a különbséget, hanem a viszonyok és a szervezet átalakulása. *(Élénk tetszés és helyeslés bal-felől.)* Én pedig úgy tudom, hogy közigazgatási intézményeink átalakítása tekintetében tervek talán vannak, sőt hiszem, hogy vannak a minisztériumban, de mi azokat nem ismerjük; tényleg pedig az életben azóta semmi sem változott. *(Úgy van I a baloldalon.)* Nyílt titok egyébiránt, hogy még akkor is, a mikor a jelenlegi kabinet megalakult, kormányzásának első hónapjaiban, az általános állami anyakönyvvezetés rögtöni behozatalára nem gondolt; hanem köztudomásúak voltak azok az ideiglenes és kiegészítő tervek, melyekkel az életet ki akarta elégíteni, addig, míg az általános állami anyakönyvvezetésre vonatkozó programmpontját tényleg életbelépteti.

Egyszerre csak megjelent a polgári anyakönyvvezetésről szóló törvényjavaslat. E javaslatban, illetőleg ennek indokolásában, benne van annak a beismerése, hogy a létező hivatali szervezet az ország nagy részében az állami anyakönyvvezetés létesítésére kellő alapot nem nyújt, és ennek következtében az állam külön anyakönyvi hivatalokat fog szervezni, melyek közegeit a főispánok fogják kinevezni a rendelkezésre álló anyagból. Különböző kategóriák lettek felsorolva, minők a tanítók, különösen állami tanítók, esetleg körorvosok, körjegyzők, postamesterek, vagy az intelligencia köréből arra vállalkozó egyének. Most, midőn

a házassági jogról szóló javaslat került a t. Ház tárgyalásai alá, midőn tehát az állami anyakönyvek vezetésével összekötött legkényesebb feladat megoldása égetővé vált, a t. kormány érezte — nem is lehet másképp, mint hogy érezze — azoknak az általánosságban odarajzolt kiegészítő módoknak elégtelen voltát és most a t. belügyminiszter úr az igazságügyi bizottság utolsó ülésében újabb tervezettel állott elő. E tervezet szerint, a jegyzői kar volna megbízandó a születési és halálozási anyakönyvek vezetésével, a mely feladatnak, ez a kar a t. belügyminiszter úr szerint, elenyésző csekély számú kivételekkel megfelelni képes. Már a házasságkötési feladatot így általánosságban nem kívánja rájuk bízni, hanem azt mondja, hogy majd az állami anyakönyvvezetésről szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásakor fog indítványt tenni arra nézve, hogy a belügyminiszter a házasságkötéssel és az anyakönyvek vezetésével megbízandó közegek kinevezésére a Háztól felhatalmazást nyerjen. És ennek tetejébe kilátásba helyezi . . . (*Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter: Engedelmet kérek, ez nem áll!*) Hát akkor a lapok hamisan tudósítottak a bizottságban történekről, mert én úgy fogtam föl, — rekapitulálom, — hogy a születési és halálozási anyakönyvek vezetése általában a jegyzői karra lesz bízandó. (*Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter: Ez sem áll!*) Hát még ez sem? (*Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon.*) „A születési és halálozási esetek fölvétele“ — így szól az a jelentés, a mely nekem tudomásomra jutott, s a mely az összes lapokban közölve volt — teljes megnyugvással bízható a községi jegyzők nagy zömére. A mi

pedig a házasságkötéseket illeti, szóló — t. i. a belügyminiszter — a részletes tárgyalásnál kérni fogja, hogy a belügyminiszter felhatalmazást nyerjen azoknak az anyakönyvvezetőknek kijelölésére ^u — tehát a községi jegyzők közül azoknak a kijelölésére . . . (Hieronymi Károly belügyminiszter: Általában!) (Zaj a bal- és szélső baloldalon.)

Bocsánatot kérek, de, úgy hiszem, elementáris követelmény az, hogy mielőtt oly kényes feladatot, mint a minő a házasságkötésnél való intervenczió, mindazzal, a mi azzal együtt jár, valamely közegre bízok, mielőtt azt az állam részére elvállalom, egész tisztában legyek annak a közegnek a létezésével, a kire azt bízni fogom. (Igaz! Úgy van! a baloldalon.)

„A mi pedig a házasságkötéseket illeti, szóló a részletes tárgyalásnál kérni fogja, (Halljuk! Halljuk!) hogy a belügyminiszter felhatalmazást nyerjen azoknak az anyakönyvvezetőknek kijelölésére, a kik a házasságkötéssel megbízandók lesznek. A mennyiben egyes helyeken nem lennének sem a jegyzői karból, sem a földbirtokosok, a nyugalmazott tisztviselők, vagy a tanítók köréből megfelelő anyakönyvvezetők találhatóak, ott kivételesen mint külön hivatal lesz felállítandó az anyakönyv vezetői hivatal.“ És azután nyilatkozata folyamán a t. belügyminiszter úr kilátásba helyezi, hogy ennek a szervezetnek — mert ő ezt szervezetnek nevezi, . . . (Derültség bal felől.) mondom, hogy a szervezet tetejébe egy felügyelő közeget fog állítani, nem tudom, milyen organizációval.

Vizsgáljuk csak egy pillanatig, t. Ház, hogy e szervezet miként fog kinézni? Lesznek körjegyzők és községi jegyzők, a kiket egyáltalában semmiféle

anyakönyvvezetéssel nem bíznak meg; lesznek községi és körjegyzők, a kiket születési és halálozási anyakönyvek vezetésével bíznak meg, de házasságkötéssel és házasságkötési anyakönyvek vezetésével nem, s lesznek községi és körjegyzők, a kiket születések és halálozások bejegyzésének és házasság megkötésének jogosítványával ruháznak fel (*Halljuk! Halljak!*) s e mellett, talán e szervezet hézagainak kiegészítésére, lesznek külön anyakönyvvezetési hivatalok, melyeknek egynémelyike a születési, halálozási és házasságkötési anyakönyvvezetést fogja teljesíteni; lesznek anyakönyvvezetési külön hivatalok, a melyek a születési és halálozási bejegyzéseket nem fogják végezni, hanem csak ad hoc a házasságkötést; lesznek egymás mellett községek, melyeknek lakóit a családjukban előforduló születések és halálozások bejegyzése végett a körjegyzőhöz, házasságkötés céljából pedig valamely földbirtokoshoz, vagy külön erre meghatalmazott tisztviselőhöz utasítják; e mellett lesznek községek, talán a szomszédságban, melyeket a születések és halálozások bejelentése végett is külön anyakönyvvezetési hivatalhoz s nem körjegyzőjükhöz utasítanak; és ez a szervezet hullámzó lesz, mert hisz ezzel az egész dilettáns társasággal szemben, melynek kezébe ennyi feladat kerül, fenn kell tartani a megbízás visszavonásának jogát, úgy, hogy ugyanannak a községnek a lakói rövid időközben e variánsok mindegyikén fognak keresztül menni. (*Igáz! Úgy van! balfelől.*)

Már most, t. Ház, méltóztassék meggondolni, (*Halljuk! Halljuk!*) vájjon egy egészen új, a nép széles rétegeiben nem kevés helyen ellenszenvvel találkozó, de mindenesetre eddig nem ismert intézményét lehet-e

a siker bármely jó esélyével és reményével ilyen alakban életbe léptetni? Tessék meggondolni, mivé fog válni az állami anyakönyvek hitelessége, mikor minden hatóságnak, a mely elé anyakönyvi kivonatot terjesztenek, gondosan kutatni kell, vájjon az, a ki ott, mint hivatalos egyén szerepel, az állami anyakönyvvezetésre illetékes volt-e, vagy nem, vagy abban az időben, mikor az az okmány kelt, illetékes volt-e vagy nem? *(Úgy van! balról.)* A jogi élet zavarának oly alapjait rakjuk le ebben az intézményben, *(Nagy mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)* hogy ehhez foghatót a világon nem lehet látni. Igaza volt a t. kormánynak, mikor 1892-ben az volt az álláspontja, hogy a közigazgatás jelenlegi szervezete mellett az általános anyakönyvvezetésnek állami feladatá tétele, állami rezsibe átvállalása, egyszerűen lehetetlenség. Szilárd meggyőződése, hogy hivatalon kívüli elemekre nem lehet bízni Magyarországon e feladatokat. Ne tessék a német Standesamts-Gesetz példájára hivatkozni. Először is, ha Németországban az anyakönyvi hivatal mint külön hivatal is van szervezve, tényleg a gyakorlatban az Amtsvorsteher hivatalával esnek túlnyomólag össze, legalább én így vagyok értesülve a legjobb forrásból; másodsor, a hol azt földbirtokosra bízzák, ne méltóztassék elfelejteni, hogy a hetvenes évek elejéig megy a Gutsvorsteher intézményének az emléke, a mely a népeség lelkében, mint emlék még most is ól, anynyira, hogy úgy azok a közegek, a kik mint földbirtokosok ezzel meg vannak bízva, mint azok, a kik az ő területükhez vannak utasítva, könnyen felveszik azt a nemrég elhagyott szokást, hogy hatóságnak

tekintsék azt a volt földesurat, a ki ezzel a feladattal meg lesz bízva. Végre ne tessék elfelejteni, hogy Németországban szabályozott, rendes közigazgatási viszonyokhoz szokott, fegyelmezett társadalom van, s ott könnyen keresztül lehet vinni sok, magában véve szervezetlen alkotást, melyet a mi, rendes közigazgatási viszonyokhoz úgy is igen kevésbé szokott népünk közt igen nehezen, sőt éppenséggel nem lehet. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az állami anyakönyvezési feladatot nálunk csak a hivatalos szervezetnek kereteiben lehet megoldani, (*Igaz! Úgy van! balról.*) s ha a hivatalos szervezet erre nem alkalmas, várni kell ez intézmény behozatalával mindaddig, míg a hivatalos szervezetet alkalmassá tettük. Minden kísérlet, mely ezt megelőzőleg akarja az intézményt behozni, kudarczra, a jogi élet legnagyobb és legveszedelmesebb bizonytalanságára és megbontására vezet. (*Úgy van! bal felől.*)

Hogy pedig ez a házassági jog terén mit jelent, annak megítélése céljáböi méltóztassanak csak egy pillantást vetni azokra az előzetes kérdésekre, a melyeket a házasságkötéssel megbízott közegnek el kell döntenii, mielőtt a feleket hirdetésre és esketésre bocsátja. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Hogy a hivatalos szervezet keretében ma e kérdést nem lehet megoldani, ezt nem kell bizonyítanom. Beismerik ezt a t. kormánynak úgy az anyakönyvezetésről szóló javaslata és ennek indokolása, mint öszses eddigi nyilatkozatai is. (*Mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.*) Én e tekintetben nem a magam feje szerint indulok csupán; az ország minden részéből tudomást szereztem magamnak a gyakorlati

közigazgatás terén működő, kitűnő és tapasztalt férfiktól, és azok egyhangú nézete odairányult, hogy ezt az intézményt a jelenlegi közigazgatás keretében megnyugtató módon életbeléptetni teljes lehetetlenség. *(Úgy van! a baloldalon.)* És ha erre még valami bizonyíték kellene, hát elegendő arra a t. kormány eljárása... *(Mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.)*

. . . Azt hiszem, hogy ma, a tizenkettedik órában, midőn a házassági javaslatot tárgyaljuk, a mikor tehát konkrét és kényes feladatokat ruházunk arra az állami könyvvezetőre, a kormánynak már tisztában kellene lenni azzal, hogy ki lesz az a közeg. *(Helyeslés balfelől)* Ma már a t. kormánynak nem az egyik bizottsági ülésről a másikra változó tervezetűekkel, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* nem az anyakönyvi javaslat részletes tárgyalására vonatkozó Ígéretekkel, hanem kész konkrét javaslatokkal és adatokkal kellene a t. Ház elé állania, abban a tekintetben, hogy az a személyzet, melyet igénybe akar venni, tényleg létezik-e a kellő számban s megvan-e abban a megbízhatóság minden föltétele. *(Hosszantartó élénk helyeslés a baloldalon.)* Ha e személyzet a t. kormány terveiben már meg van állapítva és ha a kormány birtokában vannak az arra vonatkozó adatok, akkor sajnálom, hogy a t. kormány ezeket hivatalos titoknak tekinti és nem tartja szükségesnek a képviselőházzal mindezt közölni. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* De, t. Ház, a szervezeti előfeltételek mellett, a melyek, fölfogásom szerint teljesen hiányoznak, nem csekély jelentőségűek a pénzügyi előfeltételek, illetőleg a pénzügyi következmények sem. Lehet azokat a

fölhevülés pillanatában kicsinyelni, de ha államunk és nemzetünk jövőjét komolyan vesszük és minden lépésünket azzal az átgondoltsággal és megfontolással tesszük, a melyet szem előtt tartani és érvényesíteni törvényhozói kötelességünk, akkor egyetlenegy kérdés megoldásánál sem szabad azt a tekintetet figyelmen kívül hagynunk, hogy az pénzügyeinknek igen drágán és nagy áldozatok árán megszerzett egyensúlyára milyen hatással lesz? *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Már most, ha magának, a leendő szervezetnek körvonalai homályosak, szétfutok, ködfátyolképszerűek, akkor igen természetes, teljes tájékozatlanság uralkodik ennek a szervezetnek költségei körül is. Magát a közvetlen költséget, a mely ezzel az ideiglenes átmeneti szervezettel jár, nem tudjuk megbírálni. De van még egy másik ágazata is a költségeknek, a melyek elől kitérni nem lehet, a melyeket ismerni kell, s a melyeknek mennyiségével és elbírhatásával tisztában kell lennünk, mielőtt ily intézményeket létesítünk. Ezek a közvetett költségek. *(Halljuk! Halljuk!)* Már maga az anyakönyvvezetés, de még nagyobb mértékben a kötelező polgári házasságkötés, kétségtelenül csökkenteni fogja a lelkészek jövedelmét, a mint arra később rátérek. Ha a polgári házasságot kötelező formájában létesíteni kívánjuk, akkor ennek egyik mellőzhetetlen előfeltétele az, hogy az egyházakat s különösen azokat az egyházakat, a melyeknek erre alapjuk nincs, abba a helyzetbe hozzuk, hogy az esketést ingyenessé tegyék. Nem szólok itt arról az egyházzal, melyhez tartozom, mert ennek a vagyoni helyzete olyan, hogy erről a feladatról a saját erejéből képes gondoskodni; hanem szólok a szegényebb egyházak-

ról: a protestáns és a görög-keleti egyházakról. *(Nagy mozgás jobbról.)*

Nagyon könnyű hazafias áldozatkészséggel lemondani arról, hogy a szegényebb felekezetek papjai esetleges veszteségeikért kárpótlást kapjanak, nagyon könnyű ezt a felhevülésnek pillanatában odadobni, nagyon könnyű ezzel zajos hatást is elérni. De a ki nem doktrinerséggel, hanem a politikai viszonyok gyakorlati tekintetbe vételével nézi azokat a feladatokat, a melyek Magyarországon megoldandók: az előtt nem lehet közömbös, hogy mi lesz azokból az egyházakból és azok közegeiből, a melyek nem csupán a vallásosság és erkölcsösség támpontjai, de egyszerűen nemzeti fennállásunk oszlopai is exponált vidékeken. Nem közömbös az sem, ha olyan egyházak lelkeszei, a melyek a történeti tradíciók által a magyar nemzeti és magyar állami eszmével kevésbé vannak összenöve, sőt helylyel-közzel azzal ellenkezésbe is jöttek, a kenyérkérdés által is ingert kapnak arra, hogy a magyar nemzeti és állami eszme elleni agitációt valóságos fanatizmusokkal is tetézzék. *(Helyeslés balról.)* Ez a gyakorlati felfogás közömbös lehet a doktrínerekre; de a nemzetre nem közömbös, hogy az egyházak és szolgálk minő elbánásban részesülnek. *(Helyeslés balról.)*

A kormány javasolta megoldás tehát, magát a kérdés érdemét tekintve, már csak azért sem jó, mert az a ma létező előfeltételek mellett szervezetileg megoldhatatlan, pénzügyi következményeiben pedig be nem látható, előttünk ki nem derített, homályos. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* És e kérdésnek ilyenén felvetése már alapot ad a válaszra,

ama második, tágabb mezőt felölelő kérdéssel szemben, vájjon az a megoldás, melyet a kormány proponál, ily viszonyok között alkalmas-e a megrendített állami tekintély, a vallási béke és nyugalom helyreállítására. *(Halljuk! Halljuk!)*

A megrendített állami tekintélyt semmi sem kompromittálja mélyebben, mintha az állam valamely feladatot vállal el, melyet eddig az ő megbízásából mások teljesítettek számára, azt saját közegeinek kezébe teszi le, és az eredmény azt mutatja, hogy ezek ama feladatot nem jobban, hanem sokkal rosszabbul teljesítik, mint azok a közegek, a melyeknek az előbb kezükben volt. *(Helyeslés a bal- és szélső bal-oldalon.)*

Midőn pedig a vallási béke és nyugalom helyreállításáról beszélek és erre kiterjeszkedni készülök, itt látom a helyét annak, hogy a házassági joggal kapcsolatos másik kérdésnek, az 1868. LIII törvény-czikk módosításának kérdésével foglalkozzam. *(Halljuk/Halljuk!)*

Én, mint mondám, az 1868. LIII. törvény cikk intézkedéseit elvileg sohasem helyeseltem, de nem tudtam annak megbírálását elválasztani a hazai történelmi fejlődéstől, és nem tudtam ignorálni azt, hogy az ország lakóinak nagy része, a magyar társadalomnak olyan jelentékeny tényezője, a milyen a magyar protestantizmus, e törvényben megnyugvást és az e törvény módosítására irányuló minden kísérletben nyugtalanítást talál. És azért mindig azt mondtam, hogy e törvény módosításának csak akkor lesz az ideje, e törvény módosításának előfeltételeit csak akkor értük el, ha a nemzet életének oszlopait alkotó nagy egyházak

közt, a magyarországi katolikus egyház és a magyarországi protestáns egyházak közt, az erőviszonyok bizonyos egyensúlyát helyreállítottuk. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső hátoldalon.)*

Ehhez soroltam a katolikus autonómia létesítését, a mely bizonyára növelni fogja a katolikus egyház és a katolikus elem erejét, de egyszersmind azokat a nagy külső hatalmi eszközöket is, a melyek felett a magyar katolikus egyház rendelkezik, nagyobb mértékben, mint eddig volt, a nemzet és a nyilvánosság ellenőrzése elé viszi. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* És ehhez tartozik az 1848: XX, törvényczikkben vállalt erkölcsi tartozás beváltása, tudniillik a protestáns egyházak egyházi és iskolai szükségleteiről oly mértékben való állami gondoskodás, hogy ők szegényesgök czímén és szegénységük miatt ne legyenek kénytelenek híveik áldozatkészségét a kimerülésig igénybe venni. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbaloldalon. Mozgás jobbfelől.)*

Ezt mondtam 1892-ben, és mivel én minden obiigómat, a mely az én, akárhol, de különösen a képviselőházban és választóim előtt tett nyilatkozataimban rejlik, lelkiismeretesen akarom beváltani, a nélkül, hogy magammal ellentétbe ne jönnék, nem is szavazhatok az 1868. LUX törvény cikk módosítására mindaddig, míg azok az előfeltételek nem teljesültek, a melyekhez e törvényczikk módosítását kötöm. *(Hosszantartó élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon. Nagy mozgás jobbfelől.)*

A t. kormány, mindezek helyett azt hiszi, hogy a protestáns egyházak a megnyugvás alapját és az 1868-iki törvényben létezett garancia megszűnésének

ellenértékét a kötelező polgári házasságban találhatják. Ez engem, arra késztet, hogy rövid vonásokban a kötelező polgári házasság eszméjének és történeti fejlődésének egy másik oldalára vessek pillantást, tudniillik arra, hogy miképen viszonylik az a keresztény felekezetek érdekeihez és hatalmi egyensúlyához, *(Halljuk! Halljuk! bal felől.)*

Már maga az a tény, melyet bevezetőleg említettem, hogy a kötelező polgári házasság az európai szárazföld intézménye, mely Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban vált régebben uralkodóvá, és a melyet Németország csak 1875-ben fogadott el, és hogy a túlnyomóleg protestáns, angol nyelvű összes államok a kötelező polgári házasság eszméjével nem tudnak megbarátkozni, már maga ez a körülmény is igen kétesse teszi azt, hogy a kötelező polgári házasság intézménye a protestantizmus érdekeire kedvező. *(Zaj és ellenmondások jobbfelől. Felkiáltások balfelől: Ez tény! Halljuk! Halljuk!)*

A kötelező polgári házasság ős eredeti hazája, a hol az a legkevesebb rázkódást szülte, a hol azzal szemben ma is legkevesebb az ellenakció, a tisztán katolikus államokban van, nevezetesen Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban. A kontinentális országok közt a német apró államok jogfejlődésében más formákat találunk, Hamburg, és, gondolom, Oldenburg a fakultatív polgári házasságot hozta be; Württemberg és több kisebb állam a kiegészítő polgári házasságot; úgy tudom, csak Baden fogadta el a birodalmi törvénymeghozatala előtt a kötelező polgári házasságot. Végül 1875-ben a német birodalmi törvény létesítette az általánosan kötelező polgári házasságot.

Már most azóta igen érdekes jelenségek merültek fel. (*Halljuk! Halljuk!*) Az a tényező Németország nemzeti életében, a mely a kötelező polgári házasság intézményét — hogy így fejezzem ki magam — a legnagyobb flegmával vette, az Németország katolikus része; az a tényező pedig, Németország nemzeti életének az a része, a melyben a kötelező polgári házasság behozatala óta bizonyos ellenakció foly, az éppen Németország protestáns közönsége és egyházi szervezete.

És ezen nincs is mit csodálkozni. A kötelező polgári házasság intézményeinek az a jellemzős vonása van, hogy az egyházi házasságkötést minden polgári következményeitől megfosztja. Tökéletesen igaz az, a mit ez intézmény védői mondanak, hogy az egyházi házasságkötés szabadságát nem altér álja, hogy azt senkire nézve nem teszi lehetetlenné, a kinek lelkiismerete kívánja; de mégis erőteljesen belenyúl a nép vallási és erkölcsi életébe, a mennyiben az egyházi cselekményt, azt az egyházi házasságkötést, a melynél megszokta a nép, hogy az polgári következményekkel is járjon, hogy az állam azt elismerje polgári hatályúnak, — ettől a polgári hatályától megfosztja. Mit tesz ezzel szemben a katolikus egyház? Álláspontja igen egyszerű: megtelepszik igen szépen ez intézmény mellett, ez állami jogrendszer mellett, a maga párhuzamos jogrendszerével. Elvileg, elméletileg, sokkal súlyosabb ellentét van a házassági jog és házassági intézmény katolikus felfogása és a kötelező polgári házasság között. De talán éppen e körülmény-nél fogva, éppen azért, mert a protestáns egyházi felfogás oly veszedelmes szomszédságában áll a pol-

gári házasság intézményének, éppen azért gyakorlatilag a protestantizmus mindenütt sokkal nehezebben tűri annak partmosó hatását, mint a katolikus egyház. Mindjárt szolgálók ennek illusztrálására igen pregnáns és igen bizonyító ténynyel. (*Halljuk! Halljuk!*) Az állam azt mondja az egyházaknak: Én az általatok kötött házasságoknak nem tulajdonítok polgári joghatályt. A katolikus egyház erre azt válaszolja: én pedig tisztán az állami közeg előtt kötött házasságoknak nem tulajdonítok vallási és egyházi joghatályt. Úgy látszik, mintha itt az ellentét igen éles volna. A gyakorlat azonban ezt nagyon egyszerűen oldja meg, a mennyiben a házasság polgári joghatályának megszerzése végett a házasulók törvény szerint az állami közegeket veszik igénybe, a házasság vallási érvényességének biztosítása végett pedig az egyházi közegeket. Így alakul a dolog a katolikus országokban és a katolikus közönséggel szemben. Sokkal nehezebb és bajosabb helyzetben van e ténynyel szemben a protestáns felfogás. (*Halljuk! Halljuk! Feh kiáltások jobb felől: Miért? Zaj. Halljuk! Halljuk!*) A protestáns egyház tényezőinek is ugyanezt mondja a kötelező polgári házasság intézménye: az előtettek kötött házasságoknak ön állami érvényt nem tulajdonítok. A protestáns egyházak azonban saját vallási tantételeikben nem találnak alapot arra, hogy az államnak ekkép felállított tézisére azzal válaszoljanak: mi pedig vallási hatályt nem tulajdonítunk az állami közegek előtt kötött házasságoknak; mert erre a protestáns egyházjogban támpont nincs. És azért mégis életgyökereiben van megtámadva minden egyház, ha a családalapítás tenyere való befolyását elveszti, ha a házas-

ságkötés a kezéből kiesik, *(Mozgás jobbfelől. Helyeslések a bal- és szélsőbalon.)* E veszélylyel szemben pedig a protestáns egyházak az előbb említett különböző elvi álláspont miatt sokkal nehezebben védekeznek, mint a katolikusok.

Akarják ezt példával illusztrálva látni? *(Halljuk! Halljuk!)* Más helyen említettem, és ez a hírlapok által nyilvánosságra jött, tehát itt csak röviden utalok rá, hogy a porosz állam éppen azért, mert nagy súlyt helyez az egyházi házasságkötés gyakorlatának a fenntartására, annak akadályait el akarta hárítani, és azért gondoskodott a protestáns lelkészeknek részben községi, részben állami kárpótlásáról, abból a czölből, hogy a házasságkötést ingyenessé tehessék. Mikor e törvényt, gondolom, 1882-ben meghozták, kimondta & porosz országgyűlés, hogy a paritás elvénél fogva hasonló törvényt fognak alkotni, hasonló kárpótlásban fogják részesíteni a poroszországi katolikus lelkészeket is, *(Halljuk! Halljuk!)* és tényleg a kormány tárgyalásokat indított meg a katolikus püspöki karral, abból a czélből, hogy a nyújtandó kárpótlás mennyiségében megállapodásra juthasson, vagy legalább erre biztos támpontot nyerhessen. Ezekben a napokban történt a kérdés elintézése, és pedig akként, hogy a katolikus püspöki kar a porosz kormánynak tiszteletteljesen tudtára adta, hogy miután a stólák miatt egyáltalában nem tapasztalja az egyházi házasságkötések csökkenését, e czímen állami kárpótlásra és állami segélyre nem tart igényt és így az ajánlatról köszönettel lemond. *(Nagy mozgás a jobboldalon.)* Ez a tény illusztrálja azt, a mit. elméletileg és a dolog természetéből megindokolni már előbb ipar-

kodtam, hogy a kötelező polgári házasság intézménye semmi esetre sem tekinthető éppen a protestantizmusra nézve előnyösebbnek, mint a katolikus egyházra nézve. És e tétel megállapítása azért fontos, mert ebből aztán logikai következetességgel foly az a másik tétel, hogy tehát a kötelező polgári házasság behozatala nem alkalmas arra, hogy az erőviszonyokat a katolikus és a protestáns egyházak között kiegyenlítse: sőt inkább arra alkalmas, hogy a katolikus egyháznak relatíve kedvező, a protestáns egyházaknak relatíve kedvezőtlen helyzetet teremtsen. *(Nagy mozgás és zaj a jobboldalon. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk! Halljuk! Csendet kérünk.)*

T. Ház! Előre el voltam készülve a türelmetlenség bizonyos jeleire, és ezért azokra csak az a megjegyzésem, hogy én igen komoly lelkiismereti kötelességet teljesítek akkor, midőn *ebben a végtelenül kritikus és komoly kérdésben* meggyőződésemet elmondom, *(Zajos éljenzés a baloldalon.)* minden tekintet nélkül arra, hogy kinek tetszik, és kinek nem. Éppen azért, mert ily komoly kötelességérzettől vagyok áthatva, a melynek méltánylására, remélem, sőt hiszem, meg van az erkölcsi alap a t. túloldalon is, éppen azért a türelmetlenség semmiféle jele nem bír engem arra, hogy abból, a mit elmondani szükségesnek látok, egy jottát is elmondatlanul hagyjak, legföljebb azt az eredményt érhetik el, hogy előadásom tovább tart, több időt vesz igénybe, mint különben venne. *(Halljuk! Halljuk!)*

Tehát, t. képviselőház, az 1868-iki törvény megváltoztatásáért a kötelező polgári házasság törvénybe iktatása, abból a szempontból, hogy annak előfeltétele

az oszlopos egyházak közötti viszonyok kiegyenlítése, egyáltalában nem nyújt egyenértéket. Épp azért attól tartok, hogy ennek a törvénynek ily előfeltételek nélkül való módosítása épp úgy megzavarná a vallási békét, mint a hogy megzavarta az a kísérlet, mely azt helytelen, a katolikus lelkészek lelkiismeretét sértő módon akarta végrehajtani. És attól is tartok, hogy az állam tekintélyét sem emeli az, ha újabb alkotásokhoz nem azért fog, ha radikális reformokat nem azért létesít, mert a nemzet közállapotaiból e radikális reformok szükségességéről meggyőződött, hanem csupán azért, mert egy létező törvényt nem volt képes végrehajtani és mert az e téren bevallani nem kívánt kudarcot nagyobb törvényhozási alkotásokkal iparkodott helyrehozni. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

De, t. képviselőház, én nem tagadom, hogy a kötelező polgári házasság, mint a házassági joggal összefüggő összes viszonyok radikális megoldása, bizonyos körülmények között alkalmas lehet arra, hogy a békét és nyugalmat a felekezetek között helyreállítsa, *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* ámbár nagyon tévednek, és közismertes történelmi tényeket ignorálnak azok, a kik magában ez intézményben panáczeát és a vallási súrlódások elkerülésének biztos eszközét látják. Hiszen a rajnai tartományokban a napóleoni hódítások óta volt érvényben a Code Civil, és így a kötelező polgári házasság érvényének idejére esik az az ismert konfliktus a porosz kormány és a kölni érsek között, a mely az utóbbi bebörtönzésére vezetett, és a melynek erkölcsi nyomait Németország közéletében még most is tapasztaljuk. Tehát oly intézmény egyáltalá-

ban nincsen, mely egymagában, ha a nemzeti tényezők összességében nincs meg a jóakarát, az előrelátás és a bölcsesség, a békét és nyugalmat minden körülmények közt biztosítsa.

De hogyan áll a dolog most? Csak ismételhetem azt az intelmet, a mit a vallási kérdések legnagyobb elmérgesedése idején voltam bátor a t. kormányhoz és a t. Házhoz intézni, és a mely abból állott, hogy az egyházpolitikai akciókat két részre kell osztani. Szükségesnek találtam, mégpedig mellőzhetetlenül szükségesnek azt, hogy előbb palliatív eszközökkel helyreállítsuk a kedélyek megzavart nyugalma, hogy a létező törvénynek érvényt szerezzünk oly módon, — és ilyen van egynél több is, hiszen konkrét propositióval is léptünk fel annak idején, — mely a lelkiismereteket nem sérti és senkitől oly szolgáltatásokat nem követel, minőket vallási meggyőződés tilt: és azután a nyugodt lelkiállapot, a helyreállott béke talajába ültessük be azokat a gyökeres reformokat, melyeknek szükségéről az utóbbi években teljesen meggyőződtem, és melyeket, legyen szabad erre emlékeztetni, *a l. túloldal túlnyomó többsége mindaddig leszavazott, míg azoknak szószólói közé nem állottam, (Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

De a t. kormány más utat követett, és ebben látom én nagy bajok kútforrását. A t. kormány az izgalomból, a harczból közvetlenül az alkotásra akart áttérni. Mi természetesebb, mint az, hogy az alkotások higgadságát és nyugalma megzavarja a harcz zaja, megzavarják a harczolók érzelmei. Ma, t. Ház, *(Halljuk! Halljuk!)* senki, vagy legalább igen kevesen tudnak más érzelmekkel és más felfogással nézni

a t. kormány egyházpolitikai javaslataira, mint azzal az érzellemmel és azzal a felfogással, hogy azok a harcz eszközei a katolikus klérussal szemben. (*Ellenmondás a jobboldalon. Úgy van! balfelől.*)

Nem mondom, hogy ez a szándék rejlik a kormány politikája mögött, de ez a közvetlen átmenetei a harczból az alkotásba, nem enged más szint és más benyomást. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) Viszont az 1868. törvény módosítása pedig úgy tűnik fel, mint a törvény végrehajtására való képesség csődbejelentése egyfelől, (*Zajos ellenmondások jobbról.*) és másfelől mint kiegyenlítő momentum, hogy, midőn a katolikus kléruson — hogy magamat triviálisan fejezzem ki — egyet ütünk, (*Úgy van! Úgy van! balfelől. Zajos ellenmondások jobbról*) hasonló legyen a másik egyház helyzete, és a protestáns egyházon is üssünk egyet. (*Élénk helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbalról. Zajos ellenmondás és nyugtalanság jobbról*)

Ez, szerintem, a kormány egyházpolitikai akciójának, politikai szempontból, a legnagyobb hibája; e miatt tartom ón a lehetetlenséggel határosnak, hogy bár önmagukban véve teljesen kielégítő, bevégzett tényeket létesítsünk, azok ily körülmények közt, ily előzmények közt létesítve, a kedélyek nyugalmit helyreállítsák. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

Ma, t. Ház, a midőn támaszokat keresünk az egyházpolitikai reformoknak, nem azokban az érzelmekben keressük azokat, és ha keressük, nem azokban az érzelmeinkben találjuk, melyek szerint minden valásfelekezet hívei ragaszkodnak a maguk egyházához

és ez érzelmeiket alá tudják rendelni a nemzeti érdekeknek; nem is abban az érzelmi világban, hogy a felekezetek hívei, egymás iránt testvéri indulattal viseltetvén, a magyar nemzetnek ez exponált európai helyzetében soha egyik a másik rovására ne keressen előnyöket: hanem ma az érzelmi támpontokat a kárörömnök abban a kölcsönösségében keressük, (*Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.*) melyet az egyik érez (*Halljuk! Halljuk!*) a felett, hogy midőn történik valami, a mi neki fáj, azt hiszi, történik egyszersmind más valami, a mi a másiknak még inkább fáj.

T. Ház! Egész litteratúrával szolgálhatnék ennek az igazolására, de nem fárasztom a t. Házat idézetekkel, (*Halljuk! Halljuk!*) mert nem akarok olajat önteni a tűzre, nem akarom, hogy azok az érzelmek, melyeknek talajából az országra nézve üdvös alkotások nem nőhetnek, idézetek alakjában még innen a képviselőházból is terjedjenek; de a ki a par excellence egyházi sajtó nyilvánulásait figyelemmel kíséri (*Zajos felkiáltások jobbról: „Magyar Állam“!*) igen is, a Magyar Államban, a egyik táborban épúgy, mint a másokban, (*Nagy zaj és felkiáltások jobbról: Pesti Napló!*) a Magyar Államban épúgy . . . (*Zaj jobbról.*) . . . mint a „Sárospataki Iskolai Lapok“-ban, a katolikus és protestáns egyházi irodalomban egyaránt, a ki e jelenségeket figyelemmel kíséri, lehetetlen, hogy szemet hunyjon ama tény és ama tünetek előtt, a melyekre most hivatkoztam.

Ez, t. Ház, nem az az érzelmi világ, nem az az igazi lelkesedés, ez nem az az igazi szabadelvű érzület, ez nem a szabadságszeretet felbuzdulása, ez a

nemzet szolidaritási érzetének nem igazi nyilvánulása: ez csupán paralellizmus egymással ellentétes sőt ellenséges érzelmek kielégítésében, mely alapon minden egyéb épülhet, csak a béke és megnyugvás temploma nem. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, ha valóban bevégzett tényt tudnánk alkotni, akkor ezeknek az érzelmi jelenségeknek ellenére is azt mondanám: van valami remény, hogy, nehéz pillanatokot átélve, ezek átszenvedése után helyre áll a béke, helyreáll a nyugalom, megerősödik a nemzet, megerősödik az állam, lecsillapulnak a szenvedélyek. Mert teljesen igaza van Wlassics Gyula t. képviselő-társamnak, hogy nem tervezgetésekkel, nem vitatkozásokkal, hanem befejezett tényekkel, melyekről azután bebizonyul, hogy mesebeszéd volt az, a mit azok sértő voltáról előbb hirdettek, és hogy azok semmi igaz érdekeket és érzelmeket nem sértenek, csak ily befejezett tényekkel lehet a nyugalmat és bókét helyreállítani. *(Helyeslés balról.)*

De hisz épp az a helyzetnek és a kormány javaslatainak a kardinális hibája, a mely miatt nem tudok azokban megnyugvást találni, hogy nem fogunk bevégzett tényt alkotni még akkor sem, ha azok a javaslatok a törvényhozás minden stádiumán keresztül mennek és törvényerőre emelkednek. Nem fogunk befejezett tényeket alkotni, mert nem a megszávozott törvény befejezett tény, hanem az életbe átmenő institució, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* és pedig annak összefüggő és kielégítő működése.

Már most, ha ezek a törvényjavaslatok, mindazoknak az előfeltételeknek hiányában, melyekre rámutatni bátor voltam, törvényerőre emelkednek,

akkor bizonyosan be fog következni az, hogy függőben hagyjak azok végrehajtását, — és kelleténél több halasztást bevallott maga a bizottsági jelentés is, midőn a kihirdetéstől számítandó egy évet helyezett kilátásba, — s meglelégszünk azzal, a mire nézve a kormánypárti sajtóban már indicziumok voltak, hogy egy nagy elvet törvénybe iktatunk és életbeléptetésével várunk addig, a míg arra kedvezőbb körülmények lesznek: és akkor azután az ekkép megalkotott theoretikus törvénynek létezésével nemcsak le nem csillapítjuk a harczot, hanem újabb éltető anyagot adunk annak, azzal a törvényhozással szemben, mely abban a pillanatban, midőn a törvényt megalkotja, bevallja tehetetlenségét. (*Mozgás a jobboldalon. Úgy van! Úgy van! a balon.*) Ezzel a törvényhozással szemben mindazok az erők, a melyek a reform ellen működnek, új harczra, kétségbeesett küzdelemre fognak kelni, hogy annak végrehajtását megakadályozzák. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) És akkor be fog következni, t. képviselőház, mire Veszter Imre t. barátom oly nagy páthosszal és alapjában helyesen hivatkozott: tudniillik nem szabad megengedni, hogy ebben az országban a szabadelvű haladás eszméi meghátráljanak, hogy ebben az országban a szabadelvű haladás eszméi kudarczot valljanak; nem szabad megengedni, t. képviselőház; de a szabadelvű eszmék ereje ebben az országban oly nagy, hogy azok sikerét semmi nem képes meggátolni, semmi nem képes kompromittálni, mint maguknak a szabadelvű irányzatok képviselőinek hibái és botlásai. (*Élénk helyeslés a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.*) A szabadelvű haladás érdekei akkor fog-

nak sokáig ki nem heverhető csorbát szenvedni, ha az állam, akár, ezeket a törvényeket megalkotván, végrehajtásuk lehetetlenségét rögtön bevallja, s csak mint harczra való felhívást dobja a közönségbe (*Mozgás a jobboldalon.*) a nélkül, hogy az életbe átmenjenek; (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.*) akár pedig a végrehajtást a kellő előfeltételek hiányában megkísérli és a gyarló, a rossz végrehajtás hiányai, áldozatai, botrányai által ezeket az intézményeket a nemzet előtt, a nép zöme előtt gyűlöletesekké teszi. (*Hosszas, élénk helyeslés a baloldalon. Nagy mozgás a jobboldalon. Zaj.*)

Igenis, t. képviselőház, éppen azért, mert én is azt tartom, hogy csupán bevégzett tények által lehet a békét és nyugalmat helyreállítani, mert én is azt tartom, hogy ennek az akciónak nem szabad a nemzeti haladás szabadelvű tradíciónak kudarczával végződnie: éppen azért nem pártolhatom a kormány javaslatait, mert meggyőződésem, hogy ezek bevégzett tényhez nem fognak vezetni; és ha azokat így, a mai előfeltételek mellett az életbe átültetni próbáljuk; a szabadelvű haladás eszméit, a nemzet nagy szabadelvű tradícióit a nép előtt gyűlöletesekké fogjuk tenni. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon. Mozgás, nyugtalanság a jobboldalon.*)

De hát, t. képviselőház, a tény az, hogy az egyházpolitikai eseményeknek eddig lefolyt egész sorozata épp oly lehetlenné teszi, hogy ezek a kérdések a napirendről lekerüljenek, a mint, Szerintem, lehetlenné teszi, hogy abban az értelemben menjenek keresztül, a mely értelemben és alakban azokat a kormány javaslati megtestesíteni akarják. Azért

az én nézetem és az én konkrét javaslatom az, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy tegyünk annyit, a mennyit a mai körülmények közt megtenni lehet. *(Mozgás a jobboldalon.)* Megtehetjük azt, hogy a kötelező polgári házasság, a polgári egységes házasságjog ... *(Élénk derűltég és hosszantartó mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)*

Ha tetszik, akkor folytatom a mondatot úgy, a mint megkezdtem: megtehetjük, hogy a kötelező polgári házasság intézményét súlyosan kompromittáljuk, *(Zajos derűltég, hosszantartó taps a baloldalon.)* ámbár azt nem tehetjük meg, hogy életképes és üdvös módon léptessük ma életbe. De megtehetjük azt, a miben, szerintem, a reform lényege van: *az egységes házasságjog megalkotását és az egységes házasságjog alapján az állami judikatúra létesítését. (Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Ez az, a mi körül a kérdés lényege forog. Ez megalapítja a jogrend kiépítését, mert a házassági intézménynek az állami jogrend által való szabályozását involválja. Ez az, a mi az állam szuverenitását a judikatúra terén is megalapítja; ez az, mi a lelkiismereti szabadság minden lényeges követelményét kielégíti, mert a tisztán konfesszionális természetű házassági akadályokat eliminálja; a házasságkötést pedig az egyházi közegeknek kezében hagyja meg, kivéve azt az esetet, a midőn oly egyházi természetű házassági akadály forog fenn, a melyet az állam törvényei nem ismernek. *(Mozgás a jobboldalon. Helyeslés a baloldalon.)*

Hogy most ezt proponálom és nem a fakultatív polgári házasságot, annak az az oka, hogy ha a fakul-

tatív polgári házasságot őszintén óhajtjuk . . . (*Mozgás és zaj a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*)

. . . ha a tisztán fakultatív polgári házasság típusára akarnánk átmenni, s ha azt őszintén, nem pedig mondva csinált módon akarnók tenni, ugyanazzal a polgári apparátussal kellene rendelkezünk, mint a melylyel a kötelező polgári házasság létesítése céljából is kell. De minthogy ezzel, meggyőződés szerint, nem rendelkezünk, nem volna őszinte értelme a fakultatív polgári házasság megalapításának. (*Úgy van! a baloldalon.*) A kérdés mai stádiumában megnyugvással keresztülvihetőnek csak anynyit tartok, a mennyit most kijelentettem. Ez nyugvópontra hozza az egyházi kérdéseknek azt a részét, a mely izgalmat okoz; nyugvópontra hozza a házassági kérdést, és nyugvópontra hozza oly módon, a mely úgy az állami jogrend, mint a lelkiismereti szabadság és közszükség minden szempontjának megfelel és egyáltalán nem prejudikál a jövő alkotásoknak. (*Élénk helyeslés és tetszés balról. Mozgás jobbfelől.*)

Hallom azt a közbeszólást, hogy nem kell egy második ilyen természetű izgalom.

Nincs nagyobb illúzió, mint azt hinni, hogy a törvényhozás, bárminemű intézkedése által, valamely kérdéssel bármikor is véglegesen leszámol. (*Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.*) Én inkább attól tartok, hogy a rögtönzésszerű, átmenet és kellő előfeltételek nélkül a kormány politikájában nyilvánuló radikalizmus sokkal veszedelmesebb sorát fogja maga után vonni az egyházi kérdéseknek, mint a mennyit maga után vonna a mérsékelt szellemében keresztülvitt, a viszonyokkal számoló megoldás. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Ebben megjelöltem, hogy mennyi az, a mit én ma megtehetőnek és okvetlenül megteendőnek tartok. Ennek a javaslatnak megvan az az előnye, hogy a jövő fejlődésnek nem prejudikál; hogy rögtön, azon a napon, a melyen a törvény szentesítést nyev, életbe léptethető, és hogy az összes agitáció gyúanyagát az országból kiveszi; hogy finanziaális kérdéseket nem vet fel, hogy lehetővé teszi nekünk a többi reformkérdésekkel való nyugodtabb foglalkozást.

Legyen szabad még az utolsó szemponttal is beszámolnom, a melyről nézeteimet el kell mondanom, hogy az én meggyőződéseim képe a t. Ház előtt és ebben az országban mindazok előtt, kik csekély személyem és nézeteim iránt érdeklődnek, tisztán, világosan és teljesen álljon. *(Halljuk! Halljuk!)* Be kell számolnom azzal a legnagyobb szemponttal, hogy vájjon a t. kormány javaslatainak megvalósítása ma a nemzet erkölcsi erejének és a nemzeti egységnek öregbítésére fog-e szolgálni? *(Halljuk! Halljuk!)*

Látszólag, ez a fénypontja a kormány javaslatának, mely számos elmére nagy befolyást gyakorol a polgári házasságnak éppen kötelező formája mellett, a mennyiben az állami egység a polgári házasság e formájában nyer legpregnansabb kifejezést, a mennyiben a nemzeti szolidaritás és az állami fenhatóság ez által érzi magát leginkább biztosítva és így egységesítő hatást gyakorol a nemzet összes elemeire, minden partikuláris elágazással és velleitással szemben. Igenis, t. Ház, ez így van, de csak látszólag.

Mindenekelőtt lehetetlen néhány mondatot nem szentelnem annak a kérdésnek, hogy nemzetünk er-

kölcsi világára a kötelező polgári házasság behozatala milyen hatással lehet? Minden oldalról hallottam annak az elismerését, sőt benne van a t. igazságügyminiszter úr összes nyilatkozataiban, benne van az igazságügyi bizottság jelentésében, benne volt a ma elhangzott beszédekben, hogy az állam nagy súlyt helyez a maga szempontjából is ugyanarra, a mire az angol államférfiak az általam idézett jelentésükben súlyt helyeztek, hogy a nép szokásaiban, erkölcsében a házasság el ne veszítse vallásos jellegét, hogy az a szokásból ki ne menjen, hogy az erkölcsi tartalmat ez a fontos intézmény ne nélkülözze; és megnyugvással hivatkoznak külföldi példákra, melyek, a t. szónokok szerint, nekünk is biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy az egyházi kötés tényleg azért gyakorlatban marad és így a házasság semmiképpen sem fogja nélkülözni szilárdságát és benső tartalmát

De először is ezek a külföldi példák nem annyira biztatók és nem válnak tökéletesen be. Például Svájc két kantonjáról tudok statisztikai adatokat, Argauról és Zürichről, a melyek egyikében 19%-ot, a másokban 14%-ot ért el ama házasságok száma, melyeknél az egyházi kötést mellőzték. És azt fogják talán erre mondani, hogy vagy van valakiben az a hit és meggyőződés, a mely szerint neki a házasságot egyházilag meg kell áldatni és akkor meg fogja tenni, vagy nincs, és akkor semmi erkölcsi értéke nincs, annak a vallási cselekménynek, mely csak külső nyomás és kényszer folytán jön létre. Ez az érv igen tetszetős, sőt ebben az érvben, megvallom, igen sok igazság van. Magam is erre az érvre hivatkoznám, ha, a kötelező polgári házasság intézménye tényleg

behozva lévén, az a kötelesség állna mindnyájunk előtt, hogy az általa előidézett szenvedélyeket és ellenhatásokat ne szítsuk és öregbítsük, hanem azokat lecsillapítani iparkodjunk. Most azonban, midőn még az alkotás stádiumában vagyunk, vizsgáljuk meg jól, váljon tökéletesen így áll-e a dolog; mert itt valóban a nép erkölcsi életének legkényesebb oldalairól van szó. Ennek az érvnek a helytállósága feltételezi, hogy mindenki teljes erkölcsi öntudatossággal cselekedjék. Ez az érv az embereket két olyan osztályba sorozza a melyeknek mindegyike és mindketten együttvéve a tömegek elenyésző kisebbségét teszik: azokra, akik teljes öntudatossággal, lelki világossággal vallásosak, és azokra, a kik teljes öntudatossággal, szilárdsággal és lelki világossággal vallástalanok. A kettő közt van a nagy tömeg, mely igenis ragaszkodik vallásához, ragaszkodik aszókhöz a szokásokhoz, a melyekhez etikai élete fűződik, de ragaszkodik azokhoz kevesebb öntudatossággal, és ebből folyó bizonyos gyarlósággal és bizonyos gyöngeséggel, a mely könnyen megingatható akkor, ha oly nagy tekintély, mint az állam, a melyről akarjuk, hogy minél nagyobb tekintély legyen, oda áll és azt mondja: „A te egyházi házasságkötésed előttem semmis, előttem a polgárijog érvényével nem bír.“ *(Tetszés a bal- és szélső baloldalon.)*

Állhat-e nekem jót bárki, t.. Ház, hogy a mi népünkre ennek az átalakításnak nem lesz hatása? Állhat-e jót bárki, hogy a mi népünkre ennek a hatása nem fog nyilvánulni az egyházi és a vallási élethez való ragaszkodás nagy megrendülésében? *(Élénk mozgás jobb felől. Igazi Úgy van! a baloldalon.)* Erre

senki mással nem válaszolhat, mint sejtelmekkel és föltételezett valószínűségekkel. De hátha ezek be nem válnak? Én látom azt az óriási veszélyt, mely az ellenkező esetben beállana, és így teljesen bebizonyított és égető szükség nélkül e dilemma, e veszély elé a nemzetet nem viszem. *(Tetszés és éljenzés a bal- és szélső baloldalon.)*

Mikor mindazokat a célokat, a melyekre a mai jogrendnek, melyekre a lelkiismereti szabadságnak szüksége van, elérhetem úgyis, hogy ezeket a veszélyeket biztosan mellőztem: akkor én ezt a mi, sok belső zavarnak úgy is kitett, a történelem és a sors keze által hánytorgatott, ellenséges elemekkel körülvett és belső ellenség által dúlt nemzetünket ilyen erkölcsi krízisnek kitenni, csupán azért, hogy rólam azt mondhassák: nálamnál senki sem liberálisabb állásponton nincs. *(Hosszantartó élénk éljenzés és taps a bal- és szélsőbalon.)*

De vizsgáljuk e kérdést összefüggésben a mi nemzetiségi viszonyainkkal. *(Halljuk! Halljuk!)*

Hát, t. Ház, megvallom egész őszintén, talán elmém korlátoltsága az oka, de én nem tudom egészen felfogni azt a nagy és mély hatást, melyet a házasságkötésnél egy polgári hatóság előtt való megjelenés kényszere tenne, én kevés egységesítő momentumot találok egyáltalán az adminisztratív szekatúrák szaporításában. *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

Ám a mennyiben ilyen befolyása mégis volna, — a mit nem akarok éppen tagadni, ha nekem nincs is érzékem iránta, — nem csupán a jogegységnek és a judikatúra egységének, a hol az állam igazán

mint hatalom jelenik meg, de magának a kötés formájának: ezt el lehet érni az adminisztráció rendezése után kötelező polgári házasság nélkül is; mert az anyakönyvvezetőnél való jelentkezési kényszert így is, úgy is, lehetne, sőt bizonyos tekintetben, az én programmom szerint is, később be kellene hozni.

De, t. Ház, éppen a vallási házasságkötés valószínű alakulása az, a mi nekem aggodalmat okoz. Népünknek melyik része az, a melynél megvan a veszély, hogy az egyházi házasságok kötésének számaránya csökkenni fog, és melyik része lesz az, a melynél az valószínűleg érintetlenül marad? Csökkenni fog leginkább, — ez a lélektani valószínűség, — csökkenni fog a magyar fajnál, a mely fajnál a szupranaturalizmus iránt az országban lakó valamennyi faj között legkisebb az érzék; nem fog pedig csökkenni ott, a hol összeesik a vallás a nemzetiséggel, (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) a hol a nemzetiségi érzések ereje és melege táplálja a vallást és a vallás azután táplálni fogja a nemzetiségi érzést. (*Élénk helyeslés. Úgy van! bal felől. Zaj jobbfelől.*)

Ezzel pedig könnyen előállhat az az eset, hogy ebben az országban az egyházi élettől való elpártolás éppen a magyar fajnál válván leggyakoribbá, ezzel együtt erkölcsi erőcsökkenés áll be a magyar fajnál, az országban lakó többi fajokkal szemben. De beállhat, sőt ha a lelkészek kárpótlása nélkül hozzuk be ezeket az intézményeket, biztosan be fog állani a nemzetiségi agitáció erősödése a vallási fanatizmus által, és így, egyik táplálván a másikat, nemhogy az az összeolvadás erőit nevelnök, hanem inkább a széjelhúzó erőknek adunk újabb hatalmat, újabb erőt.

Hiába mondják nekem, hogy az állam meg fogja törni az ellenállást, ha szükségesnek mutatkozik. Igenis, meg fogja törni, de megtörni válónk van már úgyis annyi, hogy én ezeket a megtörni valókat ok nélkül szaporítani nem akarom, *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)* és megfogja törni az állam a külső intézményekben, a külső szokásokban, de nem tud odaférközni a lelkékhez, a szívekhez, és ezekben az ellentét, a gyűlölet, az elidegenedés és mindazok az érzelmek, melyek felülkerekedésétől hazánk jövőjét féltjük, új erőt és új tüzet fog nyerni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

T. Ház! Ezek nem doktriner és nem elméleti szempontok, ezek a magyar nemzet helyzetéből le-
vont, gyakorlati politikai konziderációk, melyek előttem annyival súlyosabbak minden doktrinánál és elméletnél, minél többre helyezem nemzetem jövőjét, biztosságát, megerősödését minden, még legszentebb egyéni érzelmeimnél is. *(Éljenezés és tetszés balfelől.)*

Már most reasszummálok a mondottakat. Egy nagy. reformot készülünk létesíteni, mely a legjobb és legkedvezőbb körülmények között is, bizonytalan eredményű kísérlet. Kísérlet, mely a nemzet életének legkényesebb pontján történik, annak házassági intézményével, családi életével, vallás-erkölcsi érzelmeivel. És e kísérletet megtesszük a képzelhető legrosszabb feltételek között. Megtesszük oly szervezettel, mely legkisebb biztosítékot sem nyújt arra, hogy az új intézményeket az állam tisztességesen át tudja vinni az életbe, sőt tesszük tulajdonképpen még csak körvonalalaiban sem ismert képe nélkül minden szervezetnek, melyre ez intézmények működését bizhatnók.

Megtesszük az ezekkel járó közvetlen és közvetett pénzügyi áldozatok ismerete nélkül, tehát azzal a veszélyel, hogy az intézmények gyarló működésével együtt járó ódiomot még fokozni fogja az azokkal esetleg összekötött áldozatok érzete is. Megtesszük oly pillanatban, midőn a vallásos villongás, a felekezetek közötti féltékenykedés az idegességig van csigázva; midőn a nemzetiségi agitáció is a legmagasabb fokot érte el, és már lesi, hogy felvegye magába azt a fanatizmust, melyet neki a vallási harcz nyújt. Megtesszük — és ez nem a legutolsó momentum — *oly parlamenti helyzetben*, midőn semmi biztosíték arra, hogy legalább pótlólag hamar keresztülvihetjük azokat a reformokat, melyeket helyes sorrend szerint, e radikális egyházpolitikai reformok előtt kellett volna tárgyalni. Mert az egyházpolitikai reformokat keresztül fogják vinni a függetlenségi párt nagy részének segítségével, (*Éljenzés jobbról. Mozgás és zaj. Halljuk! Halljuk!*) de vájjon az állami adminisztráció keresztülvitelét is a függetlenségi párt segítségével remélik-e? (*Derűtség és tetszés a baloldalon. Nagy zaj és mozgás jobbfelől*) Vagy talán a mi segítségünkkel vélik az állami adminisztrációt keresztülvinni? T. Ház! A megokolást későbbre hagyván, most egyszerűen kijelentem, hogy arra hiába számítanak, mert a mi segítségünkkel ugyan nem visznek keresztül semmit. (*Hosszantartó zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon. Nagy zaj. Elnök csenget.*) Avagy talán a most megalkotandó reform életbeléptetésénél azok segítségére számítanak ismét, a kik éppen e reformoknak okából léptek ki a szabadelvű párt köréből? (*Tetszés a baloldalon. Ellenmondás és zaj jobbfelől*) No hát, t. Ház,

akkor akármilyen hivalkodó kedvében legyen is a t. többség egy része ma, ha azután az aritmetikát segítségül veszik, arra a meggyőződésre fognak jutni, hogy *a tulajdonképpen előzetesen, de legalább is pótlólag szükséges reformtevékenységet egyáltalában nem leépes ez a parlament folytatni. (Mozgás és ellenmondás a jobboldalon.)*

Ily helyzetben megyünk neki e radikális egyházpolitikának! Megtörténhetik, hogy ennek a parlamentnek, törvényhozási tehetlensége folytán majd az ország választóközönségéhez kell appellálni. *(Igaz! Úgy van! Helyeslés a bal- és szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* Megtörténhetik tehát, hogy a nemzethez kellene appellálni az egyházi kérdések megoldatlan stádiumában, mert a merő törvénybeiktatás, ismétlem, nem megoldás: az életbe átmenetel a megoldás; ezt pedig én oly veszélynek és oly válságnak tartom, a mely elé ezt a nemzetet semmi körülmények közt vinni nem szeretném. *(Helyeslés a baloldalon és a középen.)* Nem szeretnék oly választásokat, a mely választásoknál vallási alapon képződnének és helyezkednének el a pártok; *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* nem szeretnék oly választásokat, a melyek egy klerikális párt keletkezésére adnának alapot és azt hoznák be a mi parlamenti működésünkbe. *(Helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Főlkiáltások a jobboldalon: Már megvan!)* Nem szeretném, hogy a választásoknál esetleg a nemzetiségi izgatások eddig nem is sejtett támpontokra találjanak a népkedélyében.

Éppen ezért szólaltam fel, ámbár tudtam és tudom, hogy nekem az ár, mégpedig itt e Házban és

annak közvetlen környezetében, meglehetősen erős ár ellen kell úsznom. *(Igaz! Úgy van! bal felől.) Polonyi Géza: A rendőrök eltiltották az árt! (Zaj) A detektívek éljenztek a minisztert. (Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Én, t. képviselőház, rendőri asszisztenciára és oltalomra nem appellálok. Van annyi bizalmam a nemzet minden tagjának tisztességérzetében és emlékező tehetségében, *(Élénk éljenzés a baloldalon.)* hogy nekem azután a tevékenység után, melyet tizen-nyolcz év óta a parlamentben folytatok, a magyar nemzetnek egyetlenegy osztályánál sincs szükségem más oltalomra, mint saját egyéniségemre. *(Szűnni nem akaró élénk éljenzés és taps a baloldalam és a középén Éljenzés a karzaton.)*

Elnök: Figyelmeztetem a karzati közönséget, hogy az 1848: VI. tcz. tiltja azt, hogy nézetének kifejezést adjon. Ezen rendreutasítás után, a véleménynyilvánítások ismétlése esetén következik a karzatok kiürítése. *(Élénk éljenzés a bal- és szélső baloldalon és a középén. Felkiáltások: Éljen Apponyi!)* Kérem a képviselő urat, szíveskedjék folytatni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Azért, t. képviselőház, midőn konstatalom, hogy az ár ellen kell úsznom, mégpedig elég erős ár ellen, nem azokra az apró hullámzásokra czóloztam, a melyekre Polónyi Géza t. képviselőtársam tréfás megjegyzést tett, mert ezeket én akkor sem helyesletem ugyan, mikor politikai ellenfeleim voltak azoknak a célzáblái, de mindig nagyon kicsinyes dolognak tartottam azokkal szemben idegeskedni; azok egyszerűen egy szabad nemzet politikai életének apróbb kinövései, a melyeket a legnagyobb flegmával és közönnyel kell venni mindenkinek, akár mel-

lette, akár ellene nyilvánuljanak. (*Élénk helyeslés és tetszés a balon és szélsőbalon.*)

De czéloztam más valamire, (*Halljuk! Halljuk!*) Ha mindazokat a nyilatkozatokat veszem, a melyek komoly és számbavehető oldalról itt a Házban és a Házon kívül történtek, akkor nem lehettem arra nézve illúzióban, hogy nehéz küzdelem elé megyek. Magam előtt látom a kormány összes javaslatait, minden részletükkel; látom, miként követi, azokat az ideális momentumokat, a melyek bennök fel vannak ölelve, és a melyek hatnak a nemzetnek fogékony kedélyére, épúgy, mint Horáczius lovasát, a kiről a költő mondja: „post equitem sedet atra cura,“ — mondom, látom miként követi az eszményi mozzanatokot a sötét gond: a javaslatok végrehajtásának nehézsége; követi azok elő nem készültségének aggodalma; követi, lettek legyen bár azok a legjobb szándékkal napirendre hozva, az azokból keletkezhető zavarok miatt, a magyar nemzet még nagyobb széttagolása, mint a milyen már eddig is volt; szóval, követi a veszélyek beláthatatlan sorozata. És midőn ezt láttam, de egyszersmind láttam azt is, hogy a közvélemény nagy része csak az ideális és lelkesítő momentumokat veszi tekintetbe, hogy azok mellett felbuzdul, és — ez nem is lévén az ő kötelessége — az életbe-átléptetés szempontjait nem is vizsgálja a gyakorlati következményekkel nem is számol: akkor igen komoly kötelességet éreztem, melyet teljesítenem kell. Mert tréfából, különösen ellenzéki padokon, senki sem teszi azt, hogy magát a közvélemény hatalmas áramlatával ellentétbe helyezze: ezt csak akkor teszi, mikor lelkében él a kötelesség tudata, a melyet minden egyéni veszteség

arán is teljesíteni kell. *(Hosszas éljenzés, helyeslés és taps a bal szélső baloldalon és a középén.)*

E kötelesség érzetétől áthatva, szólaltam fel; e kötelesség érzetétől áthatva, kérem most, midőn beszédemet befejeztem, legyenek szívesek azt az igazságot szolgáltatni, hogy megtartottam szavamat; hogy ámbár a javaslatok érdemleges részét kritika tárgyává tettem, a politikai támadásoktól és a pártpolitikai momentumok belevegyítésétől gondosan tartózkodtam. Hasonló szellemre appellálok a túloldalon is, és bárminépp nyilvánuljon a mai hangulat ellenem: felszólítom önöket, kérem önöket, — magam érdekében sohasem kértem senkitől semmit és nem is fogok, de a haza érdekében kérni sem restellek, még politikai ellenfeleimtől sem, — kérem önöket, hasonló komolysággal, hasonló objektivitással, hasonló őszinteséggel, ellenszenv kiküszöbölésével, rokonszenv és politikai érdek mellőzésével mérleeljék azokat, a miket mondtam, és ha azokban van valami igazság: akkor lépjenek a kiegyenlítés ama módjára, melyet határozati javaslatomban önöknek nyújtok, és melynek el nem fogadása esetén kénytelen leszek a törvényjavaslat ellen szavazni. *(Szűnni nem akaró zajos éljenzés és taps a baloldalon.)*

„Határozati javaslat. A törvényjavaslat visszautasítatik az igazságügyi bizottsághoz, hogy annak III. fejezetét a következő alapelvek szerint dolgozza át s egyszersmind a többi fejezeteknek ez által érintett rendelkezéseit azokhoz képest módosítsa.

A házasság rendszerint a lelkész előtt kötendő; vegyes házasságok bármely felekezet lelkésze előtt köthetők. Ha a lelkész, vagy — vegyes házasságok-

nál a lelkészek egyike — olyan egyházi akadály miatt, mely az állam házasságjogában nem létezik, a házasságkötésnél közre nem működhetik, vagy közreműködését bármely okból megtagadja, a házasság polgári hatóság előtt köthető. Polgári hatóság előtt kötendők azoknak házasságai is, a kik a bevett felekezetek egyikehez sem tartoznak, vagy a kik olyan hitfelekezeteknek tagjai, mely házasságkötési közegekül elismert lelkészekkel nem rendelkezik

A minden honpolgárra nézve érvényes egységes házassági jognak és állami házassági bírászkodásnak elve érintetlenül marad. (*Zajos éljenzés a bal és a szélső baloldalon.*)

*

A Z Á R Ó B E S Z É D .

— 1894. április 11. —

T. képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Az utolsó két hót alatt nemzetünk közfigyelme, egész érzelmi világa mással volt elfoglalva,* mint azzal a nagyfontosságú tárggyal, mely fölött a tanácskozások most végéhez közelednek. Ez a körülmény bizonyára nem teremt kedvező hangulatot arra, hogy a már 14 nap előtt befejezett vitának tartalmát rekapituláljuk és annak tárgyát újból a Ház és az ország elé állítsuk. (*Helyeslések.*)

* Kossuth halála.

Én azonban azt hiszem, hogy olyan szigorú kötelességünk éppen e nagyfontosságú tárgyban komoly meggyőződésünket érvényesíteni, és a t. Házat és az országot tőlünk telhetőleg az iránt felvilágosítani, hogy a helyzet kedvezőtlenége, e kötelesség teljesítése alól fel nem menthet. *(Helyeslés a baloldalon.)* És ezért talán a t. Háznak nemcsak elnézésével, de helyeslésével is találkozom, ha a vitának e végstadiumában a magam szempontjából, a magam meggyőződése szerint, a kérdést, egész kiterjedésében újból felőlelve, érveimet újból csoportosítva, a Ház elé állítani törekszem. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Az álláspont, melyre ebben a vitában helyezkedtem, bizonyos taktikai hátrányokkal jár annyiban, hogy véleményem szerint nem volt szabad megelégednünk az ellenzék rendes hivatásának teljesítésével, mely a kormány előterjesztéseit kritika tárgyává teszi, pozitív javaslatok megtételétől azonban tartózkodik, hanem azt hittem, hogy, e kérdés természeténél fogva, azoknak, a kik a kormány részéről javasolt megoldási módozatot ellenzik, bizonyos tekintetben erkölcsi kötelességük megjelölni a módot, mely szerint ők maguk a kérdést megoldandónak vélik. *(Halljuk! Halljak!)*

Ezért léptem fel pozitív javaslattal is, és így abban a helyzetben vagyok, hogy a védelem és a támadás kettős feladatát kell teljesítenem. *(Halljuk! Halljuk!)* Az én javaslatom kritika és támadás tárgya volt, nekem azt meg kell védelmeznem, és erre éppen annyi gondot kell fordítanom, ez feladatomban épp oly kiegészítő része, mint a kormány javaslatának kritikája. *(Úgy van! a baloldalon.)* Foglalkozom tehát

első sorban saját álláspontom megvédésével, azoknak az érveknek tölem telhető megczáfolásával, melyeket az én álláspontom ellen felhoztak.

Talán a legjetszetősebb és a legnagyobb hatást gyakorolt érv a polgári házasság ama neme ellen, a melynek létesítésében én, tekintve az ország jelenlegi állapotát, a kérdés helyes megoldását találnám, az volt, a melyet az igazságügyminiszter úr a vita folyamán elmondott kitűnő beszédében többféle módon adott a Ház elé, a melyből többféle következtetést vont le, t. i. az az érv, hogy, ha a polgári házasságot nem általánosan kötelezőnek hozzuk be, hanem csak azokra az esetekre, midőn az egyházi házasságkötés egyházi házassági akadályok létezése miatt lehetetlenné válik, akkor a polgári házasságkötés és a polgári kötés alapján létrejött házasság az inferioritás bizonyos nemével bir az egyházi házassággal szemben: azt kisebb értékű, alacsonyabb kategóriája házasságnak tekintik a teljes erkölcsi értékű egyházi házassággal szemben.

T. barátom, az előadó úr, tegnapi beszédében kiterjesztette ezt az érvet a fakultatív polgári házasságra is, habár nem oly mértékben, mint a szükségbeli polgári házasságra, szóval a házassági ügy minden oly rendezésére, a mely nem mindenkire tesz kötelezővé a polgári kötet.

Azt tartom, hogy ez az érvelés csak tetszetős, de a komoly bírálatot nem állja ki és szilárd alapja nincs. *(Halljuk! Halljuk!)* Mert az állam törvénye, az én javaslatom szerint, a jogi hatály tekintetében nem tesz különbséget az egyházilag és a polgárilag megkötött házasság között. Tesz

különbséget legfeljebb a társadalom, és én nem tagadom, hogy a társadalom némely része csakugyan tesz ilyen különbséget. De vájjon a társadalom ezt a különbséget csak akkor teszi meg, midőn a polgári házasságnak fakultatív, vagy szükségbeli alakja van behozva? Vájjon ama társadalmi köröknek Ítélete, a melyek az egyszerű polgári kötést nem ismerik el teljes értékűnek az ő társadalmi és erkölcsi felfogásaik szempontjából, azon a gondolaton alapul-e, hogy a polgári kötés megbélyegez? Nem, t. Ház: ítéletük alapja az, hogy ők az egyházi házasságkötést tartják szükségesnek ahhoz, hogy a tisztességnek, hogy az erkölcsi színvonalnak, hogy a társadalmi követelményeknek minden kellékeivel bíró házasság jöjjön létre. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Az egyházi házasság mellőzése az, a mi e társadalmi körök felfogását befolyásolja, a mi őket az erkölcsi értéket kisebbitő állásfoglalásra bírja a tisztán polgári kötéssel szemben. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ha pedig ez így van, akkor a társadalom ama körei, melyek úgy vélekednek, és melyeknek vélekedésével szemben az állami törvényhozás tehetetlen, ugyanezzel az ítélettel fogják sújtani azokat a házasságokat, *(Élénk helyeslés a baloldalon,)* a melyek egyházilag nincsenek megkötve, akkor is, ha a polgári kötést általánosan kötelezővé tesszük. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Hiszen, t. képviselőház, erre példák vannak azoknak az országoknak a társadalmi életében, a melyekben a polgári házasság kötelező formáját hozták be. Méltóztassék azoknak a francia, vagy belga társadalmi köröknek felfogásait kutatni, a melyek az egyházi házasságokhoz, mint a házasság-

sági viszony teljes tisztességének föltételéhez ragaszkodnak, és azt fogják hallani mindenütt, hogy a társadalmi elfogadást megtagadják az oly házaspároktól, melyek az egyházi házassági kötést mellőzték. E tekintetben a polgári házasság egyik vagy másik nemének behozatala között nincs semmi különbség. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Hiszen, t. képviselőház, ez nem az egyedüli eset, melyben az állami törvények felfogása a társadalmi felfogással elentétben áll, és a társadalmi felfogást befolyásolni képtelen. Vegyük csak a legpregnánssabb, e Ház mentelmi ügyei közt gyakran előforduló esetet, a párbaj kérdését, a melyet az állam törvénye büntetőjogi szankció mellett tilt, a társadalom pedig egyenesen megkövetel tagjaitól. Épp így a házassági jog terén sincs az állami törvényhozásnak döntő befolyása a társadalom összes köreinek felfogására. Ezt a tényt lehet sajnálni, de nem lehet előtte szemet hunyni. *(Igazi Úgy van! a baloldalon.)* E tekintetben pedig azoknak a társadalmi köröknek a felfogása, a melyek a polgári kötést nem ismerik el teljes értékűnek, ugyanaz lesz, a házasságkötésnek akár a kötelező, akár más formáját hozzuk be. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A másik nyomós indok, melyet az én állásponthoz szemben felhoztak, az volt, hogy a súrlódásokat nem szüntetjük meg az állam és az egyház között, ha tökéletesen el nem választjuk a házassági jog terén e két tényező szerepét, ha a kötelező polgári házasságot be nem hozzuk.

Hát, t. képviselőház, ennek az állításnak igen nagy nyomatéka volna, de sajnálattal kell nélkülözöm az egész eddigi vitában ennek a bebizonyítását.

A t. igazságügyminiszter úr igenis hivatkozott olyan idegen államok példáira, melyekben a szükségbeli polgári házasság törvényileg meg volt alapítva és a hol tényleg súrlódások fordultak elő; hivatkozott különösen a bádénai példára. A bádénai nagyhercegségben a házasság terén igenis fordultak elő súrlódások abban az időben, a melyben ott a szükségbeli polgári házasság volt behozva. De ezek nem a szükségbeli polgári házasság intézményéből folytak és keletkeztek, hanem a következő körülményekből. *(Halljuk! Halljuk!)* A bádénai törvény a szükségbeh polgári házasságot hozta be, de egyúttal az anyakönyvvezetést kizárólag a lelkészeknél hagyta meg. Ennek alapján a kormány azt követelte a lelkészektől, hogy a polgárilag megkötött házasságokat is ők írják be anyakönyveikbe, mint érvényes házasságokat: és ebből származott a súrlódás. Én ismerem — bizonyára az igazságügyminiszter úr is ismeri — azt az egész jegyzékválasztást, mely e tekintetben a freyburgi érseki vikáriátus és a bádénai kormány közt folyt, a hol az érseki vikáriátus egyenesen arra kérte a kormányt, hogy mentse fel a lelkészeket oly házasságok anyakönyvezése alól, a melyeket ők érvényeseknek el nem ismerhetnek. A freyburgi érseki vikáriátus javasolta a kormánynál, hogy ha már a szükségbeli polgári házasság intézménye fennáll, ha egyes esetekben polgári hatóságok előtt történik a kötés, legalább ez esetekre hozzák be az állami anyakönyvvezetést. Itt tehát anyakönyvezési konfliktusról van szó, oly alapon, oly, merem állítani, abszurd állapot alapján, a melyet itt e Házban senki nem javasolt; mert senki nem akarja itt azt, hogy míg a

házasságok bizonyos kategóriáját polgárilag kötik, ugyané polgárilag kötött, egyházilag meg nem engedett házasságok egyházi anyakönyvvezetését tartjuk fenn.

Pedig ebből származott a bádeni konfliktus. E bádeni konfliktus tehát az én felfogásom és álláspontom ellen, a ki az állami anyakönyvvezetést igenis kívánom, mégpedig a polgárilag kötendő házasságokra nézve rögtön, s mikor közigazgatásunk szervezete arra meg lesz érve, az egész vonalon, nem bizonyít semmit.

Oroszországban sem bizonyult kielégítőnek a szükségbeli polgári házasság intézménye. De miért? Hiszen azt ott, a mint mindenki tudja, a legszűkebb keretekben hozták be, csak az úgynevezett disszidentekre, azokra nézve, a kik egyetlenegy törvényesen bevett, vagy az állam által elismert vallásfelekezethez sem tartoznak. A súrlódások tehát a következő okból állottak elő. (*Halljuk! Halljuk!*)

A porosz Landrecht oly válási indokokat enged meg, a melyek a biblián alapuló szigorú protestáns felfogással meg nem egyeznek, s ennek következtében számos esetben megtörtént, hogy orthodox felfogású protestáns lelkészek megtagadták oly párok összehadását, melyeknél a házasulandók egyikét a protestáns felfogás szerint el nem ismert válási ok alapján választották el korábbi feleségétől, vagy férjétől. Itt is a súrlódás az intézmény kiépítésének hiányosságából s nem magából az intézményből eredt. A súrlódás itt is onnan eredt, mert nem gondoskodtak a tényleges szükséglet egész országáról, hanem csak annak egy kicsiny tartományáról. A mi

súrlódások tehát Poroszországban előállottak, azok az ön álláspontom ellen újra nem bizonyítanak. (*Úgy van! bal felől.*)

Végül hivatkoztak azokra a kellemetlenségekre, a konzideráczióknak ama csekély mértékére, a melyben ez intézmény Ausztriában részesül. Mindenki tudja, hogy Ausztriában annak, a ki polgári házasságot akar kötni, előbb még egy retortán kell keresztülmenni: a felekezetnélküliség kijelentésének retortáján. Ez a követelés pedig nincs az én álláspontomban. A mi kellemetlenség, a mi lenézés tehát ebből a jugum Caudinumból foly, a melyen az osztrák polgári házasságra készülőknek keresztül kell menniök, ismét bizonyíthat az ausztriai felfogás ellen, bizonyíthat az ausztriai törvényes állapot ellen, de nem ama törvényes állapot ellen, a melyet határozati javaslatom kontemplál, (*Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.*) és mely attól az egész vonalon különbözik. Hisz én egységes házassági jogot akarok a honpolgárok összességére, felekezeti különbség nélkül; egységes házasságjogi judikaturát az összes honpolgárokra nézve, felekezeti különbség nélkül; s kívánom, minden felekezetnélküliség-nyilvánítási komédia nélkül, a polgári házasságkötés lehetőségét ott, a hol államilag el nem ismert egyházi akadály forog fenn. Ez a két jogállapot pedig annyira különbözik egymástól, t. Ház, hogy sem elméletileg, sem a tapasztalatok alapján, az egyik hátrányaiból az általam proponált jogállapotra nézve hátrányos következtetés nem vonható. (*Igaz! Úgy van! bal felől*)

De, t. képviselőház, vajjon áll-e az, hogy a kötelező polgári házasság a súrlódásokat megszünteti? Én azt

hiszem, hogy nem. És ezt elméleti és tapasztalati indokkal tudom bebizonyítani. (*Halljuk!*) Ezeket beszédem folyamán, később fogom előadni, akkor, a mikor ennek az intézménynek várható erkölcsi hatásairól szólok. Egy részét azonban legyen szabad előadnom most mindjárt, mégpedig azt a részét, a mely a Németországban tett tapasztalásokra vonatkozik. Poroszországban, t. képviselőház, a kötelező polgári házasság behozatala után, igen sajátságos jelenségekkel találkozunk, a melyek legalább azt bizonyítják, hogy a megoldásnak az a véglegessége, az a teljes békeesség és annak biztosítottága, melyet ettől az intézménytől várnak, nem jár mindig annak a nyomán. Nem is akarok arról szólni, hogy ugyanannak az államnak a feje, a mely törvényeiben a kötelező polgári házasságot behozta, rendeletileg azokra a katonatisztekre és állami hivatalnokokra nézve, a kik az állami törvény szerint közönbös egyházi kötést mellőzik, hivatali hátrányokat állapított meg. De szólok azokról a mozgalmakról, — és teszem ezt újból de most más szempontból. — a melyek Németországban a protestáns egyházak terén fordultak elő. A protestáns egyházak körében — és most nem egyes írókról beszélek, hanem a hivatalos intézkedésekről — a kötelező polgári házasság megalkotása után nagy mozgalom indult meg, és megalkották egymásután, illetőleg módosítás alá vették az egyházi szabályzatokat, az u. n. Kirchenordnungokat, azzal a világos célzattal, hogy a kötelező polgári házasság ellen való védekezésben és küzdelemben a protestáns egyház is fegyvereket biztosítson magának. Először is azokban az egyházi szabályzatokban figyelmeztették a híveket,

hogy a házassági életközösséget az egyházi kötés létesítése előtt meg ne kezdjék, mert különben egyházuk törvényeivel ellenkezésbe jönnek. Azután az esketési formulát olyképpen állapították meg, hogy abban világosan benne van a polgári házasságkötés érvényének egyházi megtagadása; mert ezekben a formulákban a menyasszonyt nem férjének nevéen szólítják meg; pedig, miután a polgári kötés megtörtént, őt már férje nevének ellene tekinteni, hanem megszólítják leány-nevéen. Azután egész sorozatát hozták meg a fegyelmi szabályoknak, a melyek szerint azok, a kik a polgári kötéssel megelégszenek és az egyházi kötetést mellőzik, elveszítik az aktív és passzív választási jogot az egyházi gyülekezetekre; tőlük az egyházi szabályzatok nagy része szerint megtagadták az úrvacsora kiszolgáltatását. *(Halljuk! Halljuk!)* Tehát forma szerint ki vannak közösítve az egyházból. T. Ház! Vájjon ez rendkívül békés egy állapot-e? Vájjon ez a súrlódásoknak teljes megszűnése-e? Vájjon ez nem inkább annak a ténynek bebizonyítása, hogy az államhoz nem hozza közelebb, de inkább az államtól még jobban eltávolítja ez az intézmény még azoknak az egyházaknak a tagjait is, mely egyházak különben a házasságjog terén az állami felfogással nem állanak oly merev ellentétben, mint a katolikus egyház? *(Zaj. Halljuk! Halljuk!)* De, t. képviselőház, Eötvös Károly t. képviselőtársam a vita alatt felolvasott nekünk néhány idézetet egy füzetből, a mely füzetben meglehetősen nyersen ítélik el a polgári házasságot és meglehetősen nyersen vitatják azt a tételt, hogy a polgári házasság az egyház szemében nem érvényes házasság. Hát, t. Ház, itt igen nagy nehéz-

ség és igen nagy dilemma előtt állunk. A t. miniszter úr azt hiszi, és a t. többség abban a hitben látzik lenni, hogy ha a két hatáskört: az államit és az egyházit, a házasságkötés tekintetében elkülönítik, akkor mindegyik békésen elhelyezkedhetik a maga szférájában, és a kettő között súrlódás nem lesz. Igen, de már most az egyház közegeinek az a természetszerű óhajta, sőt feladata, sőt, merem mondani, kötelessége, hogy híveiket figyelmeztessék arra az egyházi kötelességre, mely a házasságkötés terén fennáll. Már most mivel figyelmeztessék, minő módon teljesítsék e feladatot, — minő módon tegyenek eleget természetszerű és jogos óhajuknak, másképp, mint azzal, hogy habár a polgári kötés állami hatályát minden honpolgár elismerni tartozik, híveiket arra figyelmeztetik, hogy egyházi, vallási szempontból ez a tisztán polgári kötés érvénytelen és nem igazi házasság-

No hát, t. Ház, merem állítani, a' tapintat nem csekély mértéke szükséges ahhoz, hogy valaki ezt a tételt megvédje, hogy valaki ezt a tételt a közönség elé vigye, hogy valaki ezt a tételt a nép alsóbb osztályai előtt érthetővé tegye, a nélkül, hogy a polgári házasság megtámadásának és gyalázásának veszélyébe esnék. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Egyes kiváló férfiak ezt a tojástánczot talán sikeresen fogják járni, *(Derűtség a szélsőbalon.)* de a lelkészek nagy tömegétől azt várni, hogy híveiket oly tapintatos nyelven legyenek képesek az egyházi közvéleményekre figyelmeztetni, a házasságkötés tekintetében, hogy bele ne ütközzenek az állami intézmények iránt köteles tiszteletbe: ez igen nagy csalódás. És a t. miniszter úr ezt a nehézséget már előre látta,

mert egy egészen más, e tárgygyal látszólag semmi összefüggésben nem levő törvényjavaslatában, a kúriai bíráskodásról szólóban, már előre látta ezt a súrlódást. A t. miniszter úr, a ki azt mondja, hogy a kötelező polgári házasság intézménye megszüntet minden súrlódást, már jó előre mintegy meghallotta a súrlódásra vezető agitációkat: mert egészen elrejtve ott van a választás megsemmisítésének okai közt még az is, ha valaki a házassági jog intézménye ellen izgat. *(Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon.) (Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Helyesen tettem!)*

Azt mondja a miniszter úr, hogy igen helyesen vette be e províziót abba a javaslatba. Én nem mondom, hogy nem helyesen; mert kétségtelen, hogy minden állami törvényt, a mely fennáll, becsmérlés, értékének leszállítása, tiszteletlen támadás ellen meg kell védeni. Csakhogy, ha a messze távolságban jelentkező intézmény számára is már ily védelem szükségét látta előre a miniszter úr, ne méltóztassék aztán azt mondani, hogy ez az intézmény minden súrlódást lehetetlenné tesz. *(Élénk helyeslés balfelől. Mozgás jobbfelől.)*

A t. előadó úrtól tegnap álláspontom ellen egy oly érvet hallottam, a mely, megvallom, az ő részéről némi csodálkozást keltett bennem. Ő t. i. azt mondta, hogy a jogegységet a maga teljességében csak a kötelező polgári házasság alkothatja meg, mert hiszen, ha akár a fakultatív, akár a szükségbeli polgári házasságot hoznák be, akkor az esetek annak túlnyomó többségében, midőn egyházi házasságot kötnek, a kötés formája az illető egyházak szabályaitól lesz függővé téve. Erről talán ne is disputáljunk. Én is tu-

dom, hogy a jogegység abban az esetben, ha nem hozzuk be a polgári házasságot, nem terjed ki a kötés formájára, hanem csak az anyagi jogszabályokra és a bíráskodásra. De a t. előadó úr illusztrálta, hogy ebből, szerinte, mily bajok származhatnak. Azt mondja, ha nem a kötelező polgári házasságot hozzuk be, előfordulhat oly házasságok megkötése, a melyeket az állam érvényeseknek ismer el és az egyház nem. Ez előfordulhat és elő fog fordulni a kötelező polgári házasság esetében is. Ezt ő is bizonyára elismeri. De előfordulhatnak, szerinte, az én javaslatom alapján oly kötések is, a melyeket az egyház ismer el érvényeseknek és az állam nem. Ez az az érv, a melyet, megvallom, tőle némi csodálkozással hallottam; mert ily kötések igenis előfordulhatnak, de tisztán csak tévedésből, a minő előfordulhat a kötelező polgári házasság behozatala esetén az eljáró polgári közeg részéről is, mert ez is tévesen Ítélni meg a házasság feltételeit. De elvi egyházi szempontból ily eset nem fordulhat elő; mert, tudtommal, minden egyház, leginkább pedig az az egyház, a mely e tekintetben a legmerevebb álláspontot foglalja el, a katolikus egyház is, az államnak azt a jogát, hogy tiltó akadályokat állítson fel, mindenkor elismerte, (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) és lelkészei soha tudva oly házasságot meg nem kötöttek, a melylyel állami tiltó akadály állt szemben. Ha ezt tették, akkor egyházi fegyelmi vétséget is követtek el, és az illető egyházi hatóság is eljár velük szemben. Vagy tették oly tévedésből, a mely alól az eljáró polgári közeg sem nyilvánítható mentesnek, sőt tartok tőle, hogy, legalább az első időkben, ilyen tévedések gyakrabban

fognak előfordulni az erre elő nem készített polgári közegek, mint az e téren gyakorlottsággal, tapasztalásokkal és előtanulmányokkal bíró lelkészek részéről. (*Helyeslés balfelől.*) Ezt az érvet tehát az előadó úrtól, mint jogásztól, némi csodálkozással balloztam.

De kifogásolták a szükségbeli polgári házasságot abból a szempontból is, hogy az némi vallási kényszert foglal magában, t. i. az egyházi kötést kényszerítővé teszi minden olyan esetben, a midőn egyházi házassági akadály nem forog fenn. Ennek az ellenvetésnek jogosultságát én egyszerűen elismerem és megengedem, hogy e tekintetben sokkal helyesebb és elvileg a liberalizmus követelményeinek megfelelőbb megoldás a fakultatív polgári házasság behozatala, a melyet én a szabadelvűség szempontjából csakugyan a leghelyesebb megoldásnak tekintek. De valljuk be, hogy ez a kényszer, hogy a szabadság e megszorítása valóban csak elméleti természetű, mert egy évszázadok óta fennálló gyakorlatot tart fenn, a melyet magára nézve eddig senki nyomasztónak nem tartott, kivéven azokat az eseteket, midőn miatta olyan házasságot meg nem köthetett, melyet úgy az állami törvény, mint a saját lelkiismerete megengedhetőnek tartott. Ezekről az esetekről pedig én gondoskodni kívánok. Utóvégre, ha valakinek a lelkiismerete oly érzékeny és annyira irtózik az egyházzal való érintkezéstől, hogy az egyházi kötést magára nézve lealázonak, derogálónak tartja, hát akkor ezeknek a kivételes lelkiismereteknek megnyugtatója, az ezekről való gondoskodás, szerintem, más térre tartozik. E helyzet megoldásáról akkor kell gondoskodni,

akkor kell gondolkozni, illetőleg akkor kell mérlegelni, hogy a társadalomnak nagy és általános érdekeivel szemben e kivételes helyzet mennyi gondozást igényel, mikor a felekezetenélküliség kérdését tárgyaljuk. (*Helyeslés balfelől.*) Én, t. Ház, egész nyíltan kimondom, hogy a mai viszonyok között és azoknak az előzményeknek hiányában, melyeket szükségeseeknek tartok, a felekezetenélküliség mellett nem fogok szavazni. (*Élénk helyeslés balfelől.*) De éppen úgy kimondom, hogy a felekezetenélküliség törvényszerű megengedését igenis a lelkiismereti szabadság egyik korollariumának tekintem, a melyet, ha meglesznek bizonyos előfeltételek, melyekről majd akkor fogok szólni, mikor a vallásszabadsági törvényjavaslatot tárgyaljuk, részemről nem perhorreszkálok. A felekezetenélküliség kérdésével kapcsolatosan kell tehát a kivételes helyzetekkel foglalkoznunk, melyekről most szóltam.

Ezekben iparkodtam, t. Ház, megfelelni azokra az ellenvetésekre, vagy legalább azok legjelentékenyebb részére, melyeket az ön álláspontom ellen felhoztak.

Most már áttérek azoknak az érveknek rekapiitulációjára, melyek miatt a polgári házasság kötelező formáját ellenezni vagyok kénytelen. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*)

Ha nam csalódom, azt a szabadelvűségi nimbuszt azt a szabadelvűségi legendát, a szabadelvűség kizárólagosságának és monopóliumának azt az igényét, a melylyel a kötelező polgári házasság a tájékozatlan közönség elé lépett, az e Házban lefolyt vita nagy mértékben megingatta. Tárgyilagosabban ítélik meg

ina e helyzetet, és az eddigi vita a frázis hatalmát leszállította a komoly érvek kicserélésének mértékére. (*Helyeslés bal felől.*) Hiszen a legszebb, legjelentékenyebb, legkiválóbb szellemi és szónoki erővel elmondott beszédek sem képesek bizonyos tényeket elhomályosítani. Lehetetlen a házassági jog különböző rendezésének történelmi fejlődését letagadni. Lehetetlen a mai állapotokat is akkép felismerhetetlenné tenni, hogy ne lássuk, ne lássa a közönség, hogy ép azok az államok, melyek az egyéni és polgári szabadság kultuszt legmagasabbra emelték, annak legmegfelelőbb intézményeket tudták megalkotni: a polgári házasság kötelező formájáról nem tudnak és máig sem akarnak tudni semmit.

Hivatkoztam első beszédemben arra a királyi kommisszióra, mely 1868-ban Angliában ülésezett, és melyben a kötelező polgári házasság eszméje egyhangúlag visszautasításra talált. Sokkal újabb adatokra hivatkozhatom most, melyekkel időközben ismerkedtem meg. 1893-ban az angol alsóház küldött ki egy bizottságot, mely a házassági ügyeket újból tanácskozás alá vette, és a disszentereknek, az angol államegyházba nem tartozó felekezeteknek, panaszaival foglalkozott. E kommisszió előtt is felmerült újból a kötelező polgári házasság kérdése. Felhozta azt a Registrar General, azzal az indokolással, hogy a regisztráció szempontjából ez „ideális“ rendszer volna; de midőn a kommisszió egy tagja azt a kérdés intézte hozzá, vajjon e megoldást a gyakorlatilag tekintetbe jöhető megoldások közé sorozza-e, akkor azt felelte rá: „Csak arról beszéltem, hogy a regisztráció így volna legkönnyebb, de magam sem tartom

ezt a gyakorlati lehetőségek közé sorozhatónak.“ S a kommisszió, mégpedig nem egy tory-párti, hanem a Gladstone vezetése alatt álló, erősen radikális elemekkel vegyített liberális többség kommissziója, egyhangúlag kizártnak nyilvánította a kötelező polgári házasság intézményének elfogadását. Hy tényekkel szemben a kötelező polgári házasságot a liberalizmus egyedül üdvözítő palládiumának feltüntetni, ezzel csak a közönség legtájékozatlanabb része vezethető félre, *(Helyeslés bal felől.)* de komoly érvszámba ez nem jöhet. *(Úgy van! bal felől.)*

De hogy a kötelező formának ez a kultusza hazánkban is új keletű, arra nézve kénytelen vagyok, a t. Háznak, néhány idézettel szolgálni és ezek kapcsán bátor leszek kitérni egy némileg személyes természetű incidensre is, melyet e vitában gyakrabban említettek, s mely boldogemlékezetű Irányi Dániel közt és köztem folyt le. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az 1884. évi házasságjogi vitára általánosságban már hivatkoztam, első beszédem alkalmával, de most hivatkozom a szavak idézésével. *(Halljuk! Halljuk!)*

1884-ben, midőn a keresztények és zsidók közti házassági javaslat volt tárgyalás alatt, maguk, a kötelező polgári házasság hívei erről a kérdésről a következőleg nyilatkoztak, Győry Elek, ki mindnyájunknak sajnálatára most nem tagja a parlamentnek, határozati javaslatot adott be, melyben a kötelező polgári házasság létesítését kívánta, de e határozati javaslat megindokolása közben így szólt: „Megjegyzem azt is, hogy a polgári házasság lényegét én részemről nem találom abban, hogy az okvetlenül a polgári hatóság

előtt köttessék meg, bár ott, a hol az egyházak a polgári házasságra ellenszenves állást foglalnak el, az szükségessé válik; de a polgári házasságnak nem lényege. Lényege az, mint mondám, hogy végre elérkezett az idő, mely szerint az állam azt, a mi őt megilleti, saját örökösödési jogát, családi életének alapját és szabályozóját, saját legfőbb érdekei szerint szabályozza egységes állami törvénnyel. Azt pedig a t. igazságügyminiszter úr sem fogja tagadni“ — nem a mostani, az akkori, Pauler miniszter úr — „hogyan az erkölcsi tényezők fokozása az államban, szintén állami érdek.“ Ezt mondta Győry Elek. És a mostani igazságügyminiszter úr, Szilágyi Dezső, akkor, — arról a határozati javaslatról beszélve, a melyről első beszédemben már nyilatkoztam, — zárószavában következőleg szól. Előre kell bocsátanom, hogy a javaslatnak beterjesztése miatt, a mely a kötés formájának kérdését nyitva hagyta és csupán az egységes állami jogot és judikatúrát akarta . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Elhatározatni!)*

... elhatározatni, több részről az elvtelenség vádjával illeték, mert ő magát mindenkor, és ezt elismerem, a kötelező polgári házasság hívének vallotta. Az elvtelenség vádja azon alapult, hogy ő oly javaslatot adott be, amely a kötés formájára nézve nem tartalmazott határozott álláspontot. Az elvtelenség e vádjával szemben, a t. igazságügyminiszter úr, akkor egyszerű képviselő, szerintem, igen helyesen, következőleg védekezett: „Figyelembe veendő, hogy a polgári házasság intézménye, ha azt egész teljességében vesszük, magában három alkatrészt foglal. Először azt, hogy a házassági viszonyt kizárólag szabályozza az

állam; másodszer azt, hogy e házassági viszony felett a jurisdikciót gyakorolja kizárólag az állam, és harmadszer azt, hogy a megkötés történjék az állam közege előtt. Ezen három alkatrész közül az első kettő aránytalanul sokkal fontosabb, és viszonyaink közt sokkal szükségesebb, mint a harmadik; ha már azt mondom, hogy a harmadik aránylag nem olyan fontos, a melyre nézve véleménykülönbség van a Ház oly tagjai közt, a kik a két első pontot teljesen elfogadják: vájjon elvtelenség-e azt mondani, állapítsuk meg azt, a miben e Ház túlnyomó nagy többsége egyetért, ne akarjuk a Háznak irányadó nyilatkozatát meghíúsítani, mert a harmadik, viszonyaink közt kevésbé fontos pontra nézve eltérés van közöttünk, haladjunk lényegesen, jelentősen a kitűzött reform irányában.“

Tehát akkor a t. igazságügyminiszter úr elismerte lényeges, jelentős és erős haladásnak, a reform érdekében, a házassági ügy oly rendezését is, mely nem a kötelező polgári házasság alapján történik. Igen helyesen védekezett az elvtelenség ama vádja ellen, a melyet ellene akkor a kötelező polgári házasság erőszakolásának mellőzése miatt emeltek. Ne jöjjön ellentétbe önönmagával, és a mi ellen akkor, igen helyesen, teljes joggal védekezett, azzal ne akarjon ma vádolni minket. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Áttérek most, t. Ház, az ügynevezett Irányi-esetre. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. képviselőház! Senki azok közül, a kik Irányi Dánielre hivatkoztak, nem vonta kétségbe egy pillanattig sem, hogy Irányi Dániel mindenkor és mindvégig a kötelező polgári házasság híve volt. Hanem

hogy ő is osztozott abban a felfogásban, a mely szerint a liberális haladásnak ez nem elsőrangú és kardinális feltétele, — a mely felfogást a t. igazságügy-miniszter úr 1884-ben szintén kifejezett — arra nézve igenis az események, melyekre hivatkozni bátor lesznek, adatot szolgáltatnak. *(Halljuk! Balijuk.)*

1890-ben történt legelőször, hogy én Irányi Dániel javaslatát, mely a polgári házasságot és vallás-szabadságot foglalta magában, elfogadtam. A javaslat úgy volt beadva, hogy az egyszerűen a polgári házasságot foglalt magában, a „kötelező” szó nem volt a javaslatban. *(Egy hang jobb fellől: Mindenki azt értette alatta!)*

Boldogult képviselőtársunk elvbarátai közül többen, de talán mások is, kívánták, hogy utólag a „kötelező”^a szót tegye be határozati javaslatába; és akkor történt az, a mire élő tanú ma csak én vagyok, — de azt hiszem, a tényekre nézve szavaimnak hitelt adni méltóztatnak, — hogy én Irányi Dániellel itt a Házban beszéltem és arra kértem őt, hogy ezt a szót: „kötelező”, ne vegye be határozati javaslatába, mert ha ezt tenné, kénytelen lennék a javaslat ellen szavazni, mivel nekem a kötelező polgári házasság formájának keresztülvihetőségére nézve olyan aggályaim vannak, hogy én e tekintetben magamat szavazatom által lekötni nem tudom, nem bírom és nem akarom. Hogy vájjon csupán csak az én felszólításomnak engedett-e boldogult t. képviselőtársunk, vagy másoké-
nak is, azt nem tudom. A tény az volt, hogy megtette, a mit óhajtottam, és nem vette fel a „kötelező” szót határozati javaslatába. Tudta, ismerte álláspontomat: és itt a Ház színe előtt üdvözölte szövetségemet a

szabadelvű haladás eszméinek keresztülvitelében. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Ezek a tények, t. képviselőház.

A szabadelvűség kizárólagossága és a szabadelvűség nimbuszának monopolizálása tehát nem illetheti meg a kötelező polgári házasságot. Megillesheti azonban két más dolog.

Nem csodálkozom azon, hogy a jogász világ túlnyomó többsége a polgári házasság kötelező formáját akarja. Ez oly szimmetrikus, ez oly kiépített, a teóriában oly egyszerű és befejezett valami, hogy lehetetlen a jogi teorémák kedveléséhez szokott elmének gyönyörűséget nem találni abban, és lehetetlen, hogy a mellett a különböző alkotó részekből összeállított rendszereket le ne nézze. Tényleg nem is a szabadelvűség talajából, hanem a francia-porosz nivelláló, mindent egyformásítani szerető hajlamból nőtt ki a kötelező polgári házasság; (*Élénk helyeslés a baloldalon és a középén.*) holott az egyéni és polgári szabadságban sokkal régebben jártas angol-szász faj által alkotott államok ezt a formát mindenkor perhorreszkálták. (*Igaz! hgy ran! a baloldalon és a középén.*) Ez az egyik. Fontosabb a következő.

Nem vagyok abban a nézetben, hogy a kötelező polgári házasság behozatala szükségképen konfliktust idéz elő az állam és az egyház közt; azt hiszem, hogy kölcsönös jóakarató rendezés mellett éppúgy, mint minden egyéb rendezés mellett e konfliktust el lehet kerülni. És, t. Ház, azok a felszólalások, a melyeket nekem szememre lobbantottak, s melyekből azt akarják kimagyarázni, hogy én a kötelező polgári házasság mellett foglaltam állást, vagy legalább e formára

nézve is rokonszenvesen nyilatkoztam, mindazoknak a nyilatkozatoknak — tulajdonképen csak egy van, az, a melyet a jelenlegi kormány megalakulása után való indemnitási vitában tettem — forrásuk egy volt, s ez a forrás, gondolom, igényt ad nekem arra, hogy ne szórszálhasogató an, hanem méltányosan ítéljék meg azokat a nyilatkozatokat. Ez a forrás éppen az volt, hogy a kötelező polgári házasság ellen megindult, szerintem is, mértéktelen agitációt, a mennyire tőlem telik, csillapítsam; hogy a kérdés megoldását az agitátorius térről lehetőleg lezorítsam, és a képviselőház, a törvényhozás körében folyó higgadt megfontolás és megoldás terére vigyem. Azt hiszem, hogy ez oly törekvés, a melyet mindenki méltányolni fog, s a melyből azért, hogy ezt követtem, én, a ki a kötelező polgári házasság intézményének híve nem vagyok, ellenem fegyvert kovácsolni nem helyes; ezt semmi másnak nem szabad tulajdonítani, mint ama felfogásomnak, hogy bármi megoldást nyerjen a törvényhozás elhatározása folytán e kérdés, azoknak, a kiknek nézete kisebbségben marad, nem szabad az állam rovására bosszú hadjáratot indítani, hanem az egyetértés és béke helyreállítására kell közreműködniök. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)* Most azonban vita alatt van a kérdés, most van annak az ideje, hogy érveinket összemérjük és meggyőződéseinket előadjuk. *(Halljuk! Halljuk!)*

Mondom, t. Ház, ön nem tartom azt, hogy a kötelező polgári házasság behozatala szükségképen harczot idéz elő vagy harczot jelent állam és egyház között; sőt azokat a veszélyeket is, a melyeket én azzal összekapcsolva látok, csak mint veszélyeket

latom, nem mint szükségkép bekövetkezendő eseményeket. De azt históriailag nem lehet tagadni, hogy a kötelező polgári házasság behozatalának bölcsőjénél. mindenütt az állam és egyház közötti nagymérvű összeütközés található.

A francia forradalomról nem is beszélek, hisz ott oly vastag volt az összeütközés, mondhatnám a nemzet és az egyház között, hogy ezt illusztrálni nem szükséges, ez véres betűkkel van beírva a történelem lapjain. A kisebb, latin fajú országok a polgári házasságot tisztán a francia Code civile behozatalával kapcsolatosan létesítették; ott, hogy úgy mondjam, nem keletkezett az magának az illető nemzetnek életéből, hanem csak recepczió útján történt annak átvétele.

De hát Olaszországban? Olaszországban a kötelező polgári házasság megalkotása összesik az olasz egységi törekvések és a pápaság közti legélesebb összeütközésekkel.

És Poroszország? A németországi és ezt megelőzőtt poroszországi kötelező polgári házasság behozatalának indokaira és szellemére nézve egyszerűen utalom t. képviselőtársaimat arra az indoklásra, a melylyel 1873-ban a porosz kormány, a kötelező polgári házasságra vonatkozó javaslatát beterjesztette. Ebben az indoklásban világosan ki van fejtve, — nem akarom a t. Házat hosszú idézetekkel untatni, a Ház könyvtárában megtalálhatja mindenki az illető irományokat és ellenőrizheti, helyesen adom-e elő azok tartalmát vagy nem, — ebben egyenesen ki van mondva, hogy sem a porosz alkotmány ama szakasza, mely szerint a polgári házasságot létesíteni kell, —

jelző nélkül: a polgári házasságot, — sem a protes-
táns egyházak terén mutatkozó viszonyok a kötelező
polgári házasságot nem indokolják; hogy a porosz
kormány az előző epochákban, 1859-ben és 1860-ban,
a fakultatív polgári házasság álláspontján volt, hogy
azonban a kötelező polgári házasság behozatalát
szükségessé teszik azok a viszonyok, a melyek a
katholikus papság egy nagy részének az állami
törvényekkel történt összeütközéséből állottak elő és
a melyek a májusi törvények alapján a katholikus
lakosság nagy részét vagy egészen megfosztották
lelkészeiktől vagy oly lelkészek gondozására bízták,
a kik, az állami törvényszék hivataluktól meg-
fosztván őket, jogérvényesen házasságkötéseket nem
végezhetek. Tehát egyenesen kultúrharcz növénye
a porosz kötelező polgári házasság. És, hogy ez még
világosabb legyen, bátor vagyok csak két miniszter
nyilatkozatából néhány mondatot felolvasni: (*Halljuk!*)
Bismarck és Falk akkori porosz kultuszminiszter be-
szédeiből.

Bismarck herczeg így beszélt: „Ich habe hier
nicht Dogmatik zu treiben, ich habé Politik zu
treiben! Aus dem Gresichtspunkte der Politik habé
ich mich überzeugt, dass der Staat in der Lage, in
welche das — ich will den Ausdruck nicht verletzend
gebrauchen, sondern wissenschaftlich — revolutionare
Verhalten der katholischen Bischöfe — ich will den
Ausdruck gleich näher erläutern, um das Verletzende
noch abzumildern — den Staat gebracht hat, durch
das Gebot der Nothwehr gezwungen ist, das Gesetz
zu erlassen, um die Schaden von einem Theil der
Unterthanen Seiner Majestat abzuwenden, welche

die Auflehnung der Bischöfe gegenüber dem Gesetze und dem Staate über diesen Theil der kön. Unterthanen verhängt hab, und um von seiner Seite, so viel es an ihm liegt, und so viel der Staat vermag, seine Pflicht zu thun.^a

Ez Bismarck herczeg nyilatkozata.

Falk kultuszminiszter pedig így beszélt *(olvassa)*: „Die Rücksicht auf die evang. Kirche begründet alsó das Bedürfniss zur Einführung der obiig. Civilehe nicht; nein, meine Herren, dies Bedürfniss ist hervorgegangen aus der Entwicklung, die die Verhältnisse der Staaten zur kath. Kirche genommen haben. Die obligatorische Civilehe ist nothwendig geworden durch die Folgen, zu welchen die Bewegung geführt hat, von der wir heute zu verhandeln in der wenig erfreulichen Lage waren.“

Remélem t. képviselőház, senkisé akad majd, a ki a vitatkozás kedvéért azt a csekély konfliktust, a mely az anyakönyvezés terén nálunk a kormány rendelkezései és a katolikus papság egy része között előállott, össze akarná hasonlítani azzal az óriási harczzal, a melyet Bismarck herczeg a német birodalomban, illetőleg Poroszországban a katolikus egyházzal folytatott. Remélem, hogy senki sem fog azzal érvelni: igenis, kultúrharcz növénye a kötelező polgári házasság, tehát, kultúrharczban lévén mi is, be kell azt hoznunk.

Nem vagyunk kultúrharczban, t. képviselőház, nem akarunk lenni; egyes elhibázott intézkedések, ez intézkedéseknek még elhibázottabb, a fentartás és az elejtés közt ingadozó keresztülvitele, helyesebben mondva: keresztül nem vitele, ezek idéztek elő bizonyos

zavarokat; de innen egy nagy konfliktusig az állam és az egyház között, még óriási út vezet.

A precedens nem jó; a precedens nem utánzásra, hanem csak arra taníthat bennünket, hogy nem a liberalizmusnak, hanem egyrészt az uniformáló előszeretet, másrészt az állam és egyház közti konfliktus talajából nőtt ki a kötelező polgári házasság mindenütt, a hol azt létesítették. (*Zajos helyeslés és tetszés balfelől.*) Mi volnánk az első állam, a hol ilyen előzmény nélkül fogadná el a törvényhozás a polgári házasság kötelező formáját, mindig nem tekintve azokat az államokat, a melyek csak egyszerű rezepecció útján egészítették ki jogrendszerüket, mint a kisebb latin nyelű államok. Ohajtom, hogy nálunk a következmény ne legyen az, a mi másutt az előzmény volt. (*Úgy van! a baloldalon.*)

T. képviselőház! A vitában sajnosan nélkülözök egyet. (*Halljuk!*) Sajnosan nélkülöztem azoknak a tárgyi érveknek a megczáfolását, melyeket úgy én, mint a velem egy nézeten levők a kötelező polgári házasságnak a jelenlegi előzmények és a jelenlegi viszonyok közt való behozatala ellen felhoztunk. Ez érvek közt, nem mondom, jelentőségben, de kronológiai sorrendben első volt az adminisztratív keresztülvihetetlenség érve. Ennek megerőtlenítésével ex asse tulajdonképpen csak a t. belügyminiszter úr foglalkozott, és úgy látszik, hogy az ő fejtegetéseit a t. túloldalon annyira meggyőzőknek és véglegeseknek találták, hogy e kérdéssel tovább foglalkozni nem is látták szükségesnek. Csak Justh Gyula t. képviselőtársam adott, hogy úgy mondjam, általános keretet ez érv czáfolatának.

Ő nem kutatott, nem keresett, nem bizonyítgatott, hanem egyszerűen indignációval fordult azok ellen, kik kétségbe merik vonni, hogy Magyarországból kiteljék az a szellemi tőke, mely az anyakönyvezés és házasságkötés keresztülvitelére szükséges.

Hát, t. képviselőház, különböztessünk. Igen egyszerű megkülönböztetés útján minden nagyobb felindulásnak elejét vehetjük.

Magyarországból igenis kitelik ez a szellemi tőke bőven, de Magyarország minden egyes részéből nem telik ki. *(Úgy van! Úgy van! Tetszés a szélső baloldalon.)* Itt pedig arról van szó, hogy minden egyes vidéken meglegyen az a helybeli intellektuális erő ez intézmények létesíthetésére. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* Ha az adminisztrációt reformáltuk, ha oly hivatali szervezetet létesítettünk, a mely minket abba a helyzetbe hoz, hogy az ország egyik részének értelmességi feleslegét az ország másik része deficitjének fedezésére fordíthatjuk, akkor, t. Ház, az állami anyakönyvvezetésnek és a kötelező polgári házasságnak, ebből a szempontból, semmi akadály nem állhat útjában. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

De ma nem vagyunk abban a helyzetben; *(Igaz! Úgy van a baloldalon.)* ma az országnak igen sok megyéje van, melynek területén — illetékes oldalról vett információk alapján állíthatom — teljes lehetőség azokat a tényezőket kellő számban megtalálni, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon. Zaj. Halljuk! Halljuk!)* melyek úgy értelmi, mint erkölcsi tekintetben a kellő biztosítékokat nyújtanák e funkciók teljesítésére. És ideiglenes rendezések útján nem lehet átvinni a feleslegben bővelkedő országrészekből ezt a felesleget

a deficitben szenvedő részekbe; mert arra a célra, hogy két vagy három éven át ideiglenesen állami anyakönyvvezető legyen, a miatt ugyan egyetlenegy művelt és magasabb intellektuális pályára méltó alföldi ember sem fog átvándorolni a felföldi megyékbe'.
(*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*)

Csodálkozom, t. Ház, azon a könnyűségel, a melylyel magukat éppen azok a tényezők, a kikre a felelősség első sorban nehezedik, túlteszik azon a kérdésen, hogy midőn az állam egy nagy funkciót elvállalni készül, képes-e, fel van-e szerelve arra, hogy ezt a funkciót tisztességesen elvégezze. A t. belügyminiszter úr legújabb eszméje e tekintetben — azaz nem tudom, hogy legújabb eszméje-e, mert meg lehet, hogy azóta újabb eszméje támadt, hanem az utolsó, melyet ismerek — az volt, hogy megkülönböztetést tesz az anyakönyvvezetők különböző kategóriája közt és a házasságkötésre csekélyebb számú anyakönyvvezetőket fog kinevezni. Erre a t. belügyminiszter úr Angliában talál példát. Az egész anyakönyvvezetési intézményt a német birodalomból vette át, a mint az ott koncipiálva van, és most, midőn a nehézségek feltornyosultak, Angliához fordult példáért, és onnan vette az anyakönyvvezetők osztályozását, egyfelől halálozási és születési, másfelől házassági anyakönyvvezetőkre. Nincs kifogásom az ellen, hogy külföldi intézményekből vegyünk példát, de csupán egy feltétellel: hogy a külföldi intézmények közül azokat utánozzuk, a melyek külföldön beváltak, nem pedig azokat, a melyek ellen az illető országban a panaszok egész sorozata merül fel. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*)

Ha pedig a t. belügyminiszter úrnak tudomása lett volna arról az 1893-iki ankétről, a melyre már előbb hivatkoztam, látta volna, hogy éppen az anyakönyvvezetők e kétféle kategóriájának rendszere az, a mely Angliában a legnagyobb panaszokra ad alkalmat és a legtűrhetlenebb viszonyokat teremti. Panaszok voltak az összes disszidáltak részéről, a kiknek az állami anyakönyvvezetőt kell meghívniok, hogy jelen legyen az egyházilag megkötött házasságnál, ha nem akarnak egyenesen a registrarhoz menni panaszt tettek, hogy a házasságkötésre jogosított anyakönyvvezetők csekély száma mellett a kerületek oly nagyok, hogy roppant nehezen lehet ezekhez az urakhoz férni és őket a házasságkötéshez vendégül megnyerni vagy hozzájuk ellátogatni. És éppen e kérdés, e rendezés, az ebből folyó gyakorlati nehézségek indították meg újabban a mozgalmat a házasságkötés formájának módosítása végett. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nemcsak ez!)*

Legalább igen nagy részben. Másfelől az, hogy lealázónak tekintették magukra nézve a többi hitfelekezetek azt, hogy míg az angol államegyház képviselője érvényes házasságkötésnél közreműködhetik, addig az ő lelkészeiknek ily jogosítványuk nincs. Ez volt az egyik ok. A másik pedig az, hogy a házasságkötéssel megbízott anyakönyvvezetők távolsága igen terhessé teszi a feleknek azok igénybevételét és felkeresését.

És ha ez így van Angliában, a hol a polgári házasságkötés fakultatív; a hol az állami egyház összes lelkészei államilag érvényesen végezhetik a házasságkötési funkciókat; a hol tehát az állami anya-

könyvvezetőket csekélyebb számú esetekben szükséges igénybe venni a házasságkötésnél: mennyivel égetőbbé fog e baj válni nálunk, a hol minden házasságkötésnél kell igénybe venni az állami anyakönyvvezetőket? Hiszen éppen e törvényjavaslat mellett minél közelebb kell hozni a házasságkötéssel megbízott közeget a közönséghez. És az az eljárás, a mentőszereknek az a keresgélése, a mely nem a közelség előidézésében, hanem a távolság növelésében keresi a iflenedőket a felmerülő gyakorlati lehetetlenséggel szemben, (*Helyeslés balfelől*) ez a keresgélés, az ilyen irányban való tévelygés legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy nekem van igazam, és igaza van azoknak, a kik velem együtt állítják, hogy a jelenlegi adminisztratív szervezet mellett e feladatoknak helyes, megbízható és tisztességes megoldása az ország igen nagy részében merő lehetetlenség. (*Helyeslés balfelől.*)

De, t. Ház, nem czáfolták komolyan, legalább felfogásom szerint, azt az érveket sem, mely az előzményekre hivatkozott, és a reform ily kiterjedésének időszerűtlenségét fejtegette. Hivatkoztam az 1868: LIII. I-czikkre, hivatkoztam arra az álláspontra, melyet e törvényczikk tekintetében régebben elfogaltam; hivatkoztam a protestánsok aggodalmaira és azt mondtam, hogy nem látom elérkezettnek az időt, és nem látom az előzményeket sem, a melyek e törvény módosítását megnyugvással lehetővé teszik.

Ezzel szemben két ellenérv volt. Az egyik — már bocsánatot kérek, így kell mondanom — gyanúsítás. Mert én azt mondtam, hogy a protestáns egyházak biztosított és jobb dotálását ez előfeltételek egyikének tartom, a túloldal némely szónoka ezt oly

gyűlöletes értelemben akarta magyarázni, mintha én a protestáns egyházakat az 1868: LIII. törvénycikk módosításáért mintegy anyagi érdekek kielégítésével akarván megvesztegetni. Az ily politika tölem, egész multamtól, egész irányomtól távol áll. (*Helyeslés és tetszés balfelől.*) És hogy mennyire nem talál ez a vád, ez a gyanúsítás, bizonyítja az, hogy én is azt mondom: a protestáns egyházak dotációjának felemelése és biztosítása addig a fokig, hogy az az 1848: XX. törvénycikk szellemének megfeleljen, szükségképpen megoldandó kérdés, akár módosítjuk az 1868: XX. törvényezikket, akár nem; akár behoztuk a kötelező polgári házasságot, akár nem. Tehát a kettő között az a kölcsönös kondicionális nexus, a melyet megvesztegetésnek, lealázó politikai geszeftelésnek lehetne nevezni, az én álláspontomtól éppen oly távol távol áll, a mint távol áll egész lelküлетemtől. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől.*)

A másik érv, a melylyel a protestantizmus érdekeire való hivatkozásomat iparkodtak meggyengíteni, az volt^ hogy a protestánsok bő erkölcsi kárpótlást nyernek az 1868-iki törvény módosításáért, éppen a házasság-ügy jelenlegi rendezésében, mert ez az egyenjogúságot létesíti és építi ki.

Ha valaha valami, a mi ebben a Házban mondatott, csak frázis volt, akkor ez az ellenérv az, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) E törvényjavaslat által, a házassági jog állami szabályozása által, a polgári házasság bármely formája által, igenis nyer a lelkiismereti szabadság ügye, nyernek azok, luk egyházi törvények szerint házasságot egyáltalán nem köthettek, illetőleg olyan házasságot nem köthettek, a mely

saját lelkiismeretük és az állami jogrend igényei szerint megengedhető és csak egyházuk törvényei által volt tiltva; nyerhetnek és nyerni fognak azok, kik a törvényesen beveti vallásfelekezetek egyikéhez sem tartoznak: de a protestáns egyházak egyenjogúság szempontjából e törvényhozási intézkedésekkel semmit sem nyernek. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Mert az egyenjogúság a házassági jog terén meg volt számukra eddig is; meg volt, mert vegyes házasságot mindegyik fél lelkésze előtt lehetett kötni; meg volt, mert csak tőlük függött volna az egyházi bíraskodást is igénybe venni, — saját akaratomon múlt, hogy nem tették, — meg volt az egyenjogúság, mert még a későbbi áttérés esetében is mindegyik fél házassági viszonyait ama vallás elvei szerint intézték el, melyhez az áttérés után tartozott. Tehát az egyenjogúság terén a protestáns egyházak semmit sem nyernek és nem is veszítenek. (*Úgy van! a baloldalon.*) Azt mondani tehát, hogy a 68-iki törvény módosításért a házassági jog ily rendezése kárpozlást nyújt, tiszta frázis, mely a valósággal merőben ellenkezik. (*Helyeslés balfelől.*)

Nem czáfolták meg komolyan azt az érvet sem, melyet pénzügyi helyzetünkből merítettem. Nem számolom fel újra a reform költségeit, hisz a kormány is módosította e részben optimisztikus álláspontját: abból a 800.000 forintból, mely az anyakönyvi javaslat benyújtásakor a hivatalos szám volt, a belügyminiszter úr beszédében 1.800,000 lett. (*Hieronymi Károly belügyminiszter: Hol?*)

Ő az angol intézmény költségeit hozta fel, s minthogy nálunk a kötelező polgári házasság alapján

a szükséglet sokkal nagyobb lesz, mint Angliában a fakultatív mellett: minden valószínűség szerint . . .
(Hieronymi Károly belügyminiszter: Semmi valószínűség szerint!)

... a költség nálunk, a lélekszámhoz arányítva, nem kisebb, hanem nagyobb lesz. *(Úgy van! bal felől.)* Erről tehát nem szólok, hanem szólok az indirekt költségekről, a lelkeszi kárpótlásról. A miniszterelnök úr, e kérdéssel foglalkozva, előrebocsátotta, hogy ily kárpótlásra a jogrend változása nem állapít meg semmi jogi igényt. Ez úgy van; de méltányossági igényt megállapít, és politikai szempontok parancsolják, hogy megadjuk e kárpótlást, mégpedig teljes értékben. Mert ha a t. urak a túloldalon őszintén mondják, hogy a híveket nem akarják elvonni az egyházi házasságkötéstől, és a keresztség igénybe vételétől; ha e törvény kezükben nem akar eszköz lenni arra, hogy a nép az egyházi élettől elidegenüljön, — s én vagyok annyi bizalommal politikai belátásuk iránt, hogy ezt róluk föltételezzem, — akkor kell ismerniök azt a legiszlatív indokot, melyet a porosz törvényhozás elismert, midőn a lelkeszi kárpótlást megállapította és azt mondta: az állam érdeke, hogy megadja ezt a kárpótlást, mert az állam érdeke, hogy a népet az új intézmények ne idegenítsék el az egyházi élettől.

Már pedig a keresztség felvétele, és az egyházi házasságkötés oly funkciók, melyek azt, a ki elmulasztja, véglegesen elválasztják egyháza életétől. Ezeket az egyházi funkciókat tehát ingyenessé kell tenni; és így azoknak az egyházaknak, melyeknek nincs elég anyagi erejük, kárpótlást kell adni, hogy lelkeszeik e funkciókat ingyen teljesítsék; nem az

egyházak iránt való kedvezésből, nem kegyességből, hanem tisztán ama nagy állami érdeknek megóvásából, hogy az egyházi ténykedésekkel együtt járó költség a szegényebb osztályokat ne idegenítse el azok igénybevételétől. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Ha nem radikális, Hübele Balázs politikát akarunk csinálni; ha a magyar nemzet valódi erkölcsi és nemzeti érdekeit — mert minden erkölcsi érdek egyúttal nemzeti érdek is, — sértetlenül meg akarjuk óvni: akkor ezt legiszlatív motívumnak el kell ismerünk; akkor e kárpótlást nekünk is meg kell adnunk. És nálunk ehhez még az a szempont is járul, hogy a nemzetiségi papság kezébe a kenyőrkérdés elkeseredettsége által fölcsigázott vallási fanatizmus fegyverét ne adjuk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

A t. miniszterelnök úr e kárpótlás összegét — nem tudom, micsoda számítások alapján — nem egészen egy fél millióban állapította meg. Ha a t. miniszterelnök úr előadja nekünk azokat az adatokat, a melyeknek alapján az a csekély összeg derül ki, akkor én azt elfogadom; addig azonban kénytelen vagyok azt mondani, hogy én e számítások helyességében, melyek ezt a nagy szükségletet ily csekély mértékben állapítják meg, nem hiszek. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De, t. Ház, most térek át a legfontosabb momentumra, arra, a mely, szerintem, tulajdonképpen a kérdés szíve és veleje *(Halljuk! Halljuk!)* és ez a polgári házasság kötelező formájának várható befolyása a nemzet erkölcsi életére s ezzel kapcsolatosan a nemzeti egység fejlesztésére, a magyar nemzeti politika előbb vitelére. *(Halljuk! Halljuk!)* Minden egyéb kér-

dés, minden egyéb szempont, mely e probléma megítélésébe belevegyül, több, kevesebb fontosságú és megszívlelendő, ez a kettő azonban az, a mely életbe vág, ez a kettő az, a mely az én szavazatomra döntő befolyást gyakorol. *(Halljuk!)*

A mi az erkölcsi befolyást illeti: nem fogom rekapitulálni azokat a külföldi statisztikai adatokat, melyek az egyházi házasságkötések arányát illusztrálják. Ezeket ismerjük mindnyájan, csak egyszerűen azt mondom, hogy ezeket a hazai viszonyokra, a magyar viszonyokra nézve teljes bizonyító erejűeknek el nem fogadom. A mi bennem aggodalmakat kelt a polgári házasság kötelező formáját illetőleg; a mi miatt én a fakultatív formával is meg tudnék barátkozni, ámbár jelenlegi viszonyaink közt a szükségbelit ajánlom, az a következő szempont. Nem kívánom én a kényszerítést az egyházi házasságkötésre; nem ez, a mi engem vezet; de a kötelező polgári házasságban benne rejülő gondolat ébreszt bennem aggodalmat. Hogy a valuta-rendezésből vett hasonlaltal élhessek: az egyházi házasságkötésnek az a demonetizálása, a melyet a kötelező polgári házasság tartalmaz, az a demonetizálás, a mely az államilag elismert fizetési eszköz minőségétől megfosztja, és tisztán a luxus használatára szolgáló nemes érez rangjára szállítja le; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon)* az a gondolat, hogy az egyházi házasságkötésnek magában véve semmi polgári következménye nincs, az a gondolat, — mint azt Ugron Gábor és Bartha Miklós t. képviselőtársaim oly szépen kifejtették, — ellenkezik a mi népünk évszázados tradícióival és alkalmas arra, hogy a közfelfogásban valóságos forradalmat idézzon elő.

Nagyon szép az, — és lehet igaz is, — hogy a házasságban kettőt különböztetünk meg: a polgári jogviszonyt és annak valláserkölcsi tartalmát. A polgári jogviszonyt szabályozza az állam és kifejezésre juttatja a polgári kötésben. A vallás-erkölcsi tartalommal pedig bánják el mindenki a maga lelkiismerete szerint és ha meggyőződése arra indítja, nyerve meg annak szentesítését valamely egyház papja előtt. Ez, t. Ház, így igen szép és lehet igaz is. De bocsánatot kérek, ennek a megkülönböztetésnek a megértéséhez bizonyos mértékig filozófiailag kiképzett elme szükséges. Az egyszerű elme elvégre is csak egy házasságot ismer: a házasfelek közti viszony konkrét, tényleges megjelenésében mégis csak egy és ugyanaz. Hogy abban az egy viszonyban két alkotó elemet különböztessen meg és az egyiknek itt, a másiknak amott találja meg kielégítését: ez, t. képviselőház, az egyszerű elméknél a gyakorlatban csak oda vezethet, hogy vagy az egyiket fogják felesleges ceremóniának tartani, vagy a másikat. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Ha oda fejlődnek az elmék, hogy az egyházi házasságkötést fogják felesleges ceremóniának tartani, — pedig az életnek mindennapi érdekei e felfogás felé utalják őket, midőn azt iátják, hogy a gyermekek törvényessége, hogy az örökösödés összes kérdései is kizárólag ettől függnek: akkor elkövetkezik az, hogy végkép elidegenednek az egyházi és vallási élettől és elvesztik azt az egyetlen erkölcsi bázist, a melyre az emberek túlnyomó többsége utalva van. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) Ha pedig oda fejlődik a dolog, hogy érvényesnek, lelkiismeretük szükségleteit kielégítőnek, szóval egész felfogásukban igaz

és valódi házasságnak csak az egyházi házasságkötést tekintik: akkor t. képviselőház, ez nem az államhoz való ragaszkodást, hanem az államtól való elidegenülést fogja előidézni, és perhorreszkálni fogják azt az intézkedést, mely őket oly polgári czeremoniára kényszeríti, a mely reájuk nézve sok ügyyel-bajjal jár, s a melynek ők semmi hatályt sem tulajdonítanak. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

Én, t. képviselőház, mint már mondtam, nagyon félek attól, hogy népünknel ez a dilemma kétféle megoldást fog nyerni. Annál a fajnál, a melyet már fajilag is, — hogy úgy mondjam, — a vér ösztönének hatalma fűz a magyar államhoz és a melyben, egyéb kitűnő tulajdonságai mellett, talán a legcsekélyebb mértékben van kifejlődve a metafizikai gondolkodásra való hajlandóság, a supra naturalizmus és vallási eszmék iránt való fogékonyság: félek, hogy ennél a fajnál ez a dilemma úgy nyer majd megoldást, hogy az egyházi házasságkötést fogja felesleges czeremóniának tartani és ez által lassankint-lassankint veszíteni fog valláserkölcsei bázisának szilárdságából. Viszont ama fajoknál, melyek közt ma még az izgatások bizonyos ellentéteket teremtenek a magyar állam eszméje és a faji érzés közt; a melyeknél a vallási érzés jobban benn van a nép ösztönében; a melyeknél a vallási érzés összefolyik a nemzetiségi tudattal és az egyik táplálja a másikat, a vallási fanatizmus a nemzetiségi izgatást, a nemzetiségi érzés a valláshoz való ragaszkodást: ezek a fajok tényleg az egyházi kötéshez fognak ragaszkodni, és ez magában helyes is volna, de nem úgy fognak ahhoz ragaszkodni, mint vallási kötelességük teljesítéséhez, hanem mint min-

dennapi élő tiltakozáshoz a magyar állam rendje el-
len, (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) mint a ma-
gyar államtól való elszigeteltségük és a magyar ál-
lammal való ellentétük kifejezéséhez. (*Úgy van! Úgy
van! a baloldalon.*)

Ezek az én aggodalmaim. Ezért mondom, hogj^r
nem lehet egyes problémákat, nekünk, gyakorlati po-
litikusoknak, a tankönyvírás szempontjából megítél-
nünk, s nem lehet a kérdéseket egyszerűen úgy állí-
tani magunk elé, hogy melyik a legszimmetrikusabb,
melyik a legkevesebb súrlódást tartalmazó, ha úgy
tetszik, melyik a legliberálisabb megoldás: hanem a
mi népünknek, a mi népünk minden osztályának,
minden felekezetének, a mi népünk minden nemzeti-
ségének, a mi népünk egész pszichológiájának ismer-
tetéből kell kiindulni és mérlegelni, hogy, az eddig
ismert tényezőkhöz oltva, ez az intézmény minő hatást
fog teremteni, hogy erre a vegyi anyagra hogyan
fog reagálni az a vegyi kompozitum, melyet magyar
nemzetnek nevezünk és a mely annyi fajból, nemze-
tiségből és vallásfelekezetből áll: és akkor tartok
tőle, hogy ebben az esetben az államfentartó, az ál-
lami kapcsolatot képviselő magyar fajnak nem elő-
nyére, hanem hátrányára fog nyilvánulni a hatás.
(*Élénk tetszés a baloldalon.*)

Azt mondják, t. Ház, hogy a magyar nemzet
egységének előmozdítója lesz ez az intézmény, mert a
magyar államnak minden polgára életének legfonto-
sabb pillanatában, midőn házasságot köt, a magyar
állam intervenczióját fogja érezni akkor, mikor a ma-
gyar állami hatóság előtt meg fog jelenni. Megenge-
dem, t. Ház, hogy ebben van valami, megenge-

dem, hogy ennek van valami súlya; de mindig csak azt kell mérlegelni, vajjon a kötelező polgári házasság intézményének ez a minősége, mely ily irányban fog hatást kifejteni, vajjon épp oly erős-e, vajjon az a működés, melyet tőle ez irányban várhatunk, épp oly hatályos-e, mint azok a következmények és hatások, a melyeket az ellenkező irányban kell várni. Hogy pedig ez a külsőség önmagában véve megnyit nyom, illetőleg, hogy a polgári közeg előtt való megjelenésnek, az állam közege előtt való házasságkötésnek súlya micsoda, az nem magától a materiális ténytől függ, hanem attól, hogy mily súlyt tulajdonít neki lelkében az illető.

Ha tehát megvalósul az, a mit én — gondolom — lélektanilag indokoltan fejtettem ki, hogy a polgári házasság intézménye iránt való ellenszenv a nem-magyar ajkú honpolgároknál nyilvánul majd leginkább, hogy ott fog előállani a dilemmának az a megoldása, hogy felesleges szekatúrának tekintik az állam közege előtt a megjelenést, holott lelkükben megnyugtattva csak akkor fogják magukat érezni, ha egyházi házasságot kötöttek: akkor épp azoknál fogjuk ez intézmény által az állam tekintélyét és az államhoz tartozás érzését emelni, a kiknek arra szükségük nincs: a magyar fajnál, — és épp azoknál, a kiknél arra szükség van, az idegen ajkúaknál, nem a magyar államhoz való ragaszkodást és vonzódást, hanem ellenkezőleg a magyar állam elleni gyűlölet és ellenszenvet fogjuk előidézni. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

De, t. Ház, nem csupán az intézmény (*Halljuk! Halljuk!*) feltételeinek hatását kell vizsgálni. Lehetetlen azt a politikát, mely ez intézmény létesítésére irá-

nyúló törekvésben kulminál, elválasztani a magyar politika összes problémáitól, a magyar nemzeti politika feladványainak organikus egészétől. És akkor én azt találom, hogy az ekképp kihegyezett radikális megoldások felé haladó egyházpolitika, melyet a kormány magáévá tett, igen sajátos módon szolgálja a magyar nemzeti egység kérdéseit. Hogy a nem-magyar ajkú nemzetiségek közti izgatásnak a talajt termékenyebbé teszi, az izgatók kezébe új fegyvert ad, a magyar állam ellenségeinek számát szaporítani és ellenszenvét öregbíteni fogja: erre már kiterjeszkedtem. De magát a magyar társadalmat is szétbontja a politika s kezdette szétbontani már most is.

Soha, t. képviselőház, *(Halljuk! Halljuk!)* felekezetek közt annyi féltékenység, annyi súrlódás nem volt, mint most. *(Úgy van! balfelől.)* Látjuk azt a jelenséget, hogy, a kik egyes felekezetek terén ezt az egyházpolitikát melegen felkarolják, nagy részben, — nem mindnyájan, de nagy részben — nem annyira saját felekezetük érdekeinek felfogásából teszik, a mi helyes, a mi jogos mindaddig, míg az államnak, míg a nemzetnek általános érdekeivel össze nem ütköznek: hanem teszik azt a felekezeti szellem ama szempontjából, a mely semmi körülmények közt nem helyes, midőn már nem azt keressük, hogy mi az üdvös a mi felekezetünkre, hanem abban lelünk gyönyörűséget, hogy egy más felekezetnek mi fáj legjobban. *(Zajos helyeslés a baloldalon.)*

T. képviselőház! A mit Hermán Ottó t. képviselőtársam dicsérőleg említett fel ez alkalommal a szabadelvű párról, hogy t. i. ebből az egyházpolitikából és az ahhoz tartozó javaslatokból pártkérdést

csinált, ez csakugyan a szabadelvű pártra, ha a jelenlegi kormány pártja akart maradni, kényszerítő szükség volt. De a példát követésre nem ajánlom. Mert isten mentsen attól, hogy a vallási és egyházi kérdések körül elfoglalt állás legyen a pártok tömörülésének alapja. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Nyugtalanság jobbfelől. Zaj! Halljuk!)* Minden országban igen nagy baj ez, és látjuk, hogy az az ország, a mely a maga alkotmányos életét legjobban tudta ilyen kóros kinövésektől megmenteni, Anglia, soha erre a térre nem ment; ott a pártok tagjai vallási, egyházi kérdésekben messzemenő szavazási szabadságot engedtek tagjaiknak. De minálunk Magyarországon a pártoknak ekként való alakulása országos szerencsétlenség volna; és hogy az ebben az irányban már megindult, — s nem tudom, vájjon lehetséges-e nekünk, a Mk ellene működünk az ilyen alakulásnak, ezt megakadályoznunk — a legnagyobb nemzeti szerencsétlenség. *(Zajos tetszés és helyeslés a baloldalon.)* Az ellentétek a vallási kérdéseknek *(Sréter Alfréd: Ott fűjják fel!)* Kérem szépen, mit tetszik mondani? *(Sréter Alfréd: Ott fűjják fel a vallási kérdést!)*

Hogy itt burjanzott fel a vallási kérdés? *(Felkiáltások a baloldalon: Hogy itt fűjják fel!)* Hát ez, t. képviselőház, oly optikai csalódás, hogy én t. képviselőtársamat annak a megczáfolása végett csak a látszerészhez utasíthatom. *(Derűltég és helyeslés a baloldalon.)*

Vallási kérdések körül képződött pártok merevbb gyűlölettel állanak egymással szemben, mint minden más kérdések alapján alakult pártok. Vallási kérdések körül képződő pártok és az ő követőik lappangó polgárháborúval határos szellemet idéznek elő az ország

lakosai közt. Ezt láttuk más országokban, erre van számtalan példa.

No hát ezt elbírhhatja minden olyan állam, mely a faji egység és teljes nemzeti függetlenség alapján áll; *(Úgy van*

Úgy van! a baloldalon.) de nem bírhatja el olyan ország, melynek lakossága, társadalma számtalan fajból áll, s melynek politikájába úgy az országon belül, mint kívülről idegen erők befolyása is belejátszik. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Be nem látható, t. Ház, hogy a vallási alapon képződő pártok és ellentétek, ha azok keserősége a végtelékig hatványozódik, mily kevésbé lesznek változások a szövetségesek keresésében; be nem látható, hogy legalább is a magyar nemzeti politikát befolyásoló, abba belejátszó, illetéktelen és idegen befolyásokkal bizonyos enyhésőget, bizonyos kaczerkódást nem fognak-e maguknak megengedni, csakhogy a fanatizmust, mely mindkét oldalon lesz, — részben már megvan, — kielégítsék. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

És, t. Ház, tényleg látjuk, hogy soha e nemzet oly gyenge nem volt saját nemzeti érzelmeinek és jogainak érvényesítésében, *(Úgy van! Úgy van! Hosszantartó, zajos helyeslés a baloldalon,)* mint azóta, mióta ezek az egyházi kérdések dominálják a mi életünket. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Nem akarok részletekbe menni; *(Halljuk! Halljuk!)* nem akarok a vita tárgyától idegen dolgokat a vitába belevonni. Mindegyikünknek élénk emlékezetében van nemcsak a közelmúltból, hanem e kormány összes ténykedése idejéből az, hogy mily kevés hatalma volt, mily kevés önállósága volt a kormánynak abban, hogy a nemzet érzelmeinek nyilvánulásában részt vegyen; *(Úgy van!*

Úgy van! a baloldalon.) mily kevés hatalma volt a kormánynak arra, hogy a korona és a nemzet közötti összhangot biztosítsa: mert összes befolyását, azt az egész befolyást, a melylyel egy parlamenti kormány a koronára és a nemzetre bírhat, kimerítette, exhauriálta a radikális egyházpolitika keresztülvitelére. *(Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps a baloldalon. Nagy zaj és nyugtalanság. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk az elnököt! Elnök csönget.)*

És, t. Ház, önök erre talán azt mondják, hogy ez ideig-óráig van így. Hiszen nem fogják megengedni a tétel helyességét; erre elvagyok készülve. A parlamenti viták szokásai szerint ilyet nyíltan egy kormány sem vall be. Lelkük mélyében érzik épúgy, mint mi; hanem azzal nyugtatják meg magukat, hogy ez ideig-óráig van így, majd ha a kérdések meglesznek oldva, akkor ez a békétlenség is lecsillapodik és az a gyengeség, mely a megzavart békéből ered, az is az erőnyobb teljességének fog helyet adni.

Hát, t. Ház, ez a hivatalos álláspont. A hivatalos álláspont az, hogy definitív eredményhez, nyugvóponthoz, legalább hosszú ideig tartó szünethez jutotunk el, ha a t. kormány egyházpolitikai javaslatai keresztülmennék. De, t. Ház, szövetséges társaik táborából más szót hallunk. Itt van pl. Eötvös Károly t. képviselőtársam, ki nem ugyan itt a parlamentben, de más helyen, oly helyen, hol nyilatkozatainak épp oly súlya van, hol neki azokat éppúgy kell mórlegelnie, mint itt a Házban, azt mondta, hogy ez csak kezdet; ezután következik a többi: a leszámolás a katolikus egyház vagyoni helyzetével, stb. stb. *(Eötvös Károly: Nem mondtam! Zaj bal felől. Halljuk! Halljuk!)*

„Quilibet optimus suorum verborum interpres.“
 Neki úgy is joga van felszólalni; ön a lapokban így olvastam. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) De akár így mondta Székesfehérvárott, akár nem: akár kimondta e gondolatot, akár nem: maga e gondolat helyes; ennek a gondolatnak van igaza azzal a hivatalos felfogással szemben, mely azt mondja, hogy mi szünethez, nyugvó ponthoz jutottunk; annak a gondolatnak van igaza a logika és lélektan összes törvényei szerint. Ha egyszer a nemzeti életet abba a mederbe kergettük, hogy a nemzet önérzete, jogai, aspirációi erélyes érvényesítésének mintegy vezető csatornát ástunk az egyházpolitikai radikalizmusban — és ez a mai politika általános jellege: — akkor a csatornában tovább fog folyni ez áradat, és akkor e kérdésektől többé nyugalmunk nincs; és féltő, hogy azok megfognák akasztani az ország egész reformtevékenységét, veszélyeztetni fogják az ország finanziaális rendjét, és veszélyeztetni fogják a nemzet összeforradását. (*Élénk helyeslés és éljenzés balfelől. Nagy zaj és mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!*)

És ezért van az, t. Ház, hogy tartanám bár a kormány által javasolt megoldásokat az elmélet szempontjából a leghelyesebbeknek; tartanám bár a kormány által tekintetbe vett jogrendet a legtökéletesebbnek; tartanám bár a kormány által képviselt törekvéseket a legideálisabbaknak: Magyarország viszonyai közt, Magyarország etnográfiai és felekezeti összealkotása mellett, Magyarország közjogi viszonyai közt, Magyarország nehéz harczi közt az ő nemzeti individualitásának fentartásáért, külső és belső ellenséges befolyások ellen, ennek a zavaró, mindent felforgató, fölösleges izgató anyagnak bedobását a ma-

gyár politikába vissza kellene utasítanom, mint ide nem valót, mint nemzeti fejlődési történetünkkel ellenkezőt, mint nemzeti jövőnket veszélyeztetőt. (*Zajos helyeslés és éljenzés balfelől.*) Én, t. Ház, az egyházpolitikai téren is a liberális haladásnak, a kérdések megoldásának szükségét elismerem; elismertem akkor is, midőn önök az ezekre vonatkozó indítványokat még mindig leszavazták. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Elismertem, és önök akkor kezdték azok proklamálását, mikor az impulzust először e padokról kapták. (*Úgy van! Úgy van! bal felől. Zaj és mozgás a jobb-oldalon.*) Elismerem, de én haladni akarok és nem ugrani; ezért a lábamat lépésről-lépésre szilárd, ismert talajra akarom tenni, nem pedig lehunyt szemmel beleugrani a sötétbe. (*Zajos tetszés és Jielyeslés balfelől.*) És azért engem a reformokra vonatkozó nézeteim megalkotásában, a reformokra vonatkozó elhatározásaim megérlelésében, a reformokra vonatkozó szavazataim adásában nem elméletek, hanem a felismert nemzeti szükségek fognak vezérelni. S mert ez a reformalkotás, ebben az alakban, nem a nemzeti szükségeknek, hanem csak egyéni kedvteléseknek és parlamenti helyzeteknek szüleménye: (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon. Zajos ellenmondás a jobb-oldalon.*) én ahhoz ebben az alakjában a magam szavazatával nem járulhatok, hanem, mint nagy és biztos lépést előre, ajánlom határozati javaslatomnak az elfogadását. (*Hosszantartó, zajos éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Felkiáltások: Öt percz szünetet kérünk.*)
Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

A FŐRENDIHÁZ ÜZENETE.

— 1894. május 17. —

T. Ház!

(*Mozgás. Halljuk!Halljuk!*) Alig néhány hete, hogy ez a képviselőház igen nagy szótöbbséggel elfogadta a házassági jogról szóló törvényjavaslatot. E törvényjavaslatot alkotmányos hozzájárulás céljából a főrendiházhoz küldtük, ott nem fogadták el és erről tudósítanak bennünket üzenetben a főrendek és ezzel szemben kell eljárásunkat megállapítanunk.

Nagyon természetesnek találom, hogy azok, a kik a törvényjavaslat valamennyi alapelvét, tehát a polgári házasság kötelező formáját is magukénak vallják, újabb kísérletet akarnak tenni arra, hogy a főrendiházat az elvhez való járulásnak megnyerjék. Épp oly természetes volna az, hogy azok, kik már az első tárgyaláskor a törvényjavaslat ez elvéhez nem járultak, és, minthogy a vita folyamán a közvetítő indítványok visszautasításával a kormány és a Ház többsége ezt az elvet is a javaslat kardinális elvei közé sorozta, az egész törvényjavaslat ellen voltak kénytelenek szavazni, — mondom, épp oly természetes volna, hogy a kik az első tárgyalás alkalmával ezt az állás-

pontot foglalták el, semmi szükségét se érezzék annak, hogy a maguk szavazatával is fölkerjék a főrendiházat oly törvényjavaslatához való járulásra, melyet ők el nem fogadtak. Ennélfogva, a kérdés mai stádiumában, álláspontunk kölcsönös konstatálásán kívül alig volna szükség vitára, hanem egyszerű szavazással elintézhetnek a dolgot. (*Úgy van! jobb felől. Zaj.*)

És én már egyéni kényelmém szempontjából is nagyon hajlandó lettem volna a kérdésnek ez egyszerű elintézési formájához járulni, ha ennek két körülmény nem állna útjában. Az egyik az, hogy a közvéleményre befolyást gyakorolható mindenféle módon terjesztették azt a felfogást, hogy a főrendiházban történtek után ma már azoknak is, kik az első tárgyalás alkalmával a javaslat ellen foglaltak állást, nem tudom, minemű hazafiúi és nemzeti kötelessége volna álláspontjukat megváltoztatni, s a javaslatot elfogadni. (*Hosszantartó nagy zaj.*) És minthogy a képviselőház tanácskozásainak nem csupán az a feladata, — ámbár az a főfeladata, — hogy magának a képviselőháznak a határozatait készítsék elő, de meg van az a rendeltetése is, hogy a közvéleménynek felvilágosítást és vezérfonalat nyújtson, nem ignorálhatom ezt a szóles körökben elterjedt felfogást, jöllehet ön azt tökéletesen tévesnek tartom. Ki kell tehát fejtenem, miért tartom tévesnek, miért tartom helytelennek ezt a hangulat-csinálás minden eszközével terjesztett legújabb tant.

De e negatív indokon kívül van még egy pozitív indokom is, a mely felszólalásra készítet, (*Halljuk! Halljuk!*) és ez az, hogy én, — éppen azokkal a felfogásokkal ellentétben, a melyek szerint nekünk, kik

első alkalommal a javaslat ellen foglaltunk állást, most az volna kötelességünk, hogy a második alkalommal a javaslathoz járuljunk, — érveket találok a helyzetben, mégpedig reám nézve meggyőző és súlyos érveket, a melyek szerint azt hiszem, hogy éppen magának a reformnak, a reform lényeges részeinek megvalósítása érdekében, a t. Ház bölcsen cselekednék, ha a javaslatot nem ejtené el, nem venné le a napirendről, hanem módosítaná. Mert abban Justh Gyula t. képviselőtársammal teljesen egyetérték, hogy a felmerült és e ponthoz eljutott egyházpolitikai kérdéseknek megoldás nélkül hagyása az országra nézve kalamitás volna, az izgalmakat folyton napirenden tartaná, a gyümölcsöző munkát lehetetlenné tevő közhangulatot ébren tartaná; tehát helyesen járna el ez a Ház, ha reformot nem a napirendről venné le, nem lemondana róla, nem meghátrálna, hanem álláspontját aképpen módosítaná, hogy a reform kevésbé lényeges pontjainak elejtésével, vagy elhalasztásával, a reform valóban lényeges részeit rögtön törvényre emelhetnének. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

E kettős álláspontom kifejtésére kérem a t. Ház türelmét. *(Halljuk! Halljuk!)*

Két indokkal támogatják a közfelfogásban azok, kik ezt a nézetet propagálják, abbeli állítólagos kötelességünket, hogy most már a javaslat ellenzéséről mondjunk le és álljunk annak támogatói közé. Az egyiket éppen most hallottam Justh Gyula t. képviselőtársamtól, és ez abban állott, hogy a főrendiház a merev negáció álláspontjára állott, hogy a főrendiház többségét szavazata megindokolásában theologiai indokok vezérelték, hogy tehát a főrendiház többsége

oly állást foglalt el, a melylyel a kiegyenlítés lehetőség. A másik indok, melyet a mi frontváltoztatásunk szükségessége mellett felhoztak, az volt, hogy idegen befolyás, bécsi befolyás volt az, mely a főrendiház e szavazatát előidézte. *(Felkiáltások a szélső baloldalon: Ez az igaz! Ez úgy van! Halljuk! Halljuk! a baloldalon.)*

A mi az elsőt illeti, én a tényt egyszerűen tagadom. Mi sem állhat tölem távolabb, mint az a szándék, — sőt az ellen határozottan tiltakoznom kellene, s azok előtt, a kik álláspontomat e kérdésben kezdetől fogva figyelemmel kísérték, talán ily tiltakozásra nincs is szükségem, — ismétlem, mi sem állhat tölem távolabb, semhogy szolidaritást vállaljak a főrendiház tanácskozásai alatt, a javaslat ellen történt minden felszólalással, a javaslat ellen felhozott minden érvel. Elismerem, hogy a főrendiház többségét megalkotó falanxban és az azt támogató felszólalásokban igen nagy része volt a tisztán felekezeti álláspontnak, az argumentumok oly sorozatának, a melyek, szerintem is, vegyes vallású országban, az érvényesülés lehetőségét nélkülözik, a melyek tehát az én elhatározásomra befolyást nem gyakorolhatnak. De a ki figyelemmel kísérte a főrendiház tárgyalásait, az a javaslat ellenzőinek sorából hallhatott nem egy olyan felszólalást, a mely a szükséges reformirányzat lényegével nem helyezkedett ellentétbe, mely a két kardinális alapvet, a melyből én kiindultam, s a melyre a fősúlyt helyeztem, a melyben, változatlan meggyőződésem szerint, a reform lényege van, t. i. az egységes házassági jogot és a judikatúrát magáévá tette és elfogadta és tisztán politikai szempont-

bol érvelt a polgári házasság kötelező formájának elfogadása ellen.

Én tehát, t. Ház, azt az egész főrendiházi többséget, mely a javaslatot leszavazta, intranszigiensnek, olyannak, a mely a reformnak útját állja, olyannak, a mely a közszükség valódi követelményei elől elzárkózik, el nem ismerhetem. (*Helyeslés a baloldalon.*) Sőt a tényekben meg van a világos bizonyíték az ellenkezőre. (*Úgy van! a baloldalon.*)

Igaz, hogy e tekintetben konkrét javaslatok nem történtek: de méltóztassanak a főrendiházban alakult csoportok sajtóságos összealkotását tekinteni, méltóztassék figyelembe venni azt, hogy a kormány már itt a képviselőházban és a főrendiházban ismételten a házasságkötés formájára nézve minden kompromisszumot mereven elutasított, úgy, hogy lehetetlen volt annak a reformtöbbségnek a képződése a főrendiházban, a mely különben nehézség nélkül keletkezhetett volna azokból, a kik a kormány javaslatát is elfogadták, és az ellenzék ama részéből, a mely a reform lényegét volt hajlandó elfogadni.

Azt az állítást tehát, mintha a főrendiházi többség egy merev falhoz hasonlítana, mely reform-tevékenységüket megakasztja, a melyet tehát vagy ledönteni, vagy a mely előtt megállani kell; a mely a kompromisszumot, azt a kompromisszumot, a mely nemforradalmi időkben minden egészséges reformalkotás alapjánál ott szokott lenni, kizárja: ezt az állítást a tényekkel összeegyeztethetőnek el nem ismerhetem, és így ebből az állításból vont érv az én korábbi álláspontom megváltoztatására befolyást nem gyakorolhat. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

Következik a másik érv, az idegen befolyás, a bécsi befolyás. *(Halljuk! Halljuk!)* Én nagyon értem, ha a szélsőbal erre hivatkozik és hangulatot csinál ezzel. A legteljesebb jogosultságot érzem magamban és elvbarátaimban, hogy a bécsi befolyás gyűjtőneve alatt rejlő és értetni szokott titkos hatalmak működésével szemben az indignáció hangján felszólaljunk és tiltakozunk; de megvallom, azoknak az uraknak a részéről, a kik másfél évtized óta hatalmukat a bécsi befolyással való megalkuvásra és barátkozásra alapítják a nemzettel szemben, *(Zajos tetszés, éljenzés és taps bal felől.)* azoknak az uraknak, *(Halljuk! Halljuk!)* azoknak az elemeknek részéről az elszörnyűködés a bécsi befolyás felett, *(Derültség balfelől.)* és a nemzet segítségül hívása a bécsi befolyással szemben, reám csak az ellenállhatatlan komikum hatását teszi. *(Zajos tetszés balfelől.)* — *Ugrón Gábor: Megszorult rókának az imádsága! Busbaeh Péter: Egy kis befeketitése ennek az oldalnak! (Derültség balfelől.) Felkiáltások a szélső baloldalon: Feketesárgák! Ónody Géza: Német levelezés! Kossuth-temetés! Honvéd-szobor! (Zaj. Halljuk! Halljuk!)*

Hiszen, kérem szépen, ha tagadják, majd zárószavamban tényekkel szolgálok a közel múlt történetéből, de csak köztudomású dolgokat fogok konstatálni ebben az esetben is.

Egyébiránt, t. Ház, előbb azt említtem, hogy nekünk, a kik a Háznak ezen az oldalán ülünk, és a kik azoknak a köröknek a befolyása ellen, a melyeket bécsi befolyásnak szoktak nevezni, mindig erélyesen állást foglaltunk, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* nekünk igen is jogunk volna és jogunk van az ilyen illeték-

telén befolyással szembe szállani, de nemcsak jogunk hanem kötelességünk. És valamint igénybe veszem a jogcímet, úgy elismerem a feltétlen kötelességet is, a feltétlen kötelességet még önkkel egyetemben is, ha magukat arra határozták, hogy erre az útra térjenek. *(Helyeslés a baloldalon.)* De akkor kettőt követelek. *(Zaj jobbfelől.)* Először a puszta állításnak, ha a nyomdafestéknek még oly nagy mennyiségével feketítik is be, hitelt nem adok, hanem a tényeket kívánom látni, a melyek beigazolják, hogy a jelen esetben valóban illetéktelen befolyások érvényesültek a főrendiházban. *(Helyeslés balfelől.)* A második pedig az, hogy, ha ilyen tényeket, — mert azokban, a miket én tudok, én ilyen tényeket nem látok, — fel tudnak előttem fedezni, még egyet kívánok: biztosítékot arra nézve, hogy a nemzet érdekeivel, a nemzet jogaival, a nemzet önérzetével össze nem egyeztethető befolyásokkal szemben azután az egész vonalon és minden téren állást foglalnak. *(Zajos helyeslés és éljenzés balfelől.)* Mert erre azután az én támogatásomat kaphatja bárki, de arra nem, hogy azokkal a befolyásokkal újabb alkut kösse, hogy azok ezt a házassági kérdést önknek kiszolgáltassák, viszont meg önk a nemzeti önérzetnek, a nemzeti élet integritásának minden igazi követelményét ennek fejében feláldozzák. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps balfelől.)*

T. Ház! *(Halijaid Halljuk!)* Elmondám, hogy azokban a tényekben, a melyeket eddig ismerek, illetéktelen befolyás jelenségeit nem látom, mert hogy magánbeszélgetésekben hivatkozás történt a korona személyes érzelmeire, ezt én igen helytelennek tartom, bárki részéről történt; *(Helyeslés a baloldalon)* Hozzá

vagyunk ugyan szokva, hogy a korteskedésnek és hangulatcsinálásnak ezt a nemét a folyosókon és az előcsarnokokban mindenféle kérdésnél igénybe veszik: akkor is helytelen volt mindig, valahányszor más kérdésekben történt; ha ebben a kérdésben is történt, bárki részéről történt, szintén helytelen dolog volt: de ezt még illetéktelen befolyás-gyakorlásnak a szó alkotmányos értelmében venni nem lehet.

Az a tény, a melyre hivatkoztak, hogy ily illetéktelen befolyást konstatáljanak, mégpedig az egyedüli tény, négy, az udvarhoz tartozó magyar főrendiházi tag szavazata, és egy oly főrendiházi tag szavazata, a ki a külügyminisztériumban osztályfőnöki hivatalt foglal el. Ama négy udvari méltóság közül egy a javaslat mellett, három a javaslat ellen szavazott, meggyőződése szerint. Megjelenésüket szavazatukat alkotmányjogilag teljesen jogosnak tartom, s a panasz, mely az ő szavazatuk ellen emelkedett, tulajdonképpen arra irányul, és a követelmény, a mely a panasz mögött lappang, az, hogy magasabb befolyással vissza kellett volna őket tartani a szavazástól, tehát a panasz tárgya itt nem az illetéktelen befolyás, hanem éppen az, hogy illetéktelen befolyás nem gyakoroltatott. (*Élénk helyeslés, tetszés és taps a baloldalon.*)

Egészen hasonlóképpen áll a dolog a főrendiház ama tagjának a szavazatával, a ki a külügyminisztériumban hivatalt visel. (*Halljuk! Halljuk!*) Én, t. Ház, mindig azt vitattam, és mi a Ház ez oldaláról mindig azt vitattuk, — s ez a politikai szabadságnak egyik kardinális tétele, — hogy a közhivatalnok csupán hivatalos teendőire nézve áll hivatali főnökének

rendelkezése alatt, (*Élénk helyeslés balfelől.*) egyéb állampolgári teendőkben pedig épp oly szabad és épp oly független, mint bárki más. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ezt az elvet vitattuk, valahányszor képviselőválasztásokról volt szó; a közhivatalnok részére igénybe vettük azt a jogot, hogy, ha meggyőződése úgy kívánja, ellenzéki jelöltre is adhassa szavazatát. Még nagyobb mértékben kell állítani, hogy, ha egy közhivatalnok, a létező törvények szerint, valamely parlamenti testület tagja lehet, kivéven azokat az állásokat, melyek a parlamentáris organizmus szerint bizalmi és politikai természetűek, — szavazatát szabadon gyakorolhatja és érvényesítheti. (*Helyeslés balfelől.*) Ha pedig elvi, általános kifogást találnak olyan állásban levő urak szavazása ellen, mint a milyenekről itt szó van, akkor vegyük fontolóra azt, hogy nem volna-e czélszerű rájuk nézve összeférhetlenségi törvényt alkotni? Ezt szívesen fontolóra veszem, de addig, a míg ily összeférhetlenségi törvény nincs, nem ismerhetem el azt, hogy a parlament bármely Házának — az általam előbb jelzett egyedüli kivétellel — legyen bármely oly tagja, a kinek joga van ugyan a szavazásra, de csak egyféleképpen szavazhat. (*Úgy van! Derültség balfelől.*)

Ha azonban a bécsi befolyást és bécsi irányzatot abban az értelemben vesszük, a melynek semmi alkotmányjogi tartalma nincsen, de politikai tartalma van, mintha a főrendiház többségét alkotó elemek között olyanok is volnának, a kik a magyar nemzeti érzés tekintetében nem ütik meg azt a mértéket, a melyet egyikünk, másikunk kíván, erre csak azt mondom, t. képviselőház, hogy igen aggályos dolog és

éppen önök a túloldalon, nem egyszer teljes joggal tiltakoztak az ellen, hogy akár a képviselő-, akár a főrendiház bármely tagjának gondolkozását kritizáljuk, és ebből jogosultságára vagy jogosultságának hiányára következtetést vonjunk. De ha a főrendiház egyes tagjainak a múltban való szereplését vesszük, ha azt kutatjuk, ki foglalt állást a nemzeti követelmények, a nemzeti önérzet szigorú érvényesítése mellett, és ki volt e tekintetben lanyhább: körülbelül egyaránt találunk a többség soraiban is olyanokat, a kik messzemenő nemzeti követelmények mellett adandó alkalommal síkra szállottak, találunk ilyeneket a kisebbség soraiban is, viszont találunk mind a két táborban olyanokat, a kiknek nézetei, legalább az én mértékemet, a nemzeti önérzet erélyes felkarolásában nem ütik meg. De ebből a szempontból, akár az egyik, akár a másik oldalon érvényesüljenek, egyes szavazatok jogosultságát mérlegelni, az előbb mondtam okokból, veszedelmes és helytelen. *(Helyeslés balfelől.)*

Én tehát, t. képviselőház, ismétlem, hogy az eddig ismert tények nem állapítják meg az illetékelen befolyás tényálladékát. Ha oly tényeket fogunk felhozni, a melyekről én nem tudok és a melyek ezt a tény álladékot megállapítják, akkor fogunk beszélni arról a második feltételről, melyet ahhoz fűztem, hogy önöket ezzel a befolyással szemben támogassam, hogy t. i. az egész vonalon és nemcsak e kérdés körül való megalkuvás végett vegyék igénybe erőnket. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)*

Áttérek most beszédem második részére, melyben indokolni iparkodom, hogy, az én felfogásom sze-

rint, magának a reformnak érdekében tanácsos volna, ha a t. képviselőház álláspontját egy pontban, a polgári kötés kötelező formájában, részben módosítaná, és a törvényjavaslatot ilyen módosított alakban küldené vissza a főrendiházhoz. (*Helyeslés balfelől Halljuk!*) Az ön indokom egyszerűen ez: a felmerült egyházpolitikai kérdéseknek gyors megoldása kívánatos. Kívánatos, hogy az izgalmak megszűnjenek; kívánatos, hogy az országot és az ország minden tényezőjét visszaadjuk annak a nyugalomnak, annak a munkaképességnek, a melyet az előttünk álló számos feladat és reformkérdés megoldása szükségessé tesz*

A miniszterelnök úr a szabadelvű pártkörben tartott beszédében, melyre tán szabad hivatkozni, hisz a hivatalosság teljes színezetével került nyilvánosságra, azt mondta, hogy mielőtt a képviselőháztól várható újabb üzenet a főrendiházhoz átmenne, a kormánynak kötelessége lesz alkotmányos biztosítékokat szerezni arról, hogy a második szavazásnál a főrendiház többségét megnyerje. A kérdés fontossága miatt méltóztassék megengedni, hogy szóról-ázóra olvassam fel ezt a miniszterelnöki nyilatkozatot. (*Halljuk! Halljuk!*)

„Ránk, mint kormányférfiakra egyúttal az a kötelesség is hárul, hogy ezen javaslat keresztülvitelének garanciáit keressük, mert mi nem engedhetjük meg, hogy Magyarország képviselőházának oly nagy többséggel hozott határozata, programmunknak egy ilyen sarkalatos pontja, meddő kísérletek szín vonala tár a sülyesztessók.“ (*Élénk helyeslés jobb felől.*) Majd azt meglátjuk, hogy helyes-e. (*Derültség balfelől.*) „És ha ajánlatunkra, a mint ezt bizton hiszem“ — ezt én

is hiszem — „a képviselőház újra el fogja fogadni ezt a javaslatot, akkor fogunk azon alkotmányos kötelesség előtt állani,“ — most jön a legfontosabb része a nyilatkozatnak — hogy azokat a módozatokat, azokat a garanciákat keressük, azokat az alkotmányos eszközöket vegyük igénybe, és azokra nézve még mielőtt a főrendiház újból határoz ezen kérdésben, a korona előleges jóváhagyását kikérjük, a melyek alkalmasak a két Ház közötti ellentéteknek kiegyenlítésére, elsimítására és ezen javaslatnak, ezen elveknek diadalra juttatására.“

A miniszterelnök úr e nyilatkozata egy néhány oly kérdést vet fel, vagyis nem vet fel, hanem sejtet, a mely alkotmányunk egészséges működésének és fejlődésének szempontjából kiváló fontosságú. Mert midőn én önmagamtól kérdeztem, hogy mik lehetnek tehát azok a biztosítékok, *(Felkiáltások jobbról: Alkotmányos!)* alkotmányos biztosítékok, a melyeket a kormány e tekintetben magának meg fog szerezni, illetőleg, melyeknek megszerzésére a koronánál megfogja tenni a lépéseket, hát akkor olyan sok alternatíva tulajdonkép nincs is, hogy azokról magamnak képet alkotni ne tudtam volna.

Azt, hogy a korona királyi tekintélyével a főrendiház elhatározására nyomást gyakoroljon, miután alkotmányos biztosítékokról volt szó, gondolom, mindenki kizártnak tekinti a számba vehető lehetőségek sorából. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Miről lehet itten szó, t. Ház? Csak egy normális eszköz áll rendelkezésére a t. kormánynak: annak a három életfogytiglani főrendiházi tagnak a kinevezése, illetőleg javaslatba hozatala, a kiket a fennálló törve-

nyék szerint, mivel az ötvenes szám már ennyire meg van közelítve, a korona kinevezhet. Ennek az eszköznek igénybe vétele, alkotmányjogi szempontból, annyira kifogástalan, hogy ehhez szó sem fér. De hát ezzel a három szavazattal a létező 21 szavazatnyi differenciát kiegészíteni nem lehet. *(Halljuk! Halljuk!)*

A mi meg az udvarhoz közel álló férfiak megjelenésének a megakadályozását illeti, az a nézetem, hogy ez, a mennyiben bárminemű külső befolyással történnék, alkotmányos szempontból nem volna korrekt dolog. De ha talán ők maguk határoznák el magukat, hogy nem jelennek meg a második szavazásnál: ez, miután négygyel szemben egy áll, a ki a kormány javaslata mellett szavazott, — és a ki valószínűleg azt a szempontot maga-magára is alkalmazná, a mely az udvari méltóságokat tartózkodásra bírná, csak három tiszta nyereség.

Ezután már csak két alkotmányos út van a kormány előtt, melylyel a főrendiház ellenállását legyőzheti, mondjuk megtörheti. *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik volna annyi örökletes főrendiházi tag kineveztetése, a mennyi szükséges a többség elérésére. *(Nagy zaj jobbfelől.)* A másik volna a képviselőház feloszlatása, az újabb nemzeti akarat megkérdezésére. *(Élénk helyeslés a bal és a szélső baloldalon. Nagy zaj és felkiáltások: Akkor eltűnnék a nemzeti párt!)*

T. képviselőház! Méltóztassanak figyelembe venni, hogy én most nem javasolok semmiféle módozatot, hogy én sem az egyiket, sem a másikat nem ajánlom, hanem a mennyire az én tájékozottságom terjed a mi közjogunkban, azokat az alternatívákat állítom a Ház elé, a melyek, szigorúan alkotmányos, vagyis mondjuk

törvényszerű utat követve, a kormány előtt állhatnak, és a melyekben kifejezést nyerhetnek ezek a miniszterei-nök úr által emiített biztosítékok. Mert az én szándékom az, hogy a t. miniszterelnök úrtól e tekintetben vilá-gosabb beszédet kívánjak és felszólítom, hogy midőn a főrendiház többségének megváltoztatására célzó alkotmányos biztosítékokat említ, legyen szíves meg-mondani, miben állanak ezek ő szerinte? *(Élénk he-lyeslés és zaj a bal és szélső baloldalon.)*

Itt, t. Ház, alkotmányos organizmusunk egy igen kényes pontjához érkeztünk, melyre nézve homályos, sokat tartalmazható nyilatkozatok leple alatt, nem szabad az erőszakosságnak, vagy az alkotmányosság szellemével meg nem egyeztethető eljárás gyanújának fenforogni, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* sem a kormány, sem a törvényhozás mindkét háza, sem pedig alkot-mányunk szilárdsága érdekében. *(Úgy van! Úgy van! balfelől. Nagy zaj.)*

Ha tudnak tehát más arkanumot, mondják meg; de én csak e kettőt tudom: örökletes fő-rendiházi tagok kinevezését a szükséges számban, *(Nagy zaj. Halljuk! Halljuk!)* vagy pedig a képviselő-ház feloszlatását és új választások által a nemzeti akarat kétségtelen nyilvánulásának provokálását. *(He-lyeslés balfelől. Zajos ellenmondások jobbfelől.)*

Már most ez alkotmányos eszközök elsejét: a szükségelt szavazatok számáig örökletes főrendiházi tagok kinevezését, a törvény betűje szerint ugyan megengedettnek, de az alkotmány szellemével teljesen ellentétesnek tartom. *(Élénk helyeslés balfelől. Zajos el-lenmondások jobbfelől.)* Ezt bátor leszek ki is fejteni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én is osztozom abban a felfogásban, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy a főrendiház jelenlegi szervezete nem felel meg azoknak a követelményeknek, a melyek a mi alkotmányunk összes épületének tervrajzából következnek; azoknak az igényeknek, melyeket a törvényhozási apparátus egészségessé tétele kíván és ez az én meggyőződésem nem abban a perczben született, midőn engem a főrendiházban egyszer leszavaztak, hanem akkor, mikor a főrendiház reformját tárgyaltuk. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Akkor a t. túloldal részéről, — az igazságügyminiszter úr kivételével, ki nemcsak a mi álláspontunkat osztotta, hanem e kérdésben vezérszónokunk is volt — az az eszme, melyet mi a főrendiház reformjának egyik kardinális elvéül állítottunk oda, hogy t. i. a városi és megyei hatóságok képviselőit oda bejuttassuk, nemcsak merev visszautasításra talált, hanem azt a legfeketébb reakció gyanújával is illették. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon. Nagy zaj és ellentmondások a jobboldalon.*) Egész hírlap- és röpirat-irodalom keletkezett a czélból, hogy az országot figyelmeztessék a veszélyre, mely a szabadelvű haladást fenyegeti, ha a törvényhatóságokat a törvényhozás termeibe behozzuk. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon*) Hát örülök, t. Ház, a megtérésnek: óhajtottam volna azonban, hogy ez a pártérdek rideg követelményeivel kevésbé kapcsolatosan és inkább az elvi meggyőződés következtében történt volna. (*Hosszantartó, élénk éljenzés a baloldalon.*) Én is osztozom tehát abban a meggyőződésben, hogy a főrendiház jelenlegi összealkotása, szervezeti szempontból nem felel meg a kellő igényeknek; de a szervezeti reformoknak, szervezeti reformok kér-

désének felvetését egy konkrét törvényjavaslat alkal-
 mából mintegy megtorlási vagy bosszúállási eszköz-
 kép, (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) sem elvileg helyesnek,
 sem a gyakorlati keresztülvitel tekintetében célra-
 vezetőnek nem tartom. Az én szerény lélektani ta-
 pasztalásaim szerint, nagyon kételkedem abban, hogy
 egy törvényhozó testület akkor járuljon saját megre-
 formálásához, midőn a reform indoka ugyanannak a
 törvényhozó testületnek a megbüntetése és a szava-
 zatán való bosszúállás. (*Helyeslés bal felől.*) A szervezeti
 kérdéseket, a főrendiház újjászervezésének kérdését
 tehát hozzuk napirendre és oldjuk meg azok szerint
 az elvek szerint, a melyeket helyeseknek fogunk tartani,
 akkor, mikor a törvényhozás működésében helyreállt a
 teljes nyugalom, az objektivitás és elfogulatlanság.
 (*Helyeslés balfelől.*) Addig azonban, a míg ez a főren-
 dház így fennáll, a mint azt a törvényhozás akarata
 csak nemrég megalkotta, addig annak összealkotását,
 alkotmányos hivatását, tekintélyét respektálni kell,
 addig avval nem szabad másképp eljárni, mint a
 hogyan ezt az alkotmányos élet tradíciói, és gya-
 korlata elénk szabják. Már pedig állítom, hogy oly
 rendkívüli, oly megtorló, és olyan, a törvényhozás
 másik tanácskozó testületét!ealázó rendszabály, (*Mozgás
 a jobboldalon. Halljuk!Halljuk!balfelől.*) mint aminő an-
 nak a szavazatok arányának módosítása végett való
 elárasztása volna, alkotmányjogilag nemcsak aggályos,
 hanem határozottan inkorrekt lépés. (*Igaz! Úgy van!
 balfelől és a középén.*) A törvény betűje szerint meg
 van rá a lehetőség; de az állami életnek, különösen
 pedig az alkotmányos életnek, és a szabadelvű intéz-
 mények működésének egyedüli biztos alapja és ve-

zérfonala egy írott betű, a törvény betűje, nem lehet. Szükséges, hogy azok mögött és azokban a közélet egészséges szelleme legyen; hogy azokban bizonyos nem formulázható, meg nem írható, de az alkotmányos és szabad nemzetek lelkébe bevészt, és ha onnan kipusztul, az alkotmányos szabadság végveszélyét előidéző elv létezzék. (*Helyeslés a baloldalon.*) Az államhatalomnak a maga összeségében, legmagasabb kicsúcsosodásában, a törvényhozó hatalomnak, a melynek forma szerint mindenre a világon van joga és lehetősége, ily erkölcsi korlátok közt kell állnia. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*)

A törvényhozó hatalom a legképtelenebb dolgokat is törvénybe iktathatja, mint láttuk is, hogy törvénybe iktatta. A lelkiismeret elnyomására, a vagyon konfiskálására, az egyéni szabadság eltiprására vonatkozó törvények tömegének idegen államokban és a mi államunkban is formai joghatálya volt, és ez a formai törvényesség szempontjából épp oly kifogástalan volt, mint a milyen kifogástalan volt a haladásnak és a szabadságnak törvénybe iktatott legszentebb vívmánya. És mégis ugyanazzal a szemmel nézzük-e azokat a törvényeket és ezeket? Vájjon ama zsarnoki törvények ellen még a tetteles ellenállás, még a formai törvényesség előtt meg nem hajlókat is, forradalmároknak vagy mártíroknak nevezi-e a történelem? Ezt, t. Ház, csak annak az illusztrálására hozom fel, hogy mennyire igaz az írás szava, hogy a betű öl, a szellem éltet, és hogy az állam minden tényezőjének ezt mennyire szem előtt kell tartania. Ez áll az állami organizmus, ez áll a törvényes hatalom egészére; áll fokozott mértékben az állami hatalmat, a törvényhozási

hatalmat képez az egyes alkotó részekre. A főrendiház alkotmányos hatalmának is ez a korlátja. A főrendiház eshetik abba a hibába, hogy, a maga formai jogosítványát felhasználva, alkotmányos missziójának szellemével ellentétbe helyezkedik. A főrendiháznak joga van bármely javaslatot, a melyet alkotmányos tárgyalás végett hozzá küldenek, elvetni annyiszor, a mennyiszor, s a főrendiháznak, formai jog szerint, semmi tekintettel sem kell lenni arra, hogy a nemzeti akarat, akár ismételt választások útján is, minő irányban nyilvánult: még sem volna ember, nem volna alkotmányosan érző, szabadságszerető ember, a ki a főrendiház ilyen eljárását el ne ítélje, a főrendiház ilyen eljárásával szemben még a rendkívüli eszközök igénybevételéhez is ne járulna. Igen, de ez a szabály áll a főrendiházzal szemben alkalmazható végső eszközre, a szavazatok módosítása végett eszközölt tömeges peer-kinevezésre is. Erre is megvan a koronának feltétlenül és korlátlanul, a törvény betűje szerint, a joga; teheti ezt akármikor, akármilyen kiterjedésben; minden kormány javasolhatja ezt a koronának. A törvény betűje szerint, senki nem tehet ellene kifogást. De igenis az alkotmányosság szelleme szerint tehet kifogást, hacsak rendkívüli körülmények nem igazolják; mert az ilyen eljárás az egyik alkotmányos testületet a maga hatásköréből kiforgatja, mert a szavazatok öszealkotására erőszakot gyakorol. Ez csak akkor helyeselhető, csak akkor fogadható el, csak akkor tűrhető, mikor előzőleg a főrendiház követ el ilyen vétséget, alkotmányos jogosultságának betűjére támaszkodva, alkotmányos missziójának szelleme ellen. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Ha ilyen poli-

tikai vétség, missziójának ilyen félreismerése a főrendiház részéről elő nem fordult, akkor a kormány részéről annak a tanácsnak a korona elé terjesztése, hogy a főrendiház szavazatát módosítsa és ebből a célból neveztetné ki a szükséges számú örökös tagokat: a két kamararendszer alapjának, tehát az alkotmány egyik sarkkövének megmozdítása, alegrosszabb alkotmányos praxis meghonosítása, olyan precedens, melyhez valóban alkotmányos államban olyan előzmények nélkül nem nyúlnak, mint a minőket ön felsoroltam.

Mikor a nagy angol reform-bili, a harminczas években, a főrendiház akaratán ismételten hajótörést szenvedett, — az angol alsóház pedig e reformhoz kötötte sorsát, a mely mellett sokkal élénkebb mozgalom volt egész Angliában, mint van a magyar nemzetben a házassági jogról szóló törvényjavaslat mellett: csak akkor, a mikor a nemzet akarata újból ez alapon megejtett választásoknál a bili mellett nyilvánult és impozáns többséget adott a reform eszméjének, s a mikor a főrendiház még mindig ellenszegült a nemzet konstatált akaratának, csak akkor akart az angol kormány ahhoz az extrém eszközhöz járulni, csak akkor tette meg lord Broughem azt a híres utat a királynéhoz Windsorbba, a melyről saját emlékirataiban azt mondja, hogy ilyen körülmények között is szívszorongva ment a királynőhöz, olyan előterjesztéssel, a mely a főrendiház tradicionális tekintélyét aláássa. De meg kellett tennie, mert a főrendiházban olyan ellenállásra talált, a mely Angolországot a forradalom szélére vitte. Ám most, a jelen esetben, ne méltóztassék elfeledni, hogy mi — s itt azért

mondom, hogy „mi^a, mert a képviselőház, ha valamely határozatot hozott, akkor az a határozat az enyém is, és én a képviselőházzal, mint testülettel szolidaritást vállalok és érzek magamban, — mondok: a mi álláspontunk a főrendiházzal szemben nem oly nagyon erős, mint a minőnek önök tán a reformért való felbuzdulásban gondolják.

Mi, t. Ház, nem hivatkozhatunk a nemzet akaratára. (*Éléük helyeslés balfelől. Élének ellenmondás jobb felől.*) Bocsánatot kérek, midőn nagy harcra vagy akcióba készülnek menni, legyenek szívesek, — és ezt önöknek is saját szempontjukból az előrelátás parancsolja, — fegyverzetüket jól megnézni, és bizonyosságot szerezni arról, nem saját lelkük felhevülését követve, hanem az objektív tényállást nézve, hogy mily fegyverekkel rendelkezhetnek? A nemzet akaratára való hivatkozás fegyverével nem rendelkeznek. Önök hivatkozhatnak a jelenlegi képviselőház akaratára, de midőn a képviselőházat megválasztották, akkor a polgári házasság kérdése nem volt szőnyegen. (*Felkiáltások jobb felől: Hát a reverzálisok! Nagy zaj.*)

Nem mondok, hogy egyes képviselők nem vették fel programjukba. Felvette programjába a Ház egyik pártja is, mely azonban a választásoknál kisebbségben maradt, de az sem csinált és most sem csinál belőle kötelező pártkérdést. De a többség és a többség vezére nem vette fel programjába a kötelező polgári házasságot, a nemzet tehát e kérdésben az egyedül illetékes módon, t. i. választások útján sem erre, sem arra nem nyilvánította akaratát. (*Élének helyeslés balról. Nagy zaj.*)

Én ebből nem vonom le és soha sem is vontam

le azt a következtetést, hogy nekünk ilyen törvényt megalkotni nem volna szabad, mert a mandat imperativ theoriáját el nem ismerem, hanem levonom azt — és ezt gondolom, kétségbe vonni nem lehet, mert tény, hogy a nemzetet nem kérdezték meg e dologban, a nemzet az akaratát sem az egyik, sem a másik irányban nem nyilvánította — ismétlem, azt vonom le, hogy a főrendiházzal szemben másra, mint egy más alapon megválasztott képviselőház akaratára hivatkozni nem lehet. A nemzet akaratára való hivatkozás, a jelenlegi viszonyok közt csak feltevés, csak üres frázis, *(Nagy mozgás jobbfelől.)* mely előtt semmiféle alkotmányjogi elvek, semmiféle helyes politikai szabályok szerint nem áll fenn a főrendiház kötelessége, hogy meghajoljon. Egészen másképp áll a dolog, ha ez a kérdés a választók elé kerül s szabad és tiszta választások útján. . . *(Felkiáltások a jobboldalon: Áh! Áh! Élénk derűtség a bal- és szélső baloldalon. Hosszantartó nagy zaj.)*

Talán csak nem sértem meg a kormányt azzal a feltevéssel, hogy szabad és tiszta választásokat kívánok. *(Elénk derűtség a baloldalon. Nagy zaj a jobboldalon.)* Egészen másképp állana a kérdés, ha a választások után . . . *(Folytonos zaj a jobboldalon. Felkiáltások a baloldalon: Halljuk! Halljuk!)* Megteszem önöknek azt a koncessziót, hogy kihagyom a „szabad és tiszta“ szót. *(Éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon.)* — *Dániel Ernő: Hát a reverzálisok?* — *Elnök: Méltóztassanak csendben lenni.* — *Vajay István: Önök is adtak reverzalist, de nem tartják meg.* *(Nagy zaj.)* — *Elnök: Vajai képviselő urat rendre utasítom.* — *Bolgár Ferenc: Tessék a főispán-aspiránsokat*

is rendreutasítani. — Elnök: Kérem Bolgár képviselő urat, az elnököt nem utasítani; (Nagy zaj.) tudja kötelességét és teljesíteni fogja. (Hosszantartó élénk derültség a bal- és szélső baloldalon.)

Nagyon sajnálom, hogy fölszólalásom ilyen intermezzókra ad alkalmat. Én mindenképpen iparkodom a t. túloldal kedvében járni, de mikor azt mondtam, hogy: „a szabad és tiszta választások,“ nem tetszett; ezután kihagytam a „szabad és tiszta“ szavakat, és ez sem tetszik; méltóztassanak megmondani, mit csináljak? *(Halljuk! Halljuk!)*

Tehát, t. képviselőház, egészen más volna a helyzet, ha a választásokon a polgári házasság, a kormány, a többségnek, vagy valamely pártnak a programjában lett volna, és a nemzet, miután e programra nézve megkérdezték, ennek többséget ad. Ekkor, t. képviselőház, lehetne a főrendiházzal szemben a nemzeti akaratra hivatkozni és akkor én volnék az első, a ki a főrendiház részéről a helyes eljárásnak azt tartanám, hogy a kétségtelenül nyilvánult nemzeti akarat megvalósulásának útjába ne gördítsen akadályokat. *(Helyeslés a baloldalon.)*

De hogy oly eszmével, a mely a választások alkalmával nem volt a nemzet előtt; a mely a többség körében csak az ő politikájában előállott taktikai stádium következtében merült fel; *(Igaz! Úgy van! a baloldalon. Ellenmondások és zaj a jobboldalon.)* hogy az ily előzményen alapuló programmal a nemzeti akarat fenségében akarjanak föllépni és azzal imponálni: ezt oly játéknak tekintem, a melyről, akár ilyen, akár amolyan legyen az ember meggyőződése a dolog érdemében, politikai életünk komolysága te-

kintetében egyszer és mindenkorra le kell rántani a leplet. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Ellemmondások és zaj a jobboldalon.)*

Tehát, t. Ház, én a kormány rendelkezésére álló eszközök közül az egyiket alkotmányos eszköznek nem tartom; törvényszerűleg, a törvény betűje szerint lehetségesnek, de a helyes alkotmányos élet szempontjából elítélendőnek és elvetendőnek. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Hátra volna a másik: a nemzet kétségtelen akaratnyilvánítását provokálni új választások elrendelése által. T. képviselőház! Nekem ez ellen, ha a kormány erre határozná el magát, az én egyéni és párt-szempontomból semmi kifogásom nem lehet. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Zaj jobbfelől.)* Éppenséggel nem abban az értelemben mondom ezt, mintha én próféta akarnék lenni és előre meg akarnám jósolni, hogy kinek és milyen felfogásnak adnának a választások többséget; hogy az ön pártom sorsa az új választások alapján kedvezően, vagy kedvezőtlenül alakulna-e. Ez mellékes kérdés, a főkérdés az volna, hogy tisztulna a helyzet; a nemzet akaratára nézve az igaz valóságot megtudnók és megtudván, ha ez törvények alapján kifejezést nyerne: ez előtt mindenkinek meg kellene hajolnia. *(Mandel Pál: A kisebbségnek is!)*

Hát, t. képviselőtársamnak, a ki jogász, még hozzá, a mint eddig ismertem őt, jeles jogász, meg kell azt magyaráznom, hogy a törvény előtt meg kell hajolni a kisebbségnek? Igen természetesen, a míg a diskusszió tart, addig a kisebbségnek joga van és kötelessége, hogy a végletekig megtegyen mindent;

hogy meggyőzni iparkodjék a többséget saját véleményének helyességéről. De megmondom, a jelen esetben mit értek én azalatt, hogy e törvény előtt mindenkinek meg kell hajolnia? Ebben az esetben nemcsak azt a magától értetődő dolgot jelentené ez, hogy a törvény szabályainak minden honpolgár engedelmességre tartozik, mert azt mondani sem szükséges. Azt jelentené, hogy ebben az esetben a kisebbség, legalább ha én volnék az a kisebbség, ha nekem volna arra a kisebbségre befolyásom és a menyire ez az én befolyásom terjedne, megszüntetne minden ellenagitációt egy oly reform ellen, melyet a nemzet akarata törvényerőre emelt, és melynek bolygatása, ha egyszer az törvényerőre emelkedett, szerintem, épp oly veszélyeztetése volna a nemzet belső békéjének, vallási békéjének, mint a hogy én most veszélyt látok abban, ha ezt a reformot túlhajtjuk a radikalizmus felé. *(Helyeslés jobb felől.)* Ez az, a mit én ez alatt értek; s örülök, hogy t. képviselőtársam alkalmat adott nekem arra, hogy ezt itt világosan kifejtthessem. *(Helyeslés balfelől.)*

T. Ház! Ha tehát azt mondom, hogy nekem saját egyéni álláspontomból és pártszempontból a képviselőház feloszlatása ellen semmi kifogásom sem volna, azt hiszem, hogy általános magyar politikai szempontból igen megfontolandó dolog, vájjon czélszerű volna-e e kérdések megoldatlan állapotában a nemzetet választási harczok elé vinni; vájjon a magyar nemzetnek objektíve vett nagy érdekeit tekintve, czélszerű és helyes, és előrelátó politika volna-e, oly választási harczot előidézni, mely főleg — hogy ne mondjam, kizárólag — vallási kérdések alapján fej-

lődnek; mely a nemzetet, a magyar társadalmat két táborba osztaná s a nemzetiségi izgatásoknak újabb tápot nyújtana? Azt hiszem, hogy ez nem volna czél-szerű s én ezt a magyar politika szempontjából nem tudnám ajánlani.

De, t. Ház, ennek következtében nem tudok képzelni más utat a szőnyegen levő egyházpolitikai reformok tényleges megoldására, mint oly kompromisszumot, mely azt, a mi nem lényeges, elejti, vagy elodázza, (*Helyeslés balfelől.*) azt, a mi lényeges, megvalósítja. A reform, a közszükség érdekében az a lényeges, hogy házassági jogunk zűrzavarában rend legyen; (*Helyeslés balfelől.*) hogy a családi és házassági kötelék megerősödjék; hogy a jogrendezés terén az állami törvényhozás és állami bíraskodás szuverenitása érvényesüljön. Ez lényeg. A házasságkötés formája ehhez képest másodrendű és alárendelt kérdés. (*Úgy van! balfelől.*) Annak tekintették ebben az országban mindekkoráig. (*Szilágyi Dezső igazságügyminiszter tagadólag int*) A t. igazságügyminiszter úr tagadó intésére legyen szabad saját szavaival válaszolnom. (*Halljuk! Halljuk!*) Már idéztem azokat, a miket ő az 1884-iki képviselőházi vitában mondott; most az alkalom is hasonló lévén, legyen szabad idéznem azokat, miket a keresztények és zsidók közötti házasságra vonatkozó főrendiházi tagadó üzenet tárgyalásakor mondott. (*Halljuk! Oh vassá.*)

„Ezek után — úgymond a miniszter úr — tisztelettel előterjesztem a Háznak ugyanazon határozati javaslatot, melyet a múltkor előadtam. — T. i. azt, hogy a kormány utasíttatik oly törvényjavaslat be-

terjesztésére, mely a házassági jogot és házassági judikaturát államilag egységesen szabályozza, a kötési forma kérdését pedig nyitva hagyja, „Minden reform, a mely szélesebb körökben karoltatik fel, — ilyen a házasságügy reformja is — kétségkívül különböző alkatelemeire nézve különböző ellenzést talál és a ki igazán akar rá törekedni, az szétválasztja azt, a mi sürgősebb attól, a mi kevésbé sürgős, szétválasztja a gyakorlati siker kedvéért.“

„Már, most a ki ismeri a házasságjog zilált állapotát; a ki ismeri azt a gyászos befolyást, melyet a házassági viszony komolyságára, tisztaságára ez állapot gyakorol, a kinél nem üres hang, de komoly szó a jogegyenlőséget és lelkiismereti szabadságot az egyház számára is megvalósítani, s a ki mégis azt hiszi, hogy nem lehet a reformban addig elmenni, a meddig a logika minden gondolkozó embert kétségtelesen elvisz, hanem azon lényeges részeket, melyek ma már kétségtelesen megérlelődtek a közmeggyőződésben, érvényre akar juttatni: az, t. Ház, elfogadhatja határozati javaslatomat.“¹¹

És most következik egy igen érdekes passzus, mely talán azt bizonyítja, hogy az igazságügyminiszter úr nem jól emlékezett, midőn az alap vitában azt mondta nekem, hogy akkori határozati javaslatának keresztülvitelében a szükségbeli polgári házasságot kizártnak tekintette. *(Tovább olvassa.)*

„És az ellen még azt sem lehet felhozni, hogy bármely oldalról legyőzhetetlen akadályra találna, mert Ausztriában nem ugyan egészen úgy, mint azt helyesen valósítani kell, de sok lényeges pontban fennáll, s mondom, azt hiszem, hogy azt nálunk még

jobban és ama nagy elveknek megfelelőbben lehetne valósítani, minden tisztelettel szólva azon másik állam törvényhozásáról, de azon tény, hogy az ott fennáll, hogy sem az egyház, sem más tényezővel összeütközésre nem vezetett, hogy képes volt a rendet, biztosságot és egységet az intézménybe behozni, a lelkiismereti szabadságot biztosítani, e tény lefegyverez minden ürügyet arra nézve, hogy nálunk annak keresztülvitelére és megvalósítására komolyan vállalkozni nem lehet.“ *(Nagy derűtség a baloldalon.) Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Kérem, majd megmagyarázom.*

Én is mindig azt mondtam, hogy a szükség-béli polgári házasságot nem akképp kívánom megvalósítani, mint Ausztriában; hogy azt nálunk sokkal helyesebben, sokkal czélszerűbben, a nagy feladatoknak megfelelőbb alakban lehet megvalósítani, de hogy a nuancé-t kifejező e jelző azt tartalmazza . . . *Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az nem nuince!*

„Ugyanazt jobban“, ez nem jelenthet más valamit, mint . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A házassági reformot jobban!)*

. . . azt az intézményt, mely Ausztriában van. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem azt!)*

Egyébiránt . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Nem sikerült!)* *(Derűtség jobb felől.)*

Majd meglátjuk a végén, t. Ház, hogy kinek sikerült? Hisz e felett hosszú exegetikus vitát folytathatunk, de kérem, valóban a Ház idejét erre pazarolni talán nem érdemes. Ha a t. igazságügyminiszter úr azt mondja, hogy ő mást értett e kifejezések alatt . . . *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Mást mondtam.)*

No, már ezt el nem ismerem! (*Tetszés balfelől.*) Különben ez a reminiszczencia itt csak mellékes jelentőségű. A mit én az igazságügyminiszter úr e nyilatkozatából mint arany igazságot, mint igazi politikai bölcseséget kiemelni óhajtottam, az ebből a mondatból áll: (*olvassa*) „Minden reform, a mely szélesebb körökben karoltatik fel — ilyen a házasságügy reformja is — kétség kívül különböző alkateleraeire nézve különböző ellenzést talál, és a ki igazán akar rátörekedni, az szétválasztja azt, a mi sürgősebb, szükségesebb, attól, a mi kevésbé sürgős, szétválasztja a gyakorlati siker kedvéért.“ (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Ez az, a mit én a t. képviselőháznak ajánlok.

A törvényjavaslatnak a főrendiházhoz való változatlan visszaküldésével aligha czélt érünk. Ám próbálják meg, ha úgy akarják. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy czélt nem fogunk érní. Viszont a főrendiházi vita összes tapasztalásai meggyőztek engem, hogy, ha a kormány a házasságkötés formájára nézve enged abból a merevségből, a melylyel javaslatának e pontjához ragaszkodik, a reformot egész biztosan keresztül vesszük. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Mert én ezt akarom; mert én osztozom abban a felfogásban, hogy elsőrendű szükség e kérdésnek miinél gyorsabb megoldása; mert — még dato non concessio, hogy az a megoldás, melyet önök akarnak, a maga teljességében tökéletes, — a lehető legtökéletesebb megoldásnál fontosabb érdeknek tartom azt, hogy végtelen, beláthatatlan hosszú izgalmaknak ezt az országot ki ne tegyük; (*Élénk helyeslés balfelől.*) hogy a nyugalmat és békét és a reform szükséges pontjainak életbeléptetését minél előbb érzük el: éppen azért

ajánlom a t. képviselőháznak, hogy módosítsa álláspontját abban az irányban, a melyben azt már az alap vitában ajánlottam. (*Élénk felkiáltások jobb felől: Nem! Olyan nincs!*) Nem! El voltam készülve rá, hogy nem. — (*Sághy Gyula: Majd a jövő megmutatja!*)

A jövő bizonytalan, van azonban a jövő alakulásának is egy momentuma, a melyet ismét a t. igazságügyminiszter úr abban a beszédben igen szépen formulázott, a melyre már előbb hivatkoztam, s ennek felolvasásával és határozati javaslatom benyújtásával végzem beszédemet. (*Olvassa.*) „Meg vagyok győződve, hogy minden ilyen ügynél, a mely az eddigi szokásokba, az eddigi rendszerbe élénken belesnyúl, az ellenállás, a küzdelem kimaradhatatlan; de ezen küzdelem sorsa és sikere iránt egy dolog dönt: hogy t. i. a nemzet és az emberiség valódi szükségén alapul-e, a mi javasoltatik.“ (*Igaz! Úgy van! jobb felől.*) „A frázisokat elfújja az idő, de a való szükség kielégítést kíván és folytonosan apadni fog azoknak a száma, a kik a való szükség előtt eleintén füleiket, később szívüket, utoljára elméjüket is megnyitni határozottan vonakodnak.“^a

Hát igenis, t. képviselőház, a mi a mostani felháborodásban, a mi a mostani hangulatban, a mi a mostani törekvésekben frázis, azt el fogja fújni az idő. (*Felkiáltások jobbfelől: Azt igen!*) De azért ön a haladás és a reform sorsa iránt semmi kétséget nem táplálok, mert a mi valódi és igaz szükségleten alapul, annak megérlelését meghozza az idő. De hogy ez gyorsan történjék, az a mi előrelátásunktól és bölcseségunktől függ. (*Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: és határozottságunktól!*)

Határozottságunktól abban, a mi elvi fontosságú, a ragaszkodástól ahhoz, a mi az ország szükségletének szempontjából fontos, a mi a nemzetnek valódi szükséglete *(Élénk helyeslés balfelől.)* és attól a képességtől, hogy e szükséges reformok gyakorlati előfeltételeinek alá tudjuk rendelni azt, a mi önmagában véve nem lényeg, a mi önmagában véve nem életkérdés, a mi nem életkérdés az országra nézve, de talán csak egy pártra nézve az. *(Hosszantartó zajos tetszés, helyeslés éljenzés és taps balfelől.)*

Ajánlom határozati javaslatomat elfogadásra. *(Hosszantartó élénk éljenzés és helyeslés balfelől. Felkiáltások: Öt percznyi szünetet kérünk.)*

„Határozati javaslat.

A képviselőház a házassági jogról szóló, a főrendiház által élnem fogadott törvényjavaslatot, abból a célból, hogy a tervbe vett reformok lényege mielőbb törvényerőre emelhető legyen, az igazságügyi bizottsághoz utasítja, a következő elvek szerinti át-dolgozás végett:

Az anyagi házassági jogot és a házassági ügyekben való bíraskodást egységesen államilag megállapító részek fentartandók.

A házasságkötés formájául rendszerint a lelkész előtti kötés tartassék fenn; de azokban az esetekben, midőn ez valamely, az állami törvényben nem foglalt egyházi akadály miatt lehetetlen, vagy bármely okból az illetékes lelkésztől megtagadtatik, végül elismert felekezetekhez nem tartozókra nézve polgári házasságkötés létesíttessék. *(Élénk éljetizés balfelől)*

Elnök: Az igazságügyminiszter úr fog szólani, (Zajos felkiáltások balról: Éljen Apponyi! Öt perczet kérünk! Halljuk! Halljuk! Nagy zaj.)

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter; T. Ház! (Élénk felkiáltások bal felől! Éljen Apponyi! Halljuk! Halljuk! jobb felől. Nagy zaj. Elnök csenget. Felkiáltások: Öt perczet kérünk!)

Elnök: Az ülést; öt perczre felfüggesztem.

A Z Á R Ó B E S Z É D .

— 1894. május 19. —

T. képviselőház!

A kérdés e mai stádiumában, úgy hiszem, világos, hogy ez most már teljesen a hatalmi mérkőzés kérdésévé vált, és hogy a kapacitáció sikerére abszolúte semmi kilátás nincs. Már e szempontból is a lehető legrövidebben szándékozom a zárósó jogával élni, illetőleg a zárósó kötelességének megfelelni, és inkább azon leszek, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy, a lefolyt vitákban használt érveknek és ellenérveknek eredményét lehető világossággal rekapitulálva, az ország közvéleményének alkalmat adjak az Ítéletre, a mindkét oldalról képviselt álláspont és azok indokoltsága felett. A kérdés érdemével, tudniillik a házassági jog rendezése tekintetében közöttünk fenforgó differenciával én most, a főrendi üzenet megvitatásánál, egyáltalán nem foglalkoztam, mert

úgy tartottam, hogy azt bőven megvitattuk, midőn magát a törvényjavaslatot tárgyaltuk, oly alapos-sággal és oly hosszú vitában, minőt a kérdés nagy fontossága megérdemel. De úgy a t. igazságügyminiszter úr, mint különösen Tisza István képviselő úr, minapi felszólalásába belevegyített oly érveket is, a melyek egyenesen a kérdés érdemét érintették, és melyeket észrevétel nélkül nem hagyhatok. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az igen t. igazságügyminiszter úr ismét a Ház elé állította azt a nagy hatásra biztosan számító, de a tartalma tekintetében talán kevésbé kifogástalan mondatot, hogy ő és egyáltalán a t. kormány a házassági reform alkalmából teljes mértékben keresztül akarja vinni ezen a téren az állam és az egyház hatáskörének elválasztását s hogy minden kiegyenlítő gondolatot, a kötés formájára vonatkozó minden eltérő nézetet már azért is vissza kell utasítani, mert nem engedheti meg, hogy a felekezeti befolyást, a melyet az anyagi törvényhozás és judikatura terén kiküszöböltünk, a házasságkötés alakiságaiban, hátsó ajtón ismét becsempészsék.

A mi azt az első nagy mondást illeti, hogy a kormány a házassági reform terén teljesen keresztül akarja vinni az állam és egyház elválasztását, - és hogy ebből a szempontból kell ragaszkodnia a házasság polgári kötésének kötelező formájához, ha ez nagy hatásra számított frázisnál egyéb akarna lenni, akkor ennek a tételnek, hogy az állami és egyházi hatáskör teljes elválasztása a szükségképeni cél, vagy bebizonyítottnak, vagy axiomatikus jelentőségűnek kellene lenni. De megvallom, önmagában evidens axiómát én nem látok abban,

hogyan az állam és az egyház hatásköre elválasztásának teljes keresztülvitele ezen a téren szükséges; bebizonyítva pedig a dolog szintén nincs, mert az egész kérdés utóvégre nem az, hogy mely álláspont indokolható hangzatosabb mondásokkal; a kérdés nem is az, hogy melyik álláspont felel meg bizonyos eszmekör logikájának a legutolsó végletekig: hanem az, hogy melyik álláspont érvényesülése alkalmas a kérdés oly megoldására, mely a létező bajokat orvosolja és egyúttal az ország belső nyugalmát ne zavarja, hanem helyreállítsa. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől.*)

Ennek bebizonyítása körül kell a vitának forognia és nem a körül, hogy vajjon a külön választás elméleti követelményeinek tökéletesen felel-e meg valamely megoldás. Sőt minden nép évszázados tapasztalása azt mutatja, hogy éppen a logika ily túlfeszítése, az elméleti követelményeknek ilyen, minden áron keresztülhajtása az, mely a gyakorlati követelmények tekintetbe vételét megakadályozza, a gyakorlati államférfiúi belátás tisztaságát megzavarja és ez által oly megoldásokat létesít, a melyek a tankönyvekben a jövő kor tanulóira nézve talán megkönnyítik az intézmény megtanulását, talán a tanároknak is az előadás feladatát, — a mennyiben egyszerű aritmetikai, logikai átlátszósággal bírnak, — de az életben megbosszulják magukat és az emberek és a népek életébe viszik át azokat a bajokat, melyektől a papiroست és az előadási termeket szerencsésen megtudták menteni. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől*)

(*Madarász József: 1848 nem ezt bizonyítja!*)

T. képviselőtársam közbeszólt, hogy 1848 nem ezt bizonyítja. Bocsánatot kérek, 1848 éppen ezt

bizonyítja; mert az 1848-iki törvényalkotások, midőn bizonyos tekintetben igenis nagy és merész lépéseket tettek előre, más téren, a hol erre szükség volt, nagyon kímélték a hagyományos intézmények kontinuitását, (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) és igen sok feladat megoldását hagyták az utókorra. (*Igaz! Úgy van! balfelől. Morgás jobbfelől és a szélsőbalon.*)

A népképviselőket létesítése mellett pl. nem nyúltak rögtön a főrendiház átalakításához, a melyet pedig az 1848-iki törvényhozás absztrakt logikája megkövetelt volna; (*Úgy van! Úgy van! balfelől. Mozgás jobbfelől.*) a parlamenti kormányzat létesítése mellett és a felelős kormány hatalmi körrel való felruházása mellett nem léptették életbe a merev cenzuralizációt, hanem igenis kímélték, fentartották és fentartani kívánták a megyei önkormányzatot. (*Úgy van! Úgy van! balfelől*) És az egyházi téren is az 1848-iki törvényhozás bizonyos nagy elveket kimondott, de a keresztülvitel tekintetében a törvény szövege utasítást adott, vagyis — utasítani a szó jogi értelmében nem lehetvén — útmutatást adott a jövőző törvényhozásnak arra, hogy a legnagyobb mérséklettel járjanak el. Bizonyos egyházak jogainak fentartásáról expressze gondoskodott, és midőn a tanügy újjászervezéséről intézkedett, egyenesen utasította a kormányt, hogy előzetesen az illető egyházi hatóságokkal érintkezék. (*Úgy van! Úgy van! balfelől*) Tehát az 1848-iki törvényhozásra lehet hivatkozni a tekintetben, hogy a szükséges alkotásokat erős kézzel eszközölte... (*Madarász József: Nagy alkotásokat!*) Nagy alkotásokat igenis, de az alkotások nem az által nagyok, hogy minél nagyobb körét karolják fel az átalakításoknak, hanem

az által, hogy a nemzet valódi szükségleteinek megfelelnek; hogy kímélik azt, a mit kímélni kell; kíméletlenül nyúlnak ahhoz, a mit kímélni nem szabad, és építenek olyat, a miben a nemzet megnyugvást talál, a nemzeti intézmények maradandó alapot nyernek; szóval, hogy létesítenek oly intézményeket, melyek a kedélyek nyugalmát meg nem zavarják, sőt biztosítják. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

Hasonlóképpen állunk a t. igazságügyminiszter úr másik, ez alkalommal ismételt nagy mondásával, hogy a felekezeti befolyást, a melyet a judikatúrának és az anyagi törvényalkotásnak teréről mi magunk is kiküszöbölünk, a kötés formája által hátsó ajtón ismét be akarjuk csempészni.

T. képviselőház! Mindenekelőtt állítsuk helyre a tényekben létező kiindulási pontot.

A t. igazságügyminiszter úr csak akkor vádolhatná jogosan, a mi álláspontunkat, ha ebben az országban a kötelező polgári házasság intézménye tényleg léteznék és mi annak megszüntetésével akarnók ismét kivétellé tenni az egyházi, szabálylyá a polgári házasságkötést. Akkor igenis, beszélhetne arról a t. igazságügyminiszter úr, hogy mi reakzionárius, a felekezeti befolyás öregbítésére célzó indítványt teszünk. De hogyan áll a dolog? Ma tényleg úgy áll, hogy a felekezeti felfogás uralkodik a házasságban, úgy a jogalkotás terén, mint a judikatúrában, valamint a kötési formában, teljes kizárólagossággal. Ezzel szemben mi a házassági anyagi jogalkotás terén és a judikatúrában teljesen és kizárólag az állami akaratot akarjuk érvényre juttatni, a házasságkötés terén pedig nem akarunk oly radikális

úton haladni, mint a t. kormány, hanem fentartani kívánjuk az egyházi házasságkötés jogi hatályát: a mellett azonban oly esetekben, midőn ez nem lehetséges, az állami házasságkötésnek hasonló jogi hatállyal tért kívánunk nyitni; sőt azok, a kik a fakultatív polgári házasság mellett foglalnak állást, párhuzamosan és egyenjogúan akarják behozni az egyházi és állami házasságkötést.

T. Ház! Az ilyen akció tehát nem újra becsempészése valaminek, a mi nem létezik, hanem ellenkezőleg, a létező tényekkel szemben ez az álláspont igen nagy és igen lényeges haladás előre. Nem oly radikális, nem oly nagy, nem oly merész, mint a melyet önök proponálnak; de olyas valami becsempészésével, a mi ma korlátlanul uralkodik és a minek uralmát meg akarjuk szorítani, igazságosan és a tényeknek megfelelőleg nem lehet minket vádolni. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Egyébiránt, t. képviselőház, a kötés formája nem arra hatályos és nem azt az eredményt vonja maga után, és az indok, a mely miatt én az egyházi kötésnek legalább is teljes joghatálynál való ellátását fentartani kívánom, nem az, hogy a jogi életre az egyházi felfogásnak befolyást biztosítunk a kötés útján. Hiszen ilyen befolyást a jogi életre nem gyakorolhat az egyházi kötés, midőn az mellőzhető, midőn ott, a hol valamely állampolgárt törvénybiztosította jogaiban gátolná, rendelkezésre áll egy másik út követése, egy más házasságkötési forma választása. Tehát nem a jogi életbe akarunk akár becsempészni, akár biztosítani egyházi és felekezeti befolyást. Hanem más valamit igenis akarunk, és e más valamire nézve

igenis aggodalmam van, a mint ezt az általános vitánál bőven kifejtettem. Igenis, azt az erkölcsi befolyást, melylyel az egyházi házasságkötés, a házasságkötés vallási momentuma bír, fentartani és biztosítani kívánom, (*Helyeslés a baloldalon.*) és félttem népünket attól, hogy, ha oly intézkedéseket hozunk, melyek az egyházi házasságkötést minden joghatálytól megfosztják, a melyek szerint a polgári kötésnek önmagában mindenkor és kizárólag van jogi hatálya; midőn tehát a közfelfogásban, különösen a materialisztikusabb irányúak felfogásában a dolog lényege, mindaz, a mi a földi javakat biztosítja, az állami, a polgári kötés által ki van merítve: mondom, félek hogy az egyházi kötés az üres czeremónia nivójára fog süllyedni a nép széles rétegeinek tudatában. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Nem mondom, hogy ez szükségképen be fog következni. Megtörténhetik, hogy nem. Óhajtom, hogy az esetre, ha önöknek sikerül törvényjavaslatukat keresztül vinni, ez a veszély tényleg be ne következék. De hogy a veszély fenforog, azt tagadni nem lehet. És ha én valamely reformot úgy vihetek keresztül, hogy annak minden lényeges követelményét létesítsem nagy veszély nélkül, vagy úgy, hogy lényegtelen pontjait is érvényesítsem, de nagy veszély mellett, akkor azt az utat választom, mely nekem a lényeges, az elérendő célokat biztosítja ama nagy veszély nélkül. (*Zajos helyeslés és tetszés a baloldalon.*)

De Tisza István t. képviselő úr még mélyebben belehatolt a dolog lényegébe, és igen objektív, higgadt és érdekes beszédben rekapitulálta előttünk mindazokat az érveket, melyeket a tisztelt túloldal részéről

az alapvitában a mi álláspontunk ellen hallottunk. Ezek az ellenérvek kettőben kulmináltak. Először azt mondja t. képviselőtársam, hogy a dogmatikus ellentét épp olyan kirívó a mi álláspontunk és a házasságot szentségnek tekintő álláspontok között, s hogy ennek következtében semmi kilátás sem lehet arra, hogy a mi közvetítő indítványunk elfogadása a kérdés békfebb megoldását biztosítaná. Ez az egyik. A másik az, hogy ellenkezőleg, annak a megoldási módnak az elfogadása által, melyet én ajánlok, de még annak az elfogadása mellett is, melyet Ugrón Gábor t. barátom képvisel, tudniillik a fakultatív forma elfogadása mellett, Tisza István t. képviselő úr szerint, az állam és egyház közötti súrlódások a gyakorlati életben sokkal gyakoribbak lesznek, *(Úgy is van! a jobboldalon.)* amennyiben minden egyes házasulandó pár felett, hogy úgy mondjam, dulakodás lesz az állam és az egyház között, az egyház minden rendelkezésére álló eszközzel iparkodni fog arra, hogy a házasulandókat a maga házasságkötéséhez édesgesse, vagy erkölcsi kényszer alkalmazásával oda szorítsa. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az első ellenvetést, t. Ház, illetőleg azt a tételt, mely az ellenvetés alapja, hogy t. i. elméleti, elvi ellentét van az én indítványom és az egyházi felfogás között, t. képviselőtársamnak minden szó nélkül koncedálom: hisz arról nem is lehet vitatkozni, hogy ez így van. De, t. Ház, ez az ellentét csupán elméleti természetű, ez az ellentét a gyakorlati életben vagy éppen nem, vagy vajmi ritkán nyilvánul, holott a kötés formája az, a mi minden egyes házasságnál kikerülhetetlen valami; a kötés formája az, a mi a nép öntudatába átmegy, a kötés formája az, a mi

az egyesek tudatában, a nemzetnek, a népnek felfogásában a házasság jellegét megállapítja. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Tehát gyakorlatilag az egyházakra és ama nagy erkölcsi érdekek képviselőire nézve, kik a házasság valláserkölcsei oldalai felett örködnek, a kötés formája fontos, s az az eltérés, mely a házassági jog anyagi megalkotására és a jura turrára vonatkozik, gyakorlatilag az eseteknek oly csekély számában jön napfényre, hogy ez elméleti, amaz pedig, a mely a kötés formájában nyilvánul, gyakorlati sérelem. Az elméleti sérelem felett a vita eldőlt abban a pillanatban, a mely pillanatban a törvény meg van alkotva, mert az életben az vagy éppen nem, vagy igen ritkán nyilvánul, (*Úgy van! bal felől.*) tehát meg van a dolog természetében rejlő az a biztos alap, a melynél fogva azt higgyem, hogy míg félni kell a radikális megoldási mód elfogadása esetében a küzdelmek folytatásától, úgy ama kiegyenlítő módozatok mellett, melyeket a Ház ez oldaláról javasolnak, ettől tartani nincsen ok. Mert, ismétlem, csak elméleti nézeteltérésről van szó, melyek a gyakorlati életben vagy éppen nem, vagy csak az esetek eltűnő kisebbségében nyilvánulnak. (*Úgy van! bal felől.*) De hogy állunk a súrlódásokkal, t. Ház? Vájjon van-e az állami és egyházi befolyás okozta súrlódások tekintetében bármi különbség a mi álláspontunk következményei és a t. képviselő urak álláspontja között? Vájjon az egyház nem fog-e arra törekedni, hogy híveit az egyházi házasságkötésre bírja, erkölcsi befolyásának összes eszközeivel, ha a kötelező polgári házasságot fogadjuk el? Hiszen már rámutattam múltkori záróbeszédemben a németországi példára, még-

pedig nemcsak a katolikus egyház, hanem a protestáns egyház kebelében meghozott ama törvényekre, a melyek által az egyházi kötést biztosítani akarják, a mely törvények odáig mennek, hogy az úrvacsorában való részesedésnek, az egyház körében az aktív, pozitív választási jognak megtagadását alkalmazzák azokkal szemben, a kik az egyházi házasságkötést mellőzik.

T. Ház! Akár a fakultatív, akár a szükségbeli, akár a kötelező polgári házasságot létesítsük, két következményt el nem kerülhetünk: a társadalom ama köreiben, melyek az egyházi házasságkötést egy teljesen tisztességes családi viszony nélkülözhetetlen kellékének tartják, az egyik és a másik esetben egyaránt fogják repudeálni azokat, a kiknek házassága tisztán polgárilag van megkötve, (*Úgy van! balfelől.*) és azok az egyházi tényezők, a melyeknek az a természetes hivatása és feladata, hogy az egyházi házasságkötés szokását fentartsák, ugyanazokkal az eszközökkel és ugyanazzal a hatályossággal, sokszor ugyanazzal a szenvedélyességgel, sőt néha ugyanazokkal a sajnos kinövésekkel is, fogják ostromolni a kedélyeket abban az irányban, hogy meg ne elégedjenek a tisztán polgári kötéssel. (*Úgy van! balfelől.*)

Már most kérdem, hogy az állami tekintély, melyik esetben szenved nagyobb csorbát? Abban az esetben-e, ha két, az állam által egyenlő hatályúnak elismert forma közül az egyház szolgálja azt ajánlják a népnek, hogy válaszsza az egyházi kötést, vagy akkor-e, ha, az állam a polgári kötést a jogéletben egyedül hatályosnak nyilvánítván, és törvényileg kimondván, hogy ez által a polgári kötés által a

polgári joghatály minden kellékének elég van téve, ezzel szemben az egyház szolgálai azt hirdetik, hogy ez a polgári kötés nem elegendő, hogy az ily módon történt kötés nem érvényes házasság az egyház szemében? (*Helyeslés balfelől.*)

Ámde, ha a t. képviselő úr nekem el nem hiszi, hogy a polgári házasságkötés más formájával és még <a szükségbeli formával is lehet gyakorlatilag a súrlódásokat elkerülni, a lelkiismereti szabadságot biztosítani, az állam és egyház közötti békét előidéző állapotokat teremteni, ha ezeket nekem el nem hiszi, — a mint azt tőle nem is kívánhatom,— akkor el fogja hinni a t. igazságügyminiszter úrnak. Mert a t. igazságügyminiszter úr az általam minap is idézett beszédében, az Ausztriában lévő állapotról szólva, — a melyet pedig, megvallom, valamennyi kontemplálható megoldás között a legszerencsétlenebbnek tartok magam is, és a mely a szükségbeli házasságnak is legdiluáltabb formáját tartalmazza, és a legtöbb súrlódási anyagot rejt magában — a t. igazságügyminiszter úr, mondom, az ausztriai állapotok jellemzésében a következő bizonyítványt állítja ki azoknak: „És az én akkori határozati javaslatom ellen meg azt sem lehet felhozni, hogy akármely oldalról legyőzhetlen akadálylyal találkozik, mert Ausztriában nem egészen úgy, a mint valósítani kell, de sok lényeges pontban fennálló s azt hiszem, hogy azt nálunk még jobban és ama nagy elveknek megfelelőbben lehetne valósítani, minden tisztelettel szólva azon másik állam törvényhozásáról, de azon tény, hogy az ott fennáll, sem az egyház, sem más tényezővel összeütközésre nem vezetett, hogy képes volt a rendet, biztosságot

és egységet az intézménybe behozni, a lelkiismereti szabadságot biztosítani stb.“ Ezt mind az igazságügy-miniszter úr mondta. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter; Nem szükségbeli formáról, hanem az államosításról!)*

Az Ausztriában levő állapotról beszélt és arról, a mi Ausztriában fennáll. Mert más valami csak nem idézheti elő Ausztriában azt az állapotot, hogy az állam és egyház között nincs összeütközés, és a lelkiismereti szabadság biztosítva van. Ausztriában ilyen eredményeket csak olyasmi szülhet, a mi Ausztriában tényleg létezik. Ez, azt hiszem, tiszta dolog.

Tehát az Ausztriában fennálló szervezet sem az egyház, sem más tényező között összeütközést nem idézett elő, hanem képes volt a rendet, biztosságot, egységet az intézményekbe behozni és a lelkiismereti szabadságot biztosítani.

Azt hiszem, hogy egy „mizerábilis“ intézménytől, minek az igazságügyminiszter úr a szükségbeli polgári házasságot a minap nevezte, ennyi elég. Azt hiszem, hogy nem mizerábilis, hanem igen kiváló intézményektől sem lehet mást kívánni, mint azt, hogy az egyház és az állam között a békét biztosítsák, senkinek összeütközésre alkalmat ne szolgáltatassanak, a lelkiismereti szabadság követelményének megfeleljenek. Ez talán a képviselő urat is meg fogja nyugtatni, és az igazságügyminiszter úr szavainak hitelt fog adni, hacsak nem tesz különbséget azok között, a miket az igazságügyminiszter úr akkor mondott el, mikor itt ült, amelyek tehát bizonyos heterodoxia gyanúja alatt állanak, és azok között, a miket most mond a miniszter úr, a kormány padjain. Ha a képviselő úr ezek között különbséget tesz, én azt rossz

néven nem vehetem, mert hisz ily különbség, sajnos, tényleg sok esetben fenn is forog. *(Helyeslés balfelől.)*

De ezek nem tartoznak most a szóban levő kérdés lényegéhez. Ezek retrospektív kontroverziák, melyek megvitatására Tisza István t. képviselőtársam beszéde adott alkalmat. Most arról van szó, hogy a főrendiházzal mit csináljunk: elfogadjuk-e a miniszterelnök úr indítványát, vagy sem?

E kérdés eldöntéséhez ama néhány nap óta, mióta e vita folyt, igen lényeges új adat jött, Ez új adat a t. kormány szándékának az a megnyilvánulása, melyet a t. igazságügyminisztertől hallottunk. A miniszterelnök a szabadelvű pártkörben csak általánosságban beszélt azokról az alkotmányos garanciákról, melyeket a kormány magának meg kíván szerezni, hogy a javaslat a főrendiházban biztosan keresztülmenjen. Az igazságügyminiszter beszéde pedig definiálta e szándékokat. Elmondta nekünk, hogy, a kormány felfogása szerint, miből állanak ezek: t. i. annyi örökletes főrendiházi tag kinevezéséből, a mennyi szükséges, hogy a számarányokat helyreállítsa. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: Az is egyike!)*

Elég nekem az, hogy a j. elén helyzetben a kormány nem találja kizártnak ez eszközt, felveszi kombinációbas azt állítja, hogy ez tökéletesen alkotmányos és normális eszköz. A miniszter úr a kormány e szándékának, vagy esetleges szándékának, vagy gondolatának védelmében annyira ment, hogy nekem, ki ez eszközt kifogásoltam, ki azt a törvény betűje szerint megengedettnek, de a jelen viszonyok szerint nem igazoltak és az alkotmányra nézve veszedelmesnek mondtam: nekem a népképviseleti rendszer teljes félreismerését

impútálja, azt állítván, hogy az én okoskodásaim nem állanak a népképviseleti rendszer elméletének éö gyakorlatának alapján. Nem tudom, vájjon e kontroverziában nem inkább a t. miniszter úr-e az, a ki két dolognak, a mely alkotmányunk alapjaihoz tartozik, a természetét félreismerte, vagy helytelenül magyarázta: t. i. úgy a képviseleti rendszer, mint a két-kamararendszer természetét.

Kezdem az utóbbival. Ha csakugyan oly könnyű, oly természetes dolog az, hogy a mikor a képviselőház határozata nincs összhangban a főrendiházzal, és a képviselőház erősen ragaszkodik a maga álláspontjához, minden más előfeltétel nélkül, mint a mely a képviselőháznak ez álláspontjához való ragaszkodásában rejlik, az egyetértést azzal lehessen helyreállítani, hogy annyi örökletes tagot neveztetünk ki, a mennyi a főrendiházi többség módosításához szükséges: akkor a természetes ész felveti azt a kérdést, hogy hát mire való egyáltalában az a másik kamara az alkotmányban? (*Úgy van! bal felől.*) Ha annak minden körülmények között alkalmazkodnia kell a képviselőház akaratához, és ha akkor a mikor nem alkalmazkodik, átídomítják mindaddig, a míg alkalmazkodik: akkor az semmi egyéb, mint felesleges kerék az államnak úgyis komplikált gépezetében, akkor annak tulaj donképen semmi hivatása nincs. (*Élénk tetszés balfelől*)

T. képviselőház! Egész eddigi működésem tanúbizonyságot tesz a mellett, hogy a képviselőház túlsúlyát biztosítani kívánom; csakugyan azt tekintem minden modern alkotmány egyik alaptételének, hogy a törvényhozás súlypontja a népképviseleti kamarában rejlik. Igenis, ez így van.

De ha a népképviselői rendszer igaz értelmének és gyakorlatának alapján akarunk maradni, van ennek egy másik kiegészítő része is, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy t. i. e képviselői kamarának sohasem szabad elvesztenie az összefüggést azzal a talajjal, a melyből kinőtt, azzal az alappal, a melyre építve van, azzal a választó-közönséggel, a melynek delegáltjaiként szereplünk itt. Szereplünk itt, mint teljhatalmú megbízottja annak a választó közönségnek, de — nehogy valaki azt higgye, hogy a mandat imperativ elméletét akarom ide behozni — szereplünk, mint a nép törvényhozási hatalmának letéteményesei, és gyakorolhatjuk azt, míg megbízásunk tart a magunk legjobb meggyőződése szerint. (*Helyeslés a baloldalon.*) De ha azután odáig megyünk, hogy nem csupán a nép törvényhozói hatalmát képviseljük, és nemcsak e törvényhozói hatalmának letéteményezései vagyunk, hanem egyes konkrét kérdésben, a mely kérdést, mint olyant, a választóközönség elé nem állítottunk, ennek a Háznak később kifejlődő nézeté és meggyőződése is a nemzeti akarát nimbuszával és súlyával lép fel: akkor a képviselői rendszer nevében és annak ürügye alatt nullifikáljuk azt a tényezőt, mely a képviselői rendszernek tulajdonképeni alapja, (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) magát a népet, a nemzetet, a választó közönséget; akkor diktatoriális hatalmat adunk a képviselőháznak (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) és akkor már nem a népképviselői rendszer alapján állunk, hanem a francia konvent elvét fogadjuk el. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Miről van itt szó? A mi alkotmányunk a törvényhozói hatalmat megosztotta: a király gyakorolja a

törvényhozói hatalom egyik részét, a törvényhozói hatalom másik része ismét két kamara között van megosztva. A felett közöttünk, gondolom, kontroverzia nincs, hogy a főrendiháznak a maga törvényhozói hatalmát teljesen függetlenül, minden befolyás nélkül kell gyakorolnia, és hogy azt jog és alkotmány szerint, gyakorolhatja saját meggyőződése és belátása szerint. De, a mint első beszédemben mondtam, ezekben a tisztán formai tételekben még nincs biztosítva az intézményeknek helyes működése, hozzá kell járulni minden tényező részéről a hivatás korlátainak és valódi természetének felismerése. Én is azt állítom, hogy a népképviseleti rendszer mellett egy második kamarának, egy főrendiháznak, vagy felsőháznak, vagy szenátusnak, vagy akármilyen legyen is az a testület, mely a népképviseleti kamara mellett áll, nem lehet hivatása, nem lehet hatalma arra, hogy az állandó, megfontolt nemzeti akarat érvényesítését meggátolja. Állítom, hogy annak ilyen felismert, ilyen kétségtelenül konstatalható, ilyen állandó és megfontolt nemzeti akarat előtt meg kell hajolnia, és ha ezt nem teszi, ha ennek makacsul ellenáll, akkor én is helyesnek és alkalmazhatónak tartom azt az eszközt, a mely ismét csak a koronának formai prerogatívái közé tartozik, melynek azonban korlátot kell találnia a helyes alkalmazási irány folytonos szemmeltartásában, — akkor alkalmazhatónak vélem ön is azt az exorbitans jogot, hogy a korona a szavazatok arányának megváltoztatása céljából főrendeket nevezzen ki.

Már most, hogy ilyen helyzet tényleg fenáll-é, annak felismerésére én a képviselőház küzdelmeiben álló egyik

pártnak, legyen az bár a többség, pusztá állítását nem tekinthetem mérvadónak. Mert ha a t. miniszter úr a minap nekünk gúnyosan oda veti, hogy az az állítás, mintha a többség nem képviselné a népválódi akaratát, a kisebbségek meddő és gyenge vigasztalása szokott lenni: erre én ismét azt mondom, hogy a többségnek gyakran a legigazolatlanabb és legalaptalanabb hivalkodása az, hogy ők meg a nemzetválódi akaratát képviselik. *(Helyeslés a baloldalon. Ellenmondás jobbfelől.)*

Kétségtelen, meg nem támadható alap arra, hogy a képviselőház többsége egyes, konkrét esetekben is, bizonyos kérdésre nézve is, bizonyos reformra nézve is magát nemcsak a nemzet törvényhozó hatalmával felruházottnak, hanem azzal egyszersmind a nemzeti akarat képviselőjének is tekintse, mely a meghajlást igényelheti, mondom, kétségtelen alap erre egyáltalában nincs más, mint az, ha a izóban levő kérdés a választók előtt volt, ha a választók egyenesen ennek megoldására adtak mandátumot a többségnek: minden más esetben meg van a törvényhozói hatalom, de a népvakaratarára való hivatkozás, mely a törvényhozói hatalom egy másik tényezőjének abdikálását kívánja, e hivatkozás alyptalan, ha csak kontentté, diktatúrával felruházott, a néptől elszakadt testületté nem akarunk lenni. *(Élénk helyeslés a bal oldalon. Ellenmondások jobbfelől.)*

T. Ház! Az alkotmányosság klasszikus földjén, Angliában, mindössze két eset fordult elő, a midőn a főrendiház szavazati arányának módosítása végett, az első esetben megtörtént, a második esetben csak tervben volt a főrendek tömeges kinevezése. Az első eset

Anna királynő tory-kormányára alatt történt. Ezt, gondolom, egyáltalán felesleges felhozni, s ennek előzményeit magyarázni: régi dolog is, meg a parlamentarizmus kevésbé fejlődött időszakába esik, és különben sem illenék a jelen helyzetre. De a másik eset, mely valóban érdekes, s a mely egy igazán alkotmányos kormány felfogásának kontrasztját illusztrálja a mai kormány felfogásával, 1832-ben, a nagy reform-bili alkalmával történt. Cézoltam már rá a minap.

T. Ház! Mik voltak akkor az előzmények? A választási reform-mozgalom már rég folyt az országban. A parlament, a melyben erre nézve különböző indítványokat tettek, a Wellington herceg vezetése alatt álló tory-kormányának adott többséget, míg végre éppen a reformra vonatkozó, egyik, mereven felállított nyilatkozat következtében, melyet a kormány padjairól tettek, a kormány a képviselőházban elvesztette a többséget, a nélkül azonban, hogy az utána következő whig-kormány szilárd többséget tudott volna magának teremteni. Akkor felozlatták a Házat, felozlatták, és egyenesen a választási reform kérdésében hivatkoztak a nemzetre. A választási reform körül folyt az egész választási harcz, ez volt az a platt-form, melyen a pártok egymással megmérköztek, s e küzdelem után túlnyomó többséget nyert a képviselőházban a reform pártja. A főrendiház ez események ellenére is ellentállott: lord Grey első reform-billjét 41 szavazattöbbséggel visszavetette. Ekkor a kormány ezt az első reformjavaslatot visszavonta, és újabb módosított reformjavaslatot terjesztett a képviselőház elé 1832-ben.

Időközben az agitáció lángja mind Magasabbra csapott. Egyes városok napokon át a lázongók kezében voltak. Az egész országot rázta a láz a főrendiház ellentállása, a megérlelt reformtörekvések várható meghiúsulása miatt. *(Mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!)*

És ekkor, de csak ekkor, midőn a kormány második reform-billjével szemben is valószínűnek mutatkozott a főrendiház ellentállása, határozta el magát lord Grey kormánya arra, hogy a királynak annyi örökletes peer kinevezését javasolja, a mennyi szükséges volt a törvényjavaslat elfogadására. De hogy miként gondolkozott annak a kormánynak talán leg-radikálisabb felfogású tagja, lord Brougham, a lordkancellár, erről a lépésről, arról ő maga világosít fel emlékirataiban. Azt mondja: „midőn Windsorba mentem lord Grey-vel a királyhoz, igen erősen éreztem, hogy erre a rendszabályra feltétlenül szükség van ama különös körülmények között, melyekben akkor voltunk; de egyszersmind oly mélyen éreztem ennek az eljárásnak borzasztó következményeit, — the dreadful consequences' of the act — hogy kétségben voltam az iránt, vájjon mindent összevéve nem lett volna-e jobb. azoknak a zavaroknak veszélyét is magunkra venni, melyek a javaslat visszautasításával együtt járnak, mint alkotmányunkat ilyen felforgatás veszélyének kitenni: „to expose the constitution to so imminent a hazard of subversion“,

Hát, t. Ház, mik voltak azok a körülmények? A reform, a melyről szó volt, valóban a néptudat gyökereiből nőtt, annak forrásából fakadt. A reform mellett nyilatkozott a nemzet a választásokon, az

egyedüli biztos, minden tagadást kizáró módon: olyan választásokon, a melyek e kérdés körül forogtak.

Még ezután is az első javaslat, melyet a kormány benyújtott, a főrendiházban megbukott. És még akkor is megkísértette a kormány, hogy egy másik, módosított javaslattal próbáljon szerencsét, és csak mikor ez sem mehetett keresztül, mikor látta, hogy az ország a forradalom küszöbén van, akkor határozta el magát erre a lépésre, és akkor is ama lelki küzdelmek és aggodalmak között, melyeknek az általam most felolvasott idézet kifejezést ad.

Ez volt az angol liberális kormány eljárása. Ami t. kormányunk pedig oly reformot hoz a Ház elé, a melyet — megengedem, sőt elismerem — a haza jogtudósainak, a haza államférfiainak túlnyomó része helyesnek, szükségesnek, idővel kiviendőnek mond, melyről azonban ismét állítom, hogy a körül, annak előnyére, annak javára semmi néven nevezendő spontán mozgalom a nemzet nagy zömében nem volt; (*Élénk helyeslés és tetszés bal felől. Mozgás és ellenmondás jobbfelől*) olyan reformot, melyről a választásoknál nem szóltak, (*Igaz! Úgy van! bal felől.*) melyet programjukba a választásoknál be nem vettek, (*Igaz! Úgy van! a baloldalon. Mozgás jobbfelől.*) és hogy be nem vették, s hogy nem is állott szándékukban a választó közönséget ez irányba terelni, annak legjobb bizonyítéka, hogy az a férfiú, a ki a választások alkalmával a kormány politikáját képviselte, a kormányzat politikai irányának meghatározója, az akkori miniszterelnök, Szapáry Gyula gróf most is e reformjavaslat ellenzői között van; (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) a választókat tehát nem ide vezették s nemcsak ez eszme körül nem csoportosították, vagy

nem iparkodtak csoportosítani, *(Igaz! Úgy van! bal-felől. Zaj jobbfelől.)* hanem a vezetés, a mely alatt a választások történtek, ezzel eltérő iránynak felelt meg.

Még egyet hozzá kell adnom: nem hozták a reformot e kiterjedésben a választók elé, jóllehet az alkalmosság meg lett volna, mert hiszen az egyházpolitikai helyzet, és annak kellemetlensége} és súrlódásai már akkor is a politikai helyzet lényeges alkatrészét tették, úgy, hogy indokolt lett volna, ha a kormány és a többség a választóknak már akkor megmondja, hogy milyen módon akarja orvosolni az egyházpolitikai téren mutatkozó bajokat. Jóllehet a helyzet erre mintegy felhívott, e programot a választók előtt elhallgatták, *(Igazi Úgy van! bal-felől. Élénk ellenmondás a jobboldalon.)* abból az igen jó okból, mert ez akkor még önöknek sem volt a programjuk. *(Helyeslés a baloldalon. Ellenmondás és zaj a jobboldalon.)*

Kérem, én nem mondom, hogy Pulszky Ágost képviselő úrnak az nem volt programja, talán volt, talán nem, ez engem igen kevésbé érdekel; de hogy a kormánynak ez nem volt programja, azt nem kisebb tanúval tudjuk igazolni, mint nemcsak Szapáry Gyula gróf mostani magatartásával, hanem azzal is, a mit e program keletkezéséről a kormánypadokról nekünk elmondtak. Elmondották, hogy a választások után, már e törvényhozói ciklus alatt, adott be a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a minisztertanács elé egy memorandumot, a melyben a kötelező polgári házasságot indítványozta. *(Élénk éljenzés a jobboldalon. Zaj a baloldalon.)*

Nem az most a kérdés, hogy e programm helyes-e, vagy nem, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* hanem az a tény, gondolom, teljesen be van bizonyítva, és nem is tagadható, hogy mikor a választások történtek, magának a kormánynak ez még nem volt a programja, magának a kormánynak körében e tekintetben megállapodás nem volt, s ezért történt, s nem valami játékból, hanem abból az igen jó okból, hogy maguknak sem volt arra elhatározott szándékuk, hogy ezt a választók elé nem hozták, jóllehet a helyzet világosságot kívánt. Azután történt, majdnem egy évvel később, hogy egynehány, általam különben igen tisztelt és igen jeles főrfiú, a szabadelvű párti kör egy mellékszobájában tanácskozáskor, megállapodott abban, hogy kormányválságra szükség van, hogy a szabadelvű pártnak prestige-ét helyre kell állítani, *(Élénk helyeslés a baloldalon. Ellenmondások jobbfelől.)* és hogy ebből a célból egy merész lépésre van szükség. *(Zajos helyeslés a baloldalon, Élénk ellenmondások a jobboldalon. Zaj.)*

És akkor azután folyt a hangulatcsinálás és az elmék kapacitálásának munkája, először a párton belül és azután folyt a kapacitálás és az agitáció megindítása az országban, innen a központból.

Ezek, t. képviselőház, mind teljesen jogos tények, a melyek ellen lényeges kifogást egyáltalán nem teszek, csak az ellen teszek kifogást, hogy az ily módon, a választások után, a választóknak minden tudta nélkül *(Úgy van! a baloldalon.)* keletkezett reformeszmé, a mely mellett, a mi hangulat az országban van, azt innen csinálták ... *(Elénk helyeslés a baloldalon. Nagy mozgás és zajos ellen mondások a jobboldalon.)*

Hát én ebben megint nem látok kifogásolni valót Mindenkinek jogában áll a maga meggyőződése mellett megengedett és alkotmányos eszközökkel hangulatot csinálni; fentartom magamnak is a jövőre ezt a jogot, valamint gyakoroltam eddig, hogy a nép összes rétegeit a magam meggyőződésének megnyerni, az iránt kapacitálni iparkodjam. (*Helyeslés a baloldalon.*) De a tény előtt szemet hunyni nem lehet és nem szabad, ha meg akarjuk ítélni azt, hogy mennyi igénynyel léphet tehát fel az önök reformja, hogy mint a nemzeti akarat kifejezése, feltétlen meghajlást követeljen. (*Élénk helyeslés balfelől. Zaj.*)

Ily módon keletkezett, ily módon született, ily módon terjesztetett ez a reform. És most ezzel a reformgondolattal, a mely lehet magában véve magasztos, lehet magában véve ideális, de ezzel az ekként keletkezett reformgondolattal akarnak fellépni, azzal az igénynyel, hogy ezt mindenki a nemzet akaratának ismerje el, hogy ez előtt kapituláljon a főrendiház, hogy ezzel szemben a maga törvényes jogának alkalmazásában magát korlátozva érezze, mint a nemzeti akaratnak fenséges megnyilvánulása által, és az ekkép mondva csinált nemzeti akarat alapján... (*Nagy mozgás és élénk ellenmondások jobbfelől. Élénk helyeslés a baloldalon.*) az ekként mondva csinált nemzeti akarat alapján . . . (*Zajos helyeslés és taps balfelől. Zajos ellenmondások jobbfelől. Zaj.*) . . . ennek alapján érzik magukat feljogosítva arra, hogy könnyű szívvel hozzájáruljanak az egyik törvényhozó testület függetlenségéhez, méltóságához és törvényes jogköréhez. (*Igaz! Úgy van! balfelől*)

A mire egy angol liberális minisztérium még akkor is alig tudta magát elhatározni, midőn mögötte állott a választó közönségnek ad hoc történt akaratnyilvánítása; midőn minden eszközt kimerítettek a kapacitációnak; mire a valódi népakarat egész fenségére támaszkodva, csak szívszorongással tudta magát elhatározni egy angol kormány: azt önök oly reform érdekében akarják megtenni, a melyről állítom, hogy — bármiként vélekedjünk annak érdeméről, és én tisztelettel meghajlok minden meggyőződés előtt, mely mellette rajong és lelkesedik — jelenleg semmiképpen sem jelentkezik, mint a nemzeti akarat bebizonyított nyilvánulása, (*Helyeslés balfelől.*) hanem mint egy kormánynak és mint egy többségnek a választások után egy évvel keletkezett ötlete. (*Zajos helyeslés a baloldalon. Mozgás jobbfelől. Halljuk! Halljuk!*)

Jól tudom, hogy ebben a Házban a kórdós jelenlegi stádiumában már czélt tévesztett minden diszkusszió, mert, mint bevezetőleg említtem, a kérdés tisztán a hatalmi térre van átjátszva. (*Élénk helyeslés balfelől.*) De rá akarok mutatni az ország színe előtt arra, hogy a mit önök tenni fognak akkor, ha csakugyan ilyen mechanikus úton akarnák a főrendiház szavazatait saját álláspontjukra nézve megnyerni: az a mi alkotmányunk erősségének, szellemének megtagadása volna, hatalmi célok biztosítására. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

Igen kevés bizalmat árulnak el önök, t. uraim, ha erre a térre lépnek, az önök által oly nagy lelkesedéssel hirdetett eszme igaz ereje iránt. Annak a kiegyenlítő momentumnak, a mely összeütközés ese-

tében előbb-utóbb a képviseleti kamarának adja meg a diadalt, egész más valaminek kell lenni: szükséges, hogy magának az eszmének legyen győzelmes ereje, mely áthatja a nemzet minden rétegét, a mely valóban kimutathatólag és többé nem tagadhatólag változik át nemzeti akarattá, és a mely azután, minden mechanikus segédkezés nélkül, a nélkül, hogy a törvényhozó tényezők bármelyikének méltóságát megtámadná, ellenállhatlan erkölcsi erejével hárít el minden ellenállást. (*Élénk tetszés és helyeslés balfelől.*) Ha bízunk eszméjük erejében, akkor lépjenek erre a térre, várják győzelmüket azoknak az erkölcsi tényezőknek hatalmától, a melyek az önök eszméjében nyilvánulnak. De midőn erőszakos térre akarnak lépni; midőn mechanikus eszközökkel akarnak többséget csinálni; midőn a törvényhozás egyik tényezőjét, az országgyűlés egyik házát függetlenségében meg akarják támadni, kellő indok és alap nélkül: félek, hogy ez által egyszersmind bizalmatlanságot árulnak el saját eszméjük erkölcsi ereje iránt. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Akkor azt a benyomást teszi eljárásuk, mint a ki azt mondaná: most az egyszer sikerült nekünk hálonkba keríteni és megnyerni mindazokat a tényezőket, melyek e javaslat keresztülviteléhez szükségesek; ha ezt az alkalmat elszalasztjuk, félünk, hogy többé ilyen alkalom nem fordul elő. (*Élénk tetszés bal felől.*) Ez nem azok eljárása, kik egy nagy reform-eszme iránt valóságos belső hittel eltelve, annak győzelmes erejében bízunk; (*Zajos helyeslés bal felől.*) ez azoknak az eljárásához hasonlít, kik, maguk sem táplálván igaz hitet eszméjük győzelmes ereje és mindent letipró előhaladása iránt, a pillanat kedvezőségét

akarják felhasználni. (*Élénk helyeslés és tetszés bal felől.*) Így nem a nemzeti akarat lép fel, így egyesek hatalmi érdeke szokott fellépni. (*Zajos helyeslés és tetszés a baloldalon. Ellenmondások jobbfelől.*)

Méltóztassanak, t. Ház, dönteni legjobb belátásuk és bölcsességük szerint. Viseljék aztán döntésük felelősségét, (*Félkiáltások jobbfelől: Természetes!*) nemcsak azt az alkotmányos felelősséget, a mely a kormány tagjait a parlamentáris intézmények szerint megilleti, hanem azt a felelősséget is, melylyel minden vezető politikus ilyen fontos és nagy pillanatokban nemzetének tartozik és melylyel a történelem ítélőszéke előtt meg fog jelenni. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Azt tartom, hogy az az út, a melyen önök járnak, nem vezet a nemzet megnyugvására. Azt tartom, hogy az az út, a melyet önök követnek, nem vezet az állam megszilárdítására és az állami tekintély emelésére, mert oly feladatokat vesz az államra, a melyeknek az jelenlegi szervezetében még csak félig-meddig kielégítő módon sem képes megfelelni, (*Igaz! Úgy van! a középben s a baloldalon*) és mert olyan pillanatban dobják ezeknek a ma önmagukban véve is veszedelmes vallási kontroverziáknak üszkét az országba, midőn azok más, a nemzetre nézve még sokkal veszedelmesebb izgalmaknak is tápot adnak. Igaz, hogy midőn mi erre figyelmeztetünk, akkor úgy szólnak önök vissza mihozzánk, mintha mi volnánk előidézői azoknak az izgatásoknak, mi, a kik a veszélyre figyelmeztetünk. (*Igaz! Úgy van! a középben és bal felől.*)

T. képviselőház! Mióta a világ áll, mindig akadt emberek, a kik a jóakarató figyelmeztetésre, a jóakarató tanácsra, midőn az nekik alkalmatlan volt,

azzal válaszoltak, hogy a bajt, a *melyre* őket figyelmeztették, a figyelmeztetőknek tulajdonították. (*Igazi Úgy van! a baloldalon.*)

Ámde, t. képviselőház, az életben sohasem volt az éjjeli betörésnek oka az az ör, a ki lármát csapott, midőn a betörő közeledett, hanem az, a ki aludt és nem figyelmeztetett. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Mi örökként vagyunk ide állítva mindannyian, ki-ki a maga meggyőződése szerint, a nemzetnek örök érdekei elé. A nemzet örök érdekeiről beszélt a t. igazságügyminiszter úr is, a nemzet örök érdekeire hivatkozom tehát én is. De ne tessék ilyen nagy szót, minő a nemzet örök érdekei, egy reformnak valamely részletére alkalmazni, mely lehat helyesebb így, lehet helyesebb amúgy, de melynek így vagy úgy való megoldása a nemzet örök érdekeire nézve meglehetősen közömbös. A nemzet örök érdeke az, hogy megszilárduljon; (*Élénk helyeslés jobb felől. Felkiáltások: Ez igaz!*) hogy békében élhessen; (*Helyeslés jobb felől.*) hogy a kedélyek nyugalalmát számára biztosítsuk; hogy alkotmányunk minden elemét a maga függetlenségében megőrizzük. (*Igaz! Úgy van! balfelől és a középén.*) Én tehát az olyan politikát nem a nemzet örök érdekeivel harmóniában, hanem inkább a pillanat szolgálatában állónak tekintem, a mely egyes, ötletszerűen kitűzött reformeszmének minden áron való kivitele érdekében gátat vet annak, hogy az országnak belső nyugalma helyreálljon; mely az erkölcsi összefüggést, az anyagi törvények kapcsánál sokkal fontosabb erkölcsi tömörséget a nemzetnek különböző osztályai, felekezetei, különböző gondolkodású egyénei között megzavarja, a mely a törvényhozásnak egyik fak-

torát ilyen célok elérése végett függetlenségében megtámadja. Az ilyen politikában én a pillanat érdekeinek maradandó érdekek fölé helyezését látom, és ezért, ehhez a politikához nem járulván, nem is fogadhatom el a miniszterelnök úr határozati javaslatát. *(Hosszantartó, zajos helyeslés, éljenzés és taps balfelől. Szónokot számosan üdvözik.)*

AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEK.

— 1894. május 23-án. —

T. képviselőház!

Az a körülmény, hogy a t. bizottsági előadó úr, és a belügyminiszter úr is, nagyrészt az általam, használt érvekkel foglalkozott, t. i. azokkal az érvekkel, a melyeket a házassági törvényjavaslat tárgyalásakor az anyakönyvi intézmények szempontjából is elmondtam, szükségessé teszi, hogy rövid időre a t. Ház figyelmét igénybe vegyem. *(Halljuk!)*

Megvallom, különben nem tettem volna ezt ez alkalommal, mert nem vagyok képes ezt a tárgyalást nagyon komolyan venni. Ez a tárgyalás, *(Halljuk! Halljuk!)* a mely oly törvényjavaslat alapfeltételét akarja megvalósítani, a mely törvényjavaslatnak sorsa igen kétséges, a melylyel tehát bátran várni lehetett volna addig, míg ama másik törvényjavaslatnak a sorsa jobbra, vagy balra eldül, — *(Élénk helyeslés bal felől.)* mert tárgyalanná válhat jelen alakjában ez a javaslat, ha a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat meghíúsul, — mondom, ez a tárgyalás, a melyet a t. kormány mégis kíván, semmi egyéb, mint ártat-

lan kis demonstráció, a melylyel a t. kormány és a többség dokumentálni akarta azt a bizalmát, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) hogy a másik törvényjavaslatot keresztül fogja vinni per fas aut per nefas. E tárgyalásnak ennél nagyobb jelentősége nincs. (*Éláik helyeslés és tetszés balfelől.*) De hát, t. képviselőház, megteszem a t. kormánynak azt a szívességet, hogy a demonstrálók közé ez alkalommal én is beállok, (*Derültség és tetszés balfelől.*) és a vitatkozásban részt veszek éppen úgy, mintha azt komolyan venném. (*Élénk helyeslés és derültség balfelől. Zaj.*)

A másik körülmény, a mely miatt nem szólaltam volna fel, ha az általam előbb jelzett indokok nincsenek, az, hogy ennél a javaslatnál tulajdonképpen elvi ellentét nincsen, a mennyire az eddigi felszólalásokat figyelemmel kísértem, mert hiszen az állami anyakönyvek behozatalát elvileg a Ház összes pártjai, és majdnem összes árnyalatai magukévé teszik, és magamévá teszem én is; mert tagadhatatlanul a teljesen kiépített állami szervezet fogalmához tartozik, hogy azokat az evidenciában tartásokat, melyek a jogi életnek alapjait képezik, az állam a maga közegei által vezesse, és ne vegye egy más tényező-től. Gyakorlati szükség is, — habár nem elsőrendű gyakorlati szükség, — de gyakorlati szükség is felmerül, és felmerült abból a szempontból, hogy az állami és egyházi felfogások között némely esetben eltérések, sőt ellentétek fejlődnek, és akkor azután az államhatalom abba a dilemmába jut, hogy vagy az egyházi férfiút, a ki az állam számára is vezeti az anyakönyveket, lelkiismereti kényszer alá vesse, a mi nem helyes, a mit mindnyájan perhorreszkálunk, vagy le-

mondjon az állami jogrend érvényesítéséről, az állami anyakönyveknek az állami törvények szerinti vezetéséről, a mi szintén nem helyes, a mit szintén mindnyájan perhorreszkálunk.

Tehát, t. Ház, tiszta sor, hogy az állami anyakönyvek behozatalát elvileg egy oldalról sem ellenezzük, ámbár tudjuk, hogy ezzel — kétségtelenül az állami szervezet tökéletes kiépítésének érdekében — terheket rakunk a népre, új, mégpedig nem jelentéktelen terhet. Mert a dolog fontosságánál fogva vissza kell térnem arra a szempontra, melyet a t. belügyminiszter úr ma már kétszer is hallott, — és valóban kíváncsi vagyok rá, mit válaszol erre, — hogy az egyik főérv, melylyel az állami anyakönyvek behozatala után következő állapotot a közönségre nézve jelentékenyen könnyebbnek akarják bizonyítani, mint a minő a mostani, ez az egyik érvelés megdöbbenő alapon nyugszik, t. i. azon a feltételezésen, hogy a közönség ezentúl a lelkészeket nem fogja többé igénybe venni, a gyermekeket keresztelésre nem fogja többé vinni. Mutatja ez argumentáció is azt a könnyűvérséget, melylyel az egyházpolitikával kapcsolatos minden ügyben találkozunk, hogy a t. kormány nyomtatott indokolásában is, élőszóval tartott előadásában is, úgy látszik, megfeledkezik e szempontról; megfeledkezik arról, mert ha meg nem feledkeznék, nem állíthatná, hogy könnyebbség a közönségre az, ha két helyre kell elmennie, és két hivattal kell érintkeznie, azzal szemben, ha csak egy hivattal érintkezve felel meg mindkét rendbeli kötelezettségének. Kíváncsisággal várom, hogy a t. belügyminiszter úr ez észrevételem után is fenn fogja-e tartani abbéli álláspontját, hogy az állami

anyakönyvvezetés a helyzetet meg nem nehezíti, hanem sőt megkönnyebbíti a közönségre nézve, és ha ezt fentartja, mivel fogja indokolni, és vájjon az az indoklás olyan lesz-e, mely még legalább fentartani iparkodik azt a fikciót, — mert sajnos, sok jel szerint fikció az, hogy a t. kormány egyházpolitikájának létesítésében a vallási érzésnek és a vallási érdekeknek teljes kíméletével akar eljárni. (*Úgy van! Tetszés bal felől*) De, t. Ház, minthogy az állami anyakönyvek behozatalát elvileg a Ház egy oldalán sem ellenezzük, csak abban különbözhetünk, hogy e reformok időpontját és előfeltételeit másképpen ítéljük meg. Éppen annál a szempontnál fogva, hogy az állami anyakönyvek behozatala az állami jogrend független és teljes érvényesülése érdekében történik, és azért, mert ez intézmény kétségtelenül terheket rak a közönség vállaira, szerintem, követelnünk kell, hogy az állami anyakönyvek oly módon létesüljenek, hogy azok a jogrend követelményeinek tökéletesebben és jobban, de legalább is ne rosszabbul feleljenek meg, mint a jelenlegi szervezet. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Mert a jogrend érdekében létesíteni valamely intézményt, mely ama jogrend alapjait kevésbé biztosítja, és a jogrend érdekében létesíteni valamely intézményt, mely a közönséget nagyobb mértékben megterheli, és mely azután gyakorlatilag kevésbé felel meg céljainak, mint az eddigi: szerintem, minden helyes reformatórius törekvéssel és eljárással homlokegyenest ellenkező eljárás. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Ez a törvényhozói komolysággal nem egyezik meg, s nem alkalmas arra, hogy elveket és reformokat előmozdítsion, hanem csak arra,

hogy elveket és reformokat kompromittáljon. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) A kérdés, t. Ház, czélszerűségi kérdés. Itt sem a szabadelvűségnek, sem az állami jogrendnek kérdése nem forog fenn, hanem tisztán csak a gyakorlati előrelátásnak, a gyakorlati okosságának és czélszerűségnek kérdése. (*Úgy van! a baloldalon.*)

Az anyakönyvek mai állapota korántsem ideális: ezt elismerem. De ama visszás állapotok ellenére is, a melyekre a t. belügyminiszter úr hivatkozott, állítom, — és a ki a viszonyokat ismeri, gondolom, igazat ad nekem, — hogy az ország lakosságának túlnyomó részére nézve az anyakönyveket ez idő szerint valóban elismerésreméltó pontossággal és megbízhatósággal vezetik, (*Úgy van! balfelől.*) úgy, hogy a hol e tekintetben hiány van, az kivétel. Hogyan leszünk ezentúl a t. kormány javaslatai szerint?

Először is egy elvi jelentőségű kontroverzia van köztünk, a t. kormány álláspontja között és az enyém között, a mennyiben ön azt állítom, hogy Magyarországon az állami anyakönyveket csak a közigazgatási szervezettel kapcsolatosan lehet helyesen behozni, míg a t. kormány, német minta szerint, elfogadja azt a vegyes rendszert, a mely szerint az anyakönyvi hivatal önálló hivatal, és az elsőfokú közigazgatási hatóságokkal hol összeköttetésbe kerül, hol nem, hol pedig ad hoc külön anyakönyvi hivatalokat létesítenek.

Elismerem, t. Ház, hogy, ha a kormány már most rögtön, a jelenlegi közigazgatási szervezet mellett létesíteni akarja az állami anyakönyveket, más térre nem is léphet, mint hogy ilyen vegyes rendszert fogadjon el. Mert abban én még a t. belügyminiszter úrnál is

messzebbmenő kritikai álláspontot foglalókéi jelenlegi közigazgatási orgánumainkkal szemben, hogy ezeket az egész országra kiterjedőleg, a maguk egyetemében e feladatoknak pontos, megbízható elvállalására nem tartom képesítetteknek; elismerem, hogy a dolgok mai helyzetében, ha a t. kormány az állami anyakönyveket be akarja hozni, más rendszert, mint a mit választott, nem is választhatott. De hogy ez a rendszer nem helyes, hogy ez a rendszer kielégítő megoldásra nem vezet: azt két megfigyelésre alapítom.

Az első az, a mit a t. belügyminiszter úr korábbi beszédéből idézni szíves volt, hogy t. i. az ország egészében kétségtelenül meg van a szellemi erő arra, hogy megfelelő számú jó anyakönyvi hivatalokat létesítsünk, de nincsen meg az ország minden egyes területén, az ország minden egyes megyéjében és hogy a pluszt a deficizzel nem lehet kiegyenlíteni, provizórius jellegű szervezet mellett.

A t. miniszter úr idézte ez állításomat. Szerettem volna, ha megczáfolja, ha kimutatja annak a tartahatatlanságát, de a t. miniszter úr ezt meg sem kísérelte. Most megkísérlem ez állításomnak újabb gyakorlati érveléssel való támogatását. *(Halljuk! Halljuk! bal felől)*

Maga a t. kormány és a bizottsági előadó úr azon a nézeten van, hogy majd a mikor közigazgatási organizációnk kiépült, különösen a mikor a községi szervezet meg lesz állapítva, akkor igenis célszerű lesz összekötni az anyakönyvvezetési funkciót az elsőfokú közigazgatási hatósággal. Tehát azok az urak, a kiket a hivatalon kívüli elemek közül vesznek fe-

az anyakönyvvezetői hivatás teljesítésére, valóban csak provizórus minőségben teljesítik e feladatukat, mert az után az egy vagy két, három vagy négy év után, mikor meg lesz a végleges községi szervezet, feleslegessé fog válni az anyakönyvvezetők segédcapatának szolgálata.

Már most az ilyen provizórus szolgálat teljesítése végett, csakugyan nem lehet az intelligenciát az ország egyik részéből átvinni az ország másik részébe.

Elhiszem, hogy a békés- vagy csanádmegyei ember, a ki hivatalos pályára akar lépni, állandó hivatal elnyerése végett akár Máramarosmegyébe is áthelyeztetni magát; hanem hogy anyakönyvvezetői állást vállaljon az ország távollevő részében, azzal a kilátással, hogy 2—3 év múlva szolgálatát, mint feleslegest igénybe nem veszik, azt hihetetlennek tartom; és hihetetlennek tartom különösen, hogy szolid elemek fognak rá vállalkozni. (*Helyeslés bal felől.*)

A második érvem a hivatalos elemek kizárólagos alkalmazása mellett, az anyakönyvvezetői funkcióknak a közigazgatási szervezettel való összeköttetésén kívül, abból áll, hogy nehéz lesz és bizonyos időbe kerül, míg köznépünk ezzel az xij intézménnyel megbarátkozik; tehát azt, hogy e hivatal egybe van kötve olyan hatósági instituczióval, a melylyel a nép különben is érintkezik katonai, közigazgatási és adóügyben, szóval, a kit hatóságnak ismer, hogy ehhez elmenni köteles legyen a születési vagy halálozási eset bejelentése céljából: ezt a néppel valahogy meg lehet értetni aránylag rövid idő alatt; de hogy egy ad hoc kinevezett postamesterhez,

tanítóhoz, vagy gyógyszerészhez menjen el gyermekének születését vagy rokonának elhalálózását bejelenteni, a kinek különben semmiféle hivatalos tekintélye nincs, a kinek beavatkozási jogosultságát az egyszerű ész felfogni nem képes: az, t. Ház, igen lassan, igen nehezen fog a köztudatba átmenni. *(Igaz! Úgy van! balfelől és a középén.)*

S akkor azután mi következik? Következik az, a mire Andreánszky t. barátom hivatkozott, a bírságok és büntetések özöne. Ezekkel a bírságokkal és büntetésekkel ne bánjunk olyan igen könnyen, mint ha azok csak pedagógiai hivatást teljesítenének az által, hogy bizonyos instituczióra a népet rákényszerítik, különben pedig hatástalanul múlnak el.

Nekem egy kitűnő alispán, a kihez e kérdés megvilágítása céljából fordultam, a behozandó intézmény egyik árnyoldalaként azt említette fel, hogy mivel éppen a köznépnek a fejébe nehezen fog bemeni, különösen ebben a szervezetében, a bírságok alkalmazása igen gyakorivá lesz; már pedig a köznép jogérzetét, az államhoz való ragaszkodását megrendíti a folytonos bírságolás olyan okokból, melyeknek a jogalapját nem fogja fel könnyen.

Ha valaki lop, sikkaszt, gyújtogat; ha valaki a közrend, a közbátorság ellen kihágást követ el és azután megbüntetik, annak igazságát mindenki átrlátja, az ilyen alapon kimért büntetések a jogtudatot nem rendítik meg, sőt ellenkezőleg megerősítik; hanem ha folytonos bírságolások történnek, bizonyos közigazgatási szekatúrák elmulasztása miatt, a melyekkel napról-napra terheljük a népet, a hol tehát az egyszerű ember tudatában, nincs meg a bűnösség,

a mely miatt a bírságot kimérik: akkor e bírságok gyakorisága a népet elkészeríti, az államtól elidegeníti, a népnek az állam büntető hatalmának igazságosságába vetett hitét megrendíti, *(Igazi Úgy van! a baloldalon.)*

Ezt nem szabad kicsinyelni, kivált hazánk ama lakóinál, kik fajuknál és nyelvüknél fogva kevésbbé vannak az államhoz fűzve, és éppen egy ily vidéken élő alispán hívta fel figyelmemet arra, hogy nem szabad kevésre becsülni e lélektani tény fontosságát. És ezért helyezek súlyt arra, hogy e reformot, melyet igenis létesíteni kell, ne a lehető leggyorsabban, hanem a lehető legjobban létesítsük, a lehető legkedvezőbb előfeltételek megteremtése mellett, csak akkor, mikor e feltételek megvannak, úgy, a hogy a nép azokat aránylag könnyen veszi be s a köztudatba nagy súrlódás nélkül mennek át. Mert ha igaz is, a mit a t. belügyminiszter úr mond, — és bocsásson meg, kissé a locus communisok terére lép, midőn azt mondja, hogy nagyobb reformot soha és sehol se lehet küzdelem nélkül keresztülvinni, — de épp ebből következik, hogy nagyobb reformok keresztülvitelénél ne teremtsünk a szükségesnél nagyobb nehézséget.

E két indokból állok azon az alapon, hogy Magyarországon az anyakönyvi kérdés helyesen csak a közigazgatási szervezet reformja után oldható meg, és hogy ama dilettáns társaság belevonása, melylyel a miniszter úr a fennálló közigazgatási szervezet hiányait ki akarja egészíteni, ez intézmény hitelét nem fogja emelni, annak pénzügyi következményeit súlyosítja, azt a nép előtt érthetlenebbé és ennél fogva

gyűlöletesebbé is teszi. *(Élénk helyeslés balfelől és a középén.)*

Én pedig azt hiszem, hogy ez az idegen segítség a jelen közigazgatási szervezet mellett sokkal nagyobb mértékben lesz szükséges, mint a miniszter úr gondolja. Azt hiszem, mindazok a számítások, melyek avégett történtek, hogy községi orgánumaink mekkora része megbízható, mekkora része nem alkalmas, mind rózsásan festik a helyzetet és nem ütik meg a valóság mértékét.

Ennek igen egyszerű oka van. Pártkülönbség nélkül mindnyájan, midőn e kérdésről szólunk, bizonyos géné alatt állunk, mert a jegyzői kar, melyről szó van, a választásnál nagy tényező, és ennél fogva mindenki őrizkedik az igazság feltárása által ez általam különben igen t. tényező neheztelését magára vonni.

Ez az igazság. De én szembeszállók e nehézséggel. Mert az igazat el lehet mondani a nélkül, hogy a jegyzői kar ama tiszteletreméltó tagjaival szemben, kik a fennálló súlyos viszonyok közt is híven és lelkiismeretesen teljesítik kötelességüket, a tisztelet és elismerés kötelessége ellen vétsek. E jegyzői és körjegyzői intézmény már eredetileg hibásan, igen szerencsétlenül volt koncipiálva. Egy közeget teremtett, melyre a teendők és felelőségek egész sorozata hárul; melynek a maga fejében összpontosítania kell az összes minisztériumok ügyszorgalmának ismeretét, és e közeget aztán sem kellő társadalmi állásba nem helyezte, sem kellőképp nem díjazta, sem hatósági joggal fel nem ruházta, hanem részint a közönség felett, részint a közönséggel szemben alárendelt állásba he-

lyezte. Az intézmény maga elhibázott és az alkotásban rejlő hibákat még tetézte a feladatok folytonos gyarapodása, melyeket e hibásan konczipíált intézmény vállaira raktunk, úgy, hogy gyengesége mindinkább érezhetővé vált, s mindinkább roskadozott a terhek súlya alatt.

Kénytelen vagyok hozzátenni azt is, a mit a t. urak a túloldalon nem szívesen hallanak, de a mit az igazság földéritesere meg kell mondani, hogy az amúgy is veszélyes helyzetben levő ez intézménnyel a választásoknál visszaéltek s tüskön-bokron keresztül vitték a hatalmon levő párt támogatására. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Igen sok helyen az ekkép tett szolgálatok fejében elnézést gyakoroltak visszaélésekkel szemben, és igen sok községi jegyző, ki tisztességes hivatalnok maradt volna, ha kellő és pártatlan ellenőrzés alatt áll, ez ellenőrzés elmulasztása miatt lassan-lassan hivatali teendőit elhanyagolta, sőt még rosszabb tettek elkövetésére is tántorodott; s mikor azután a mérték megtelt, az ekkép kísértésbe vitt szegény alantas hivatalnok ellen megindítják a hivatali eljárást, és el is kergetik őt, egy megyében egy napon harminczkettőt: de senkinek sem jut eszébe, hogy nem annyira azt a szegény kísértésbe vitt és az ellenőrzés hiányában mindenféle csábításoknak kitétt alantas közeget, hanem azt a felügyeleti közeget kellene elcsapni, mely az ellenőrzést vele szemben elmulasztotta. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

De legyen ez akár így, akár úgy, mindenki, a ki a magyarországi viszonyokat ismeri, igazat ad nekem, hogy az a proporció, a melyet a megbízhatók

és megbízhatlanok számarányára nézve a belügyminiszter úr itt mondott, az objektív igazság mértékét nem üti meg. (*Hieronymi Károly belügyminiszter: De bizony megüti!*)

Számot nem tudok mondani, hanem az ország állapotainak ismeretéből, és az egyes megyékből nyert hiteles értesítések alapján beszélek. Sokkal feketébbnek, sokkal rosszabbnak állítom az állapotokat, mint a t. belügyminiszter ur e rögtönzött intézkedés érdekében azokat feltünteti. (*Helyeslés balfelől.*) Számos levél van birtokomban, illetékes egyénektől, alispánoktól, főszolgabíróktól. Egy alispán, mégpedig nem a legutolsó és nem a legkevésbé civilizált megye alispánja, azt írja nekem, hogy az ő megyéjében a községi közegeknek alig 10%-a volna képesítve arra, hogy ezeket a funkciókat megnyugvással lehetne rájuk bízni. Egy másik, az ország legkitűnőbb alispánjainak egyike, azt írja nekem: hogy miként lenne keresztülvihető a kormánynak e javaslata a kötelező polgári házassággal összefüggésben az ő megyéjében, ezt valóban nem képes belátni, mert tisztelet-becsület a községi orgánumoknak, de ezeknek csak kis része az, a melyre ő ezt a funkciót teljes megnyugvással merné reá bízni, és ezt a részt illetőleg is fenforog a nagy távolság nehézsége, a mennyiben a körjegyzői kerületek oly nagyok, hogy a helyes anyakönyvezető szempontjából az anyakönyvi kerületeket nem lehet hasonló kiterjedésű ékké tenni; egyéb közegek, pl. állami tanítók és ehhez hasonló intelligens egyének pedig, a kikre pótlólag reá lehetne bízni az anyakönyvvezetést, megyéje területén nincsenek kielégítő számban.

Végül egy harmadik alispán levele á t. miniszter úr abbeli hivatkozására ad választ, hogy ő is kérést intézett a megyékhez, és kielégítő választ nyert a megyék nagy többségéből arra nézve, hogy ezt az intézményt keresztül lehet vinni minden nagyobb nehézség nélkül.

T. Ház, a probléma felállításának különböző módja van. Ha a problémát úgy állítjuk fel, hogy mielőtt a kormány elhatározná magát az állami anyakönyvek azonnal való behozatalára, elfogulatlan véleményt kér az ő közegeitől, vajjon megvannak-e arra a kellő erők: akkor a válasz egészen más lesz, mint mikor a kormány azt már programmjául kihirdette, és elhatározását kifejezte, és azután fordul közegeihez azzal a kérdéssel, hogyan fogják megcsinálni? Természetesen, valami módon, jól-rosszul megcsinálják mindenütt; ezt kétségbe sohasem vontam. Éppen az az alispán, a kire most hivatkoztam, táblázatot mellékel a leveléhez, melyben azt mondja: én ugyan kielégítő módon megyém területén sehogysen tartom ezt az intézményt most életbeléptethetőnek, ha azonban a törvényhozás azt mégis megalkotja, és ennek következtében kénytelen és köteles vagyok azt keresztül vinni, nohát akkor a következő táblázatban foglalt neveket leszek kénytelen javaslatba hozni; de, hogy miként fogják feladatukat teljesíteni, az más kérdés, azért nem állok jól.

Nagyon tartok tőle, t. Ház, hogy a miniszter úr információi ex post információk, a hol a kormány által beadott törvényjavaslat után, a kormány ama kifejezett akarata után, hogy az intézményt létesíteni kell, természetesen, minden főispán és is-

pán valami módját annak, hogy azt létesíteni lehessen, valami névsorát azoknak, a kikre a feladatot reá kell bízni, elő tudja terjeszteni. De nem ez a kérdés. Statisztikát, névsort lehet összeállítani s a Ház elé is terjeszteni; de a kérdés nem ez, hanem az, hogy e közegek, az a szervezet, mely ekként össze van állítva, feladatának legalább is olyan jól és legalább is olyan megbízhatóan feleljen meg, mint a milyen jók és megbízhatók a jelenlegi közegek. Mert ha az új közegek rosszabbul felelnek meg és kevésbé megbízhatók, akkor először az egész jogrend szenved, a melynek alapját képezi e kimutatások hitelessége és pontossága; másodszor a közönség szenved: kettős teherrel sújtatván olyan dologért, melyhez eddig egyszerű eljárással jutott; harmadszor az állam tekintélye szenved, a mennyiben oly funkciót vállal el azzal a pretenzióval, — és az állam ennél alacsonyabb pretenzióval nem is léphet fel, — hogy azt, a mit elvállal, jól, pontosan, helyesen fogja teljesíteni és az eredmény azután az lesz, hogy ez elvállalt teher súlya alatt, a létező állami apparátus összeroskad s hogy félig-meddig megfelelően sem tudja teljesíteni az elvállalt feladatot. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De, t. Ház, a költség szempontjáról szólva, nem akarok tovább vitatkozni a belügyminiszter úrral a felett: vájjon az ő 800,000 forintja a direkt költségekre elég lesz-e vagy sem. Csak két momentumra akarok figyelmeztetni. Az egyik az, hogy én a községeknek e dologi terhekkal való újabb megterhelését határozottan elítélem. *(Helyeslés a baloldalon.)* Hiszen községekünk amúgy is súlyosan meg vannak terhelve állami teendőikkel, és a mi társadalmi állapo-

tainknak egyik betegsége: — a mód felett és szüntelen növekedő pótdadók súlya. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

A törvényhozás finanziaális könnyűvérűségét nagy részben az a kényelmi szempont okozza, hogy az állami budgetet megszabadítjuk bizonyos terhektől és azokat a községekre ruházzuk át. De én állami funkciók czímén a községeknek minden újabb megterhelését határozottan perhorreszkálom. *(Közbeszólás a jobboldalon: Csekélység!)*

Nem olyan csekélységről van szó. A belügyminisztériumban, úgy látszik, igen kényelmesen veszik a dologi terhek kérdését. Alkalmasint úgy veszik, hogy a vonalozott papirost adja hozzá az állam, de a tintát és a pennát adja hozzá a község. *(Élénk helylés balfelől.)* De nem ennyiből áll a dolog: mert ezeknek a fontos okmányoknak a megőrzésére szolgáló tűzmentes és betörésmentes helyiség kell, és szekrények stb. stb. . . *(Nopcsa Elek: Hát most van?)*

. . . melyekben e fontos könyveket meglehet őrizni. *(Felkiáltások jobbfelől: Hát most hol vannak? Zaj. Halljuk! Halljuk!)* Most minden rendezett parochiánál, minden rendezett plébániánál, hol az egyház-vágyon értékes részeit tartják, ott ugyanazzal a biztossággal tartják az állami anyakönyveket. *(Úgy van! Úgy van! balfelől és a középen.)*

Tehát a községeknek ezen a czímen való megterhelte tése, a mely felett nem nevetnek majd azok, a kiket ez a teher sújt, sem nem oly csekély, hogy azt figyelmen kívül lehessen hagyni, sem egyáltalán elvileg semmivel sem indokolható.

De szólok egy másik, indirekt teherről, mely elől kitérnünk egyáltalán nem szabad, és ez a lelké-

szek kárpótlásának kérdése. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon és a középén. Zaj jobbfelől.)*

Hát, t. Ház, én nagyon értem, hogy önök ezt a vitát komolyan egyáltalán nem veszik, de ha már rendezték, méltóztassanak legalább megóvni a komolyság látszatát *(Élénk helyeslés balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

A miniszterelnök úr a házassági jogról folyt vitában azt mondta, hogy az állami intézmények átalakításából származó jövedelem csökkenése fejében a lelkészeknek semmi jogi igényük nincs a kárpótlásra. Hát én elismerem, hogy jogi igényük nincs. De vannak nagy, állami szempontok, melyek kívánják az ő kártalanításukat; azok a nagy állami szempontok, melyeket honorált a porosz törvényhozás, midőn, a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvvezetés behozatala után, külön törvényben gondoskodott a lelkészi jövedelem pótlásáról, abból a célból, hogy a házasság-kötés és a keresztelés egyházi funkciója ingyenessé váljék. Ez, t. Ház, egyike azoknak a pontoknak, a hol ki kell tűnnie, hogy igazság-e, vagy csak hipokrizis az, midőn azt hirdetik, hogy a célba vett reformokat a vallási és egyházi élet ellen minden él nélkül, sőt ellenkezőleg a vallási és egyházi érdekek lehető kímélésé vei akarják kivinni. Vájjon igazság-e vagy csak frázis az, midőn nyomtatott jelentéseikben és beszédeikben azt mondják, súlyt helyeznek arra, hogy az egyházak az ő erkölcsi hivatásuknak ezentúl is megfelelhessenek. Mert kétségtelen, hogy a szegény emberre nézve igen nagy kísértés az, hogy ő az egyházi funkciókat, úgy a házasság, mint a keresztelés terén elhanyagolja, midőn

a jogi élet tekintetében mindent megnyerhet ingyen, úgy a házasság, mint a születés evidenciában tartása érdekében, a mire szüksége van; midőn tehát erre őt semmi az ő külső életviszonyaiban nem kényszeríti: mondom, nagy kísértés rá nézve, hogy ő ezután is fizessen azokért az egyházi funkciókért, hogy azokat stóla mellett igénybe vegye,

Már most egyházaink nagy része abban a helyzetben van, hogy saját vagyonából, saját erejéből kárpótolhassa a lelkészeket, és e funkciókat ingyenessé tehesse. Nem szólok tehát egy szót sem ez egyházak érdekéről. De vannak szegény egyházak, melyeknek arra vagyonuk nincs, hogy lelkészeiket kárpótolhassák, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* melyeknek hívei amúgy is túlon túl meg vannak terhelve egyházi és iskolai terhekkel, melyeknek lelkészei tehát, hogy megélhessenek, egyszerűen rá vannak utalva a stóla-jö védelemre. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* Ezeknél tehát el nem törölhetik kárpótlás nélkül a stólat, sem az esketésnél, sem a keresztelésnél; és ezekkel szemben, behozni az állami anyakönyvvezetést és a kötelező polgári házasságot és nem gondoskodni arról, hogy a lelkészek kellő kárpótlásban részesüljenek, és hogy ezek az egyházi funkciók ingyenessé legyenek: ez nem egyéb, mint a népet egyszerűen oda vezetni, hogy az egyházi funkciókat elhanyagolja, *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* hogy ezek alól magát diszpenzálja; *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* ez nem egyéb, mint; az állam részéről nemcsak előmozdítani azt a doktriner szempontból talán helyes, de a gyakorlati politika szempontjából eléggé el nem ítéhető közönbösséget, mely nem törődik azzal, hogy nem szenved, nem süllyed e

a vallási és egyházi élet, Hanem ez egyenesen annyit tesz, mint az attól való elidegenítést előmozdítani, és a népet a vallástalanságba belevinni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

Ha ezt az indirekt költséget is beleveszszük, akkor t. Ház, a 800.000 forintból nem futják ki ez intézmény költségei. *(Egy hang jobbfelől: Nem is mondta senkii)* Kérem, nem is mondotta senki, hogy kifutja, hanem ennek az intézménynek a költségeit jóval magasabbra kell tenni.

Az állami anyakönyvvezetés behozatalát tehát, t. Ház, mindnyájan akarjuk, s a kérdés csak az, hogy minő előfeltételek mellett hozzuk be. Az állami anyakönyvvezetést igen is akarjuk, de nem úgy, hogy az intézményt nevetségessé tegyük, hanem úgy, hogy az állami életnek egészséges intézménye legyen. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)* S ne méltóztassanak mindenkinek az őszinteségét kétségbe vonni, a ki a maga esze után bátorkodik járni, s nem fogadja el mindig arról az oldalról a legmagasabb bölcsesség megnyilvánulását. *(Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.)*

Az állami anyakönyvvezetést akarjuk, *(Halljuk! Halljuk!)* de a kérdés az, hogy megvannak-e annak előfeltételei, vagy nincsenek? Én pedig úgy látom, hogy oly szervezet nem áll rendelkezésünkre, mely e feladatnak az eddigihez hasonló megbízhatósággal is megfelelni képes lenne. Azt látom, hogy ez intézmény előfeltételei sem adminisztratív tekintetben nincsenek meg, sem annak pénzügyi következményei megállapítva, sem azokról előre gondoskodva még nincsen minden irányban; azt látom, hogy ez intézménynek ily mó-

don, hevenyészett behozatala következtében a mi jogi életünk alapját képező kimutatások hitelességben nem nyerni, hanem veszíteni fognak; hogy a népre egy ily kétes eredmény elérése érdekében új terheket rakunk, hogy tehát több lesz a teher és rosszabb az eredmény, mindezeknél fogva az intézmény diszkreditálva lesz a nép előtt. Mindezeknél fogva természetes, hogy ily alakjában és ily előzmények után és a kellő előfeltételek hiánya mellett, ez intézmény létesítéséhez nem járulhatok és a törvényjavaslatot el nem fogadhatom. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől.)*

A GYERMEKEK VALLÁSA.

— 1894. június 27. —

T. Ház!

E törvényjavaslattal szemben álláspontomat már előre megjelöltem a házasságjogról szóló törvényjavaslat megvitatásakor. (*Halljuk! Halljuk!*) Akkor is, már régebbi nyilatkozataimra hivatkozván, mondtam és most csupán ismétlem, hogy én az 1868: LIII. t.-cikknek a gyermekek vallására vonatkozó rendelkezéseit elvileg nem helyeslem, azonban azokat egy történelmi fejlődés befejezésének tekintvén, mivel tapasztaltam, hogy, az én véleményem szerint, tévesen ugyan, de tényleg mégis az országban lakó igen jelentőségteljes és nagyszámú hívőkkel bíró felekezetek ebben a törvényben megnyugvásuk alapját lelik, nem tartom czélszerűnek azt a törvényt bolygatni mindaddig, míg ezekben a felekezetekben is a teljes megnyugvás alapjait le nem tettük az erre szolgáló törvényhozási és kormányzási intézkedések által. Előre kijelentettem tehát, hogy én ezt a törvényjavaslatot nem fogadom el és e kijelentésemet ma csupán ismétlem. Azonban ma, midőn maga a

törvényjavaslat van a Ház asztalán, még egy indokkal megtoldhatom, és meg kell toldanom a korábban mondottakat. T. i. én ezt a törvényjavaslatot még abban az esetben sem fogadnám el, ha különben az 1868: LIII. t.-cikk megváltoztatásának időpontját elérkezettnek látnám. Én a szülők szabad intézkedésének elvét ebben a törvényjavaslatban olyképpen látom megvalósítva, a mint az, az én nézetem szerint, nem helyes, a mint az, az én nézetem szerint, nem alkalmas arra, hogy a családok nyugalma biztosítsa. Mert ez a törvényjavaslat úgy az idegen tényezők beavatkozására egyenes felhívást tartalmaz, mint a szükségtelen állami beavatkozásra alapot nyújt, midőn szerződéskötésre utasítja a feleket. Hogy ez a házasság előtt, vagy házasság után történik: az előttem meglehetősen alárendelt kérdés. Azt a, szerintem, igen helytelen jogi tételt is tartalmazza a törvényjavaslat, hogy a felek között kötött szerződés az örök fogadalom természetével van felruházva, melyet még az a közös akarat sem változtathat meg, a mely annak egyedüli alapja; mert az egyszer megkötött egyezményhez a törvényben megjelölt feltételek beállításán kívül a házaspár kötve vannak, még ha meg is változnék később akaratuk, még ha meg is változnának később azok a körülmények, a melyek a házasság kötése előtt az egyezmény alapjául szolgáltak. Már pedig én betudom látni annak jogi alapját és értelmét, hogy egy közjogi momentumon alapuló, közjogi természetű törvény rendelkezését egyesek akarata ellenére is végrehajtsa az állam; de hogy a felek között létrejött magánjogi szerződést e felek közös egyetértésével ne lehessen, mielőtt akaratuk változik, megvál-

toztatni; hogy a későbbi akaratváltoztatás ellenére is az állam kényszerítő eszközeivel fentartsa a korábbi szerződés érvényét: ezt, t. Ház, jogi szempontból nem tartom indokolhatónak és helyesnek, sőt megvallo, reám az abszurdum benyomását teszi. A kérdésnek megoldása, mihelyt a szülők szabad intézkedésének elvét elfogadtuk, szerintem, csak az lehet, a mi a porosz törvényhozásban van, hogy t. i. addig, míg baj nincsen, és a hol baj nincsen, az állam ne avatkozzék be, csak a mikor és a hol a beavatkozás szüksége fenforog. Más szavakkal, a porosz intézkedés szavaival élve: a fennálló általános szabály legyen az, hogy *sexus sequitur sexum*, vagyis hogy a szülők vallását követi minden gyermek nem szerint; de midőn és a meddig a gyermekek vallására nézve mindkét szülő egyetért, addig harmadik személynek nincs joga a beavatkozásra.

Ez, szerintem, a helyes intézkedés, mihelyt arra a térre lépünk, hogy az 1868-iki törvényt megváltoztatjuk és a szülők szabad rendelkezési jogának helyet engedünk. Ezt azzal az intézkedéssel is meg kellene toldani, hogy bizonyos koron túl a már megkezdett vallásos nevelésen ne lehessen önkényűleg változtatni. Mert itt ethikai indok van arra, hogy a mikor a szülők e kötelességük teljesítéséről nem gondoskodnak, az állam lépjen közbe s intézkedjék. Az egyetlen helyes intézkedés, ha a most fennálló imperatív intézkedésen változtatni akarunk, az, mely az államnak minden beavatkozását kizárja mindaddig, míg baj nincs, s míg arra tényleg szükség nincs.

Én tehát e törvényjavaslatot nemcsak azoknál az általános indokoknál fogva nem fogadom el, melye-

ket a házassági jogról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor elmondtam, hanem azért sem, mert azokat az elveket, a melyeknek megvalósítását kitűzi, oly helytelen módon oldja meg, a melyhez én semmi körülmények között sem járulhatok.

De, t. Ház, ez alkalommal kénytelen vagyok még egy-két általánosabb természetű kijelentést is tenni, mert hiszen e törvényjavaslat tárgyalása, egyelőre legalább, az utolsó az úgynevezett egyházpolitikai törvényjavaslatok szériájában. És ez általános természetű megjegyzések két nyilatkozatra vonatkoznak. Az egyik igen nevezetes nyilatkozatot, nem ugyan itt a Ház kebelében, hanem a Házon kívül tette, a kabinet egyik buzgó tagja, választói körében. *(Mozgás jobb felől. Felkiáltások: Hol?)* A Terézvárosban Andrassy Gyula gróf, őfelsége személye körüli miniszter, mint képviselőjelölt. A t. miniszter úr összegezván a kormány politikáját, ezt a következő két lapidáris tételben fejezte ki: a végletekig menő rideg konzervativizmus a kiegyezési politikában, a belügyi politikában pedig a liberális haladás határozott irányban, határozott czólok felé.

Nekem, t. Ház, e nyilatkozat semmiféle meglepetést nem okozott, mert én kezdettől fogva tisztában voltam az iránt, hogy e túlhajtott radikális belügyi politikának, melyet a kormány zászlójára írt, az ára . . . *(Felkiáltások jobb felől! De hogy volt ára!)* Erre is rátérek. Mondom, ennek az ára a végletekig menő rideg konzervativizmus volt a kiegyezési politikában. Én erre nézve tisztában voltam kezdettől fogva, és csak bizonyos pikáns mellékíze van annak, hogy a kabinetnek talán különben is, de e minősé-

gében különösen legfiatalabb tagja, buzgóságától elragadtatva, a végletekig menő konzervativizmust a kiegyezési politikában, valószínűleg a függetlenségi párt, mint hű szövetségese iránt való hála fejében, éppen abban a pillanatban proklamálta, midőn az egyházpolitikai kérdések tárgyalása be van fejezve. *(Zajos tetszés.)*

De, t. Ház, én nagyon örülök e nyilatkozatnak. Ez az a nyilatkozat, a melyet a kormány kétségkívül be is fog váltani; én legalább a kormány egyetlen szavának beváltásában sem bízom oly feltétlenül, mint ez ígéret teljesítésében. *(Derültség bal felől.)* De örülök azért is, mert a t. miniszter úrnak ez a nyilatkozata nagyon hozzá fog járulni ahhoz, hogy felnyíljanak az ország szemei és lássa a közvélemény, hogy micsoda politika és micsoda politikai alkuk folytak ott, hogy a kormány sikerét biztosítsák. *(Zaj. Ellenmondás és mozgás a jobboldalon.)*

Nagyon jól tudjuk, különösen az általam igen t. miniszter úr politikai működésének előzményeiből, a ki ezt a nyilatkozatot tette, hogy mit jelent a végletekig menő rideg konzervativizmus a kiegyezési politikában. *(Szilágyi Dezső igazságügyminiszter: A kiegyezés fentartását!)*

A kiegyezés fentartását én is politikai céljaim közé számítom, hanem e mondás értelmét a jelenlegi kormány és különösen a kormány ama tagjának számára, az eddigi kormány politikája és különösen annak a kormány férfiúnak a politikája határozza meg. E rideg és végletekig menő konzervativizmus a kiegyezés tekintetében, nem jelent egyebet, mint merev és következetes visszautasítását a magyar nemzeti irányban való előrehaladásnak, visszautasítását mind-

azoknak az igényeknek, a melyek a kiegyezés kere-
tében megvalósíthatók. (*Úgy van! Úgy van! balfelől
Ellenmondás jobbfelől*) Mint mondom, e tekintetben
feltétlen a bizalmam a kormány iránt, hogy program-
jának e pontját meg fogja valósítani.

A miniszter úr programmszerű nyilatkozatának
második része a belügyi politikában liberális haladást
helyez kilátásba, határozott irányban és határozott
célok mellett. Hát ez igen jó volna, ha így volna,
De épp arra akartam különben is felhívni a t. kor-
mány figyelmét, ha e nyilatkozat nem is történik
meg, hogy a határozottságot az irányban és a célok
kitűzésében, kivált az utóbbi napok vitái alatt, saj-
nosan nélkülöztük. Több oly nyilatkozat történt itt,
mely a jövőre sűrű homályt vet. Csak Kiss Albert
t. képviselő úr beszédére hivatkozom, melyet a val-
lás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat tárgya-
lása alkalmával tartott, s melynek keretében ő meg-
lehetősen homályosan és burkoltan példázgat az 1848:
XX. t.-cz. tartalmáról. Kimondja, hogy ő e t.-cikk-
ben a fősúlyt nem a 3. §-ra fekteti, mely a külön-
böző felekezetek állami ellátásáról, lelkészeinek és
tanítóinak az állam által leendő fizetéséről szól,
holott, a mennyire én annak a törvénynek a
szövegét ismerem, az nem szól a lelkészek és taní-
tóknek az állam által való fizetéséről, hanem csak a
felekezetek egyházi és iskolai céljainak állami költ-
ségen való ellátásáról, a mi két igen különböző do-
log. Azután az 1848: XX. t.-cikk különböző fai-
nak összefüggéséről és értelméről meglehetősen homá-
lyosan szólva, a vallás szabad gyakorlatáról szóló
törvény megalkotását csak egy lépésnek, egy általa

nem kicsinyelt, de nem is végleges lépésnek jelöli meg az 1848: XX. t.-cz. által kitűzött nagy célok elérése felé. Hát, t. Ház, e nyilatkozatra a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr beszédében megtaláljuk a visszhangot e szavakban (*olvassa*): . . . „mindazon vallásfelekezetek és egyházak jogügyeinek szabályozására vonatkozólag, melyek a magyar államérettel a történelmi fejlődés folytán szorosabb, vagy tágabb jogviszonyba léptek, esetről-esetre a szükséges törvénykezési intézkedések lesznek megteendők. Ez értelemben nincs is a törvényjavaslatban kimondva az utolsó szó, de ezen speciális jogviszonyok rendezése tekintetében további intézkedések lesznek szükségesek.“

Hisz mindé nyilatkozatoknak lehet általam is elfogadható és helyes értelme; de ezt az értelmet, gondolom, ki kell fejezni szabatosan, világosan és félre nem érthető módon.

A következő napon Hermán Ottó t. képviselő-társam, általam igen nagyra becsült nyíltsággal, őszinteséggel és közvetlenséggel proklamálja a katolikus egyházi javak szekularizációjának a szükségeségét. Ezzel szemben Ugron Gábor t. barátom lelkes és fényes rögtönzésben visszautasítja Hermán Ottó ez álláspontját; de mind e vitáknál a t. kormány tagjai némán ülnek székeiken és mosolyognak. Hát, t. Ház, most, midőn az egyházpolitikai javaslatok szóriesét befejezzük, szerintem, mindenkinek meg van a maga kötelessége az ország köznyugalma, a kedélyek lecsillapítása iránt. Megvan nekem is, s én e kötelességet beismerem és el is vállalom. Már a tegnapi napon kijelentettem, hogy az ország belnyugal-

mának megzavarásához és az agitációkhoz a meghozott törvények ellenében nem járulok. *(Helyeslés.)* De nemcsak nekem vannak e tekintetben kötelességeim, hanem, azt hiszem, vannak és talán első sorban és még súlyosabbak a felelősség nagyobb mértéke folytán, a kormánynak is. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)*

E kötelességnek, szerintem, nem felel meg a kormány, ha az egyházpolitikai akció jövőjére nézve, az egyházpolitikai helyzet későbbi alakulataira nézve az országot homályban hagyja, ha oly nyilatkozatokat, mint a minőkre én hivatkoztam, megtörténni enged, a nélkül, hogy az országot tájékoztassa, vájjon e nyilatkozatok tartalmával egyetért-e, vagy azokat visszautasítja? *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Tessék a kormánynak e tekintetben nyíltsággal és világossággal színt vallani; tessék az ország előtt kijelenteni, vájjon befejezettnek tekinti-e egyházpolitikai akcióját, vagy azt, a mi eddig történt, csupán első lépésnek tekinti-e, a mely ebben az irányban, vagy nem tudom, micsoda irányban folytatandó lesz. Ne tessék arra az álláspontra helyezkedni, hogy bizonyos messzebbmenő, ezután már kétségtelenül, talán Madarász József t. képviselő úr által is radikálisnak elismert irányzatokat sem magáévá nem tesz, sem pedig, ez irányzatok hirdetőinek támogatásáról lemondani nem akarván, azokat vissza nem utasítja, és így a kérdést homályban hagyja. *(Igaz! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.)*

Azt hiszem, hogy e tekintetben tiszta helyzetet teremteni, e tekintetben az országot arra nézve, hogy mi vár reá, tájékoztatni, e tekintetben a köznyugalomnak és bókének helyreállításához járulni teljes-

nyíltság és őszinteség által: legelső sorban a t. kormány kötelessége. *(Élénk helyeslés a baloldalon. Helyeslés a szélsőbal felől.)*

Midőn e felszólítást a t. kormányhoz intézem, egyszersmind újból kijelentem, hogy, a bevezetésben előadott okoknál fogva, a törvényjavaslatot nem fogadom el a részletes tárgyalás alapjául. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

BESZÁMOLÓ JÁSZBERÉNYBEN.

— 1894. július 8. —

Tisztelt választó közönség!

Midőn a lefolyt igen mozgalmas országgyűlési ülészakról s abban folytatott tevékenységemről önöknek be kívánok számolni, mindenekelőtt feladatomnak tartom egész világossággal megjelölni, hogy a vita mi körül folyt, hogy annak a nagy egyházpolitikai kontroverziának, melyben ennek az ülészaknak egész tevékenysége kimerült, mi volt a tulajdonképeni tárgya. Mert sok oldalról úgy adták elő ezt a dolgot s oly felfogást iparkodtak terjeszteni a közönségben, mintha itt küzdelem lett volna a szabadelvűség és a reakció között; mintha a kormány és pártja képviselte volna egyedül az egyházpolitikai téren a szabadelvű haladást, mi pedig, kik a kormány javaslataival vagy azok egy részével ellentétes állást foglaltunk el, a szabadelvűség ellen küzdöttünk volna a reakció érdekében.

Ez, tisztelt választó közönség, a dolognak olyan előadása, mely igen hasznos lehet a mi politikai ellenfeleink számára, hanem ez egyszerűen nem igaz. *(Helyeslés.)* Mert nem volt kontroverzia tárgya

a szabadelvű törvényhozás fejlesztése az egyház-politika terén. Volt, azt mindenki tudja, különösen a főrendiházban egy erős csoport, mely a reformot a maga egészében ellenezte; de annak képviselőházi ellenzéke és a főrendiházi ellenzéknek egy nagy része nem ezt az álláspontot foglalta el. A komolyan számbavehető ellenzék nem a reform ellen foglalt állást, hanem a kérdés csupán egy pont körül forgott.

Minden, a mi a reformnak lényege: a vallás-szabadság, izraelita polgártársaink reczepcziója, egységes házassági jog megalkotása, az állami bíraskodás behozatala házassági ügyekben, szóval az önálló állami jogrendnek létesítése házassági kérdésekben: mindez nem volt köztünk kontroverzia tárgya. Mindezeket a reformokat csak maga a kormány és kormánypárt ellenezte éveken át, míg saját existenciájának fenntartása érdekében jónak látta azokat kihegyezni; de ezek a reformok nekünk, a kormány javaslatai ellenzőinek nemcsak szintén meggyőződésünket és célunkat képezték, sőt hogy egyáltalában napirendre kerülhettek, az egyenesen és kizárólag a mi működésünknek, a mi fellépésünknek érdeme. *(Igaz! Úgy van!)*

A mi körül a kontroverzia forgott, egyetlenegy pont volt, hogy a polgári házasságnak kötelező formája hozassék-e be, vagy annak más formája a fakultatív, vagy a szükségbeli.

Az én álláspontom ismeretes és én most éppen-séggel nem szándékozom a kérdésnek érdemére visszatérni. Az országgyűlésen a beszédeknek egész sorozatában kifejtettem, nézetemet. Előadtam érveimet; tehát azt a kérdést, vajjon a házassági jog reformja-

nak kapcsolása a polgári házasságnak kötelező vagy valamely más formája hozassék-e be, ezt a kérdést a maga érdeme szerint én most befejezettnak tekintem, erre a kérdésre visszatérni önök előtt nem szándékozom, a magam álláspontját a dolog érdemében bizonyítókéig erősítgetni, ma nem akarom.

Egészen más szempontból kívánom tárgyalni a kérdést, *(Halljuk! Halljuk!)* Mert, tisztelt választóközönség, valamely reform helyes kezdeményezésének és helyes keresztülvitelének megítélésénél nemcsak az dönt, hogy önmagában véve a felvetett kérdésnek az-e a leghelyesebb megoldása, melyet a kormány vagy valamely tényező javaslatba hoz: hanem azt be kell illeszteni egy nemzet politikájának egészében, azt bírálni kell hatásában, melyet a nemzeti politika egész organizmusára gyakorol. Meg kell bírálni, hogy milyen árt kellett az ily reform keresztülviteléért fizetni és nemcsak annak a reformnak ömpagában való értékét latolgatni, hanem viszonyítani kell ahhoz az árhoz is, melybe kerül. Éppen úgy, mint az észszerű gazda nem csupán azt nézi, hogy mily eljárás által tud termelni egy hold földön esetleg egy méter búzával többet, hanem azt is nézi, hogy az a több termés mibe kerül; mert ha többbe kerül, ha. az a mesterséges trágya és a munka, melylyel egygyel több métermázsza búzát termel, esetleg két métermázsza búzának az árába kerül, akkor rossz gazda az illető, mindamelllett, hogy egy métermázsával többet termelt, *(Élénk tetszés. Igaz! Úgy van!)*

Én tehát a dolog érdemében ellenfeleimnek álláspontjára akarok helyezkedni, meg akarom nekik adni, — ámbár nehogy valaki félreértsen, nekem ma is

ellenkező a meggyőződése, — meg akarom nekik adni a vitatkozás kedvéért, hogy abban a kérdésben, mely köztünk a kontroverziát képezte, a polgári házasság kötelező, vagy nem-kötelező formájára nézve nekik volt igazuk. Ám legyen ez a fenforgó házasságjogi kérdésnek magában véve a leghelyesebb megoldása, e fölött nem vitatkozom többé. De már most nézzük meg, hogy ennek az eredménynek eléréséért milyen árt kellett fizetni nekik, vagy helyesebben szólva, milyen árt kellett fizetni az országnak, mert mindig újra érvényesül az a régi latin közmondás: *Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi*, a mi szabad magyar fordításban annyit tesz, hogy a mi bolondot csinálnak a politikusok, annak árát mindig a nép fizeti meg. *(Hosszan tartó zajos derültség és tetszés. Igaz! Úgy van!)*

Hát nézzük, mibe kerül a kötelező polgári házasság keresztül vitele Magyarországnak? Megmondom két szóval. Teljes felforgatásba a mi alkotmányos intézményeinkben, teljes felforgatásba a magyar közszeltemben. *(Igaz! Úgy van!)* Nincs az az alkotmányos intézményünk, mely a reformnak e túlhajtása által ne szenvedett volna. Nem maradt attól érintetlen a koronának fensége sem, mert az első pillanattól fogva, melyben a jelenlegi kormány az egyházpolitikai programot a kötelező polgári házasságig kihegyezve, az ország elé állította, az első pillanattól kezdve az utolsóig tapasztaljuk, hogy folyton bele vottak a vitatkozásba a korona személyes érzelmei, a korona akarata, melyeknek pedig minden vitatkozáson kívül kell maradniok. És az előállott krízisek folyamán egyfelől homály esett a koronának kétségtelen

alkotmányos jogára, arra a jogra, hogy a maga tanácsosait, a maga minisztereit maga szemelje ki; másfelől felhasználták a korona befolyását oly irányban, melyben azt felhasználni alkotmány szerint nem szabad. Felhasználták az országgyűlés egyik háza, a főrendiház szavazatának módosítására. *(Igazi Úgy van!)*

Ez, tisztelt választóközönség, annyival szomorúbb és messzebbható baj, mert mikor a jelenlegi kormány a működését megkezdette, több sajnos félreértés folytán, a mely félreértéseknek okozója leginkább a még most is hatalmon lévő párt és az abból ki-> került kormányok eljárása, úgyis homály borult arra a benső együttérésre, arra a teljes egyetértésre, melynek a korona és hű magyar nemzete között fennállani kell. *(Igazi! Úgy van!)*

A korona tanácsosai hosszú évek óta nem azon fáradoznak, hogy a koronát a magyar nemzeti érzés teljes loyaltásáról meggyőzzék, a koronával és dinasztiaival megértessék, hogy hatalmi állásának legbiztosabb alapját a magyar nemzeti érzés szilárdsága, életerejét a magyar államnak kiépített ereje képezi, hanem azon fáradoztak, hogy, saját hatalmi monopóliumuknak fenntartása érdekében, azok az aggodalmak, melyeket rég elfelejtésre ítélt tradíciók a korona és a magyar nemzet aspirációi között támasztottak, mind mélyebb gyökeret verjenek. Abban az irányban sem tudtak a koronára hatni, nem tudták a királyt felvilágosítani, hogy a magyar nemzet érzelmi világa, a magyar nemzetnek múltja iránt való kegyelete, összes dicsőségéhez való ragaszkodása és a koronához való tántoríthatatlan hűsége között nincs ellmondás, hanem mindkettő egy forrásból fakad, mely,

ha kiapad, épp úgy megszűnik a korona iránt való husóg megbízhatósága, mint a hazafiúság ereje: ez a forrás pedig az összetartó, öntudatos, megmásíthatlan nemzeti önérzet forrása. (*Zajos helyeslés.*)

Ebben az irányban a szabadelvű párt köréből keletkezett kormányok nem tudtak nemzet és korona között oly világos helyzetet teremteni, minőre mindkét fél érdekében szükség volna. A félreértések egyre szaporodtak és íme most az amúgy is kényessé vált helyzetet a korona és nemzet, között még kényesebbé, még nehezebbé, a harmónia teljességét, még nehezebben elérhetővé tették a küzdelmek, melyeket a kormánynak folytatnia; kellett nem a szabadelvű haladás egészeért, hanem annak egy kétes értékű részecskéjéért: a polgári házasság kötelező formájáért.. (*Igaz! Úgy van!*)

Tisztelt választópolgárok! Eddig csak a koronáról beszéltem; beszéltem — gondolom — azzal a tisztelettel, melyet e tényező tőlünk igényelhet; de beszélnem kell, az országgyűlésről is. Hát a képviselőház nem vált-e teljesen, munkaképtelenné? A képviselőház legtöbb alkotó részében nem állott-e be oly beteg állapot, mely azt a nemzet valódi életszükséglete szerint folytatandó reformtörekvések felkarolására és keresztülvitelére képtelenné tette? Hát a főrendiház alkotmányos tekintélye nem szenvedettre csorbát, midőn láttuk, hogy külső befolyás által lehet szavazatát módosítani? Hogy az országgyűlés a házában a függetlensége nem áll kétségtelen tételként az ország előtt? (*Igaz! Úgy van!*) íme, így pusztított az egyházpolitikai túlhajtás és erőszakolás összes alkotmányos intézményeinkben!

De, tisztelt választó közönség, nemcsak intézményeinkben, hanem a közérzelemben is pusztítást okozott ennek az egy pontnak az erőszakolása, a mely nélkül a reform simán, valamely erősebb küzdelem nélkül ment volna keresztül.

Pusztított a közérzelemben is, és pedig úgy, hogy közéletünknek mindazon tényezőit, a melyek a magyar nemzet épségét és szolidaritását alkotják, meggyengítette, míg azoknak a tényezőknek, melyek az egység és szolidaritás szétbontására vezetnek, erőt és hatályt kölcsönzött, *(Igaz! Úgy van!)*

Tisztelt választó polgárok! Mély békében ék az ország minden vallásfelekezete egymás közt; és most mit látunk?

Látjuk a legnagyobb kölcsönös féltékenységet; látjuk, hogy egyes vallásfelekezetek nem azt keresik, mi hasznos nekik, mert ez jogos és helyes a a nemzeti érdekek keretén belül, hanem azt keresik és azután szaladnak ujjongva, hogy más vallásfelekezetnek mi fáj, a mi pedig semmi körülmények közt nincs megengedve. *(Igaz! Úgy van!)* És látjuk a veszélyt, hogy állandósítani fogják a bajt, látjuk a veszélyt, hogy felekezeti alapon keletkeznek pártok az országban; a mi a polgári háborúval határos állapotot teremthet. *(Igaz! Úgy van!)* És midőn így a magyar nemzeti társadalom szolidaritása meg van bontva, midőn így nemcsak az egyes felekezetek közt hintik el a gyűlölet magvát, hanem valóságos kiátkozásokat mondanak az ország legjobb fiaira, ha tüskönbokron keresztül, a végletig nem akarják követni a kormány egyházpolitikáját: midőn így a magyar társadalom szolidaritása, megbomlik, ez éppen akkor tör-

tonik, mikor egyidejűleg magyar államnak, a magyar nemzeti egységnek felbontására törekvő nemzeti-ségi izgalmak a hatályosság, az erő oly fokát érték el, minő emberemlékezet óta nem volt, *(Igaz! Úgy van!)* és e nemzeti-ségi izgalmakhoz, az egyház képviselőinek fegyvert adtak kezükbe, hogy eddigi izgató mondásaikhoz hozzátehesék azt is: „Íme, vallásunktól is megfoszt a magyar állam!“ *(Igaz! Úgy van!)*

Hát, tisztelt választó polgárok, kérdem, vájjon okos, vájjon helyes, vájjon öntudatos és organikus felfogásból kiinduló nemzeti politika-e ily árt adni, ily árt fizetni azért az egy pontocskáért: — hogy kötelező legyen a polgári házasság, hogy azok is kényyszerüljenek polgári hatóság előtt házasságot kötni, a kiknek erre sem szükségük, sem akaratuk nincs? *(Élénk helyeslés.)*

De még tovább megyek. A legsajnálatosabb következménye ennek a túlhajtott és igen csekély eredményért nagy harczokat előidézett politikának, az volt, hogy egészségtelen irányt adott az egész magyar közéletnek, hogy egészségtelen irányt adott a közvélemény egy nagy részének, sőt majdnem az egész közfelfogásnak. *(Igaz! Úgy van!)*

Talán már ma is, de mindenesetre igen rövid idő múlva, minden józan ember Magyarországon és minden kijózanodott ember Magyarországon, felfogja vetni maga előtt a kérdést, vájjon ennek az országnak legegésztőbb baja, legnagyobb szüksége, legfontosabb teendője a kötelező polgári házasság behozatala volt-e? És ha a kijózanodott magyar ember felveti magában a kérdést, lehetetlen, hogy magát e kérdés felvetését ne kövesse kacaj és nevetés. *(Igaz! Úgy van!)*

És mégis mit látunk? Hogy hegyen, völgyön, dombon, síkságon nem is lehetett másról beszélni, mint kizárólag az egyházi politikáról. Háttérbe szorultak a nemzet legszentebb tradíciót, háttérbe a nemzeti kegyelet érzelmei. Azok, a kik a nemzeti függetlenség zászlaját tűzték ki és ezért készek voltak életük utolsó leheletéig harcot vívni, az egyházpolitika kedvéért — legalább egy részük — elnézést tudtak gyakorolni a nemzeti kegyelet megszegésével és elhanyagolásával szemben. *(Igazi Úgy van!)* Háttérbe szorult és elfordult a közfigyelem minden sérelemtől, melyet közjogi téren tapasztaltunk; fel sem vették, ha az állam egyik intézménye, a hadsereg, megtagadta a magyar állami nyelvtől azt, hogy a magyar hatóságokkal magyar nyelven ereszkedjék le levelezni; fel sem vették, ha a tisztelt kormány dicső őseink, a honvédek szobra leleplezésén távolléte által tündökölt, mintha nem is volna magyar nemzeti kormány. *(Igazi Úgy van!)*

Mindezek el voltak törölve, mindezekről hallani sem akart senki, mindezen nemzeti törekvések elfonyadtak, vagy legalább elaludtak és mesterséges, egészségtelen, ferde egyoldalúságban leledző áramlat fogta el a nemzet intelligens nagy részét, mintha ez a nemzet csak azért volna itt, hogy kísérleti tárgy legyen a legmerészebb egyházpolitikai újítások rögtöni behozatalára. *(Igazi Úgy van!)*

Ezeket a jelenségeket kifejteni, ezeket önök elé terjeszteni, ezeket nemcsak önök elé, de az ország elé terjeszteni jöttem ide. *(Éljenezés.)* És ismétlem, ne kérdezzük, ne vitassuk tovább, hogy önmagában véve a házasság kérdésének melyik a leghelyesebb megoldása? Legyen úgy, hogy a kötelező polgári házasság

a leghelyesebb; de hit ha az volna is, megéri-e azt az árt, hogy minden alkotmányos tényezőnk meg legyen támadva, mindegyiknek tekintélye csorbát szenvedjen? Megéri-e azt az áldozatot, hogy a felekezeti viszály talán helyrehozhatatlan módon meggyökerezedjen, s hogy a nemzeti szolidaritást képező tényezők közt maradandó viszály veszélye környékezzon? Megéri-e azt az áldozatot, hogy az ország egysége ellen tprő nemzetiségi izgatásnak fegyvert adjunk kezébe? Hogy háttérbe szorultak a köztudatban ama nemzeti követelések, melyek kultusza képezte őseink erejét, képezi évezredes fennállásunknak alapját, jövő évezredünk zálogát és reményét? Megéri-e? (*Élénk tetszés.*)

És valóban e küzdelemben, mely most lefolyt, a valódi győző, az eszme, melynek zászlaja diadalmaszkodott, néni, a szabadelvűség eszméje, hanem egy egész más eszme, az, a melynek kifejezést adott a Terézváros választói előtt a kormány egy igen buzgó, fiatal tagja, midőn a jelenlegi kormány hivatását úgy jellemezte; „Rideg, a végtelenségig menő konzervativizmus közjogi kérdésekben.”

Ez, tisztelt választó közönség, ez az, a mi győzött, ez az eszme (ha ugyan eszmének lehet nevezni), ez az irány, ez volt a győzelemnek eszköze. Mert ne higyjék ám, hogy a tisztelt kormány az általa képviselt pozitív eszmének hatalmával győzött; ne higyjék ám, hogy a kötelező polgári házaság mellett létező, vagy vélt ellenállhatatlan nemzeti felbuzdulás adott nekik erőt, hogy magukat a hatalom polczán fenntartsák. Nem, tisztelt választó közönség, A kritikus pillanatban, midőn recsegték, ropogtak a jelenlegi hatalmasok alatt a miniszteri székek

lábai, a kritikus pillanatban megtette nekik a szolgálatot a szabadelvűpárti kormányok politikájának egyik legrosszabb hagyománya: a nemzeti törekvések és a nemzeti törekvéseket képviselő ellenzéknek gyanúsítása és az ettől való aggodalom, az ez ellen mestersegesen táplált félreértések. *(Igaz! Úgy van!)* Vagyis pozitív alakban kifejezve: a rideg és végletekig menő közjogi konzervativizmus, ez volt az, a mivel győztek, nem pedig a liberalizmus. *(Igaz! Úgy van!)*

Ez, tisztelt választó közönség, a rezultatum.

Az egyházpolitikai reformokat egy lépéssel tovább vitték, mint a mennyire talán más valaki vitte volna. Ennek ára az, hogy addig, míg a jelenlegi kormánynak kormányzása tart; addig, míg a jelenlegi párt- és többségi viszonyok fennállanak: mondjunk le minden olyan hemzeti vívmányról is, mely a 67-iki kiegyezés keretében nemcsak megfér, hanem egyenesen annak követelménye.

Mert ezt a rideg és végletekig vitt közjogi konzervativizmust nem lehet ám olyan ártalmatlanul elmagyarázni, mint a tisztelt igazságügyminiszter úr azt tenni megkísérelte, — hogy az semmi egyebet nem jelent, mint hogy a 67-iki kiegyezést a kormány fenn akarja tartani.

Bocsánatot kérek, a történelemnek minden lapjából folyik az a tanulság, hogy fenntartani semmit sem lehet rideg, a végletekig vitt konzervativizmussal. *(Igaz! Úgy van!)*

Fenntartani mindent Csak úgy lehet, ha a haladó kornak, a szükségképeni nemzeti igényeknek, az erőteljes kívánalmaknak a fentartandó intézmény keretén belől megfelelni tudunk. *(Igaz! Úgy van!)*

És a 1867-ki kiegyezés épp azért olyan bölcs alkotás, mert annak minden megváltoztatása, annak minden tágitása, annak minden, hibásan úgynevezett fejlesztése nélkül, annak egyszerű végrehajtása által, fokozatosan meglehet valósítani azokat a nemzeti reformokat, fokozatosan teljesíteni lehet azokat a nemzeti igényeket, melyekről mi azért nem mondhatunk le, mert a mely pillanatban azokról lemondottunk, egyszersmind lemondottunk nemzeti létünk teljességének követelményéről. *(Igaz! Úgy van!)*

Nem a 67-iki kiegyezés fen tartását jelenti ama fennen hirdetett közjogi konzervativizmus, hanem jelenti az eddigi praxis fentartását, mely a 67-iki kiegyezésből mindazt végrehajthatlanul hagyja, a mi abban a magyar nemzetre nézve igazán becses jogot alkot; a mely a maga tehetetlenségének önkénytelen bevallásával azt mondja, hogy a mennyit azok a dicső férfiak, a kik a 67-iki kiegyezést megalkották, nyomban rögtön megvalósítani tudtak, annyi az, a mi a magyar nemzetnek kell, többre mi nem vállalkozhatunk, mert mi azt sem felfogni, sem átérzeni nem vagyunk képesek, mert nincs az átértéshez elménk, nincs az átéréshez szívünk, nincs a keresztülvitelhez akaraterőnk. *(Élénk éljenzés.)*

De, tisztelt választó közönség, mindezekkel szemben mostan mi a helyzet és mi a teendő? *(Halljuk! Halljuk!)*

Én nem tagadhatom, hogy éppen az utolsó válságnak az az igaz magyarázata, a melyet önök elé terjesztettem, az ellenzéknek, és különösen a nemzeti pártnak helyzetét súlyos színben tünteti fel,

Ha a kötelező polgári házasság saját erejéből

győzött volna, ez a mi pártunk többségének nézete ellen történt volna ugyan, de ez pártunk létalapjait nem érintette volna, mert hiszen ez a kérdés köztünk pártkérdés tárgya nem volt. Jeles elvbarátaink közül e kérdésben többen a kormány javaslata mellett szavaztak. De éppen az a körülmény, hogy nem saját erejéből győzött ez az eszme; hogy voltaképp nem is ez az eszme győzött; hogy nem a koronának a kormányférfiakhoz való bizalma segítette őket ismét hatalomra, hanem hogy a mi programmunkkal szemben fennálló és eddig el nem hárított aggodalmak győztek; hogy a mi programmunk negácziója győzött: éppen ez teszi komolylyá a mi helyzetünket és teszi egyúttal komolylyá a mi kötelességeinket is.

Komoly a helyzet, de távolról sem kétségbeejtő, mert a mi alkotmányos királyunk, bár tanácsosai félre vezették volt a nemzeti akaratnak igaz irányára nézve, ezeknél a kríziseknél is példáját adta annak, hogy saját érzelmeinek legyőzésével is keresi a harmóniát a nemzeti akarral.

Nos tehát meg van jelölve előttünk az ut.

Ha a nemzeti akarat erőteljesen nyilvánul a nemzetnek valódi életérdekét képező követelések mellett; ha igaz nemzeti akaratot tudunk ő felsége szemei elé állítani és alkalmunk nyílik a koronát meggyőzni arról is, hogy nemzeti törekvésünkben rejlik a trón és a monarchia legerősebb biztosítóka: akkor a korona ezzel a valódi és loyális nemzeti akarral a harmóniát épp úgy fogja keresni, a mint elfogadta és kereste a harmóniát egy mondva csinált, egy a szédelgés eszközeivel elébe állított, vélt nemzeti akarral. *(Éljenzés.)*

Tehát a mi utunk egyszerű és világos. A nemzetet csoportosítani, a nemzeti közvélemény erejét küzdelembe vinni zászlónk mögé: akkor elháríthatatlan akadályok ama szigorúan alkotmányos felfogás mellett, mely ebben az országban minden tényezőt át-szellemít, nem lehetnek és nincsenek. *(Élénk helyeslés.)*

De, tisztelt választó közönség, a miénknél sokkal súlyosabb-a kormánynak és a kormánypártnak helyzete.

Mi, habár hatalomra e krízisek által nem jutottunk, fentartottuk teljes akcióképességünket, mint ellenzéki párt. *(Igaz! Úgy van!)* Igen sajnálom, hogy e párt néhány jeles tagja, általam föl hem fogott indokok miatt, melyekét én azonban nem bírállok, a pártból kilépett; de a párt zöme teljes egyetértésben, teljes szolidaritási érzésben, és ehhez való teljes ragaszkodásban itt áll, további küzdelmekre tántoríthatatlanul készen. *(Éljenzés.)*

Mi tehát a mi feladatainkat, mint ellenzék, teljesíteni képesek vagyunk. De a tisztelt többség és tisztelt kormány oly helyzetbe jutott, hogy a maga feladatait mint kormány és mint kormánypárt alig tudja teljesíteni.

Ez a kormány a szó igaz értelmében agyon-győzte magát. *(Derültség! Igaz! Úgy van!)* Ez a kormány ma semmi egyébre nem képes, mint annak az alkunak keresztülvitelére, melyet az általam már előbb is idézett miniszteri nyilatkozat tartalmaz! „rideg és a véglétekig menő közjogi konzervativizmus és a meghatározott irányokban való szabadelvű haladás a bel-ügyekben“, a mely iránynak meghatározását, mellesleg legyen mondva, a most lezajlott egyházi politikai

kérdéseken kívül, senki ebben az országban nem ballotta, De ennek az alknak a teljesítésén kívül a maga erejéből semmire sem képes.

Hiszen látjuk azt a vajúdást a kormányalakítás terén. Vájjon természetes dolog-e, főleg Magyarországon, ebben a Magyarországon, a hol a legkisebb hivatalra is száz kompetens akad és hihető dolog-e, hogy ne tudna földművelésügyi minisztert találni ez a kormány? Vagy meglehet, hogy a tisztelt kormánynak nem fontos az egész földművelésügy. Eddigi eljárása szerint ez igen valószínűnek látszik. *(Igaz (Úgy van l)*

A belügyminiszter, a belügyi reformok kezdeményezésének előestéjén, házal, jár-kezel, nem tud magának belügyi államtitkárokat találni. A kereskedelemügyi miniszter azzal az egy irányzatával, a melyben a magyar, nemzeti, legalább közgazdasági önállósítás terén működni iparkodott: a Dunagőzhajózás magyarosítása tárgyában, megfeneklett törekvéseivel, nem tudtp. erre vonatkozó törvényjavaslatát a szünet előtt a Ház elé terjeszteni. íme, a kormány maga is olyan „agyongyőzött“ állapotban látszik lenni, hogy, ha valahogy a szünetek alatt magát össze nem szedi, a kormányzásra vagy legalább a parlament vezetésének teendőire alig lesz képessége és hitele. *(Igaz! Úgy van!)* A kormány többsége pedig oly csekély — már tudniillik magyarországi többsége — hogy, valamelyik ellenzéki árnyalatnak pozitív vagy negatív támogatása nélkül, a belügyi reformok terén semmit, de semmit keresztül vinni nem tud.

Meg fogja-e nyerni a kormány valamelyik ellenzéki árnyalatnak aktív, vagy passzív támogatását ezenül, azt nem tudom, nem is kutatom.

Annyit tudok, hogy, ha sikerülne egy közös találkozási pontot nyerni, csak egy közös eszmében is, az összes ellenzéki árnyalatok számára, akkor az összes ellenzéki árnyalatoknak egyesített ereje a magyar politikában döntő fordulatot idézhetne elő, a magyar politikára rákényszeríthetné a valódi szabadelvűségnek és nemzeti irányynak azt a jellegét, melyet az eddig nélkülöz. *(Élénk éljenzés.)*

De hogy ez sikerül-e, be fog-e következni, nem tudom ma, nem is kutatom.

Nekünk csak két dologgal kell tisztába jönnünk, a mi egy: hogy az ország érdeke mit kíván és hogy a mi pártunknak, s nekem, mi a feladatunk.

Mondom, hogy egy, mert annak megítélésében és megállapításában, hogy mi az én feladatam, sem a mi hatalmi érdekeink, sem a mi pártérdekeink, sem taktikai gondolataink nem vezetnek engem, nem vezettek eddig sem, nem fognak vezetni ezután sem, hanem tisztán annak valódi felismerése, hogy az ország érdeke mit kíván. *(Élénk éljenzés.)*

Megmondom, tisztelt választó közönség, előbb hogy mit nem tartok célomnak, mi az, mit nem tartok feladatomnak, az ország érdeke szempontjából. Én elleneztem a kormány egyházpolitikájának azt a részét, mely a polgári házasságot kötelezővé akarta tenni. *(Éljenzés.)* De a parlament mindkét Háza azt elfogadta, ő felsége a koronás király szentesítésével kétségtelenül törvény lesz belőle.

Már most nem tartom feladatomnak, nem tűzöm ki magamnak célul, hogy az én nézetem ellenére megalkotott törvény ellen izgatást kezdeményezzek, vagy ebbe az izgatásba befolyjak. Nem tartom ezt

céloomnak és nem tűzöm ki feladatommak egyszerűen azért, mert az ország a vallási izgalmaknak továbbfolytatását nem bírja el. *(Igaz! Úgy van!)*

Ennek az országnak nyugalomra, a kedélyek kibékítésére van szüksége: pedig ezerszerte nagyobb izgatásra volna szükség, ha, a sikernek csak némi reményével is, a törvényt vissza akarnók csinálni, mint a mennyi szükség volt annak megalkotására.

Ha csak a magunk pártját nézném, akkor meg kellene ragadnom az alkalmat, hogy az országban létező hajlamokat felhasználjam, s a bajokat, melyeknek bekövetkezésére mint lehetőségre reá mutattam. kiterjedni segítsen, hogy utólag igazolva legyek. Ezt kívánná a pártérdek. De a hazafiság, az ország érdeke mást kíván. Az ország érdeke azt kívánja, hogy magunk járuljunk ahhoz, hogy esetleg meghazudtolja aggodalmainkat a jövő; magunk járuljunk ahhoz, hogy a törvény ne idézze elő azokat a bajokat, melyeknek bekövetkezését előre láttuk; azt kívánja, hogy segítsünk ennek az országnak visszaadni a felekezeti békét és nyugalmat; segítséget nyújtsunk ahhoz, hogy magyar ember és magyar ember ismét testvérnek érezze magát, felekezeti különbség nélkül; *(Hosszantartó élénk éljenzés.)* azt kívánja tőlünk, hogy, tekintet nélkül a múlt minden keserűségére, véget vessünk az izgalmaknak, véget vessünk a közvélemény azon egészségtelen irányzatának, mely a nemzetet a legéletbevágóbb feladataitól eltereli és fogva tartja az egyházpolitikai hipnotizmus álmában. *(Zajos éljenzés.)*

Igenis, tisztelt választó közönség, aggodalmaim voltak s vannak most is e törvény hatására nézve;

de elvégre azt tapasztaljuk, hogy más országokban is törvényesen létezik a kötelező polgári házasság, a nélkül, hogy kárt okozott volna; a nélkül, hogy az a nép vallásos érzületét csorbította volna. Adja Isten, hogy így legyen ebben az országban is. *(Zajos éljenzés.)*

Én azután sem fogom mondani, hogy okos dolog volt azt megcselekedni. Ha valaki az emeletről leugrik, a mikor a lépcsőn is lemehetett volna és véletlenül nem szegi a nyakát, azért mégsem fogom mondani: okosan tette, hogy leugrott; *(Derültség.)* de föl sem viszem újra az emeletre és nem biztatom, hogy ugorják le még egyszer, csak azért, hogy bebizonyítsam: másodszor a nyakát szegi. *(Derültség.)*

Én tehát a meghozott törvénnyel szemben az izgatás terére lépni nem fogok. *(Éljenzés.)* Egészen más a mi teendőnk. A mi teendőnk egyszerűen azt a beteg irányt gyógyítani, a melybe a közvéleményt az egyházpolitikai harczok túlhajtása terelte. Én egy morphinistát nem gyógyítok meg az által, hogy, ha előbb bal karjába kapta a befecskendezést, most a jobbkarjába adom neki, hanem csak úgy gyógyítom meg, ha minden erővel leszoktatom a morphin élvezetéről. A magyar nemzet morphinista állapotban van; egészségtelen álmái vannak, egészségtelen irányba van terelve érzelmi és értelmi világa. *(Igaz! Úgy van!)* Ezt az egészségtelen irányt, melyet egy oldalról beléje oltottak, nem fogom tovább beoltani más oldalról; hanem leszoktatom a morphiumról és ismét egészséges eledel megkedveléséhez vezetem vissza: és ez az egészséges eledel nem más, mint az összes nemzeti feladatoknak organikus felfogása,

azok keresztülvitelének erőteljes akarása, az azokra való ernyedetlen törekvés. (*Élénk tetszés.*)

Ez a nemzeti politika, t, választó polgárok, — és ez ismét a századok tanulsága, — ez a nemzeti politika nem lehet más, mint szabadelvű politika, mert szabadelvű irány és nemzeti irány ebben az országban mindig karöltve járt. (*Élénk helyeslés és tetszés.*) Ellenfeleink éppen azt a nagy hibát követték el, hogy a szabadelvű irányt nemzeti irány nélkül akarták megvalósítani; hogy e két édes testvér közt családi viszályt támasztottak; hogy a szabadelvűség fokozott — vagy helyesebben szólva: *állítólag* fokozott mértékét, a nemzeti irány rovására szerezték meg maguknak.

Ismétlem: mi nem fogunk ugyanebbe a hibába esni, a másik oldalon, hanem a szabadelvűség parancsait és követelményét úgy fogjuk képviselni, hogy a fő szempont mindig a nemzeti irány szemmeltartása és követelése legyen. (*Élénk helyeslés*)

A nemzeti irány pedig két főágból áll: az egyik az, mely a magyar nemzet hatalmi állásának megerősítésére szolgál kifelé; a másik pedig az a belpolitika, a mely a magyar nemzetnek s a magyar államnak konszolidálására vezet.

Az első követeli közjogunk teljes kiépítését, nem az 1867-iki kiegyezés megváltoztatásával, vagy tágitásával, hanem tökéletes végrehajtásával, ama programm értelmében, melylyel pártunk két év előtt a választó közönség elé lépett. Követeli a koronának teljes egyértelműségbe hozatalát a magyar nemzet érzelmi világával, múltjának kultuszával, jövőjének reményeivel; követeli a magyar nemzeti önértet sértetlen érvényesítését; követeli annak a kárhoztatandó, majd-

nem neveltséges, de egyúttal gyűlöletes megkülönböztetésnek megszüntetését magyar nemzet és magyar állam közt, a melylyel mindig találkozunk, mintha ez két külön fogalom volna, mintha a kettő egymástól elkülöníthető, megkülönböztethető volna; és követeli a magyar nemzet legfontosabb szabadsága: a választási szabadság tisztaságának biztosítását. Mert a 48-iki törvényhozókat, kik az egész magyar népet bevették az alkotmány sánczai közé, és a kik ebben látták annak a biztosítékát, hogy a parlamenti kormány mindig egyszersmind nemzeti kormány lesz — ezeket a 48-iki törvényhozókat működésök egész gyümölcsétől megfosztjuk, ha a magyar nemzet, ha a magyar nép, melynek ép érzékétől várták a nemzeti irány biztosítását, ezt az ép érzékét a választásoknál szabadon nem nyilváníthatja, hanem vagy hatalmi preszsióznak szolgáltatják ki, vagy aljas vesztegetéssel és itatással vezetik félre. *(Igaz! Úgy van!)*

Ez tehát egyik ága a magyar nemzeti politikának. Másik ága pedig erélyes nemzeti belpolitika úgy a közigazgatás szervezetében, mint a nemzeti kultúra előbbre vitelében, a magyar közgazdaság és a magyar társadalom érdekeinek erélyes felkarolásában. Ez a kettő egymás nélkül nem képzelhető. Ily kettős irányban folytatott erélyes nemzeti politika pedig sohasem volt szükségesebb, mint most, midőn a nemzetiségi izgatás nagyobb vakmerőséggel, mint valaha, döngeti a magyar állam, a magyar egységes nemzet várát. *(Igaz! Úgy van!)*

Ha példában akarjátok látni, hová vezet az a szabadelvűség, mely a nemzeti iránytól elválik, hát nézzétek kormányunk teljes tehetetlenségét a

nemzetiségi izgatásokkal szemben. Nézzétek, hogy ugyanaz a kormány, mely a koronával szemben kabinetkérdést csinált abból, hogy a főrendiház szavazatainak arányát meghamisíthassa annyi örökös főrend kinevezésével, a mennyire szüksége van, hogy az ő egyházpolitikája „i” pontjának többséget szerezzen, ugyanaz a kormány, midőn a nemzetiségi kérdéstről volt szó, nemcsak kabinetkérdést nem csinált abból, hogy a magyar koronának hatalma és fénye vessék a latba a magyar nemzeti egység mellett, a nemzetiségi izgatók ellen, — hanem beleegyezett s a korona elé terjesztette azt a borossebesi és kőszegi nyilatkozatot, a mely borossebesi és kőszegi nyilatkozatok a nemzetiségekkel vívott harcban a magyarságnak most is egyik gyengéjét, a nemzetiségi izgatóknak pedig egyik erősségét képezik. *(Igaz! Úgy van!)*

Tisztelt uraim! Jól tudom én, hogy az ily erőteljes és egységes, valamint a külső vonatkozásokban a magyar nemzet igazait követelő, úgy a belügyek terén következetes politika érvényesítése sok akadályba ütközik.

Mióta én a közpályán működöm, sohasem hiányoztak jó barátaim, a kik nekem azt tanácsolták, hogy ejtsem el programmunk ama pontjait, melyek a közjogra, a nemzeti érzületre, szóval a magyar nemzet külhatalmi állásának biztosítására vonatkoznak, ejtsem el ezeket, mert hiszen programmunk e pontjai állják el útját annak, hogy kormányra juthassak, vagy a hatalomnak részesévé válhassak. Tisztelt uraim, ez így is van. Én e tekintetben semmi felvilágosításra, tanácsra nem szorultam. Nagyon jól tudom, nagyon jól ismerem a helyzetet; tudom, hogy

a ki ma itt önök előtt szerényen áll, mint egyszerű képviselőjük, (*Élénk éljenzés.*) már régen ott lehetne a hatalmi polczon, hogyha ezt a jó tanácsot követni, hogyha a magyar nemzet külhatalmi állására vonatkozó követelményeit elejteni kész és hajlandó volna. (*Élénk éljenzés.*)'

Nem ügyetlenség és nem ügyefogyottság ez, a miért ezt nem teszem; hanem mély és szilárd meggyőződés, a melytől lelkiismeretem nem engedi, hogy elálljak és eltántorodjam. (*Élénk helyeslés.*)

Hogyan akarják, micsoda eszközökkel akarják, hogy a magyar állam ereje imponáljon a nemzetiségi izgatóknak, ha a magyar nemzet oly gyengének mutatkozik, hogy nem képes azoknak a jogoknak teljességét kivívni, a mely jogok őt az 1867-iki kiegyezés alapján is megilletik? Hogyan akarják, hogy a magyar állam imponáljon a nemzetiségi izgatóknak, ha az állam egyik intézményének, a hadseregnek keretében untalanul látunk olyan j élénkségeket, melyek arra mutatnak, hogy a magyar állam a maga összeségében, a maga egészében a saját institúcióinak egyikére, a hadseregére nem tud hatni, annak keretében nem tudja a maga akaratát érvényesíteni? Hogyan akarják, hogy a magyar állami nyelv szuverén jogának elismerése nem magyarajku polgártársainknak szívébe, vérébe, húsába menjen át, ha azt látjuk, hogy a magyar állam egyik intézményének, a hadseregnek orgánumai a magyar állam czivilhatóságait nem érdemesítik arra, hogy a magyar állam nyelvén levelezenek velük? Hogyan akarják, tisztelt választó közönség, hogy a mi belső ellenségeink erőseknek ismerjenek el minket, ha ma-

gunk bevalljuk, hogy gyöngék vagyunk, ha magunk lemondunk oly dolgokról, a melyekhez kétségtelenül jogunk van, a melyek nemzeti életünknek életfeltételei, annak bevallásával, hogy nincs elég erőnk azok keresztülvitelére?

Ez az egyik ok, a mely miatt nem mondhatok le ama közjogi követelményekről, a melyeket programunkba felvettünk, *(Élénk éljenzés.)*

A másik ok pedig a következő: *(Halljuk! Halljuk!)* A hány reform a közigazgatási téren készül, a dolog természete szerint, mindmegannyi a központi államhatalomnak megerősödésével jár.

Nos hát, tisztelt uraim, erre kész vagyok, ezzel a szükséggel leszámoltam. De a központi hatalomnak megerősödéséhez segédkezet csak akkor nyújtok, közreműködésemet csak akkor ajánlom fel, szavazatomat csak akkor adom, ha biztosítékom van arra, hogy ez a központi államhatalom mindenkor magyar nemzeti irányú fog lenni. *(Élénk helyeslés és tetszés.)*

Addig, míg a megkülönböztetés a magyar nemzet és a magyar állam közt a hivatalos szótárban is szerepel, aggodalommal kell nézmem a központi államhatalomnak ama mértéktelen erőnövekedésére, mely a közigazgatási reformokból származhat. *(Igaz! Úgy van!)* Nyíltan és világosan fogom tehát elmondani, hogy minő magatartást fogok követni a kormány közigazgatási reformjavaslatával szemben.

Ez igen egyszerű. Mindaddig, míg gyökeres és mélyreható intézkedésekkel nincsen biztosítva a magyar nemzet részére a választások szabadsága, és mindaddig, míg olyan politikai irányt nem látok meghonosítva, mely a központi államhatalomnak magyar

nemzeti irányát mindenkorra biztosítja: mindaddig semmi olyan intézkedéshez, mely a központi hatalmat megerősíti, nem járulok; (*Élénk éljenzés.*) sőt annak meggátlására minden alkotmányos eszközt felhasználok. (*Élénk éljenzés.*)

Látjuk, tisztelt uraim, hogy nagy és súlyos feladatok állnak előttünk. Nemcsak intézményeinknek ferde és veszedelmes irányban való fejlődését kell meggátolnunk, nemcsak intézményeinknek helyes irányú megalkotását kell elősegítenünk, hanem meg kell gyógyítanunk a nagy részben beteggé vált közszellemet. Vissza kell azt terelnünk abból a veszedelmes egyoldalúságból, a melybe hatalmi érdekek szempontjából belevittók; vissza kell terelnünk abból az egyházpolitikai márból, a magyar nemzeti eszmék egységes erőteljes fel fogása felé; vissza kell terelnünk a szabadelvűnek nevezett kozmopolitikus hipnotizmus teréről ama nemzeti szabadelvűség terére, amely világosan tudja azt, hogy a szabadság kultusza össze van nőve a magyar nemzet életével, de azt is tudja, a mi minden életre való nemzet politikájának alapja: hogy semminemű kozmo politikus áramlat kedvéért, semminemű radikalizmus, liberalizmus, konzervativizmus, klerikalizmus, szóval az izmusok egész sorozatának kedvéért a nemzeti egységnek, a nemzeti hatalomnak, a nemzeti jogok integritásából egy jottát sem szabad feláldozni. (*Élénk helyeslés.*) Ezeket a nehéz feladatokat kell teljesítenünk és Isten segítségével teljesíteni is fogjuk. (*Élénk helyeslés.*)

Hiába beszélnek azt a kormány sajtónak éppen a legutóbbi időben nagyon feltűnő módon felszaporodott (*Derülség.*) orgánumai, hogy ez a párt, a nem-

zeti párt és én az utóbbi idők harczi által annyit vesz-
tettünk erőben és tekintélyben, hogy nagy feladatok
megoldására többé képesek nem vagyunk. (*Derültség.*)
Hogy vesztetem-e, vagy nem a közvélemény
egyes rétegeiben, egyes helyeken, nem tudom; mert
hiszen ismert és általam itt most nem fejtegethető
okokból, a sajtó egy részének okoskodásait nem tu-
dom a közvélemény hamisítottan kifejezésének elfo-
gadni (*Igazi Úgy van!*) és népszavazást sehol sem
rendeztek. De legyen úgy, hogy némely helyen
vesztetem. Hát ezzel szemben odaállok és bátran
odaállhatok az én egész tizennyolcz éves szerény po-
litikai multammal, küzdelmeimnek egész történetével
(*Zajos éljenzés.*) és felszólíthatok mindenkit: álljon
elém az az ember, a ki az én tizennyolcz éves par-
lamenti működésemben egy órát, de egy pillanatot is,
kötetszámra menő beszédeimben egy mondatot, de
egy szót is tud találni, a mi nem a magyar nemzet
jogai integritásának védelmére, nem a magyar nem-
zeti önérzet megőrzésére szolgál. (*Élénk éljenzés. Úgy
van! ligy van!*) A mely közvélemény azután e bár
igénytelen, de következetes, becsületes multam után
azért fordul el tőlem, mert az egyházpolitikai refor-
moknak egy részletében nem követtem ingatag nád-
száltként a pillanatnyi áramlatok szellőjét, — a mit te-
hetnek azok, a kik a politikát spekuláczióknak, vagy
sportnak tekintik, de nem tesznek azok, a kiknek a
politika komoly meggyőződések érvényesítése, — a mely
közvélemény tehát azért, mert nem hajoltam meg az
állítólagos vagy valódi közérzületnek pillanatnyi köve-
telménye előtt, el tud fordulni tőlem, az én multamat
elfelejti, ezért tőlem az általam eddig élvezett bizal-

mát megvonja: ezt a közéleményt én nem számítom veszteségeim közé, mert ez akkor úgyis egy hamis érték volt, mely politikai mérlegemben a számokat szaporította csak, de a valódi értékek mennyiségét nem és ha ezt ama mérlegemből le kell írnom, ezzel vagyonom nem lesz csekélyebb, hanem inkább mérlegem lesz realisabbá. *(Élénk tetszés és helyeslés.)*

Azzal végzem szavaimat, a mi egyszersmind önökkel szemben a köteles hála kifejezése.

Midőn az egyházpolitikai harczok javában folytak, megjelent nálam Budapesten egy küldöttség, mely nekem a rám hárult politikai kitüntetéseknek legbecsebbikét hozta: Jászberény város díszpolgári oklevelét. *(Élénk éljenzés.)*

Engedjék, meg, tisztelt barátaim, hogy most mindnyájuknak, a város egész közönségének megköszönjem ezt a kitüntetést: *(Zajos éljenzés.)*

E díszpolgári oklevélben annak megokolásául, hogy miért ruházták rám ezt a tisztet, a következő szavakat olvastam: „a nemzeti politika terén követett tántoríthatatlan magatartásáért“. — Ez volt, tisztelt barátaim, az indok, melyért engem kitüntettek és ez a kitüntetés e mellett az indokolás mellett annál nagyobb mértékben esett jól szívemnek, mert erre lelkiismeretem azt a visszhangot adta, hogy azt megérdemltem. *(Élénk éljenzés.)*

Megérdemltem a múltban, tisztelt barátaim, meg iogom érdemelni a jövőben is. A nemzeti politika terén tanúsított tántoríthatatlanság volt életemnek dísze, büszkesége, erőssége eddig is, s ez lesz életem tartalma ezután is. Isten áldja meg önöket. *(Szűnni nem akaró zajos éljenzés.)*

A VALLÁS SZABAD GYAKORLATA.

— 1894. október 17. —

T. képviselőház!

A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslathoz, jóllehet szerkezeti szempontból többféle kifogásom volna ellene nekem is és elvbarátaimnak is, az első tárgyaláskor hozzájárultam szavazatommal és így természetesen most is hozzájárulok ahhoz, hogy e törvényjavaslat a főrendiháznak újabb alkotmányos tárgyalás és szíves hozzájárulás végett visszaküldessék.

Legyen szabad azonban ez alkalommal néhány megjegyzést tennem a dolgok továbbfejlődése érdekében és abból a célból is, hogy úgy a magam, mint elvbarátaim túlnyomó többségének meggyőződését kifejezésre juttassam e javaslat némely részleteiről. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kik figyelemmel kísérték a főrendiház tárgyalását, bizonyára velem együtt konstatálták, hogy az a kórdós, mely e javaslat sorsa fölött ott döntött, annak az az egyetlen része, mely komoly opposzíciónal találkozott; a *felekezetenküliséget* törvénybe iktató és szervező intézkedés volt. Meg vagyok győződve,

hogy ez intézkedés mellőzésével a törvényjavaslat többi részének elfogadása nehézségekbe nem fog ütközni, és így az rövid idő alatt törvényerőre emelkedhetik. És azért, ámbár formailag most csak a felett határozhatunk, hogy a javaslatot visszaküldjük-e, vagy annak elvetésébe belenyugszunk-e, talán még sem lesz érdektelen, ha eszmecserét folytatunk a javaslat ama része fölött, a mely tulajdonképpen a javaslat elvetésének indoka volt, a melyben tehát a nehézség rejlik. *(Élénk helyeslés. Halljuk! balfelől)*

E tekintetben, t. képviselőház, nem habozom kijelenteni, ma is ugyanazon az állásponton állok, a melynek e javaslat első tárgyalásakor megbízásunkból Kovács Albert t. képviselőtársam adott kifejezést, hogy tudniillik a felekezetenélküliség törvénybeigntatását és mintegy intézményes szervezését nem helyeselhetjük, időelőttinek és sok tekintetben veszélyes dolognak tartjuk.

Én, t. képviselőház, az elvont eszme terén nem veszem fel a harczot e kérdésben. Készségesen elismerem, hogy, az eszményi felfogás logikája szerint, nem lehet kifogást tenni a felekezetenélküliség ellen. A lelkiismereti szabadság elvének konzekvenciája utóvégre az, hogy valaki érvényesíthesse azt a meggyőződést is, a mely szerint a létező felekezetek egyikének tanaiban sem talál kielégítést s arra sem érzi magát hivatva, hogy a vallásalapítók sorába lépve új felekezetet alkosson. Ez, t. Ház, az elvi konzekvencia szempontjából előttem is tiszta dolog, e felett nem is vitatkozom. De midőn törvényeket alkotunk, akkor előttem bizonyos elveknek és bizonyos eszméknek, bármily magasztosak és helyesek legye-

nek is, a logika utolsó végletéig való keresztülvitele másodrendű pont. Elsőrendű álláspont az, mely ebben az axiómában jut kifejezésre. „Salus rei publicae suprema lex“. Én azt kérdem, vájjon a nemzetnek, a nemzet erkölcsi kohéziójának, a nemzet erkölcsi szilárdságának, a nemzet erkölcsi állapotának valamely intézkedés használ-e, vagy nem veszélyes-e? És ha e szempontból fogom fel a dolgot, akkor nem tagadhatom, hogy a felekezetenélküliség törvénybeigtatása ellen nekem számos aggályom van. (*Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*)

A felekezetenélkülöségi álláspont, a tisztán egyéni vallási álláspont, igenis, filozófiai műveltséggel bíró egyéneknél gyakran fordulhat elő mint komoly meggyőződés; de a kevésbé művelt tömegeknél a felekezetenélküliség álláspontjára való helyezkedés vajmi ritkán vagy egyáltalán soha sem fog önálló filozófia meggyőződés kifolyása lenni, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) hanem mellékes, sokszor a legkicsinyesebb, a meggyőződéssel, az erkölcsi világrenddel semmi kapcsolatban nem álló, sőt esetleg azzal ellentétben levő rugókon fog alapulni, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) következményeiben pedig az erkölcsi világrendtől való teljes elszakadást fogja jelenteni.

Én, t. Ház, nem tudom kitenni jó lélekkel a mi népünket e veszélynek. (*Helyeslés a baloldalon.*) Elvégre, azt a művelt embert, a ki minden felekezet tanaival bensőleg szakított, a külső tartozás valamely felekezethez, sohasem feszélyezi; hipokrizisnek sem lehet nevezni, minthogy az egész világ tudja, hogy a benső gondolkozás szabadságát a felekezethez való tartozás százezreknél nem alterálja, nem érinti. És

annak a kevés művelt embernek, a ki még ezt a külső hozzátartozást valamely felekezethez is nyűgnek érzi, ennek a kevés embernek skrupulózitását, szerintem, áldozatul kell hozni a tömegek sokkal nagyobb érdekének, és az ilyen legfinomabb felfogások kielégítésének kedvéért százezreket, sőt milliókat az erkölcsi elvadás veszélyének nem szabad kitennünk. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Ez, t. Ház, az én érdemleges indokaimnak egyik része. Másik része, mely miatt a felekezetnélküliség kimondását időelőttinek tartom, a mi egyházaink állapotában rejlik. A doktriner felfogás nagyon közömbös dolognak tekintheti azt, hogy vájjon azok az egyházi szervezetek, a melyek a magyar társadalom keletkezésével és fejlődésével történetileg össze vannak növe, és a melyek a magyar társadalom szilárdságának és szerveztségének egyik alkotó elemét képezik, vájjon ezek a szétmállás veszélyének ki vannak-e téve? Vájjon azok nagyobb vagy kisebb veszteségeket szenvednek-e? Ez a doktriner felfogás előtt teljesen közömbös. De a gyakorlati politikus felfogása előtt, előttem nem közömbös. Mert magyar politikus előtt nem lehet közömbös az, vájjon különösen azok az egyházak, a melyek a magyarság társadalmi szervezetéhez tartoznak, annak szilárdságában oszlopokul szolgálnak, a felekezetnélküliség partmosó hullámain kár nélkül ki tudják-e állni? Már pedig az a két egyház, a mely Magyarország társadalmi életére és állami fejlődésére nézve a legnagyobb fontosságú, a katolikus egyház és a protestáns egyházak, két különböző okból, ma még, az én felfogásom szerint, gyöngék arra, hogy veszély nélkül szembeszállhassanak ennek az új elv-

nek a törvénybeiktatásával. A katolikus egyház a szervezet hiánya miatt gyönge, a protestáns egyházak pedig gyöngék anyagi szegénységük miatt, mely őket híveik tetemes adózására készítetik. Mindaddig, míg a gyöngeségnek ez a két oka az egyházak életében gyógyítva nincs; mindaddig, míg a katolikus egyház Magyarországon azt a szervezetet meg nem kapta, a mely neki a szilárdságot megadja, *(Helyeslés bal felől.)* míg a protestáns egyházak anyagi ügyei rendezve nincsenek, időelőtti dolognak tartom erre a két egyházra a többiekkel együtt ráereszteni azt a támadó áramlatot, a mely a törvénybe iktatott és proklamált felekezetenélküliségben jelentkezik. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Azt hiszem, t. Ház, ha mi a szabadság ideáljának megvalósítása felé haladunk, azt az elvet kell követnünk, hogy a szabadság intézményeinek létesítését konstruktív hatálylyal, felépítő, szervező, a nemzetet megerősítő, nem pedig desztruktív irányzattal, a társadalmat szétbontó s a nemzetet erőelemeinek egységében gyöngítő hatással eszközöljük.

De bármint legyen is, van a kérdésnek egy egészen hétköznapi, egészen aktuális oldala, mely azonban nem minden fontosság nélkül való. *(Halljuk! Halljuk!)*

A főrendiházban a felekezetenélküliség ellen támadt opposzió nem csupán azok részéről nyilvánult, a kik a kormány egyházpolitikájának egyéb részeit is, különösen a házasságjogot visszautasították; hanem a felekezetenélküliséggel ellentétes álláspontra helyezkedtek sokan, mégpedig igen tekintélyes férfiak, azok közül is, a kik a kormány egyházpolitiká-

jának egyéb részeit mindedig buzgóan támogatták. Ebből, ha az emberek komolyságában való minden hitről lemondani nem akarunk, azt a következtetést kell levonni, hogy igen kevés, vagy talán semmi kiállítás sincsen arra, hogy, a felekezetenélküliség élvéhez ragaszkodva, e javaslatot a főrendiházban keresztül lehessen vinni. Már most, t. Ház, mindenkinek elfogulatlan megfontolására bízom, azoknak is, a kik elvileg velem egyet nem értenek a felekezetenélküliség kérdésében, — vájjon érdemes-e a reform e részletének erőszakolása kedvéért az egész egyházpolitikai akció befejezését késleltetni? Azt hiszem, az országnak egyik igen nagy érdeke az, hogy e kérdések tárgyalása végre-valahára véget érjen. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Nagyon tartok ugyan tőle, hogy azok a hullámok, a melyeket az e részben elkövetett hibák az országban felidéztek, akkor sem fognak egyhamar lecsendesedni. Bár rossz próféta legyek! De addig, míg függőben vannak egyes kérdések; addig, míg nincsen végleg és formailag befejezve e tekintetben a törvényhozási akció: mindaddig azok lecsendesítésének lehetősége is ki van zárva; mindaddig a közfigyelmet, mindaddig az egész közéletet a legegészségtelenebb módon dominállak és abszorbeálják ezek az egyházi kérdések, (*Úgy van! bal felől.*) és e domináló és abszorbeáló szerepük hatása a közvéleményben, az egész közéletben, Magyarország egész társadalmi életében mindenki előtt világossá válhatott a szünetek alatt, midőn az ország különböző vidékein megfordultunk. (*Úgy van! bal felől.*)

Még ha valaki arra az álláspontra helyezkedik is, hogy a felekezetenélküliség törvénybeiktatása nélkül

csonka az egész akció; hogy a felekezetenélküliség törvénybeiktatása most is helyes és kívánatos: még akkor is a magasabb érdek, szerintem, az, hogy ves-sünk véget valahára az egyházpolitikai akcióval össze-kötött izgalmaknak. (*Úgy van! balfelől*) Én kezdettől fogva azt mondtam mindig, és a közel jövő nekem fog igazat adni, talán már a jelen is igazat ad ne-kem, hogy e reformok terén a középszerű béke is jobb, mint a legfényesebb győzelem; (*Igaz! bal felől,*) hogy ily természetű alkotások terén a kevesebb, a mit azonban közmegnyugvással lehet keresztülvinni, hogy az ország egyik része ne tekintse magát az ország másik része által legyőzöttnek. (*Úgy van! Élénk he-lyeslés bal felől.*) Vegyék ezt az igazságot tekintetbe legalább most. Ebből a szempontból is csak nagyon ajánlhatom a t. kormánynak, hogy a főrendiházi má-sodik tárgyalásakor a felekezetenélküliségre vonatkozó fejezetek fentartásához ne ragaszkodják. (*Élénk helye-slés balfelől*) Konkrét indítványt e tekintetben nem te-szek, hanem csak nézetemet akartam kifejezni, hogy hozzájáruljak, a mennyire gyenge erőm engedi, annak a küzdelemnek a befejezéséhez, melynek a befejezése, ismétlem, ma az országnak nagyobb érdeke, mint annak a legtökéletesebb eredményekre való vezetése. (*Igaz! balfelől*) Különben magának a törvényjavaslat-nak a főrendiházhoz való visszaküldéséhez, mint mon-dám, hozzájárulok. (*Helyeslés.*)

LESZÁMOLÁS.

— 1895. márczius 7. —

E beszédet Apponyi az 1895-iki költségvetési törvényjavaslat tárgyalásakor mint zárszót mondotta. Wekerle az 1894. december 28-iki ülésen jelentette be a kabinet lemondását, miután „nem bírta a korona bizalmát kellő mértékben“ s ő felsége Bánffy Dezsőt, a Ház elnökét bízta meg új kabinet alakításával. Az új miniszterelnök, ki a Ház 1895. január 14-iki ülésén mutatta be magát és kabinetjét, alig, hogy elfoglalta helyét, felajánlotta Apponyinak és pártjának a fűziót, volt is ez ügyben tanácskozás, de eredmény nélkül, mert Apponyi csak a nemzeti párt programjának teljes integritásával lépett volna fűzióra a szabadelvű párttal. Az alábbi beszéd, mely Apponyinak legnagyobb beszéde (harmadfél óráig tartott) *valóságos leszámolás* s különösen a befejező része rendkívül mély hatást tett.

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) A költségvetési törvényjavaslat felett megindult vita, ez alkalommal, szokatlan arányokat öltött, de ezen nincs mit csodálkozni és nincs mit sajnálkozni. Nagyon megindokolták a vitának e terjedelmét azok a rendkívüli események, a melyek azt megelőzték, sőt azok is, a melyek ennek a vitának különböző stádiumait követték. Megindokolta a lefolyt kormánykrízis sajátságos lefolyása, a jelenlegi kormány hatalomra jutásának sajátságos

módja, a tisztelt miniszter uraknak és különösen a tisztelt miniszterelnök úrnak nem eléggé kidomborodott, nem eléggé ismeretes politikai egyénisége, a melynek kidomborodását a Ház és az ország éppen ettől a vitától várta s várhatta méltán; megindokolták továbbá azok a kritikus viszonyok, a melyek egyes pártok kebelében állottak be, mind megannyi szimptomái annak a forrongó állapotnak, melyben az egész ország van.

Én, a ki az ellenzéki oldalról első voltam szerencsés ebben a vitában szót emelni, néhány vonással igyekeztem az ország helyzetét lerajzolni, néhány vonással igyekeztem azokat a veszélyeket ecsetelni, melyekkel ez a helyzet fenyeget; azokat a feladatokat összegezni, melyek részint ama veszélyek elhárítása, részint a nemzeti haladás szakadatlan fejlődésének folytonossága szempontjából mindnyájunkra, de legelső sorban a kormányra hárulnának és e feladatok nagyságához és súlyához mértem a tisztelt kormány politikai erejét.

Az ítélet, melyre én a vita kezdetén jutottam, nem volt kedvező; de éppen a vitának terjedelme alkalmat és lehetőséget nyújtott arra, hogy ez az Ítélet esetleg módosuljon. Sajnálattal kell konstatálnom, hogy ma, a vita végén, az a kedvezőtlen vélemény, a melylyel a tisztelt kormány iránt voltam, a helyzet követelményeihez mért erejét illetőleg, mondhatom, nemcsak kedvezőbbé nem vált, hanem mindinkább meggyőződtem arról a csaknem megdöbbentő aránytalanságról, mely a kabinet ereje és a reá nehezedő feladat nagysága közt van. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)*

Mi volt a válasz, a melyet úgy a tisztelt kormány tagjai, mint a tisztelt többség padjairól felszóltat képviselők részéről nyertem arra a képre, melyet a tisztelt Ház elé állítottam? Azokra a problémákra, a melyekre a tisztelt Ház figyelmét irányítani iparkodtam? A válasz részint kicsinyes, csipkedésekből állott, melyekkel a kormány tagjai valószínűleg az ők debbatteri képességüket akarták bebizonyítani a tisztelt Ház előtt. (*Igaz! Úgy van! Derütség a baloldalon.*) Ezek a csipkedések nem nagyon sikerültek. Mert például az, a melyik a legnagyobb hatást idézte elő, Wla&sios tisztelt miniszter úré, a ki engem úgy aposztrofált: tehát hol van az az egysegítő gondolat, a melylyel ön az ellenséges táborokra osztott magyar társadalom szolidaritását helyre akarom állítani? — és önnönmagának válaszolva ezt mondja nekem: hát egy katonai akadémiával akarok én az országnak anyagi nyomorán segíteni? Ez volt körülbelül a leghatásosabb mindazon személyes természetű, apróbb és nagyobb malíciák közt, melyekkel különben egész jogosan és a parlamenti szokásnak teljesen megfelelő módon a tisztelt kormány részéről ellenem küzdeni akartak. Tehát nem, az ország anyagi nyomorán nem akarok egy katonai akadémiával segíteni. Ez az egész kigúnyolás, ez az egész szemrehányás engem és azt a pártot, melyhez tartozni szerencsés vagyok, csak akkor illethetné méltán, ha mi az ország anyagi helyzetével nem akarnánk behatóan foglalkozni; ha mi részesei lettünk volna annak a közgazdasági politikának, mely nem egyedül, de nagy részben okozója annak az anyagi nyomorúságnak; (*Helyeslés a baloldalon*) ha mi ezekkel az anyagi bajokkal szemben

vagy közönyösen félrevonultunk, vagy visszariadtunk volna éppen a legéletbevágóbb, éppen a legérélyesebb rendszabályok alkalmazásától. De minthogy mindenki tudja, Hogy mi azokat a kereskedelmi szerződéseket, azokat a vámvisszaéléseket, melyek hozzájárultak az ország mezőgazdasági bajainak kiélesítéséhez, kezdettől fogva ostromoltuk, ellenök küzdöttünk, azok veszélyességére figyelmeztettünk; miután mindenki tudja és e költségvetési vita is tanúsága annak, hogy az ország anyagi bajaival rendszeresen foglalkoztunk, azok orvoslására az eszközöket egy rendszerbe foglalván, magunk közt megállapítottuk és itt a Házban előadtuk: minket azzal a szemrehányással illetni, hogy az ország összes bajaival szemben más panáczeánk nincs, mint egy katonai akadémia: ez, tisztelt Ház, malíciának is gyenge és éleznek is, személyes támadásnak is nagyon sikertelen. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) De nemcsak sikertelen, hanem veszedelmes is, mert megindítja a gondolkodást abban az irányban, hogy ki tehát az, a ki inadekvát eszközökkel akar segíteni az ország anyagi helyzetén; ki tehát az, ki a népnek kenyér helyett csak frázist ígér! Azzal a kormányval szemben, mely, részint saját politikájával, részint az általa folytatott, tehát elődeinek általa átvállalt politikájával, az anyagi bajok' kiélesítéséhez járult; mely most is visszaretten minden oly életbevágó rendszabálytól, melylyel hatalmas társadalmi vagy politikai tényezőknek érzékenységét érintené; az a kormány, a mely — a mint az alföldi inség felett itten megindult, igen rövid vitában kifejtették — a budapesti pénzpiacznak akkor, amikor ez megszorult — hozzá teszem, igen helyesen — több

milliót bocsátott rendelkezésére a pénztári készletekből, de az írásban levő Alföld kérésére még azt a nyomorult 400 ezer forint segélyt is, melyet az ottani hitelviszonyok javítása igényel, csak a jövő ősze helyezi kilátásba: az a kormány s annak támogatói nincsenek feljogosítva arra, hogy egy oly pártot, mely az ország közgazdasági érdekeivel épp oly behatóan foglalkozik, mint annak közjogi sérelmeivel, azzal vádoljon, mintha az anyagi bajokon egy katonai akadémiával akarna segíteni! *(Zajos helyeslés balfelől.)* Mert az a kormány, a mely minket így provokál, midőn ő maga az anyagi bajokkal szemben részint felületesenek, részint tehetetlennek mutatkozik, provokál minket arra is, hogy azt mondjuk: önök meg az anyagi bajokon a kötelező polgári házassággal akarnak segíteni. *(Elérik tetszés és derűltég a baloldalon és a közfnyen.)*

De hát, tisztelt Ház, ön az ilyen csipkedéseknek fontosságot nem tulajdonítok és azokat valóban csak a jövődöben szolgáló hasznos tanúságként említettem fel, a tisztelt miniszter uraknak ezen a téren, tudniillik a parlamenti debatt terén mutatkozó újonczságuknak akarván segítségére jönni. Mert apró malíciák és személyes támadások, az illem korlátai között, e parlamentben teljesen jogosultak, csak vigyáznia kell annak, a ki azt más ellen intézi, hogy ezt a fegyvert ne lehessen sokkal nagyobb sikerrel visszafordítani ő ellene. *(Tetszés és helyeslés a baloldalon.)*

De, tisztelt képviselőház, a malíciákon és csipkedéseken kívül, melyek közül a legsikerültebbel most leszámoltam, és azért a többieket nyugodni engedem, komoly panaczeája a tisztelt kormánynak az ország

Jelenlegi bajaival szemben tulajdonképpen csak kettő volt. Az egyik érdemleges, s ez az egyházpolitikai törvényeknek rögtön való végrehajtása, a másik formai és ez inkább a parlamenti helyzetnek orvoslását célzó, úgynevezett fúzió.

Ezzel az utóbbival bevezető beszédemben nem foglalkoztam, csak futólag említettem azt, minthogy azonban a Háznak annyi tagja és oly komoly férfiak tették azt szóvá, kénytelen leszek e témával is behatóan és kimerítően foglalkozni.

Első sorban azonban azokra akarok reflektálni, a miket a meghozott egyházpolitikai törvények rögtön való végrehajtásának szükségességéről mondtak. *(Halljuk! Halljuk!)*

A tisztelt belügyminiszter úr és a tisztelt kormánypárton felszólalt tisztelt képviselő urak, beleértve a tisztelt előadó urat is — mindannyian bizonyos elismeréssel fogadják abbéli nyilatkozatomat, hogy én a már megalkotott törvények revízióját nem számítom politikai céljaim közé, s azokat mint befejezett törvényalkotásokat respektálni kívánom. Azonban — úgymond a tisztelt belügyminiszter úr — micsoda respektálása az a törvénynek, ha végrehajtását a bizonytalanba akarjuk kinyújtani?

Mellesleg legyen mondva, a tisztelt belügyminiszter úr fogalmai arról, hogy mi egy törvénynek a respektálása és mi nem, reánk nézve nem igen mérvadó, azok után, a miket a törvények respektálása terén ő nála tapasztalunk. *(Derűltég és helyeslés a baloldalon.)*

Én igen sajnálom, hogy tisztelt barátomat, a tisztelt belügyminiszter urat, a ki iránt egyénileg a

legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, mindjárt hivataloskodása elején,-az ő tevékenységi körébe vágó olyan sajtósági törvényt magyarázókon, vagy, helyesebben mondva törvényelferdítéseken kellett rajta érnünk, mint a minőket ő szóval és tettel elkövetett. Hogyan merülhetett fel egyáltalán vita arról, hogy a néptanítókat novelláris intézkedés nélkül is lehet anyakönyvvezetői funkciókkal felruházni, mert hiszen az anyakönyvvezetői állás nem hivatal? Hogy ilyen okoskodás egy belügyminiszteri programnyilatkozat védelme céljából megpróbáltatott és hogy a tisztelt kormánypart jogászai közül egyik-másik, nehogy miniszterét cserben hagyja, ilyen kétségbeesett vállalkozásra adta magát — az taktikai hiba volt. Jobb lett volna a belügyminiszter bonyhádi programnyilatkozatát lassankint feledésnek átengedni, mint a Ház elé hozni, mellette erősködni és mellette vitát indítani. *(Igaz! Úgy van! bal felől!*

Ahhoz a törvényhez, melyet Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam idézett, s a melyben az van, hogy az állami anyakönyvvezető e funkciójának teljesítésében, állami hivatalnoknak tekintendő, sorozhatnám magának a házassági jogról szóló törvénynek számos paragrafusát, melyek mind így hangzanak: „Házasság csak állami hivatalnok előtt köthető érvényesen.“ E szerint, ha az anyakönyvvezető néni közhivatalnok, az előtte kötött összes házasságok érvénytelenek lesznek. *(Igaz! Úgy van! a bal-és szélső baloldalon.)*

Hát, tisztelt Ház, erről ne vitatkozzunk tovább, *(Halljuk! Halljuk!)* hanem ha már a belügyminiszter úr a tanítókat meg akarja bízni az anyakönyvvezetői

funkcióval, akkor inkább mondassa ki novelláris törvény útján, hogy a néptanítókról szóló törvény illető szakasza nem vonatkozik az anyakönyvezetői fánkcióra. Akkor a kérdés czélszerűség szempontjából megbírálnak, de törvényesség szempontjából Ahhoz szó nem fér; de azzal, hogy a tisztelt belügyminiszter úr — mint Bonyhádon mondotta — tisztelt kollégáját, a közoktatásügyi minisztert felkéri a népoktatási törvénynek olyan interpretációjára, mely szerint a néptanítókról szóló törvény idetartozó szakasza nem vonatkozik az anyakönyvezetői hivatalra, semmi sincs nyerve, ha csak a tisztelt belügyminiszter úr törvényismerete nem terjed odáig, hogy a törvény hiteles interpretációja két miniszternek egymás közt kedélyesen elvégzendő házi ügye. *(Élénk derűtség és tetszés a bal- és szélső baloldalon. Egy hang balról; Botrány!)*

Épp oly szerencsés volt, — de ez már komolyabb dolog — a tisztelt belügyminiszter úr [abbeli intézkedésének a védelmében, a melyet a zágrábi érsek titkárával szemben Csáktornyán alkalmazott. *(Halljuk! Halljuk!)* Hát, tisztelt Ház, ne is mondják, előre tudom, önök azt fogják mondani, hogy én a néppártnak védelmére kelek. *(Felkiáltások a jobboldalon: Hát nem azt akarja? Nagy zaj a baloldalon.)* Előre tudom; hanem ez engem egy pillanatig sem tartóztat vissza ama kötelességem teljesítésétől, hogy a jogtalanság és törvénytelenég ellen felszólaljak, akárki ellen követték is azt el. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Hodie mihi, cras tibi.

Ha törvénytelenéget követtek el, ránk egyáltalában nem lehet hatással, vájjon rokonszenvvel

viseltetünk-e vagy sem az egyén vagy az ügy iránt, a melylyel a törvényteleniséget elkövették. (*Úgy van! Úgy van! balfelől*) Itt nekünk más kötelességünk nincsen, mint a törvénynek érvényt szerezni; mert vége volna a törvényes állapot biztosságának, ha a parlament a törvények fentartásánál, a törvényteleniség kárhoztatásánál az által vezetetté magát, vájjon szereti-e azt vagy nem, a ki ellen a törvényteleniséget elkövették. És a jelen esetben ez a törvényteleniség annál súlyosabb, mert a mi közjogi viszonyainkra olyan árnyékot vet, a mely Magyarország és az egész magyar korona területének állami egységét veszélyezteti. (*Úgy van! balfelől.*) Hivatkozni egy rendeletre, amely kizárólag csak külföldiekre vonatkozik, horvátországi illetőségű magyar állampolgárral szemben, oly veszedelmes baklövés, a melyet a többség semmiféle minisztériumnak a fentartása érdekében nem szankcionálhat, (*Élénk tetszés balfelől*) vagy ha szankcionál, nekünk kisebbségnek kötelességünk ez ellen a legerélyesebben felszólalni. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

Nem tartalmaz ugyan magában törvényteleniséget, hanem mindenesetre a helyes törvényhozási praxisnak és a törvénytiszteletnek szempontjából igen aggályos az a nyilatkozat, a melyet a tisztelt igazságügyminiszter úr az ő tárczájának a megvitatásakor tett, hogy ő a házasságjogi javaslatot, a házasságjogi eljárásról szóló törvény megalkotása előtt is életbe léptethetőnek tartja. Már most, akár hogyan értelmezzük ezt a nyilatkozatot, akár úgy, hogy a tisztelt igazságügyminiszter úr rendeleti utón véli az eljárási szabályokat életbe léptethetőnek

— mi hallatlan dolog volna akkor, mikor a törvényhozásnak minden faktora együtt van és így a törvény alkotásával foglalkozhatik, — akár úgy érti, hogy egyáltalában semmiféle rendszabály nem szükséges az eljárást illetőleg és így az ilyen rendszabályok megalkotása nélkül is életbe léphet a házassági jog: ez a házassági jog életbelépésének jogi előfeltételei, jogi következményei iránt oly tájékozatlanságot árul el, (*Úgy van! balfelől.*) a mely igenis megmagyarázza azt a merész vállalkozást, hogy hat hónap, illetőleg kilencz hónap alatt az egész életbeléptetéssel elkészüljenek: a mi azonban, egybevetve a tisztelt belügyminiszter úr által védelmezett nyílt törvénytelenségekkel, élénk világitásba helyezi azt az alaposágot, azt a megfontoltságot és azt a törvényhozói és kormányzati lelkiismeretességet, a mely a tisztelt miniszter uraknak kalendárium szerint való vállalkozásába beleillik. (*Derültség és helyeslés balfelől.*)

Tisztelt képviselőház! A miket én mondok, azokat utógondolat nélkül szoktam mondani. Ha én azt mondom, hogy a meghozott törvényeket életbe kell léptetni, akkor én azt minden utógondolat nélkül mondom. Ez annyit jelent, mint a mennyit ezek a szavak tartalmaznak. De, tisztelt képviselőház, az a kérdés, mi a fő: gyorsan életbe léptetni, vagy jól életbe léptetni? Én megengedem, hogy az életbeléptetésnek elhalasztása hátrányokkal jár. Ezt minden szó nélkül megengedem. Megengedem, hogy a jelenlegi helyzetben dilemma áll előttünk: a halasztás kétségkívül hátránnyal jár, az elhalasztás az izgatottságnak a lecsillapítására kevésbé alkalmas, mint a teljes és jó életbeléptetés, sőt az

izgatásnak bizonyos bátorítást nyújt. Ezt én szó nélkül elismerem. De már most ezzel szemben áll a másik veszély, a kellő előkészítés nélkül való, a rossz, a helytelen életbeléptetés. *(Igaz! Úgy van! balfelől!)*

Mert ezek a törvények, a melyeket némely pontjukban, a mi ellenzésünk ellenére alkottak meg; a melyeket a törvényhozás összes faktorai magukévé tettek: ezek a törvények önmagukban véve is, minden mesterséges izgatás nélkül, izgató anyagot tartalmaznak, ezt el fogja ismerni mindenki. Ezek a törvények a népnek évszázados, lehet mondani, évezredek szokásaival olyan szakítást jelentenek, a melyre a kedélyek, az elmék sehogy sem voltak elkészülve. így tehát az izgató anyag magában a törvényben rejlik.

Mi következik ebből? Az, hogy az életbeléptetésnél mindentől óvakodni kell, a mi magában az intézményben rejlő izgató anyagot növeli, annak több erőt, több hatást kölcsönöz; hogy tehát ilyen természetű törvényeket a lehető legnagyobb gondossággal, a lehető legnagyobb előretekintéssel, a lehető legkedvezőbb helyzetek teremtése után kell életbeléptetni.

Már most önök, tisztelt uraim, életbe akarják léptetni azokat megbízhatatlan és a nép előtt kellő tekintélynek nem örvendő közegekkel; a községi előjárók mellett kénytelenek lesznek sok helyen olyan egyéneket alkalmazni, a kik semmiféle hivatali kötelességben nem állanak. Rettentő nehéz lesz a népet rá szoktatni, hogy ezekhez az egyénekhez minden oly egyes alkalommal elmenjenek jelentést tenni, a mely az anyakönyvvezetős körébe tartozik. Ennek követ-

keztében számos esetben fenyítést és bírságolást fognak alkalmazni. Megállapítják az anyakönyvi kerületeket a mint már az eddigi előmunkálatokból látom, egy kicsit túlnagyokká, de ezekből a túlnagy anyakönyvi kerületekből még nagyobb házassági anyakönyvi kerületeket alkotnak, minek következtében a házasságkötés temérdek szekatúrával, temérdek kellemetlenséggel jár majd a népre nézve. Azonkívül az eljárásra vonatkozó szabályok életbeléptetése előtt, — ha ugyan beválik az, a mit az igazságügyminiszter úr mond, — akarják életbeléptetni az anyagi jogot, úgy, hogy jogi téren is azok a törvények, melyeknek egyik fő-célja a jogi zavar megszüntetése volt, újabb és ínég súlyosabb jogi zavart fognak előidézni.

Tisztelt Ház, szabad-e e törvényeket, melyek a maguk természeténél fogva nyugtalanító anyagot tartalmaznak, ilyen, az izgatásnak tág tért és tápot nyújtó mellékkörülmények közt életbe léptetni, igen, vagy nem? (*Élénk helyeslés a baloldalon és a középén.*)

Én azt tartom, tisztelt Ház, hogy csak úgy, csak olyan előfeltételek mellett szabad azokat életbe léptetni, a melyek a lehető legsimább lefolyást biztosítják, a melyek a lehető legkevesebb ellenállásra buzdítják a kedélyeket.

És azért, ha szembe állítjuk a két bajt, azt a bajt, mely az életbeléptetés elhalasztásából származik és azt a bajt, mely az időelőtt való életbeléptetés visszáságaiban az ellenizgatásnak mindig újabb tápszert nyújt: nem lehet habozni abban az ítéletben, hogy a két baj, a két rossz között melyik a kisebbik.

De ha, tisztelt Ház, arra, a ki ezekre a veszélyekre figyelmeztet, azt mondják, hogy szuggerál;

hogy elő akarja idézni ezeket a veszélyeket; hogy tulajdonképp azzal a célzattal szól így, hogy tápot adjon az izgatásnak; ha, tisztelt Ház, ilyen gyanúsítások terére lépünk; ha ebből a szempontból fogjuk fel a dolgokat: szüntessünk meg minden parlamenti tanácskozást, (*Úgy van! balfelől.*) mert minden parlamenti tanácskozás a körül forog, hogy a tervbe vett rendszabály jó és rossz következményeire, annak előnyeire és veszélyeire figyelmeztessünk és akkor mindig azt lehetne mondani, hogy a ki az elhatározás előtt kötelességszerűleg a veszélyekre figyelmeztet, az szuggerál, az előidézi azokat a veszélyeket. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) Egyáltalán, itt valóban sajátságos tünettel állunk szemben, valahányszor itt, ebben a képviselőházban az egyházpolitikával kapcsolatos rendszabályokról van szó. Általános törvénye nemcsak a törvényhozói munkásságnak, de az emberi cselekvésnek is, hogy mindent a lehető legnagyobb körültekintéssel, a következmények mérlegelésével, az eszközöknek gondos meglátolásával és lelkiismeretes kiszemelésével kell cselekedni. Általános törvénye az emberi cselekvésnek, hogy minél fontosabb valamely tett, minél életbevágóbb valamely kezdeményezés, annál nagyobb mértékét kell alkalmazni az előrelátásnak, a gondos körültekintésnek, a következmények mérlegelésének, az eszközök lelkiismeretes kiszemelésének. Csak akkor, midőn egyházpolitikáról van szó, csak akkor vannak felfüggesztve az okos emberi cselekvésnek mindezen törvényei; (*Élénk tetszés balfelől.*) akkor az, a ki veszélyekre figyelmeztet, — szuggerál; aki a kellő időpont kiszemelését ajánlja, — ad *graceas calendas* akarja elhalasz-

tani a végrehajtást; akkor, tisztelt Ház, rögtön a világtörténelem összes bölcsei mint példák letűnnek és kitépik őket a világtörténelem lapjaiból s államférfiúi ideálként egy madár van előttünk: a siket fajd, — ez a politikai minta. *(Élénk tetszés és derűltség balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

De hát, tisztelt Ház, nem akarok ezzel a témával tovább foglalkozni. Én megtettem kötelességemet, midőn, most, az utolsó órában, azokra az újabb veszélyekre figyelmeztetek, a melyekbe az országot belevinni készülnek. Súlyos kötelességmulasztás lett volna, ha ezt nem teszem. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A többiekért most a felelősség kizárólag az önöké, a kormányé, mely ama törvényeket készületlenül keresztül viszi, a többségé, mely ezt pártolja. *(Helyeslés a jobb-oldalon.)*

Én, tisztelt Ház, azért emelem ki ezt bizonyos hangsúlyozással, mert a tisztelt túloldal részéről a felelőségek összevegyítésének bizonyos tendenciájával találkoztam az utolsó napokban. Sünien hangzottak fel velem szemben azok a — nem akarom mondani — kifogások, hanem azok a hangok, melyek az összes egyházpolitikai görgetegnek megindulásáért engem akarnak felelőssé tenni.

Ha valaki, tisztelt Ház, hát én a legnagyobb mértékben át vagyok hatva annak a súlyos felelőségek érzetétől, mely mindnyájunkat és különösen azokat, a kik a közvéleménynek valamely alkatrésze befolyással bírnak, terheli azokért, a miket a Házban és a Házon kívül, a közélet terén mondanak és cselekszenek. És a mit én valóban mondtam, a mit én valóban tettem, a mit ön valóban kezdeményeztem,

azért elvállalom a felelősséget. Elvállalom a felelősséget nemcsak akkor, ha az ítélet az én kezdeményezéseimről, a tapasztalás alapján, kedvezően hangzik, de elfogadom akkor is, ha a következmények után be kellene ismernem, hogy hibát követtem el és akkor is le tudnám abból vonni a konzekvenciákat De azt ne kívánja tőlem senki, hogy oly tényekért is vállaljam el a felelősséget, a melyeknek kezdeményezésébe bele nem folytam, vagy a melyeket az általam tett kezdeményezésre talán, megengedem, de egészen más irányban, önálló hozzájárulással és más szellemben önök létesítettek. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Igenis, tisztelt képviselőház, én megmondtam már az elkeresztelési viszály kezdetekor, hogy az a passzivitás és az a „quieta non movere“, mit az egyházpolitikai téren mindaddig igen helyesen követtünk, nem tartható fenn többé; megmondtam, hogy bizonyos egyházpolitikai kérdések nagyobb keretben igényelnek megoldást; megmondtam ezt abban a beszédben is, a melyre oly gyakran hivatkoznak azok az urak, a kik részemről eléggé meg nem hálálható módon szívükön hordják azt, hogy semmiféle legkisebb jogcímem a dicsőségre homályban ne maradjon. Ezek az urak éppen arra az egy beszédre hivatkoznak leggyakrabban, a melyet, gondolom, még Szapáry Gyula gróf kormányelnöksége alatt, a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor mondtam el, és a mely talán hozzájárult ahhoz, hogy Irányi Dániel néhai képviselőtársunknak a vallás-szabadságra vonatkozó határozati javaslatát elfogadjuk. De e beszédben elmondtam, mégpedig erős hangsúlyozással és igen bőven kifejtve, azt is, hogy a

kedélyeknek azt az állapotát, a melyet az elkeresz-
telési rendelet miatt, akkor már, gondolom, másfél
éve tartó vita felidézett, nem tartom alkalmasnak
a különben általam is szükségesnek elismert gyökeres
egyházpolitikai rendszabályok megtételére. Akkor
én két részre osztottam az akciózt: előbb olyan pil-
lanatnyilag alkalmazható rendszabályok alkalmazását
sürgettem, a melyek ezt az akut bajt orvosolják, ezt
az akut izgalmat megszüntetik, és azután, a mikor a
kedélyekbe visszatért a nyugalom, akkor láttam annak
helyét, hogy, érett meggondolás után, az organikus
törvény alkotásához fogjunk. Olvassa el bárki, a
kit érdekel, a Naplóban akkori beszédemet, ott ezt
a gondolatot bővebben kifejtve fogja találni: A ki
tehát az én egész akciózomra hivatkozik és engem
felelősséggel akar terhelni, az az én politikai gondol-
kozásomnak egy lényeges mozzanatán, ha loyális és
méltányos akar lenni, idézeteiben és bírálataiban nem
térhet napirendre.

Ez az első.

A második pedig, a mire figyelmeztetni akarom
a tisztelt Házat: én igenis az egységes házassá-
gati jogról, a konfeszionális természetű házassági
akadályok megszüntetéséről, tehát a konnubiumnak
az ország összes polgárai közt való lehetővé tételéről,
az egységes állami bíráskodásról szóltam, mint szük-
séges reformokról, *de a polgári házasságnak kötelező
formáját sohasem ajánlottam, sohasem hirdettem. (Úgy
van! Úgy van! a baloldalon. Mozgás a jobboldalon.)*
Tisztelt képviselőház, ezek tények. Hiszen, gondolom,
hat héten át folyt itt a vita a házassági jogi törvény-
ről; lapozgatták a tisztelt túloldal debatterei kétségbe-

esetben a Naplókat, hogy találhassanak egy olyan sort beszédeimben, a melyből rám lehetne olvasni, hogy én a polgári házasság kötelező formáját ajánlottam, de ezt az egy sort nem találták, hanem következtetésekre, kombinációkra voltak utalva. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

Tehát, tisztelt Ház, én az egyházpolitikai törvényhozásért s ama bajokért, melyek abból származtak, a felelősséget már azon a czimen is elháríthatnám, hogy az előkészítés és az időpont tekintetében nem követték az én tanácsaimat, hanem rögtön organikus alkotáshoz fogtak, feldúlt talajba akarták ültetni azt a növényzetet. De én e kifogáshoz nem is folyamodom, hanem elvállalom és elvállalhatom a felelősséget mindaddig, míg a házasságjog megalkotásáról, a konfesszionális házassági akadályok elhárításáról, az egységes házassági bíraskodásról és ehhez képest a polgári házasságnak valamely formájáról volt szó. De a mit azután hozzá tettek, tudniillik a polgári házasságnak a kötelező formáját, mégpedig mint megtámad hatatlan dogmát, érinthetetlen program-pontot: ez tisztán az önök talaján született és azzal szemben én teljes joggal elháríthatok és el is hárítok magamról minden felelősséget. (*Élénk helyeslés és tetszés balfelől.*)

Ez a válaszom a tisztelt előadó ur beszédére, a ki már azután a vádnak terére is lépett; a ki nemcsak azt konstataálta vagy akarta konstataálni, hogy az egyházpolitika kezdeményezéséért engem illet a felelősség, hanem hozzátette azután azt a súlyos vádat is, hogy mikor a szép frázisok korszaka letúnt; mikor a cselekvések terére kellett volna lépni; mikor az alko-

tásokban kellett volna részt vennem, hát akkor én a sülyesztőben szépen eltűntem, az alkotásnak fáradságából és az alkotásnak nehézségeiből osztályrészt nem kértem. És az a kard — mondja a tisztelt előadó úr, felhasználván egy igénytelen hasonlatomat — az a kard, a mely, mikor az ütközet órája ütött, hüvelyében rozsdásodik, egyáltalában nem kard, hanem, nem tudom, micsoda, csak díszfelvonulásoknál használható czifraság.

Tisztelt Ház! Hivatkozom ama vitákra, melyek itt e tárgyban folytak, addig a pontig, a mely pontig én a kezdeményezésnek felelősségében osztozom; addig a pontig, a mely pontig előzőleg én is kötelező nyilatkozatot tettem, az alkotásokban részt vettem, azoknak életbeléptetésében részt venni hajlandó lettem volna. Az a határozati javaslat, melyet a törvényjavaslat tárgyalásánál beadtam, expressis verbis fen tartja a házassági jognak, a konfesszionális természetű házassági akadályok megszüntetésének, az egységes állami judikatúrának elvét; tehát mindezt fenntartottam és fenntartom ma is, mert ez az, a mi az ország valódi szükségleteinek talajából nőtt ki. *(Úgy van! bal felől. Mozgás jobb felől.)*

De bocsánatot kérek, ha velem szemben a vádaszkodás terére lépnek, akkor, azt hiszem, feljogosítanak arra, hogy ön is a visszatörlesztés terére lépjek. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* Arra senki sem kötelezhet engem, hogy azért, mert a szabadelvű párt egészen más, az egyházpolitikával összefüggésben éppen nem lévő okok miatt nehéz helyzetbe jutott és azután a szabadelvű párt prestigenek fenntartása, újból-aranyozása céljából néhány úriember a szabadelvű-

párti klubban összeül s ezt mondja: hozzuk be ipost a kötelező polgári házasságot, — hogy én ebbe rögtön belemenjek. (*Élénk helyeslés tetszés és taps bal felől. Mozgás jobbfelől.*) Ez, tisztelt uraim, a dolognak hisztorikuma, a ki kétkedik benne, kérdezze meg Busbach tisztelt képviselő urat. (*Úgy van! Úgy van! Élénk derűtség, tetszés és taps balfelől.*) Hogy én azért, mert a szabadelvű pártban egy kisebbség, mely később azonban, többséggé lett, a volt miniszterelnököt kibuktatta a minisztériumból és a pártban uralkodóvá vált; hogy azért, mert egyszerre azt az elvet, a melyet egy évtizeden át leszavaztak, életszükségnek nyilvánította; hogy én azért köteles legyek ezeknek az uraknak a taktikáját vakon követni; hogy én azért, tudja Isten, mivel legyek vádolható, mert felőbbi önálló, meggyőződésemet fenntartottam: ezt ott, a hol az igazságnak csak a legelementárisabb fogalma ki nem halt a szivekből, még a legélesebb politikai küzdelmekben sem volna szabad vádképp felhozni. (*Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Emlékeztetem a t. Házat a házassági jogról folyt vitára, emlékeztetem arra, hogy én a magam felszólalásaiban mindazokat a mellékkörülményeket, a melyek az egyházpolitikai akciózt a politikai dekórumnak és taktikának szempontjából illusztrálják, és a melyekből fegyvert kovácsolhattam volna ellenük, nem említettem fel és teljes objektivitással küzdöttem a dolog természetéből folyó érvekkel, helyesekkel vagy nem helyesekkel, de mindig a tárgyból merített érvekkel. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) Ám, ha ellenem támadást, intéznek; ha magatartásom loyálisát, következetességét e kérdésben kétségbe vonják e Ház-

ban, akkor jogom van figyelmeztetni az urakat, hogy nemcsak üvegfedél alatt laknak, hanem egész házuk üvegből való, úgy, hogy senkinek sem kevésbé tanácsos kövekkel dobálózni, mint éppen önöknek *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől. Zaj. Halljuk!)*

Tisztelt Ház! E kis leszámolás után szinte furcsán fog hangzani, ha a fúzió szavát említem. *(Élénk derűtség. Halljuk! Halljuk!)* De hát, tisztelt képviselőház, én azt gondolom, hogy azok a körülmények és körülírások, melyek mellett a fúzió eszméjével engem a tisztelt túloldalról megkínáltak, talán még kirívóbb ellentétben állnak magával az eszmiével, mint az a talán kissé szenvedélyesebb hang, a melyet most használni kénytelen voltam. Egyébiránt Tisza István tisztelt képviselő úrtól akarok tanulni, *(Halljuk! Halljuk!)* a ki azt mondja nekem, hogy, ha az elvek terén kész vagyok lemondani mindenről, a mi nem közös köztem és köztük, ha az ő elvi álláspontjukat, az egész vonalon, minden feltétel nélkül akceptálni hajlandó vagyok: akkor ő hajlandó nekem megbocsátani *(Elénk derűtség balfelől.)* és minden személyi momentumtól eltekintve, a fúzió eszméjét elfogadni. E békülékeny szellemben térjünk tehát a fúzió témájának megvilágítására, *(Halljuk! Halljuk!)*

Mindenekelőtt kijelentem, hogy oly párttömről, melyben az organikus alkotási képességnek minden feltétele megvan; mely a kiegyezést a maga alap gondolatában, helyes értelmében és intézkedéseiben, az erőszak és korrupció eszközei nélkül, tisztán az eszmének és meggyőződésnek erejében bízva, tehát szabad és tiszta választások mellett, *(Élénk helyes-*

lés a szélső baloldalon.) fenn akarja tartani: az országra nézve üdvösnek tartanék, s ha illet az úgynevezett fúzió alakjában el lehetne érni, részemről sem volna semmi néven nevezendő személyi akadály, sem a múltak keserősége, sem az egyéni ambíció, mely ez üdvös gondolat megvalósításának útjában állna. (*Helyeslés balfelől.*) De vizsgáljuk meg minő alakban adták elénk e gondolatot a Ház különböző oldalain. (*Halljuk! Halljuk!*)

A tisztelt függetlenségi párt szónokai, igen elismerésre méltó loyaltással, csak annyiban foglalkoztak e gondolattal, a mennyiben abbéli bizalmukat fejezték ki, hogy mi a politikai tisztesség követelményeinek eleget fogunk tenni s elvtagadás árán a hatalomban osztozkodni nem fogunk (*Helyeslés balról.*) Különben, az ő helyzetüknél fogva, e gondolat módzataival nem foglalkoztak. A mit e párt szónokai e tekintetben mondtak, azt csak azzal honorálhatom, hogy biztosítom őket: a belém vetett bizalomban nem is fognak csalódni. (*Élénk helyeslés a szélső baloldalon.*)

Az aktivitásra hivatott tényezők közül e kérdésben többen felszólaltak. Az előadó urat az az elismerés illeti — hangsúlyozom, hogy elismerés, mert az ő szempontjából ez elismerést érdemel — hogy a fúzió gondolatával nem foglalkozott. Ezzel ő politikai őszinteségének egy eléggé meg nem becsülhető bizonyítókát adta. (*Derűtség a baloldalon.*) Hanem foglalkoztak velem, — hogy a különböző eszme-árnyalatokat emeljem ki — Szapáry Gyula gróf és Csáky Albin gróf tisztelt képviselőtársaim, és körülbelül a tisztelt miniszterelnök úrral egyenlő értelemben Pulszky Ágost

és Tisza István képviselő urak. Ez utóbbi triumvirátus politikai gondolatát legvilágosabban Tisza István képviselő úr fejezte ki: az ő beszédéhez fogom tehát azokat a refleksiókat fűzni, melyeket e harmadik fuziónális árnyalattal szemben meg kell tennem, *(Halljuk! Halljuk!)*

Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam a legfőbb tárgyi akadályt, mely a közjogi alapon álló pártok egyesülésének útjában áll, ama katonai természetű követelésekben látja, melyeket a nemzeti pártnak programra ja tartalmaz és melyekkel szemben a miniszterelnök úr kereken kijelentette, hogy azokkal szóba sem áll. Szapáry Gyula gróf e tekintetben koncziliánsabb magatartást követ s el kell ismernem, hogy igen nagy közjogi precízióval vonja meg annak a határvonalait, a mit a 67-iki kiegyezés keretén belül a katonai téren, nagyobb rázkódtatások, nagyobb nehézségek nélkül törvényhozási akció tárgyává lehet tenni.

A tisztelt képviselő úr ugyanis azt mondja, hogy ő ragaszkodik a hadsereghez nézve a törvényben kimondott egységes szervezet és vezetés elvéhez. Ez a szempont tökéletesen kongruens és majdnem szórói-szóra megegyez az 1867: XII. törvénycikknek erre vonatkozó intézkedésével és így e tekintetben egy alapon állunk. Hozzáteszi a tisztelt képviselő úr: „A hadsereg ezen fentjelzett egységével, felfogásom szerint, nincs ellentétben az, hogy oly intézkedések javasoltatnak, vagy vitetnek keresztül, a melyek a katonaságra került ifjak nevelésére vonatkoznak azon időben, midőn azok még a hadseregbe nem tartoznak.“ Ez, tisztelt Ház, teljes precízióval van kifejezve.

Hogy miért állítottuk mi előtérbe a katonaság terén eszközözendő reform közül épp a katonai oktatást, ennek oka a törvény diszpozíciójában rejlik. A katonai nevelőintézetekben lévő ifjak még nem tagjai a hadseregnek, hanem ezek e nevelőintézetekből lépnek a hadseregbe. Ez az intézkedés a katonai nevelés körül tehát, nem érinti ő Felségének az 1867: XII. törvényczikkben a hadsereg egységes szervezete és vezénylete körül fentartott jogát. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez a közjogi indok, a melyért mi azon a téren, melyen a magyar törvényhozás az 1867: XII. törvény cikk keretei közt kétségtelenül teljes szabadsággal mozoghat, tettük meg javaslatunkat. *(Úgy van! a baloldalon.)*

Már most a tisztelt képviselő úr további fejtegetéseiben azt mondja, hogy a katonai akadémia önmagában véve nem cél, hanem csak eszköz. A cél az, hogy a magyar ifjak nagyobb mértékben, mint eddig, mégpedig annak a nevelésnek alapján, a melyet a hazai közoktatás rendszere szerint nyernek, a hadseregbe léphessenek. E mindenestre közeledő lépéssel szemben, tisztelt Ház, kötelességem teljes nyíltsággal megmondani, hogy mire helyezek én súlyt *(Halljuk! Halljuk!)*

Az igaz, hogy a katonai akadémia önmagában mint jelszó, helytelenül ment át a köztudatba. Kovács Albert tisztelt barátom már kifejtette, idézve a véderőjavaslat tárgyalásakor beadott határozati javaslatunkat, hogy a magyar katonai oktatás volt az a szempont, a mely minket vezérelt, annak minden fokozatán. Ez tehát magában foglalja az akadémikus, de magában foglalja az alsóbb fokú nevelést is. Azon-

kívül súlyt kell helyeznem arra, hogy ez a nevelés valóban magyar legyen, tehát magyar tannyelvű is, természetesen, tekintettel arra, hogy a hadsereg szolgálati nyelvét azok az ifjak, a kik a magyar katonai nevelőintézetekben nevelkedtek, kellő mértékben, a szolgálat igényeihez képest elsajátítsák. Súlyt kell helyeznem továbbá arra, hogy az a rendszabály, mely a magyar katonai oktatás tekintetében terveztetik, megfeleljen a terjedelem és következményeinek arányai szerint is annak a célnak, melyet én így definiálok: a hadseregben a magyar ifjak nagyobb számmal lesznek képviselve s ez által a hadsereg egyik érdekének teszünk eleget, de egyúttal helyreállítjuk a kohéziót a magyar intelligenciának ama része közt, a mely a hadseregben teljesíti honfiúi kötelességét és a magyar intelligenciának egyeteme közt, kulturális és nyelvi tekintetben, a miben viszont a magyar nemzeti szempont jut érvényre. *(Helyeslés a baloldalon.)*

Ez a másik szempont, a melyre súlyt kell helyeznem. *(Helyeslés balfelől.)*

A harmadik pedig az, hogy nem tartanám móltányosnak, ha az ország ezen a czímen kétszeres finansziális terhet volna köteles átvállalni. *(Helyeslés a baloldalon.)* Vájjon az a kezdeményezés, melyet Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam felszólalása foglal magában, oda vezethetne-e, hogy a magyar katonai oktatásnak egy ilyen rendszere nőjön ki belőle, — azt én ma, midőn az eszmét csak egész általánosságban mondta ki, nem tudom megítélni; de mindenestre alkalmas tárgyalási anyagot nyújtott volna az az álláspont, melyre ő helyezkedett: *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* reményünk lett volna, hogy a mi elvi

álláspontunknak érvényt szerzünk és így a magyar nemzetnek egy jogát érvényre emeljük. *(Igaz! Úgy van a baloldalon.)* Ha az ilyen alapon indított tárgyalások sem vezetnek volna erre a célra, akkor azok, természetesen, megszakadtak volna; de a tárgyalások indítására, és a megegyezés lehetőségére Szapáry Gyula gróf tisztelt képviselőtársam kezdeményezése igen alkalmas. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

A második felfogás, a melyről szólanom kell, Csáky Albin gróf tisztelt képviselőtársamé. Az igaz, hogy, egy személyes kérdésben történt felszólalás alkalmával, Tisza István tisztelt képviselőtársam iparkodott Csáky Albin grófot teljesen lefoglalni magának és Csáky Albin gróf fellépésébe ugyanazt az irányt, ugyanazt a szellemet belemagyarázni, mely az övét jellemezte. Vájjon ez Csáky Albin gróf tisztelt képviselőtársam intencziójának megfelel-e vagy nem, a felett én nem vagyok illetékes ítéletet mondani: én t. képviselőtársamnak itt mondott szavait csak a maguk természetes értelme szerint vehetem és mérlegethetem. Veszem és mérlegetem azzal a tisztelettel, melyet az ő egyénisége iránt, minden politikai ellentét mellett, mindig tápláltam és azzal a feltétlen bizalommal az ő fellépéseinek politikai őszintesége iránt, melyet tőle senki meg nem tagadhat. *(Igaz! Úgy van!)* Tisztelt képviselőtársam, Csáky Albin gróf azt mondja, hogy ő óhajtja a 67-es alapon álló pártoknak egy kompakt többséggé való tömörülését. Hozzá teszi, igen helyesen, hogy ezt az egyesülést nem is képzelheti úgy, hogy ez az egyesülésben részt vett, akár egyik, akár másik tényezőnek a megalázásával járjon. Én ezekben a sza-

vakban rejlő nemes intencziót teljesen méltánylom, csakhogy, sajnálatomra, a gondolat kivételében a tisztelt képviselő úr nem maradt ehhez az elvi álláspontjához teljesen következetes, mert azt mondta, hogy, szerinte, a nemzeti párt, erkölcsi súlyának minden csorbitása nélkül, léphetne arra az álláspontra, hogy azokat a közjogi követelményeket, melyek minket a túloldaltól elválasztanak, csekélyebb fontosságúnak tekintse, mint azokat a teendőket, melyek az együttműködést kívánatossá teszik. Tisztelt képviselőtársam e mondása csak egy általános igazságról és egy általános tapasztalati tényről tesz újabb bizonyosságot. És ez az általános tapasztalati tény az, hogy mi mindnyájan és a legjobbak is közülünk, ritkán vagyunk képesek mások helyzetét ugyanazzal a rigorozitással, ugyanazzal a világossággal látni és mások helyzetéből ugyanazzal a szigorú logikával és következetességgel okoskodni, mint a minővel a magunk helyzetét mérlegeljük s ebből kiindulva, okoskodunk. *(Halljuk! Halljuk!)*

Ha én tisztelt képviselőtársamnak az egyházpolitikai küzdelmek lefolyása alatt, azt mondtam volna, hogy miután az egyetértés létrejövételének egyedüli akadálya, az országgyűlés két háza közt fennálló ellentétnek egyedüli oka a házasságkötésnek kötelező formájában rejlik, gondolja meg tehát, tisztelt képviselőtársam, vajjon nem fontosabb-e az ország vallási békéjének helyreállítása; nem fontosabb-e a korona és a nemzet közt való teljes összhangnak helyreállítása; nem fontosabb-e a törvényhozás akcióképességének biztosítása, mint ez az egy pontja a reformnak: akkor tisztelt képviselő-

társam az ő jellemerejének és jellem szilárdságának egész tudatával és az ő erkölcsi tekintélyének egész súlyával visszautasította volna az ily ajánlatot és azt mondta volna: mint politikus, mint államférfiú ehhez a reformhoz kötöttem politikai existenciámat, kötöttem annak a kifogásolt részletéhez is_T tehát ezt vagy keresztülviszem, vagy belebukom. így okoskodott tisztelt képviselőtársam akkor, mikor ő róla, mikor az általa felállított követelményekről volt szó. Már most, legyen tisztelt képviselőtársam annyi elfogulatlansággal és annyi méltányossággal irántunk, hogy mikor itt olyan követelményekről van szó, melyeket nem rövid idő óta, hanem mióta, mint politikai párt léteünk; midőn oly követelményekről van szó, melyeket nem állítottunk fel a választások után, tehát a választók megkérdezése nélkül, hanem, a melyekkel, mint programmal a választók elé lépünk és melyeknek alapján nyertünk mandátumot: legyen tisztelt képviselőtársam elég méltányolással irántunk, ismerje el, hogy mi legalább épp oly nagy, sőt a választókkal szemben elfoglalt állásunk következtében még nagyobb mértékben vagyunk erkölcsileg kötelezve (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) a mi programunk ama pontjai mellett, melyeket ő lényegteleneknek tart, mint a mennyire ő kötelezve volt az egyházpolitikai törvényhozásnak oly részlete mellett, melyet viszont mi tekintettünk alárendeltnek, de ő nem tekintette annak s ebből kifolyólag, igen helyesen, azt mondta: meg lehet engem törni, de meghajtani ezen a téren nem lehet. (*Helyeslés bal felől.*) Ez válaszom tisztelt képviselőtársam fejtegetésének ama részére, melyben ő a mi helyzetünket, szerin-

tem, nem eléggé méltányolta, azzal szemben nem volt elég elfogulatlan és nem akarta ránk alkalmazni, vagy nem akarta, hogy mi önmagunk alkalmazzuk reánk azt a rigorózus törvényt, melyet ő, szerintem, kisebb fontosságú dologban, önmagára alkalmazott. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Tisza István tisztelt képviselőtársam képviseli a fuzionisták harmadik csoportját. *(Halljuk! Halljuk!)* A nuance, a mely őt Csáky Albin gróf képviselőtársamnak álláspontjától elkülöníti, abban áll, hogy ő, a fűzióra való készségének kijelentésével, egyidejűleg nemcsak a lemondást kívánja tőlünk mindazokról a közjogi követelményekről, melyek a szabadelvű pártnak eddigi praxisába be nem férnek, hanem minket a mi követelményeink helytelenségéről akar is kápcázítani és e végből oly theoriát kíván reánk tukmálni és oly theoriának elfogadására igyekszik minket kötelezni, a mely szerint a kiegyezésben kettőt kell megkülönböztetni, vagyis — bocsánatot kérek — nem megkülönböztetni, hanem összevegyíteni: a törvényt, tudniillik az 1867. évi XII. törvényczikket és a politikát. Ő szerinte, a kiegyezés, az a nyuljhozám virág, mely, a túloldal teóriája szerint, örök érvényű, megtámadhatatlan valami, most már nemcsak az 1867: XII. törvényczikk, hanem az a politika, az a rendszer is, a melyet — a mint ő hiszi — annak megalkotói és a megalkotók művének folytatói 28 éven át követtek.

Hát, tisztelt Ház, mindenekelőtt kérdem én, volt-e valaha, van-e és lesz-e nemzet, a mely ilyen kötelezettséget, a mely ilyen nyűgöt, a mely ilyen jármot elfogadott volna? Hiszen az 1867: XII. törvényczikk-

nek, annak, a mit igazán és egyedül lehet kiegyezésnek nevezni, ón híve vagyok és én azt fentartani kívánom, mert meg vagyok győződve, hogy hosszú időre, hosszabb időkre, mint a melyeknek határáig az én előrelátásom terjed, megvan ebben a nemzet jogainak és a nemzet fejlődési képességének megfelelő alap. Azt a teóriát azonban, mintha a kiegyezést soha semmi körülmények között megváltoztatni nem lehetne; mintha az örök időkre alkotott törvény volna, sohasem fogadom el. (*Felkiáltások jobbfelől: Senki sem mondta! Nagy zaj a baloldalon.*) Én ez állítást számtalanszor hallottam és olvastam. (*Felkiáltások jobbfelől: Nem mondta senki!*) Hiszen ha eljöttik, annál jobb. (*Tisza István: Nem is mondtam!*)

Hát jól van, nem mondták. (*Derűtség és nagy zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk!*) Annál jobb, ha e tekintetben nincs köztünk különbség. Ne vitatkozzunk tehát e felett. De hogy a politikát, hogy egyes kormányoknak, egyes pártoknak eljárását akár csak a maradandóságnak, akár csak a megtámadhatatlanságnak azzal a fokával is fel akarjuk ruházni, mint a minővel az 1867: XII. törvénycikk valóban bír: ezt én, tisztelt Ház, a nemzeti fejlődés oly lenyűgözésének tartom, mely igen alkalmas arra, hogy magát az 1867: XII. törvénycikket felrobbantsa. (*Élénk helyeslés a baloldalon. Halljuk! Halljuk!*)

Ennek az alkotásnak bölcsessége éppen abban rejlik, hogy kereteket tartalmaz, a melyeken belül a nemzeti fejlődés igényeinek kielégítésére tér van; s hogy ha nem volna erre tér, akkor a törvény a maradandóság ama garanciájával nem bírna, a melylyel tényleg bír és akarom, hogy bírjon, (*Élénk helyeslés bal-*

felől.) De ha az én tisztelt képviselőtársam nemcsak az 1867; XII. törvényczikket tartja szentélynek és a kiegyezés alatt nemcsak ezt a törvényt érti, hanem azt a politikát is, melyet a kiegyezési alapon álló pártok és kormányok azóta folytattak, akkor talán igen nehéz volna neki arra a kérdésre válaszolni, hogy tehát melyik politikát akarja irányadónak tekinteni ama politikák közül, a melyeket az 1867. kiegyezés óta a hatalmon levő kormányok és pártok gyakoroltak? Azt a politikát akarta-e irányadóul tekinteni és egyszer s mindenkorra alaptörvényül elfogadtatni, a mely az 1867. XII, törvényczikk megalkotása után rögtön a királyi honvédséget alkotta meg; a hadsereg körében mutatkozó minden magyarelles nyilatkozattal érelyesen le tudott számolni; *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* a mely a határőrvidéknek bekebelezését vitte keresztül, s a mely politikáról később lesznek bátor néhány mutatványt közölni? Ezt a politikát tekinti-e mérvadóknak, vagy az 1875. óta követett politikát? *(Hosszas élénk derűltég; tetszés és helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Azt a politikát, mely az 1889-iki vóderőjavaslatban kulminál; a mely a nemzet alkotmányából az egyik oszlopot, a véderő létszámnak időnként való megállapítását, ki akarta szakítani, *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* és a 25. §-ban a magyar ifjak számára súlyosabb helyzetet teremtett a hadseregben? *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Vagy azt a harmadik politikát-e, a mely azóta, a véderőjavaslatban nyilvánuló politika ellen támadt visszahatás következtében, némi gyenge konzessziókat iparkodott tenni a magyar nemzeti szellemnek; a mely legalább a hadsereg címzésében

iparkodott eleget tenni a magyar közjognak; a mely az udvartartás terén némi, bár ki nem elégitő vívmányokra törekedett? Hát ebből a három politikából, tisztelt képviselőtársam, melyik az, a melyet követni kell; a mely a nemzetnek czinozurául szolgáljon? (*Élénk derűtség és tetszés balfelől.*)

Mínthogy e tekintetben a tisztelt képviselő úr elmulasztott minket felvilágosítani, az ő általános politikai hitvallásából és eddigi felszólalásaiból kell következtetni. És itt ismét elismerésemet kell íranta nyilvánítanom egy már rég történt dologért, hogy tudniillik a véderőjavaslat tárgyalásakor, a mikor minden oldalról azt akarták velünk elhithetni, hogy az az ismert 14. §. tulajdonképpen nem csonkítja meg a nemzet jogait, egyedül a tisztelt képviselő úrban volt elég elszántság arra, hogy a jogcsonkítást beismerte. (*Tisza István: Nem ismertem be!*)

Igenis, beismerte expressis verbis, hogy a javaslat szerkezete értelmében a nemzet ama jogáról, mely szerint évtizedenkint megállapítja a létszámot, lemondana, és hogy gondoljuk meg, vajjon a hadsereg érdeke nem kívánja-e, hogy ilyen periodikus izgalmakról letegyünk és a véderő létszámát egyszer s mindenkorra megállapítsuk? Nekem tehát, a tisztelt képviselő úr általános habitusából kiindulva, azt kell hinnem, hogy ő a kiegyezésnek azt a magyarázását, azt a politikát ajánlja nekünk elfogadásra, a mely politika legszélsőbb fejleményeinek szószólója éppen ő volt.

És itt, tisztelt Ház, kombinálva Tisza István képviselőtársammal, foglalkoznom kell az igen tisztelt előadó úr tegnapi beszédével is, a ki nekünk azt is ipar-

kodott bizonyítani egyfelől, hogy a mi követeléseink kicsinyesek s nem érdemlik meg a nemzeti politika nevét, hanem annak csak egy nyomorúságos összezugorodását képezik; másfelől pedig azt, hogy a mi követelményeink felforgató természetűek, a 67-iki kiegyezés szellemével és intézkedéseivel és a hadsereg egységével össze nem egyeztethetők.

Tisztelt Ház, ennek az utolsó állításnak a czáfolatán kezdem. Tisztelt képviselőtársam, egész helytelenül, a magyar katonai oktatást, vagy a mint ő azt még inkább diminuálta, a magyar katonai akadémiát tekinti az általunk képviselt nemzeti politika egyedüli kifejezőjének. Egész helytelenül, de éppen erre akarja bizonyítani, hogy ez valami újdonatúj keletű, a monarchia biztosságával és a hadsereg egységével össze nem férő követelmény. Sőt odáig megy a tisztelt képviselő úr, hogy kárhoztatja azt a törekvést, mely a a hadseregbe a magyar szellemet akarja bevinni. Azt mondja: „Akkor, midőn a hadsereg közös, ha az egyik oldalon bevisszük a nemzeti eszmét, lehetetlen, hogy a másik oldalon szintén ne akarják bevinni a nemzeti eszmét“, tudniillik az osztrák csapatoknál. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én itt az érveléssel nem foglalkozom, csak konstátálom, hogy a mai politika, — talán szintén annak a politikának egyik alkotó része, melyet Tisza István tisztelt képviselő úr örök törvényül akar felállítani, — odáig jutott, hogy a magyar nemzeti szellem bevitele a hadseregbe közveszélyes dolog s hogy ezen a czímen is elítéli a magyar katonai oktatást.

Tisztelt Ház! Ezzel szemben én is hivatkozom egy politikai kontinuitásra, mely még a 68-iki ki-

egyeztést, sőt a 48-as éveket is megelőzte. Kezemen van egy kötet, mely Deák Ferencznek 1848 előtti beszédeit tartalmazza. De ott van a Ház asztalán a Corpus Juris, lapozgassa mindkettőt a tisztelt előadó úr. A Corpus Jurisban olyan törvényeket fog találni, melyek messze túl mennek a mi követeléseinken. Ott fogja találni, hogy a magyarországi és vég helyi ezredek kormányzavai megmagyarosíttassanak; hogy külön előléptetés legyen a magyar ezredek keretén belül s hogy azokban csak magyar honpolgárok lehessenek tisztek. A magyar katonai oktatás kérdésében pedig Deák Ferencz, 1836, követi jelentésében, a Ludovika Akadémiáról szólván, ekkép nyilatkozik: Előre bocsájtja, hogy a központi kormány és a a hadsereg vezetői nem akartak beleegyezni abba, hogy az ország a tanítási rendszerbe befolyjon és hogy az oktatás nyelve túlnyomólag magyar legyen, azután azt mondja: *(olvassa)*. „Mi tehát látván, hogy ezen önköltségünkön felállítandó intézet nevelési rendszerét is a mi kizárásunkkal önmaga kívánja elrendelni a kormány s nem akarván a nemzet pénzén egy oly intézetet létrehozni, mely növendékeinkben a nemzetiséget is elfojtva, azokat nem magyar honfiakká, ha* nem csak Ausztria katonáivá formálhatná, készebbek voltunk inkább az intézet felállítását ezúttal felfüggesztve látni, mint fentebb említett feltételeinktől elállni.“ 1840. évi követi jelentésében Deák Ferencz ismét a Ludovika Akadémiáról szólván, ezeket mondja: *(olvassa)*. „Most tehát ismét megújítottuk ajánlatunkat és kérelmünket, de arra királyi válasz nem érkezett s az ajánlat megint elmaradt, az intézet pedig föl nem állhat. Bármennyire kívánatos volna is ezen

intézetnek mielőbbi létrehozása, de ezt a nemzet jus-sainak sérelmével s nemzetiségünk kárával megvásárolnunk nem lehetett.“

A magyar katonai oktatás tehát 1808. óta őseink által mindenkor érvényesített követelmény. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) De tovább megyek. (*Halljuk! Halljuk!*) Mikor a kiegyezés érvényesítésének első stádiuma; az első epochának politikája kifejezést nyert, az 1868-ki első véderőtörvények megalkotásánál, lássuk csak, inilyen biztosítékok és milyen biztatások mellett ajánlották az országnak az akkori törvényhozók a közös hadsereg intézményének elfogadását. Természetesen, csupán és kizárólag Deák-párti szónokokat fogok idézni. (*Halljuk! Halljuk!*)

A Deák-párthoz tartozó Perczel Móricz az 1867-iki törvényjavaslat hiányai közt felsorolja ezt (*olvassa*): „Nincs e törvényjavaslatban intézkedés a hadképző intézetekről, a magyar katonai akadémiáról, a mely, szerintem, mindenelőtti gyors életbe léptetést követel.“

Ugyanakkor egy igen orthodox Deák-párti, Tóth Vilmos, megnyugtatta a Házat arra nézve, hogy a közös hadsereg szelleme nem lesz idegen a nemzet szellemétől (*olvassa*): „Mert — úgymond — én meg vagyok győződve, hogy az általános védkötelezettség folytán azon válaszfal, mely a hadsereg és nép közt fennállott, önként le fog hullani, nem lévén a hadsereg más, mint a nép egyetemességének felfegyverzett része; mert az által, hogy a magyar ezredkebe csak magyarok soroztatnak be — igen természetes, hogy a többi ezredke is rokonelemekből fognak alkotni — meg lesz a nemzeti typos (*De-*

rültség a bal- és szélső baloldalon), mely okvetlenül szükséges.“

Tehát akkor a nemzeti eszmének a hadseregbe való bevitelét megnyugtató körülményként hangoztatták.

Klapka György, Deák-párti szónok, beszédében a közös hadsereget csak mint átmeneti intézkedést fogadja el, abban a hitben és reményben, hogy abból mielőbb kinő a magyar nemzeti hadsereg. (*Mozgás a szélsőbalon.*)

Horváth Lajos tisztelt képviselőtársam (*Halljuk! Halljuk!*) a törvényjavaslatot kielégítőnek tartja azért, mert (*olvassa*): „két nagy eszmére van fektetve: az általános védkötelezettség és a honvédség eszméjére. Kielégítő azért, mert a nemzetnek a rendes hadseregte vonatkozó egyetlenegy jogát sem adja fel. Kielégítő végre azért, mert nemcsak ki nem zárja, de sőt magában foglalja a fejlődés tóteleit és lehetőségét.“

Gróf Andrassy Gyula miniszterelnök: (*Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*) „Nagy súlyt helyezett ő felébe kormánya a nemzetnek ezen jogos követelésére (tudniillik, hogy a magyar ezredbe csak magyar honpolgárok soroztassanak be) „mert igenis érzi, hogy a közös haderőnek nem árthat, hanem csak használhat, ha a magyar katona a seregben nemcsak a száraz köteletséget teljesíti, hanem saját külön hazaszeretetének egész súlyát viszi át oda.“ (*Élénk éljenzés a baloldalon.*)

És az a férfiú, a ki akkor ült az előadói széken, ugyanazon a széken, melyen Láng Lajos tisztelt képviselőtársam, Kerkápolyi Károly — nem találom meg a beszédet, utána olvashatja mindenki —

tehát az akkori többségnek hivatalos szónoka azt mondotta, hogy a közös hadsereg elfogadását azon a címen is ajánlja, mert e közös hadsereg keretén belül a magyarság megtartja a maga külön nemzeti jellegét; nem fog ott anonym és a haza külön dicsősége nélkül elvérezni, hanem belevisszük a hadseregbe a magyar nemzeti szellemet. *(Úgy van! Úgy van! a jobb-oldalon.)*

Hát, bocsánatot kérek, húsz esztendő fejlődése az, hogy ma ugyanabból az előadói székéből a magyar nemzeti szellem bevitelét a hadseregbe veszedelmesnek tartják! *(Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés, taps és éljenzés a baloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

De, tisztelt Ház, itt van előttem egy okmány, a mely egyebek közt Pulszky Ágost tisztelt képviselőtársamnak nevét is viseli. Ez a hivatalos okmány a Deák-párt működésének utolsó idejét jelenti; ez asp 1876-ik évi szeptember 1-ére egybehívott delegáció hadügyi albizottságának jelentése. 1875-ben, az 1876-iki hadügyi költségvetés tárgyalásakor, a katonai tanintézeteknek újjászervezése került elő és e címen valamivel több költséget kívántak. Már most méltóztassék meghallgatni azt, hogy a hadügyi albizottság milyen föltételek mellett és milyen kommentárral, milyen követelmények felállításával járult a hadügy-miniszter tervezetéhez: *(Halljuk! Halljuk!)* „Nem kevésbbé szükségesnek tartotta a kiküldött választmány azon további kérdést intézni, hogy miután most az ifjak zsenge korban vétetnek föl, történtek-e intézkedések a célból, hogy a németül nem tudók az alreáltanodák első osztályaiba való felvételi vizsga alkalmával a vizsgálatot magyar nyelven is letehessék. Végre még

azon kívánalomtól sem vélte a kifejezést megtagadandónak, hogy a kőszegi katonai alreáltanodában bizonyos tárgyak, mint a történelem és a földrajz magyar nyelven taníttassanak, a végett, hogy a növendékek a magyar nyelvben gyakorlatilag is kiképeztessenek (*Mozgás a jobboldalon,*) és hogy a nevelésben a két nyelv egyenjogúsága, a német nyelv szolgálati használata illetlenül hagyatván, gyakorlatilag fogatosíttassák.“ (*Helyeslés bal felől. Zaj.*) És ennek alapján létrejött a delegácziónak határozata, mely azt mondja, hogy: „a kőszegi alreáltanodában a magyar nyelv ne csak elméletileg műveltesék, hanem, a német nyelv szolgálati használatának érintetlenül hagyása mellett, némely tantárgynak, nevezetesen a történelemnek vagy földrajznak, vagy esetleg mindkettőnek oktatása magyar nyelven eszközöltessék. Mindez azon új szervezés mérvében volna keresztül viendő, a mely kezdeményeztetett s melynek eszközzésére vétetik igénybe a kért szükséglet emelése.“

Hát, tisztelt Ház, álljunk meg itt. Minő czímen kérte a tisztelt albizottság azt, hogy a kőszegi alreáltanodában a tantárgyak egy része magyar nyelven taníttassák? Nem csupán gyakorlati szempontból, hanem a két nyelv egyenjogúsága alapján. (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*)

Már most, tisztelt Ház, méltóztassanak megmérni azt a fejlődést, mely 1875 közt van, midőn a delegácziónak egy albizottsága a Magyarországon szervezendő katonai alreáltanodában a tantárgyak egy részének magyar nyelven való előadását követelte és kimondta azt a követelményt, hogy ezt, a nyelvek; egyenjogúságának elve alapján, a szervezés mérvében

tovább is folytatni kell; és méltóztassanak ezt az epochát összehasonlítani azzal az epochával, midőn a tisztelt miniszterelnök úr azoknak, a kik egy, a jelen század kezdete óta fenntartott nemzeti követelmény képviselőiként állanak itt, azt mondja, hogy ezekkel a követelésekkel szóba sem áll. *(Élénk helyeslés. Úgy van! bal felől Mozgás jobb felől.)*

Ez a politika a tisztelt szabadelvű párt politikája a közjogi téren. Ez a politika kifejezést nyert abban, hogy a magyar katonai oktatásnak 1876-ben még fentartott e minimális követelményét teljesen el-ejtették; hogy a magyar területen felállítandó katonai iskola követelményét csak a végből tartják fenn, hogy a hadügyminiszter minden évben Magyarország alkotmányos testületeiből gúnyt űzhessen; hogy azt a véderőjavaslatot nyújtották be, melyben a magyar nemzetnek a hadi létszám megállapítására vonatkozó jogát egyszersemindenkorra konfiskálni akarták és a 26. §-ban a magyar nyelven nevelt ifjúság helyzetét a katonai szolgálat tekintetében még súlyosabbá tették. *(Élénk helyeslés. Úgy van! a baloldalon.)*

És, tisztelt Ház, ennek a politikának részesóvó akarnak tenni bennünket, ennek a politikának fedezésére akarják a mi lobogónkat felhasználni, azt a lobogót, melyet ugyane politika ellen vittünk csatába számtalanszor, ama politika ellen, mely csak azért nem fajult még mélyebbre, mert azzal szemben mindig a legszenvédélyesebb és legkitartóbb denuncziálást fejtettük ki a nemzet előtt. *(Mozgás jobbfelől és felkiáltások: Denuncziálás?)* Igenis, ne akadjanak meg ezen a szón, mely most, talán nem egészen helyesen, kicsúszott a számon. A nemzet előtt való vádolást értem, mely

nekünk jogunk és kötelességünk, a nemzet figyelmeztetését, hogy veszedelemben vannak legdrágább kincsei, ha ébren nem örködünk felettük, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*)

Tisztelt Ház! Ha tehát a mi programmunkban valami változás, módosulás állott be, az nem állott abban, a mit Wlassics miniszter úr mond, hogy minden választási küzdelemben volt a mi programmunknak egy pontja, a mely halottként a csatamezőn maradt. Nagyon elvártam volna a tisztelt miniszter úrtól, hogy, ha már ilyen vádat emel ellenünk, legalább egyetlen egy programmpontot is említett volna fel, a melyet bármely választásnál elejtettünk. Hanem ha abban a tekintetben van a mi eljárásunkban, a mi pártunk politikai tartalmában bizonyos módosulás, hogy azokat a közjogi követelményeket, a melyek mindig benn voltak programmunkban, erőteljesebben érvényesítjük, nagyobb mértékben előtérbe állítjuk a véderő javaslat feletti vita óta: ez csak megfelel ama jelenségeknek, a melyekkel minden erőteljes, minden épségesen fejlődő, szabad nemzet történetében találkozunk. *Úgy van! bal felől.*) Minden szabad nemzetnek a történetében ott van az, hogy a jogainak teljessége ellen megkísérlett merényletek után azokat a jogokat erőteljesebben hangsúlyozta és kodifikálta. (*Élénk tetszés a baloldalon.*) Az angol nemzet az angol királyoknak az önkényes megadóztatás terén nyilvánult számos apróbb visszaéléseit elnézte, eltűrte; de a mikor I. Károly elvet akart abból csinálni, hogy a király a parlament hozzájárulása nélkül is adót szedhet; a mikor a hírhedt shipmoneynek és a kivételes bíráknak, a starchambernek ideje bekövetkezett, akkor

keletkezett a „petition of right“, az angol nép alkotmányos jogainak ez egyik legnevezetesebb összefoglalása, mint természetes visszahatás a jogok teljesége ellen intézett támadásra. És a mikor II. Jakab a „dispensing power“-ből, abból az állítólagos királyi jogból, hogy a törvényeknek hatálya alól egyes esetekben diszpenzálhat, a mit bizony egy némelykor az előtte uralkodó királyok is megtettek, rendszert akart csinálni; a mikor az angol nemzet szabadsága ellen rendszeres támadást intézett: akkor keletkezett a „declaration of right“, az a másik alaptörvény, a melyben az angol nemzet szükségesnek találta azokat a jogokat, a melyeket előbb csak hallgatag tartott fenn, világos szerkezetben összekombinálva és egy nagy általmi okmányban letéve, formulázní,

Ez minden szabad nemzetnek fejlődési története, És így, a mikor a véderőjavaslat a nemzetnek alkotmányos jogai ellen nyílt támadást intézett; a midőn organice meg akarták változtatni az ország alkotmányát, a királyi jogoknak öregbítésére, a nemzet képviseleti jogainak megsűkítésére: igen természetes, és a magyar nemzet nem volna életerős, ép és a szabadságra méltó nemzet, ha nem állott volna elő benne ez a természetes visszahatás, hogy tudniillik világosabban akarja kodifikálni, megállapítani és erélyesebben akarja hangsúlyozni olyan jogait, a melyekre előbb talán nem helyezett olyan nagy súlyt, a melyeket azonban a vakmerő támadással szemben most már erősebb hangsúlyozással kell megvédenie. (*Élénk helyeslés, taps és éljenzés a haloldalón.*) Hát, tisztelt Ház, ez is politika és ez az én politikám; (*Zajos éljenzés balfelől.*) ez az én politikám és ez az én felfogásom.

(*Éljenzés a baloldalon.*) Az önök politikája, — az, a mely, Láng Lajos tisztelt előadó úr szerint, nagy nemzeti célokat tűz az ország elé; az önök politikája, a melyet igazi nemzeti politikának akarnak tekinteni, kifejezést nyer abban az ugrásban, a mely Kerkápolyi Károly és Láng Lajos előadói beszédei között van; (*Élénk derűtség balról.*) az 1875-iki delegáció határozata között, hol a magyar nyelven való oktatást be akarták vinni a közös hadsereg tanintézetibe és a mai miniszteri nyilatkozat között, mely azt mondja, hogy e követelményekkel egyáltalán szóba sem áll. (*Derűtség balfelől.*) Tessék a két politikát összehasonlítani. Tessék összehasonlítani a visszafejlődésnek, a nemzeti elkorcsosodásnak, (*Zajos helyeslés balfelől.*) a nemzeti tradíciók megtagadásának e politikáját azzal, mely a régi tradíciókat folytatja; mely a nemzet minden jogát érintetlenül fenn akarja tartani; mely a 67. XII. törvény-cikkből igazságot akar csinálni, nem pedig fikciót: mely tehát egyedül alkalmas arra, hogy azt, a korrupció és erőszak eszközei nélkül, a meggyőződés útján lehessen érvényesíteni. (*Zajos éljenzés balfelől.*)

E két politika áll egymással szemben: a visszafejlődés politikája s a nemzeti erő érvényesítésének politikája. S önök most azt kívánják tőlem, hogy a nemzeti jogok folytonosságának, az erőteljes nemzeti fejlődésnek politikája kapituláljon a nemzeti visszafejlődés politikája előtt! (*Zajos tetszés balfelől.*)

Ez az egyik oka, t. Ház, hogy én olyan fuzionális ajánlatokra, melyek azt mondják, hogy „mi a ti nemzeti követelményeitekkel szóba sem állunk“, csak egy választ tudok adni: én pedig ilyen fuzioná-

lis ajánlattal nem fogok szóba állani. (*Zajos tetszés a bal és szélsőbalon.*) Nemcsak egyéni reputációm forog kockán; mert a mit képviselünk, a mit én évek óta hirdetek, nemcsak az én egyéni jellememmel és politikai reputációm mai függ össze, hanem az e nemzet törvényben megállapított jogainak egy része, a 67: XII. törvény-czikkből folyó jogok foglalátja. Erről lemondani az én részemről, a ki azt ez alakjában és kiterjedésében elvbarátaimmal egyedül képviselem e Házban, egyenesen a nemzet ellen elkövetett árulás volna. (*Zajos tetszés és éljenzés a bal- és szélsőbalon.*) Mert nem áll az, hogy a mi nemzeti politikánk összessége akár a magyar katonai akadémiában, akár a magyar katonai oktatásban nyerne kifejezést. Valóban nem is fér talán össze az előadói szék komolyságával, hogy onnan politikai ellenfelekkel ily tréfa alapján küzdjenek, a mely zszurnalisztikái használatra megengedhető talán, de komoly parlamenti vitában meg nem állhat! (*Tetszés balfelől.*) Ama beszéd után, melyet Kovács Albert tisztelt barátom mondott s a melyben pártprogrammunk nemzeti tartalmát minden irányban kifejtette, nekem e téren kevés mondani valóm van. Én a nemzeti politikát kezdettől fogva mindig úgy jellemeztem, hogy a nemzeti politika nevét csak oly politika érdemli meg, mely a nemzeti gondolatot a közélet minden nyilvánulásába beleviszi. Az olyan politika, a mely tilalomfát lát a közélet egyes, bármily fontos és bármily kényes nyilvánulása előtt, az olyan politika nem nemzeti politika, legkevésbbé pedig az a politika, a mely azt a tilalomfát éppen a katonai intézményekben látja. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Méltóztassanak meggondolni,

ez oly szempont, a mely talán az 1868-iki törvényhozás előtt nem állhatott azzal a világossággal, a melylyel mi azt látjuk: hiszen a legnagyobb bölcsesség, a legnagyobb előrelátás is reá volt szorulva a tapasztalás tanúságaira. AB 1868-iki törvényhozók pl. a nemzetiségi ügy fejlődését illetőleg nemes és szép illúziókban éltek, a melyeket a tapasztalás, sajnos, nem igazol, talán nagyrészből azoknak hibáiból, a kik illetéktelenül és avatatlanul kezükbe vették 1875-ben az 1867-iki államférfiak örökét. (*Igazi Úgy van! balfelől.*) A nemzetiségi kérdést, ennek elfajulását 1868-ban nem látták oly világosan, tehát az ellenszerek ama komplexuszát sem láthatták, a melylyel rendelkezünk kell. És nincs hatalmasabb nevelő eszköz, nincs hatalmasabb egységesítő eszköz, mint a katonai szolgálat, mint a hadsereg. Ha a hadsereg nálunk nem nevel jó magyar állampolgárokat, akkor a többi intézmények, melyek erre a célra vannak berendezve, mindig csak fél munkát fognak végezni, (*Helyeslés bal felől.*) És hogy a hadsereg nálunk jó magyar állampolgárokat nevelhessen, arra az a lépés, a melyet létező törvényeink keretében minden rázkódtatás nélkül megtehetünk, abban áll, hogy oly tisztikart létesítsünk, mely, maga is nemzeti szellemtől lévén áthatva, a hadsereg alárendeltjei szellemére ily irányban gyakoroljon befolyást. (*Helyeslés a baloldalon.*)

Sokkal mélyebb gyökerekkel bír tehát az a küzdelem, mely köztünk e téren foly. Itten tulajdonkép a magyar nemzeti szellem és az osztrák összbirodalmi szellem küzd egymással. Mi igenis a közös hadsereget fentartani kívánjuk, ennek egységes szervezetét, vezényleti és taktikai egységét; de épp úgy, mint az 1868-iki

törvényhozók nem, mi sem tartjuk ezzel a szervezeti egységgel s a katonai szellemnek ezzel az egyöntetűségével ellentétben állónak azt, hogy a hadsereg magyar csapataiban a magyar nemzeti szellem bent legyen, képviselve tisztjei, képviselve vezetői által és ez által terjesztve a nép ama százezrei és milliói közt, a kik mindnyájan a hadseregen mennek keresztül és a kiknek itten nyert impressziói kihatnak egész életükre, egész állampolgári gondolkozásukra. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Az az ellenkező felfogás, a mely ily követelményektől elzárkózik, akár szándékosan, akár nem, azon a mélyebb gondolaton alapul, azon az igenis politikai gondolaton, hogy a hadsereg legyen az osztrák összbirodalmi szellemnek nevelőintézete *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* és tulajdonképpen, midőn e követelmények körül foly a harcz, a körül foly a harcz, vájjon nemzeti existenciánk ki legyen-e egészítve ama leghatalmasabb erők egyikének beillesztése által, a mely egyáltalában nemzeti egységet, nemzeti szellemet előidézni képes, vagy pedig ez a hatalmas erő nálunk, a különben intézményeinkből kiküszöbölt, de alattomban minket még mindig kísértető osztrák összbirodalom szellemének terjesztője legyen-e. *(Zajos tetszés a baloldalon.)*

De hiszen ez csak részlet, *(Halljuk! Halljuk!)* gyakorlatilag a legfontosabb részlet, de mégis csak részlet, mert a mi programmunk kiterjed mindenre, a mi szükséges a végett, hogy a 67-iki kiegyezés valóssággá váljék. Ha nem ismerem el azt, a mit Tisza István tisztelt képviselőtársam mondott, hogy tudniillik a kiegyezés nem csupán törvény, hanem politika,

viszont azt a tételt állítom ezzel szemben, hogy a kiegyezés nem csupán egyes intézkedéseknek sokasága, hanem egyszersmind egy nagy közjogi alaptételnek megvalósítása. Ezt pedig én nem magyarázom bele, hanem ez benne van magában a törvényben, benne van a törvénynek praebulumában.

A 67-ik kiegyezés csak a *pragmatica-sanctio* kettős alapgondolatának formulázása, mely alapgondolatok egyike igenis az, hogy ő felségének többi országai és Magyarország, addig, míg a trónöröklés rendje szerint a trónra hivatott dinasztianak tagjai uralkodnak, elválaszthatatlanul birtoklandók, tehát egymásnak védelemmel tartoznak; a másik alapgondolata pedig az, hogy Magyarország önálló nemzet, önálló állam, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* mely önálló nemzeti és önálló állami létének minden életnyilvánlásában kifejezésre kell jutnia. *(Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* Kifejezésre kell jutnia a közös intézmények megjelenésében, a külföldi képviseletben; kifejezésre kell jutnia a magyar koronának külső megjelenésében; kifejezésre kell tehát jutnia a hadsereg nevelésében is, mely az ország jogai között fenn van tartva, mint minden, a mi a hadsereg időnként való kiegészítésére vonatkozik.

Ezek a mi követeléseink, melyek Magyarországnak kifelé való nemzeti önállóságát és fényét képviselik s melyeknek kiegészítése az a belpolitika, melyet hasonló gondolat vezérel s melyet Kovács Albert tisztelt képviselőtársam oly helyesen és oly fényesen festett le a Ház előtt. Ez együttvéve alkotja azt a nemzeti politikát, melynek egyetlen egy részlete sem

panacea önnönmagában, melynek azonban minden részlete annyira fontos, hogy ha bármelyikét abból kitörjük, a nemzeti politikának csak fragmentumait, de nem nemzeti politikát találunk. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) És e nemzeti politikának érvényesítése kifelé és befelé: ez az az egységesítő gondolat, melyet a tisztelt, vallás- és közoktatási miniszter úr oly kétségbeesetten keres és nem talál. (*Derültség a baloldalon.*) Nem az egyes panaceák, nem az egyik programmpont külön, sem a másik programmpont külön; sem a közjogi jogosítványok érvényesítése külön; sem az anyagi bajok gondozása külön; sem a kulturális politika külön: hanem mindez együttvéve. A közjognak a maga integritásában való fenntartása és érvényesítése, hol érvényesítve nincs; az ország anyagi erejének erősítése a súlyos válságok közt, minden erőnkben álló eszközzel; az ország és a társadalom bókéjének helyreállítása, a nemzeti kultúra keresztülvitele, a meddig lehet, sima, de mikor kell, drasztikus eszközökkel is: ez együttvéve, ez egymást támogatva, ez az egységesítő gondolat. Nem mi vagyunk tehát azok, kik a nemzeti politika gondolatát összezsugorítjuk egy eltörpülő kicsinységgé, mely imponálni nem képes. Ha most ismét visszatorlással akarnék élni, de nem akarok többé, az önök múlt politikájára fordíthatnám vissza azt a vádat, hogy egész prestigeüket, egész politikai tartalmukat, mindazt, amivel a nemzetnek imponálni akarnak, egy aránylag nagyon kicsi pontban keresik. Mi minden ily panaceát, minden ily egységesítő eszmét, mint kiszakított, külön eszmét visszautasítunk; mi csak a gondolatok ama komplexumában, melynek neve nemzeti

politika, találjuk azt az egységesítő momentumot, mely a jelen pillanat sajnálatos szétziláltságában minket kiszabadíthat és összetömöríthet. (*Élénk helyeslés a bal és szélső baloldalon.*) Ehhez a politikához és annak minden részéhez én magamat kötve érzem, egész egzisztenciámmal, egész politikai jellememmel. (*Élénk helyeslés a szélső baloldalon.*) Én e mellett a politika mellett harcolni fogok még inkább, mint valaha, mert inkább mint valaha vagyok meggyőződve annak helyességéről. De ha valamikor megtörténnék az, hogy engem tévedésről győznének meg; ha valamikor magam is belátom, hogy helytelen irányban vezettem a közvélemény ama részét, mely engem követ: akkor, tisztelt képviselőház, ismerném kötelességemet. Akkor nem tartanám hivatásomnak, hogy most már én képviseljem az ellenkező politikát: hanem akkor azt tartanám kötelességemnek, hogy miután politikai céljaim kitűzésében s a nemzetnek megkísérlett vezetésében tévedtem, álljak félre és ne igényeljem többé a vezető szerepét. (*Hosszantartó, meg-meg újuló, zajos tetszés, helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk!*)

Ez, tisztelt képviselőház, csak az én egyéni helyzetem, ez csak az én felelősségemből folyik, a ki irányt adtam, a ki a vezetésre vállalkoztam. Mert, az én hitem szerint, szabad nemzeteknél a népeknek az az egyetlen garanciájuk a politikai szélhámoság ellen, hogy a ki nem fiatal korában mint kezdő, hanem akkor, mikor politikai meggyőzései megállapodtak, teljes öntudatossággal egy bizonyos politikai irányt kitűzött; ebben az irányban vezetett; e mellett az irány mellett izgatott; ennek az iránynak az érdeké-

ben a honpolgárokat zászlója köré csoportosítani iparkodott; ennek az iránynak az érdekében politikai izgatottságot és békétlenséget idézett elő: mindezekért feleljen úgy, hogy az ő egész egyénisége legyen a betét. (*Zajos helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) És, tisztelt képviselőház, midőn én ehhez az állásponthoz és a közélet erkölcsi felelősségének e felfogásához ragaszkodom, akkor azt követem, a mit Angliának egyik legnagyobb szónoka, John Bright, ekképp fejezett ki: Azon fáradtam, hogy kifejtsek és fentartsak oly törvényt, melyek, habár nem is hirdettek ki Sinai hegyének mennydörgései között, mégis istennek törvényei és mégis arra vannak rendeltetve, hogy a nemzeteknek biztossága és fejlődése rajtuk alapuljon.“

Nem fogadom el a költségvetési törvényjavaslatot. (*Szűnni nem akaró zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon. Szónokot számosan üdvözlik.*)

MAGYAR KULTÚRPOLITIKA.*

— 1893. április 29. —

A községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása iránt kezdetben meglehetősen közöny mutatkozott, a mint ezt az alábbi beszéd is konstatálja. A törvényjavaslat a községi és felekezeti tanítók fizetésének 800 forint minimumban való kiegészítését czélozza, oly helyeken t. i., a hol még ezt a minimumot sem érték el a tanítók. A nemzeti párt a 400 frtos minimum mellett küzdött — a szélsőben által kívánt 600 frtos minimumhoz, a pénzügyi helyzetre való tekintettel, nem járult egyelőre, — s egyben az államnak hatályosabb ellenőrzési és befolyási jogot kíván biztosítani, mint a mennyit a törvényjavaslat ígért. A részletes tárgyalásnál Apponyinak több rendbeli módosítványát fogadta el a Ház, de nem fogadta el azt, hogy a 400 frtos minimum feltétlenül megadassék a felekezeti tanítóknak, természetesen, az állami érdekek kellő biztosítása mellett. Csupán annyit módosítottak — Berzeviczy indítványára — a javaslat idevágó szövegén, hogy 400 frtra is kiegészíti az állam a tanító fizetését, az illető egyházi vagy közigazgatósági hatóság kívánságára. Ma már tudjuk, hogy az azóta törvénynyé vált javaslat megfelelő kormányzati akció hiánya miatt nem érte el

* E beszédet, valamint az utána következőt, hogy az egyházpolitikai beszédeket megszakítás nélkül, egymás után adhassuk, a kötet végére hagytuk.

czélját, mert az egyházi hatóságok túlnyomó része sem a 400 firtos kiegészítésre nem reflektál, sem a tanító tisztességes fizetéséről nem gondoskodik s így az állami ellenőrzés csaknem oly hiányos, mint a milyen volt a törvény előtt.

T. Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Azt hiszem, a Ház képe bizonyoságot tesz arról, hogy e javaslatot a többség az úgynevezett kisebb javaslatok közé sorozta, a figyelemnek, az érdeklődésnek, a lelkesedésnek csak abban a mértékében részesíti, a melyet a Ház folyó ügyeihez tartozó javaslatoknak, mondjuk, egy viczinális vasút engedélyezésének szoktak szentelni. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

A parlament e képének megfelel a t. kormány-párti sajtónak az a magatartása, mintha szántszándékkal iparkodnék a törvényjavaslatnak, és e törvényjavaslat tárgyalásának jelentőségét kisebbíteni. Én értem ezt az eljárást; *(Halljuk!Halljuk!)* nem helyeslem, de értem. Pártpolitikai szempontok indokolják azt. Az az óhajtás, hogy minden fény, minden érdeklődés kizárólag ama javaslatok felé irányuljon, illetőleg azokat környezze, melyeket a t. kormány e napokban tett e Ház asztalára, és melyeknek sikeréhez az ő existenciája és jövője kötve van. Már pedig én, t. Ház, azokat a javaslatokat nem kisebbítem; az egyik egy közszabadsági kérdést old meg, melynek megoldását melegen üdvözlöm, a másik állami szervezetünk kiépítéséhez tartalmaz egy részletet, a melyet teljes jóakarattal és tárgyilagossággal bírállok meg majd annak idejében. Együttvéve e javaslatokat, a t. kormány egész egyházpolitikai akciója elég fontos arra, hogy

ne szoruljon ilyen — hogy úgy mondjam, — reklámszerű taktikázásokra, melyek más, fontosságokban egyenrangú akciókat, fontosságukban egyenrangú javaslatokat devalválni akarnak, csak azért, hogy minden dicsőség, minden érdeklődés, az összes figyelem a felé az akció felé irányuljon, a mely a mellett, hogy az országra nézve is fontos, — a kormány taktikai létérdekeivel is összefügg. (*Élénk helyeslés bal felől.*)

Én, t. képviselőház, azt az ügyet, a melylyel foglalkozunk, azokkal legalább is egyenrangú fontosságúnak tartom. (*Élénk felkiáltások bal felől. Igaz! Úgy van! Sokkal fontosabb!*) Legalább is egyenrangú fontosságúnak azért, mert *itt egy darab áll előttünk a magyar nemzet önfentartási harcából.* (*Élénk helyeslés bal felől.*) És ez indít engem a felszólalásra. Mert azok után a fényes beszédek után, melyeket valamennyi ellenzéki párt soraiból elmondottak, a melyek különösen ama párt padjairól hangzottak el, a mely párthoz én is tartozom, magának a tárgynak a megvilágítása talán nem is kívánná, hogy felszólaljak, de felszólalásommal bizonyosságot akarok tenni a tárgy fontossága mellett. (*Élénk helyeslés bal felől.*) És mikor látom, hogy a t. túloldal politikai vezérférfiai nem látják érdemesnek, hogy azzal foglalkozzanak, minden félreértést kizáró nyíltsággal, és a mily erő csak fellépésemben rejlik, annyi erővel akarom az ország előtt dokumentálni, (*Zajos tetszés és helyeslés a baloldalon.*) hogy az a tárgy, a melylyel ma foglalkozunk, a parlamentnek nem úgynevezett kisebb, hanem annak legnagyobb tárgyai közé tartozik. (*Élénk helyeslés bal felől*)

T. képviselőház! A magyar nemzet azok közé tartozik, a melyeknek politikájában a létfentartásért

való küzdelem állandó szerepet játszik. Vannak szerencsésebb nemzetek, a melyeknél ez a momentum csak igen kivételes, nagy világtörténelmi katasztrófák alkalmából lép előtérbe. Ezeknek a nemzeteknek a politikája aránylag egyszerű: mindenestre sokkal kevésbé komplikált, mint a mienk. Ha a francia, ha a német, ha az olasz, szóval, ha ezek a boldogabb nemzetek, — és a kisebbek közül is sorolhatnók fel néhányat, a dán, a svéd és a többi — ha ezek az államhatalmat megerősítik, tudják, hogy ez által nemzeti hatalmukat erősítik meg; ha közgazdasági megerősödésüket mozdítják elő, akkor, a nélkül, hogy külön gondjuk legyen a közgazdasági felvirágozás nemzeti irányzatára, a nemzetet is megerősítik vele; ha a kultúrát előmozdítják, a kultúrának e megerősödése önmagától is egyszersmind a nemzet megerősödését jelenti; ha véderejüket fokozzák, ezzel, a nélkül, hogy további gondjuk legyen e véderő minőségére, a nemzeti erőnek nyújtanak tápot.

Minálunk azonban ez nem mindig van így. Minálunk az állam hatalmának megerősödése is képzelhető oly irányban, mely nem a magyar nemzetet szolgálja, hanem a magyar nemzet ellen fordulhat. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Minálunk még gazdasági haladás is képzelhető oly irányban, a mely nem a magyar nemzeti ügyet, hanem ellenkezőleg, a magyar nemzet ellenségeinek erejét szolgálja; *(Élénk helyeslés balfelől.)* főleg pedig létesülhet itt kulturái haladás, mely nem a nemzeti egységet támogatja, hanem a szétbontó erőket. *(Élénk helyeslés balfelől.)* Ez teszi, t. Ház, annyira komplikálttá Magyarországon a politikai problémák összeségét. Nem elég azokat a maguk

egyszerűségében, — hogy úgy mondjam — elméletileg megállapítható természetében felfogni, és megoldás elé vinni, hanem folytonosan tekintettel kell lenni ama sajátságos nemzeti helyzetre, a mely minden egyes probléma megoldásába egy-egy idegen elemet vegyít.

Ezt nem panaszképen mondom. A Gondviselés intézkedése az, hogy a mi nemzetünk ily helyzetbe jutott, kellett, hogy jusson; őseink bölcsesége ebben a helyzetben is megtalálta az utat, hála Isten, számos évszázadon át, hogy a magyar nemzetet fentartsa és hogy annak állása ma biztosítottabb legyen, mint évszázadok óta volt. De ez csak arra figyelmeztet minket, hogy nálunk minden problémának, legelső sorban pedig a kulturális problémának, a probléma természetében rejlő mozzanatokon kívül van még egy mozzanata, mely amazoknál is fontosabb, és mindennél előbbrevaló: és ez a megoldásnak — nemzeti létünkre, fejlődésünkre és meggyőződésünkre gyakorolható káros vagy előnyös hatása. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

És az a tárgy, t. Ház, a melylyel ma foglalkozunk, — hogy úgy mondjam — szaturálva van a tisztán kulturális jellegén kívül, nemzeti jelleggel. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) A t. kormány maga előtt látott egy nagy társadalmi és közművelődési kérdést: a tanítók existenciáját. Ez magában véve is elég nagy probléma arra, hogy foglalkoztassa az előrelátó államférfiak eszét és szívét is, és hogy igénybe vegye a törvényhozás egész működését.

A t. kormány iparkodott e kérdést megoldani, és a mint megoldásán fáradozott, rögtön előállt az

a másik kérdés, előállott önként, előállott a nélkül, hogy bárki előrántotta volna, előállott a helyzet természeténél fogva az, hogy t. i. minő hát az az iskola, a melyet a tanítók fizetésének a felemelése által segíyezni és fenntartani akarunk? Mit ad nekünk az az iskola, kiket nevel nekünk az az iskola? Magyar nemzet hű polgárait neveli-e, vagy a magyar nemzet iránt közömbös egyéneket vagy esetleg a magyar nemzet ellenségeit? *(Igaz! Úgy van! a bal-és szélső baloldalon.)*

És a mint ezzel a másik kérdéssel egyszer komolyan szembe nézünk, megdöbbenéssel kell konstataálnunk azt a választ, melyet arra a helyzet minden ismerőjének adni kell. Erre a roppant súlyú kérdésre: mivé neveli az iskola a következő nemzedéket? hazafivá vagy nem, jó állampolgárrá vagy az állam ellenségévé? — erre a roppant súlyú kérdésre az iskoláknak egy nem ismert, határozatlan, de minden esetre jelentékeny számáról azt kell mondanunk a legjobb esetben: nem tudjuk; egy nagy számról pedig, az eredményekből ítélve, azt kell mondanunk: tudjuk: a hazának nem hű polgárai, a hazának ellenségei kerülnek ki onnan. *(Igaz! Úgy van! a bal és szélső baloldalon.)*

Ha ez így van, akkor kérдем, van-e probléma, van-e kérdés, mely fontosságában mérkőzhetik azzal, hogy ezzel az állapottal megküzdjünk, hogy ezt az állapotot módosítsuk, és megváltoztassuk? A kérdés természetének felismerése vezetett engem, midőn az elénk terjesztett javaslaton elmélkedem. De mindenek előtt a probléma egyik oldalát: kulturális és társadalmi oldalát, a tanítóknak existenciáját akarom vizsgálni. *(Halljuk! Halljuk!)*

A tanítók egzisztenciájának a művelt ember normális létfeltételeihez méltóvá tétele: ez a nemzetnek becsületbeli kötelessége. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Ez, t. képviselőház, egyike azoknak a kötelességeknek, a melyeket teljesíteni kell, ha a műveit nemzetek között tisztességes helyünket el akarjuk foglalni, ha azok köréből magunkat az erkölcsi kiutasításnak nem akarjuk kitenni. (*Úgy van! Úgy van! Tetszés bal felől.*) És magával a nemzeti kultúrának a problémájával is összefügg a tanítók egzisztenciájának a problémája. Kérdezősködtem, miként lehetséges az, hogy még a 300 forintot is el nem érő, sőt némely helyen 100 irton alul maradó fizetések mellett tényleg mégis existálhatnak tanítók? Hát a válasz csak egy lehet, és a válasz tényleg az volt, hogy úgy existálhatnak, ha a tanítóknak igen nagy része a tanítást csak mellékfoglalkozásként űzi, (*Úgy van! Úgy van! bal felől.*) a gazdasági egzisztencia alapját pedig valamely mesterségben vagy egyéb gazdasági foglalkozásban találja. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Nohát, t. képviselőház, az ilyen tanító-segretől lehetetlen annak a kulturális munkának sikeres elvégzését kívánni, a mely kulturális munka pedig éppen a népek versenyében való fenmaradásunk egyik fel tótele. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

Annyiszor mondták már azt, hogy a nemzetek egymás közti versenyében a viszonylagos kulturális haladás a döntő momentum, annyit mondták már ezt szóval, írásban és nyomtatásban, hogy a ful ezt a mondást már megszokta, a szem is megszokta, az értelem is megszokta, eltompultunk iránta, közhelynek, frázisnak tekintjük. Pedig nem az és hogy nem az, e tekintetben a leggyakorlatibb szempontra hivatkozom.

Akárhány katonatiszt mondta nekem, hogy ama haladás révén is, mely a mi népiskolai ügyünkben, a még mindig létező szomorú állapotok mellett is tagadhatatlanul található, a katonák közt mennyivel több értelmiséget és ennek folytán a katonák kiképzésénél mennyivel több könnyűséget tapasztalnak. És Bismark herczeg azt mondta a német parlamentben: Mindent utánozhatnak más országok, mindenben elérhetnek minket, a katonák természetes vitézségében versenyezhetnek velünk, tábornokaik lehetnek oly jók, mint a mieink, sőt jobbak; de egyben nem érnek utói, egyet egy könnyen nem tudnak teremteni, és ez a német altisztnek az egyenértéke. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* A német altiszt, a német hadseregnek, Németország félelmes haderejének ez egyik alapja pedig tagadhatatlanul a német iskolának, mégpedig a német népiskolának a nevelése. *(Úgy van! Úgy van! balfelől)*

Csak rámutattam, t. képviselőház, arra a gyakorlati érvelésre, mely iránt az Európa-szerzte uralgó militarizmus mai korszakában a legtöbb érzék van; rámutattam az eredményre, arra az óriási hatásra, melyet a népnevelés emelése például a katonai erő fokozása tekintetében előidézhet, hogy elenyésztessem azt a benyomást, vagyis helyesebben szólva, hogy ama tompaság ellen küzdjek, melyet a népoktatás kulturális fontosságának folytonos emlegetése bennünk előidézett; hogy rámutassak, hogy ez nem frázis, nem ama közhelyekből való, a melyeket az ember olykor-olykor használ, midőn a beszéd keretébe beillik, de gyakorlatilag semmi következtetést azokból le nem von, hanem oly igazság, a melynek tanulságát át kell ültetni politikánkba, tör-

vényhozásunkba és egész kormányzatunkba, (*Helyeslés balfelől.*)

De, t. Ház, nem fogok szót szaporítani annak a kimutatására és további megerősítésére, hogy a 300 forintos minimum, melyet a törvényjavaslat kontemplál, teljesen elégtelen abból a célból, hogy oly tanítókat lehessen remélnünk, a milyenek a mai korban rájuk váró kultúr munkának megfelelni képesek. Én, t. Ház, a 400 forintos minimum mellett foglalkozok állást; (*Helyeslés balfelől.*) foglalkozok állást azzal, hogy a 400 forintnál csupán a pénzügyi helyzet kényszere miatt állok meg, mert úgy tartom, hogy ennél többet ma csakugyan nem tehetünk, különösen ha ránézünk mindazokra az igényekre, a melyek nagynehezen elért pénzügyi egyensúlyunkat, állami kasszánk Wertheim-szekerényeit minden oldalról döngetik, és ha ránézünk arra, hogy a népnevelés terén a tanítók fizetésének felemelésén kívül még egyéb sürgős teendőink is vannak.

De midőn ma a 400 frt minimummal megelégszem, ehhez kétféle megjegyzést fűzök. Az egyik az, hogy ezt nem tartom a törvényhozás utolsó szavának, (*Helyeslés balfelől.*) hanem azt tartom, hogy mihelyt pénzügyi viszonyaink konszolidáltsága, és, remélhetőleg, állami feleslegeink további fejlődése azt megengedi, e minimális összegnél is magasabbra kell menni, addig a határig, a mely valóban biztosítja minden tanítóra nézve a művelt ember megélhetését. (*Élénk helyeslés.*) Második megjegyzésem pedig az, hogy e 400 forintos minimumot minden megszorítás nélkül, abszolúte kötelezőnek akarom tekinteni. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Mert a miniszter úr klauzulája, mely

szerint a felekezeti hatóságok kívánatára emelkednék a minimum 400 forintig, különben e dilemma elé visz, és, szerintem, ez a dilemma nagyon egyszerű: vagy szükséges a 400 forintos minimum a tanítónak emberhez méltó fentartására vagy nem. Ha nem szükséges, ha egy kisebb minimummal is existálhat a tanító, akkor semmi körülmények közt sincs indokolva e nagyobb minimum mellett az állampénztár igénybe vétele, ha pedig szükséges, legalább a 400 forint minimum a tanító megélhetéséhez, akkor e minimum elérését, az ahhoz való hozzájárulást semmi más tényező beleegyezésétől vagy kívánságától függővé tenni nem szabad. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Különben, t. Ház, lesz alkalmam beszédem további fonalán még egyszer futólag visszatérni a minimum kérdésére, illetőleg a miniszter úr álláspontjának megbírálására, melyet ő e kérdésben elfoglalt. Most áttérek beszédem tulajdonképeni tárgyára, t. i. ama nemzeti jelentőség illusztrálására, a mely e törvényjavaslatban rejlik, vagy inkább, sajnos, nem annyira e törvényjavaslatban, mint inkább abban a problémában, a melylyel a törvényjavaslat megbirkózni akar. *(Halljuk! Halljuk!)*

A kormány ugyanis, mint bevezetőleg mondtam, midőn a tanítók fizetésének problémájával foglalkozott, önkénytelenül odajutott magának az iskolának, az iskola minőségének, az iskola állami kvalitásának problémájához. És próbált e második problémával is megbirkózni: a felekezeti iskoláknak kilátásba helyezett segélyezésével együtt az állami befolyásnak egy bizonyos mértékét is kötötte össze. Sajnálattal kell azonban kimondanom, hogy a mily elégtelennek tar-

tom a kormány által tett lépést a tanítók fizetése tekintetében, épp annyira, sőt talán még inkább elégtelennek kell tartanom azt, a mit a javaslat a szükséges állami befolyás tekintetében megállapít. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

Bevezetésképen mondám, t. Ház, hogy a magyar nemzet politikájának minő jellege van. Hogy a magyar nemzeti politikától elválaszthatatlan bizonyos önvédelmi momentum, mely majdnem minden kérdésbe belevegyül, és a melynek a magyar nemzeti politika legállandóbb jellemvonásának kell lenni, mert ha csak pillanatig is megfeledkezünk róla, a nemzet legszen-
tebb érdekei adják meg az árát. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* És ez az önvédelmi jelleg egyaránt irányul kifelé és befelé. *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon)*

A magyar nemzetet évszázadokon át folyton fenyegették különböző alakban, — az utolsó három évszázad alatt leginkább az osztrák őrszbirodalmi eszme alakjában, — az elnyelés veszélyei. Ez az egyik irány, melyben a magyar nemzet folytonos önvédelemre volt utalva. *(Halljuk! Halljuk!)* A magyar nemzet másfelől befelé nem bír a faji egységnek azzal az előnyével, mely mintegy fizikai lehetetlenséggé teszi más európai nemzetek egységének a felbontását. A fajok különbözőségében nyilvánuló ez etnográfiai tény bizonyos politikai irányzatok, bizonyos külföldi ambíciók és azoknak ebben az országban létező elősegítői a magyar egység ellen való folytonos aknamunkára használják föl. *(Élénk helyeslés és tetszés a bal és szélső baloldalon.)* És ha figyelemmel tekintjük történelmünk öszszes évlapjait, azt fogjuk látni, hogy az a

veszély, illetőleg az a támadás, melyet a magyar állam, a magyar nemzet önállósága ellen kívülről sokszor erőszakos módon intéztek, sokszor bevallott politikai célul tűztek ki, mely azonban lappangó alakjában soha sem szünetelt, — hogy e kívülről intézett támadás és a magában a nemzet testében mutatkozó széjjelhúzó elemek működése között mindig volt bizonyos összefüggés, *(Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* bizonyos kölcsönös megértés; mindig volt bizonyos rokonszenv, legalább ideig-óráig a közös cél által egyesítve meg tudták egymást találni: ámbár meg vagyok győződve, hogy abban az esetben, a mi sohasem fog megtörténni, de posito absurdo, ha pillanatnyi közös ez óljukat elérték volna, az osztrák központi hatalom csakhamar épp úgy tapasztalná e széjjelhúzó elemek ellenséges indulatát, mint tapasztalja azt most a magyar nemzeti eszme. *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Csak ideig-óráig találkoznak, a meddig t. i. ugyanezt óhajtják felforgatni: a magyar nemzet, a magyar állam közjogi önállóságát, és a magyar nemzet felbonthatatlan politikai egységét. *(Élénk helyeslés. Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)*

Ez mutatja, t. Ház — és méltóztassanak megengedni a néhány percznyi kitérést, — ez adja meg összes politikai irányom és egész politikai működéssem jellegét. Ez az iránytű, a melyet követek politikai rendszerem megállapításában elvbarátaimmal együtt, t. i. hogy a magyar nemzet ellen, hol nyíltan, hol titokban intézett támadásnak ezt a két faját sem a dolog természete szerint, sem históriailag nem lehet egymástól elválasztani; hogy tehát hiába-

való munkát végezze az, a ki csupán a magyar nemzeti egységet az országon belül fenyegető veszélyek ellen akarna teljes erélylyel föllépni és hogy ezt megtehesse, lemondana közjogi féltékenységünkről, lemondana arról, hogy Magyarország közjogi önállóságának minden attribútumát magunknak megnyerjük. Ez eredménytelen munka lenne. Mert mindaddig, míg a Magyarországot fenyegető közjogi veszélyekkel szemben a biztosítékok teljes hatályosságáról nem gondoskodunk; mindaddig míg Magyarországon a nemzeti politika kifelé gyengeséget mutat: a magyar államnak befelé bármily hatályosan kifejtett erélyét a belső bókebontó tényezők nem veszik komolyan: (*Zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) mert ezzel a magyar nemzeti erővel szemben, a melyet ideig-óráig éreznek, egy nagyobb hatalomban, egy nagyobb erőben reménykednek, (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.*) mely, hogy nagyobb hatalom és nagyobb erő, azt magának a magyar nemzetnek a félénksége is bizonyítja előttük, mely azzal a nagyobb erővel, azzal a nagyobb hatalommal nem mer szembeszállni. (*Élénk helyeslés és tetszésnyilatkozatok a bal- és szélső baloldalon.*)

íme, t. Ház, ez a politikai rendszer az, mely, gondolom, a magyar nemzet egész történelmi fejlődésének, a magyar nemzet helyzetének megfelel, hogy a magyar nemzet önvédelmi akcióját, a magyar nemzet biztosítására irányuló tevékenységünket két irányban, kifelé is, befelé is párhuzamosan folytassuk. És ezt az önvédelmi akcióát, a magyar nemzet biztosítására irányuló e tevékenységünket épp oly kevéssé szabad csupán a tényleges összeütközés ese-

teire szorítanunk, mint a hogy külháború veszélyeivel szemben az államok szintén nem csupán a már kiütött háború idején védekeznek, hanem a védekezést már béke idején előkészítik, hogy a várható támadással szemben teljes fegyverben álljanak. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.*)

És most, legyen szabad a magyar nemzet e védelmi politikájának mappáján röviden végig tekintenem. (*Halljuk! Halljuk! a bal- és szélső baloldalon.*)

A magyar nemzet érdekeinek megóvására, kifelé, szükségesnek tartjuk, mi, a kik azt hisszük, hogy az 1867-iki kiegyezés alapján azokat igenis meglehet óvni, a 67-iki kiegyezésben foglalt virtuális jogok mindegyikének tényleges életbeléptetését, az abban foglalt biztosítékok mindegyikének csorbítatlan fenntartását, és a mennyiben azok egyes esetekben nem mutatkoztak elég erőseknek, szorosabb és határozottabb definiálását. (*Élénk tetszés bal felől.*) Kívánjuk egyszersmind, — mert a mit eddig mondtam, csak az intézményekre vonatkozik, — a kormányzat helyes tevékenységét, ama legmagasabb politikai tevékenységi körben, mely a magyar nemzetnek a korona előtt és a másik állammal szemben való képviseletéből áll; kívánjuk, hogy nem csupán a nemzet joga, nem csupán a nemzet közjogi intézményei, hanem a nemzet érzelmi világának jogosultsága is, mely ennél a nemzetnél sem lehet más, mint minden más épen érző nemzetnél, hogy e nemzet érzelmi világának minden természetszerű nyilvánulása is a maga jogosultságában, a maga helyességében és teljes lojalitásában megvédelmezésre és képviseletre találjon. (*Élénk tetszés balfelől*) E mellett befelé mindaz, a mi

a társadalom megerősítésére szolgál, természetesen, a gazdasági, a kulturális emelkedés, s az állami funkciók helyes teljesítése úgy az adminisztrációban, mint az igazságszolgáltatásban, ha mesterségesen ferde irányba nem terelődik, önmagában is a magyar nemzeti állam és a magyar nemzeti egység megerősítésére szolgál. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* De ezen felül, mint mondtam, a magyar nemzeti egység megalapításának, a magyar nemzeti egység megerősítésének, mint külön problémának állandóan szemünk előtt kell lennie. Minden, de majdnem minden politikai, kulturális és közgazdasági problémának van egy oldala, a mely nem közvetve, hanem közvetlen, egyenesen érinti azt, jól vagy rosszul, a szerint, a mint jól vagy rosszul van megértve Magyarország nemzeti konszolidációja, Magyarország állami megerősödése. *(Élénk tetszés balfelől.)*

Az igazságszolgáltatás terén a jogegységnek minél gyorsabban való létesítését, és — ama biztosítékok mellett, hogy az államhatalom mindig nemzeti legyen, és mássá el ne fajulhasson, s hogy e mellett a polgárok szabadsági jogai és az életerős önkormányzati szervezet működése ne bénuljon meg, — azt, a mit állami közigazgatásnak szoktak nevezni, — szintén a nemzeti egységet előidéző és előmozdító tényezőnek tartom. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés bal felől.)*

Közgazdasági téren a magyar birtokosság érdekeinek felkarolását, a magyar földnek magyar kézen maradását, az ipar által a városoknak, mint magyar kulturális központoknak megerősítését, továbbá helyes telepítési politika által a magyar államban lakó fajok helyes csoportosításának előmozdítását tartom ama momentumoknak, melyek a nemzeti irányt azokban a prob-

lemákban legfőképpen képviselik. (*Tetszés balfelől*) Mindenek felett, természetesen, nemzeti jelentősége van a kultúrpolitikának. (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélső baloldalon.*) Mert ez nem is lehet neutrális, nem is lehet közömbös a nemzetre nézve: ez vagy a nemzeti egység mellett, vagy a nemzeti egység ellen működik. (*Élénk tetszés a bal- és a szélső baloldalon.*) T. Ház! Fárasztó, nagyon fárasztó a magyar politikusra nézve az összes politikai kérdéseknek az a komplikált természete, mely a mi helyzetünkől származik. Igen fárasztó dolog az, hogy nekünk, nem mint valami francia, német vagy olasz politikusnak egyszerűen csak arról kell gondoskodnunk: legyen erős közgazdaságunk, erős közoktatásunk, erős adminisztrációnk, hanem e mellett folyton arra is kell gondolnunk, hogy intézkedéseink micsoda vonatkozással vannak az ország közjogi önállóságának, micsoda vonatkozással a nemzeti egységnek és az ország magyar nemzeti karakterének biztosítására. (*Helyeslés balfelől.*) Ez igen fárasztó. Nem csoda tehát, ha a magyar államférfiak már két ízben, részint e komplikált helyzet által kifárasztva, részint nemes idealizmustól áthatva, azt gondolták, hogy ők egyszer s mindenkorra megvetik alapját ama nagy nemzeti érdek megóvásának, és, miután az alapokat így megvetették, ők is tisztán a problémák tulajdon természete szerint haladhatnak tovább, a nélkül, hogy a nemzeti önvédelem szempontjaira kellene figyelemmel lenniök. Történt ez először 1848-ban, midőn az akkori kor ideális gondolkodásának megfelelőleg azt hitték, hogy az ország összes polgárainak a szabadság áldásaiban való részesítése, az egyenjogúságnak mindenkire kiterjesztése bírní fog azzal a morális erő-

vei, bírni fog azzal a kiegyenlítő hatalommal, hogy az országban lakó összes fajok a haza hű polgárai, a nemzeti egységnek vele együtt érző tagjaivá lesznek.

T. Ház! Nem szándékozom a keserű idők keserveit újból felidézni. Mindenki tudja, hogy ez a remény 1848-ban csakhamar hajótörést szenvedett; .alaptalansága csakhamar bebizonyosodott.

De mi tovább reméltünk. 1867-ben és azóta elég ehhez hasonló jelenséget találunk. 1867-ben a nemzet többsége elfogadta az ország közjogi helyzetének olyan rendezését, a melyet véglegesnek tartott és azt hitte, hogy ez, törvénybe lóvén iktatva, ezentúl az ország közjogi önállóságát kívülről többé semmi veszély nem fenyegeti. És ugyanakkor megalkotta a törvényhozás a nemzetiségi törvényt és a népiskolai törvényt, az 1848-iki tradíciók nyomán haladva, mert ismét azt hitte, hogy a szabadságnak legmesszebb menő mértékben való biztosítása, az egyenjogúság minden követelményének törvény beiktatása elég lesz arra, hogy azt az összeforrasztó erőt kifejtsse, a melyre szükségünk van nemzeti egységünk biztosítása végett. És ezentúl, t. Ház, egy egész közjogi iskola keletkezett, a mely még ma is — nem mondom, dominál, de legalább tényleg uralkodik, tényleg a hatalom az övé — mely azt hiszi, hogy közjogi téren további teendők nincsen; a mely a közjogi téren a fölmerülő féltékenység minden jelenségét, a mely a közjogi tért érintő minden nemzeti követelmény felállítását elvileg helyteleníti, mint megbolygatásait annak a békés és biztos állapotnak, a melyet elértünk. Szerintem, ez igen helytelen gondolkodás. Mert legalább azok a követelések, azok a fél-

tékenységek, azok a felszólalások, melyek e Ház padjairól történtek, nem a közjogi alap megbolygatására irányultak, hanem azokra azért volt szükség, hogy a közjogi alap megromlását, a mennyire lehet, megakadályozzuk, *(Élénk helyeslés bal felől.)* és hogy az abban rejlő virtuális jogok fokozatosan mind életbelépjenek. S hogy a politikai kvietizmus iskolájával, hogy ama passzív ellenállással szemben, melyet e tekintetben találtunk, hogy a folytonos leszavaztatás ellenére, mégis nekünk volt igazunk, hogy mi képviseltük a nemzeti történelem hagyományos igazságát, hogy mi képviseltük az abból fejlődött és sohasem szünetelő élet követelményeit: bizonyosság erre, hogy a közjogi kvietizmus iskolája és az abból kikerülő kormányok maguk is kénytelenek voltak és ma is kénytelenek az általunk felállított követelményeket fokozatosan, egymás után életbeléptetni. És ha majd azt látom, t. Ház, hogy azok mindegyikét életbeléptettük, akkor engem semmi irigység sem fog bántani, hanem szívesen fogok önöknek gratulálni, szívesen le fogom tenni a fegyvert. *(Zajos helyeslés és tetszés a bal- és a szélső baloldalon.)*

Valamint eltévesztettnek bizonyult a kvietizmus iskolája a közjogi téren, és tapasztaltuk, hogy a mit a nemzet magának megszerez, a minek elismerését kivívta, azt folyton újra meg újra meg kell védenie, hogy kisebb nagyobb infiltrációk ellen folyton kell küzdenie; valamint e téren tévedésnek bizonyult az a remény, hogy a közjogi kérdésekkel egyszer s mindenkorra végeztünk: épp oly tévedésnek bizonyult e remény, e jó elő vélemény, ez illúzió az ország, a nemzet egységének belső ellenségeivel szemben!

T. Ház! Azt az ideális hitet, hogy egyedül a szabadság, az egyenjogúság teljes mértékének elismerése, törvénybeiktatása és fentartása a haza összes polgárai közt az egység kötelékeit elég erőkre fogja fűzni, hogy azok a kívülről keletkező és az ország talaján nőtt jogosulatlan ambíciók és izgalmak besúgásának is ellent tudnak állani: azt a hitet ma már jámbor illúzióknak ismeri el mindenki.

Megengedem, hogy nem egészen a mi hibánkon kívül jutottunk ide. Megengedem, hogy a magyar állam kiépítésével, intézményeinek átalakításával, pénzügyi és közgazdasági politikájával, a törvénybe iktatott egyéni és politikai szabadságok tényleges tiszteletben tartásával, a polgárok jogviszonyainak bírói oltalomban való részesítésével, hogy, mondom, mindezen a téren nem tettük meg mindazt, a mi szükséges arra, hogy a magyar állam épülete tényleg imponáló legyen; hogy a magyar állam kormányzati működése tényleg vonzó erőt gyakoroljon; hogy az tényleg minden polgára előtt, még azok előtt is, kik ellenséges befolyásoknak vannak kitéve, a szeretet, tisztelet és kegyelet tárgyává tegyük; (*Helyeslés a bal- és szélsőbalon.*) megengedem, hogy számos hiba történt; megengedem, azt is, sőt állítom, hogy a felmerült államellenes izgatásokkal szemben az eddigi kormányok is meglehetősen tehetetlenek voltak: de engem, t. Ház, soha egy pillanatra sem tévesztett meg, engem soha egy pillanatra sem lelkesített, és nekem soha egy pillanatig sem imponált az az ünneplés, a Ház falrengető tapsai között történt ledorongolás, a melyben az egyik volt miniszterelnök úr a véletlenül ide tévedt nemzetiségi képviselőket olykor-

olykor részesítette. (*Helyeslés balról.*) Hiszen nem itt volt arra szükség, ebben a Házban, hol egy nemzeti-ségi képviselő izoláltan, vagy ketted-harmad magával ül; ilyen erélyre, ilyen bátorságra, az elokven-czia ilyen kifejtéseire itt nincs szükség. (*Igaz! Ugyvan! a bal- és szélsőbalon.*) Én réám ezek a szcénák mindig nagyon lehangoló benyomást tettek, mert míg itten könnyű diadalokat ültek a kormányok azzal az ellenséggel szemben, a melyik nincs jelen, ott, hol az ellenség tényleg van, hol tényleg ereje van, hol tényleg működik, a vidéken, a vidéki iskolákban, a vidéki pénzüzetekben: ott még az ellenség erejéről sem volt tudomásuk, még kevésbbé, hogy ellene küzdöttek volna. (*Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.*)

Nem láttuk semmi nyomát annak, hogy a kormányzat ott, hol reális munkát kell végeznie, s nem csattanós pillanatnyi sikerek elérését, a széjjel-húzó elemek áskálódásával tényleg szembeszállott volna. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

A meglehetősen jelentékeny rendelkezési alapnak, a melylyel a kormány jelenleg rendelkezik, ezen a téren semmi nyomát nem láttuk. (*Igaz! Úgy van! balról.*) Egyesek, kik az illető vidéken laknak, sokkal többet tudnak az ottan folyó üzelmekről, mint maga a kormány. A sajtó terén pedig — hiszen csak az eredményekről szólhatunk, mert a rendelkezési alap nem elszámolás tárgya, és csak a jelenségekből következtethetünk — hol látjuk nyomát valami olyan kormánytevékenységnek, a melyik a rendelkezési alapból nyerné táplálékát? Az első az volna, hogy a kormány ismeri a helyzetet mindenütt. Bátor voltam rámutatni, hogy a múltban legalább nem ismerte.

A sajtó terén látunk nagy számú vidéki zszurnalisztikát, melynek nagy részéről minden beavatott ember tudja, hogy az önerejéből magát fenn nem tarthatja, *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* Ebben a vidéki zszurnalisztikában egekig magasztalva látjuk a kormányt, *(Igaz! Úgy van! a szélsőbal felől.)* s a legborzasztóbb módon leszólva, gyanúsítva, sőt piszkolva *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* a magyar ellenzéket, a magyar ellenzéki pártokat és azok vezérférfiait. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélsőbalon.)* De olyan vidéki sajtó terméket, mely alkalmas lett volna a magyarellenes izgatások ellensúlyozására, csak elvétve látunk. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)*

Láttuk azt is, hogy a külföldi lapok el vannak árasztva olyan levelezésekkel, a melyekben a kormányt és pártját, mint Magyarország fennállásának, mint a monarchia biztosságának és kohéziójának, mint a nemzeti haladásnak egyedüli palládiumát mutatják be a művelt külföldnek, az ellenzéket pedig, mint a felforgatóknak, a lelkiismeretlen izgatóknak gonosz csoportját. *(Zajos felkiáltások a bal- és szélsőbalon: Igaz! Úgy van!)* Láttuk azt is, hogy ezekre a levelezésekre azután, mint a külföld véleménynyilvánításaira nagy büszkén hivatkozott az itteni félhivatalos sajtó. *(Élénk derűtség a bal- és szélsőbalon.)* Mindezt látjuk. Ezek, t. képviselőház, azok a tények, a melyeknek során végigkutatva, a rendelkezési alapnak valami nyomát találjuk. De a magyarellenes izgatások elleni akcióban nem. És egyáltalán, úgy az intézmények megalkotásának, mint a kormányzatnak terén semmi egyebet nem látunk, mint látszatra való dolgozást itt a parlamentben, és teljes tehetetlenséget ott, a hol a

tevékenységnek és küzdelemnek tere lett volna. (*He-lyeslés balfelől.*)

Ezekkel az állapotokkal, t. Ház, a magyar nem-zet, a magyar törvényhozás, a magyar kormányzat e kvietizmusával, a magyar kormányzat e tehetetlenségé-vel, az egész vonalon szakítani kell. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Rámutattam, — csakhogy ezt az egész képet a t. Háznak bemutassam, — arra, hogy ki-felé is szakítani kell ezzel. Szakítottunk is egy bizo-nyos pontig, — ezzel az elismeréssel tartozom a jelen-legi, sőt az azt közvetlenül megelőzőt kormánynak is, bár nem elegendő mértékben történt, — szakí-tanunk kell a közjogi kvietizmus és absztineálás poli-tikájával; de szakítanunk kell azzal a közönbösséggel is, a mely, hogy triviálisan fejezzem ki magamat, várja, hogy a sült galamb szánkba repüljön, a magyar nemzeti egységnek befelé való konzolidációja terén. (*Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.*)

Ebben a mappában, a melyet rövid vonásokban a t. Ház elé állítottam, akartam megjelölni helyét annak az ügynek, a melylyel ma foglalkozunk. A ma-gyar nemzeti egység biztosítására és megerősítésére irányuló törekvésben e lánczolatossá, organikus, össze-függő tevékenységben talán a legelőkelőbb hely illeti meg a magyar kultúrpolitikát. (*Igaz! Úgy van! bal-felől.*) Megilleti a magyar kultúrpolitikát az oktatás minden fokozatán és annak minden Ágában. Megilleti a felsőbb oktatásban, megilleti különösen a közép-iskolai oktatásban, hogy az a tényező, a mely az 1848 előtti kiváltságolt nemesség örökébe lépett, melynek hivatása a magyar nemzet vezetése, a magyar nem-zetre a típust rányomni, a magyar nemzet ideális

céljait felfogni, azokat a nép milliói között terjeszteni, a magyar politikát tulajdonképpen irányítani: az összes magyar értelmiség, teljesen magyar szellemű, mégpedig nem csupán a közönséges állampolgári tudattól, hanem a magas nemzeti feladatoktól, azok nehézségeitől, azok magasztosságától s az azokért folytatandó küzdelem föltételeitől áthatott vezéreleme legyen a nemzetnek. *(Élénk helyeslés és tetszés bal felől.)* Ennek a kulturális feladatnak ki kell terjeszkednie a szakoktatás minden ágára. És itt van helye, a mire rámutattam már a honvédelmi költségvetés megvitatásakor, kiemelnünk azt, hogy ki nem szabad hagyunk és felejtenünk a katonai szakoktatást sem, a nemzet intelligenciájának a katonaságban lévő részét sem e kulturális munkából, ebből sem szabad külön testet csinálni, és azt a tátongó rést, azt az űitkikell töltenünk, ezt a kiszakított részletet a magyar intelligencia vezérkedő munkájába vissza kell helyezni. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

De az alapozást. .. *(Zaj és nyugtalanság jobb felől.)* . . . Nem csodálom, hogy egyes képviselő urakat előadásom nem érdekel; még kevésbé csodálkozom azon, ha csekély személyem nem érdekli őket, mert ezt kamatostul visszaadom a t. képviselő uraknak; de azt hiszem, lehetetlen, hogy a képviselőházat az a tárgy, a melylyel most foglalkozom, ne érdekelje. *(Tetszés balfelől.)* Előadásom fogyatékoságáért bocsánatot kérek, magának a tárgynak, az ügynek érdekében. *(Éljenzés a baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobb oldalon.)*

Hát, t. Ház, elmondám, hogy a t. kormány foglalkozni iparkodott az előtte álló probléma nemzeti

vonatkozásaival. A tanítóval foglalkozva, eljutott az iskoláig és természetesen a tanügy vezetője, még inkább, mint bárki, lehetett megdöbbenve, a mikor azt a választ látta, a melyet a tények adnak arra a kérdésre, hogy tehát mit nyerünk a népiskolával, á mint az jelenleg van? Kit és mit nevel az?

És próbált ezzel a problémával foglalkozni, és körülbelül két pontban állapította meg az állam befolyását, a melyet az a megjavított fizetésekhez való járulás címén nyer. Először is a javaslat 11. §-ában azt mondta ki, hogy oly tanítói állomások betöltésénél, a melyek fizetéséhez az állam 60 frttal járul, a tanító alkalmazásához a kormány megerősítése szükséges. A 12. §-ban az ily tanítókkal szemben, a kiknek fizetéséhez az állam legalább 60 frttal járul, bizonyos fegyelmi jogot tart fenn magának a kormány. De milyet? Fentartja magának a jogot, hogy a fegyelmi vizsgálatot elrendelheti ugyan a miniszter, de ez a fegyelmi vizsgálat a felekezeti tanító illetékes hatósága, tehát az egyházi és a felekezeti főhatóság alatt foly. És ha e fegyelmi vizsgálati eljárás nyomán az tűnnék ki, hogy a tanító államellenes irányt követett, az esetben jogában áll a miniszternek a fegyelmi ítélet felülbírálata, sőt a tanítót hivatala elvesztésével sújthatja. Ebből áll, t. Ház, az a befolyás, a melyet a kormány magának a segélyezendő felekezeti tanítókkal szemben fentartott.

T. Ház! Ha összehasonlítjuk a baj nagyságát az orvoslás e módjával: lehetetlen meg nem döbennünk azon az aránytalanságon, mely a baj és a célbavett orvoslás között van. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* A midőn tudjuk, hogy a mi népiskoláink százaiban, sőt

ezreiben nemcsak nem nevelnek jó állampolgárokat, hanem a tanítók és az összes befolyások oda hatnak, hogy az államellenes szellemnek, a magyar nemzet ellen való averziónak mérgét a gyermek lelkébe becsepgessék: vájjon ezzel szemben azok legyenek-e az orvosszerek, azok legyenek-e a kisegítő módok, a melyeket a kormány javasol? *(Élénk tetszés bal felől.)* Először is a kormány e befolyása csupán azokra az iskolákra terjed ki, a melyeket segélyez, sőt még ezekre sem, hanem csupán azokra, a melyeket 60 frttal, vagy annál nagyobb összeggel segélyez; mindazokban az iskolákban, melyeket nem, vagy a melyeket 60 frtnál kisebb összeggel segélyez, az az anarkhia, azok a nemzetellenes üzelmek, nemzetellenes irányzatok fenmaradnak ezentúl is. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

És azután még a 60 frttal segélyezendő iskolákkal szemben is ugyan micsoda hatalma lesz a kormánynak? A miniszter a tanító kinevezését megerősíti. Hát kérдем ön a miniszter urat: ha olyan tanítót terjesztenek eléje, a ki ellen semmi bebizonyítható államellenes vétség nincs megállapítva, s a kinek különben diplomája van és megfelel a kellékeknek: micsoda czímen fogja a miniszter úr megtagadhatni e tanítónak a megerősítését? Hiszen nem máris megbélyegzett, nem máris notórius embereket fognak a miniszter úr elé terjeszteni; *(Úgy van! bal felől.)* az egész kérdés mindig az, vájjon az a forrás megbízható-e, melyből az előterjesztés ered. *(Élénk helyeslés a szélsőbalon.)*

És azután a fegyelmi jogra gyakorolt befolyás! A miniszter elrendeli a fegyelmi eljárást. A fegyelmi

eljárás ama hitfelekezeti hatóság előtt folyik és a miniszter közbelépése csak azoknak az adatoknak alapján történhetik esetleg, a mely adatokat a felekezeti főhatóság által vezetett fegyelmi eljárás felmutat. *(Igazi Igaz! Derülség a szélsőbalon.)*

Már most kérem, *(Halljuk! Halljuk!)* ott, a hol a felekezeti hatóság állami szellemtől van áthatva, erre a miniszteri beavatkozásra állami szempontból egyáltalán nincs szükség. De ott, a hol leginkább szükség volna reá, t. i. ott, a hol a felekezeti hatóság állami szempontból, — hogy enyhén fejezzem ki magamat, — nem feltétlenül megbízható: ott az a felekezeti hatóság nem fog-e gondoskodni arról, hogy az általa vezetett fegyelmi eljárás semmi oly tényálladékot ne derítsen fel, mely a miniszter közbelépését maga után vonhatná? *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Hát, t. Ház, gondolom, további bizonyításra nem szorul az, hogy az ellenérték, a mit az állam nyer az adott segélyezésért, nem aránylagos; vagy ne is beszéljünk az ellenértékről, mert az államnál azt a jogot, sőt azt a kötelességet, hogy minden iskola az állami tudat iskolája legyen, nem pedig annak ellenkezője, semmiféle koncessziókört, sem erkölcsi koncessziókért, sem pénzért megvásárolni nem kell, nem szabad. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* Ez egyszerűen az állam joga, de nemcsak joga, hanem kötelessége. *(Zajos helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* Nos, t. Ház, e jog gyakorlására, e kötelesség teljesítésére a miniszter úr, a javaslat intézkedései szerint, úgyszólván semmi fegyvert nem nyer, csak az esetek egy részében, ez pedig oly kevésbé hatályos, hogy az alkalmazás eseteinek ismét csak egy igen kis részében fogja a bajt

tényleg orvosolni, vagy csak érinteni. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

T. Ház! Itt sokkal határozottabb, sokkal erélyesebb, sokkal messzebbmenő, sokkal hatályosabb eszközök alkalmazására van szükség, (*Élénk helyeslés balfelől.*) mert ismétlem, — az ember csodálkozik, hogy ilyen tárgyról még okoskodni és beszélni kell, — (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) *nincs a világon állam, nincs nemzet, mely eltűrné azt az állapotot, de csak egy napig is, hogy a népiskolák egy része nemcsak nem nevel neki hü állampolgárokat, hanem ellenségeket nevel neki. (Zajos felkiáltások balfelől: Úgy van! Úgy van!)*

De menjünk tovább. E javaslat által mi történik? E javaslat bizonyos feltételek mellett kötelezi az államot, hogy a felekezeteknek segínyt nyújtson. Kimutattam, hogy azok az eszközök, a melyeket a miniszternek az illető segélyezett felekezeti iskolák ellenőrzése végett kezébe ad, merőben elégtelenek. Hát most annak a tetejébe, hogy megtűrünk oly iskolákat, melyek az államnak ellenségeket nevelnek, ennek a tetejébe még államilag segélyezünk is ilyen iskolákat. (*Élénk tetszés a baloldalon.*) Az ily kultúrpolitika, az ily közoktatási politika előtt, megvallom egész őszintén, megáll az eszem.

E nagy bajokkal szemben Polonyi Géza t. barátom határozati javaslat alakjában egy radikális eszközt javasol: t. i. azt, *hogy államosítsuk az egész népoktatást. (Halljuk! Halljuk!)* Én ma ez eszme elvi helyességéről nem akarok vitatkozni. (*Mandel Pál: Hic Rhodus, hic salta!*)

Igenis, „hic Rhodus, hic salta.“ Azt hiszem, hogy a politikai életben igen sok üdvös dolgot nem lehet

ugrásokkal elérni, hanem fokozatos haladással. (*Tetszés balfelől.*) Nagyon köszönöm t. képviselőtársamnak, hogy álláspontom megjelölésére a formulát mintegy számba adta. (*Derültség a baloldalon.*) Én nem akarok ugrást, de akarok határozott, hatályos lépést előre. Ám az ugrás elkerülése és a helyben tipegés között, a mit lépés számba akarnak elfogadtatni, (*Derültség balfelől.*) vagy pedig a visszacsuszamlás közt igen nagy a különbség. Én pedig azt hiszem, nincs kizárva az a veszély, hogy a nemzeti iskola szempontjából e javaslat gyakorlatilag még visszaesést is fog előidézni, mert mint mondám, segélyezünk oly iskolákat, melyekkel szemben effektív ellenőrzésünk nincs. Mindenestre lépést, férfias lépést, olyat, a mely számbavehető, nem tartalmaz e javaslat, (*Igazi Úgy van! a baloldalon.*) mert nem ad a kormánynak hatalmat mindazokkal az iskolákkal szemben, melyeket nem segélyez és mert az a hatalom, melyet neki a segélyezett iskolákkal szemben ad, illuzórius, (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) és mert kötelezi a kormányt arra, hogy minden esetben segélyezze azokat az iskolákat, melyek különben a törvény követelményeinek megfelelnek.

Visszatérve a népiskolák általános államosításának kérdésére, azt tartom, hogy éppen a magyar államnak ama nagy és sokféle feladataira való tekintettel, melyeket mindnyájan ismerünk; éppen arra való tekintettel, hogy e feladatok még komplikálva vannak a kifelé és befelé egyaránt irányuló folytonos, hol erélyesebb, hol szelídebb eszközökkel alkalmazandó, de soha nem szünetelő önvédelmi kényszerűséggel: egyáltalában nem osztozhatnám abban az

irányban, mely minden tevékenység és feladat súlyát ma, vagy a közvetlen jövőben az állam vállaira akarja rakni. Én szívesen fogadom el más tényezők segítségét, és azt hiszem, hogy az a helyes és előre látó politika, mely minden társadalmi tényező segítségét igénybe veszi (*Élénk tetszés és helyeslés balfelől.*) az állami és nemzeti feladatok előmozdítására: (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) mindegyikét, a mely alkalmazkodni akar az állami célokhoz; mindegyikét, mely azonosítani akarja és tudja magát a nemzeti feladatokkal. (*Élénk tetszés a baloldalon*) Mindegyik tényezőnek, azt mondom: „veled, ha lehet, de mindegyikkel szemben hozzáteszem: „ellened, ha kell.“ (*Élénk helyeslés és tetszés a baloldalon.*) Ez, szerintem, az a politika, mely a magyar állam erőviszonyainak megfelel, és azért én *ez idő szerint* a probléma megoldását nem keresem ebben a radikális előre ugrásban, az iskola általános államosításában, melyre sem a kellő pénzügyi, sem a kellő szellemi erővel az állam még nem is rendelkezik; hanem keresem abban, hogy az összes iskolák felett az állami ellenőrzést erősítsük, (*Élénk helyeslés.*) szabályozzuk és hogy az állam mindenütt, a hol meggyőződik arról, hogy a pusztá ellenőrzés eszközeivel nem tudja elérni az iskola nemzeti jellegének biztosítását, *ott feltétlenül lépjen helyébe az iskola-fentartónak, és ott feltétlenül állítson állami iskolát.* (*Hosszantartó, meg-megújuló zajos helyeslés és éljenzés balfelől.*)

És éppen ebből kiindulva, kimondom, t. képviselőház, hogy én elvbarátaimmal együtt a módosítások következő rendszerét vettem célba e javaslatnál. (*Halljuk!*) Előadom az egész rendszert: az egyes mó-

dosítványokat majd a részletes tárgyalás során fogjuk benyújtani; az indokolásban akkor majd rövidebbek lehetünk, ha azok együttes jelentőségét már most illusztráljuk. *(Halljuk!)*

Először nem tartom helyesnek azt, hogy a hol a felekezeti iskola a törvényes kellékek csak amaz új részének nem felel meg, hogy t. i. a tanítói fizetés minimumát nem tudja megadni: az állam ott föltétlenül köteles a felekezeti iskolát segélyezni, — pedig a törvényjavaslat szövegezése szerint ez így van, — hanem azt tartom szükségesnek, hogy, a hol ez vagy pedagógiai abszurdumokra vezet, vagy az állam érdekeinek kellő biztosítékot nem nyújt, — és e tekintetben lehetetlen a miniszternek bizonyos diszkrét hatalmat nem adni, — ott a miniszter magát a segélyezés helyett alternative, az illető felekezeti iskola megszüntetésével, állami iskola felállítására határozhassa el. *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Másodszor a miniszternek azt a befolyását, a melyet a törvényjavaslat csupán a 60 frtos segélyezéshez köt, én mindennemű segélyezéssel összekötém, akár érje el ez a 60 frtot, akár nem, *(Élénk helyeslés a baloldalon.)*

Harmadszor kimondanám azt, hogy a hol államellenes irány követéséről van szó, a hol a vád arra hangzik, és a hol ezt a vádat illetékes tényezők emelik, tehát vagy az iskolaszék, vagy a tanfelügyelő, vagy a megyei, vagy járási, vagy községi közigazgatási hatóság, vagy maga a miniszter, olyan privát információk alapján, melyeket ő elég komolyaknak tart, hogy azok alapján meginduljon: ilyen esetben a fegyelmi eljárás a hitfelekezetek kezéből egészen

kivéteessék és ama hatóságok kezébe adassék, a melyeket az 1876: XXVIII. t.-cz. az állami és községi iskolákra nézve megállapít, *(Hosszantartó zajos helyeslés a baloldalon.)*

Negyedszer kimondandónak vélem, hogy a hol ekképpen illetékes közegek által végbevitt fegyelmi eljárás útján egymást követőleg két ízben, — én azt mondom két ízben, numerus certus pro incerto, ha tetszik három ízben, ha enyhíteni akarnák, . . . *(Madarász József: Két ízben is sok!)*

. . . ismétlem, ha két ízben a felekezeti tanítót államellenes cselekvés miatt kellett elmozdítani állásától: akkor bebizonyított dolognak venném, hogy azon az illető helyen a helyi befolyások olyanok, melyek az állami iskolán kívül minden más iskolát az államellenes izgatás állandó fészkévé tesznek, *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)* és azért két ily hivatalvesztéssel végződő ítélet után a miniszternek jogában álljon az illető felekezeti vagy községi iskolát megszüntetni és ott állami iskolát állítani. *(Élénk helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Ezzel kapcsolatban méltóztassanak figyelembe venni azokat az eszméket, a melyeket Bánó József és Hock János t. barátaim úgy a tanfelügyelet decentralizálása, mint a tanítói képesítésre gyakorlandó állami befolyás tekintetében elmondottak. A tanfelügyelet decentralizását is lehet, — ha a pénzügyi tekintetek azt így kívánják, — fokozatosan behozni azokon a területeken, a melyeken a miniszter a felügyelet nagyobb intenzivitását szükségesnek tartja; *(Helyeslés a bal- és szélsőbalon.)*

Már most méltóztassanak elgondolni azt a rend-

szert, mely, ha e módosításokat elfogadjuk, előáll. Ezzel nem sértjük, nem bántjuk a hitfelekezetek történelmileg fejlődött és mindaddig, míg az állami és nemzeti szempontokkal kongruens irányban haladnak, tiszteletben tartandó részvételét az ország közoktatásában, a népiskolák vezetésében. (*Helyeslés balfelől.*) De másfelől kezükbe van adva az államhatalom képviselőinek az, hogy kellő éberség, körültekintés és erély mellett teljesen lehetetlenné válják vagy csak elvétve létezhessek oly iskola ebben az országban, a mely nem hű állampolgárokat nevel az államnak, hanem ellenségeket. (*Élénk helyeslés a bal és szélső baloldalon.*) Semmiféle jogos érdek, semmiféle jogos féltékenység ezzel sértve nincs, mert a felekezeteknek és az iskolafentartóknak kezükbe van adva, hogy ebbeli hivatásuknak továbbra is a törvény értelmében megfeleljenek. Csak alkalmazkodniok kell az állami törvények követelményeihez, csak szolgálatába kell állniok a nemzeti egység eszméjének: akkor senki sem bántja őket és akkor mindenki szívesen közreműködik velők. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Vagy talán azokra a féltékenységekre is tekintettel akarnak lenni, melyek az államellenes iskolákat esetleg érinthető veszélyekből állanak elő? (*Tetszés a bal- és szélső baloldalon*)

A mily kíméletteljesen óhajtok bánni azokkal a jogos igényekkel, azokkal a múltban létező tradíciókkal, azokkal a feladatokkal, melyeknek társadalmi tényezők által való elvállalását, meggyőződésem szerint, még nem is nélkülözhetjük: épp oly határozottan és kíméletlenül bánnék minden oly igénynyel, minden oly féltékenységgel, mely nem az oktatási szabadsá-

got, hanem az állam ellen való izgatás szabadságát követeli. (*Hosszantartó zajos helyeslés és taps a bal- és szélső baloldalon.*)

T. Ház! Azt hiszem, hogy ez az, a mire feltétlenül szükség van; ez idő szerint ennél többet, vagy legalább sokkal többet nem akarok; de ennél kevesebb legalább én nem volnék képes elvállalni a felelősséget sem az ország közoktatásának, sem egyáltalán az ország ügyeinek a vezetéseért. (*Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*) Ennél kevesebb fegyverrel nem tudnék én, de nem tudna senki, nem tudna a t. miniszter úr sem jótállani minden jóakarat és bölcsesség mellett, azért, hogy az államnak hű polgárokat nevelnek. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

És most rátérek arra az érvelésre, melyet a miniszter úr a 400 forintos fizetési minimumnak általa indítványozott variánsa mellett hozott fel. (*Halljuk! Halljuk!*) Ő a 400 forintos minimumot megadja, ha azt az illető egyházfelekezeti hatóságok kéri, különben nem.

Ez a módosítvány gondolkozóvá tett és sajnos, azt a gyanút, azt a sajnos véleményt ébresztette bennem, hogy a t. kormánynak ott, a hol erélyre a legnagyobb szüksége volna, t. i. a népoktatás terén mutatkozó állam- és nemzetellenes áramlatokkal szemben, nincs kellő ereje, nincs kellő elhatározottsága. És megmondom, miért? Ugyan analizáljuk csak a miniszteri eszmét. (*Halljak! Halljuk!*)

Mikor a miniszter úr a 400 frtos minimum ellen védekezett, és a 300 forintos minimum mellett foglalt állást, akkor mindnyájan azt hittük, hogy ez pénzügyi

okokból történt. A miniszter úr nyilatkozata pedig meggyőzött minket arról, hogy ez nem pénzügyi okokból történt; mert hiszen szembeszáll a kormány azzal az eshetőséggel, hogy a felekezeti hatóságok kérni fogják a 400 forint minimumot, tehát szembeszáll azzal az eshetőséggel, hogy a 400 forint minimumnak megfelelő állami terhelést magára kell vállalnia. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Nem pénzügyi okok voltak tehát azok, melyek a kormányt eddigelé gátolták abban, hogy a 400 forint minimumot elvállalja. Tehát csak egy indok lehetett: a felekezetekre való tekintet

Analizáljuk most, t. Ház, a felekezetekre való ezt a tekintetet. *(Halijuk! Halljuk!)* Ugyan micsoda veszély fenyegeti a felekezeteket, ha a 300 frt helyett a 400 forint minimumot állapítjuk meg? Nagyobb terhet rakunk-e ez által híveikre? Nem, mert a mint az általuk elviselhető terhet ők mindkét esetben maguk viselik, abban a pillanatban a többletre nézve a minimum kiegészítéséig, legyen az akár 300 forint, akár 400 frt, az államtól kapják a segélyt. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* A felekezetekre nézve tehát teljesen közömbös, vajjon a 300 forint, vagy a 400 forint minimumot állapítjuk-e meg, mert a mint ők a magukét megtették, és ez valószínűleg abban fog állani, hogy híveiktől azt az 5%-os kulturális pótdót beszadják, mondom, a mint pénzügyi tehetségük határáig elérték, abban a pillanatban az állam segélyezése közbelép. Ez csak az államra nézve pénzügyi kérdés, a felekezetekre nem és a jövőben sem lesz az. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Tehát ugyan micsoda tekintet az a felekezetekre, a mely a 1. miniszter urat az ő kímélésük miatt arra

vezeti, hogy a 400 frtot csakis akkor akceptálja, mikor ők ezt kérik? A fizetési minimummal és segélyvel együtt járó állami beavatkozástól és állami felügyelettől való félés, annak el nem fogadása, annak repudeálása: ez az érzelmi világ, mely pedig olyan felekezeteknél, olyan felekezeti főhatóságoknál, — mert távol van tőlem, hogy egész felekezetekre sújtó Ítéletet akarjak kimondani — mondom, oly felekezeti főhatóságoknál, melyek abban a tudatban vannak, hogy ők az állami és nemzeti célokat előmozdítják, nem létezik; ott az állami befolyástól való ez a félelem nem létezhetik, ott annak semmi alapja sincs. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* Alapja csupán ott lehet, hol a lelkiismeret nem egészen tiszta; *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* a hol maguk is érzik, hogy az állami és nemzeti célokkal teljes harmóniában nincsenek. *(Úgy van! Úgy van! bal felől.)* Tehát a féltékenységnek ez a neme, az idegenkedésnek ez a válfaja az, melyre a t. miniszter úr tekintettel volt, midőn a 400 frt minimum általános és kötelező megállapítását repudeálta. *(Úgy van! bal felől.)*

Hát ez, t. Ház, szomorú perspektívát ad nekünk a jövőre nézve. A t. miniszter úr azt mondhatja, hogy azokat a módosítványokat, az államhatalomnak azt a kiterjesztését, melyet én kontemplálok, elvben nem ellenzi, de a mint szokás az ilyenek elől kitérni, azt fogja mondani, hogy nem ebbe a törvénybe, hanem más törvény keretébe való. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* No hát tudtam, jól van. De mikor az állami befolyás ama mérvének a kiterjesztésétől is visszaírt a t. miniszter úr, mégpedig nem pénzügyi okokból, hanem bizonyos féltékenységek kímélésének

szempontjából, mely állami beavatkozás e törvényjavaslatban van megállapítva; mikor a kíméletnek e helytelenül alkalmazott módjával találkozunk: akkor, t. Ház, nem nagy reménynyel nézek ama törvényhozási akció elé, a melyre a miniszter úr a mi reményeink, a mi várankozásaink kielégítését fentartja. *(Helyeslés balról.)* Én azt tartom, hogy most van itt az alkalom mert; a képviselőház munkaképessége úgy sem túlságosan nagy, snagy terjedelmű, organikus, sok részletet magukban ölelő törvényjavaslatok tárgyalása van előttünk, s ezeket mindig keresztülvágja a hosszadalmas költségvetési tárgyalás. A mit ma megtehetünk, ne halasszuk holnapra; *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* a mit e törvényjavaslat keretében megoldhatunk — pedig megoldhatjuk — ne halaszszuk el újabb törvényre, a melyet, tudja isten, mily ankétek fognak megelőzni, a melyet, tudja isten, mikor nyújtanak be, és ha a jó isten mindentudó nem volna, még ő sem tudná, hogy mikor fognak a képviselőházban tárgyalni és törvényerőre emelni. *(Élénk helyeslés és tetszés balfelől!)*

Oly állapotokkal állunk szemben, melyek tovább egyáltalában nem tűrhetők, a melyek orvoslása halasztást nem tűr. Tartozunk tehát azok gyors orvoslásával az államnak és nemzetnek; de tartozunk azoknak a félrevezetett honfitársaknak is, a kiknek ártatlan gyermekeit kiszolgáltatjuk oly iránynak, melynek a követése mellett nemcsak az országnak semmi hasznot nem hajthatnak, nemcsak az ország kárára vannak, de a tisztességes polgári boldogulás útjait is maguk előtt elzárják; *(Élénk helyeslés balfelől.)* tartozunk ama honfitársainknak, a kiket helyzetük miatt

befolyásolhatnak az államellenes izgatások; tartozunk e honfitársainknak, a kik gyermekeiket kénytelenek odaküldeni, oly iskolákba, — mert más nincs, — a hol azok a gyermekek a tudomány nagyon szerény mértékével az államellenes eszmék annál nagyobb adagait szívják magukba; tartozunk honfitársainknak, hogy gyermekeiket ettől az erkölcsi romlástól megmentsük minél előbb. Minden év, a melyet elmulasztunk, talán egy nemzedék elvesztése a házára nézve. (*Élénk helyeslés balfelől.*) Talán egy nemzedék számára teszi lehetetlenné, hogy sötét konspirátori tevékenységben való elposhadás helyett, a helyett hogy kellenül, örömtelenül legyen ez állam polgára, a melyben szabadságot, jogot és világosságot élvezhet: jó, szabad, egyenjogú fia legyen ez országnak. (*Elénk helyeslés és tetszés balfelől.*)

Ezek a feladatok halasztást nem tűrnek s azért, ha azokat a módosításokat nem fogadná el a többség, a melyeket tartalmilag jeleztem, kénytelen leszek a harmadszori felolvasásnál a javaslat ellen szavazni. (*Hosszanló helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalán. Szónokot számosan üdvözlük.*)

Elnök: Az ülést öt perczre felfüggesztem.

FÖLDMÍVELÉSI POLITIKA.

— 1894. december 12. —

E beszédet Apponyi a földművelésügyi tárcza költségvetésének részletes tárgyalásakor mondotta el s a mind erősebben fenyegető gazdasági válság több okaira rámutatván, egyben megjelölni kívánja a földművelési bajok orvoslásának útjait, módjait is.

T. Ház!

A több elvbarátom által elmondották után nem lehet szándékom, hogy a földművelési tárcza tárgyalása alkalmából részletkérdésekre kiterjeszkedjem. A miért szükségesnek láttam felszólalni, ez az, hogy még mindig nem látom egészen tisztázottnak és kellőleg megállapítottnak a földművelési kérdések helyét, a mi közéletünket domináló összes kérdések, szóval, a mi egész politikai életünk organizmusában. Innen származnak aztán azok a félremagyarázások, innen származnak azok a vádak, melyekkel sajtáságos módon illetik azokat, kik a földművelési érdekeknek erélyesebb felkarolása mellett szót emelnek. (*Halljuk! Halljuk!*) Az ember már resteli, hogy általános igazságokat kell mindig ismételnie; de kénytelen vele éppen ama támadá-

sokkal szemben. Számbavehető tényezőnek, — a mennyire én tudom — ebben az országban még nem jutott eszébe, hogy egyoldalú egoizmussal, más gazdasági foglalkozások irányában táplált irigységgel vagy rosszakarattal akarná felkarolni a földművelési érdekeket.

Az a szempont, mely a földművelési érdekek helyét a többi érdekek sorozatában megállapítja, az a szempont, mely e tekintetben döntő, szerintem, kétféle. Az egyik az a statisztikai tény, hogy Magyarország lakosságának túlnyomó, legnagyobb része, férfi lakosságának 46%-a földműveléssel foglalkozik; tehát ennél fogva a gazdasági foglalkozásnak ez az a legfontosabb Magyarország közgazdasági organizmusában; és így a többi ágak felvirágzása nagyobb mértékben függ a földművelés kedvező állapotától, mint a földművelés a többinek föllendülésétől, *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* ámbár, természetesen, esze ágába sem juthat józan észszel bíró embernek tagadni, hogy a többi közgazdasági ágak fölvirágzása a földművelés érdekeit is előmozdítja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Ez az egyik szempont

A másik szempont pedig az, hogy a különböző közgazdasági foglalkozási ágak közt a földművelés az, a mely talán egész Európában, sőt, mondhatom, az egész művelt világban, de leginkább a mi hazánkban a legválságosabb helyzetben van. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Nagyon természetesen, azt gyógyítja az ember, a mi gyógyításra szorul. Ha valaki tüdőbeteg, hát a tüdejét gyógyítom; de ezzel nem mondom azt, hogy a gyomrával semmit sem törődöm, hanem csak annyit,

hogy főleg annak az organizmusnak a gyógyításával foglalkozom, a mely leginkább teszi szükségessé, hogy vele foglalkozzunk. (*Helyeslés balfelől*)

A magyar földművelés állapota nem méltányolható a nélkül, hogy azt a közgazdasági világrámlatokkal való összefüggésében ne nézzük. így kell megállapítanunk, hogy mi az, a mi az egész világgal közös bajunk, (*Úgy van!*) és melyik az a különösen súlyosbító körülmény, a mely Magyarországon a földművelésre nehezedik.

Nagyon soká kellene fárasztanom a t. Ház figyelmét, a mit tenni nem szándékozom, (*Halljuk! Halljuk!*) ha kimerítően akarnám jellemezni azokat a közgazdasági világrámlatokat, a melyekből a mezőgazdaság jelenlegi helyzete nagyrészt származik. Csak néhány vonással tehetem azt, az adatokkal való igazolást el kell hagynom. Különben nem hiszem, hogy ezen a téren sok ellenmondással fognék találkozni, ha igen, lesz a mi tanácskozásainknak folyamán akárhányszor alkalom ezekre visszatérni.

Egészen véve, igen érdekes proceszus az, a mely a világgazdaságban mutatkozik. A nemzetgazdasági tudomány kétségtelenül úgy a maga elméleteinek megállapításában, mint abban a befolyásban, a melyet a törvényhozásoknak és kormányoknak a működésére gyakorol, bizonyos egyoldalúságot mutat. Az emberi jólétre két szempont mérvadó: a termelésnek mennyisége és a termelt javaknak helyes megoszlása. A közgazdasági tudomány és ennek befolyása alatt a közgazdasági politika is, bizonyos egyoldalúsággal, a termelési kvantum emelésére helyezte a súlyt, és a javak megoszlásának kérdésére, a mit

grosso modo parlando társadalmi kérdésnek lehet nevezni, kevesebb figyelmet fordított. Ez most megboszulja magát magának a termelésnek terén is, mert hiszen többé-kevésbé beteg a termelésnek minden ága. A termelési, a kereskedelmi válságok gyakorlatiabbak és pusztítóbbak, mint valaha; és ennek egyszerű oka az, hogy a modern technikának a vívmányai a termelés fokozását — legalább az ipari termelésnek a fokozását — majdnem a végtelenig tették lehetővé, A mezőgazdasági termelés fokozásának megvan a maga természetes határa a művelés alá vehető földmennyiségek területében, de ez a határ még távolról sincsen elérve, úgy, hogy gyakorlati szempontból a termelés fokozásának a lehetősége a mezőgazdasági téren is még érvényesül, és fog érvényesülni hosszú időn át: de az ipari termelés terén áll az, hogy a modern technikának és vívmányainak befolyása alatt körülbelül nincsen annak határa, hogy mily mértékig lehet azt fokozni. A termelő képesség fokozásával azonban a fogyasztó képesség nem tartott lépést, és innen van azután, hogy a vagyonmegosztás problémájának elhanyagolása magánál a termelésnél boszulta meg magát; innen van az, hogy a jövő közgazdasági politikája elválaszthatatlan a társadalmi politikától, még a legridegebben vett termelő érdekek szempontjából is. Mert az összes beteg termelő ágaknak gyógyítása csak az emberiség fogyasztó képességének fokozásában találja természetszerű és végleges alakját, szóval, a nagy értelemben vett társadalmi kérdésnek megoldásában. Ha ez sikerül békés úton, akkor az emberiségnek fejlődése, az emberiségnek haladása, a legtöbbször legnagyobb jóléte biztosítva

lesz; ha pedig nem sikerül, akkor előbb vagy utóbb a szocializmus eszméinek diadala kikerülhetetlen. Ez a legnagyobb probléma, mely előtt az emberiség áll.

Már most, t. Ház, hogy közelebb jussak az én tulajdonképeni tárgyamhoz, konstatálnom kell, hogy e bajt, a termelő és fogyasztó képesség egyensúlyának megzavarását, bizonyos természetes gyógyítóerők már is kezdik ellensúlyozni a világgazdaság organizmusában. A föld jövedelmének hanyatlása mindenféle — nagy és általános emberi szempontból felfogva — korántsem tekinthető a feltétlenül káros és sajnálandó jelenségek egyikének; együtt jár az a tőke után való jövedelemnek leszállásával. Az a proceszus, — bár nem elég energiával, és bár nem eléggé gyorsan, — a mely hivatva van a fogyasztó képesség egyensúlyát a termelő képességgel helyreállítani, a természeti erők működése folytán — egyes visszaeséseket és hullámzásokat nem tekintve — úgy nyilvánul, hogy a munkanélküli jövedelmek csökkennek, és viszont a munka jövedelme emelkedő tendenciát mutat. Ez egészen véve oly fejlődési irányzat, mely egészséges és helyes, és melyet a közgazdasági és társadalmi politikának ellenezni nem lehet.

De már most, t. Ház, hogyan érvényesül és hogyan mutatkozik ez az áramlat, ez a tendencia minálunk? Magyarországon úgy mutatkozik, hogy e közgazdasági világarámlatokból csupán a föld jövedelmének hanyatlása érvényesül, nemcsak teljes erővel, de nagyobb intenzivitással is, mint más országokban; a tőke után való jövedelemnek parallel hanyatlása pedig nem, legalább nem ugyanazzal az energiával és intenzivitással, melylyel másutt; a

munka után való jövedelemnek emelkedése pedig éppen nem mutatja azt az energiát, melyet más előhaladottabb országokban tapasztalunk.

Szóval, Magyarországon, különböző körülmények behatása alatt, a világgazdasági áramlatokból egész erővel csupán az érvényesül, mely a földet sújtja; az pedig, a mely a föld súlyos állapotának enyhítését tartalmazza, tudniillik a tőke után való jövedelemnek csökkenése, nem érvényesül kellő erélylyel; a mi pedig a társadalmi kompenzációt nyújtja egyéb jövedelmek csökkenéséért: a munkának — mégpedig úgy a magasabb értelemben vett szellemi munkának, mint az egyszerű fizikai erő alkalmazásában nyilvánuló munkának — nagyobb díjazása szintén nem érvényesül legalább nem azzal az erélylyel, a mely erélylyel és a mely mértékben a földnek jövedelme csökken. Innen van az, t. Ház, hogy a mezőgazdasági kérdés Magyarországon sokkal súlyosabb alakban jelenik meg, mint mindenütt másutt.

És melyek azok az okok, melyek ezt az aránytalanságot, a világaráramlatok érvényesülésében a szimmetriának és parallelizmusnak ezt a hiányát előidézik? Ezek az okok többfélék. Ezek közt nem utolsó helyen áll a mi pénzügyi politikánk, a mi közigazdasági politikánk és a mi általános politikánk.

A mi pénzügyi politikánk óriási áldozatokat követelt úgy az egyenes, mint a fogyasztási adóknak nagymérvű emelésével. Tetézte ezeket az áldozatokat az által, hogy a feladatokat, és ezzel együtt a költségeknek egy nagy részét elhárította az államról a községekre. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* A pótlékok pedig a dolog természete szerint leginkább arra az adóra

nehezednek, a mely adó a legprecízebben mutatható ki, mely legkevéssbé titkolható el, a mely adó alól nem lehet kibújni. A fogyasztási adóknak nagymérvű emelése, egyoldalú kereskedelmi politika, mely nem is a magyarországi, hanem leginkább az osztrák iparnak javára, *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* az általános fogyasztásnak majdnem összes cikkeit megdrágította, óriás súlylyal nehezedett a munkásosztályra. így tehát, t. Ház, a mi pénzügyi politikánk eredménye, ha elfogulatlanul akarunk szólani, nem az, hogy a deficitet megszüntettük, hanem az, hogy a deficitet az államháztartásból a társadalmi háztartásra hárítottuk át. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)* Az alföldi munkás-kérdésnek igen nagy alkotó része az alsóbb néposztályoknak az a megterhelése, a mely a mi kereskedelmi és pénzügyi politikánknak következménye. A mit az a munkás fogyaszt, az mind megdrágult. Megdrágult a szüre, megdrágult a csizmája, megdrágult a petróleum. Ezzel kapcsolatosan az ő jövedelmi forrásaiknak egy része bedugult, az ő jövedelmük nem emelkedett. Ez igen természetes oka azoknak a szociális mozgalmaknak melyek az alföldön vannak. *(Polonyi Géza: És a hitbizományok!)* Arra is rátérek. Annak pedig, hogy a tőke jövedelme nincs arányban a föld jövedelmével, szintén többféle oka van. Ezeknek egyike, a mi valuta-viszonyaink rendezetlensége, a mely a tőkejövedelemnek kiegyenlítő világ-procensusát, a nívó helyreállítására irányuló törekvéseket nem engedi teljes mértékben érvényesülni hazánkban. Másik oka az, hogy azok a csatornák, melyek a központból a tőkeerőt a vidékre eljuttatnák, igen helytelenül, és igen szabálytalanul működnek, úgy, hogy valóban gúny tárgya az a

magas kamatláb, mely mellett a vidéki, különösen apróbb embernek még legitim szükségletét is kielégíteni kell, a világ tőkekamatjával szemben. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Ha ezzel szemben a föld árának emelkedésére hivatkoznak, ez inkább tetszetős, mintsem alapos ellenérv, mert a föld árának emelkedése, szerintem, két okra vezethető vissza. A hol nagy áron nagyobb birtokokat vesznek, az egyszerűen annak a következménye, hogy nagyobb pénztőkék birtokosai a helyben nyerhető, magas kamatot hajtó befektetések iránt nem viseltetnek kellő bizalommal, és így inkább alacsonyabb kamatozás mellett vesznek földbirtokot. A kisebb eladásoknál és vételeknél pedig az a legyőzhetetlen földszomjúság az, mely néha az exczesszusig megy, és néha romlásos földvásárlásokra is bírja a kisebb embereket. Ez tehát nem ellenérv, t. Ház, és nem bizonyít az ellen az állítás ellen, hogy a földművelés állapota nálunk súlyosabb, mint bárhol másutt a világon. (*Igazi Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

T. képviselőház! Már magában az okoknak ez a mórlegelése is mutatja, hogy nálunk igen beható és igen gyökeres rendszabályokra lesz szükség, hogy a földnek e súlyos állapotát javítsuk. A javítás és gyógyítás nálunk nehezebb, mint másutt. Nehezebb azért, mert a javulás egyik eszköze, a melyet a földművelési miniszter úrból is hallottam említeni, a melyet minden oldalról ajánlanak, s a melyet helyesnek ismernek el magam is, nálunk rögtönösen nem, de egyáltalában sokkal nehezebben érvényesíthető, mint másutt. És ez az eszköz a termelés arányainak megváltoztatása, a magtermelésnek megszorítása,

és az állattenyésztésnek nagyobb mértékben való üzése volna.

Angliában, t. Ház, nem volt nehéz ez az átmenet. Ha minálunk megvolna az angol, nedvességben bővelkedő égalj, akkor ez a tanács minálunk is egész mértékben érvényesíthető volna; (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) de a mi száraz égaljunkkal mindaddig, a míg ezzel mesterséges eszközök segítségével meg nem küdhetünk, oly kiterjedésben, a minőben talán sokan gondolják, ez az átmenet lehetetlen. Hiszen hivatkozom minden alföldi gazdára és ez esztendő tapasztalataira. Midőn a lóhere sok helyen kiveszett; midőn a takarmánynövényeknek egyike sem akart teremni; midőn jóformán egész nyáron át egy fűszál legelőnk sem volt: mit tettünk volna, ha a magtermelést túlságosan megszorítva, abban a méretekben mentünk volna át az állattenyésztésre, a mely mértékben ezt tenni szükség volna, ha ezáltal akarnók a búza árhanyatlását kikorrigálni? Hosszú időn át minálunk, ebben az országban, a melynek talaj- és égalj viszonyai azt a magtermésre legalább legnagyobb részében mintegy predesztinálják, a magtermés kérdése és így a búzakérdés is mellőzhetetlen problémája lesz a mezőgazdasági politikának. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

Midőn, t. Ház, a t. miniszter úr beszédét bal-lottam, megerősödtem abban a gyanúmban és aggodalmamban, a melyet már akkor fejeztem ki, mikor a kormány általános politikájáról beszéltem, hogy tudniillik a kormány a földművelés bajaival szemben mindenesetre fog tenni egyet-mást, mert hiszen jóakarátát senki kétségbe nem vonja, hanem a dolognak

mélyére ható rendszabályok eszközlésére nem tudja magát elhatározni, mert ebben őt talán gátolni fogják azok az összeköttetései, a melyek a parlament hatalmi állásának alapjául szolgálnak. *(Remete Géza: A bankárok! (Egy hang a baloldalon: A börziánerek! Derültég. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)*

Nem, kérem.

És, t. Ház, ebben nem is csalódtunk. *(Zaj.)*

Elnök: (Csenget.) Csendet kérek!

A t. miniszter úr beszédében mindenféle, önmagukban véve hasznos és helyes figyelmeztetéseket hallottunk; mindenféle részlet meg volt említve, mely a földművelési tárca vezetésének, hogy úgy mondjam, napi feladatai közé tartozik, de azoknak a problémáknak, a melyek tulajdonképen a most létező baj gyors enyhítésére, nem mondom, orvoslására, mert illúziókat nem akarok kelteni, hanem enyhítésére alkalmasak, a t. miniszter úr még csak csak a felemlítését is gondosan kerülte, *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon)* és a mely fontos és nagy horderejű feladatokat megjelölt, azoknak megjelölésében sajnosan tapasztaltam, hogy a megjelölésnek határain nem ment túl, és arról, hogy minő irányban, minő eszközökkel szándékozik azokra nézve tevékenységet kifejteni, minket fel nem világosított.

Én, t. Ház, a földművelési tárczának egy nagy kérdését egészen fejtegetéseim körén kívül hagyom, nem mintha annak fontosságát át nem érezném, sőt nagyon is átérzem, hanem mert ez külön kérdés, a melyet igen szakszerűen fejtettek ki már, és a melyre nézve én az eddigi fejtegetésekhez semmit se tudnék hozzáadni: ez a borkérdés, a szőlő rekonstrukciójának kérdése. Csak megemlítem, hogy ezt igenis egyik

legelső rangú feladatnak tartom, (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) melylyel földmivélésügyi minisztériumoknak foglalkoznia kell, de ezt csak megemlítem a tárgyi felsorolás teljessége végett.

Különböen pedig két irányban kell természetesen keresnünk földmivélési bajaink orvoslásának útját: a termelő viszonyoknak, és az elárúsító, a forgalmi viszonyoknak javításában, a mennyiben azok állami befolyás alá esnek. A termelő viszonyok javítása tekintetében, szerintem, azok a nagy mozzanatok, a melyeket a szintén szükséges, mindennapi támogató tevékenység mellett, első sorban felkarolandóknak tartok: a talaj javítása, melynél elsőrangú kérdés éppen az előbb említetteknel fogva az öntözési hálózat létesítése. (*Helyeslés balfelől.*) A második legeslegelső rangú kérdés a gazdasági intelligencia fokozása, mégpedig leginkább a kisebb gazdáknál, a kikenél ez leginkább szükséges, és ennek folytán földmivélési iskoláink rendszerének gyakorlatibb irányba terelése (*Helyeslés balfelől.*) azoknak a lehetőség legszélsőbb határáig való szaporítása. (*Helyeslés balfelől.*) A földjavításból és a gazdasági intelligenciából származhatik a termelésnek úgy fokozása, mint helyes irányítása. A harmadik a birtokviszonyok kikorrigálása helyes telepítési politika által, a minek úgy a birtokviszonyok korrektúrája szempontjából, mint nemzetiségi szempontból is igen-igen nagy hordereje van.

Nekem úgy látszott, hogy a t. miniszter úr, ha nyilatkozatai szerint Ítélnék, e kérdés fontosságának mérlegelésében hivatali elődjének álláspontja mögé ment vissza, pedig már az sem elégitett ki minket.

A t. miniszter úr ezzel az igen fontos kérdéssel nagyon mostohán bánik el.

A negyedik elsőrendű fontosságú kérdés a mezőgazdasági hitel rendezésének kérdése. A helyett a sok mindenféle, magábanvéve hasznos értekezés helyett, melyet a t. miniszter úr nekünk a tájfaj okról, a kereskedelmi növényekről és ilyenféléről mondott, és a melyet mind elhiszünk neki, és elhisszük, hogy osztályai szakértelemmel végzik ezeket, ha azokról nem is szól: mindezek helyett sokkal jobban szerettem volna, ha a t. miniszter úrtól határozott programot és munkatervet hallunk vala a talajjavításról, a gazdasági oktatás rendezéséről, a mezőgazdasági hitel szervezéséről és a telepítésről. *(Helyeslés bal felfü.)* így a t. miniszter úr előadásából hiányzik minden perspektíva; nagy rendszabályokkal együtt, és egy vonalban apró rendszabályokat említ, sőt az utóbbiak özönében, úgy látszik, elvész a szükséges nagy rendszabályok megfigyelése. Hogy éppen ezek tekintetében a t. miniszter úr mit szándékozik tenni, arról nem világosított fel bennünket.

Az egyetlen fénysugárt, — de nem akarok félreértetni, azért visszavonom e kifejezést — a világosságnak azt az egyetlen sugarát, mely a hitel kérdéseére esett, az agrár-bank létesítéséről szóló hírek adják nekünk. Én is abban a helyzetben vagyok, t. Ház, mint mindazok, akik az agrár-bank eszméjével foglalkoztak, hogy arról részletes bírálatot nem mondhatok, mert az egész tervezet részleteit nem ismerjük; a mennyit azonban tudunk róla, az elég nekem arra, hogy az egész kezdeményezést elhibázottnak tekintsem. *(Polónyi Géza: Nagyon helyes!)*

Igaz az, a mit Tisza István t. képviselőtársam mondott, hogy idegen tőke segítsége nélkül nem elégíthetjük ki a magyar mezőgazda hitelét. Ez tökéletesen igaz. *(Polonyi Géza: Bocsánatot kérek, weni úgy van!)*

Én azt tartom, hogy úgy van, és azt tartom, hogy mindenesetre igen jó, hogyha idegen tőkék is rendelkezésünkre állanak. *(Zaj. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.)* De az egész mezőgazdasági hitelügy vezetését idegen tőkének, vagy bármi néven nevezendő, dividendák szaporítására szolgáló, nyereszkesedő vállalatnak kezébe adni, azt én határozottan elhibázott dolognak tartom. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mert a részvénytársaságok formájával együtt jár az, hogy e részvénytársaságok igazgatóinak és vezetőinek természetes kötelessége a részvényesek jövedelmének fokozásáról gondoskodni, és ennek a szempontnak lesz tehát alávetve a mezőgazdasági hitelügy egész vezetése. *(Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

T. ház! Ha alaposan és gyökeresen akarjuk megoldani a mezőgazdasági és egyáltalában a kisebb ember hitelének kérdését, akkor oly mélyre kell nyúlnunk reformatori tevékenységünkkel, hogy, félek, nemcsak ez a kormány, de egyáltalában a magyar törvényhozás sokáig nem tudja magát annyira emancipálni és függetleníteni, hogy ezt a reformatori tevékenységet erős kézzel végrehajtani képes legyen. Akkor bele kell nyúlni a vidéki pénzügyintézetek egész szervezetének kérdésébe, mely pénzügyileg oly egészségtelen, hogy veszélylyel fenyegeti az országot minden beállható nagyobb mérvű politikai vagy egyéb bonyo-

dalmak esetén. *(Úgy van! a szélső baloldalon.)* De, t. Ház, a parlamentarizmusnak egyéb fényoldalai mellett vannak bizonyos árnyoldalai is. A parlamentarizmusban a létező társadalmi erőknek súlya érvényesül, és azoknak a vidéki pénzüzeteknek és az összeköttetéseknek, melyek felett rendelkeznek, óriási társadalmi súlyuk van, mely alól, igen kevés reményem van arra, hogy a magyar törvényhozás magát egyhamar emancipálni képes volna. Én nem beszélek itt korrump motívumokról; beszélek tisztán arról a befolyásról, melylyel a választó-közönség választottjaira bir, és arról a befolyásról, melyet e vidéki hatalmak ismét a választó-közönségre gyakorolnak. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)*

Nem tagadom, hogy e vidéki pénzüzetek, vagy legalább azoknak nagy része közzgazdasági fejlődésünk bizonyos stádiumában nagy szolgálatot tett. A privát uzsora pusztításaival szemben, a részvénytársasági alapon és alakban keletkezett pénzüzetek működése relatív igen nagy hasznot tett a vidéken. Ámde minden organizmus fejlődik, és az, a mi a fejlődés bizonyos stádiumában jótétemény volt, a fejlődés későbbi stádiumában megszűnik az lenni, túlhaladott állásponttá válik; és így a mi közzgazdasági organizmusunkban, hitelszervezetünkben az a feltétlen uralkodása oly intézeteknek, melyek nyerészkedésre vannak alapítva, melyek ennél fogva a betéteket magas, egészségtelenül magas betéti kamat nyújtása által magukhoz vonják, és így az egészséges konkurrencziát lehetetlenné teszik, vagy legalább megnehezítik, és így a kölcsönzési kamatlábat is állandóan magasán tartják: ma, ha ellensúlyozás nélkül marad,

ha nem reformáljuk ezt az organizmust, már nem jótétemény.

Ma ezen a stádiumon túl vagyunk. Ma előbbre kell mennünk. Ma a szövetkezeti eszmét, a szövetkezeti alakulást kell uralkodóvá tenniök mezőgazdáinknak, de még iparosainknak is hiteligenyeik kielégítésére. (*Helyeslés balfelől.*) Ez pedig, t. Ház, tartok tőle, nem fogjuk elérni az által, ha ennek az egész alakítandó szervezetnek a tetejébe egy nyereszkező bankot teszünk, és annak vezetésében még tetemes idegen befolyást engedünk meg, mert hiszen, ha a lapokban közölt hírek igazak, egy negyedrészig e bank igazgatásában nem magyar honpolgárok is foglalhatnak helyet.

A gazdasági ipar fellendítése szintén egyik első fontosságú kérdése a magyar mezőgazdaságnak, és itt, ha elismerem azt, hogy a cukoripar terén nagy lendület állott be, a melyet lehetetlen el nem ismerni, másfelől a szeszipar terén a legnagyobb hanyatlást, a legnagyobb visszaesést, szóval szeszadó-törvényünknek igen rossz hatását kell konstatálnom. És ez, t. Ház, a vámterület kérdéséhez vezet. (*Halljak! Halljuk!*)

T. Ház! Én is azt tartom, hogy mezőgazdasági szempontból a külön vámterület álláspontja nem védelmezhető. Én is azt tartom, hogy éppen mezőgazdaságunknak válságos helyzetében igen nehezen elviselhető rázkódást okozna az, ha az ausztriai piac megszűnnék ránk nézve biztosított piac lenni. Teljesen osztozom e tekintetben Tisza István képviselőtársamnak álláspontjában, hogy ezt a kérdést tisztán közgazdasági szempontból kell tekintenünk, ki kell hámozni minden politikai melléktételektől.

Ez így van, t. Ház. Bár ezt a felfogást a t. képviselő úr és a t. túloldal mindig alkalmazta volna; bár a Magyarországot érdeklő közgazdasági kérdéseket mindenkor ki tudta volna hámozni a politikai melléktekintetekből, (*Élénk tetszés balfelől.*) és tisztán Magyarország közgazdasági érdekeinek megfelelően oldotta volna meg! (*Helyeslés és tetszés a bal- és szélső baloldalon.*) Én tökéletesen beleegyezek abba, hogy se a vámkérdést, se a bankkérdést politikai szempontból ne tárgyaljuk, hogy se a vám-, se a bankkérdésbe ne vigyük be azt a szempontot, hogy ezen az úton is, politikai vívmányt akarjunk elérni, Magyarország függetlenségének gyarapítása szempontjából; beleegyezek egy feltétellel, azzal a feltétellel, hogy a mire viszont Magyarországnak közgazdasági szempontból, mint független intézményre szüksége van, azt ismét ne ellenezzék politikai szempontból. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*) ne ellenezzék abból a szempontból, hogy annak közössége a monarchiának, isten tudja, miféle rejtélyes összetartozó feltétele. (*Helyeslés a bal- és szélső baloldalon.*)

Neutralizáljuk kölcsönösen a politikai szempontokat; de addig, míg a t. túloldal gazdasági politikájában lépten-nyomon érvényesül az a szempont, hogy úgy a vám-, mint a bankkérdést, valamint a fogyasztási adók kérdését, szóval a gazdasági kérdések egész sorozatát nem tudjuk elfogulatlanul tárgyalni Ausztria, s Ausztriára és a monarchiai kapcsolatra vonatkozó, igen helytelenül alkalmazott politikai tekintetek miatt: addig ne csodálkozzunk, hogy viszont akadnak olyan tényezők és pártok, melyek ismét Magyarország függetlenségének gyarapítására irányuló politikai tekin-

tétekből akarják e kérdéseket megoldani. (*Úgy van! Helyeslés a szélsőbalon.*)

És éppen a szesziparnál tett tapasztalatok igazolják azt, hogy, ha a vámterület közösségének fenntartását kellő feltételek mellett, ha t. i. abban az osztrák ipar védelmének szempontjából túlságos terhet nem tesznek a magyar fogyasztó közönségre, és ha a magyar termelés maga parallel és megfelelő védelmet talál, amely rekompenzációt nyújt azért az áldozatért, a melyet nagyrészen az osztrák iparért hoz: ha — mondom — ily feltételek mellett a vámterület egységét kívánatosnak tartom is, másrészt a fogyasztási adók feletti önálló rendelkezés megszerzését erre az országra nézve úgy a helyes pénzügyi politikának, mint mezőgazdasági iparunk fejlesztésének szempontjából igen nagy, igen kívánatos vívmánynak tartanám. (*Élénk helyeslés balfelől.*)

De ha a termelés fokozásának és helyes irányban vezetésének kérdése a földművelésügyi politika egyik nagy problémája, úgy az elárusító feltételek javítása a másik, sőt az, melylyel közvetlenebbül kell foglalkoznunk. Mert a termelő viszonyok javítására célzó tevékenységünk, nagyrészen legalább, csak lassan fog célzt érni. Sem az öntözést egy napról a másikra nem létesíthetjük, sem a gazdasági intelligencia terjedését egy napról a másikra nem eszközölhetjük. S így a termelés irányának megváltoztatása, a mennyiben egyáltalán lehetséges, szintén csak lassan fog végbemenni.

Ezért lehetetlen nem foglalkoznunk — s igen behatóan — azokkal a bajokkal, melyek ez idő szerint a mezőgazdasági termények elárusítása terén mu-

tatkoznak; (*Úgy van! balfelől.*) s a problémának ez az oldala az, melyről a t. földművelésügyi miniszter úr nyilatkozatában egy árva szót sem találtunk. Megengedem, hogy ez nem kizárólag az ő feladata, s hogy az e tekintetben szükséges rendszabályok nagy része más tárczák keretébe esik. De azért van meg a minisztérium tagjai közt az a szolidaritás, melyre a t. miniszter úr is hivatkozott, hogy akkor, midőn a földművelés érdekeinek a maguk egészében való felkarolásáról van szó, az illető szakminiszter előadásából ne hiányozzék semmi fontos mozzanat, ne maradjon ki abból egyszerűen egy egész fejezet, amint hogy kimaradt.

A búzakérdésre vonatkozólag itt, kivált ellenzéki oldalról, de a t. túloldalról is, két kérdést fejtegettek leginkább: a határidő üzletet, s a román búzának őrlési kedvezmény mellett történő behozatalát.

A mi az elsőt illeti, igen bizalmatlanul szólok a kérdéshez, mert nem szeretek olyat állítani, a mit bebizonyítani nem tudok. Kétségtelen, hogy az a határidő-üzlet, a mely tényleges, effektív kereskedés, a hol csak az átadás ideje szenved haladékot, a legitim kereskedő-üzlet körébe tartozik, s nem is ezt illették az eddigi támadások. Szó volt azokról a fikatív gabonamennyiségekről, melyeket piacra hoznak, holott nem léteznek, vagy kérnek, holott az illetőnek, a ki mint vevő jelentkezik, esze ágában sincs tényleg gabonát venni, szóval, a gabonával üzött különbözeti spekulációról. Nem akarok belemenni a spekuláció jogosultságának kérdésébe. Ez igen nagy és fontos kérdése a közgazdaságnak, melyről sokat mondtak pro és kontra. Én csak az előttünk levő kérdésre

akarok szorítkozni. A gabonával űzött nagymérvű differenciás játékra nézve, szerintem, ezek által is, de a más országokban történtek, és a mutatkozó jelenségek által is kétségtelenné váltak a következő pontok: *(Halljuk! Halljuk!)* Az egyik az, hogy ebbe az üzletbe káros, a társadalmat bomlasztó módon belevonnak olyan embereket, a kiknek erre sem szakértelmük, sem hivatottságuk nincsen, és a kik ennek folytán lelkiismeretlen ágenseknek kész prédájául szolgálnak. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* A másik kérdés, a melyre nézve, gondolom, szintén alig lehet kétség, az, hogy ez üresben űzött spekuláció, illetőleg különbözőzeti játék az egészséges, a természetes árképződést megzavarja. *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Nagyon jól tudom, hogy egy elmélet szerint a spekulációnak az a hivatása, hogy az egészséges és természetes árképződést előkészítse azáltal, hogy ahhoz értő emberek mérlegelik a jövőnek esélyeit; az nyer, a ki helyesen mérlegelte, s az vesz, a ki helytelenül mérlegelte, s ezáltal a helyes ítélet nyer túlsúlyt a helytelen ítélet fölött. Ez így volna, ha abba a spekulációba nem vegyülnének bele ringek, egyesülések, bizonyos tendenciával, ha gyakran nem vegyülne bele hamis hírek terjesztése, szóval: ha nem volna annyira szaturálva elfajulásokkal, hogy az, a mi benne egészséges és legitim, már alig hámozható ki a visszaélésből, alig ismerhető fel. Hogy tehát különösen a gabonahatáridőüzletben, a gabonaár differenciában a természetes árképződés nem jut kifejezésre, hanem ellenkezőleg megzavarodik, ez, gondolom, kétségtelen. Már most azt mondják, hogy az a megzavarás felváltva történik: hol emeli, hol leszorítja a gabona árát; úgy,

hogy tulajdonképen a gazda szempontjából az egyik tendenzia a másik tendenciát megsemmisíti, és így az neki sem nem használ, sem nem árt.

Elfogadva, hogy ez így van, állítom, hogy még akkor is az ilyen mesterségesen előidézett hullámzások, mesterséges emelkedések és csökkenések, ha felváltva állanak is be, ha egymást végeredményben kiegyenlítik is, mégis a mezőgazdasági termények elárúsításában oly egészségtelen, megbízhatatlan állapotot teremtenek, mely a gazdának semmiesetre sem lehet érdeke. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) De, t. Ház, ámbár magamat ama kérdésnek eldöntésére, információim mai állapotában nem érzem illetékesnek, vájjon egészben véve árcsökkenőleg hat-e az üzérkedés, vagy sem, a következő momentumok elől nem zárkozhatom el. (*Halljuk! Halljuk!*)

Először, látom, hogy az egész világon, Amerikában, Angliában, Németországban, a hol közgazdasági felvilágosultságban nincs hiány, igen tekintélyes társadalmi tényezők, mély belátású egyének, és pedig nemcsak mezőgazdák, hanem kereskedők is, sőt kereskedelmi kamarák abban az irányban foglalják össze felszólalásaikat, hogy ennek az üzérkedésnek természetes tendenciája a gabonaárak leszorítása. (*Igaz! Úgy van! jobb felől.*) Ha tehát látom, hogy ez világszerte, hozzáértő, komoly emberek nézete, és hogy ez alapon a világ legfelvilágosultabb és legszabadabb országaiban törvényhozási akciókat akarnak megindítani, akkor én ennek a tételnek plauzibilitása, vagy legalább valószínűsége előtt el nem zárkozhatom.

Másodszor, különösen nálunk, vannak egyes körülmények, a melyek arra a következtetésre engednek

jutni, hogy minden valószínűség szerint és legtöbb esetben a baisse-párt erősebb lesz, mint a hausse-párt. E tekintetben üzleti körökből, vettem azt az információt, hogy a mi malmaink, melyeknek természetes hivatása az volna, hogy búzát vásároljanak, és lisztet adjanak el, spekulatív irányzattal sokszor igen nagy mértékben szerepelnek, mint gabonareladók, *(Igaz! Úgy van! a szélsőbal- és baloldalon.)* és a román búzából felhalmozott készleteik nem annyira a kikészítési eljárásra szolgálnak, mint inkább fedezetül szolgálnak e spekulatív eladási üzleteknél. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Méltóztassanak meggondolni, hogy ebből mi következik? Én csupán a t. Ház és az illetékes köröknek konsziderációja alá bocsátom ezt a körülményt. A malmoknak nem mindig az az érdeke, hogy a búza ára leszálljon; akkor, mikor ők kész árukat eladni készülnek, inkább az az érdekük, hogy a búza ára emelkedjék, mert azzal paralell emelkedik a liszt ára is. De abban a pillanatban, a melyben ők mint vevők szerepelnek, érdekük, hogy a búza ára lemenjen. Ez a pillanat pedig az, melyben Magyarország az ő geográfiai fekvésének és egáljának előnyeit élvezti: a termelést és cséplést közvetlenül követő idő. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Mi megelőzzük a világot kész áruval: ez egyik előnyünk. *(Horánszky Nándor: Európában!)*

Igen, Európában megelőzzük a világot a kész áruval. Hogyha pedig éppen abban a pillanatban, mely a magyar gazdára, tapasztalás szerint, az eladásra nézve a legkedvezőbb, legfőbb vevőinek kezében egy hatalmas eszköz van, a melylyel az árat lenyomhatják, akkor igen közel esik a gyanú, hogy

azt fel is fogják használni. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Én ezt — mint mondtam — csak az illetékes körök konsziderációja alá bocsátom. Megvallom, annyi adatom nincs, hogy erre nézve végleges Ítéletet mondhassak, de a dolog plauzibilitása oly nagy, hogy ez az egy momentum is megerősíti azt az általánosan elterjedt felfogást, hogy a gabona-üzérkedés terén a baisse-párt, a gabonaárak lenyomására irányuló tendenzia az erősebb, hogy tehát ez az üzérkedés egészben véve egyik tényezője a gabonaárak lenyomásának nemcsak nálunk, de másutt is. De nálunk talán nagyobb mértékben, mint másutt, mert minálunk a gazdaközönség kevésbé képes magát tájékozni az üzérkedés terén, mint más nyugati országok gazdaközönsége, kevésbé képes magát ama túlhatalmas erő ellenében megvédeni, melynek érdekében áll vagy mindig, vagy bizonyos időpontokban a gabonaárakban mesterséges baisse-t idézni elő.

Itt eljutottam az árképződésre befolyást gyakorló ama másik tényezőhöz, melyről itt mindenki beszél a t. földművelési miniszter úr kivételével, tudniillik az őrlési engedélyekhez, és a nagy malmok által ezen a téren élvezett, szerintem is törvénytelen és jogtalan előnyhöz. A nagy malomiparral épp úgy állunk, mint a vidéki pénzüzetekkel. Azok a vidéki pénzüzetek jelenlegi szervezetükben is, mint már mondtam, az országban nagy értéket képviseltek egy bizonyos időben; most már kevésbé. A nagy malomipar fontossága közgazdaságunkra ma már szintén nem az, a mi azelőtt volt, midőn termésük nagyobb részével az exportra voltak utalva. Nem mondom, hogy a nagy malmok nem bírnának ma is bizonyos

fontossággal, de hogy ma, a magyar közgazdaság egész organizmusát véve, az ő érdekük az összes magyar mezőgazdasági termelő érdekekkel szemben, ha ezzel összeütközik, méltánylandó és megvédendő tényező legyen, a mezőgazdasági termelés rovására is, azt egyenesen tagadom. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Ez nem a gazda elfogultsága; én nem nézem Magyarországot a gazda szempontján át, én a magyar gazdát nézem Magyarország szempontján át, *(Helyeslés bal felől.)* a nemzeti összérdekek szempontján át, és így, egészen neutrális álláspontra helyezkedve, azt kell mondanom: senki elfogulatlanul nem állíthatja, hogy annak az exportszolgáltatnak, a melyet a nagymalmok teljesítenek, ma még oly fontossága volna, hogy azt még a mezőgazdasági termelés rovására is dédelgetni általános közgazdasági szempontból jogosult lehetne. *(Helyeslés a baloldalon.)* Annyival inkább, mert ne beszéljünk arról, hogy ezeknek a nagy vállalatoknak megmentő-séről van szó. Hiszen az utolsó kimutatások szerint igen szép osztalékot fizettek: az egyik 25%-ot, a másik 12%-ot, egy harmadik 10%-ot, volt olyan, a mely csak 5%-ot, volt ugyan olyan is, mely semmi osztalékot sem fizetett. *(Polonyi Géza: Nyeresége azért volt! Zaj. Elnök csenget.)*

Szóval *(Halljuk! Halljuk!)* egészen alaptalan dolog a mi nagy malmainkat — hogy német kifejezéssel éljek — „notleidend“ állapotban feltüntetni akarni a Ház előtt. És a midőn Tisza István t. képviselőtársam, a malmok kérdésével foglalkozván, azt a sajátos formulát állítja föl, hogy nagymalmainknak érdekében azokat az áldozatokat lehet követelni, a me-

lyekre okvetetlen szükségük van, hogy fennállásuk biztosíttassák, akkor én e tétel konstruálása felett nem folytathatom el csodálkozásomat. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon,)* Azért csodálkozom e tétel felállítására felett, mert éppen arról az oldalról ered, a mely a maga közgazdasági politikájával a legridegebben ragaszkodik különben a *laisser faire, laisser passer* orthodoxiájához. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* Valahányszor valamely szorongatott helyzetben lévő közgazdasági ág számára védelmet, valahányszor a kis, az elnyomott, a gyenge számára támogatást, oltalmat kérünk, *(Úgy van! Úgy van! balfelől)* akkor ennek a közgazdasági orthodoxiának a tanaival találkozunk és ezek nevében tapasztalunk visszautasítást, azon a czímen, hogy boldoguljon mindenki, a mint tud; de ha a milliomosok nagy dividendáinak megőrzéséről van szó, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* akkor mindig az a jelszó hangzik fel: annyit kell nekik adni, a mennyi az ő fennállásukra szükséges. *(Élénk tetszés. Igaz! Úgy van! a bal és szélső baloldalon.)*

Én ezt a formulát nem fogadom el, t. képviselőház. Én egyenlő mértékkel mérek mindenkinek. Minden gazdasági tényezőt *(Halljuk! Halljuk!)* ama támogatás tekintetében, melyet igénybe vehet, két szempontból mérlegelek. *(Halljuk! Halljuk!)* Először, hogy mily fontossággal bír Magyarország egész közgazdasági és társadalmi életére, másodsor, hogy mily mértékben szorult a külső támogatásra, mert önönmágán segíteni nem tud. De ezekre az elvekre fektetett segítségnek is van egy át nem léphető korlátja, és ez a törvény. Már pedig, t. képviselőház, ha valami világos, ha valami úgy van bebizonyítva, hogy ahhoz

a kétségnek még csak árnyéka sem fér, ez az, hogy az örlési engedély alapján élvezett kedvezmény abban a kiterjedésben, a melyben ma használják, a fennálló törvénnyel ellenkezik. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)*

Azt mondja a t. miniszter úr egy régibb beszé-
dében, hogy nem ellenőrizhető az, vájjon az a ga-
bona, a melyet a malmok kikészítés végett használ-
nak fel, van-e abban a lisztben, a melyet kivisznek.
Ellenőrizhető-e, nem-e, a felett vitába most nem
bocsátkozom; de a t. miniszter úr nagyon enyhén
formulázta a tételt, hogy nem ellenőrizhető, nem bizo-
nyítható be, vájjon ugyan azt a gabonát exportálják-e
liszt alakjában, vagy mást.

Nem úgy áll a dolog, t. Ház. Sokkal több, az
van bebizonyítva, hogy nem ugyanazt a gabonát ex-
portálják; ellenőrizhető az, hogy más gabonából ké-
szült lisztet exportálnak. Be van bizonyítva. Ha kétel-
kednek benne, itt van a kezemben a molnárok egye-
sületének a képviselőház elé terjesztett beadványa,
a melyben szakszerűen kiszámítják, hogy oly liszt
pedig, a mely a világpiaczkon megállhat, mely export-
képes, a román gabonából vagy éppen nem, vagy
legfeljebb ama gabonamennyiség 10%-áig készülhet,
a kiviteli kedvezményt pedig élvezik 70% erejéig.
(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Tehát itt
nem forog fenn kétely; nem kétséges a törvényesség,
de be van bizonyítva a törvényellenesség, *(Igaz! Úgy
van! Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* úgy,
hogy már e szempontból is minden habozás nélkül,
teljes szívvel és lélekkel csatlakozom Ivánka Oszkár
t. barátomnak e részben benyújtott határozati javas-
latához. *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

De, t. Ház, a molnárrok egyesületének e beadványa még mást is bizonyít. *(Halljuk! Halljuk!)* Bizonyítja nemcsak azt, hogy az őrlési engedélyek kérdésében, a törvényesség szempontjából mi képviselünk igaz álláspontot, hanem azt is bizonyítja, hogy mi nem állunk ellentétben az ipar érdekeivel, midőn a gazdák érdekeit megvédjük. Igenis, ellentétben állunk egyes iparos vállalkozók érdekeivel, *(Élénk helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)* de a malomipar nagy zömével nemcsak ellentétben nem állunk, hanem a malomipar nagy zöme egyenesen ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint a gazdák *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* s éppen úgy látja a maga romlását e törvénytelen őrlési privilégiumban, mint a hogy károsítását látja a gazda. *(Élénk, zajos helyeslés a bal- és szélső baloldalon.)*

És itt ismét Tisza István t. képviselő úr fejtegetéseire kell visszatérnem, a ki nekünk azt mondja, hogy ne teremtsünk ellentéteket a mezőgazdaság és az ipar érdekei között, örülünk minden füstölgő kéménynek, melyet ipartelepen gyűjtanak. Igenis, t. Ház, aláírom azt egész kiterjedésében, csak a hangsúlyozásban teszek különbséget: *(Halljuk! jobbfelől.)* örülünk minden füstölgő kéménynek, — a „minden“ szóra teszem a súlyt, — ne csak egyes füstölgő kéményt dédelgessünk, hanem támogassuk a füstölgő kémények lehető legnagyobb számát. *(Zajos helyeslés, éljenzés és taps a bal- és szélső baloldalon)*

T. Ház! Arról nem is szólok, hogy a kereskedelmi politikában, a kereskedelmi szerződések megkötésénél csakugyan árva volt a mezőgazdasági érdek. *(Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.)* Elvbará-

taim közül erre is többen kiterjeszkedtek, és ha más nem, hát ez a rettentő helyzet, a melyben a borkérdést illetőleg vagyunk, a hol valóban nehéz lesz a Scylla és Charybdis között kievezni, mutatja, hogy a kormány részéről a mezőgazdaságot illetőleg mily kevés előrelátással köttetnek a mi kereskedelmi szerződéseink. (*Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.*)

De erről nem akarok bővebben szólni; mert addig, a míg e kereskedelmi szerződések megvannak, hatásukat enyhíteni igen, de szabványait megváltoztatni nem lehet. Ez csak a jövő politika feladatai közé tartozik, hogy a kereskedelmi szerződések megkötésénél, a vámtarifa megállapításánál, a mezőgazdasági és egyéb termelő ágak érdekei között levő helyes egyensúly, — hangsúlyozom, helyes egyensúly, mert a helyes egyensúlynál egyebet nem kívánunk, privilégiumokat nem követelünk, csak egyensúlyt követelünk és másokkal egyenlő elbánást (*Élénk helyeslés balfelől.*) — hogy, mondom, a földművelésnek a helyes egyensúlyra irányuló ez a jogos követelménye tekintetbe vétessék. (*Helyeslés balfelől.*)

Befejezésül még egy pontra térek ki, és ez a gazdasági érdekképviseletnek a kérdése. (*Halljuk!*) Ha a földművelési kormányzatnak, a törvényhozás és kormányzat által létesítendő földművelési politikának feladata úgy a termelésnek fokozása és helyes irányba terelése, mint az elárúsító viszonyoknak a lehető legkedvezőbb alakítása, úgy e feladatnak teljesítéséhez, nézetem szerint, nincsen államférfiú, a ki, és nincsen miniszterium, a mely önönmagában egyedül elegendő bölcseséggel és tudással rendelkezne. Maguknak az érdekelt köröknek a felfogásaiból kell merítenie az

útbaigazításra szükséges adatokat. Nem mondom, hogy azokat mindig követnie kell; én magam sem vállalkoznám arra, ha kormányon volnék, hogy akár az egyik, akár a másik közgazdasági ág érdekeltjeinek minden kívánságát vakon teljesítem, mert hiszen azok természetsszerűleg bizonyos egyoldalúsággal formulázzák a maguk követelményeit s a bölcs kormányzatnak és törvényhozásnak feladata azokat harmóniába hozni és összeegyeztetni; de hallani, de tudni, de az impulzusoknak a megnyilvánulására alkalmat adni, az önálló véleményt meghallgatni, az érdeklődést egy nagy társadalmi feladat iránt növelni: ez, igenis, a földművelési kormányzatnak egyrészt feladata, másrészt nélkülözhetetlen segédforrása. *(Igaz! Úgy van! balfelől.)* És, t. képviselőház, ezen a téren sajnálattal tapasztalom azt a tendenciát, a mely a mi földművelési kormányzatunkban létezik, és a mely arra irányul, hogy nem olyan érdekszervezetet akar létesíteni a gazdák közt, a melyben csakugyan szabadon nyilvánuljon a földművelési körök felfogása, és melyben azok legitim eszközökkel a maguk érvényesítésére törekedjenek, hanem ezt az érdekképviselést is lehetőleg államosítani akarja, lehetőleg hivatalos befolyás alá veszi. *(Igaz! Úgy van! bal felől.)* Hiszen, t. képviselőház, a mezőrendőrségi törvény alapján, a mely közgazdasági bizottságoknak a szervezését kívánja a megyéktől, mindenütt láttuk azt a küzdelmet, hogy azok az elemek, a melyek a kormány befolyását képviselték, a főispánok, első sorban arra törekedtek, hogy ez az úgynevezett gazdasági érdekképviselő lehetőleg a hivatalos apparátus befolyása alá kerüljön. *(Úgy van! bal felől.)* Nos, t. Ház, egyfelől azt hirdetni, igen helyesen,

hogy ne várjunk mindent az államtól, a társadalom fejtse ki a maga tevékenységét is, az egyes ember iparkodjék, az egyes független emberek találkozzanak, szövetkezzenek és egyesített erővel tegyék meg azt, a mit egyenkint nem tudnak tenni, és csak a mit a társadalom nem képes a maga erejéből végezni, csak azt várjuk az államtól; mondom, egyfelől ezeket az igen helyes tanokat hirdetni, másfelől pedig minden autonóm alakulást, minden független egyesületi szervezkedést, a hol csak lehet, hatalmi szóval meggátolni (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) és így a társadalmi önálló tevékenységet megszüntetni: ez nagy ellenmondás, t. Ház, ez teljesen fejetetejére állított politika. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Mert a kormánynak feladata vezetni, a társadalomnak feladata dolgozni, eszméket produkálni, energiát kifejteni. A kormány pedig nem vezet, de viszont a társadalmi tevékenység energiáját zsibbasztja meg. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) T. képviselőház! Igen sajnálom, hogy ily körülmények közt a t. kormány tevékenysége iránt a földművelésügyi politika terén épp oly kevésbé lehetek bizalommal, mint általános politikája iránt, és hogy így a földművelési költségvetésnek tételeit sem szavazhatom meg. (*Élénk helyeslés, éljenzés és felkiáltások balfelől: Öt perczet kérünk! Zaj. Elnök csenget.*)

TARTALOM.

A Szapáry-kormány programja	1
A konzuli bíraskodás	9
A záróbeszéd.....	46
A közigazgatás reformja (három beszéd).....	98
I. A törvényjavaslatról	94
II. Az 1. §.....	124
III. A kétszakaszos törvény	152
„Nemzeti párt“ (négy beszéd) I—IV.....	163
Szózat a magyar nemzethez. (A nemzeti párt programja).....	245
Széchenyi emléke.....	265
Kossuth halála	273

AZ EGYHÁZPOLITIKA.

A „februári rendelet“	281
Egyházpolitikai irányelvek.....	305
A Szapáry-kabinet lemondása.....	337
A Wekerle-kabinet programja.....	345
Szabadelvűség és nemzeti öntudat.....	361
A Wekerle-kabinet egyházpolitikai programja	389

	Oldal
A házassági jog.....	427
A záróbeszéd.....	477
A főrendiház üzenete.....	528
A záróbeszéd.....	558
Az állami anyakönyvek.....	581
A gyermekek vallása.....	601
Beszámoló Jászberényben.....	611
A vallás szabad gyakorlata.....	637
Leszámolás.....	645
Magyar kultúrpolitika.....	698
Földmívelési politika.....	781